ROMSICS IGNÁC

ERDÉLY ELVESZTÉSE

1918–1947

HELIKON

Lektorálta
Szász Zoltán

Térképek
Sebők László

Névmutató
Paksa Rudolf

Borítóterv
Czeizel Balázs

Első borító: *Román csapatok bevonulása Kolozsvárra, 1918*
Fotó: Romanian troops in Transylvania, Reeve 39697. OHA 80 Reeve Photograph Collection. Otis Historical Archives, National Museum of Health and Medicine

Hátsó borító: *Menekült vagonlakók, 1919. ősz után*
Fotó: Harsányi Gyula. Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár

„[...] egy országrészt nem fogadalom, fegyver és birtoklás tart meg, hanem az a titkosabb hódítás, mely úgy ejti meg a földet, mint férfi a nőt. Erdély a legkülönb nő volt, akivel a magyarságnak itt Európában dolga akadt, s a kései utazó, aki komoly zöld szemei előtt járt heteken át, a méltatlan, legkülönb párját vesztett hím szomorúságát érezhette: ez után a nő után már csak lefelé mehetek."

(Németh László, 1935)

TARTALOM

ELŐSZÓ

Minden könyvnek megvan a maga története. Ennek a könyvnek, amelyet az olvasó a kezében tart, az 1980-as évek első felére nyúlik vissza a története, amikor Bethlen István élete és politikája után nyomozva nemcsak magyarországi, hanem számos romániai és nyugat-európai könyvtárban és levéltárban is kutatásokat folytathattam. Mivel Bethlen elválaszthatatlanul kötődött Erdélyhez, elkerülhetetlenül kezem ügyébe kerültek a régióval foglalkozó olyan fontos és ismeretlen dokumentumok is, amelyekről előre tudtam, hogy készülő Bethlen-életrajzomba ugyan nem fognak bekerülni, viszont valamikor valamire még biztosan felhasználhatók lesznek. Így ezekről is másolatot vagy jegyzeteket készítettem. A későbbiekben többek között a nagyhatalmak 20. századi Magyarország-politikáját vizsgáltam, amelynek két kulminációs pontja az 1920-as trianoni és az 1947-es párizsi békeszerződés volt. A román–magyar határ, illetve Erdély hovatartozásának a kérdése magától értetődően ennek a kutatásnak is integráns részét képezte. Eközben, 1986-tól 1991-ig munkatársa és egyben igazgatóhelyettese voltam egy olyan kutatócsoportnak – az újonnan alakított Magyarságkutató Intézetnek –, amely elsősorban a magyar kisebbségek múltjának és jelenének a kutatásával foglalkozott. Pozíciómnál fogva én koordináltam annak a jelentésnek az összeállítását, amely az erdélyi magyarság akkori helyzetének a bemutatására vállalkozott (*The Plight of the Hungarians in Transylvania*, 1989), és amely az amerikai külpolitika döntéshozói számára készült, továbbá főszerkesztője voltam annak a dokumentumkötetnek is, amely a Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának 1919 és 1944 közötti válogatott iratait tartalmazta (*Magyarok kisebbségben és szórványban*, 1995). 1993 után közel öt évet töltöttem az Amerikai Egyesült Államokban, ahol a modern magyar történelem tanítása mellett többször hirdettem kurzust Kelet-Európa etnikai ellentéteinek történelmi hátteréről is. Ezzel kapcsolatos előadásaimat a *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században* című, először

1998-ban megjelent munkámban foglaltam össze. Ahhoz azonban, hogy ez a mostani könyv is megszülessen, mindez kevés lett volna. Ehhez a Helikon Kiadó igazgatójának, Szász Zsoltnak az ösztönzésére is szükség volt. Ő bírt rá, hogy további célzott kutatásokat folytatva egészítsem ki már meglévő anyagaimat, és a témához kapcsolódó korábbi munkáim egyes részeit is felhasználva írjam meg Erdély elvesztésének, vagyis Romániához kerülésének a történetét.

Az újabb anyaggyűjtés során számos magyarországi és romániai közgyűjtemény dolgozói könnyítették meg munkámat. Ezek közül különösen a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára és Békés Megyei Levéltára, a Hadtörténelmi Levéltár, a Politikatörténeti Intézet Levéltára, valamint a kolozsvári Egyetemi Könyvtár és a nagyváradi Bihar Megyei Könyvtár munkatársainak mindig készséges támogatására számíthattam. Külön hálával tartozom azoknak az erdélyi magyar doktorandusz hallgatóimnak – Antal Róbertnek, Both Noéminek, Fodor Jánosnak és Főcze Jánosnak –, akik a fontos és más nyelven nem hozzáférhető román szövegeket prezentálták és részben lefordították számomra. Ilyen segítséget lektoromtól, Szász Zoltántól is kaptam, akinek a megjegyzései és javaslatai nagyban elősegítették a kézirat szövegének véglegesítését.

A primer források mellett nagymértékben támaszkodtam azokra a témával foglalkozó szakmunkákra, amelyek kis részben régebben, nagyobbrészt az elmúlt mintegy három évtizedben jelentek meg. Ezek közül kiemelkedik az 1986-ban Magyarországon kiadott háromkötetes *Erdély története,* amelynek főszerkesztője Köpeczi Béla, szerkesztői és jelentős részeinek írói pedig Makkai László, Mócsy András és Szász Zoltán voltak. Ennek ugyancsak háromkötetes erdélyi megfelelőjét, amely románul 2003-ban, angolul pedig először 2009-ben jelent meg *(The History of Transylvania),* Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler és Magyari András szerkesztette. Bár Erdély 1918 előtti történetére ezek nyújtják a legrészletesebb tájékoztatást, szorosabban vett témánkhoz csak a magyarországi összegzés volt használható. Az erdélyi ugyanis befejeződik 1918 őszén, vagyis az első világháború végével. E két nagy terjedelmű szintézis mellett számos részmonográfia eredményeit hasznosítottam. Ezek közül különösen Raffay Ernő *Erdély 1918–1919-ben* (1987) és Gheorghe Iancu *The Ruling Council. The Integration of Transylvania into Romania, 1918–1920* (1995) című kötete bizonyult megkerülhetetlennek. Nagy haszonnal forgattam

a *Források a romániai magyarság történetéhez* című, Csíkszeredában kiadott sorozat utóbbi években megjelent számos kötetét is, amelyek az 1920 utáni fejlemények megismeréséhez nyújtottak fontos támpontokat. A felhasznált egyéb munkákról a kötethez csatolt bibliográfiából tájékozódhat az olvasó.

I. A történelmi háttér

ERDÉLY NÉPEI

Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés értelmében a Romániához került magyarországi területrész csaknem 103 ezer, egészen pontosan 102 811 négyzetkilométert tett ki. Ez több történelmi és földrajzi tájegységből tevődött össze. Magja a Királyhágón túli úgynevezett történelmi Erdély volt, amely 57,8 ezer négyzetkilométernyi területet foglalt magában. Ettől délnyugatra, a Maros, a Tisza és a Duna által határolt háromszögben terült el az úgynevezett Bánság vagy – németesen – Bánát, amelynek Romániához került nyugati és középső fele együttesen 18 ezer négyzetkilométerre rúgott. A Bánságtól északra húzódó, majd a Szilágyság után északkeletre kanyarodó széles, összesen 26,1 ezer négyzetkilométernyi sávot összefoglalóan Partiumnak vagy magyarul Részeknek nevezzük. Ennek déli és középső részét a Tiszántúl keleti nyúlványának számító Körösök vidéke – ezen belül Bihar, Szilágyság, Szatmár és az Érmellék –, északi részét pedig a hegyes Máramaros déli szegélye képezte.[1] (A továbbiakban ezen területek összességére trianoni Erdélyként hivatkozom.)

A fenti területeken a korai középkortól kezdve többféle népcsoport élt. Erdély első név szerint ismert lakói a szkítákkal rokon agathürszök voltak, akik a Kr. e. 7–6. évszázadban érkeztek kelet felől, és akikről már Hérodotosz is említést tett. Utánuk következtek a kelták, majd a trákokkal rokon dákok és géták, akiknek a birodalma a Kr. e. 2–1. században Erdélytől a Fekete-tengerig terjedt. Röviddel ezután jelentek meg a térségben a rómaiak, akiknek a légiói Kr. u. 101-ben átkeltek a Dunán, és elhúzódó, véres harcok árán romba döntötték Decebal dák király birodalmát. A 106-tól 271-ig fennálló Dácia provincia északi határa a mai Zilah (Porolissum) vidékéig terjedt. A rómaiak uralmának egy újabb, keletről érkező nép,

[1] Lőkkös János: *Trianon számokban.* Budapest, 2000, Püski, 310. Vö. Grigor P. Pop: Transylvania, Banat, Crişana, Maramureş. Geographic Features. In Ioan-Aurel Pop – Thomas Nägler – András Magyari (szerk.): *The History of Transylvania.* I–III. Cluj-Napoca, 2010, Romanian Academy, Center for Transylvanian Studies, I. 11–12.

a gótok inváziója vetett véget, akiket az 5. században a hunok, őket a gepidák, majd a 6. század közepén az avarok követtek. Az avarok a hunokhoz hasonlóan a Kárpát-medencében alakították ki központjukat, és hatalmukat Erdélyre is kiterjesztették. Az avar uralmat a 8–9. század fordulóján nyugaton frank, a Tiszántúl déli részén és Erdélyben pedig bolgár befolyás váltotta fel. A 7. századtól kezdődően eközben jelentős szláv népesség is áramlott a térségbe. A szlávok a 9. századra Erdély legtöbb földművelésre alkalmas tájegységén megtelepedtek.[2]

Az Etelközből beáramló magyar törzsek 895-ben tűntek fel Erdélyben és a Tiszántúlon. Biztos tudásunk arról, hogy pontosan mely hágókon át érkeztek és mikor telepedtek meg Erdélyben, nincs. Bóna István szerint délről és a Keleti-Kárpátokon át vonultak be, és így „A magyar honfoglalás első állomása [...] Erdély volt." „A honfoglalás további útja a Maros és a Sebes-Körös völgyén, s talán a Meszesi-szoroson át kifelé vezetett az Alföld irányába."[3] Kristó Gyula viszont amellett érvel, hogy a magyar törzsek az északkeleti hágókon keltek át, és a 895 utáni évtizedekben legfeljebb a Bihar-hegység nyugati és keleti nyúlványai mentén építettek ki kettős védelmi láncot, így Erdély keleti felét csak később szállták meg.[4] A régészeti leletek tanúsága szerint a 10–11. században mindenesetre már nemcsak Biharban, hanem Erdély déli és keleti peremvidékein, így például Déva környékén és a mai Székelyföldön is jelen voltak.[5]

Bár sok kísérlet történt rá, a magyar törzsek területi elhelyezkedését nem sikerült megnyugtatóan tisztázni. Sok adat szól azonban amellett, hogy Erdély nagyobb része és a csatlakozó északkeleti területek az etelközi gyula, vagyis a rangban második „vajda", illetve törzsfő leszármazottainak a fennhatósága alatt álltak, és bizonyos mértékű önállóságot élveztek. Egyebek mellett erre utal, hogy a nyugati országrészek urától, Géza nagyfejedelemtől eltérően az erdélyi részek 950 körüli vezére nem Róma, hanem Bizánc felé orientálódott, ott hajtotta keresztvíz alá fejét, és térítő papokat is onnan hozott magával. Géza ennek ellenére az erdélyi

[2] Vékony Gábor: Erdély őskora; Mócsy András: A dák királyság; Tóth Endre: Dacia római tartomány. In Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története.* I–III. Budapest, 1986, Akadémiai Kiadó, I. 13–106.

[3] Bóna István: Daciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271–896). In Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története,* i. m. I. 200.

[4] Gyula Kristó: *Early Transylvania (895–1324).* Budapest, 2003, Lucidus Kiadó, 48–55.

[5] Benkő Elek: A 10–11. századi Erdély régészetéről. In Kristó Gyula (szerk.): *Államalapítás, társadalom, művelődés.* Budapest, 2001, MTA Történettudományi Intézete, 135–144.

nagyúr egyik leányát, Saroltot kérte és kapta feleségül. A két országrész ura közötti látens vitát és vetélkedést ismeretes módon Géza és Sarolt fia, István döntötte el azzal, hogy 1003 körül anyai nagybátyját, a Gyulának és Prokujnak egyaránt nevezett erdélyi törzsi vezetőt fegyveres harcban legyőzte, s az országrészt a kialakulóban levő vármegyei és latin rítusú egyházi szervezetbe tagolta.[6]

A helynevek tanúsága szerint a zsákmányszerző hadjáratokkal és a félnomád életmóddal felhagyó magyarok a 11–12. században a széleken fekvő és erdőkkel borított hegyvidékek kivételével lényegében a történeti Erdély egész területét belakták. Településterületük északon a Nagy-Szamos, illetve a Szamos völgyéig, keleten a Kelemen-havasok nyugati nyúlványaiig, délkeleten az Olt Brassó fölötti kanyarulatáig, délen a Sztrigy völgyéig, délnyugaton a mai Szászvárosig, nyugaton Gyaluig terjedt.

A lakosság társadalmi rétegződése ugyanazt a képet mutatta, mint a királyság más régióiban. A hierarchia csúcsán a 11–12. században a megyék és a várak élén álló ispánok helyezkedtek el, akik a püspökökkel és érsekekkel együtt valamennyien részt vettek az uralkodó döntéseit javaslataival segítő királyi tanács munkájában. Az egyházi főméltóságok, ispánok és egyéb előkelők után, akik az egykori törzsi vezetők leszármazottai, valamint a vagyonhoz és befolyáshoz jutott „vendégek", vagyis idegenek közül kerültek ki, a „vitézek", illetve a „gazdagabb emberek" kategóriája következett. Őket elsősorban a fegyverforgatás tudománya rokonította. E két réteg alatt helyezkedtek el a „népből valók" vagy „közrendűek", akik személyükben ugyan szabadok voltak, ám jelentős vagyonnal nem rendelkeztek. Tőlük minden tekintetben különbözött a szolgák jogi helyzete, akiket a gazdagok vagyontárgyként adtak és vettek, noha – eltérően az antik jogszokástól – már büntethetők voltak, tehát embernek számítottak. A szegény szabadok és a szolgák között nagy számban fordulhattak elő az itt talált szláv és egyéb népelemek utódai, akik nyelvüket és etnikai sajátosságaikat elveszítve a 13. századra lényegében felszívódtak a magyarságba.[7]

A társadalom alá- és fölérendeltségi viszonyai a későbbiekben tovább differenciálódtak. Az előkelő felső rétegen belül kezdett elkülönülni az úgynevezett bárók csoportja, akik közül legtekintélyesebbnek a nádor, vagyis palatinus, valamint az országbíró számított. Jelentős hatalom összpontosult

[6] Győrffy György: *István király és műve.* 2. kiadás. Budapest, 1983, Gondolat, 67–176.

[7] Makkai László: *Erdély története.* Budapest, 1944, Renaissance Kiadó, 45–53. és Engel Pál: *Szent István birodalma.* Budapest, 2001, História – MTA Történettudományi Intézete, 59–72.

Szlavónia bánja, valamint az erdélyi megyék vajdája kezén is. Ez utóbbi elnevezéssel 1199-ben találkozunk először, bár a tisztség valószínűleg régebbi eredetű, és összefüggésbe hozható az 1111-ben és 1113-ban megjelenő „Erdély hercege" *(Mercurius princeps ultrasilvanus)* címmel. Kezdetben Gyulafehérvár és Fehér vármegye, vagyis Dél-Erdély ispánjaként működött, az 1230-as évektől azonban több megyére is kiterjedt joghatósága. A térség nagy részének vajdai irányítás alá helyezése 1263-ban fejeződött be, amikortól a hét erdélyi vármegye (Belső-Szolnok, Doboka, Kolozs, Torda, Fehér, Küküllő és Hunyad) mindegyike főhatósága alá tartozott. Az erdélyi vajda ettől kezdve a szlavóniai bánhoz hasonlóan a király helyettesének számított, és teljes körű bírói és katonai hatalommal rendelkezett.[8] További fontos változásként vehető számba, hogy a jogilag korábban egységes szabadok csoportján belül kezdtek elkülönülni a vagyonos előkelők, akiket nemeseknek neveztek, s az előjogokkal nem rendelkező birtoktalan közszabadok. A köznemesi rend kialakulásának és önállósodásának egyik első jele az 1222-es Aranybulla volt, amely először körvonalazta a nemesi kiváltságokat. Néhány évtized múlva, az 1277-es rákosi országgyűlésen a köznemesség a főpapoktól és a bároktól elkülönülve már mintegy külön rendként jelent meg. A szabadok és a szolgák közötti választóvonal egyelőre megmaradt, ám a későbbiekben egyre inkább elmosódott, és a 14. század közepére lényegében meg is szűnt. A rabszolgaság intézménye erre az időre teljesen elhalt, és a társadalom alsó rétegeiből kialakult a jogilag egységes, az egyháznak, a királynak és a földesúrnak egyaránt adózó jobbágyság.[9]

A középkori rendi társadalomtól eltérő szervezeti formában éltek a bizonytalan származású székelyek, akiket a kutatók egy része hun, avar vagy bolgár-türk eredetűnek tart, míg mások a magyarokkal együtt érkező kabar törzsek leszármazottaiként vagy a honfoglalóktól elkülöníthetetlen csoportként azonosítanak. Tisztázatlan a jobbról balra olvasandó székely rovásírás eredete is, amelynek első ismert emléke a 13. században épült gelencei Szent Imre-templom hajójának északi festett falfelületén található. Ami bizonyos: a székelyeket forrásaink az egész középkoron át a magyarságtól különböző, de vele rokon és azonos nyelvet beszélő etnikumként emlegetik, akik katonai támadáskor elöl, visszavonuláskor pedig – mintegy utóvédként – hátul harcoltak. Biztosra vehető továbbá az is, hogy kezdetben a nyugat- és dél-magyarországi határövezetekben, valamint Biharban éltek, ahol védelmi feladatokat láttak el. Erdély déli részein, elsősorban a Nagyküküllő és az Olt folyása közötti domb- és síkvidéken a 11. században tűntek fel, ahol nagy valószínűséggel ugyancsak a gyepűt őrizték. Mai szállásterületükre, az úgynevezett Székelyföldre a szászok dél-erdélyi betelepülését követően kerültek a 12–13. században. Így alakult ki az a hét székely szék, amelyek közül egy (Aranyosszék) Torda környékén helyezkedett el, a másik hat pedig összefüggő területet alkotva a Keleti-Kárpátok nyugati lejtőin és lábainál.

8 Makkai László: *Erdély története,* i. m. 42–45.

9 Engel Pál: *Szent István birodalma,* i. m. 73–83., 104–105. Vö. Zsoldos Attila: II. András Aranybullája. *Történelmi Szemle,* 2011/1. 1–38.

A 13. századtól az egész székely közösség élén a székely ispán állt, akit a király nevezett ki, és aki az erdélyi vajdától független és rangban vele közel egyenrangú státust élvezett. Az egyes székek belső életét a katonai feladatokat is ellátó hadnagy vagy kapitány igazgatta, akinek a munkáját a bíráskodással foglalatoskodó székbíró segítette. A katonáskodás mellett ekkor még elsősorban nem földműveléssel, hanem nagyállattartással foglalkoztak. Ennek megfelelően a királynak ünnepélyes alkalmak esetén járó önkéntes adójukat is ökrökkel („ökörsütés", vagyis billogozás) rótták le. Az erdőket, legelőket és szántókat kezdetben közösen, a sokáig fennmaradt faluközösségek keretében használták, illetve művelték. Székely és székely között olyan függelmi viszony, mint ami az ország egyéb területein a jobbágy és az uraság kapcsolatát jellemezte, nem jött létre. A székelyek sajátos, a köznemességéhez hasonló jogállása a középkor végéig megmaradt, noha társadalmuk egyre inkább differenciálódott. A 15. század végére kialakult a főemberek vagy előkelők *(seniores, primores),* a lovon katonáskodó lófők *(primipili)* és a gyalogosok *(pedites)* rétege. Adómentességük továbbra is megmaradt, amelynek fejében veszély esetén általános hadba szállási kötelezettséggel tartoztak.[10]

A magyar uralkodók többsége Géza fejedelem óta tudatosan törekedett arra, hogy olyan szakismeretekkel rendelkező embereket – papokat, katonákat, földműveseket, bányászokat és kézműveseket – hívjon az országba, akik elősegíthetik az új rend megszilárdulását és királyságuk gazdagodását. Ezek között kezdettől fogva jelentős volt a német „vendégek" száma, akik eleinte főleg az ország nyugati felében és a városokban telepedtek meg.

10 Egyed Ákos: *A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1989-ig.* Csíkszereda, 2013, Pallas-Akadémia Kiadó, 9–55. és Hermann Gusztáv Mihály (szerk.): *A székelység története.* Csíkszereda–Sepsiszentgyörgy–Székelyudvarhely, 2012, Hargita Megyei Hagyományőrzési Forrásközpont, 24–53.

Erdélyben a 12. század közepén jelentek meg nagyobb számban II. Géza tudatos betelepítési politikájának köszönhetően. Több hullámban érkeztek, és bár más népcsoportok, például flandriaiak, valamint Rajna- és Mosel-vidékiek is akadtak közöttük, idővel valamennyiüket szászoknak nevezték. Kezdetben földműveléssel, később kereskedelemmel és kézművességgel is foglalkoztak. Ők alapították Nagyszebent, ahol 1188–1191-ben közvetlenül az esztergomi érsek főhatósága alá tartozó külön prépostságot szerveztek számukra. A következő évtizedekben számos egyéb települést hoztak létre. Szállásterületük – előbb három, majd hét s végül kilenc székké (Segesvár, Medgyes, Szászsebes, Szerdahely, Nagysink, Kőhalom, Újegyháza, Szeben és Szászváros) szervezve a 13. században kelet–nyugati irányban már Szászvárostól Barótig, észak–déli irányban pedig Segesvártól Nagydisznódig terjedt. 1224-ben II. András széles körű autonómiával ruházta fel őket. Királyi kiváltságlevelük, az úgynevezett Andreanum kimondta, hogy az általuk lakott területeken, melyeket összefoglalóan Szászföldnek vagy Királyföldnek neveztek, elöljáróikat és papjaikat szabadon választhatják, kereskedőik az egész országban vámok fizetése nélkül, akadálytalanul járhatnak-kelhetnek, s felettük kizárólag a király és az általa kinevezett szebeni ispán ítélkezhet. Földjeik elidegeníthetetlenek voltak, kialakuló városaikba idegenek nem költözhettek. Mindezek fejében adót kellett fizetniük a kincstárnak, és háború esetén az ország határain belül 500, azon kívül pedig 100 vitéz kiállításával tartoztak. Ez a korabeli Európában kivételesen széles körű telepesautonómia is hozzájárult ahhoz, hogy a kezdetben döntően földműveléssel foglalkozó szászok a 14. század második felére fejlett kézműipart hoztak létre, fellendítették a távolsági kereskedelmet, és több településük virágzó várossá vált.

Az erdélyi németség másik szállásterülete a Szászföldtől délkeletre fekvő Barcaságban jött létre, ahová a Szentföldről elűzött Német Lovagrendet telepítette le II. András 1211-ben. A lovagok feladata az országot délről támadó kunok féken tartása, illetve keresztény hitre térítése lett volna. E célból több határvárat építettek, megalapították Brassót, sőt a Kárpátokon túli területekre, Vlachföld és Kunország egy részére is kiterjesztették hatalmukat. Fennhatóságuk alá vontak egyes királyi birtokokat is, és uruknak nem a magyar királyt, hanem a római pápát tekintették. 1225-ben András ezért katonai erővel verte ki őket az országból. Végül a Baltikumban telepedtek le, és ott hoztak létre külön államot. Az ezt követően idetelepült szászoknak köszönhetően a vidék ennek ellenére megőrizte részben németes jellegét. A Barcaság nem képezte részét a Szászföldnek, hanem egészen a 15. századig a székelyek ispánjának, illetve a régió lakói által választott bíró vagy ispán joghatósága alá tartozott.

A németség harmadik gócpontja Radna, Naszód és Beszterce környékén alakult ki a 13. század folyamán. Első csoportjaik még a tatárjárás előtt érkeztek, többségük pedig a század második felében. Egy részüket IV. Béla fia, V. István hívta az országba kifejezetten az ottani bányászat fellendítése céljából. Beszterce és környéke a Barcasághoz hasonlóan sokáig a székely ispán főhatósága alá tartozott. 1453-ban azonban V. László Hunyadi Jánosnak ajándékozta örökös grófságként, amely később a kormányzó idősebb fiára, Lászlóra, majd annak halála után apósára, Szilágyi Mihályra szállt.

1480-ban a szász területek kérelemmel fordultak Mátyás királyhoz addig élvezett jogaik egységesítéséért. Mátyás 1486-ban tett eleget ennek, amikor kibocsátotta azt az okmányt, amely az Erdélyben honos összes szászra kiterjesztette az Andreanumban foglalt kiváltságokat. Bár szállásterületeik nem képeztek összefüggő földrajzi régiót, az erdélyi szászok ily módon politikailag mégis egységes közösséget alkothattak, amelynek élén az általuk választott és a király által megerősített gróf állt. Az erdélyi Szász Universitas vagy Szász Egyetem, ahogy önkormányzatukat nevezték, 1876-ig állt fenn, és folyamatosan a szászság érdekképviseletének jól működő szervezete volt.[11]

Erdély, Bánság, a Körösök vidéke és Máramaros harmadik meghatározó népcsoportja a románság volt. Eredetükről, illetve Kárpát-medencei megjelenésükről két elmélet forog közkézen. A román történészek csaknem egybehangzó véleménye szerint a dák lakosság nem semmisült meg a római hódítás másfél évszázada alatt, hanem a katonaság és a közigazgatás latin nyelvét átvéve és a hódítók egy részével összeolvadva nemcsak a római uralmat, hanem a népvándorlás Dácia provincia feladása utáni hullámait is túlélte, és ily módon a mai románság etnogenezisének legfontosabb komponensévé vált. Az úgynevezett dákoromán kontinuitás teóriája két fő érvre támaszkodik. Részben a mai románság kétségkívül újlatin típusú nyelvére, amelyet a hispániai spanyolok és a galliai franciák ugyancsak újlatin nyelvével állítanak párhuzamba. Részben pedig

[11] Kristó Gyula: *Nem magyar népek a középkori Magyarországon.* Budapest, 2003, Lucidus Kiadó, 121–166. és Gerhard Seewann: *A magyarországi németek története.* I–II. Budapest, 2015, Argumentum Kiadó, 36–42. – Az Andreanumot közli Nagy Gábor (szerk.): *Magyar középkor 997–1526.* Debrecen, é. n., Tóth Könyvkereskedői és Kiadói Kft., 183–186.

Anonymus 1200 körül írt regényes gesztájára, amelyben valóban szerepel, hogy Erdély földjét „vlachok és szlávok” lakják, s ahol „Gyalu, valamiféle vlach uralkodott”. A gesztában szó van ezenkívül egy Galád (Glad) nevű fejedelemről, aki a Marostól délre regnált, s akitől Ajtony származott; továbbá Ménmarót „bihari fejedelemről”, aki a Tiszától keletre és a Szamostól délre fekvő területeket birtokolta.[12] Mindezek és a „kiterjedtnek” mondott, de közelebbről nem részletezett román régészeti kutatások eredményei alapján Thomas Nägler, a romániai *Erdély története* középkori fejezetének szerzője arra a magabiztos következtetésre jutott, hogy „a 10. század első évtizedeiben az egész országot [értsd: az 1920-as trianoni Erdélyt – R. I.] románok lakták”, akik három, sőt valószínűleg több „vajdaságba”, illetve „hercegségbe” voltak szervezve. A Szamos, a Tisza és a Maros által határolt északnyugati régióban, amely keleten a Meszes-kapuig terjedt, „Menumorout” uralkodott; tőle keletre, a Meszes-kapu és a Maros felső folyása között „Gelou”; Ménmarót országától délre, a Maros, a Tisza és a Duna által határolt későbbi Bánságban pedig „Glad”. Ám – teszi hozzá a szerző – a három vajdaság mellett „Dél-Erdélyben is léteztek hasonló politikai egységek, noha az írott források ezekről nem szólnak. Ezek egyike a Maros középső folyása mentén terült el, és központja Alba-Iulia volt [...]. Ezt a vajdaságot a magyarok 1000 körül hódították meg. Uralkodója Gyla volt, akiről később a várost, Gyulafehérvárt, magyarul elnevezték.”[13]

A magyar szakemberek ezzel szemben – lényegében ugyancsak egyhangúan – úgy gondolják, hogy a forrásokban oláhnak vagy vlachnak nevezett románság nem őslakos, hanem bevándorló népesség a Kárpát-medence keleti felében. Álláspontjukat részben Anonymus munkájának kétségkívül elnagyolt, fantáziadús és lényegében saját korának viszonyait a honfoglalás idejére visszavetítő jellegével magyarázzák, részben pedig a román nyelv dialektusaiban kimutatható albán hatással. Ennek alapján úgy vélik, hogy a román nyelv nem a csak rövid ideig római uralom alatt álló Erdélyben, hanem a több évszázadon át a Római Birodalomhoz tartozó balkáni részeken, a Dunától délre, valahol a Niš–Szófia–Szkopje térségben formálódott ki. A románul beszélő, legelőváltó, vagyis vándorló életmódot folytató és harcias pásztornép délről észak felé haladva pedig csak a

[12] Anonymus: *A magyarok cselekedetei.* Ford. és jegyz. Veszprémy László. Budapest, 1999, Osiris Kiadó, 16–44.

[13] Thomas Nägler: Transylvania Between 900 and 1300. In Ioan-Aurel Pop – Thomas Nägler – András Magyari (szerk.): *The History of Transylvania,* i. m. I. 204–210.

magyar honfoglalás után – legkorábban a 12. század második felében – jelent meg a Déli-Kárpátokban. Ami biztos: a magyar forrásokban a 13. század elejéig egyszer sem bukkannak fel románok, ettől kezdve viszont egyre gyakrabban. Egy 1223-as oklevél említi, hogy 1207 körül Benedek erdélyi vajda beiktatta a kerci (Fogaras melletti) ciszterci monostort a románoktól elvett földön *(terra, exempta de Blaccis).* 1210-ből pedig arról van tudomásunk, hogy a szebeni ispán seregében a szászok, székelyek és besenyők mellett románok is harcoltak. Szó van róluk az Andreanumban és más 13. század eleji forrásokban is. Mindezek alapján okkal feltételezhető, hogy a románság először a Fogarasi-havasokban, illetve azoktól északra, a Nagyszeben és a Barcaság közötti Szászföldön telepedett meg. Nem sokkal ezután jelenhettek meg ettől nyugatra és a Szörényi-havasoktól északra, a Hátszegi-medencében (Hunyad megye), s valamivel később, a 14. század elején Dél-Erdélytől nyugatra, Krassó és Temes vármegyékben, a későbbi Bánságban. Közben folyamatosan terjeszkedtek észak felé. Fehér megyében először 1293-ban történik említés róluk, Dél-Biharban 1294-ben, Zaránd megyében 1318-ban, Kolozs megyében 1332–1335-ben, Arad megyében 1337-ben, a már észak-erdélyi Dobokában 1365-ben, míg Máramarosban 1326-ban. Az utóbbiak minden bizonnyal nem Havasalföldről, hanem Moldvából érkeztek, s onnan délnyugatra vándorolva Szatmárban és Közép-Szolnokban a 14. század vége felé találkozhattak össze a délről északra haladó néptársaikkal. A spontán beáramlás mellett szervezett betelepítésekről is tudunk. 1334–1335-ben például az uralkodó megbízásából a kalocsai érsek irányította Bogdán olténiai vajdának és népének letelepítését az Al-Dunától északra. Bihar vármegye déli, hegyes vidékeit pedig a váradi püspökök törekedtek telepes románokkal „jól megtölteni és megnövelni”.[14]

A betelepülő román népesség kezdetben főleg juhpásztorokból állt. Ezzel magyarázható, hogy adójukat nem terményekben, hanem juhokban rótták le. Ötven juh után általában egy juhnak és egy báránynak a beszolgáltatásával tartoztak. Ezt hívták juhötvenednek. Mivel a juhtartáshoz dús hegyi legelők kellettek, a síkvidéken sokáig alig létesült állandó román település, sőt a hegyekben, a patakok forrásvidékén is csak ideiglenes pásztorszállások voltak. Ezért írhatta róluk Bonfini még a 15. század végén is, hogy „az oláhok földönfutó népe” a folyóvölgyeket és a síkságokat övező hegyekben „szétszórtan tanyázik”. A pásztorkodás természetesen jóval

[14] Kristó Gyula: *Nem magyar népek a középkori Magyarországon,* i. m. 191–218. és Szász Zoltán: *A románok története.* Budapest, é. n., Bereményi Kiadó, 16–23.

nagyobb területeket igényelt, mint a földművelés. A növekvő népszaporulat ezért a románságot is egyre inkább rákényszerítette a szántóvetésre, és ezzel együtt állandó települések létrehozására a hegyek lábánál, a dombvidékeken és a folyóvölgyekben. A magánföldesurak munkaerő iránti igénye ugyanezt a tendenciát erősítette. A hátszegi kerület 195 falujának többsége a 14. század elején például már bizonyíthatóan román volt.

A földművelő életmódra való áttérés természetesen maga után vonta a szabad pásztorközösségek felbomlását és társadalmi differenciálódását. A románok hagyományos helyi és regionális vezetői, a fegyverforgatáshoz is értő kenézek és vajdák közül idővel sokan felemelkedtek a magyar nemességbe, és kisebb-nagyobb földbirtokokhoz is hozzájutottak. Egy részük megőrizte nyelvét és ortodox vallását, másik részük viszont kulturálisan is integrálódott. Utóbbiak közé tartoztak a Drágfiak, Hunyadiak, Kendeffiek, Majláthok és Jósikák. A románok többsége ugyanakkor a király, a magyar földbirtokosok, a szász polgárok vagy saját egykori kenézeik és vajdáik jobbágyává vált, és a továbbiakban – bár vallási és etnikai különállásuk megmaradt – a magyar parasztok sorsában osztozott. Nagyon plasztikusan mutatkozott ez meg 1437-ben, amikor a magyar és román jobbágyok, valamint városlakók Budai Nagy Antal által vezetett felkelését az erdélyi nemesek, szászok és székelyek együttes erővel verték le. Bár történtek rá kísérletek, olyan autonómiát, mint a székelyek vagy a szászok, a románok sohasem kaptak, és előkelőik sem szerveződtek külön renddé. Az ország három részre szakadását követően kialakult Erdélyi Fejedelemség országgyűlésein ezért mindig csak a vármegyei nemesség, valamint a székely és a szász székek rendelkeztek képviselettel, a románok nem.[15]

A középkor végén, vagyis a 15–16. század fordulóján élt magyarországi népesség számáról és összetételéről csak igen bizonytalan becslésekkel rendelkezünk. Mályusz Elemér számításaiból kiindulva az ország összlakosságának számát 1941-ben Szabó István 4 millióra, a magyarok arányát ezen belül 80–82%-ra tette (szűkebb értelemben vett Magyarország: 86%, történeti Erdély: 60%). A nem magyarokon belül a románok számát 150–200 ezerre (a történeti Erdélyben 100 ezerre), az erdélyi szászokét 70 ezerre, az erdélyi magyarokét és a székelyekét (a bánsági és partiumi részek nélkül) pedig 255 ezerre taksálta.[16] A történeti Erdély román lakóinak

[15] Kristó Gyula: *Nem magyar népek a középkori Magyarországon,* i. m. 191–218. és Makkai László: *Magyar-román közös múlt.* 2. kiadás. Budapest, 1989, Héttorony Kiadó, 53–68.

[16] Szabó István: *A magyarság életrajza.* Budapest, 1941, Magyar Történelmi Társulat, 49–51.

számát Kristó Gyula újabban ugyancsak 100 ezerre, a Királyhágón inneni részeken élőkkel együtt pedig mintegy 200–250 ezerre becsülte.[17] A királyföldi szászok száma Seewann és mások szerint ugyanekkor elérhette a 100 ezret, a Beszterce környékén lakókkal együtt pedig ennél valamivel több is lehetett.[18] A székelyek számát a legújabb összefoglalás 100 ezer körüliként (1330: 80 ezer, 1614: 120 ezer) adja meg.[19] Tekintve, hogy a Mohács előtti ország összlakosságának számát a kutatók napjainkban általában 3 és 4 millió közé teszik, a Trianonban elcsatolt 103 ezer négyzetkilométeren élő magyarok száma a székelyek nélkül néhány százezerre, a székelyekkel együtt mintegy félmillióra becsülhető.

A középkori Magyar Királyság magyar és német alattvalói a római katolikus, a románok pedig a görögkeleti, más néven ortodox egyházhoz tartoztak. A 16. és 17. század folyamán, miközben az Oszmán Birodalom terjeszkedése következtében a magyar állam három részre bomlott, ez két szempontból módosult. Az ország minden részében gyorsan terjedő hitújító eszmék hatására az erdélyi szászok lutheránusok, a magyarok előbb lutheránusok, majd jellemzően kálvinisták és kis részben unitáriusok lettek. A katolicizmus mellett csak a magyarok kisebbsége, köztük a székelyek egy része tartott ki. A Habsburg-uralkodók támogatását élvező rekatolizációs mozgalom a királyi Magyarországon a 17. századra igen jelentős eredményeket ért el: a főurak túlnyomó többsége és jobbágyaik visszatértek a katolikus vallásra, s a protestantizmus lényegében visszaszorult a városokba. Az 1570-es speyeri egyezménnyel jogilag is megszületett Erdélyi Fejedelemségben viszont megmaradt a vallási sokszínűség, amelyhez a korban szokatlan felekezetközi tolerancia társult. Az 1595-ös gyulafehérvári országgyűlés a katolikus és a három protestáns felekezetet egyaránt bevett vallásnak minősítette, és egyenlő jogokkal ruházta fel őket. Bár az ortodoxia nem „bevett", hanem csak „megtűrt" vallásnak minősült, üldöztetéstől a románoknak sem kellett tartaniuk. Sőt, a katolikus valláson maradt Báthory István fejedelem támogatásával két püspökséget szervezhettek, és 1574-ben megkapták a szabad püspökválasztás jogát. Bár az északi részeken és a Partiumban illetékes révi püspökség néhány évtized múltán beolvadt a központinak számító gyulafehérvári püspökségbe, az ortodox egyházközségek ezt követően is zavartalanul működhettek, és

[17] Kristó Gyula: *Nem magyar népek a középkori Magyarországon,* i. m. 218.

[18] Gerhard Seewann: *A magyarországi németek története,* i. m. I. 42.

[19] Hermann Gusztáv Mihály (szerk.): *A székelység története,* i. m. 35.

a 16. század második felétől folyamatosan jelentek meg a román nyelvű bibliafordítások és egyéb hitéleti szövegek.[20]

A török kiűzését és az Erdélyi Fejedelemség önállóságának 1691-es megszűnését követően az ország keleti felében is felerősödtek a rekatolizációs törekvések. A szászok és a magyarok körében ezek érdemleges eredményre nem vezettek. A katolikus egyház papjaival való egyenjogúsításuk reményében a gyulafehérvári ortodox püspök és több mint 2000 papja 1698-ban azonban kimondta a Rómával való újraegyesülést, amit az 1700-as és 1701-es zsinatok is megerősítettek. Az unió azt jelentette, hogy a görögkeleti rítus és szervezet megőrzése fejében a román ortodox klérus elfogadta a római pápa főségét és a római egyház dogmatikájának néhány elemét. Az uniót Bécs javaslatára a pápa is elismerte. A magyar nemesség, illetve az erdélyi országgyűlés azonban ellenállt a görögkatolikus egyház bevett vallássá minősítésének, és a gyulafehérvári latin szertartású püspök sem fogadta el egyenrangú „kollégájának" az unitus püspököt. XIII. Ince pápa 1721-ben ezért Fogarasra helyezte át a görögkatolikus püspökséget, ahonnan az néhány év múlva Balázsfalvára telepedett át. A görögkatolikusok másik központja Nagyváradon alakult ki, ahol Mária Terézia hozott létre püspökséget 1777-ben. Papjaiktól eltérően az egyszerű román hívek számára az unió semmiféle előnnyel nem járt. Ezért, valamint a magyar nemesség és a helyi katolikus vezetők ellenállásának, továbbá a szerb területekről és a román fejedelemségekből érkező ortodox szerzetek agitációjának köszönhetően Bécs és a katolikus egyház törekvései csak részleges eredménnyel jártak: csupán a románság kisebb, főleg Máramarosban és az attól délre fekvő vidékeken, valamint a Partiumban élők egy részét sikerült áttéríteni. Nagyobb részük, főleg a dél-erdélyiek azonban megmaradtak régi hitükön. Ezt tudomásul véve Mária Terézia 1761-ben Nagyszeben székhellyel engedélyezte külön ortodox püspökség felállítását, amely a karlócai szerb metropolita joghatósága alá tartozott.[21]

A 16–18. században nemcsak vallási, hanem etnikai szempontból is fontos, sőt a történelmi magyar állam jövője szempontjából kifejezetten sorsdöntő változások következtek be. A török idők alatt és után a magyarság számaránya országosan és különösen az erdélyi részeken tovább csökkent.

[20] Barta Gábor: Az Erdélyi Fejedelemség első korszaka (1526–1606). In Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története,* i. m. I. 492–498.

[21] Makkai László: *Magyar–román közös múlt,* i. m. 157–165. és Katus László: *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914.* 3. kiadás. Pécs, 2012, Kronosz Kiadó, 100–102.

Ennek két döntő oka volt. Részben a meg-megújuló fegyveres harcok, amelyekben elsősorban a magyar nemesek és a székelyek vettek részt, a szászok alig, és a részben még mindig hegylakó és ezért támadásoknak kevésbé kitett románok is csak kis mértékben. Különösen nagy emberveszteséggel jártak a 16–17. század fordulójának küzdelmei, amikor Vitéz Mihály román vajda 1599 és 1601 közötti regnálását Basta rémuralma váltotta fel. Ezt követően pedig II. Rákóczi György fejedelem 1657-es lengyelországi kalandor vállalkozásának török általi megtorlása, amelynek során a török és tatár hadak Erdély számos városát, így Gyulafehérvárt, Nagyenyedet, Tordát, Kolozsvárt, Marosvásárhelyt és Váradot egyaránt felégették. A demográfiai arányok eltolódására már a 17. század elején felfigyeltek. Erre utal Zacharias Geizkofler császári és királyi katonai főfizetőmester 1602-es jelentésének egyik passzusa, amelyben erdélyi tapasztalatait így összegezte: „román falu azelőtt kevés volt, de most a hegyekben nagymértékben elszaporodtak, mivel a síkvidék pusztulásával szemben a hegyvidék nagyon megépült".[22] Apafi Mihály erdélyi fejedelem pedig 1676-ban már azt állapította meg, hogy „a románok nemzete szakadatlanul és gyorsan szaporodik, míg a szászok és magyarok napról napra fogynak".[23]

Az etnikai arányok módosulásának másik oka a hódoltsági területeken, így a Bánságban és a Partiumban is igen nagyfokú népességfogyás miatt szükségessé vált újabb betelepítési hullám volt. A trianoni Erdély területén három náció fiai tűntek fel nagyobb tömegekben: a török elől menekülő rácok, vagyis szerbek, a szervezett toborzóakciók keretében érkező németek (döntően katolikus svábok), valamint a szervezetten és spontán módon egyaránt betelepülő moldvai és havasalföldi románok.

Bár a délszláv jövevények elsődleges célterületének a Dél-Dunántúl és a Bácska számított, a Bánságba és a Maros alsó folyásától északra fekvő elnéptelenedett területekre is jelentős számban érkeztek. 1667-ben Csanád vármegyében így már 24, Arad vármegyében 12, Békésben 6, Zarándban 2 és Csongrádban 1 rác települést írtak össze. Elsősorban földműveléssel, állattartással és kereskedelemmel foglalkoztak, de sokan közülük katonáskodtak is. A déli végeken megszervezett határvédelem részeként I. Lipót 1690-ben különleges privilégiumokban részesítette ezt a katonáskodó szabad paraszti réteget: maguk választhatták meg vajdájukat és pátriárkájukat, s nem tartoztak a magyar vármegyék joghatósága alá.

[22] Barta Gábor: *Az Erdélyi Fejedelemség első korszaka,* i. m. 493–494.

[23] Makkai László: *Magyar–román közös múlt,* i. m. 154.

Az országba hívott 300–400 ezer német közül a történeti Erdélybe lényegében senki, a Temesközbe mintegy 40 ezren telepedtek le. A telepes sváb parasztok – eltérően a magyarországi jobbágyoktól – szabad költözködési joggal bírtak, és évekig adómentességet élveztek. Szorgalmuknak és szakértelmüknek is köszönhető, hogy a kezdetben lápos Bánság és a Bácska néhány évtized alatt az ország legjobb gabonatermő területeivé váltak.

A románok, akik a török-fanarióta uralom alatt álló Moldvából és Havasalföldről kerekedtek fel a jobb élet reményében, többnyire már nem pásztorkodással, hanem földműveléssel foglalkoztak. Dél-Erdélyben, a Bánságban, a Mezőségen és a partiumi részeken egyaránt nagy tömegekben tűntek fel, miközben az „őshonos" románok közül is sokan húzódtak nyugatabbra. A temesi bánság 318 ezres lakosságából a 18. század utolsó harmadában a románok már 181 ezer fővel részesedtek, miközben a rácok 78 ezer, a németek és más nyugat-európai telepesek pedig csak 43 ezer főt számláltak. Ugyanebben az időben a váradi kincstári uradalom 62 falujának kétharmadát lakták románok, míg Bihar vármegyében 130 magyar és 330 román települést írtak össze. És szaporodott a vegyes, román és magyar lakosságú falvak száma is. Zárt településterületének és földhasználati szokásainak köszönhetően alig érintette viszont a román migráció a Székelyföldet, és a szász székeket is csak korlátozottan.[24]

Az Erdélybe irányuló 18. századi román betelepülés méreteiről megoszlanak a vélemények. Jancsó Benedek közel 100 évvel ezelőtt mintegy félmillió, Dávid Zoltán a második világháború után 350–400 ezer fővel számolt, míg a legújabb magyar kutatások 200–300 ezer főt valószínűsítenek. A román történészek jelentős része viszont ezt is vitatja, és ugyanakkor számottevőnek tartja az Erdélyből Moldvába és Havasalföldre irányuló bevándorlást. A korabeli havaselvi források – írja David Prodan – egyenesen arról szólnak, hogy „egész Erdély hozzánk jön".[25] Báró Dániel István, az erdélyi országgyűlés egyik tekintélyes tagja 1774-es memorandumában ezzel szemben azt állapította meg, hogy a románság „úgyannyira elárasztotta Erdélyt, hogy úgy látszik, három bevett nemzete közül kettőt, ha nem is múl felül, de már felér vele. Csodálatos ennek a népnek a szaporasága; látjuk ugyanis, hogy számos falu, melyet 50 évvel ezelőtt részben oláhok, részben magyarok vagy szászok vegyesen laktak, ma pedig kihalva a régi

[24] Szabó István: *A magyarság életrajza,* i. m. 100–106. és Ács Zoltán: *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon.* Budapest, 1986, Kossuth Kiadó, 153.

[25] Katus László: *A modern Magyarország születése,* i. m. 119.

lakosok, minden helyüket az idegen oláhok termékeny sarjadéka tartja megszállva."[26] Mi az igazság? A 18. századi erdélyi összeírások azt valószínűsítik, hogy ha volt is kivándorlás, s ha az erdélyi románság természetes szaporodása magas szintet ért is el, valamilyen mértékű román bevándorlással mindenképpen számolnunk kell. Egy hivatalos kormányhatósági számítás szerint a történeti Erdély lakosságának az 1710-es évek elején 47%-a volt magyar, 34%-a román és 19%-a szász. Fél évszázad múltán, az 1760-as években készült családösszeírások alapján viszont már több mint 60%-ra becsülhető az erdélyi románok aránya. Ilyen mértékű növekedés jelentős bevándorlás nélkül aligha képzelhető el.[27]

A nagyarányú telepítéseknek, a spontán bevándorlásnak és a viszonylag békés állapotoknak köszönhetően Magyarország összlakossága a 18. század folyamán mintegy két és félszeresére nőtt. Az 1784 és 1787 között tartott első hazai népszámlálás során összesen 8,5 millió főt regisztráltak. Ezek közül a szűkebb értelemben vett Magyarországon 6,4 millióan, a történeti Erdélyben 1,4 millióan, Horvátországban 0,6 millióan éltek. A déli Határőrvidék lakosságát is beszámítva a Magyar Korona országainak teljes népessége 9,6 millióra volt tehető.[28] Bár a lakosság etnikai-nyelvi hovatartozásával a népszámlálás nem foglalkozott, a magyarság visszaszorulása és a nemzetiségek – a keleti részeken mindenekelőtt a románság – térnyerése oly szembeötlő volt, hogy a 18. század végén ezt – Rettegi Györgytől, Kisfaludy Sándoron és Kazinczy Ferencen át Szaitz Leóig – már sokan rögzítették. „Erdély-Országban – írta például az utóbbi 1791-ben – többen vannak az oláhok magok, mintsem a' többi Nemzetek mind öszveségesen".[29]

A lakosság etnikai megoszlásáról először Fényes Elek közölt átfogó és viszonylag pontos számadatokat. A népszámlálások és az egyházi sematizmusok összevetésével kimutatta, hogy az 1830-as és 1840-es évek fordulóján a magyar nyelvűek aránya a magyar korona országainak teljes területén 37%-os, a Horvátország nélküli Magyarországon (Erdéllyel együtt) 43%-os,

[26] Arató Endre: *A feudális nemzetiségtől a politikai nemzetig.* Budapest, 1975, Akadémiai Kiadó, 79.

[27] Trócsányi Zsolt: Új etnikai kép, új uralmi rendszer. In Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története,* i. m. II. 978–979.

[28] Dányi Dezső – Dávid Zoltán (szerk.): *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787).* Budapest, 1960, KSH, 30–50.

[29] [Szaitz Leó]: *Magyar és Erdély-országnak rövid ismérete...* Pest, 1791, Lindauer János, 29–30.

a Királyhágón túli Erdélyben azonban csak 28%-os szintet ért el. A 12,8 milliós összlakosságból a magyarok száma így mindössze 4,8, a Románoké pedig 2,2 millióra volt tehető. A történeti Erdély 1,5 milliós lakosságából a románok csaknem 1 millióval (58%), a magyarok a székelyekkel együtt 470 ezerrel (28%) és a németek 220 ezerrel (14%) részesedtek.[30]

Az 1850-es népszámlálás, amely már a lakosság nemzetiségére is rákérdezett, igazolta Fényes becsléseit. A magyarok száma eszerint sem tett ki többet 4,8 milliónál (Horvátországgal 37%, anélkül 42%), a romániké pedig kicsit meghaladta a 2,2 milliót (17%, illetve 19%). A következő évtizedekben – 1850 és 1910 között – ezek a számok és arányok érdemben módosultak. A magyarok aránya 1910-re a magyar korona országaiban 48%-ra, a Horvátország nélküli Magyarországon 54,5%-ra, a történeti Erdélyben pedig 34%-ra nőtt. A románoké a Királyhágón túli Erdélyben viszont 55%-ra, a szászoké pedig 9%-ra mérséklődött. A 103 ezer négyzetkilométeres trianoni Erdély területén ugyanekkor 5,2 millió ember élt. A nemzetiségi arányok hasonlóak voltak ahhoz, mint amit a történeti Erdélyben regisztráltak. A románok a népesség 54%-át, a magyarok 32%-át s a németek 11%-át adták.[31]

A nemzetiségi arányok módosulásában három tényező játszott szerepet: a természetes szaporodás üteme, amely a magyarok körében gyorsabb volt, mint a többi nemzetiségek esetében; a tengerentúlra irányuló kivándorlás, amely több nem magyart vonzott, mint amennyi magyart, s végül a részben spontán, részben ösztönzött asszimiláció. Ez utóbbi mintegy 2 millióval járult hozzá a magyarok összesen 5,3 milliós gyarapodásához. A különböző etnikai, illetve vallási csoportok közül leggyorsabban és legnagyobb számban a zsidók integrálódtak: 1910-ben a 934 ezer izraelita vallású lakos közül 705 ezer már magyar anyanyelvűnek vallotta magát. A 60 év alatti elmagyarosodott németek száma ugyanekkor mintegy 600 ezerre, a szlovákoké pedig 400 ezerre volt tehető. Legkevésbé a falusi környezetben élő és ortodox hitű románok és szerbek magyarosodtak.[32]

A magyarok két nagy összefüggő földrajzi tömböt alkottak: a 115 ezer négyzetkilométernyi központi területet és a 15 ezer négyzetkilométernyi

[30] Fényes Elek: *Magyarország statistikája.* Pest, 1842, Trattner-Károlyi, 52.

[31] Lőkkös János: *Trianon számokban,* i. m. 313.

[32] Katus László: A népesedés és a társadalmi szerkezet változásai. In Pach Zsigmond Pál (főszerk.): *Magyarország története. 6/1–2. 1848–1890.* Budapest, 1979, Akadémiai Kiadó, 6/2. 1148–1161.

Székelyföldet. E két, egymástól különálló rész tette ki az ország területének 46%-át, ahol a magyarok mintegy 90%-a élt. A két magyar tömböt egy olyan, a Máramarosi-havasoktól dél felé húzódó széles sáv választotta el egymástól, ahol a románok képeztek abszolút vagy relatív többséget. Ebben az övezetben a román és kisebb részben szász községek tengeréből szigetként emelkedett ki néhány magyar enklávé Szatmárban, Szilágyságban és Biharban, valamint Kolozsvártól nyugatra, Bánffyhunyad környékén (Kalotaszeg) és Torda mellett (Torockó és környéke). Magyar többségű maradt vagy a 19. század folyamán azzá vált viszont a trianoni Erdély városainak nagy része. A hat törvényhatósági jogú város közül 1910-ben ötben élt magyar többség (Szatmárnémeti: 95%, Nagyvárad: 91%, Marosvásárhely: 89%, Kolozsvár: 83%, Arad: 73%), s csak egyben nem, a különösen kevert lakosságú Bánság központjában, Temesváron. Itt a németek alkottak 44%-os relatív többséget. A 34 rendezett tanácsú város közül a magyarok 19-ben képviseltek abszolút és négyben – köztük Brassóban – relatív többséget. A németek már csak régi szászföldi központjukban, Nagyszebenben érték el az 50%-ot, s másik három rendezett tanácsú városban (Medgyesen, Segesváron és Besztercén) csupán megközelítették azt. A románok három városban vezettek jelentősen (Vízakna: 65%, Szászsebes: 59%, Abrudbánya: 58%), míg másik háromban relatív többséget alkottak (Karánsebes: 49%, Hátszeg: 48%, Szászváros: 46%).[33]

A városok döntően magyar vagy magyar–német és a falvak jelentős részben román jellege a három népcsoport eltérő történelmi múltjával és az egyes régiók egyenlőtlen gazdasági fejlődésével magyarázható. Az 1910-es népszámlálás országos adatai azt mutatják, hogy miközben a németek körében az agrárlakosság aránya már az 50%-ot sem érte el, s a magyarok esetében is csak 52%-ot tett ki, a románok és a szerbek körében ez az arány meghaladta a 80%-ot. A különböző értelmiségi foglalkozásokon belül ehhez hasonló etnikai különbségeket regisztráltak a statisztikák, csupán fordított sorrendben. Itt a magyarok vezettek csaknem 5%-kal, akiket a németek követték 2,5%-kal, s a románok aránya alig haladta meg az 1%-ot.[34] Az iparban és a kereskedelemben, valamint az iskolázottság terén hasonló különbségek mutatkoztak. Miközben a 6 éven felüli németek körében az írni-olvasni tudók aránya 1910-re már elérte a 86 (férfiak), illetve 79 (nők) %-ot, a magyarok körében pedig a 83, illetve 75%-ot, a románoknak csak

[33] Jakabffy Elemér: *Erdély statisztikája.* Lugos, 1923, Magyar Kisebbség, 33–112.

[34] Katus László: *A modern Magyarország születése,* i. m. 516–517.

41, illetve 25%-a tudott írni-olvasni. Míg tehát demográfiai szempontból vitathatatlan volt a román fölény, a városiasodás, polgárosodás és az ezekkel összefüggő iskolázottság terén a magyarok és a németek megőrizték történelmileg kialakult előnyüket. 1910-ben mindössze 7500 érettségizett férfi vallotta magát román anyanyelvűnek, s a középiskola legalább négy osztályát elvégzettek száma is alig haladta meg az ötezret. Ezek közül mintegy 7000 pap és pedagógus, 1000 köztisztviselő és 300 ügyvéd volt. A 12–13 ezer családra becsülhető román középosztálynak ők alkották a háromnegyedét.[35]

[35] Katus László: A nemzetiségi kérdés és Horvátország története a 20. század elején. In Pach Zsigmond Pál (főszerk.): *Magyarország története.* 7/1–2. *1890–1918.* Budapest, 1978, Akadémiai Kiadó, 7/2. 1009–1010.

A MAGYAR, A NÉMET ÉS A ROMÁN NACIONALIZMUS

Legtöbb absztrakt és ideáltipikus történelmi fogalmunkhoz hasonlóan a nacionalizmusnak sincs pontosan definiált és általánosan elfogadott meghatározása. Pszichológiai szempontból olyan érzelmi beállítottságot jelent, amely a szülőföldhöz, a nyelvhez, a hagyományokhoz és a különböző csoportazonosulási jelképekhez (zászló, himnusz, énekek stb.) való eltérő mértékű kötődést fejez ki. Politikai értelemben viszont a modern nemzetek kialakulásának, vagyis a nemzetté válás folyamatának olyan ideológiája, amelyet a saját közösség értékeinek túlhangsúlyozása és a rivális közösségek értékeinek lebecsülése jellemez. Kialakulásának első fázisában egy-egy népcsoport nyelvi és/vagy vallási egységesítésére, valamint a közös történelmi emlékezet megteremtésére és elterjesztésére törekszik. A második szakaszra a kulturálisan többé vagy kevésbé már integrált etnikai közösségek gazdasági, társadalmi és politikai érdekeinek az artikulálása, politikai mobilizációja és különböző csoportjogok kivívására való törekvés a jellemző. A nacionalizmusok végső célja általában a gazdasági erőforrások és az államhatalom megszerzése vagy részvétel azok kiaknázásában, illetve irányításában. Ebből következőleg a politikai nacionalizmus egy meglévő állam kereteinek a védelmét éppúgy szolgálhatja, mint azok lerombolását saját állam létrehozása és alkalmanként egy széttagolt kulturális közösség politikai egyesítése céljából. Ily módon támadó és/vagy védekező, szeparatista és/vagy irredenta egyaránt lehet. A 18. századtól kibontakozó, a felvilágosodás és a romantika eszméi által ösztönzött magyarországi nacionalizmusok mint cseppben a tenger tükrözték ennek a napjainkban is virulens ideológiának a többarcúságát.[36]

[36] Anthony D. Smith: *Nationalism and Modernism.* London – New York, 1998, Routledge. Vö. Bretter Zoltán – Deák Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában: a nacionalizmus.* Pécs, 1995, Tanulmány Kiadó és Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában.* Budapest, 1998, Napvilág Kiadó, 9–16.

A török alól felszabadult magyar államnak ismeretes módon sem a régi egysége, sem a teljes függetlensége nem állt helyre. Az egyes partiumi területrészekkel (Zaránd, Közép-Szolnok, Kraszna vármegye és Kővár vidéke) megnövelt Erdély adminisztrációs szempontból nem tartozott a Habsburg Monarchián belüli Magyar Királysághoz, hanem – 1765-től nagyfejedelemségként – egészen 1848-ig saját törvényhozással és kormányszervekkel rendelkezett, és közvetlenül a bécsi udvar fennhatósága alatt állt. A politikai megosztottság ellenére a két országrész magyarsága kulturális szempontból olyan szimbiózisban élt, hogy külön erdélyi és külön magyarországi szellemi életről lényegében nem beszélhetünk. A bécsi testőrírók közül, akik az anyanyelvi kultúra fontosságára először hívták fel a figyelmet, általában a magyarországi Bessenyei Györgyre szoktunk hivatkozni. Az erdélyi Barcsay Ábrahám és Báróczi Sándor azonban ugyanezzel a művelődéspolitikai programmal léptek fel a 18. század utolsó harmadában. Egy magyar „tudós társaság" megalapításának gondolatát pedig nem is Bessenyei, hanem a székely köznemesi családból származó erdélyi református lelkész, Bod Péter vetette fel először, már 1756-ban. Az 1780-tól megjelenő első magyar nyelvű újság, a pozsonyi *Magyar Hírmondó* szerzői között számos erdélyi akadt, a másodikat, az 1786-tól Bécsben megjelenő *Magyar Kurirt* és irodalmi mellékletét, a *Magyar Musát* pedig a marosvécsi születésű és a 19. század elejétől Kolozsváron tevékenykedő Szacsvay Sándor adta ki. Az első akadémiai jellegű nyelvművelő és történetkutató egylet, az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság Aranka György irányításával Kolozsváron működött 1793 és 1806 között, előbb, mint ahogy Széchenyi 1825-ös kezdeményezésére a Magyar Tudós Társaság 1830-ban megkezdte tevékenységét Budapesten. Első elnöke azonban ennek is egy erdélyi férfiú, gróf Teleki József lett, aki 30 ezer kötetes családi bibliotékájával a Magyar Tudományos Akadémia ma is működő könyvtárának az alapjait megvetette. A testület 70 tagja közül 1832-ben 9, 1847-ben pedig már 170 főből 22 képviselte Erdélyt. Kazinczy Ferenc, aki az azonos normákra épülő egységes irodalmi nyelv megteremtéséért a legtöbbet tette, nemcsak levelezett erdélyiekkel, hanem legalább két alkalommal át is kelt a Királyhágón, és olyan ottani személyiségek szellemi formálódásához járult hozzá, mint báró Wesselényi Miklós és Bölöni Farkas Sándor. Utóbbi nevéhez nemcsak az első észak-amerikai magyar úti beszámoló közzététele (1834) fűződik, hanem az első kolozsvári kaszinó megszervezése is 1828-ban, egy évvel azután, hogy Széchenyi István Pesten megalapította a Nemzeti

Kaszinót. 1848-ban Magyarországon mintegy 500, Erdélyben pedig 100 ilyen, a kultúra terjesztésében és az eszmék áramlásában nagy szerepet vállaló egyesület működött.[37]

A nyelvújítással párhuzamosan haladt az európai irodalom klasszikusainak fordítása és a tartalmában hazafias, formailag pedig romantikus magyar nyelvű szépirodalom kiteljesedése. A „nagyobb hazában" ebben a szellemben alkotott Katona József, akit 1815-ben a „kisebb hazában" 1814-től megjelenő *Erdélyi Múzeum* pályázati felhívása ösztönzött a II. Andrással és idegen környezetével szembeni „nemzeti" ellenállás történetének *(Bánk bán)* megírására. Továbbá Kölcsey Ferenc, aki 1823-ban vetette papírra a magyar nemzet himnuszává vált ódáját; Vörösmarty Mihály, aki a *Zalán futásában* (1825) a honfoglaló magyarok hősiességét, a *Cserhalomban* (1825) Szent László bátorságát, lovagiasságát és a besenyők felett aratott győzelmét szedte rímekbe. S utoljára, de nem utolsósorban a történelmi regény első kiemelkedő művelője, az erdélyi báró Jósika Miklós, aki Walter Scott módján, de magyar öntudattal és büszkeséggel írta az önálló erdélyi fejedelemség korával és alakjaival foglalkozó prózai műveit. Ők és társaik avatták a magyarságot a szabadság nemzetévé, múltját pedig a szabadságért való dicső küzdelmek sorozatává, s igazolták ily módon a latin szállóigét: *Extra Hungariam non est vita, si est vita, non est ita.* Vagy ahogy *A magyar nemzet* című versében (1846) ugyanezt az érzést Petőfi kifejezte: „Ha a föld isten kalapja / Hazánk a bokréta rajta!" S innen már csak egy-két lépés szükségeltetett az ország nem magyar lakosainak lebecsüléséhez, sőt megvetéséhez. Azok attitűdjét, akik idáig jutottak, gróf Eszterházy Dénes – a jobb érzésűek, így Széchenyi rosszallását is kiváltva – így fejezte ki: „Erdélyben ember csak a magyar, az oláhval úgy lehet és kell bánni, mint a barommal."[38]

A magyar nemzeti büszkeség forrásai közé tartoztak a magyar nép etnogenezisével kapcsolatos ábrándos hiedelmek és fantazmagóriák is. Ezek közül legnagyobb ismertségre a hun–magyar rokonság tana tett szert, amelyet először Kézai Simon, IV. (Kun) László udvari papja körvonalazott a 13. század végén, s amelyet a vizsgált korszakban mindenekelőtt Arany János népszerűsített *Rege a csodaszarvasról* című költeményében (1863). De rokonítottak bennünket az avarokkal, etruszkokkal, sumérokkal és

[37] Trócsányi Zsolt: Felvilágosodás és ferenci reakció (1771–1830). In Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története,* i. m. II. 1076–1080.

[38] Makkai László: *Magyar–román közös múlt,* i. m. 216.

különböző belső-ázsiai népekkel is. Sőt Horvát István szerint a világ ősnépének, az afrikai eredetű „szittyáknak" a meghatározó komponensét is – a palócok és a jászok mellett – a magyarok adták (*Rajzolatok a' magyar nemzet legrégibb történeteiből*, 1825).[39]

A megújított magyar nyelv és a magyar szabadságeszme terjesztése, valamint a nemzeti összetartozás és büszkeség érzésének kialakítása terén nagy szerepet játszottak a színházak. A főúri kastélyokban, nagyobb városokban és a gimnáziumokban már a 18. században folyt többé vagy kevésbé rendszeres színjátszás. Az előadások nyelve azonban többnyire német vagy latin volt. Az első magyar nyelvű színtársulatok az 1790-es évek elején alakultak Pesten és Kolozsváron. Néhány évtizeddel később létrejöttek az első magyar kőszínházak: Kolozsváron 1821-ben, Miskolcon 1823-ban, Balatonfüreden 1831-ben és Pesten 1837-ben. Utóbbi alakult át 1840-ben Nemzeti Színházzá. 1823 és 1840 között a kolozsvári társulat tagjai közé tartozott Déryné Széppataki Róza, a korszak legnevesebb és legkedveltebb színésznője, aki számos alakításával bűvölte el az erdélyi városok magyarul értő színházlátogató közönségét. A színházakéhoz hasonló szerepet töltöttek be a magyar nyelvű újságok és folyóiratok – Erdélyben mindenekelőtt az 1814 és 1819 között megjelent *Erdélyi Múzeum* –, valamint a magyar nyelvű könyvek. Ezek száma az egész országban 1800 és 1848 között 45-ről 547-re, vagyis az összes kiadvány (115, illetve 794) 39%-áról annak 69%-ára emelkedett. A magyar nyelvű könyvkiadás központja Erdélyben a színjátszáshoz hasonlóan Kolozsvár volt, ám Brassóban, Marosvásárhelyen, Nagyenyeden, sőt Csíksomlyón is jelentek meg magyar nyelvű kiadványok.[40]

A magyar nemzeti mozgalom politikai törekvései – a polgári átalakulás kívánalma mellett – a Magyar Királyság régi egységének helyreállítására, vagyis Magyarország és Erdély egyesítésére, a nemzetiségi lakosság nyelvi-kulturális asszimilációjának előmozdítására és az ily módon kiépülő magyar nemzetállam önállóságának olyan mértékű biztosítására irányultak, hogy a birodalom osztrák felével Magyarországot lehetőleg csak az uralkodó azonossága kapcsolja össze. E célok közül 1848-ig lényegében csak a magyar nyelv uralkodóvá tétele valósult meg. 1790-től kezdődően

[39] Vö. Romsics Ignác: A magyarok eredete. Bizonyosságok, hipotézisek, hiedelmek. In Romsics Ignác: *A múlt arcai. Történelem, emlékezet, politika*. Budapest, 2015, Osiris Kiadó, 19–86.
[40] Miskolczy Ambrus: Erdély a reformkorban. In Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története*, i. m. III. 1280–1294.

a pozsonyi országgyűlés több olyan törvényt hozott, amelyek eredményeképpen 1844-re a latin és a német helyett a törvényhozás, közigazgatás, bíráskodás és oktatás minden szintjén a magyar lett a hivatalos, illetve kötelező nyelv.

A pozsonyi példát követve hasonló törekvések Erdélyben is felmerültek. Az 1842-es kolozsvári országgyűlés elfogadta, hogy a Szász Egyetem kivételével a Nagyfejedelemség hivatalos nyelve a magyar legyen, s hogy legkésőbb tíz éven belül a görögkatolikus és az ortodox egyháznak minden írott dokumentumában a magyar nyelvet kell használni, és ugyanilyen időtávon belül a görögkatolikus iskoláknak is át kell térni a magyar tanítási nyelvre. Ebből a javaslatból azonban a románság ellenállása és a bécsi udvar erre támaszkodó elutasító álláspontja miatt lényegében nem lett törvény. A törvényhozásban megmaradt a latin, a katonaság és a kincstár igazgatásában pedig a német nyelv használata; a falusi iskolákban továbbra is anyanyelven folyt az oktatás; a két román egyház belső ügyeit latin és román nyelven is intézhette. 1848-ig nem valósult meg az unió sem. A románok és a szászok ezt azért ellenezték, mert számarányuk és jelentőségük ezáltal nagymértékben csökkent volna, a bécsi udvar pedig azért, mert a Nagyfejedelemséggel megnövelt Magyar Királyság birodalmon belüli súlya túlságosan megnőtt volna. E téren csupán annyi történt, hogy a 18. század óta Erdélyhez tartozó partiumi területek visszacsatolásáról a pozsonyi országgyűlés 1836-ban elfogadott egy törvényt, amelyet azonban egyelőre nem hajtottak végre.[41]

A magyar politikai elit őszintén hitte, hogy a polgári átalakulás keretében nyelvi-etnikai különbségekre való tekintet nélkül végrehajtandó liberális jogkiterjesztés fejében a nemzetiségi lakosság hajlandó lesz „magyarosodni", vagy ha arra nem is, a magyart *lingua franca*ként, vagyis a közélet nyelveként elfogadni. Kossuth Lajos, amikor egy alkalommal figyelmeztették e feltételezés problematikusságára, magabiztosan ezt válaszolta: „Kicsinyhitűek! Nem ismeritek ti a szabadságnak varázshatását; erősebb ez, mint a nemzetiség, a vallás, a vér és baráti rokonság, melyeket mind egyesíteni képes a hazafiságban."[42] Véleményét lényegében mindenki

[41] Arató Endre: A nemzeti ellentétek kiéleződése a polgári forradalom előtt (1840–1848). In Pach Zsigmond Pál (főszerk.): *Magyarország története*. 5/1–2. *1790–1848*. Budapest, 1983, Akadémiai Kiadó, 5/2. 1007–1009. és Ladislau Gyémánt: The National Revival Era. In Ioan-Aurel Pop – Thomas Nägler – András Magyari (szerk.): *The History of Transylvania*, i. m. III. 293–300.
[42] Idézi Kovács Endre: *Szemben a történelemmel*. Budapest, 1977, Magvető Kiadó, 148.

osztotta; különbségek csupán az eszközök megválogatásában és a folyamat ütemezésében mutatkoztak. Széchenyi, Wesselényi és mások a hosszabb távú és békés, vagyis az erkölcsi és kulturális értékek példaszerűségén alapuló asszimilációt helyeselték, és többször figyelmeztettek rá: „Az idegen ajkúakat [...] anyanyelvük magány- és társaskörökbeni használatában akadályozni és azokat erőszakkal a magyar nyelv használatára szorítani sem a törvényhatóságoknak, sem egyéneknek nem szabad."[43] A többség azonban a radikálisabb megoldásokban sem talált kivetnivalót. Sőt – éppen egy „Erdély-Országi Fő Asszonyság" szájából – elhangzott olyasmi is, hogy „A' ki a' Magyar nyelvet nem tudja, nem méltó az a' Magyar' Kenyérre".[44]

A nyelvi asszimiláció és az „egységes" magyar nemzeti állam alternatívája a nyelvi-kulturális sokféleség elfogadása és az ország etnikai határokat követő föderalizálása, illetve különböző szintű autonóm területi egységek kialakítása lehetett volna. Ez a program először Martinovics Ignác egyik 1793-as röpiratában, illetve 1794-es reformtervében *(Magyar Reformátorok Titkos Társaságának Kátéja)* öltött testet. „Mivel magyar nemzeten a Magyarországhoz csatolt tartományokban élő különböző nemzetiségű népeket is értjük – olvasható ebben –, minden nemzetiségnek külön tartományt kell alkotni, külön politikai alkotmánnyal bírni és egymás közt belső szövetségre lépni. Magyarország tehát szövetséges köztársasággá alakuljon, amelyben minden nemzetiség saját nyelvével, szokásaival éljen és vallását szabadon gyakorolja." A jakobinus mozgalom vezetője négy tagállammal számolt: Magyarországgal, Szlovákiával, a délszláv Illíriával, valamint Bánát és Erdély egy részéből kialakítandó Valachiával. A tartományok mindegyike saját nyelvét használhatta volna, csupán az országgyűlésben és „az összes tartományt érintő ügyekben" lett volna kötelező a magyar nyelv használata.[45]

Martinovics álláspontja azonban elszigetelt vélemény volt, és a továbbiakban is az maradt. Aki ekkor vagy később ilyen vagy ezekhez hasonló rendhagyó gondolatokkal állt elő, fehér hollónak számított. Igen jellemző, hogy még az a Wesselényi Miklós is, aki elismerte a Habsburg Monarchiában élő olaszok, lengyelek és csehek föderatív jellegű egyenjogúságát a

[43] Báró Wesselényi Miklós: *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében*. Budapest, 1992, Európa, 224.

[44] [Szaitz Leó]: *Magyar- és Erdély-országnak rövid ismérete*, i. m. 30.

[45] Benda Kálmán (szerk.): *A magyar jakobinusok iratai*. I. Budapest, 1957, Akadémiai Kiadó, 910., 1010.

németekkel és a magyarokkal, sőt a „polgári léttel bíró" horvátok Magyarországon, a szlovének Ausztrián és a szászok Erdélyen belüli különleges jogállásának a biztosítását is támogatta, a többi nemzetiség politikai entitásként való megkülönböztetését és területi különállását vagy akárcsak nyelvük használatát a közigazgatásban megengedhetetlennek tartotta, s ezeket egy „lázas agy vagy vétkes vágy szüleményének" nevezte. Különösen ellenezte az ilyen lépéseket a történelmi magyar állam határain belül, amelynek népei közül egyedül a magyart fogadta el „államalkotónak", vagyis „polgári alkotmányunk s államunk fenntartására" alkalmasnak. A nemzetiségi nyelvek használatát – kivéve a horvátot – ezért csak olyan mértékben tartotta megengedhetőnek, hogy „azáltal a magyar nyelv terjesztése s mindenki általi megtanulása [...] ne gátoltassék. Törvényhozásban és igazgatásban egy országon belül – szögezte le – több nyelv nem létezhetik."[46]

Az írott magyar kultúrától és nemesi adminisztrációtól eltérően, amely a 18. századig döntően latin nyelvű volt, a szászok a 15. századtól a német nyelvet használták okleveleikben és hivatalos feljegyzéseikben. A tanítás ugyancsak német nyelven folyt, ami nagyban könnyítette a szász fiatalok továbbtanulását németországi egyetemeken, elsősorban Göttingában. A német nyelvterület és a Szász Egyetem közötti kapcsolatok más téren is sokoldalúak és intenzívek voltak. Ezt jelezte, hogy már a 15. században összeállították az addig latinul használt egyházi kifejezések német fordítását, majd megjelentek az első német glosszáriumok, szójegyzékek. A lutheri tanok elfogadása tovább erősítette az anyanyelv használatát. 1678-ban egy erdélyi szász tollából jelent meg az első magyarországi német nyelvtan, egy évszázad múlva pedig – Lucas Joseph Marienburg brassói evangélikus pap és iskolamester összeállításában – egy négykötetes német stilisztika (*Grundlinien des deutschen Styls*, 1796–1797). Ekkorra megszületett az első szászföldi regény, valamint több versgyűjtemény ugyancsak helyi szerzőktől, és Nagyszebenben megalakult a Német Társaság, amely egyik legfontosabb célját abban látta, hogy a helyi irodalmat bekapcsolja az össznémet literatúra áramába. Az első magyar nyelvű erdélyi lapot, az *Erdélyi Magyar Hírvivőt* (1790) megelőzve 1784-ben megjelent az első szászföldi újság, a *Siebenbürger Zeitung*, majd 1790-ben – az *Erdélyi Múzeumot* tizennégy évvel megelőzve – az első szászföldi tudományos folyóirat, a *Siebenbürgische Quartalschrift*. Mivel a német irodalmi nyelv az egyik

[46] Báró Wesselényi Miklós: *Szózat*, i. m. 95., 210–220.

szászországi dialektusra épült, az Erdélyben beszélt német nyelv megújítására lényegében nem volt szükség.

A német nyelvű erdélyi kultúra terjesztésében a magyar nyelvű kultúra közvetítéséhez hasonlóan nagy szerepet játszottak a színházak, a könyvtárak és a különféle társaságok, egyletek. Kisebb-nagyobb megszakításokkal Szebenben a 18. század közepétől működtek német nyelvű színtársulatok, és a nyomdatulajdonos, könyvkereskedő és lapkiadó Martin Hochmeister 1787–1788-ban felépítette a város első állandó színházát. 1778-ban – igaz, csak rövid ideig – még egy színházi hetilap *(Theatralischer Wochenblatt)* is megjelent a szászok erdélyi fővárosában. 1782-ben megnyílt Szebenben az első kölcsönkönyvtár (Magyarországon, Pesten és Sopronban csak 1787-ben), és két évre rá megalakult az első olvasótársaság. Néhány év múlva már a legtöbb szász városban működtek *Lesekabinet*ek vagy *Lesezirkel*ek. Samuel von Brukenthal adományának köszönhetően, aki az egyik leggazdagabb szebeni polgárcsaládból származott, és előbb a szászok grófja, majd a bécsi Erdélyi Kancellária elnöke, s végül 1777-től 1787-ig Erdély kormányzója volt, a 18. század végétől a szászok Szebenben saját múzeummal is büszkélkedhettek.[47]

A szászföldi német történelmi tudat alapjait két 17. századi literátor, Michael Weiss és Georg Krauss vetette meg. Előbbi még latinul *(Liber Annalium raptim scriptus 1590–1612)*, utóbbi már németül írta fő művét *(Siebenbürgische Chronik 1608–1665)*. Mindkettőjüket jellemezte a magyar–székely–szász összetartozás tudata, ám ugyanakkor a szász kulturális fensőbbség büszke hangoztatása is. Elismeréssel nyugtázták, hogy az Andreanumban lefektetett privilégiumaikat megtarthatták, és az erdélyi fejedelmeket annak alapján ítélték meg, hogy ki mennyire tartotta azokat tiszteletben. Bocskairól és Bethlen Gáborról így elismerően írtak, Báthory Gáborról viszont kritikusan. A szász történelmi tudat fontos része volt eredetük számontartása, amelyet azonban nem minden írástudó tekintett elég réginek. Johannes Tröster szebeni iskolaigazgató ezért a magyar Horvát Istvánéhoz fogható, határtalan fantáziájára hagyatkozva azt bizonygatta, hogy Magyarország és Erdély őslakói nem a magyarok és nem is a dákok, hanem a germánok voltak, akik a székelyeket is nemzették (*Das Alte und Neue Teutsche Dacia*, 1666). Kortársa, Laurenz Töppelt pedig azt hangoztatta, hogy az erdélyi németek a gótoktól származnak, akik viszont a dákok

[47] Trócsányi Zsolt: *Felvilágosodás és ferenci reakció*, i. m. 1072–1075.

utódai (*Origines et occasus Transsylvanorum*, 1667). Ezek a fantazmagóriák annyira elterjedtek és olyan népszerűek voltak, hogy a 17. század végén maga a szászok grófja, Valentin Franck lépett fel ellenük – vénasszonyok meséjének minősítve, hogy a szászok Erdély őslakói vagy a gótok leszármazottjai lettek volna, esetleg, mivel ez is felmerült, nem II. Géza, hanem Nagy Károly hozta volna őket az országba.

A szászok eredetével, múltjával és teljesítményével kapcsolatos nézetek tudományos jellegű összefoglalására nyugállományba vonulása után Samuel von Brukenthal a neves göttingeni professzort, August Ludwig von Schlözert kérte fel. A szászok történetét Schlözer a valóságnak megfelelően a kelet-európai német telepítések részeként mutatta be. Szerepüket a magyar állam fennmaradásában azonban ő is túlértékelte. A magyarok – írta – azért tudták elkerülni a hunok és az avarok sorsát, és váltak „vad hordából" kulturált európai nemzetté, mert a németek, mindenekelőtt a szászok példát mutattak nekik, és erkölcseiket megszelídítették. „Magyarok – intette az ország uralkodó nemzetét –, ne felejtsétek el, ez a németek műve, legyetek érte hálásak vendégeitek, a hospites iránt, akár hívtátok őket, akár hívatlanul jöttek be" (*Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, 1795–1797).

Erdély közvetlen Habsburg-uralom alá helyezése a török kiűzését követően a szászokat reménykedéssel és nagy várakozással töltötte el. Úgy érezték, hogy az új helyzetben nemcsak régi privilégiumaikat őrizhetik meg, hanem újakat is szerezhetnek. És Bécs mutatott is erre hajlandóságot. Kolonich Lipót esztergomi érsek, aki a Magyar Királyság birodalmon belüli helyének kidolgozásával foglalkozó bizottság elnöke volt, egy alkalommal kijelentette: „A legnagyobb gonddal teszem magamévá a szászok érdekeit, törekvésem az lesz, hogy jótevőtök legyek, mert németek vagytok." Bécsben még az is felvetődött, hogy a három nemzet uniójának felszámolásával Királyföldet közvetlenül a központi kormányszervek alá rendelik, és újabb német telepesekkel erősítik meg. Bár ez utóbbira végül nem került sor, Mária Terézia számos módon kifejezésre juttatta rokonszenvét. A szász patríciusok közül sokan nemességet, sőt néhányan báróságot kaptak, s megnyíltak előttük az erdélyi és a bécsi kormányhivatalok is. Samuel von Brukenthal, aki évtizedeken át Mária Terézia bizalmasa és az új bárók egyike volt, nyíltan hirdette, hogy a szászok számára Erdélyben vezető szerepet kíván biztosítani. Ő érte el, hogy a magyar nemesek és a székelyek továbbra sem költözhettek be a szász városokba, valamint azt is, hogy

mérsékelték a szászok adóterheit, és a továbbiakban ők is használhatták az addig csak a magyar és székely rendi nemzet tagjait megillető „inclyta" (jeles) megnevezést.

Egészen másként alakult viszont a szászok kapcsolata II. Józseffel, aki a centralizált birodalmi közigazgatás megteremtése érdekében nemcsak a vármegyék autonómiáját számolta fel, hanem a szászok évszázados önkormányzati jogait is. Megszüntette a Szász Egyetemet, melynek vagyonát lefoglalta, és a szász székeket a székely székekkel együtt az újonnan létrehozott vármegyékbe tagolta. Különösen fájdalmasan érintette a szász polgárokat a concivilitás elrendelése 1781-ben, amelynek értelmében bárki beköltözhetett városaikba. Mindezt betetézte azzal, hogy 1786-ban Brukenthalt felmentette kormányzói tisztje alól. Ezért amikor 1790-ben II. József – a concivilitás kivételével – a szászokra vonatkozó rendeleteit is visszavonta, a szász polgárok a magyar és székely nemesekkel együtt ünnepeltek. Hamarosan kiderült azonban, hogy csak II. József reformjaival szemben mutatkozott közöttük nézetazonosság, egyébként eltértek érdekeik. Az 1790–1791-es kolozsvári országgyűlésen a magyar és a székely képviselők közül többen a magyar nyelvi törekvések és az unió mellett nyilatkoztak, miközben a szászok a concivilitás eltörlését követelték, ellenezték az uniót, és ragaszkodtak régi privilégiumaikhoz.[48]

A román nemzeti ébredés előfutárának Inocenţiu Micu-Klein tekinthető, akit 1729-ben neveztek ki a balázsfalvi – hivatalosan a gyulafehérvári és fogarasi – görögkatolikus püspökség élére. Ezzel egy időben III. Károly bárói rangra emelte, miáltal automatikusan az erdélyi országgyűlés tagja lett. Kezdetben papjai jogaiért harcolt, mindenekelőtt a jobbágyi szolgáltatások alóli felmentésükért és a tizedszedés biztosításáért, amit Lipót 1701-ben megígért az uniót választó papoknak. A későbbiekben azonban egyre inkább szót emelt a románság egészének jogaiért, így például negyedik nemzetként való elismerésükért is. Az erdélyi rendek számára, akik már a püspök bárósága és a *natio Valachica* kifejezés ellen is dühödten tiltakoztak, ez utóbbi természetesen elfogadhatatlan volt. A görögkatolikus papok tizedszedési jogát pedig azzal utasították el, hogy ilyennel a protestánsok sem rendelkeznek. Micu-Klein kezdte el hangoztatni a románok számbeli fölényét és római eredetét is. A Traianus császár kora óta tartó folytonosság gondolatának pontos forrását nem ismerjük; a magyar humanisták – például Bonfini vagy Oláh Miklós – feltevéseire ugyanúgy támaszkodhatott,

[48] Arató Endre: *A feudális nemzetiségtől a polgári nemzetig*, i. m. 45–67.

mint néhány moldvai krónika vagy a szász történetírás egyes megállapításaira. Követeléseinek nyomatékosítása érdekében a püspök 1744-ben zsinatot hívott össze Balázsfalvára, amelyen a görögkatolikus klérus mellett ortodox pópák, sőt világiak, éspedig nemesek és jobbágyok is részt vettek. Az erdélyi románok történetében ez volt az első ilyen gyűlés, amely összetételénél és a püspök addigi követeléseit megerősítő határozatainál fogva nemcsak az erdélyi rendek körében, hanem Bécsben is nyugtalanságot váltott ki, és végül oda vezetett, hogy Mária Terézia vizsgálatot rendelt el a román érdekek első nagy hatású szószólója ellen. Mivel ennek kimenetele nem lehetett kétséges, a püspök Rómába menekült. A Szentszék azonban ugyancsak neheztelt rá, és 1751-ben püspöki rangjáról is lemondatta. Kegyvesztettként halt meg 1768-ban Rómában, ahonnan csak 1997-ben kerültek vissza hamvai Balázsfalvára.[49]

A római eredet eszméje és a románság összetartozásának tudata a 18. század második felében tovább terjedt és erősödött. Ebben nagy szerepet játszott a balázsfalvi püspökség, ahol 1754-ben egyszerre három iskola nyílt meg: egy elemi, egy középiskola és egy papnevelde. 1755-ben ugyanitt nyomda is létesült. Ezek anyagi alapjait a püspökségnek adományozott tekintélyes uradalom jövedelme biztosította. Az 1760-as években megszervezett erdélyi határőrvidék keretében felállított román határőrezredek ugyancsak hozzájárultak a román nemzeti tudat erősödéséhez. Ezeknek eleinte csak a legénysége volt román, ám fokozatosan a tisztek is közülük kerültek ki. A két ezred székhelyén, Naszódon és Orláton latin és német nyelvű középiskolák, az egyes századok helyőrségi központjaiban pedig román nyelvű népiskolák létesültek. II. József uralkodása újabb lökést adott a román nemzeti mozgalom kifejlődésének. Ekkor került sor a román nyelvű állami közoktatás megszervezésére, amelynek iskoláiba ortodox hitű gyermekek is járhattak. A század végén egész Erdélyben mintegy 300 román nyelvű népiskola működött, amelyek tanítói a balázsfalvi, temesvári és nagyváradi képzőkből kerültek ki.

II. József uralkodása idején robbant ki az utolsó nagy parasztfelkelés, amelynek központja az Erdélyi-érchegység, vezetője egy móc paraszt, Horea, résztvevői pedig a vidék zömmel ortodox vallású román jobbágyai voltak. A lázadást az váltotta ki, hogy az uralkodó 1784-ben elrendelte az erdélyi határőrök létszámának növelését. A jobbágyi terhektől szabadulni akaró román parasztok tömegesen jelentkeztek a sorozásra, a helyi

[49] Trócsányi Zsolt: *Új etnikai kép, új uralmi rendszer*, i. m. 1014–1017.

közigazgatás magyar vezetői viszont akadályozták a munkaerő menekülését. Ebből hamarosan olyan összetűzések keletkeztek, amelyek során a felkelők nemesi udvarházak tucatjait égették fel, rátámadtak az urakra és jómódúakra, akik közül sokat megöltek, több száz embert erőszakkal ortodox hitre térítettek, s a nem román papokat elüldözték. A mozgalom tehát részben antifeudális, részben vallási jelleget öltött, ugyanakkor nemzeti és markánsan magyarellenes vonásokkal is rendelkezett. A felkelés leverése után felvett jegyzőkönyvek tanúsága szerint a lázadás vezetőinek és résztvevőinek egy része tudott a románok római eredetét valló elméletről, s ebből kiindulva Erdély hivatott urainak a románokat tartotta. „Feljött a románok csillaga, a magyarok menjenek Scythiába, mivel ők régibb lakosai a hazának" – hangoztatta állítólag egy tordai román paraszt. Az inákfalvi görögkatolikus esperes pedig így nyilatkozott: „a magyarok az országban rövid idő múlva mind egy lábig odalesznek, mert ugyanis a magyarok mesterkedtek azon, hogy a románokon uralkodhassanak; erősen fel is kaptak volt, de most a románok ugyan talpon állanak, úgy, hogy a magyaroknak nyakakat a románok már talpak alá kapták." Az erdélyi magyar történelmi emlékezetben mindezek miatt Horea, a „dákusok királya", illetve „első fejedelme", akit elfogatása után egyik alvezérével együtt Gyulafehérvár főterén kerékbe törtek, úgy maradt meg, mint aki a magyarság kiirtására törekedett.[50]

A 18. századi román törekvéseket egy 1791-es felségfolyamodványban (*Supplex Libellus Valachorum Transsilvaniae*, vagyis *Az erdélyi oláhok könyörgő kérelme*) összegezték. Ezt Iosif Meheşi, az Erdélyi Udvari Kancellária titkára és néhány, az erdélyi román püspökségeken dolgozó társa fogalmazták meg Micu-Klein fél évszázaddal korábbi kérvényeinek szellemében. Demográfiai fölényükre és főleg őslakos voltukra hivatkozva egyenlő elbánást igényeltek a román nyelv, a két román felekezet és az egész román nép számára. Az „egyenlő elbánás" magában foglalta az arányos képviseletet a törvényhozásban és a közigazgatás minden szintjén, valamint azt, hogy a román többségű körzetekben románul is nevezzék meg a településeket, a folyókat és a hegyeket. A folyamodvány, amelyet az uralkodó megfontolásra megküldött az erdélyi országgyűlésnek, ugyanolyan vihart kavart, mint annak idején Micu-Klein kérvényei. A dákoromán kontinuitás eszméjét a magyar rendek fikciónak nevezték, amely legfeljebb a hátszegi és Fogaras környéki románokra igaz, közülük viszont sokan nemességet

[50] Arató Endre: *A feudális nemzetiségtől a polgári nemzetig*, i. m. 82–88.

kaptak vagy kereskedők és polgárok lettek, tehát ugyanolyan helyzetben vannak, mint Erdély minden más nációja. A felvilágosodás Erdélyben is ismert tanai ellenére a rendek tehát ragaszkodtak a nemesi alkotmányhoz, s a nép nemzetbe emelésétől – bármilyen etnikumról legyen is szó – egyelőre még elzárkóztak.[51]

A szászok és a magyarok pezsgő kulturális életéhez képest a román művelődés a 18. század végéig gyerekcipőben járt. Első nagy fellobbanása a 18. és a 19. század fordulóján alkotó három görögkatolikus papnak, Samuil Micunak, az egykori püspök unokaöccsének, Gheorghe Şincainak és Petru Maiornak köszönhető, akiket erdélyi triászként vagy iskolaként tart számon a történetírás. Hozzájuk kötődik a román nyelv megújítása, vagyis latin jellegének kidomborítása és a cirill betűs írás latin betűssel való felváltásának szorgalmazása. Az új román nyelv grammatikája, melyet Micu és Şincai állított össze, 1780-ban jelent meg *(Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae)*. Az új nyelven Micu egy imádságoskönyvet is kiadott. Nekik köszönhető a román nyelv irodalmi nyelvvé tétele, ami azonban a nép nyelvétől való eltávolodást is jelentette. Az erdélyi triász tevékenységének másik fontos eleme a római eredet tanának részletes kifejtése és további terjesztése volt. Ezt a feladatot elsősorban Petru Maior végezte el, akinek 1812-ben jelent meg Budán *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* című műve. 1825-ben egy román–latin–magyar–német szótárt is kiadott, s a tanítók számára megjelentetett egy román nyelvű „vezérkönyvet".[52]

A román irodalmi nyelv és a közös nyelven alapuló román nemzeti eszme elterjesztése terén kiemelkedő szerepet játszott az 1838-tól Brassóban megjelenő első román nyelvű politikai hetilap, a *Gazeta de Transilvania* és ennek irodalmi melléklete, a *Foaie pentru minte, inimă si literatură*. George Bariţ, a lapok szerkesztője – a magyar nyelvművelőkhöz hasonlóan – azzal indokolta vállalkozásának elindítását, hogy „egy idegen nem ír román nyelven, annál kevésbé román szellemben". „A románság – tette hozzá egyik 1839-es cikkében – különben is megtántoríthatatlanul el van tökélve, hogy nyelvét évszázadokon át megőrizze és ápolja, és kiirtását sohasem fogja hagyni." Ebből logikusan következett, hogy amikor az erdélyi országgyűlésen előkerült a magyar nyelv államnyelvvé tétele, a lap számos

[51] Kemény G. Gábor: *A magyar nemzetiségi kérdés története*. I. rész. Budapest, 1946, Gergely R. Rt., 15–17. és Makkai László: *Magyar–román közös múlt*, i. m. 197–198.

[52] Arató Endre: *A magyarországi nemzetiségek nemzeti ideológiája*. Budapest, 1983, Akadémiai Kiadó, 34–39.

cikkben tiltakozott ellene. A román óhajokat Bariţ három pontban foglalta össze: anyanyelvű oktatás az elemi és a középiskolákban; a román nyelv használata az egyházakban, a papképzésben és a tanítóképzésben; s végül a törvények, rendeletek és egyéb közigazgatási intézkedések közzététele román fordításban. A korábbi román politikai követelésekhez képest ez egy mérsékelt platform volt, és joggal számíthatott volna az országgyűlés támogatására. Ám nem ez történt; a rendek ezt is lesöpörték az asztalról. Pedig Bariţ más megnyilatkozásaiban is mérsékletet tanúsított, és ezek alapján méltán tartható a transzilvanizmus egyik első román képviselőjének. „A gondviselés és a sors ebbe a szép és mindnyájunk számára drága hazába századok óta annyi nemzetet és felekezetet dobott bele. Miért keserítjük tovább egymás napjait? Miért ne élnénk valamennyien ugyanazon anya gyermekeiként? Miért keresnők boldogulásunkat csak elválasztó, széttépő szeparatizmusban? [...] Miért ne néznénk férfiasan a jövő szemébe? És ha még uralkodnak köztünk előítéletek, ha a nyelv, a vallás, az ősi szokások még elválasztó falat emelnek közénk, miért ne kímélnők egymást, miért ne gyújtanánk közösen világosságot? Tehát igazságot és békét, uraim!" – írta 1846-ban, a többnyelvű és föderatív berendezkedésű Észak-Amerika és Svájc példájára hivatkozva.[53]

A szászoktól eltérően, akik kibocsátó közegükkel közvetlenül nem érintkeztek, az erdélyi románokat csak a Kárpátok gerince választotta el a fejedelemségek ugyanolyan származású, nyelvű és nagyrészt azonos vallású románjaitól. Utóbbiak körében a 19. század elejétől találkozhatunk a nemzeti ébredés első jeleivel. Ebben jelentős szerepet játszottak az erdélyi iskola második és harmadik nemzedékéből ide vándorolt fiatal értelmiségiek, elsősorban tanítók. Az első, s egyben a legjelentősebb áttelepülő Gheorghe Lazăr volt, aki néhány bojár támogatásával 1818-ban az egyik bukaresti kolostor iskolájára építve megteremtette a román nyelvű felsőoktatást. A dákorománkontinuitás tanára és a nyelvi összetartozás tényére hamarosan új politikai program épült: Erdély és a fejedelemségek egyesítése, amely elsősorban a havasalföldi értelmiséget ragadta magával. Az ottani nemzeti liberálisok vezére, Ion Câmpineanu az 1830-as években az elsők között fogalmazta meg Erdély és a fejedelemségek egyesítésének s ezáltal egy román nemzeti állam létrehozásának gondolatát. A moldvaiak reálisabban gondolkodtak és óvatosabban terveztek. A neves történész

[53] I. Tóth Zoltán: *Az erdélyi és magyarországi román nemzeti mozgalom (1790–1848).* Budapest, 1959, Akadémiai Kiadó, 46–86.

és későbbi miniszterelnök, Mihail Kogălniceanu a dákorománkontinuitás eszméjét „mániának", illetve „betegségnek" tartotta. Ám Dácia az ő szemében is az összes román összetartozását jelképezte. 1840-től lapot szerkesztett *Dacia literară* címmel az egységes román nyelv és irodalom megteremtésének szándékával. Mint egyik 1843-as előadásában kifejezte: „hazámnak tekintem azt a területet, ahol románul beszélnek, és nemzeti történelemnek [...] Moldva, Havasalföld és az erdélyi testvérek történetét." Az állandó orosz fenyegetés és a Habsburg Monarchia többszörös erőfölénye miatt azonban egyelőre csak Moldva és Havasalföld egyesítését tartotta reálisnak.[54]

A magyar, szász és román nacionalizmus érdekei és céljai közötti nagy különbségek 1848–1849-ben mutatkoztak meg először teljes élességgel. Bár a polgári átalakulás programját a fiatal román értelmiségiek is támogatták, az unióval és nemzeti jogaik érvényesítésével kapcsolatban kezdetben megoszlott a véleményük. Az áprilisi törvények, amelyek a nemzetiségek nyelvi és egyéb követeléseire nem is reagáltak, rögzítették viszont, hogy az országgyűlés és a megyegyűlések tanácskozási nyelve a magyar, egyértelműsítették a helyzetet. A román vezető rétegekben felébredt az asszimilációtól, illetve a nemzethaláltól való félelem, és ez szembefordulásra ösztönözte őket. Az ellenállás központjává Balázsfalva, egyik legfőbb hangadójává pedig Simion Bărnuţiu filozófus, jogász és teológiatanár vált. Bărnuţiu követelései általában a nemzeti egyenjogúság és önrendelkezés eszméje köré rendeződtek, ám ehhez gyakran társult magyarellenesség és hegemóniavágy. 1848. május 14-ei balázsfalvi beszédében kijelentette például, hogy „a mi hazánk [értsd: Erdély] a természettől magas falakkal övezett vár, amelyek nélkül a pannóniai mezők magyarjai mezei nyulakként ki vannak téve az ellenség támadásainak", „és ha nem lesz unió, megszakad az erdélyi és pannóniai magyarokat összekötő kapcsolat, és az erdélyi magyarok lassan el fognak enyészni".[55]

A május 15-ére, Balázsfalvára összehívott román nemzeti gyűlés egyik hangadója ugyancsak ő volt, noha az elnöki tisztet Ioan Lemeni görögkatolikus és Andrei Şaguna görögkeleti püspök töltötte be. A 40 ezer ember jelenlétében elfogadott határozatok számarányuknak megfelelő országgyűlési és közigazgatási képviseletet követeltek a románság számára,

[54] Borsi-Kálmán Béla: *Együtt vagy külön utakon.* Budapest, 1984, Magvető Kiadó, 51–58.
[55] Miskolczy Ambrus: Erdély a forradalomban és a szabadságharcban (1848–1849). In Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története,* i. m. III. 1363.

továbbá a román nyelv használatát „minden dolgokban". Proklamálták, hogy a „román nemzet kéri a nép felfegyverkezését, vagyis nemzeti őrsereget", és hogy a román katonaságot román tisztek vezessék. Továbbá a „a román papság javadalmazását az állam pénztárából"; „román iskolák létesítését minden faluban és városban, gimnáziumokat, katonai és technikai intézeteket és papi szemináriumokat, valamint egy román egyetemet". Végül felhívta a határozat „az együtt lakó nemzeteket, hogy mindaddig ne tárgyaljanak a Magyarországgal való unió kérdéséről, amíg a román nemzet nem válik alkotmányos és szervezett, a törvényhozás házában tanácskozó és határozati-szavazati joggal felruházott nemzetté". A határozatok megvalósításának előmozdítására és általában a román érdekek képviseletére a gyűlés nemzeti komitét választott, amelynek elnöke Şaguna püspök lett.[56]

Néhány nappal a balázsfalvi gyűlés után, május 29-én összeült a kolozsvári diéta, amelynek első dolga volt, hogy elfogadta a polgári jogegyenlőség elvét nemzeti, nyelvi és vallási különbségre való tekintet nélkül, s egyben megszavazta az uniót, amely a királyi szentesítés után, június 10-én emelkedett törvényerőre. Annak viszont, hogy a románok számára külön nemzeti jogokat adjanak, továbbra sem érezték szükségét. Ráadásul a választójogot is szűkebbre szabták, mint a pozsonyi országgyűlés. Magyarországon négyszeresére, Erdélyben legfeljebb másfélszeresére nőtt a szavazójogosultak köre. A szabályt erősítő kivételre ismét Wesselényi báró szolgáltatott példát: augusztus 25-én az országgyűlés felsőháza előterjesztette törvényjavaslatát a „hon román ajkú polgárainak" „óhajtásaival" kapcsolatban. Ebben elsősorban nyelvi téren kívánt engedményeket tenni. Javaslata és a Şaguna vezette román küldöttséggel folytatott tárgyalások alapján a magyar országgyűlés 16 pontos törvényjavaslatot dolgozott ki az „erdélyi románokról". A korábbiakhoz képest ebben a következő engedményeket tette: az egyházi életben és saját tanintézeteikben elemitől a legfelsőbb szintig minden téren, a románok lakta községekben és körzetekben pedig bizonyos korlátok között elismerte a román nyelv használatának jogát; a román nemzetőrségek vezényleti nyelve egyelőre a magyar, de emellett a román is „gyakoroltatik"; a közigazgatásban a románok „képességük tekintetbe vételével, igazságos arányban alkalmazandók", és a megyei közgyűlésnek akkor is tanácskozó tagjai lehetnek, ha csak értik, de nem beszélik a magyar nyelvet; az alsó- és

[56] Spira György: *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországán.* Budapest, 1980, Kossuth Kiadó, 170–172.

középfokú iskolák létesítése és fenntartása terén a románok ugyanolyan jogokat élveznek, mint a többi nemzetiség; a magyar egyetemeken „román nyelv és literatúrai tanszékek állíttatnak fel"; a katonai intézetekben „román növendékek is fognak képeztetni".[57]

A román nemzeti ébredés előfutára, Inocenţiu Micu-Klein számára egy évszázaddal korábban ezek az engedmények még valószínűleg elfogadhatók lettek volna. Ekkor azonban már nemcsak a radikális, hanem a mérsékelt román nemzeti politikusokat sem elégítették ki. Különösképpen úgy nem, hogy szeptemberre a bécsi udvar és a forradalmi magyar kormány között is kenyértörésre került sor. Báró Puchner Antal altábornagy, erdélyi főhadparancsnok – Bécs tudtával és akaratának megfelelően – akadályozta a magyar kormány toborzásra vonatkozó rendeletének végrehajtását; az orláti és naszódi határőrezredek fellázadtak, és Bécs, illetve Puchner mellé álltak; Bărnuţiu pedig a román falvak népét uszította és szervezte. Ez az új helyzet tükröződött a szeptember 25-re összehívott újabb balázsfalvi gyűlés határozataiban, amelyeket már nem is a magyar kormányhoz, hanem az uralkodóhoz juttattak el. Ebben kinyilvánították, hogy Erdély és Magyarország unióját nem ismerik el, ahogy az új magyar minisztériumot sem, amelynek egyes intézkedéseit „terrorizáló rendszabályoknak", magát a rendszert pedig „terrorista rendszernek" nevezték. Kijelentették, hogy utasításokat csak az uralkodótól és a bécsi kormányszervektől, valamint az erdélyi főhadparancsnokságtól fogadnak el. Kérték egy erdélyi országgyűlés mielőbbi összehívását a három nemzet tagjaiból számarányuknak megfelelően, és egy ideiglenes erdélyi kormány kinevezését ugyancsak a demográfiai arányok alapján, valamint saját „őrsereg" felállítását a főhadparancsnokság támogatásával.[58]

Az arrogáns hangra Kossuth hasonló arroganciával válaszolt. Október 10-i kiáltványában megfenyegette a román népfelkelőket, hogy ha nyolc napon belül nem teszik le a fegyvert, akkor hazaárulóknak nyilváníttatnak, akikre halál vár. Egy hét múlva Puchner népfelkelést hirdetett az illegitim és „terrorista" magyar uralom ellen, a felfegyverzett román szabadcsapatokat pedig felszólította, hogy az ellenállókat „fel kell koncolni", és a falvakat – félelemkeltés céljából – fel kell gyújtani. Néhány héten belül Erdély lángokban állt; a polgárháborúvá fajult konfliktusban kölcsönösen előfordultak fosztogatások, statáriális jellegű kivégzések és véres leszámolások.

[57] Kemény G. Gábor: *A magyar nemzetiségi kérdés története,* i. m. 29–31.
[58] Spira György: *A nemzetiségi kérdés,* i. m. 183–184.

Az áldozatok száma mindkét oldalon több ezerre, sőt valószínűsíthetően több mint tízezerre becsülhető.[59]

A románokhoz hasonlóan az erdélyi szászok körében is akadtak olyanok, akik nemcsak a polgári átalakulást helyeselték, hanem az uniót is elfogadták. A többség azonban féltette korábbi privilégiumait, és ezek védelmében részben a románok felé közeledett, részben új jogi státust kért a bécsi udvartól. Az utóbbiak közé tartozott maga a Szász Egyetem comese, Franz Salmen és tisztviselőinek legtöbbje. Ők álltak annak az 1848. április 25-én összeállított felségfolyamodványnak a hátterében, amely teljes egyértelműséggel szögezte le, hogy „Nem kívánjuk az uniót", mert ha ez megtörténne, akkor „Erdély, Magyarország egy töredékrészévé lesüllyedve, szellemi és anyagi fejlődésben hátráltatnék, és csupán magyar központosító érdekek kizsákmányoltjává lenne".[60] Egy másik beadványukban, amely mögött Stephan Ludwig Roth evangélikus lelkész, író és pedagógus, a „szászok Széchenyije" állt, azt kérték, hogy a szász autonóm területet önálló koronatartományként közvetlenül rendeljék a császár alá. Mindebből következett, hogy az erdélyi polgárháborúban a szászok mindvégig a császáriakat támogatták; maga Roth 1848 októberétől a küküllővári szász falvak teljhatalommal felruházott császári biztosa volt.[61]

A magyar állam főhatósága alól kiszakadni kívánó szász elképzelésekhez hasonló gondolatok 1849 elejére a román vezetők körében is felmerültek. Ez tükröződött abban a memorandumban, amelyet Andrei Şaguna püspök nyújtott át I. Ferenc Józsefnek 1849 februárjában. Minden korábbi román követelésen túltéve ebben már nem arányos képviseletről, hanem a románok kiterjedt autonómiájáról volt szó egyházi, oktatási és közigazgatási tekintetben egyaránt. Az önkormányzat élén „nemzeti főnök" állt volna, akit egy nemzeti közigazgatási tanács (román szenátus) és az évente összehívandó „nemzeti gyűlés" látott volna el iránymutatással. Az uralkodó felvette volna a „románok nagyhercege" címet, a birodalmi kormányban helyet kapott volna egy román miniszter, és a birodalmi parlamentben annyi román képviselő, amennyi a számarányuk alapján megilletné a románságot. Bár az uralkodó megígérte a beadvány kedvező elbírását, a március 4-én kibocsátott olmützi (úgynevezett oktrojált) alkotmányban

[59] Makkai László: *Magyar–román közös múlt,* i. m. 232–235. és Miskolczy Ambrus: *Erdély a forradalomban és a szabadságharcban,* i. m. 1805–1806.

[60] Spira György: *A nemzetiségi kérdés,* i. m. 160–161.

[61] Gerhard Seewann: *A magyarországi németek története,* i. m. I. 302–303.

a románok külön jogairól egyetlen szó sem esett, sőt abban még a román szó sem fordult elő.[62]

A nemzeti ellentétek eszkalációja és a Habsburg-udvar ármánykodása 1849 tavaszára több magyar vezetőben megérlelte azt a gondolatot, hogy a reformkori liberális nemzetállami koncepciót érdemben módosítva az ország nemzetiségeit nemcsak egyéni, hanem kollektív jogokkal is fel kell ruházni. Ez vezetett oda, hogy Kossuth kapcsolatba lépett az érchegységi román ellenállók vezetőjével, Avram Iancu egykori marosvásárhelyi joggyakornokkal, akit népe a „havasok királyának" nevezett. Kossuth követe, Ioan Dragoş Bihar megyei országgyűlési képviselő amnesztiát, széles körű nyelvi jogokat, az egyházi és iskolai ügyek szabad kezelését, valamint a románok lakta községek ügyintézésének román nyelvűvé tételét ajánlotta a felkelőknek, amit azok a május 5-ei topánfalvi gyűlésükön tárgyalási alapként el is fogadtak. Mielőtt azonban a részletek tisztázására sor kerülhetett volna, Hatvani Imre őrnagy magyar nemzetőreivel csalárdul a tárgyalásoknak helyet adó Abrudbányára támadt, ami a románok szemében hiteltelenné tette Kossuth ajánlatát és követét. A félreértésért nemcsak Dragoş, hanem több száz Verespatak és Abrudbánya környéki magyar, valamint Hatvani visszavonulásra kényszerített alakulatának számos embere is az életével fizetett.[63]

A nyár folyamán még egy kísérlet történt a megbékélésre. Május végén Debrecenbe érkezett Nicolae Bălcescu, aki 1848 nyarán a havasalföldi forradalmi kormány egyik meghatározó tagja volt, majd a török és az orosz csapatok szeptemberi bevonulása után Erdélybe menekült. A fiatal forradalmártól és társaitól nem állt távol a román területek – a fejedelemségek mellett Erdélyt is beleértve – egyesítése, legalábbis erről tanúskodik a kormány Frankfurtba, a német nemzetgyűléshez küldött követének két memoranduma. Ezek egy Horvátország és Erdély nélküli Magyarország és a minden román területet felölelő Nagy-Románia olyan szoros szövetségét vizionálták, amely Németországra támaszkodva hatékony védelmet biztosított volna a pánszlávizmus ellen, s egyben a keleti német érdekek érvényesülésének is erős garanciája lett volna.[64] A havasalföldi forradalom

[62] Kemény G. Gábor: *A magyar nemzetiségi kérdés,* i. m. 32–33.

[63] Spira György: Polgári forradalom (1848–1849). In Pach Zsigmond Pál (főszerk.): *Magyarország története,* i. m. 6/1. 414–415.

[64] Jancsó Benedek: *A román irredentista mozgalmak története.* [Az 1920-as első kiadás reprintje.] Máriabesnyő, Gödöllő, 2004, Attraktor Kiadó, 54–55.

katonai vezetője márciusi levelében lényegében ugyanezt ajánlotta Kossuthnak. Egy olyan magyar–román szövetségi állam tervét körvonalazta, amelynek egyik pillére Magyarország, a másik „kilencmillió román", vagyis Erdély és a fejedelemségek lett volna. Felmerült, hogy az új nemzeti elrendeződést népcserével kellene egybekapcsolni. Ennek keretében az erdélyi székelyeket a Bánságba, a magyarországi románokat pedig Erdélybe és a fejedelemségekbe telepítették volna. Kossuthtal folytatott tárgyalásai során Bălcescu ilyen konkrét és messzemenő elképzelésekbe nem bocsátkozott. Azt mindenesetre hangsúlyozta, hogy Magyarország előtt két út áll: vagy Ausztriával fog össze, vagy a román fejedelemségekkel. A nemzetiségekkel pedig mindenképpen meg kell békélnie, mert egyébként azok olyanok lesznek a magyarok számára, mint Lengyelország az oroszok és Írország az angolok számára.[65]

A tavaszi hadjárat sikereiből új erőt merítő Kossuth és vezetőtársai nem siettek a válasszal. S amikor végre elszánták rá magukat, akkor sem ígértek többet annál, mint amit Dragoş közvetített áprilisban Iancunak. Ebben a helyzetben érkezett meg Iancu június végi két levele, amelyekben a gerillavezér a történtek ellenére kifejezte hajlandóságát a megbékélésre. Ha a magyarok végre valóban elszánnák magukat komoly engedményekre – írta –, akkor még mindig kész lenne felhagyni a háborúskodással, mert „a két testvér harcában a magyar sem ma, sem a jövőben nem beszélhet a román nélkül, sem a román a magyar nélkül". A békülékeny hangra Kossuth is békülékenyebb hangon válaszolt, ám ebben valószínűleg a hadihelyzet válságosra fordulása is szerepet játszott. „A magyaroknak az oláhval s az oláhoknak a magyarral testvéries egyesülésében van mindegyiknek boldog jövője" – nyugtázta a kéznyújtást.[66]

A közeledés eredményét két 1849. július 14-ei dokumentum tartalmazta. A románok és a magyarok megbékélésének alapjául szánt tervezet *(Projet de pacification)* megismételte a szeptemberi törvényjavaslatban már kilátásba helyezett nyelvhasználati jogokat egyházi, iskolai és közigazgatási téren, és hangsúlyozta, hogy a magyar nyelv használata csak annyiban lesz kizárólagos, amennyiben az „a magyar álladalom fenntartására szükséges", vagyis az országgyűlésben és a központi kormányszervekben. A románok régi követelése teljesült azzal, hogy a tervezet elismerte: az „oláhok" külön nemzetiséget alkotnak, amelyet a jövőben minden hivatalos

[65] Spira György: *Polgári forradalom (1848–1849),* i. m. 415–418.
[66] Makkai László: *Magyar–román közös múlt,* i. m. 239.

iratban románnak fognak nevezni. A román nemzetiség képviselői „vallási és iskolai ügyekre nézve" évenként külön „kerületi és közgyűléseket" tarthatnak, s a román többségű községekben a nemzetőrök kizárólagos vezényleti nyelve a román lesz. Mindezek együtt a kulturális autonómia kifejlett szintjét jelentették. Számos pont foglalkozott az ellenállás bázisaként szolgáló „görög szertartású románokkal", akik a továbbiakban szabadon választhatták püspökeiket, beleértve „főnöküket", a karlócai szerb metropolita helyébe lépő „patriarchát" is. Alapítványaikat, templomaikat és iskoláikat, melyek ugyanolyan állami támogatásra jogosultak, mint a más vallásúak esetében, maguk kezelhetik, és a pesti egyetemen külön hittudományi kart szerveznek számukra. A felkelőknek a dokumentum „teljes és általános bűnbocsánatot" ígért, feltéve, ha fegyvereiket két héten belül beszolgáltatják, és Magyarország függetlenségére felesküdnek. A másik dokumentum a Szegedre költözött képviselőház határozata volt a nemzetiségekről általában. Ez ugyanazokat a nyelvi és közigazgatási jogokat helyezte kilátásba, mint a megbékélési tervezet, ám azzal a különbséggel, hogy ebben évente megtartandó nemzeti gyűlésekről és saját nyelvükön kommandírozandó nemzetőrökről nem esett szó.[67]

A románok és magyarok közötti megbékélési tervezetet egy bukott forradalom külföldre menekült minisztere és egy bukás szélére sodródott másik forradalom rövidesen ugyancsak emigrációba kényszerülő kormányzója írta alá. A nemzetiségi határozatot pedig egy olyan képviselőház fogadta el, amelynek fogyatkozó számú tagjai három nap múlva tovább menekültek Aradra, és amely utolsó ülését augusztus 11-én tartotta – 11 fővel. A két dokumentum tehát, noha Bălcescu tanácsára Iancu augusztus 3-án felfüggesztette hadműveleteit, csak szimbolikus jelentőséggel bírt, reálpolitikai következményekkel nem járt.

A világosi fegyverletétel utáni években új feltételek között folytatódott a magyarok és nem magyarok egy államon belüli együttélésével kapcsolatos nemzetiségpolitikai diskurzus. Az emigrációt választó magyar vezetők tovább távolodtak a magyar nemzetállam reformkori eszméjétől, és eljutottak a decentralizált államszervezet és a demokratikus önkormányzatiság olyan koncepciójáig, amelyet a modern politológiai irodalom a szubszidiaritás és a személyi elvű kulturális autonómia fogalmaival szokott illetni. Ezek a gondolatok a legteljesebb formában Kossuth 1851-es törökországi alkotmánytervében jelentek meg. Ez minden szinten a helyi lakosságra

[67] Spira György: *A nemzetiségi kérdés,* i. m. 225–228.

bízta volna a nyelv megválasztását, s az egy nemzetiséghez tartozók ezen túlmenően „nemzeti egyletet" hozhattak volna létre megválasztott „fő-nökkel", „vajdával" vagy „hospodárral" az élén, amely az egyházi és iskolai ügyeket a központi kormányzattól függetlenül, autonóm módon intézhette volna.[68] Az ország belső szerkezetének átalakítása mellett Kossuth és társai a magyar állam külkapcsolatait is új alapokra kívánták helyezni. Meggyőződésükké vált, hogy függetlenségének kivívása után Magyarországnak konföderációra kell lépnie a térség többi államával, elsősorban az ekkortájt önállósulni kezdő balkáni kisállamokkal. Ezzel összefüggésben Kossuth már száműzetése kezdetén, 1849 októberében Vidinben felvázolta egy Lengyelországból, Magyarországból, Horvátországból, Szerbiából és a román fejedelemségekből alakítandó államszövetség (Észak-keleti Szövetséges Szabad Státusok) tervét. Később kissé módosította álláspontját. 1862-es elképzelése szerint az ekkor már Dunai Szövetségnek nevezett konföderáció öt tagállamból (Magyarország, Erdély, Románia, Horvátország és Szerbia) állt volna.[69]

Bár Kossuth elgondolásai a magyar politikai gondolkodás csúcsteljesítményei közé tartoznak, nem szabad elhallgatni, hogy gyakorlati programként semmiféle realitással nem rendelkeztek. Nemcsak azért, mert az otthoni magyar politikusok Horvátország, s különösen Erdély különválását elfogadhatatlannak tartották, és ha már mindenképpen kompromisszumot kellett kötniük, akkor nem Bukaresttel és Belgráddal, hanem inkább Béccsel kívántak megegyezni; hanem azért is, mert a potenciális partnerek, mindenekelőtt a román politikusok sem tették magukévá Kossuth konföderációs tervét. Vagy amennyiben mégis, akkor magyar szempontból elfogadhatatlan módosításokkal. Ez először 1850 tavaszán derült ki, amikor Nicolae Bălcescu immár kendőzetlen őszinteséggel ismertette elgondolásait a magyar emigráció vezetőivel a dunai konföderáció román szempontból kívánatos formájáról. E javaslat szerint első lépésként a történeti Erdélyhez kellett volna csatolni a Királyhágón túli, románok lakta magyarországi területeket, s az ily módon megnövelt Erdélyt egyesíteni kellett volna Havasalfölddel, Moldvával, Besszarábiával és Bukovinával, Szerbiát pedig Horvátországgal, Szlavóniával, Dalmáciával és Dél-Magyarország szerbek

[68] Spira György: *Kossuth és alkotmányterve.* Debrecen, 1989, Csokonai Kiadó.

[69] Kossuth Ferenc (szerk.): *Kossuth Lajos iratai.* VI. Budapest, 1898, Athenaeum, 1–25. A Dunai Szövetség tervét az eredeti francia nyelvű variáns alapján közli Pajkossy Gábor (szerk.): *Kossuth Lajos.* Budapest, 1999, Új Mandátum Kiadó, 129–132.

lakta területeivel, majd miután Nagy-Szerbia és Nagy-Románia létrejött, ez a két állam lépett volna konföderációra a maradék Magyarországgal.[70] Nem volt magyar politikus, aki akkor ezt elfogadta volna.

A két fejedelemség 1859-es egyesülésével megtörtént az első nagy lépés Nagy-Románia létrehozása felé. A bukaresti remények szerint ezt előbb vagy utóbb a románok lakta magyarországi területek csatlakozásának kellett követnie. A magyar emigráció és a román kormány közötti közvetítők egyike magáról az Egyesült Fejedelemségek első uralkodójáról, Alexandru Ioan Cuzáról jelentette: „Ne hidgyenek Önök Couzának, ő Erdélyre s a Bánátra speculál. E bódult vágyról le nem mond' s e vágy által annyira saturálva van egész nemzete, (legalább azon része, a melly politicarol csak hallott is valaha), hogy még ha le is akarna róla mondani, sem mondhatna le."[71]

A hazai magyar politikusok közül leginkább báró Eötvös József vonta le 1848–1849 tanulságait. Magyarország – fejtette ki 1865-ös könyvében (*A nemzetiségi kérdés*) – nemzeti állam többé nem lehet, mert a nem magyar népek a nemzeti tudatosságnak olyan fokára jutottak, hogy magyarrá válásukra immár nem számíthatunk. A több nemzet egy államon belüli együttélésének elvileg ideális formája a föderalizmus. Ám Magyarországon a nemzetiségek kevertsége miatt ez nem alkalmazható. Ehelyett a megyéket kell kikerekíteni, illetve átszabni a nemzetiségi szempontot tekintetbe véve. Emellett – és ebben Kossuthot követte – az államhatalom decentralizálására és az önkormányzatiság elvének demokratikus érvényesítésére lenne szükség.[72] Ugyanebben az időben hasonló gondolatoknak adott hangot Mocsáry Lajos is, hangoztatva, hogy „Kizárólagos uralkodásunk tarthatatlanná vált", és „A hazánkbeli nemzetiségeknek teljes emancipációja elkerülhetetlen".[73]

A magyar politikai elit tagjainak túlnyomó többsége azonban nem osztotta Eötvös és Mocsáry nézeteit. Miután 1867-ben megegyeztek Béccsel, és a történelmi magyar államrészek újra egyesültek, lényegében visszatértek a magyar nemzetállamiság nemzetiségi szempontból némileg toleránsabb reformkori koncepciójához. Ez tükröződött az 1868-as nemzetiségi

[70] Spira György: *Kossuth és alkotmányterve,* i. m. 14.

[71] Borsi-Kálmán Béla: *Együtt vagy külön utakon,* i. m. 100.

[72] Eötvös József: A nemzetiségi kérdés. In *Eötvös József Művei. Reform és hazafiság.* I–III. Budapest, 1978, Magyar Helikon, III. 339–465.

[73] Mocsáry Lajos: *Program a nemzetiség és a nemzetiségek tárgyában.* Pest, 1860, Ráth Mór, 106., 109.

törvényben, amely ugyan községi szinten, az alsófokú bíráskodásban, az oktatásban és az egyházi életben számos külön jogot biztosított a nem magyar népek számára, különösen a nyelvhasználat terén, ám önálló politikai entitásként nem ismerte el őket. „Magyarország összes honpolgárai – szögezte le a törvény – az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja", s „a nemzet politikai egységénél fogva Magyarország államnyelve a magyar lévén, a magyar országgyűlés tanácskozási s ügykezelési nyelve ezentúl is egyedül a magyar".[74]

Az „egy politikai nemzet" fikciója, amely a középkori *natio Hungarica* modernizált változatának tekinthető, és amely – a horvátok kivételével – tagadta a nem magyar nyelvi-kulturális közösségek nemzetjellegét, a nemzetiségi vezetők számára elfogadhatatlan volt. Ők – mint már 1848–1849-ben is kifejezésre juttatták – társnemzeti státust igényeltek maguknak, és az etnikai választóvonalakat követve lényegében kantonizálni akarták Magyarországot. Ez tükröződött az 1861-es országgyűlés nemzetiségi bizottságában helyet foglaló nemzetiségi képviselők állásfoglalásában éppúgy, mint a nemzetiségi képviselők 1867-es nemzetiségügyi törvénytervezetében. Mindkét dokumentum leszögezte, hogy Magyarország különböző területein „tömegesen lakó külön nyelvű népek, jelesen a románok, szlávok, szerbek, oroszok és németek, a magyarral egyenjogú nemzeteknek ismertetnek el, s ezeknek összessége képezi Magyarország politikai nemzetét". „Az egyes nemzetiségek képviselése, s a nyelvek térkörének meghatározása és szabályozása céljából a népesség lélekszáma szerinti többségének elve állíttatik fel, s a vármegyék, illetőleg kerületek, s azokban a választókerületek kikerekítése oly módon rendeltetik, hogy azok, ha nem tisztán, úgy legnagyobb vagy nagyobb részben azonegy nemzetiségből álljanak. [...] Minden országos nemzet megfelelőleg legyen képviselve az országgyűlés felsőházában, a központi hatóságoknál, feltörvényszékeknél, a vármegyék, illetőleg kerületek élén, és egyátalában azon méltóságokban, melyek betöltése a korona, illetőleg a végrehajtó hatalom kinevezésétől függ. [...] szabadságában áll minden országos nemzetnek a népoktatás, nemzeti művelődés és felvilágosodás céljából valamennyi fentebbi ágban szervesen egyesülni, nemzeti gyűlésben vagy nemzeti congressusban nemzeti

[74] Márkus Dezső (szerk.): *Magyar Törvénytár. 1836–1868. évi törvény czikkek.* Budapest, 1896, Franklin, 490.

egységének közegét megalakítani és szervezni azon joggal, hogy a fentebbi czélra [...] a congressusban képviseltekre pénzkivetéseket tehessen."[75]

Az erdélyi román vezetők emellett igyekeztek megakadályozni a bécsi udvar által 1849 után érvénytelenített unió újbóli elfogadását, amely nyilvánvalóan demográfiai fölényük elvesztésével és perspektivikus céljaik veszélyeztetésével járt volna. Mint a Bărnuţiuhoz közel álló Alexandru Papiu-Ilarian Cuza fejedelem számára összeállított 1860-as memorandumában kifejtette: „A legfőbb harc a magyarok és románok között nem csupán a román nemzetiség elismeréséért folyik, hanem emellett aztán még Erdélyért is. A magyarok nem akarnak tudni egy Erdély nélküli Magyarországról. A románok ellenben nemcsak, hogy nem akarják Erdélynek Magyarországgal való fúzióját, hanem a bánsági, bihari és máramarosi románok egyesítését is követelik Erdéllyel, a Tiszáig. [...] A magyarok attól félnek, hogy ha Erdély Magyarországtól független lenne, akkor az ötszázezer székely-magyar elenyészne a románok között, akik csupán Erdélyben egymillióan vannak. Ezenkívül attól is félnek a magyarok, hogy ha Erdély Magyarországtól független maradna, másrészt pedig Magyarország elszakadna Ausztriától, akkor többé semmi sem gátolná meg Erdélyt, hogy a fejedelemségekkel egyesüljön."[76]

A szászok megosztottak voltak. Kisebbségük, főleg a brassóiak, kiálltak az unió mellett. Többségük viszont a románokkal tartott, és nem a Magyar Királyság különállásának, hanem a birodalmi centralizációnak a híve volt. Ehhez illeszkedett az a Szász Egyetem által 1862-ben elfogadott tervezet, amely a Magyarországtól független Erdélyt négy nemzeti területre osztotta: egy 86%-ban román többségű, 765 ezer fős román, egy 75%-ban magyar többségű, 416 ezer fős székely, egy 54%-ban szász többségű, 422 ezer fős német és egy 26%-ban magyar, 313 ezer fős magyar kantonra. Mivel ez sem a hatalomvesztéstől tartó magyar, sem a hatalomnövelés mértékével elégedetlen román félnek nem felelt meg, a tervezetnek nem lett folytatása; az addigi szász és székely különállást felszámolva 1867 után Erdélyben is a vármegyerendszer vált általánossá.[77]

[75] Kemény G. Gábor (szerk.): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. I. 1867–1892.* Budapest, 1952, Tankönyvkiadó, 5–9., 45–48.

[76] Idézi Borsi-Kálmán Béla: *Együtt vagy külön utakon,* i. m. 69.

[77] Szász Zoltán: Az abszolutizmus kora Erdélyben. In Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története,* i. m. III. 1498–1499.

A kelet-magyarországi, valamint bánsági románok és németek a reformkorhoz és 1848–1849-hez hasonlóan a neoabszolutizmus éveiben is több megértést mutattak a magyar törekvések iránt, mint erdélyi honfitársaik. Ugyanakkor körükben is megjelent az autonómia iránti igény. Ennek volt egyik jele a bácskai és bánáti svábok 1849 őszén született két felségfolyamodványa, melyben az erdélyi szászokéhoz hasonló önkormányzati jogokat, konkrétan a szerb vajdaságtól elkülönülő autonóm német területet kértek a maguk számára, élén egy „sváb gróffal".[78]

Az 1867-es kiegyezéssel és az ehhez kapcsolódó törvényekkel a birodalomátalakítási kísérletek sora lezárult. A bánsági és kelet-magyarországi románok vezetői elfogadták az új helyzetet, indultak az országgyűlési választásokon, és 1869 után 20–25 képviselőjük vett részt a parlament munkájában. Az erdélyiek azonban passzivitást hirdettek, és kitartottak emellett egészen 1905-ig. Így évtizedeken át két román párt működött. A bácskai, bánsági és partiumi románság 1869-ben létrehozta a Magyarországi és Bánáti Román Nemzeti Pártot, a Királyhágón túli történeti Erdély románjai pedig ugyancsak 1869-ben az Erdélyi Román Nemzeti Pártot. Bár a két szervezet Magyarországi és Erdélyi Román Párt néven 1881-ben egyesült, az aktivitás és passzivitás kérdésében továbbra is külön úton jártak. Egyetértettek viszont abban, hogy Erdély autonómiája visszaállítandó; az 1868-as nemzetiségi törvény végrehajtandó; a választójog kiterjesztendő; a románok által lakott területeken a román nyelv használata biztosítandó a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban; egyházi, iskolai és „tisztán nemzeti természetű ügyekben" az autonómia kivívandó.[79]

Az erdélyi románok passzivitási politikája semmilyen eredménnyel nem járt, inkább kontraproduktívnak bizonyult, mivel megkönnyítette a magyar elit asszimilációs törekvéseinek felülkerekedését. A nyelvi-kulturális magyarosítást célzó törvények sora 1879-ben kezdődött azzal, hogy az országgyűlés előírta a nem magyar nyelvű iskolák számára a magyarnak mint idegen nyelvnek a tanítását, s az 1907-es Lex Apponyival zárult, amely minden nem magyar tannyelvű elemi iskolában olyan óraszámban várta el a magyar nyelv oktatását, hogy „a nem magyar anyanyelvű gyermek a negyedik évfolyam bevégeztével gondolatait magyarul élőszóval és írásban

[78] Gerhard Seewann: *A magyarországi németek története,* i. m. I. 317–319., 403–405.

[79] Raffay Ernő: *A vajdaságoktól a birodalomig. Az újkori Románia története.* Szeged, 1989, JATE Kiadó, 54–62. Az 1881-es pártprogram szövegét közli Kemény G. Gábor: *A magyar nemzetiségi kérdés története,* i. m. 137.

érthetően ki tudja fejezni".[80] Miközben a magyar és kétnyelvű elemi iskolák száma a dualizmus korában jelentősen nőtt, a román tannyelvűeké 1880 és 1913 között 2756-ról 2170-re csökkent.[81] A törvényhatóságok és községek mozgásterének szűkítése és a választójog szűk korlátok között tartása ugyancsak összefüggött a magyar állam magyar jellegének erősítésére irányuló szándékkal. „Szabadságról és egyenlőségről ne beszéljünk; a magyar faj uralma az, amit meg kell teremteni. A nemzeti államnak, a nemzeti társadalomnak e célhoz kell idomulnia" – fogalmazta meg a századvég és a századelő magyar nemzetiségpolitikájának krédóját 1907-ben Réz Mihály, a kolozsvári egyetem professzora és gróf Tisza István egyik bizalmas politikai tanácsadója.[82]

Az 1867 utáni magyar homogenizációs politika, mint arra az előző fejezetben már utaltunk, nem volt teljesen eredménytelen. A magyarok aránya általában és Erdélyben is nőtt, miközben a románoké kis mértékben csökkent. A két nemzet közötti feszültségeket azonban egyáltalán nem szüntette meg, inkább növelte, és a szembenállás antagonisztikus jellegét erősítette. Az 1880-as és 1890-es években a Kárpátok mindkét oldalán tucatjával alakultak az olyan szervezetek, lapok és folyóiratok, amelyek nemcsak a románság kulturális összetartozását hirdették, hanem a majdani politikai egyesülés előkészítését is feladatuknak tartották. E szervezetek egyike, a Bukarestben tanuló erdélyi egyetemi hallgatók 1882-ben alakult Carpații egyesülete 1885-ös röpirataiban egyenesen fegyveres felkelésre és Magyarországtól való elszakadásra szólította fel az erdélyi románokat. A kiváló író és publicista, Ioan Slavici szerkesztésében 1884-től jelent meg Nagyszebenben a *Tribuna* című lap, amely élesen bírálta a magyar kormánypolitikát, és fejlécén hirdette: minden román számára Bukarestben kel fel a nap.[83] 1890-ben alakult meg Bukarestben a Liga pentru Unitatea Culturală a Tuturor Românilor, amely határokon átnyúló művelődési akciói mellett elsősorban a román nemzeti célok külföldi népszerűsítésével és ennek részeként a magyar kormánypolitika bírálatával, illetve a magyar „zsarnokság és korrupció" leleplezésével foglalkozott. A szervezet-

[80] Márkus Dezső (szerk.): *Magyar Törvénytár. 1907. évi törvényczikkek.* Budapest, 1908, Franklin, 383–384. Vö. Zoltán Szász: Inter-Ethnic Relations in the Hungarian Half of the Austro-Hungarian Empire. *Nationalities Papers,* No. 3, September 1996, 403–406.

[81] Katus László: *A nemzetiségi kérdés és Horvátország története a 20. század elején,* i. m. 1007.

[82] Réz Mihály: *Nemzeti politika.* Budapest, 1907, Pallas, 90.

[83] Katus László: A magyarországi nemzetiségek politikai mozgalmai. In Pach Zsigmond Pál (főszerk.): *Magyarország története,* i. m. 6/2. 1379–1384.

nek számos fiókja alakult Nyugat-Európában, amelyek közül különösen a francia- és olaszországiak bizonyultak hatékonynak.[84]

Az 1880-as években mozgásba lendült az erdélyi román politikai elit is. Az 1881-ben megalakított Román Nemzeti Párt vezetése elhatározta, hogy sérelmeiket és kívánságaikat memorandumban foglalják össze, és az uralkodó elé terjesztik. A memorandumot, amelynek követelései lényegében megegyeztek az 1882-es pártprogrammal, 1892 májusában közel háromszáz tagú küldöttség vitte Bécsbe, a királyhoz. Az uralkodó azonban nem fogadta őket, és a kabinetirodának átadott példányt olvasatlanul küldette át a magyar kormánynak. A magyar kormány ugyanezt az eljárást követte: a borítékot felnyitás nélkül visszaküldte a feladónak, a Román Nemzeti Párt vezetőinek, majd miután azok kinyomtatták és terjeszteni kezdték Magyarországon és külföldön egyaránt, izgatás vádjával perbe fogták, és 1894-ben a kolozsvári bíróságon több hónapos, illetve többéves államfogházra ítélték őket. Bár az elítélteket az uralkodó már 1895-ben kegyelemben részesítette, magyar és román megbékélésre ezt követően annyira sem lehetett számítani, mint korábban. A hangadók egy része még szorosabbra fűzte kapcsolatait Bukaresttel, míg mások a magyarellenességéről ismert és a dualista rendszer felszámolására készülő trónörökös, Ferenc Ferdinánd felé orientálódtak. Utóbbiak egyike, Aurel Popovici 1906-os könyvében 15 föderatív egységre osztotta a birodalmat. Ezek közül kettő lett volna magyar nyelvű: Magyarország a mainál valamivel nagyobb területen és a Székelyföld.[85] „Csak egy Habsburgtól várhattuk sorsunk jobbra fordulását – emlékezett utóbb e csoport várakozásaira Alexandru Vaida-Voevod, a Román Nemzeti Párt egyik vezetője és az 1906-ban mandátumot szerzett 15 román nemzeti politikus egyike –, Ferenc Ferdinándtól. A föderalizált Ausztriától vártuk népünk konszolidációját s az egység felé való törekvést."[86] Ez a remény nem volt légből kapott: Ferenc Ferdinánd környezetében valóban komolyan latolgatták a birodalom föderalizálásának tervét, sőt egyes források szerint Erdély egyesítését Romániával, és ezzel egyidejűleg Nagy-Románia csatlakozását is a Habsburg Birodalomhoz.[87]

[84] Polónyi Nóra: *A Liga Culturală és az erdélyi román nemzetiségi törekvések.* Budapest, 1933, Sárkány Nyomda.

[85] Aurel C. Popovici: *Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich. Politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und staatsrechtlichen Krisen in Österreich-Ungarn.* Lepzig, 1906, Verlag von B. Elischer Nachfolger.

[86] Jancsó Benedek: *A román irredentista mozgalmak története,* i. m. 292.

[87] Ottokar Czernin: *Im Weltkriege.* Berlin, 1919, Ullstein Verlag, 64., 107–108.

Aurel Popovici 1906-os terve az Osztrák–Magyar Monarchia föderalizálásáról

Közvetlenül a háború előtt Tisza István még egyszer megkísérelt *modus vivendit* találni, ám erőfeszítéseit nem koronázta siker. Az erdélyi román vezetők méltatlanul kevésnek találták a nyelvi, közigazgatási, iskolapolitikai és választójogi engedményeket, és addigi követeléseiken túlmenően a választókerületek olyan átszabását követelték, hogy 50, de legalább 38–40 – más források szerint minimálisan 28 – körzetben nekik legyen többségük. A magyar nacionalisták viszont miniszterelnöküknek még ezeket a szerény engedményeit is „suttyomban elkövetett hazaárulásként" értékelték.[88] De még ha létre is jönne valamiféle megállapodás – írta a tárgyalások befejezése előtt az ekkor már Bukarestben tartózkodó és ott a Liga Culturală főtitkárává avanzsált költő, Octavian Goga, a zilahi gimnáziumban Ady iskolatársa és később egy ideig barátja –, az csak „fegyverszünet" lehetne, s nem béke, mert „a magyar és a román törekvések ki nem békíthetők".[89]

A Magyarországról 1848–1849-ben és azután kialakult kedvező európai kép a románok s általában a nemzetiségek külföldön szűkkeblűnek, sőt

[88] Szász Zoltán: Tisza István és a nemzetiségek. A román ügy. In Ifj. Bertényi Iván (szerk.): *Tisza István, két korszak határán.* Budapest, 2016, Országgyűlés Hivatala, 93–118.

[89] Jancsó Benedek: *A román irredentista mozgalmak története,* i. m. 327.

nem ritkán elnyomónak tekintett kezelése miatt a 20. század elejére kezdett megváltozni. A Monarchiával és azon belül Magyarországgal szemben kritikus nyugat-európai értelmiségiek közül legnagyobb hírnévre Scotus Viator, vagyis Robert W. Seton-Watson tett szert, aki egy elangolosodott és vagyonos skót család sarja volt. Seton-Watson 1905-ben utazott először Bécsbe, s onnan Budapestre. Azzal az akkor még tipikus brit meggyőződéssel érkezett, hogy a Habsburg Monarchia az európai béke és egyensúly egyik legfontosabb biztosítéka. Néhány hónapos magyarországi tartózkodás és utazgatás után véleménye gyökeresen megváltozott. Egyik legismertebb könyvében, amely 1908-ban jelent meg, már így írt tapasztalatairól: „Benyomásaim Magyarországról még kedvezőtlenebbek, mint valaha. [...] Egész politikai életük korrupt és rothadt, és a magyar hegemónia épülete lassan, de biztosan összeomlóban van."[90] Hasonló átalakuláson ment keresztül Henry Wickham Steed is, aki éveken át a *Times* bécsi tudósítója volt. Megoldási javaslataik között szerepelt az általános demokratizálás, a nemzetiségi törvények betartása, illetve a dualizmus trializmussá, majd föderalizmussá alakítása. A franciák közül többek között Louis Léger, a Collège de France tanára, Ernest Denis, a Sorbonne történészprofesszora és André Chéradame újságíró képviselt hasonló nézeteket.[91] A magyarországi viszonyok nagy nemzetközi hírnévre szert tett kritikusai közül megemlíthető még Bjørnstjerne Bjørnson Nobel-díjas norvég író, aki az egyik budapesti lapnak nyilatkozta 1907-ben: „Gyermekkorom óta szerettem és csodáltam a magyart, de később, amikor közelről láttam Ausztriában, és fölvilágosítottak, micsoda igazságtalanságokat követnek el a magyarok a velük egy államközösségben élő népeken, meggyűlöltem a magyar sovinizmust. Azt hiszem, Magyarországon kívül nincs senki, aki nem ugyanígy érez. Azt hisszük, ez az igazságtalanság előbb-utóbb szerencsétlenségbe dönti Magyarországot."[92]

[90] Scotus Viator [Robert W. Seton-Watson]: *Racial Problems in Hungary.* London, 1908, Archibald Constable and Co. Ltd., 27–32. Vö. Jeszenszky Géza: *Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894–1918).* Budapest, 1986, Magvető Kiadó.

[91] Romsics Ignác: Détruire ou reconstruire l'Autriche-Hongrie? Franciaország dunai politikájának dilemmája a XX. század elején. In uő: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében.* Budapest, 1996, Osiris Kiadó, 12–18.

[92] Kemény G. Gábor (szerk.): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában.* V. *1906–1913.* Budapest, 1971, Tankönyvkiadó, 110–111.

ROMÁNIA AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN

Az Osztrák–Magyar Monarchia és Románia egyaránt a Német Császárság által dominált szövetségi rendszerhez, az úgynevezett Hármas Szövetséghez, más néven központi hatalmakhoz tartozott. A szövetségi rendszer alapja a Németország és a Monarchia között 1879-ben létrejött katonai megállapodás volt, amely kölcsönös fegyveres segítséget helyezett kilátásba arra az esetre, ha egyiküket orosz támadás érné. Olaszország 1882-es társulásával ez az együttműködés bővült Hármas Szövetséggé. Románia, amelyet Oroszország balkáni expanziós törekvései érthető módon a Monarchiánál is jobban aggasztottak, 1883-ban csatlakozott a három állam szövetségéhez. A csatlakozási egyezményben a szerződő felek kötelezték magukat, hogy békében és barátságban élnek egymással, és nem kötnek olyan szövetséget, amely valamelyikük ellen irányulna. Ha a román királyságot nem provokált támadás érné, akkor a Monarchia köteles Románia segítségére sietni. Románia viszont csak akkor tartozik katonai segítséget nyújtani a Monarchiának, ha azt a Romániával határos területekről érné támadás.[93]

A román vezetés eme döntése nyilvánvaló ellentétben állt azokkal a nemzeti célokkal, amelyek immár évtizedek óta Erdély és a hozzá csatlakozó, románok lakta kelet-magyarországi területek megszerzésére irányultak. Az ellentmondással Bukarestben és Budapesten természetesen egyaránt tisztában voltak. Román kérésre a szerződést ezért megpróbálták titokban tartani, a dunai államban hivatalosan csak öten tudtak róla: a Hohenzollern-Sigmaringen-családból származó uralkodó, I. Károly, a kormány két minisztere, valamint a bécsi és a berlini román követ. Ha nem így jártak volna el, az irredenta eszméktől átitatott közvélemény valószínűleg

[93] Lukinich Imre: Románia politikai kapcsolatai az Osztrák–Magyar Monarchiával 1914-ig. In Deér József – Gáldi László (szerk.): *Magyarok és románok.* I–II. (A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve 1943) Budapest, 1943, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., I. 188–189.

azonnal elsöpörte volna a kormányt, és egyben a király tekintélyét is aláásta volna.

Az aktus és az ezzel együtt járó, formálisan szívélyes diplomáciai viszony – akár tudtak a titkos szerződésről, akár nem – a magyar politikusokat sem tévesztette meg. A fiatal gróf Bethlen István 1907-es parlamenti szűzbeszédében evidenciaként jelentette ki: „A szomszéd román állam álmodozói a Román Királyság határainak kitolásáról álmodoznak a Tiszáig. A Román Királyságban Erdély elfoglalására vonatkozólag a Tiszáig plánumokat csinálnak. [...] Romániából e tervre pénzzel és röpiratokkal készítik elő a világot." Erdély és Románia esetleges egyesítésének megakadályozása céljából ezért ismételten azt javasolta, hogy a Székelyföld és a Tiszántúl magyar tömbje közötti román többségű széles sávot magyar és székely parasztok odatelepítésével fel kell lazítani, s az etnikai arányokat itt is a magyarok javára kell billenteni.[94] Tisza István miniszterelnök pedig, amikor Ferenc Ferdinánd meggyilkolása után a Szerbiával szembeni válaszlépésről kellett dönteni, többek között azért ellenezte a hadüzenetet, mert attól tartott, hogy Románia a Hármas Szövetséggel szemben megszerveződött antant oldalán fog belépni a háborúba. „Azzal kell számolnunk – fejtette ki a közös minisztertanács 1914. július 7-ei ülésén –, hogy [...] Románia az orosz és francia diplomácia kiszolgálója lett", amitől csak a nagyszerb törekvések letörése és Bulgária Hármas Szövetséghez való csatlakozása térítheti el.[95]

A román kormány háború alatti politikája igazolta a magyar politikusok balsejtelmeit. Az 1914. augusztus 3-i koronatanács, melyen a nagyobb pártok vezetői is részt vettek, Károly király és néhány németbarát politikus, mindenekelőtt Petre P. Carp többszörös miniszterelnök és Alexandru Marghiloman álláspontjával szemben a semlegesség, s nem a Hármas Szövetség melletti hadba lépés mellett döntött. Mint Take Ionescu, a konzervatív demokraták Sorbonne-on jogi diplomát szerzett vezetője kinyilatkoztatta: „Békeidőben Őfelsége megtehette, hogy egy olyan politikát kövessen, amely ellentétben állt az ország érzületével; ám háborúskodni fittyet hányva a közhangulatra – nem lehet." A politikusdinasztiából származó – apja is miniszterelnök volt – és ugyancsak Párizsban, az École

[94] Bethlen István: *Válogatott politikai írások és beszédek*. Szerk. Romsics Ignác. Budapest, 2000, Osiris Kiadó, 13–14. Vö. Romsics Ignác: *Bethlen István*. Budapest, 1991, Magyarságkutató Intézet, 32–57.

[95] Romsics Ignác (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999*. I–II. Budapest, 2000, Osiris Kiadó, I. 20–21.

politechnique növendékeként diplomázott liberális kormányfő, Ion I. C. Brătianu hasonlóképpen érvelt. Miután ismertette az 1883-as szerződést, amelyet azóta ötévenként – utoljára 1913-ban – megújítottak, kijelentette: „Azok, akik 30 évvel ezelőtt a Hármas Szövetséghez kötötték sorsunkat, nem gondoltak a jövőre. [...] Az egész helyzetet az erdélyi románok kérdése határozza meg. A kormány minden tagja megkerülhetetlenül szükségesnek tartja az irredentisták igazának és nemzeti eszménk megvalósításának számításba vételét."[96]

A román kormány célja tehát kezdettől fogva Erdély megszerzése volt, amelyre azonban csak az antanthatalmak győzelme esetén mutatkozott esély. Brătianu ügyesen lavírozott a két tábor között, s a semlegességért cserébe már 1914. október 1-jén megszerezte Oroszország beleegyezését ahhoz, hogy Romániának jogában álljon annektálni Erdélyt és a Monarchia románok lakta egyéb részeit. Ez volt az első olyan dokumentum, amelyben az antanthatalmak egyike jogosnak ismerte el Románia Magyarországgal szembeni területi igényeit. Hasonló ígéretekre a nyugati hatalmak is készen álltak, feltéve, ha Románia vállalja a hadba lépést. Brătianu azonban kivárt: a döntést csak akkor kívánta meghozni, amikor már kockázat nélkül megtehette. Vagyis amikor az antant győzelme már biztosra vehető volt. 1916 nyarán, amikor a keleti fronton megindult a kezdetben sikeres Bruszilov-offenzíva, erre minden korábbinál nagyobb esély mutatkozott. Június végén ezért titokban mozgósítani kezdte a román haderőt, s amikor a Verdunnél szorongatott francia csapatok főparancsnokától, Joseph Joffre marsalltól azt az üzenetet kapta, hogy „Most vagy soha", döntött. Augusztus 9-én fogadta az antanthatalmak küldötteit, és megállapodott velük a hadba lépés feltételeiről. A négy hatalom elismerte Románia jogát Bukovina nagy részére, Máramarosra, a történeti Erdélyre és az ettől nyugatra fekvő kelet-magyarországi részekre egészen a Huszt–Orosháza-vonalig – úgy, hogy Debrecen és Szeged már nem, Vásárosnamény, Mátészalka, Békéscsaba, Gyula és Makó viszont Romániához tartozott volna –; valamint az egész Bánságra a Tisza, illetve a Duna vonaláig. A szerződő felek kötelezték magukat, hogy „sem különbékét, sem általános békét másként, mint együttesen és egy időben, nem kötnek", s a nagyhatalmak elismerték, hogy a békekonferencia meghozandó határozataival kapcsolatban Románia

[96] Sherman David Spector: *Rumania at the Paris Peace Conference*. New York, 1962, Bookman Associates, 21–25. és Mikes Imre: *Erdély útja Nagymagyarországtól Nagyromániáig*. Sepsiszentgyörgy, 1996, H-Press Kft., 17–18.

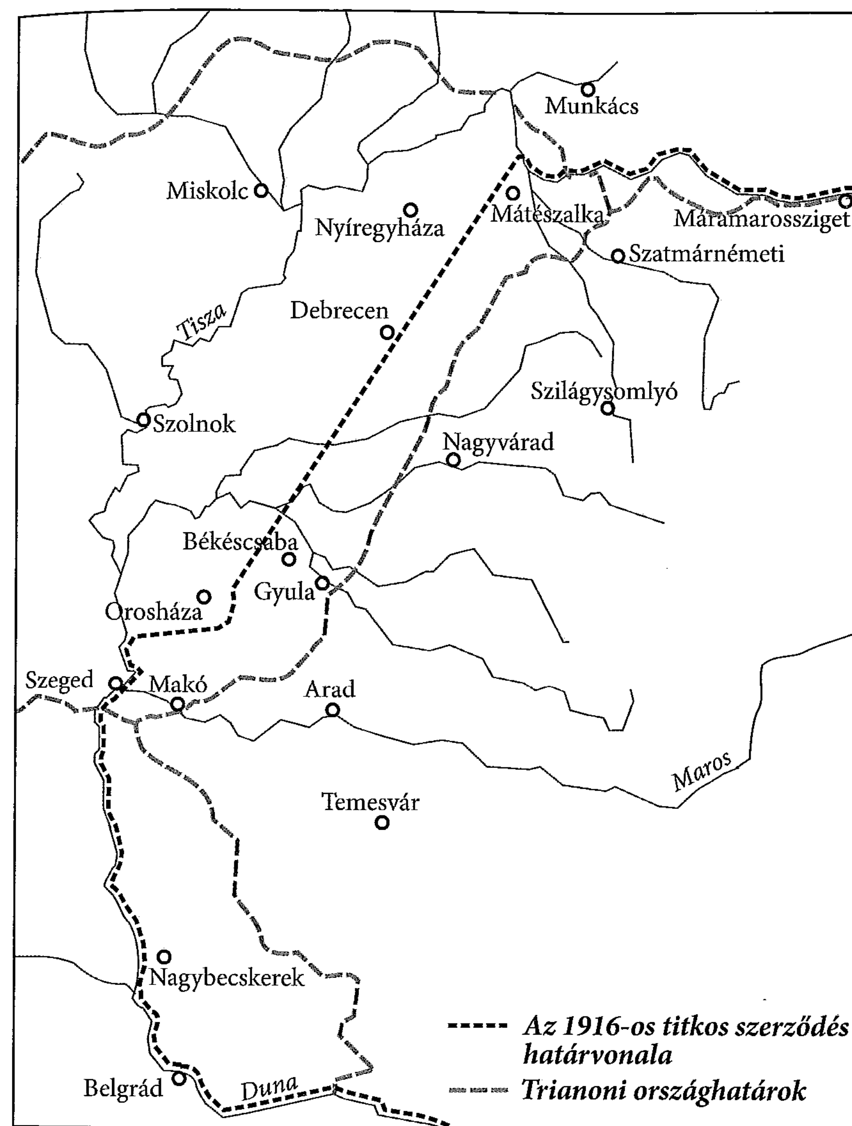
„ugyanolyan jogokat élvez, mint a többi szerződő fél". A szerződést augusztus 17-én írták alá azzal, hogy a román hadseregnek tíz napon belül meg kell kezdeni a Monarchia elleni támadást.[97]

Brătianu az augusztus 27-ére összehívott koronatanácson ismertette az addig teljes titokban tartott megállapodást a kormány tagjaival és a vezető politikusokkal. Miután az új király, az 1914. október 10-én trónra lépő I. Ferdinánd teljes támogatásáról biztosította miniszterelnökét, és hasonló magatartásra kérte a többi jelenlévőt is, a németbarát politikusok ismét kisebbségben maradtak. A Németországban tanult idős és moldvai Petre P. Carp maliciózus megjegyzéssel vette tudomásul a döntést: „Bárcsak legyőznék Önt, mert egyébként győzelme romokba fogja dönteni az országot." Brătianu maga is tudta, hogy kockáztat, ám úgy gondolta, hogy ezt a kockázatot vállalni kell. Ki tudja – tette fel magának a kérdést –, vajon a századok folyamán lesz-e még a mostanihoz hasonló kedvező pillanat a nemzeti álom megvalósítására? Ő úgy látta, hogy nem, s miután meglátogatta apja sírját a temetőben, azzal nyugtatta magát, hogy „ő is azt tette volna, amit én tettem". A hadüzenetet még aznap este átadták a Monarchia bukaresti követének, és ezzel egyidejűleg a román hadsereg megkezdte az erdélyi hágókon való átkelést.[98]

A román hadba lépés előkészületei nem maradtak titokban. 1916. július 7-i memorandumában a magyar miniszterelnök felhívta az uralkodó figyelmét, hogy az oroszok további győzelmei minden bizonnyal Románia beavatkozását fogják előidézni. Ezért kérte az erdélyi határok megerősítését és diplomáciai akciót annak érdekében, hogy Bulgária vonja össze szabad haderejét a román határon. Egy héttel később Tisza a közös külügyminiszterhez, gróf Burián Istvánhoz fordult. „Ne áltassuk magunkat. A román veszély nagyon komoly, és bármely pillanatban aktuális lehet" – írta. A frontokra nehezedő antantnyomás miatt ennek ellenére augusztus végéig nem került sor jelentős erőátcsoportosításra. Az erdélyi határokat Arz Artúr gyalogsági tábornok parancsnoksága alatt 70 ezer fegyveres – felerészben gyengén kiképzett és felszerelt népfelkelő – védte 76 ágyúval. A támadó román haderő – három hadseregbe szervezve – viszont 369 ezer

[97] Romsics Ignác (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény,* i. m. I. 36–37.

[98] Sherman David Spector: *Rumania at the Paris Peace Conference,* i. m. 38–39. és Palotás Emil: *Kelet-Európa története a 20. század első felében.* Budapest, 2003, Osiris Kiadó, 124. Vö. Mikes Imre: *Erdély útja,* i. m. 30–36.

Az 1916-os bukaresti szerződésben kilátásba helyezett új magyar–román határ

fegyveresből állt, tehát legalább ötszörös túlerővel rendelkezett. A tüzérség terén még nagyobb, mintegy tízszeres román fölény érvényesült.[99]

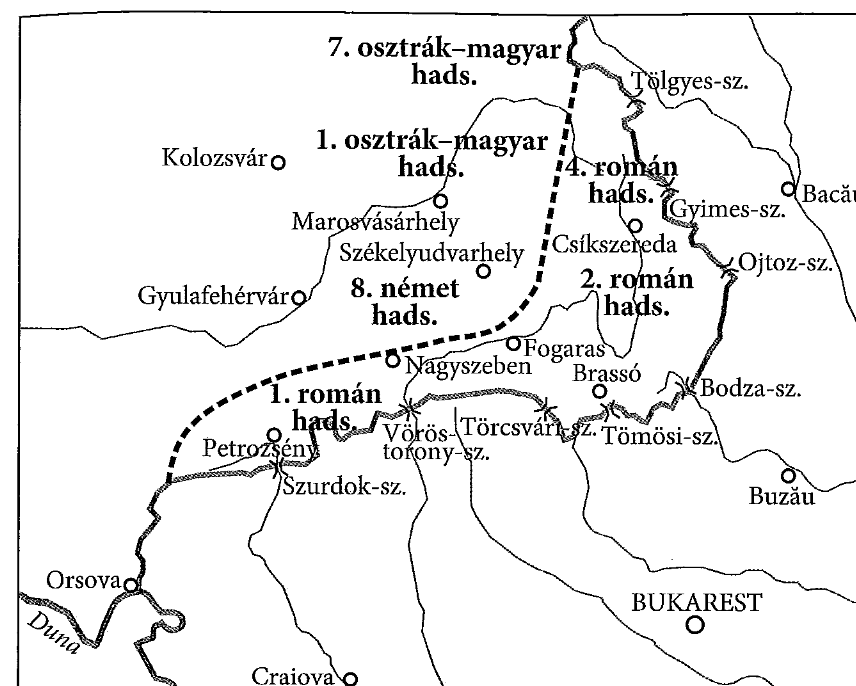
A román haditerv szerint a keletről támadó 4. és a délről benyomuló 2. hadseregnek – Constantin Prezan és Grigore Crăiniceanu tábornokok irányításával – kevesebb mint egy hónap alatt kellett volna elérni Kolozsvárt, s a támadástól számított 39. napon már Nagyvárad és Debrecen térségében kellett volna operálnia. A délnyugatról támadó, Culcer tábornok által vezényelt 1. hadsereg eközben elfoglalta volna a Bánságot, s onnan nyomult volna előre Békéscsaba irányába. A hadjárat hatodik hetének végére a román főerőknek meg kellett volna érkezni a magyar főváros előterébe. A bolgár hadsereget és a bulgáriai német hadosztályokat eközben a Szaloniki irányából támadó francia és brit csapatok kötötték volna le.[100] A felettébb ambiciózus tervnek azonban csak töredéke valósult meg, s az is idő után. Kétségtelen erőfölénye ellenére az 1. hadsereg nem jutott tovább a Zsil völgyénél, a 4. és 2. román hadseregnek is egy hónapra volt szüksége ahhoz, hogy keleten a Parajd–Székelyudvarhely–Fogaras-vonalig, délen pedig Nagyszebenig jusson. Ez az egy hónap elegendő volt ahhoz, hogy a német és az osztrák–magyar hadvezetés érdemben megerősítse Arz tábornok visszavonulva védekező csapatait, és hogy az odavezényelt német 9. hadsereg szeptember 26-án Nagyszebennél ellentámadásba lendüljön.[101]

A román támadást követően a magyar hadvezetés elrendelte a megbízhatatlannak tartott helyi román vezetők internálását, valamint a Maroson túli területek kiürítését. Ez utóbbi elsősorban a Székelyföldet és a szász vidékeket érintette. A kiürítési parancsnak a román lakosság nem, és a magyar is csak részben tett eleget, de az otthonaikat elhagyók száma így is megközelítette a 200 ezret. Ők a Királyhágón inneni településeken kaptak ideiglenes letelepedési lehetőséget, egyes csoportjaik azonban egészen a Hajdúságig, sőt Budapestig eljutottak. A menekültek elhelyezéséről, segélyezésükről és a gyerekek iskoláztatásáról a kormány külön rendeletekkel igyekezett gondoskodni. Az idős uralkodó, I. Ferenc József magánvagyonából 100 ezer koronával támogatta a rászorulókat. A menekülteket általában szívesen fogadták, ám sok helyen idegenkedve, sőt

[99] Galántai József: *Magyarország az első világháborúban.* Budapest, 1974, Akadémiai Kiadó, 272–273. és Raffay Ernő: *A vajdaságoktól a birodalomig,* i. m. 140–142.

[100] Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc: *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918.* Budapest, 2014, Osiris Kiadó, 225.

[101] Pilch Jenő: A szárazföldi hadműveletek. In uő (szerk.): *A világháború története.* Budapest, é. n. Franklin Társulat, 150–153.

A román csapatok betörése és előnyomulása Erdélyben, 1916. augusztus 27. – szeptember 26.

megvetéssel. A csíkdelnei plébános feljegyzése szerint „bizony az Alföld híres népe csúfolkodott. [...] Lenéztek, megvetettek, hatóság intézkedése nélkül még csak szállást sem akartak adni."[102]

A székelyföldi *historia domus*ok tanúsága szerint az otthon maradottak eközben ki voltak téve a megszálló hadsereg nem tömeges, de elég gyakori atrocitásainak. Csíkgyimesen – ma Gyimesbükk – például, miután tűzharcban lefegyverezték a pénzügyőröket, a román katonák behatoltak a kocsmákba, vendéglőkbe, kereskedésekbe, „és enni-inni, rabolni kezdtek egész reggelig". Ugyanitt történt, hogy az egyik idős embert, aki „valami nem tetsző szót mondott nekik", a román katonák habozás nélkül főbe lőtték, és rongyokba burkolva egy gödörbe temették. Bogárfalván egy férfit és egy nőt, Székelyszentléleken egy férfit lőttek agyon el nem követett bűncselekményért. Székelyudvarhelyen több boltot kifosztottak, és három

[102] Fráter Olivér: *Erdélyi magyar helyzetkép 1916–1919-ben.* Budapest, 2003, Hamvas Intézet, 20., 42–43.

házat felgyújtották. Farkaslakán két-három nőt megbecstelenítettek, míg másokat – „erényes ellenállásukért” – megkorbácsoltak. Ugyanitt sok öregembert is megvertek. A Kárpátok hágóihoz közeli falvakban a túloldalról feljött román lakosság is jelentős károkat okozott. Csíkgyimesre például a palánkaiak „szekerekkel jöttek fel, a menekültek házait feltörték, amit azokban találtak, szekerükre rakták, elvitték, ajtókat-ablakokat bezúzták. A begyűjtött takarmányt elhordták [...]. A havasi legelőkön talált összes marhaállományt és juhnyájakat összeterelték, és elhajtották őket.” Ennél is elszomorítóbb volt, hogy helyenként maguk a magyarok, illetve székelyek is fosztogatták az elhagyott házakat és javakat. Székelykeresztúr például, ahová a román katonaság be sem vonult, és ahol románok sem laktak, „éppen oly kirabolva találtatott, mint ahol az ellenség járt”. Farkaslakán a kántor, a tanítónő, a bíró lakását teljesen kifosztották, és a „zsidó boltjából mindent elrequiráltak a civilek, még a szemfedőket is”. „Istenem – szörnyülködött a történteket feljegyző plébános –, hogy elfajult a székely vér, amelynek minden cseppje Petőfi szerint drágagyöngyöt ér.”[103]

Az erdélyi román nemzeti mozgalom vezetői kényes és ellentmondásos helyzetbe kerültek. A román támadás mellett akkor sem állhattak ki nyíltan, ha egyébként örültek neki, és politikai vágyaik beteljesülésének kezdetét látták benne. Egy ilyen kiállás nyilvánvalóan súlyos jogi konzekvenciákkal járó hazaárulásnak minősült volna. Ráadásul egy részük őszintén lojális volt a Monarchia iránt, s talán jobban szerették volna, ha a királyság végül a központi hatalmak oldalán avatkozik be a küzdelembe, és perspektivikusan esetleg maga is a föderalizált birodalom részévé válik, vagy vámunió formájában kapcsolódik hozzá. Bizonyosan közéjük tartozott Alexandru Vaida-Voevod, aki emlékirataiban utóbb megvallotta, hogy a császári Németország és Románia közeledésétől a Monarchia felbomlását remélte, amelynek eredményeként az osztrákok Németországhoz, az erdélyi románok pedig a Román Királysághoz kerültek volna. „Eljött az ideje – idézte fel akkori vágyait –, hogy az északi Hohenzollern kezet nyújtson a délinek.”[104] A parlamentben és az újságokban tett nyilatkozataikban így általában sajnálkoztak a bukaresti döntés miatt, és siettek deklarálni, hogy „Magyarország román népének a trón és a haza iránti hűsége törhetetlen”, s a „román nép, mint eddig, úgy ezentúl is minden

[103] Uo. 36–61.

[104] Liviu Maior: *Alexandru Vaida-Voevod între Belvedere şi Versailles.* Cluj, 1993, Editura Sincron, 236.

ellenséggel szemben, jöjjön az bárhonnan is, hazáját és apostoli királya trónját vérével és vagyonával és minden tőle telhető áldozattal meg fogja védeni”. Ştefan Cicio Pop Arad vármegyei képviselő szeptember 5-i fenti kijelentését nagy éljenzéssel és tapssal fogadta a képviselőház. Elismerést váltott ki Alexandru Vaida-Voevod Alsó-Fehér vármegyei képviselő hasonlóképpen patetikus és őszintétlen sajtónyilatkozata is: „A monarchia románjait nem érintették meg az irredenta áramlatok, mert a népben éppúgy, mint az értelmiségben mélyen meggyökerezett a tudat, hogy a Habsburgoknak köszönhetjük kultúránkat és fejlődésünket, s nem kevésbé az a meggyőződés, hogy a magyarok és románok közötti politikai harcot csak testvérviszály jellegűnek szabad tekinteni, annál is inkább, mert a mindkét népet leginkább megsemmisítéssel fenyegető orosz veszély idején, most és a jövőben a közös létérdek sorskötelékei egybeforrasztják őket.”[105]

És vajon hogyan fogadták a román hadsereget a barcasági és szászföldi egyszerű románok? Ferdinánd király ama megállapítása, hogy nemcsak a magyarok és a szászok, hanem a románok is „ellenségként” tekintettek rájuk, ugyanolyan túlzásnak tűnik, mint Nicolae Iorga állítása, mely szerint a románok részéről sem hangzott el „egyetlen köszöntő szó” sem, amikor a román egységek átlépték a határt. Ha így lett volna, akkor a visszavonuló román sereggel nem távozott volna el a déli határövezetből számos ügyvéd, újságíró és pópa, sőt Fogarasból és Szebenből egész községi elöljáróságok. (A román hadsereggel együtt menekülő civilek számát francia és román történészek 80 ezerre becsülik, akik közül 2 ezer az osztrák–magyar hadsereg román nemzetiségű tisztje volt.[106]) És minden bizonnyal 257 bűnvádi eljárás sem indult volna október végéig olyan erdélyi – főleg kolozsvári, temesvári, nagyváradi és marosvásárhelyi – román polgár ellen, akik politikai jellegű bűncselekményt (izgatás, felségsértés, hűtlenség stb.) követtek el.[107] A különböző források egybevetése alapján inkább az jelenthető ki – mint Szász Zoltán fogalmaz –, hogy a románok közül „Sokan örültek, sokan hitték, hogy a nemzeti egyesülés most fog bekövetkezni”. „A többség

[105] Kemény G. Gábor – Szarka László – Szász Zoltán (szerk.): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában.* VII. *1914–1916.* Budapest, 1999, MTA Történettudományi Intézete, 680–684.

[106] Vasile Vesa: Transylvania during World War I. In Ioan-Aurel Pop – Thomas Nägler – András Magyari (szerk.): *History of Transylvania,* i. m. III. 485.

[107] Kemény G. Gábor – Szarka László – Szász Zoltán (szerk.): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez,* i. m. VII. 691.

azonban tartózkodó volt", mert a háború kimenetelét nem lehetett előre látni, s ez óvatosságra intett.[108]

A német vezérkar korábbi főnöke, Erich von Falkenhayn által irányított német 9. hadsereg 1916. szeptember 26. és 29. között súlyos vereséget mért a Nagyszeben alatti román hadosztályokra, amelyek a Vöröstorony-szoroson át visszavonultak Havasalföldre. Ugyanebben az időben a Petrozsényt támadó román erőket is sikerült kiszorítani Erdélyből. A bekerítést elkerülendő a román 2. hadsereg Fogaras környéki alakulatai Brassó irányába vonultak vissza, ám október 7. és 9. között ők is vereséget szenvedtek, és a Tömösi-szoroson át ők is elhagyták Erdélyt. Az arcvonal északi szárnyán ugyanakkor az osztrák–magyar 1. hadsereg lendült támadásba, s a háborús tapasztalatok nélküli román hadvezetőség itt is képtelennek bizonyult hatékony ellenintézkedésekre és az erők átcsoportosítására. Október 13-ra így az utolsó román katona is elhagyta Erdélyt.[109] A dobrudzsai 3. román hadsereg parancsnoka, Alexandru Averescu tábornok, későbbi miniszterelnök keserűen jegyezte meg: „Amennyire lassú volt az előnyomulás, amikor nem voltak bonyodalmak, olyan gyors volt a hátramenetel, mihelyt a bonyodalmak elkezdődtek."[110]

A központi hatalmak erdélyi katonai vezetői kezdetben abban bíztak, hogy a Keleti-Kárpátok szorosain átkelve gyorsan benyomulhatnak Moldvába, és megsemmisítő vereséget mérhetnek a visszavonuló román hadseregre. Ebben azonban csalatkozniuk kellett. Az orosz hadosztályokkal megerősített román erők szívósan védték a hágók környékét, sőt, az Uz völgyében és az Ojtozi-szorosban még ellentámadásra is futotta az erejükből. Ezen a szakaszon így állóháború alakult ki. A Déli-Kárpátok szorosain november közepén viszont sikerült az átkelés. A német alakulatok néhány nap alatt elfoglalták Târgu-Jiut, majd Craiovát, ahonnan keletre fordulva Bukarest irányába nyomultak előre. Ugyanezekben a hetekben a dobrudzsai fronton német, bolgár és török seregtestek támadtak August von Mackensen tábornok vezénylete alatt. Miután északon elérték a Duna torkolatvidékét, a déli szakaszon, Szvistovnál november 23-án sikeres átkelést hajtottak végre a Dunán, és megindultak Bukarest ellen. A román főváros december 6-án kardcsapás nélkül került Mackensen

[108] Szász Zoltán: Politikai élet és nemzetiségi kérdés a dualizmus korában. In Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története,* i. m. III. 1695–1696.

[109] Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc: *A régi Magyarország utolsó háborúja,* i. m. 226–228.

[110] Szász Zoltán: *Politikai élet és nemzetiségi kérdés a dualizmus korában,* i. m. 1696.

A román hadsereg kiszorítása Erdélyből és a központi hatalmak csapatainak előnyomulása Romániában, 1916. szeptember 26. – december 6.

kezére; a román hadsereg maradéka a királyi udvarral és a kormánnyal együtt Iași-ba menekült.[111]

A féléves harcok mérlege román szempontból katasztrofális volt. Az ország területe a háború előtti 138 ezer négyzetkilométerről 38 ezerre redukálódott. A csaták során a hadsereg elvesztette fegyverzetének és felszerelésének java részét, és mintegy negyedmillió katonát. Közülük 100 ezer lehetett a halottak száma, valamint 150 ezer a sebesülteké és a hadifoglyoké. A Monarchia veszteséglistáján ugyanakkor csak 4 ezer halott, 16 ezer sebesült és 16 ezer eltűnt vagy fogságba esett ember szerepelt.[112]

A hatalmas katonai és területi veszteségek ellenére Brătianu egyelőre kormányon maradt. A vereségért részben a nyugati szövetségeseket okolta, akik ígéretük ellenére nem adtak parancsot a szaloniki hadsereg

[111] Pilch Jenő: *A szárazföldi hadműveletek,* i. m. 155–159.

[112] Szász Zoltán: *Politikai élet és nemzetiségi kérdés a dualizmus korában,* i. m. 1696. és Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc: *A régi Magyarország utolsó háborúja,* i. m. 230.

támadására, részben az oroszokat, akik csak csekély erőket küldtek. Befolyása még mindig olyan nagy volt, hogy a képviselők nemcsak átalakított kormányának szavaztak bizalmat, hanem az ellenállás folytatására is igennel voksoltak. Kérésére 1916 októberében Henri Mathias Berthelot tábornok vezetésével népes francia katonai misszió – összesen mintegy 1600 vezérkari és kiképzőtiszt, altiszt, pilóta, orvos stb. – érkezett az országba, amely megkezdte a Szeret folyó mentén védekező román egységek újjászervezését. Bár megérkezésekor Berthelot „csodálatra méltóan szervezetlennek" látta a román katonaságot, missziójára és a helyi erőkre támaszkodva néhány hónap alatt sikerült megfegyelmezni és hadra foghatóvá tenni a 700–800 ezer fős haderőt. Szervezőmunkájuknak és a folyamatosan érkező francia és brit fegyvereknek – a nagy mennyiségű hadianyag mellett a román források 150 ezer puskát, 1 millió 300 ezer gránátot, 200 géppuskát és 350 ágyút említenek – köszönhetően a román alakulatok 1917 nyarán már egy-két taktikai jellegű győzelemre is képesnek bizonyultak a folyó nyugati oldalán állomásozó német és osztrák–magyar erőkkel szemben.[113] Arra azonban, hogy felszabadítsák Havasalföldet, jelentős külső támogatás nélkül nem is gondolhattak. Brătianu ezért mindent megtett annak érdekében, hogy ez a támogatás minél előbb megérkezzék. Erőfeszítéseit azonban nem koronázta siker. Sem a nyugati szövetségesek, sem Oroszország nem bocsátottak rendelkezésére katonaságot, sőt pénzt sem. Az oroszországi bolsevik mozgalom hatására ugyanakkor Romániában is terjedni kezdtek a forradalmi eszmék, amelyeket a kormányfő azzal semlegesített, hogy 1917 júniusában törvényeket fogadtatott el parlamenttel a férfiak általános választójogáról és a nagybirtokok felosztását célzó agrárreformról.

Miután 1917. április 6-án az Amerikai Egyesült Államok is belépett a háborúba, Brătianu amerikai segítségben reménykedett. Küldöttjeit azonban Washingtonban is kikosarazták. Robert Lansing külügyminiszter közölte a román delegációval: Ausztria–Magyarország feldarabolása nem tartozik Amerika hadicéljai közé. Brătianu kudarcait betetőzte a bolsevikok oroszországi győzelme, akik a cári kormány összes szerződését felmondták, majd december 5-én fegyverszünetet kötöttek. Ennek ellenére továbbra is kormányon maradt. Most arról akarta meggyőzni a szövetségeseket, hogy Moldva német megszállása csak úgy kerülhető el, ha Románia is fegyverszünetet köt. Bár érvelését csak a franciák fogadták

[113] Manuel Stănescu: Misiunea Militară Franceză în România és Dan Falcan: Generalul cu două patrii. *Historia*, Septembrie 2017, 6–15., 16–28.

el, a britek és az olaszok nem, javaslatára a koronatanács a fegyverszüneti tárgyalások megkezdése mellett döntött. Az ellenségeskedés végét jelentő okmányt december 9-én írták alá. Az osztrák–magyar különbéke-kísérletek mellett valószínűleg ez is hozzájárult ahhoz, hogy 1918. január 5-én a brit miniszterelnök ismételten az Osztrák–Magyar Monarchia megőrzése mellett nyilatkozott. Az Egyesült Államok ugyancsak a Monarchia korszerűsítését, és nem feldarabolását támogatta. Wilson elnök január 8-án közzétett 14 pontjának egyike elítélte a titkos szerződéseket, egy másik pedig a Monarchia népeinek szabad fejlődéséről beszélt, miközben Romániáról csak annyit jegyzett meg, hogy ki kell majd üríteni, és „a megszállt területeket helyre kell állítani". Amikor Brătianu utasítására a washingtoni román követ Amerika álláspontjának konkretizálását kérte, Wilson és Lansing közölték: nincs tudomásuk az antant és Románia közötti 1916-os megállapodásról, s ha lenne is ilyen, az az Egyesült Államokat semmire sem kötelezné.[114]

Az Erdélyre és Kelet-Magyarországra vonatkozó 1916-os területi ígérvények érvénye tehát egyre kétségesebbé vált. Ez a körülmény és az oroszországi polgárháborús állapotok indították Brătianut arra, hogy – Berthelot tábornok és Auguste Saint-Aulaire francia követ jóváhagyásával – újfent merész lépésre szánja el magát: utasítására a román csapatok január elején bevonultak Besszarábiába, amelynek vezetői január 24-én kikiáltották a tartomány függetlenségét, majd március 24-én megszavazták egyesülését Romániával. Ez mintegy 46 ezer négyzetkilométeres területnövekedést jelentett 3 millió – döntően román nyelvű – lakossal.

Néhány nappal a Besszarábia elleni román támadás után Mackensen tábornok ultimátumot nyújtott át a román kormánynak: vagy végleges békét kötnek a központi hatalmakkal, vagy Havasalföldhöz hasonlóan Moldvát is elfoglalják. Ha Románia a békét választja, akkor megtarthatja Besszarábiát, és a német csapatok kiürítik Havasalföldet. Az ultimátum, amely február 10-én járt le, ismét nehéz helyzetbe hozta a román miniszterelnököt. A német támadást mindenképpen szerette volna elkerülni, ám ha különbékét köt, akkor maga érvénytelenítette volna az 1916-os szerződést. A szövetséges hatalmak – ezúttal Franciaország is – kifejezetten az ajánlat elutasítását tanácsolták, hozzátéve, hogy a németek csak fenyegetőznek, és nem fognak benyomulni Moldvába. Take Ionescu ugyanezt az álláspontot képviselte. Brătianu azonban nem vállalta a német támadás kockázatát.

[114] Sherman David Spector: *Rumania at the Paris Peace Conference*, i. m. 41–45.

Február 8-án lemondott, és Alexandru Averescu tábornok személyében olyan kormányfőt neveztetett ki az uralkodóval, akit a háttérből ő irányított. A béketárgyalások megkezdését igyekeztek úgy beállítani, hogy arra Lloyd George és Wilson hadicélokkal kapcsolatos kijelentései, azaz az 1916-os ígéretek semmibevétele miatt került sor. Emellett időhúzásra törekedtek, amivel azonban nem sokra mentek. Ha március 5-ig nem írják alá a békét – hangzott az újabb német ultimátum –, a központi hatalmak támadni fognak. Brătianu forgatókönyvének megfelelően ekkor Averescu is lemondott, és a béke aláírásának ódiumát átengedték az egyik ismert németbarát politikusnak, Alexandru Marghilomannak. Brătianu úgy számolt, hogy a szövetségesek győzelme esetén a felelősséget politikai ellenfelének kell majd viselnie, s ő mint az 1916-os szerződéshez hű és annak talaján álló politikus térhet vissza a kormány élére. Ha viszont a központi hatalmak győznének, akkor pillanatnyilag meg kell elégedni Besszarábiával, és az 1916-os szerződést el kell felejteni.[115]

A békeokmányt előzetesen 1918. március 5-én írták alá Bufteában, a végső változatot pedig május 7-én Bukarestben. Ennek értelmében Románia megtarthatta Besszarábiát, ám Dobrudzsa átmenetileg a központi hatalmak kondomíniuma alá került, a Kárpátok keleti és déli lejtőit – összesen mintegy 5 ezer négyzetkilométernyi, 2–5 kilométer széles területsávot – pedig az Osztrák–Magyar Monarchiának kellett átengedni. A román hadsereg zömét leszerelték – elvileg 32 ezren maradhattak fegyverben –, és a központi hatalmak egységei szabadon mozoghattak moldvai és besszarábiai területeken át Ukrajna irányába. A szövetséges misszióknak, beleértve Henri Berthelot tábornokot és tisztjeit is, el kellett hagyni az országot. A román gabonakészleteket a központi hatalmak igen alacsony, kötött áron vásárolhatták fel, és a román olajtermelés kilencven évre német ellenőrzés alá került. A szerződést a román parlament júniusban ratifikálta, Ferdinánd király azonban húzta-halasztotta az aláírást, és a háború végéig nem látta el kézjegyével.[116] Ez természetesen nem volt véletlen: a király aláírása nélkül a törvény jogilag tulajdonképpen nem volt érvényes.

A fegyverszünet aláírásával és a béke megkötésével Románia kivált a hadviselő államok sorából, és ezzel együtt az antantországok szövetségi rendszeréből. Brătianu mindent megtett annak érdekében, hogy egykori

[115] Uo. 45–53.

[116] Palotás Emil: *Kelet-Európa története a 20. század első felében*, i. m. 125.

Az 1918-as bukaresti békében megállapított új román határok

szövetségeseit meggyőzze: a román politika kényszerhelyzetben cselekedett így, és ennek a kényszerhelyzetnek a kialakulásáért – legalább részben – az antanthatalmaknak kell viselni a felelősséget, amelyek ígéreteik ellenére nem részesítették megfelelő támogatásban országát. Ebből következőleg az 1916-os szerződés területi ígérvényeit Románia továbbra is érvényesnek tekinti. A történtek ilyen értelmezésének terjesztése és általában a Románia melletti rokonszenv felkeltése vagy erősítése céljából Brătianu Washingtonba, Rómába, Londonba, Párizsba és Genfbe egyaránt olyan politikusokat, üzletembereket és értelmiségieket küldött, akik ismerték az ottani viszonyokat, és eséllyel törekedhettek befolyásos értelmiségiek és döntéshozók megnyerésére.

Legnagyobb hatékonysággal Párizsban dolgoztak, ahol maga Take Ionescu irányította a munkát és felügyelte az 1918 januárjától megjelenő *La Roumanie* című hetilap szerkesztését. A román emigránsok közül vele dolgozott többek között Octavian Goga és Constantin Diamandy, Románia

szentpétervári követe a háború első éveiben, valamint Vasile Lucaciu, görögkatolikus pap, az 1892-es memorandum egyik börtönviselt szerzője és 1910-től a belényesi körzet országgyűlési képviselője. Munkájukat a francia szellemi élet számos kiválósága támogatta, köztük az Erdélyben is járatos Emmanuel de Martonne geográfus, a szlavista Louis Léger, valamint Ernest Denis, Charles Seignobos és Ernest Lavisse, a Sorbonne történészprofesszorai. Nagyon valószínű, hogy Románia változatlanul kedvező megítéléséhez az ő cikkeik és memorandumaik is hozzájárultak. A döntő azonban nem ez, hanem minden bizonnyal a francia külpolitikai stratégiában Romániának szánt szerep volt. A „germán veszéllyel" szembeni védekezés céljából, amely 1870 óta folyamatosan a francia külpolitika prioritásai közé tartozott, a Quai d'Orsay stratégái ugyanis egy olyan keleti védőöv *(barrière de l'Est)* létrehozását tervezték, amelynek északi pillérállama az idegen uralom alól felszabaduló Lengyelország, a déli pedig egy „megnövelt Románia" lett volna. Egy „több mint 15 milliós" Románia – vélték – „igazi francia gyarmat" lehetne Európa keleti peremvidékén, „ahol kereskedelmünket és iparunkat egyaránt fejleszteni tudjuk". Franciaország stratégiai és gazdasági céljai tehát a lehető legteljesebb mértékben egybeestek Brătianu törekvéseivel.[117]

Londonban elsősorban az 1918 februárjában megszervezett propagandaminisztérium két kulcsemberére, Henry Wickham Steed történészre, valamint Robert W. Seton-Watson újságíróra és a kelet-európai nemzetiségi kérdés szakértőjére számíthattak. Egy magánlevélben utóbbi már 1914-ben úgy fogalmazott, hogy a háború után Romániának meg kell kapnia „minden románt". Részletesen kifejtve ezt 1916-os könyvében is megismételte. A Habsburg Monarchia helyén létrehozandó *cordon sanitaire* öt államának egyikévé – írta – „Nagy-Romániát" kell tenni, amelynek a Regát mellett Magyarország „románok lakta körzeteit", valamint Bukovinát és Besszarábiát is meg kell majd kapni.[118] Elsősorban a brit külpolitika e két tanácsadójának köszönhető, hogy a Monarchia „elnyomott népeinek" 1918. áprilisi kongresszusán Románia öt emigráns politikusa is részt vehetett, akik a monarchiai románok nevében a többiekkel összhangban a teljes gazdasági és politikai függetlenség kivívása, vagyis a Monarchia széttörése

[117] Archives Diplomatiques, Paris (a továbbiakban: AD). Europe Z. Roumanie 1918–1945. Vol. 32. Vö. Romsics Ignác: *Détruire ou reconstruire l'Autriche-Hongrie? Franciaország dunai politikájának dilemmája,* i. m. 27–30.

[118] R. W. Seton-Watson: *German, Slav, and Magyar. A Study in the Origins of the Great War.* London, 1916, Williams and Norgate, 171–187.

mellett nyilatkoztak. Erre az időre megváltozott a hivatalos brit külpolitika is. Miután az új osztrák–magyar uralkodó, IV. Károly különbéke-kísérletei meghiúsultak, s a Monarchia és Németország közötti kötelékek még szorosabbá váltak, az addig föderalizálásban és a belső demokratizálás elősegítésében gondolkodó brit külpolitika 1918 tavaszától abban látta feladatát, hogy minden lehetséges támogatást megadjon „Ausztria elnyomott nemzetiségeinek a német–magyar uralom ellen folytatott harcához".[119]

Olaszországban és az Amerikai Egyesült Államokban kezdetben kevesebb rokonszenvre és korlátozottabb támogatásra találtak a román küldöttek. A római kongresszus zárónyilatkozatát Georges Clemenceau francia miniszterelnöktől eltérően az olasz kormányfő, Vittorio Orlando például nem írta alá. Amerika szakértői 1918 tavaszától ugyan fontolgatták Nagy-Románia létrehozásának lehetőségét, ám a csúcspolitikusok erről továbbra is hallgattak. Robert Lansing 1918. május 29-én például úgy instruálta az amerikai követeket, hogy az elnök januári elképzelésétől eltérően az Egyesült Államok immár nem a Monarchia föderalizálását támogatja, hanem a csehek és a délszlávok elszakadási és államalakítási törekvéseit. Romániáról és Erdélyről azonban egyetlen szót sem ejtett.[120] A nyár folyamán viszont Washingtonban is nőtt a hajlam Nagy-Románia létrehozásának támogatására. Lansing külügyminiszter szeptember 21-i rendezési tervében Lengyelország, Jugoszlávia és Csehszlovákia mellett már ez is szerepelt, éspedig úgy, hogy „Románia, korábbi területei mellett kapja meg Besszarábiát, Erdélyt és Dobrudzsa északi felét".[121] Wilson elnök bizalmas tanácsadója, Edward M. House ezredes októberben már ugyancsak úgy tudta, hogy „Erdély kétségkívül Romániához fog csatlakozni". Hozzátette azonban ehhez, hogy „ki kell kötni a magyarok, székelyek és németek védelmét, akik számottevő kisebbséget képeznek".[122] Feltehető, hogy ebben a változásban a román propagandának és háttérmunkának is része volt. Ezt valószínűsíti az elnök másik bizalmasa, George D. Herron május végi

[119] Public Record Office, London (a továbbiakban: PRO). Foreign Office 371/3135. 89828. Vö. Romsics Ignác: A brit külpolitika és a „magyar kérdés", 1914–1946. In uő: *Helyünk és sorsunk,* i. m. 39–55.

[120] G. J. Prpic: The South Slaves. In Joseph P. O'Grady (szerk.): *The Immigrants' Influence on Wilson's Peace Policies.* Lexington, 1967, University of Kentucky Press, 193–194.

[121] Glant Tibor: *Kettős tükörben. Magyarország helye az amerikai közvéleményben és külpolitikában az első világháború idején.* Debrecen, 2008, Kossuth Egyetemi Kiadó, 274.

[122] Charles Seymour (szerk.): *The Intimate Papers of Colonel House.* IV. Boston, 1928, Houghton Mifflin Company, 198.

memoranduma, amely a román propaganda érvrendszerét ismételve arról igyekezett meggyőzni a címzetteket – a State Department vezetőit –, hogy a bukaresti béke nem a romániai németbarát hangulat, hanem a szövetségesek számlájára írandó, akik, noha megtehették volna, elmulasztották bátor szövetségesük megsegítését. Maga Wilson elnök azonban még szeptember végén is neheztelt Romániára a „szégyentelen és igazságtalan" bukaresti béke miatt, s Brătianu megkeresésére, melyben a román területi igények támogatását kérte, szeptember 27-én kitérő választ adott.[123]

A Habsburg Monarchia és azon belül a Magyar Királyság etnikai elvű feldarabolása, amit 1918 tavaszára, nyarára a vezető antanthatalmak eldöntöttek, természetesen háborús győzelmük függvénye volt. 1918 tavaszán, a breszt-litovszki és a bukaresti béke után erre látszólag nem sok esély mutatkozott. Ezzel magyarázható, hogy ebben az időben az erdélyi magyar politikusok sem a románoknak teendő engedmények köréről, hanem Erdély háború utáni gazdasági felvirágoztatásáról és ezen belül az erdélyi magyarság védelméről és megerősítéséről dolgoztak ki terveket. Ez nyomta rá bélyegét az 1914-es kezdeményezések alapján 1917 szeptemberében újjáalakult Erdélyi Szövetség programjára és tevékenységére is, amelynek elnökei gróf Bethlen István, Ugron Gábor és báró Kemény Árpád voltak, kolozsvári ügyvezető elnöke pedig az egyetem neves zoológusprofesszora, Apáthy István, az MTA tagja és 1903–1904-ben az egyetem rektora. Bethlen Istvánban ugyan felvetődött, hogy a határ menti románokat biztonsági okokból át kellene telepíteni a Kárpátok túloldalára, s helyükre moldvai csángókat és a háborúban kitűnt parasztkatonákat kellene hozni, ám a bukaresti béke aláírása után elgondolása gyorsan feledésbe merült.[124]

A központi hatalmak Oroszország kiesésének köszönhető katonai fölénye addig tartott, amíg a friss amerikai hadosztályokat át nem szállították az óceánon, és be nem vetették őket. 1917 végén még csak 176 ezer amerikai katona tartózkodott Franciaországban, 1918 májusában azonban már 600 ezer, júliusban pedig 1 millió 200 ezer. Velük jött 1500 mozdony és mintegy 20 ezer tehergépkocsi, valamint számos utász- és egyéb ellátóegység. A nyugati fronton bevetett amerikai hadseregek teljes létszáma végül megközelítette a 2 milliót. Ezzel olyan erőfölény alakult ki az antant oldalán, amelyet a német hadvezetőség semmivel sem tudott ellensúlyozni. A július 18-i, Soissons melletti áttörést követően a kezdeményezés töretlenül az

[123] Sherman David Spector: *Rumania at the Paris Peace Conference,* i. m. 57–62.
[124] Romsics Ignác: *Bethlen István,* i. m. 61–67.

antant kezében maradt; a németek folyamatosan hátráltak. 1918 júniusában antantgyőzelemmel végződött a központi hatalmak piavei offenzívája, majd a balkáni antanthaderő szeptemberi támadása is a bolgár vonalak ellen. A leggyengébb láncszemnek Bulgária bizonyult, amely szeptember 29-én letette a fegyvert, s ezzel az ottani német és osztrák–magyar seregtesteket is visszavonulásra késztette.[125]

Bár az ellenségeskedés még hetekig tartott, többé nem volt kérdéses, hogy az antant megnyerte, a központi hatalmak pedig elveszítették a háborút. Ennek volt beismerése az a békejegyzék, amelyet Burián István osztrák–magyar külügyminiszter intézett az Amerikai Egyesült Államok elnökéhez október 4-én, s amelyben azonnali fegyverszünetet kért, valamint az 1918. januári wilsoni pontok alapján meginduló béketárgyalások mielőbbi megkezdését javasolta. Magyar részről pedig Tisza István korábbi miniszterelnök és pártvezér október 17-i bejelentése a parlamentben arról, hogy „a háborút elvesztettük", „megnyerésére többé reményünk nem lehet".[126]

[125] Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc: *A régi Magyarország utolsó háborúja,* i. m. 325–354.
[126] *Képviselőházi Napló,* 1918. október 17. XLI. köt. 292.

II. Az impériumváltás stációi

REMÉNYEK ÉS BALSEJTELMEK

A háborús vereség sürgetővé tette a Monarchia belső berendezkedésének újragondolását, és ehhez kapcsolódva a helyzetükkel elégedetlen nemzetiségek megbékítésének megkísérlését. Ebbe az irányba mutatott a reformokra fogékony új uralkodó, IV. Károly 1918. október 16-i bejelentése a birodalom osztrák felének olyan szövetségi állammá alakulásáról, „amelyben minden néptörzs saját külön állami közösséget alkot letelepülési területén". Az uralkodó tanácsadói úgy képzelték, hogy a hadügyektől és a külügyektől eltekintve a föderáció mindegyik tagállama teljes körű önállósággal rendelkezik majd. Az átalakulás lebonyolítását a Reichsrat képviselőiből megalakítandó nemzeti tanácsokra kívánták bízni. A föderalizmussal szemben folyamatosan és még ekkor is elutasító magyar álláspont ismeretében a manifesztum a Magyar Királysággal nem foglalkozott, pontosabban csak annyiban, hogy leszögezte: „az új alakulás [...] a magyar szent korona országainak integritását semmi tekintetben sem érinti".[127]

Az előremenekülés politikáját választó IV. Károly lépésére a magyar parlament úgy reagált, hogy október 20-án törvényt fogadott el a dualizmus megszűnéséről és a Magyar Királyság önállóságáról, amelyet a továbbiakban csak az uralkodó közössége kapcsolt az Osztrák Császársághoz. Felmerült a nemzetiségekkel való kiegyezés szükségessége is, ám erről csak minden konkrétumot nélkülöző általános deklaráció hangzott el, törvény vagy törvényjavaslat nem született. A háttérben viszont folytak tárgyalások a nemzetiségeknek adandó engedmények köréről. Az Erdélyi Szövetség vezetői például október elején részletesen megvitatták ezt a kérdést. Közösen kialakított álláspontjukról Apáthy István október 14-én hosszú levélben tájékoztatta pártvezérét, gróf Károlyi Mihályt, akit közismerten békepárti és antantbarát politikusként egyre többen emlegettek leendő kormányfőként. Ennek lényegét a következőkben foglalhatjuk össze:

[127] Közli Hetés Tibor (szerk.): *A magyarországi forradalmak krónikája 1918–1919.* Budapest, 1969, Kossuth Kiadó, 52.

Horvátországtól eltekintve, amely, ha akar, külön válhat, Magyarország semmilyen körülmények között sem fogadhatja el területének megcsonkítását. Nem lehet szó „Magyarországnak önkormányzati területekre való darabolásáról, egy független államokból alkotott államszövetséggé alakításáról", vagyis az ország föderalizálásáról sem. Elfogadhatatlan Erdély autonómiája is, amelynek „csak az a hátsó gondolat adhat értelmet, hogy ez az autonómia Erdélynek Magyarországtól való elszakítását készíti elő". Támogatandó viszont a nemzetiségek egyházi, közművelődési és gazdasági autonómiája, beleértve azt is, hogy az állami költségvetés ilyen célokra rendelkezésre álló hányada fölött maguk rendelkezhessenek. Késznek kell lenni továbbá az önkormányzatok kétnyelvűvé tételére és a megyék etnikai szempontokat követő kikerekítésére, valamint nemzetiségi államtitkárságok, sőt – „maximumként" – nemzetiségi minisztériumok felállítására is. „A mondott határokig – fejeződött be a levél – szívesen megyünk Veled, és mindnyájunknak az az óhajtása, hogy a béketárgyalások alkalmával Te légy Magyarországnak legalább egy képviselője. Az előbbiek alapján az egész magyar nemzet, mint egy ember Mögéd állhat és Mögéd is fog állni. Azokon túl azonban nem fog Veled menni, és akik veled mennek, nagyon kevés kárpótlást fognak Néked adni és a magyar ügynek azokért, akik a kifejtetteken túl Veled nem mehetünk."[128]

Október közepéig az ellenzéki Országos Polgári Radikális Párt vezetője és Károlyi nemzetiségügyi tanácsadója, Jászi Oszkár is csak annyiban ment ennél tovább, hogy Erdély autonómiáját egy demokratizált Magyarországon belül el tudta volna képzelni. Egyébként azonban ő is úgy gondolta, hogy a Horvátország nélküli Magyar Királyság területén élő nemzetiségi lakosság kielégíthető lesz „széles körű kulturális és közigazgatási autonómiával". Vagyis míg a birodalom osztrák felében indokoltnak tartotta föderatív egységek kialakítását, Magyarországon, amelyre „teljes gazdasági, földrajzi, történelmi és politikai egységként" tekintett, nem.[129] A császári manifesztumra válaszul pártjának lapja október 18-án leszögezte, hogy az olyan törekvések ellen, amelyek Erdély vagy a dél-magyarországi megyék elszakítására irányulnak, „éppen a wilsoni elvek alapján tiltakozunk". „Mihelyt Magyarország mai vezetőit új vezetők váltják fel, a magyarság

[128] Litván György (szerk.): *Károlyi Mihály levelezése.* I. *1905–1920.* Budapest, 1978, Akadémiai Kiadó, 243–246.

[129] Jászi Oszkár: *A Monarchia jövője. A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok.* Budapest, 1918, Új Magyarország Rt., 52.

is beleszól ebbe a zsivajba, és románokkal, tótokkal és szerbekkel teljes egyetértésben próbálja Magyarország belső nagy kérdéseit megoldani."[130]

Október 16-i és 22-i parlamenti beszédében Károlyi Mihály lényegében ugyanilyen szellemben nyilatkozott: Horvátország különválásának elismerése tengeri kijárat biztosítása mellett, egyébként pedig megegyezés a nemzetiségekkel Wilson tizennégy pontja, valamint „a jogegyenlőség és a testvéri egyetértés szellemében", ám az ország területi integritásának sérelme nélkül. Mindezt egy általános és minden diszkriminációtól mentes demokratizálás keretében.[131]

A különböző beállítottságú, de magyar nemzeti alapon politizáló pártoktól eltérően az internacionalista szellemiségű, 1890-ben alakult és parlamenten kívüli Magyarországi Szociáldemokrata Párt a nemzetiségi pártok régi követelésével összhangban elismerte a nem magyar népek társnemzeti státusát. Október 8-i nyilatkozatában ennek megfelelően deklarálta, hogy „az egyenlő jogú, szabad és demokratikus nemzetek szabad szövetkezésén, föderációján alapuló Magyarország" kialakítására törekszik, amely biztosabb támasztéka mindegyik együtt élő nép boldogulásának, mint „a feldarabolt és sokféle életérdekében megcsonkított, több részre hulló Magyarország".[132] A párt október 13-i budapesti kongresszusán elhangzott programadó beszédében Kunfi Zsigmond megismételte, hogy az MSZDP célja a Magyar Királyság átalakítása „egy föderalisztikus, szabad együttműködésen alapuló népállammá", azaz „egy keleti Svájc" létrehozása. Ő is és párttársai is biztosra vették, hogy az ilyen módon átalakuló és minden más téren is demokratikus berendezkedésű új Magyarország a nemzetiségek számára is vonzó lesz, és önrendelkezési jogukat nem elszakadásra fogják felhasználni, hanem a magyar néppel együtt fognak munkálkodni azon, hogy „ez az ország erős, hatalmas legyen". Az önrendelkezés jogába azonban az elszakadás lehetőségét is beleértették. Ezzel kapcsolatban Kunfi kijelentette: az MSZDP „sem most, sem a jövőben nem fog olyan politikát támogatni, amely a fegyverek erejével, kényszereszközökkel itt tart olyan népeket, amelyek itt maradni nem akarnak". Ez megfelelt a munkáspárton belüli román vezetők álláspontjának is, amelyet az október 13-i kongresz-

[130] *Világ,* 1918. október 18. 2.

[131] Károlyi Mihály: *Az új Magyarországért. Válogatott írások és beszédek 1908–1919.* Budapest, 1968, Magvető Könyvkiadó, 218–231., 237–244.

[132] *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai.* 5. Budapest, 1956, Szikra, 246.

szuson a görögkatolikus parasztcsaládból származó aradi munkásvezér, Ion Flueraş ismertetett. A román szociáldemokraták eszerint támogatták a párt Magyarország demokratizálására irányuló törekvéseit, és egyetértően vették tudomásul, hogy tőlük függ majd annak eldöntése, hogy „hova tartozzanak". Úgy gondolták, hogy a Magyarországon megszerzett demokratikus jogokat „nem rabolhatják el tőlünk még akkor sem, ha erőszakkal csatolnának bennünket Romániához".[133]

A szociáldemokraták mellett október közepén a birodalom más román vezetői is reagáltak az új helyzetre. A császári manifesztumra válaszul Constantin Isopescu-Grecul bukovinai képviselő elnökletével a Reichsrat román tagjai október 17-én nemzeti tanácsot alakítottak, és deklarálták, hogy egy olyan „külön román állam" létrehozására törekszenek a Monarchián belül, amely minden románok lakta területet felölelne. Vagyis Bukovina egy része mellett Erdélyt és a Bánság románok lakta felét is. Reményüket fejezték ki, hogy a magyarországi román képviselők is támogatni fogják elgondolásukat, és csatlakozni fognak szervezetükhöz.[134]

Az erdélyi és a magyarországi román vezetők – Theodor Mihali, Vasile Goldiş, Alexandru Vaida-Voevod, Ştefan Cicio Pop, Aurel Vlad, Aurel Lazăr stb. – október 12-i nagyváradi értekezletükön vitatták meg az új helyzetet és annak lehetséges következményeit.[135] A IV. Károly reformterveihez illeszkedő és már kibocsátásakor is idejétmúlt elképzelésre érdemben nem reagáltak, hanem már ekkor a teljes elszakadás lehetőségét is magában foglaló önrendelkezés perspektívájában gondolkodtak. Álláspontjukat a Román Nemzeti Párt nevében ugyanaz az Alexandru Vaida-Voevod olvasta fel október 18-án a magyar parlamentben, aki két évvel korábban ugyanezekből a padsorokból oly ékesszólóan biztosította képviselőtársait az erdélyi románok Magyarország iránti állampolgári hűségéről. A román vezetők parlamentben ismertetett álláspontját a „teljes nemzeti szabadság" gondolata hatotta át, amelyet az önrendelkezési jog alapján már ekkor úgy értelmeztek, hogy a „magyarországi és erdélyi román nemzet [...] teljesen szabadon és minden idegen befolyástól mentesen ő maga határozhassa meg intézményes állami elhelyezkedését és koordináltságának viszonyát

[133] Mucsi Ferenc – Kende János – Erényi Tibor – S. Vincze Edit (szerk.): *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai.* 4/B. Budapest, 1969, Kossuth Kiadó, 461–477. Vö. Szász Zoltán: Az erdélyi román polgárság szerepéről 1918 őszén. *Századok,* 1972/2. 313.

[134] *Világ,* 1918. október 18. 2.

[135] A román nemzeti komité ülést tartott Váradon. *Nagyváradi Napló,* 1918. október 15. 2.

a szabad nemzetek között". A nyilatkozat rögzítette azt is, hogy a magyar parlament nem jogosult a román nemzet képviseletére. Erre majd a román „nemzetgyűlés" által kijelölendő „tényezők" lesznek hivatottak.[136]

Vaida-Voevod nyilatkozata román és magyar oldalon egyaránt nagy visszhangot keltett. A román újságolvasók körében – amint ezt Jakabffy Elemér, a boksabányai kerület képviselője lugosi tapasztalatai alapján rögzítette – „mélységes hatást váltott ki a lelkekben".[137] Márki Sándor, a kolozsvári egyetem történészprofesszora pedig már október 23-án azzal magyarázta intézményének alulfinanszírozását, hogy arra „a minisztérium semmit sem akar költeni, míg Erdély hovatartozása el nem dől". Hozzátette: „Ebben a tekintetben mindenféle találgatás járja."[138] A hivatalosnak tekinthető magyar álláspontot Wekerle miniszterelnök parlamentben elmondott reagálása tükrözte. Eszerint a magyar kormány kész „úgy kulturális, mint az egyéni jogok terén" a „legmesszebbmenő méltányosságra", ám a „magyar állam integritását és egységét mindig meg fogja óvni". A Vaida-Voevod és más nemzetiségi politikusok által kifejtett álláspontot „létünkkel ellentétesnek" nevezte, és azt, hogy ezt ő és a hasonló szellemben felszólaló szlovák képviselők a magyar parlamentben kifejthették, kizárólag „a Ház türelmének és a képviselői immunitásnak köszönhetik".[139]

Október 18-án, amikor Vaida-Voevod nyilatkozata elhangzott a magyar parlamentben, megérkezett Robert Lansing amerikai külügyminiszter válasza a Monarchia október 4-i fegyverszüneti kérelmére. Ez nyilvánvalóvá tette, hogy a Wilson elnök 1918. január 8-i nyilatkozatában körvonalazott álláspont, amely a Monarchia demokratizálásával és föderalizálásával számolt, többé nem érvényes. Az elmúlt hónapok fejleményei következtében az elnök – olvasható a jegyzékben – nincs már abban a helyzetben, hogy a „csehszlovákok" és a „jugoszlávok" „puszta autonómiáját ismerje el a béke alapjának, hanem kénytelen ragaszkodni ahhoz, hogy ők és ne ő bíráskodjanak afelett, vajon az osztrák–magyar kormány részéről minő akció fogja kielégíteni e népek aspirációit és felfogását jogaikról és mint a nemzetek családjának tagjait megillető rendeltetésükről".[140] Bár a jegyzékben Er-

[136] *Képviselőházi Napló,* 1918. október 18. 315–316.

[137] Jakabffy Elemér: *A magyar államhatalom utolsó hónapjai Krassó-Szörény vármegyében.* Lugos, é. n., Husvéth és Hoffer Könyvnyomda, 14.

[138] Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára, Gyula (a továbbiakban: MNL BML). Márki Sándor naplói. 1918. október 23.

[139] *Képviselőházi Napló,* 1918. október 18., 320–321.

[140] Hetés Tibor (szerk.): *A magyarországi forradalmak krónikája,* i. m. 47–48.

délyről és Romániáról nem esett szó, jelentősége így is világos és magyar szempontból lesújtó volt. Amikor gróf Andrássy Gyula, Károlyi Mihály apósa és a Monarchia utolsó – október 24-én kinevezett – külügyminisztere – a berni francia követségen többszöri átolvasás után visszaadta a dokumentumot a francia követnek, a diplomata jelentése szerint „könnyek jelentek meg a szemében", majd kétperces néma csönd után felkiáltott: „Ez abszurdum! Hová akarnak bennünket juttatni?"[141] „A halálangyal – fogalmazott a *Világ* vezércikkírója október 22-én – suhintásra emelte fel a pallosát."[142] „Mint az átdöfött szívből a vér – folytatta másnap –, úgy múlik el cseppenként minden reményünk. Megyünk az utcán, és lázas szemünk végigfut a nagyváros utcai életén: valóban ilyen az, amikor egy ország rohan a katasztrófa felé? [...] A szívek nyugtalanul zakatolnak; a legbékésebb embereknek ökölbe szorul a kezük."[143]

A válságos helyzet kezelésének és a demokratikus átalakulás végrehajtásának céljával október 23-ról 24-re virradó éjjel Budapesten megalakult a Magyar Nemzeti Tanács. Elnöke gróf Károlyi Mihály lett, alapító pártjai pedig a Károlyi-féle Függetlenségi Párt, az Országos Polgári Radikális Párt és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt voltak. A kezdettől ellenkormányként viselkedő testület programját, amelyet 26-án tettek közzé, Jászi Oszkár fogalmazta meg. Ez a tizenkét pontos kiáltvány követelte a háború azonnali befejezését, az ország teljes függetlenségének megteremtését, mélyreható demokratikus reformok bevezetését és a nemzetiségekkel való megegyezést a „népek önrendelkező joga alapján", ám „attól a reménytől áthatva, hogy Magyarország területi integritását ezek az elvek nemcsak nem veszélyeztetik, de biztosabb alapokra helyezik". Ennek érdekében – vetítette előre – a „nemzetiségek kulturális és helyhatósági önkormányzata a lehető legmesszebbmenőleg kiépítendő". Ily módon az „ország az egyenrangú népek testvéri szövetségévé alakulna át", és „ezen az új Magyarországon értelmét vesztené a nemzet és a nemzetiségek közötti régi, megmérgezett különbség". Az uralkodó jóváhagyásával október 31-én megalakult Károlyi-kormány nemzetiségi programját ugyanez a megegyezést kereső és reménykedő hangnem hatotta át.[144] Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy balsejtelmek Jászit és az új kormány más tagjait

[141] AD. Europe Z. Hongrie. Vol. 44. 43–47.
[142] Bíró Lajos: Magyarország sorsa. *Világ*, 1918. október 22. 1.
[143] Bíró Lajos: Reménytelenség. *Világ*, 1918. október 23. 1.
[144] Romsics Ignác (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény*, i. m. I. 63–65.

is gyötörték. Maga Károlyi például még kormányalakítása előtt kijelentette a parlamentben: „Az a kormány, amely jön, kénytelen lesz esetleg olyan békét kötni, amely talán rosszabb lesz a mohácsi vésznél."[145] Viszont minden balsejtelmük ellenére ők is és mások is reménykedtek, hogy az új és demokratikus magyar vezetést nem fogják felelőssé tenni elődeik politikájáért.

Mire a Károlyi-kormány megalakult, az Osztrák–Magyar Monarchia de facto felbomlott. A prágai Cseh Nemzeti Tanács már október 28-án deklarálta a csehszlovák állam megalakulását, amit 30-án a túrócszentmártoni Szlovák Nemzeti Tanács is helybenhagyott. Október 29-én a zágrábi horvát nemzetgyűlés mondta ki Horvátország függetlenségét és csatlakozási szándékát a leendő szerb–horvát–szlovén államhoz. 30-án a bécsi nemzetgyűlés elfogadta az új osztrák állam ideiglenes alkotmányát; 31-én Lembergben a galíciai ukránok adták hírül elszakadásukat. A magyarországi és erdélyi Központi Román Nemzeti Tanács, amely október 30-án alakult meg Budapesten, egyelőre nem tett közzé elszakadási nyilatkozatot. Azt azonban hangsúlyozta, hogy „a népek teljes önrendelkezési elvének alapján áll", s hogy a „román mint szabad nemzet akar a világ minden szabad nemzetével szövetkezni". A testület tagjai részben a Román Nemzeti Párt képviselői (Theodor Mihali, Alexandru Vaida-Voevod, Vasile Goldiş, Ştefan Cicio Pop, Aurel Vlad, Aurel Lazăr), részben az MSZDP erdélyi román vezetői (Ion Flueraş, Iosif Jumanca, Enea Grapini, Tiron Albani, Iosif Renoiu, Bazil Surdu) közül kerültek ki paritásos alapon. A testület november 2-ától Aradon működött, és tagjai között rövid időn belül meghatározó többségre tettek szert a Román Nemzeti Párt delegáltjai.[146] Az egyes településeken megalakult román nemzeti tanácsok kezdetben ugyancsak kerülték konkrét nemzeti célok megfogalmazását. Nem titkolták azonban, hogy reménykedve tekintenek a jövőbe. A szászrégeni szervezet például a rend, az élet és a tulajdon védelmének fontossága mellett azt is tudatta kiáltványában: „Felvirradt a nemzeti szabadság hajnala."[147] Sokkal nyíltabban képviselte a román nemzeti célokat a Take Ionescu vezetésével szeptember 3-án Párizsban megalakult Román Nemzeti Tanács, amely októberben a Román

[145] Károlyi a parlamentben. *Világ*, 1918. október 24. 2.
[146] *Világ*, 1918. november 3. 3. Vö. Gheorghe Iancu: *The Ruling Council. The Integration of Transylvania into Romania 1918–1920.* Cluj-Napoca, 1995, The Romanian Cultural Foundation, 24.
[147] Fuchs Simon: Marosvásárhely – 1918. *Igaz Szó*, 1968/12. 776.

Egység Nemzeti Tanácsa nevet vette fel, s amelyet október 12-én Franciaország, majd novemberben a többi szövetséges hatalom is elismert.[148]

A nagyobb erdélyi települések magyar nemzeti tanácsai a budapestihez hasonlóan általában a Függetlenségi Párt, a Polgári Radikális Párt és a Szociáldemokrata Párt képviselőiből alakultak meg. Október utolsó napjaiban így történt többek között Aradon, Nagyváradon, Marosvásárhelyen, Szatmáron és Dicsőszentmártonban.[149] A kisebb településeken, ahol többnyire helyi pártszervezetek sem működtek, a közösség addigi vezetői és a tekintélyesebb helyi lakosok közül kerültek ki az új vezetők. Előfordult, mint például Brassóban, hogy a magyarok, szászok és románok képviselői közösen alakították meg – november 2-án – a város, illetve a megye nemzeti tanácsát.[150] A tipikus azonban nem ez, hanem a nemzetiségi hovatartozás szerinti szervezetalakítás volt.

Az erdélyi magyar nemzeti tanácsok közül a kolozsvári tett szert a legnagyobb jelentőségre, amely október 29-én alakult meg a Függetlenségi Párt, az Országos Polgári Radikális Párt és a Szociáldemokrata Párt képviselőiből. Bár a király iránti hűsége és közismert nacionalizmusa miatt Apáthy Istvánt többen támadták, a résztvevők végül mégis őt választották a szervezet elnökévé. A két alelnök egyike a neves színházi és filmrendező, a polgári radikális Janovics Jenő, a másik a szociáldemokrata Vincze Sándor, a helyi Munkásbiztosító Pénztár fiatal és agilis igazgatója lett. Többek javaslatára a szervezet nem egyszerűen a város, hanem a Királyhágón túli egész Erdély képviseletére vállalkozott. Ezért Erdélyi Nemzeti Tanácsnak vagy a Magyar Nemzeti Tanács Erdélyi Osztályának, illetve Bizottságának is nevezték. Bár a szervezetet a Károlyi-kormány is elismerte, és erdélyi ügyekben rendszeresen konzultált vezetőivel, kiépített kapcsolatrendszer és világos alá-fölé rendeltségi viszonylatok hiányában a testület hatóköre a valóságban alig terjedt túl Kolozsvár környékén. Néhány székely vármegye kifejezésre is juttatta, hogy a kolozsvári Erdélyi Nemzeti Tanács nem felettes hatósága. Nem érezte magáénak a város román lakossága sem, amelyet az alakuló ülésen senki sem képviselt, és amelynek elitje hamarosan külön Román Nemzeti Tanácsot alakított Amos Frâncu ügyvéd vezetésével, akit utóbb Emil Haţieganu törvényszéki bíró követett az

[148] Traian Sandu: *Histoire de la Roumanie.* Paris, 2008, Perrin, 187.

[149] *Világ,* 1918. október 27. 3. és Magyar Nemzeti Tanács. *Tükör* (Marosvásárhely), 1918. november 3.

[150] Nemzetiségek Magyarország mellett. *Ellenzék* (Kolozsvár), 1918. november 3.

elnöki székben.[151] November elején ezek mellett alakult a városban egy Székely Nemzeti Tanács is, amelyet Sándor József, az EMKE korábbi vezetője irányított. Az Erdélyi Nemzeti Tanácstól ez utóbbi jobbra állt, és a Károlyi-kormány politikáját túlzottan radikálisnak, nemzetiségi ügyekben pedig erélytelennek tartotta. Hasonló attitűd jellemezte a szociáldemokrata Munkástanáccsal szemben és kifejezetten Apáthy támogatásának céljával megalakult Polgári Tanácsot is.[152]

Az Erdélyi Nemzeti Tanács teljes mértékben azonosult a Magyar Nemzeti Tanács tizenkét pontos kibontakozási javaslatával, és különböző nyilatkozataiban maga is az azonnali béke és a „bűnös, penészes, régi rendet" felváltó új, demokratikus politika mellett szállt síkra. Ezen túlmenően Vincze kezdettől fogva a köztársaság kikiáltása mellett kardoskodott, és osztotta néhány elvtársának illúzióját is a munkásság nemzeti ellentéteken felülemelkedő internacionalizmusáról. Az október 30-i népgyűlésen, amelyet a sétatéri nyári színkörben rendeztek, ő adta ki a jelszót, hogy „teremtsük meg a három erdélyi nemzet testvéri egységét és igazi egyenjogúságát", és – 48-as mintára – „Szabadítsuk ki az ártatlanul szenvedő román politikai foglyokat, akikkel együtt fogjuk felépíteni a szabad Erdélyt és a szabad Magyarországot". Majd miután a megrettent helyőrségi és katonai kerületi parancsnok, Siegler Konrád altábornagy kinyittatta a cellákat, így folytatta: „Magyarországon nincs, és soha többé nem lesz nemzeti elnyomás, politikai üldözés és társadalmi szolgaság. [...] az új Magyarországot az egyenlő jogú népek, a szabad nemzetek testvéri közösségévé fogjuk építeni! A magyar, a román és a szász nép testvéri egyetértésben újra naggyá, szabaddá és gazdaggá fogja varázsolni Erdélyt."[153]

Vincze internacionalizmusát és naiv optimizmusát sem Janovics, sem Apáthy nem osztotta. Ők inkább abban látták feladatukat, hogy mentsék, ami még menthető. Különösen ez jellemezte Apáthyt, aki a románokat kétszínűnek tartotta, és nyilatkozataik őszinteségében – Bethlenhez hasonlóan – már a háború előtt kételkedett. „Ön nagyon is megbízik a nemzetiségi vezetők jóhiszeműségében és a magyar államhoz való hűségében" – írta Jászinak már 1912-ben. „Ön – tette hozzá – hisz olyan dolgokban,

[151] Politikatörténeti Intézet Levéltára, Budapest (a továbbiakban: PIL). 965. fond 1. ő. e., Vincze Sándor: Az erdélyi forradalom. I. 237–244. Vö. Kertész Jenő: A tíz év előtti Erdély napjai. (1.) *Korunk,* 1929/1. 9. és (3.) 1929/3. 173.

[152] Zágoni István: *Székelyek ítéletidőben.* Budapest, 1943, Griff Könyvkiadó, 63–64.

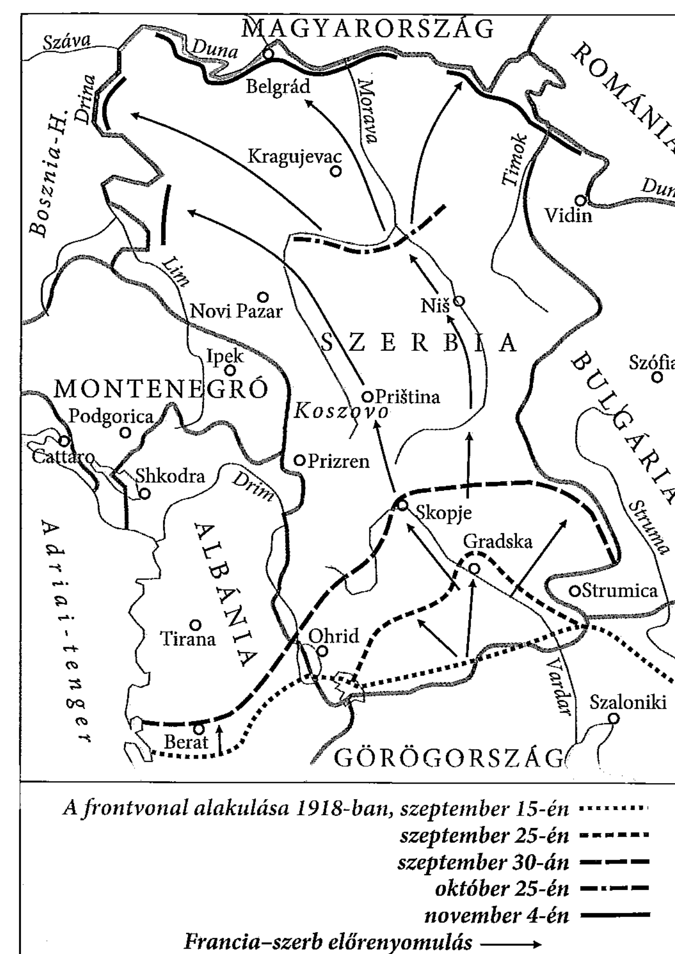
[153] PIL. 965. fond. 1. ő. e., Vincze Sándor: Az erdélyi forradalom. I. 248–249.

melyekben én, sajnos, megtanultam kételkedni."[154] S ha így gondolkodott 1912-ben, 1918 októberében még inkább így kellett gondolkodnia. Vinczét már akkor és utólag is „szertelen és szereplési vágytól égő" naiv fiatalembernek tartotta, akinek különösen az oroszországi bolsevizmusával rokon radikális nézeteit kárhoztatta.[155] Apáthy egyetemi kollégája, az eseményeket távolról figyelő Márki Sándor és környezete ugyancsak illúziók nélkül nézett a jövő elé. „A háborúnak – jegyezte naplójába október 28-án – nyeresége lesz talán a független Magyarország, de itten vajmi kevesen bíznak benne, hogy ennek Erdély is része lesz."[156]

A román és magyar nemzeti tanácsok mellett alakultak külön szász nemzeti tanácsok is, melyek első központi szerve, a Szászok Központi Tanácsa Nagyszebenben jött létre október 29-én. Nagyszeben és Brassó szász lakossága ebben két-két, a többi szász város pedig egy-egy fővel képviseltette magát.[157] A testület elnöke Adolf Schullerus szebeni evangélikus lelkész, titkára pedig az ekkor még ifjú ügyvéd, Hans Otto Roth lett. A testület tanácskozásain többször megvitatták az önrendelkezés lehetséges és kívánatos formáit, de november végéig minden esetben a magyar állam integritásán belül.[158] A későbbiekben Budapesten alakult egy átfogóbb német nemzetiségű szervezet is, a neve ellenére regionális jellegű Magyarországi Német Néptanács (Deutscher Volksrat für Ungarn). Ennek elnöke Rudolf Brandsch, szászföldi országgyűlési képviselő, egyik alelnöke pedig Viktor Knaller, az MSZDP német titkára és az erdélyi német szociáldemokraták egyik vezetője lett. Mellettük vezető szerephez jutott még az erdélyi szászok képviseletében Rudolf Schuller, a bánsági svábok képviseletében pedig Stephan Kraft. A szervezet politikai programja teljes mértékben megegyezett a Magyar Nemzeti Tanács, illetve az új kormány demokratikus irányultságú elképzeléseivel és kisebbségpolitikai koncepciójával. Kulturális autonómiát, az anyanyelv használatának lehetőségét az élet minden területén és a homogén német körzetekben önkormányzati jogokat követeltek.[159]

154 Mariska Zoltán: Apáthy István politikai szereplése és pere. *Korunk,* 2006/3. 78.
155 Apáthy István: Erdély az összeomlás után. *Új Magyar Szemle,* 1920/3. 147–176.
156 MNL BML. Márki Sándor naplói. 1918. október 28.
157 *Világ,* 1918. október 26. 3.
158 Vasile Ciobanu: *1918–1919 az erdélyi szász elit politikai diskurzusában.* www.transindex.ro, 2010. december 11.
159 Gerhard Seewann: *A magyarországi németek története,* i. m. II. 186–187.

Egészen különlegesen alakult a temesvári helyzet, ahol Roth Ottó ügyvéd, a helyi szociáldemokraták egyik befolyásos vezetője és képviselőjük a városi tanácsban, valamint Bartha Albert alezredes, a temesvári katonai parancsnokság vezérkari főnöke állt az események élére. Október végén mindketten Budapesten jártak, ahol Kunfi Zsigmond és Bokányi Dezső szociáldemokrata vezetőktől arról értesültek, hogy a balkáni katonai helyzet miatt nagyon gyorsan sor kerülhet a Tisza–Maros-köz kiürítésére, és így az új kormány nem lesz abban a helyzetben, hogy befolyást gyakoroljon a térség jövőjére; a helyi tényezők tudják esetleg alakítani azt. Visszaérkezve

A balkáni front összeomlása 1918 őszén

Temesvárra ezen információk birtokában október 31-én délelőtt Bartha tiszti gyűlést hívott össze, ahol ismertette a közös hadsereg főparancsnokságának akkor érkezett táviratát arról, hogy a cseh és szlovák tisztek a továbbiakban a prágai csehszlovák, a délszláv tisztek pedig a zágrábi Horvát Nemzeti Tanácsnak lesznek alárendelve. Bartha ehhez hozzáfűzte: a magyar tisztek értelemszerűen a budapesti Magyar Nemzeti Tanács alárendeltségébe tartoznak. Ezt követően Roth Ottó szólt a tisztekhez. A múlt szociáldemokrata szempontú ostorozása után bejelentette, hogy az antant csapatainak közeledése miatt Dél-Magyarországon minden hatalmat egy kézben kell összpontosítani. Ezért indítványozta, hogy kérjék fel Barthát a térség katonai parancsnokává. Indítványát a tisztek közfelkiáltással elfogadták. Ezt követően arról beszélt, hogy mindegyik nemzet, a szerb, a román, a magyar és a német hozza létre saját nemzeti tanácsát, és küldje el delegátusait a Városházán tartandó délutáni gyűlésre, ahol az egész régió irányítására hivatott néptanács fog alakulni. Indítványának megfelelően a tisztek és a helyi polgárság képviselői a Városháza nagytermében délután megalakították a Bánsági – korabeli szóhasználatban: Bánáti – Néptanácsot. A szervezet „polgári népbiztosává" Roth Ottót, „katonai népbiztosává" Bartha Albertet választották. A Néptanács első lépése a független – más források szerint autonóm – Bánsági Köztársaság kikiáltása volt.[160]

Bár a Bánsági Néptanácsnak román tagjai is voltak, a magyar kormánnyal együttműködő és magyar többségű szervezet munkáját a román tisztek és polgári vezetők kezdettől fenntartásokkal kezelték. Amikor a 31-ei tiszti gyűlésen Roth deklarálta a Bánáti Köztársaság megalakulását, Aurel Cosma ügyvéd, tartalékos százados, a Román Nemzeti Párt Temes vármegyei elnöke például közölte, hogy ezzel kapcsolatos álláspontjuk kialakítása előtt kikérik a Központi Román Nemzeti Tanács véleményét. Majd arra szólította fel a román nemzetiségű tiszteket, hogy vegyék saját kezükbe sorsuk intézését. Beszédét „Éljen Nagy-Románia!" felkiáltással zárta, majd a román tisztek élén elhagyta a termet. Délutánra külön gyűlést hívott össze, ahol megalakították a Román Nemzeti Tanácsot, és kimondták, hogy a környező településeken külön román gárdákat fognak szervezni. Egyben elhatározták, hogy a Bánáti Néptanáccsal való együttműködést kizárólag a rend fenntartására, valamint a magán- és közjavak védelmére korlátozzák. A Bánáti Néptanács autoritását a román nemzeti tanácsok

[160] Jakabffy Elemér – Páll György: *A bánsági magyarság húsz éve Romániában 1918–1938.* Budapest, 1939, Studium, 10–14.

több más településen – például Lugoson – sem ismerték el. A nagy ipari központokban és bányásztelepüléseken – például a német többségű Resicabányán – viszont támogatták törekvéseit.[161]

Ellentmondásos fogadtatása ellenére a Bánáti Néptanács – november 7-től: Nemzetiségek Nemzeti Tanácsa – úgy viselkedett, mint a három bánsági vármegye – Torontál, Temes és Krassó-Szörény – legfőbb hatalmi szerve. Rendelkezett a város javaival, szénszállítmányokat foglalt le, utasításokat adott a városi hatóságoknak, szociális és népjóléti intézkedéseket foganatosított; kimondta, hogy minden 24 éven felüli férfinak és nőnek választójoga van, és a későbbiekben bevezette a nyolcórás munkaidőt. Azonban nem tekintette magát teljesen szuverénnek. Erre utal, hogy Bartha a Károlyi-kormány kinevezése alapján november első napjaiban a három vármegye kormánybiztosi posztját is betöltötte, majd miután november 9-én a kormány hadügyminisztere lett, Roth Ottó kapott ugyanilyen megbízatást. A Bánáti Néptanács vezetőinek igazi célja tehát nem egy valóban független kis köztársaság létrehozása volt, hanem a térséget fenyegető katonai megszállás elkerülése és autonóm területként az átalakuló Magyarországhoz való kapcsolatok megőrzése.[162] Bartha Albert utólagos állításai, miszerint Temesvár nemzeti tanácsai őt november elején a Bánság köztársasági elnökévé választották volna, s ő arra törekedett, hogy a Bánságból olyan „corpus separatumot csinál[jon], amely nem tartozik senkihez",[163] nézetem szerint a mesék birodalmába tartoznak.

Sajátosan alakult a helyzet a Zsil völgyében is, amely Magyarország egyik legfontosabb szénmedencéje volt, s ahol több ezer – döntően nem helyi, hanem a korábbi években letelepedett, mintegy felerészben magyar nemzetiségű és döntően szociáldemokrata beállítottságú – bányász élt. A nagyobb településeken – Petrozsényben, Vulkánon, Lupényben és Petrillán – november első napjaiban itt is magyar és román nemzeti tanácsok alakultak. Ezek központi szerveként november 4-én létrejött a Zsilvölgyi Nemzeti Tanács, amelybe minden telep két-két tagot delegálhatott. Ez a szervezet a Bánáti Néptanácshoz hasonlóan nagyfokú önállósággal működött: bevezették a nyolcórás munkaidőt, maximálták az árakat,

[161] Uo. és Radu Päiuşan: *Mişcarea naţională din Banat şi Marea Unire.* Timişoara, 1993, Editura de Vest, 106–114.

[162] Geml József: *Emlékiratok polgármesteri működésem idejéből.* Timişoara, 1924, Helikon Könyvnyomda, 92–109.

[163] Dr. Kókai Sándor: Illúziók és csalódások: a Bánsági Köztársaság. *Közép-Európai Közlemények,* 2009/2. 67.

megszervezték az élelem- és ruhaellátást, stb. Egyben ellenőrzésük alá vonták a szénszállítmányok indítását és a személyforgalmat. Bár a termelés nagyobb zavarok nélkül folytatódott, és a nemzetőrségek a közrendet is fenntartották, a Nemzeti Tanács polgári és szociáldemokrata küldöttjei között gyakran alakultak ki éles viták. Ezekből általában a szociáldemokrata munkások kerültek ki győztesen, akik a térség hatalmas szénvagyonának és saját fontosságuknak a tudatában fokozatosan radikalizálódtak, és az önálló petrozsényi köztársaság kikiáltásának gondolatával foglalkoztak.[164]

A magyarok, románok és szászok mellett némi késéssel több település zsidósága vagy annak egy része is alakított nemzeti tanácsokat. Az első ilyen – jelentős részben Weissburg Chaim helyi cionista vezető ösztönzésére – Dicsőszentmártonban szerveződött meg 1918. november közepére. Ugyanitt külön zsidó nemzetőrség is alakult. A vallási kötelékeken túl ezek a szervezetek evidenciaként kezelték a zsidóság külön nemzeti jellegét, és ugyanolyan jogokat követeltek maguknak, mint amilyenekkel a többi magyarországi nemzetiséget kívánta felruházni a kormány. Központi szervezetük Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség néven november 20-án alakult meg Kolozsváron.[165] Ugyanakkor a magyar kultúrához és a magyar államhoz való szoros kötődésüket is hangsúlyozták, és ismételten deklarálták, hogy „Magyarország területi integritását minden tekintetben támogatják és védik".[166] Ezt a magyarpártisága ellenére cionistának tekinthető álláspontot azonban a zsidóság jelentős része sem Kolozsváron, sem másutt nem osztotta. Sokan, főleg a kulturálisan és más szempontból is integrált izraeliták úgy gondolták, és Nagyváradon ezt nyilvánvalóvá is tették, hogy a vallási közösségeken túlmenően külön zsidó szervezetekre nincs szükség.[167]

A nemzeti tanácsok megalakulásával párhuzamosan – az ország más vidékeihez hasonlóan – Erdély számos településén is sor került olyan tömegmegmozdulásokra, amelyek gyakran torkolltak fosztogatásokba és véres összetűzésekbe a helyi karhatalmi erőkkel. Ezeknek több helyi hatalmasság – jegyző, haditerménybiztos, csendőrparancsnok, kocsmáros, boltos és pap – esett áldozatává. Az első atrocitásokat még az ellátatlan és

[164] Schuller Balázs: Impériumváltás a Zsil-völgyében, 1918. *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat,* 2005/3. 35–36.

[165] Olosz Levente: *Ortodoxból a cionista. Szempontok a dicsőszentmártoni zsidóság 1850 és 1919 közötti történetéhez.* Kézirat, 16–17.

[166] Zsidó nemzeti tanács alakul Nagyváradon. *Nagyváradi Napló,* 1918. november 22. 3.

[167] A zsidó nemzeti szervezet megalakulása Nagyváradon. *Nagyváradi Napló,* 1918. november 26.

nélkülöző lakosság kezdeményezte, akikhez azonban már november elején csatlakoztak a hátországi állomáshelyüket elhagyó és a felbomlott frontokról hazaözönlő katonák. Az azonnali fegyverletételt a Károlyi-kormány határozta el október 31-i ülésén Linder Béla hadügyminiszter indítványára, aki súlyos sebesüléssel és testileg-lelkileg megrokkanva tért haza a frontról 1917 nyarán, közel került a szociáldemokratákhoz, és pacifistává vált. Linder fegyverletételre vonatkozó november 1-jei parancsát Arz tábornok, az osztrák–magyar hadsereg vezérkari főnöke 2-án továbbította a hadsereg-parancsnokságoknak.[168]

A hadsereg bomlását nem Linder rendelete idézte elő, de kétségkívül az is elősegítette. Miként november eleji ismert nyilatkozatai is a „teljes pacifizmusról" és a „teljes leszerelésről": „Nem kell hadsereg többé! Soha többé katonát nem akarok látni!" Ezek a kijelentései tiszttársai körében és a Hadügyminisztériumban már akkor megrökönyödést váltottak ki. Alkalmatlanságát vállalt feladatának ellátására néhány napon belül maga is belátta, és november 8-án kérte felmentését.[169] Utolsó, november 8-án kiadott rendelete az öt legfiatalabb korosztály, a 18–22 évesek visszatartására és újjászervezésükre vonatkozott, amelynek azonban sokan – különösen a nemzetiségiek – nem engedelmeskedtek. A leszerelőknek járó 300 korona „vigaszdíjjal" vagy anélkül, de mindenki hazaigyekezett, és sokan a fegyverüket és egyéb felszerelésüket is vitték magukkal. „A kolozsvári vasúti állomáson – emlékezett ezekre a napokra utóbb Apáthy – ezrével keresztülvonuló katonákat nem volt mód visszatartani. Hiába vártuk őket meleg étellel, kávéval; hiába kötöttük lelkükre a haza védelmét; mindenik sietett tűzhelyéhez és oda, ahol a 300 koronát fölvehette. [...] A katonai fegyelem és igazgatás egyszerűen csődöt mondott."[170]

A hátországi helyőrségekből és a frontokról hazafelé tartó fegyveres és gyakran ittas katonák, valamint a lefegyverzésükre kirendelt alakulatok között többször robbant ki konfliktus. November 6-án ez történt például a nagyváradi vasútállomáson, ahol egy félszázadnyi hadapród próbálta leszerelni az Erdély keleti határairól hazafelé tartó különböző nemzetiségű

[168] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (a továbbiakban: MNL OL), K. 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. október 31. Vö. Hajdu Tibor: *Az 1918-as polgári demokratikus forradalom.* Budapest, 1968, Kossuth Kiadó, 71., 121.

[169] MNL OL. K. 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. november 8. és Linder Béla a pacifizmusról. *Budapesti Hírlap,* 1918. november 2. Vö. Linder Béla: *Kell-e katona? A militarizmus csődje.* Budapest, 1919, Bíró M. és Lantos.

[170] Apáthy István: *Erdély az összeomlás után,* i. m. 156.

katonákat, akik fegyvereik mellett a sepsiszentgyörgyi katonai raktárból ötezer csomag pipadohányt, négy zsák szűzdohányt és egy láda gyógyszert is magukkal hoztak. Miután az egyik katona a szerelvényt körbezáró hadapródokra lőtt, azok sortüzet nyitottak, aminek hat halálos áldozata és hét sebesültje lett. A hazafelé tartó katonák ezután meghunyászkodtak, és átadták fegyvereiket a fiatal tisztjelölteknek.[171]

Linder rendelkezéseivel egyidejűleg, sőt valójában már azt megelőzően, október 29-én az osztrák–magyar főparancsnokság is fegyverszüneti tárgyalásokat kezdett. Többnapos tárgyalás és habozás után az egyezményt végül november 3-án írták alá Páduában. Ennek értelmében 20 hadosztály kivételével Ausztria–Magyarország teljes hadseregét le kellett szerelni, és a szövetségesek a birodalom bármely pontját megszállhatták, vasútját és közútjait szabadon használhatták. Demarkációs vonalat azonban csak a svájci határtól Dalmáciáig, vagyis az olasz fronton állapított meg, amely így Magyarország területét közvetlenül sehol sem érintette.[172]

A november eleji anarchikus állapotokról számos leírással rendelkezünk. Az egyik hazatérő katonatiszt utóbb így számolt be Nagyszeben és Kolozsvár közötti útjáról: „Kiskapuson az állomás tele szerelvényekkel. Kolozsvár felé át kell szállni. Az emberek a vonat alatt, a vonat felett mászkálnak. Nyitogatják a lezárt teherkocsikat, ennivalót keresnek. Mérgükben törnek, zúznak. Alkoholtilalom van, mégis rengeteg a részeg katona. A rendfenntartók itt-ott igyekeznek megakadályozni a fosztogatást. Lövöldözés is hallatszik. Sőt az állomásépület ablakából megszólalnak a géppuskák is. Végre feljutunk egy Tövis felé induló vonatra. Tövisen a kiskapusihoz hasonló kép. Fosztogatás, lövöldözés. Székelykocsárdról egy másik vonat. Körülvesznek, végül kétnapos út után megérkezünk Kolozsvárra. Mindenkit kiszállítanak, a katonákat lefegyverzik. Nagy nehezen kijutok az állomásról, és elindulok haza."[173] Eöttevényi Olivér, Krassó-Szörény főispánja november 6-án pedig így összegezte a vármegye területén addig történteket: „sajnos úgyszólván minden községben előállottak zavarok [...]. A zavargások sok helyütt oly mértéket öltöttek, hogy a hatóságok velük szemben tehetetlenek voltak, és néhány helyen a főszolgabírák, még többről pedig a körjegyzők menekülni voltak kénytelenek, hogy életüket megmenthessék. A fékeveszett tömeg, amely eleinte csak az állomáshelyéről elbocsátott fegyveres katonákból állott, lassanként az otthon levő népet is a maga céljainak nyerte meg, és nem elégedett meg azzal, hogy a hatóságokat és azok helyiségeit tette pusztítás tárgyává, hanem minden olyan tényező ellen fordult, amelyben vagyoni jólléte miatt ellenségét látta. A falukban levő úri házakat és üzleteket kifosztotta, a marhákat elkergette. Azt sem lehetne állítani, hogy ennek valamelyik nemzet ellen irányuló éle volna, amennyiben tisztán román községekben is történtek fosztogatások. Az egész sajnálatos zendülés inkább a fékeveszett tömeg szenvedélyének kikapása volt, mindennel szemben, ami eddig a rendet és a konszolidált viszonyt képviselte."[174]

[171] Megfékezik a fosztogatásokat és rablásokat. *Nagyváradi Napló,* 1918. november 7.

[172] Rubint Dezső: *Az összeomlás.* Budapest, 1922, Globus Rt., 278–280., 317.

[173] Görgényi Dániel: *Signum laudis. Egy katona emlékiratai.* Budapest, 1968, Zrínyi Kiadó, 20.

A legkirívóbb és legtöbb áldozattal járó összeütközésekre a Krassó-Szörény vármegyei Facsádon és a Kolozs vármegyei Jósikafalván került sor. A román–magyar lakosságú Facsádra november 3-án délelőtt környékbeli parasztokból és leszerelt katonákból álló nagyobb banda támadt. Több kereskedést és gabonaraktárat kifosztottak. A garázdálkodók ellen felvonult a helyi csendőrség és polgárőrség, amelyek sortüzet adtak le rájuk. A fosztogatók közül többen megsebesültek, ketten meghaltak, a többiek szétfutottak. Délutánra azonban újabb 900-1000 fős tömeg verődött össze, amely a görögkeleti esperes, valamint néhány román polgár rimánkodása ellenére folytatta a fosztogatást. A helyi karhatalmi erők képtelennek bizonyultak a rendet helyreállítani, ezért segítséget kértek Issekutz Aurél alispántól, akinek a közbenjárására a lugosi repülőosztag egyik gépe jelent meg a tömeg fölött, és 30-40 méter magasságra ereszkedve több bombát dobott a randalírozók közé. A bombatámadás és a tűzharc Jakabffy Elemér szerint közel félszáz, a korabeli sajtótudósítások szerint pedig 104 áldozatot követelt.[175]

A zömmel románok lakta Jósikafalván báró Urmánczy János kastélyát, fűrésztelepét és raktárait támadta meg a tömeg, miután az ottani olasz hadifoglyok feltörték a kantint, és az elfogyasztott italból bátorságot merítve hazaindultak. A kastély bútorait és egyéb berendezési tárgyait a helybéliek – főleg románok és cigányok – széthordták, a raktárakat felgyújtották, s aki a gazdatisztek közül ellenállt, azt meglincselték. Erről értesülve Urmánczy Nándor országgyűlési képviselő fegyveres osztagot toborzott Budapesten testvére javainak visszaszerzésére és a tettesek megbüntetésére. A különítmény vonattal érkezett Bánffyhunyadra, onnan gyalog közelítette meg a

[174] MNL OL. K. 40. 1918-IX-27.

[175] Jakabffy Elemér: *A magyar államhatalom utolsó hónapjai,* i. m. 24–25.; Bihar megyében szűnnek, az országban még tart a lázongás. *Nagyváradi Napló,* 1918. november 8. és *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai.* 5. i. m. 327.

festői szépségű kalotaszegi települést. Akivel szembetalálkoztak, és fegyvert viselt, habozás nélkül agyonlőtték, és nem jártak el kíméletesebben Jósikafalván sem. Amit tudtak, visszaszereztek a kastély javaiból, s akit érintettnek találtak a fosztogatásban, ugyancsak kivégezték. A hullákat egymásra hányták, és elégették. A halottak száma az utólag felállított román–magyar vegyes bizottság megállapítása szerint 25–30 körül mozgott.[176]

Amint arra a krassó-szörényi főispán is rámutatott jelentésében, a november eleji zavargások kifejezett nemzetiségi jelleggel nem rendelkeztek. A magyar szegények elkeseredett és bosszúszomjas csoportjai éppolyan dühvel és kíméletlenséggel támadtak gyűlöletük célpontjaira, mint a románok, sőt előfordult, hogy közösen léptek fel uraikkal szemben és pusztították azok javait. Így Bethlen István mezősámsondi kastélyára és uradalmára ugyanaz a sors várt, mint több román földbirtokos, például Theodor Mihali nagyilondai gazdaságára. Nagyilondán román parasztok támadtak román tulajdonra, s román tulajdonos lövetett román fosztogatókra.[177]

Az erdélyi zavargások mielőbbi megszüntetése érdekében Jászi Oszkár, a Károlyi-kormány nemzetiségügyi minisztere kezdeményezte, hogy a magyar, román és szász nemzeti tanácsok, illetve nemzet- és polgárőrségek együttesen lépjenek fel a rendbontókkal szemben. Ennek lett eredménye az a november 3-i felhívás, amelyben Hock János, a Magyar Nemzeti Tanács és Theodor Mihali, a Központi Román Nemzeti Tanács elnöke, valamint Melczer Vilmos, szászföldi országgyűlési képviselő arra szólította fel „a magyar, a román és a szász nemzetnek minden fiát, hogy egymással érintkezésbe lépve" közös erővel őrködjenek a belső rend és a vagyonbiztonság fölött.[178] Ennek a felhívásnak köszönhető, hogy a rend megóvása érdekében nemcsak Temesváron, amire már utaltunk, hanem Kolozsváron, Nagyváradon, Aradon, Lugoson és más vegyes lakosságú településeken is együttműködés alakult ki a magyar, román és szász nemzeti tanácsok és az ugyancsak nemzetiségek szerint szerveződő különböző fegyveres alakulatok – nemzet- és polgárőrségek, illetve gárdák – között. Ez az együttműködés azonban a rend fenntartásán kívül másra nem terjedt ki, és a román többségű körzetekben már november legelső napjaiban megjelent a hatalomváltás igénye. Az egyik legtisztábban látó helyi vezető, a krassó-szörényi főispán már november 6-án felhívta erre a kormány

[176] Kertész Jenő: A tíz év előtti Erdély napjai. (2.) *Korunk*, 1929/2. 89–91.
[177] Szász Zoltán: *Az erdélyi román polgárság szerepéről*, i. m. 316–317.
[178] MNL OL. K. 40. 1918-IX-1.

figyelmét: „a románsághoz tartozó polgári elem – írta – magához akarja ragadni a közhatalmat; tanácsot alakít és felhívja a közigazgatás vezetőit (főszolgabíró, körjegyző), hogy adják át nekik a hivatalt. Információim szerint ezek nem turbulens elemek, hanem román polgárok, akik abból indulnak ki, hogy a népkormány politikája szerint itt most már övék, mint többségé kell, hogy legyen a közhatalom. Mindez a mozgalom még csak kialakulóban van, de összevetve a különféle helyről érkezett jelentéseket, tisztán kell látni az irányzatot."[179] November 8-i jelentésében hozzátette: „A Krassó-Szörény megyei románság a közigazgatásban aktív részt venni nem kíván, s így nem óhajt oly vegyes bizottságban sem szerepelni, amely a közigazgatás bárminő irányítására vagy a közhatalom kezelésére volna hivatva. Nekik az az álláspontjuk, hogy ez a vármegye, amely túlnyomórészt románsággal van lakva, a Wilson-féle pontok alapján eo ipso az ő közigazgatásuk alá fog kerülni. Hogy ez minő alapon történik [...], azt most nem teszik vita tárgyává, mert szerintük ebben a kérdésben egyedül a békekonferencia fog dönteni." Azonban „Határozottan az a felfogásuk, hogy a közigazgatás vitelére ezen a területen egyedül ők lesznek hivatva".[180]

Hasonló jelenségekről számolt be november 7-én Schill József Arad vármegyei alispán. A román nemzeti és néptanácsok tagjai – írta – a „vármegye román ajkú községeiben illetéktelenül beavatkoznak úgy a közigazgatás, mint a közélelmezés, állatszállítás különböző kérdéseibe". Világoson népgyűlést hívtak össze, hogy „a községi elöljárókat elmozdítsák, és azok és a főszolgabíró hatáskörét népbiztosokra bízzák".[181] A magyar–román lakosságú Bethlenből (Szolnok-Doboka vármegye) befutott november 8-i magánlevél arról tudósította a kormányt, hogy „a román értelmiség folyton agitációs körúton van". Az agitátorok közé tartozott a helyi pap fia és leánya is, akik román nemzeti lobogóval feldíszített kocsival járták a környéket.[182] A román többségű nagysomkúti járásban (Szatmár vármegye) november 9-ére a Román Nemzeti Tanács „az egész járás területén a vezetést, a hivatalok felügyeletét átvette".[183] Temesvárról november 3-án azt jelentette az egyik katonai parancsnok, hogy a helyi és környékbeli románok pusztításaikkal, melyek „tervszerűek és organizáltak", „a magyar és német lakosságot

[179] Uo. 1918-IX-27.
[180] Uo. 1918-IX-82.
[181] Uo. 1918-IX-41.
[182] Uo. 1918-IX-262.
[183] Uo. 1918-IX-39.

megfélemlítve eltávolítani akarják, hogy a békekötés előtt, népszavazás esetén túlsúlyba kerülve Délmagyarországot Romániához és Szerbiához csatolják".[184] Érkezett azonban olyan, igaz csak egyetlenegy távirat is, amely azt állította, hogy a „község románsága óhajtja a magyar állam integritását". Ez a híradás a kétharmadrészt magyar többségű Székelykocsárdról futott be.[185]

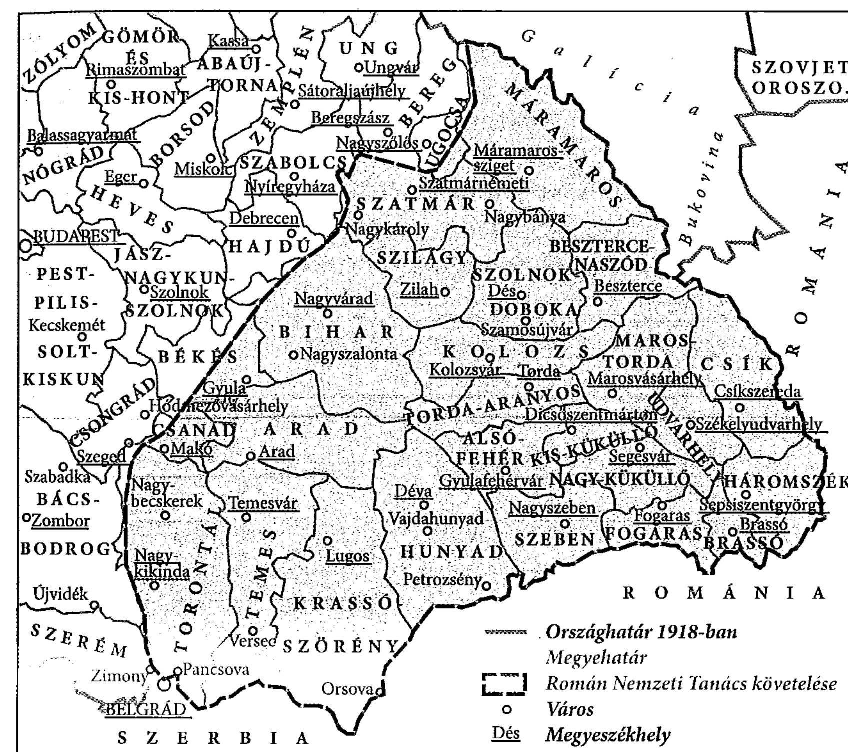
A nemzetileg elkötelezett erdélyi románság óvatosságának és bizonytalanságának az amerikai vezetés november 5-én kelt üzenete vetett véget. „Az Egyesült Államok kormánya – tartalmazta a még Iaşi-ban székelő román kormányhoz intézett jegyzék – tudatában van úgy a Királyság határain belüli, mint az azon kívüli románság törekvéseinek. Tanúja volt az ellenségeivel és elnyomóival szembeni küzdelmeinek, szenvedéseinek és áldozatainak, melyeket a szabadságért hozott. Az Egyesült Államok kormánya mélyen rokonszenvezik a bárhol élő románok vágyaival, valamint a nemzeti egység szellemével, és nem fogja elmulasztani, hogy megfelelő időben érvényesítse befolyását annak érdekében, hogy a román nép jogos politikai és területi törekvései teljesüljenek és a külső agresszióval szemben biztosítottak legyenek."[186] Brătianu és a román politikai elit pontosan megértette Lansing üzenetének jelentőségét. Az antantpárti politikus tanácsára az uralkodó már másnap menesztette a németbarát Marghiloman-kormányt, és a megalakuló ideiglenes kormány élére a liberálisokhoz közel álló Constantin Coandă tábornokot állította. Az új kormány azonnal megkezdte a román politika vitorláinak átállítását, és ennek részeként az antanthatalmakhoz való közeledést.[187]

És persze megértették az aradi Központi Román Nemzeti Tanács vezetői is, akik Lansing jegyzéke előtt egy nappal Robert W. Seton-Watsontól is hasonló értelmű üzenetet kaptak. Nagy-Britannia – tartalmazta a Vaida-Voevodnak címzett levél – „nagy vonalakban" támogatni fogja „a román nemzeti egység ügyét a nemzetiségi elv alapján". Ezek ismeretében Vasile Goldiş már november 8-án így nyilatkozott: „Az egy nyelvet beszélő nemzeteknek együvé kell tartozniuk. Ezért Lansing üzenetét úgy magyarázom, ahogy magyarázni lehet: Erdély leszakad Magyarország testéről. Ez természetes is. Erdélyben a románok többségben vannak, ez a terület tehát

[184] Uo. 1918-IX-178.
[185] Uo. 1918-IX-77.
[186] Sherman David Spector: *Rumania at the Paris Peace Conference,* i. m. 62–63. Lansing jegyzékét stilárisan másként, de tartalmilag egyezően közli Mikes Imre: *Erdély útja,* i. m. 126.
[187] Gheorghe Iancu: *The Ruling Council,* i. m. 16., 25.

nem tartozhat máshová, mint Romániához. Elmúlt az az idő, amikor a nép nagy tömegein egy kisebbség uralkodhatott."[188]

Goldiş társai ugyanígy gondolkodtak. November 9-én ezért – Brătianu támogatását bírva – tiszta vizet öntöttek a pohárba. A budapesti Magyar Nemzeti Tanácshoz eljuttatott és részben a sajtóban is közzétett jegyzékükben bejelentették, hogy 23 erdélyi, bánsági, partiumi és máramarosi megye teljes területén, valamint Békés, Csanád és Ugocsa vármegyék románok lakta járásaiban – tehát lényegében az 1916-os bukaresti szerződésben megállapított vonalig – „már most", tehát a békekonferencia döntése előtt át kívánják venni a kormányzói hatalmat. Követelésüket részben a népek önrendelkezési jogával, részben „a közrend, a vagyon- és a személybiztonság megóvásának" szándékával indokolták. Felszólították a kormányt,

A Központi Román Nemzeti Tanács 1918. november 9-én bejelentett területi követelései

[188] Mikes Imre: *Erdély útja,* i. m. 126.

hogy az impériumváltásról haladéktalanul tájékoztassák Erdély és Kelet-Magyarország lakosságát, és a szóban forgó területen „minden más impériumot" szüntessenek meg. Az ultimátumszerű jegyzékükre adandó válasz határidejét november 12-ében állapították meg.[189]

Az erdélyi magyar közvélemény részben megütközve, részben kétkedve fogadta a november 8-i lapokban közzétett amerikai üzenetet. A kolozsvári *Ellenzék* kommentátora például tudni vélte, hogy „Budapesten mérvadó körökben a jegyzéket fenntartással fogadják", és valószínűnek tartják, hogy „a közzétett szöveg nem fedi a jegyzék hiteles szövegét".[190] A Központi Román Nemzeti Tanács 9-ei ultimátuma még nagyobb megdöbbenést váltott ki. „26 vármegyét akarnak, s így már nemcsak vakmerők, hanem nevetségesek is. Adnának ugyan autonómiát a magyaroknak, székelyeknek, szászoknak, de Romániához csatolnának bennünket. Erdélyben vagy a siralomházban lenni most egy" – jegyezte naplójába Márki Sándor.[191]

[189] MNL OL. K. 40. 1918-IX-240.
[190] Wilson egységes Romániát akar? *Ellenzék,* 1918. november 9.
[191] MNL BML. Márki Sándor naplói. 1918. november 12.

A BELGRÁDI KATONAI KONVENCIÓ ÉS AZ ARADI ROMÁN–MAGYAR TÁRGYALÁSOK

Az antanthatalmak október 29-i instrukciói az olasz fronton Armando Diaz olasz tábornokot, a balkáni fronton pedig az ottani szövetséges erők, az úgynevezett Keleti Hadsereg francia főparancsnokát, Franchet d'Espèrey tábornokot nevezték meg az ellenségeskedés megszüntetésének és a fegyverszünet aláírásának illetékeseként. Bár a balkáni frontszakaszra vonatkozó külön megállapodás ügye a padovai fegyverszünet november 3-i aláírása után lekerült a napirendről, annak konkretizálását a francia tábornok és a magyar kormány is szükségesnek tartotta. Előbbi azért, hogy szabad kezet kapjon az ekkor még harcoló Németország elleni felvonuláshoz magyar és osztrák területeken át, Károlyi Mihály pedig azért, hogy elismertesse kormányát, és megpróbáljon védelmet szerezni a cseh, délszláv és román „betörés veszedelmével szemben". Bár november 11-én Németország fegyverszünetet kötött, a külön megállapodás tervét a francia kormány továbbra is támogatta, mert a Duna-medence megszállásával és katonai jelenlétével az egész térségben meghatározó befolyásra kívánt szert tenni.[192]

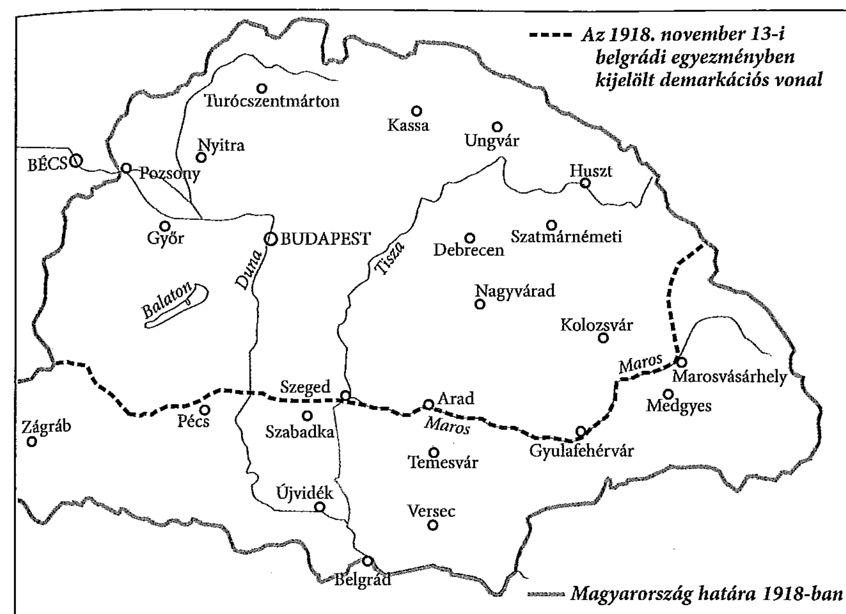
A magyar fegyverszüneti delegáció november 7-én érkezett az akkor már francia–szerb ellenőrzés alatt álló Belgrádba Károlyi Mihály vezetésével. A delegációt maga Franchet d'Espèrey fogadta, aki a magyar kormányfő bemutatkozó beszéde után ismertette a feltételeket. Ezek lényegében azonosak voltak a padovai fegyverszünet előírásaival, vagy azokat alkalmazták Magyarországra. A szövetségeseknek ezek szerint is joguk volt minden hadászati szempontból fontos település megszállására, viszont a közigazgatás magyar kézben maradhatott. Pontosabban a padovai

[192] MNL OL. K. 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. november 4., 5. és 8., valamint Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920.* Budapest, 1983, Kossuth Kiadó, 59–74.

szerződés szerint a kiürített területeken a közigazgatási ügyeket a helyi hatóságok „a szövetséges megszálló csapatok ellenőrzése mellett" intézhették. A belgrádi szövegezés – a magyar delegáció határozott kérésének eleget téve – ennél előnyösebb volt, amennyiben kimondta, hogy a polgári igazgatás a megszállt területeken is „a jelenlegi kormány kezében marad", és a „szövetségesek a magyar állam belső igazgatásába nem fognak beavatkozni". A magyar hadsereg erejét 6 gyalogos- és 2 lovashadosztályban szabták meg. A nagy különbség a padovai klauzulák és a belgrádi megállapodás között abban állt, hogy az ország keleti és déli részeiről az utóbbi értelmében a magyar alakulatokat 8 napon belül ki kellett vonni, és szövetséges erők szállhatták meg azokat „a szövetséges hadseregek főparancsnoksága által megállapított módon". Ez a demarkációs vonal a Szamos felső folyásától Marosvásárhelyig, majd a Maros folyását követve Szegedig terjedt, onnan pedig a Szeged–Baja–Pécs–Varasd-vonal mentén haladt a horvát határig. Károlyi aggasztónak találta ezt, és ezért nem írta alá a szerződést, hanem a francia főparancsnok révén táviratot küldetett Párizsba, melyben kérte a Horvátország nélküli Magyarország területi integritásának szavatolását a békekonferencia döntéséig minden esetleges külső (csehszlovák, délszláv vagy román) támadással szemben. Kérte továbbá, hogy a megszállást, ha sor kerülne rá, ne szerb, cseh vagy román, hanem francia, olasz, angol vagy amerikai csapatokra bízzák. Már bemutatkozó beszédében és a tárgyalások során is kifejtette, hogy a megállapodást ideiglenesnek tekinti. Az új államok határainak kijelölésére Magyarország „egyedüli döntőbírójként" a békekonferenciát fogadja el, és tőle várja a „nemzetiségek összes kérdéseinek végérvényes megoldását is".[193]

A Párizsba küldött táviratra november 10-én érkezett meg a válasz. A francia kormány feje és hadügyminisztere, Georges Clemenceau ebben lakonikus rövidséggel utasította tábornokát, hogy „gróf Károlyival csak a katonai kérdésről tárgyaljon, minden más kérdés kizárásával. Ez véglegesen irányadó". Ez a magyar kérés elutasítását jelentette. A francia politikusok Károlyi kormányában olyan „álkormányt" láttak, amely csak azért

[193] Károlyi expozéjának autentikus szövegét közli Hetés Tibor (szerk.): *A magyarországi forradalmak krónikája,* i. m. 114–116. A konvenciót közli Romsics Ignác (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény,* i. m. I. 67–68. A francia álláspontra: Magda Ádám – György Litván – Mária Ormos (szerk.): *Documents diplomatiques français sur l'histoire du bassin des Carpates 1918–1932.* I. Budapest, 1993, Akadémiai Kiadó, 61–62.

A belgrádi katonai konvencióban megállapított demarkációs vonal

alakult, hogy Magyarországnak ne kelljen vállalni háborús vereségének következményeit, és a demokrácia álcája mögött folytathassa a nemzetiségek „elnyomását". „Gróf Károlyi részéről – tájékoztatta például a francia követeket Stephen Pichon külügyminiszter november végén – némi arcátlanságra vall, hogy ily módon igyekszik demokratikusnál is demokratikusabb lepel mögé rejteni a magyar kormány valódi törekvését, amely kizárólag a nem magyar nemzetiségek szolgasorsba vetettségének fönntartására irányul". Clemenceau pedig kifejezetten megrótta Franchet d'Espèrey-t, amiért „meghagyta a magyar álkormánynak a lehetőséget, hogy továbbra is az összes magyar területet igazgassa."[194]

Az elutasító válaszok ellenére november 10-én Károlyi a Nemzeti Tanács jóváhagyását kérte a konvenció aláírására.[195] Erre részben Robert Lansing november 7-én nyilvánosságra került jegyzéke, a Központi Román Nemzeti

[194] Ádám Magda – Ormos Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről. 1918–1919.* Budapest, 1999, Akadémiai Kiadó, 23–24., 31–32.

[195] Károlyi Mihály: *Az új Magyarországért,* i. m. 254–255.

Tanács november 9-i ultimátuma és a román kormány november 10-i döntése késztette az antant melletti újbóli hadba lépésről és a román hadsereg mozgósításáról. Részben pedig a szerb csapatok északi irányú előnyomulása, Újvidék elfoglalása és keleten a Versec–Pancsova-vonal elérése. A következő napokban újabb aggasztó hírek érkeztek. A balkáni Keleti Hadseregből Henri Berthelot tábornok vezetésével létrehozott Dunai Hadsereg november 11-én átkelt a Dunán, és kiáltványban tudatta a románokkal, hogy „ütött a bosszú, vagy inkább az igazság órája", s hogy az 1918-as bukaresti béke nem egyéb, mint egy „papírrongy", amelyet itt az ideje tűzre vetni.[196] Ezzel egy időben Franciaország romániai követe, Auguste Saint-Aulaire arról informálta külügyminiszterét, hogy a bukaresti békét a király soha nem szentesítette, ezért az 1916-os szerződést továbbra is érvényesnek kell tekinteni; „Romániának erkölcsileg és politikailag jogában áll követeléseinek érvényesítése".[197] Ilyen támogatással a hátuk mögött a román csapatok előőrsei november 12-én a Tölgyesi-szorosban és másutt ismét átlépték a magyar határt, és Ferdinánd király aláírásával ellátott röpiratokat osztogattak a lakosság körében. A brassói csendőrkerület jelentése szerint ezek összetartásra buzdították a románságot, és kinyilatkoztatták, hogy „Erdélyt meg fogják szállni és bekebelezik Romániába".[198] Eközben a szerb csapatok is továbbnyomultak északra és keletre: 13-án elérték Baját és Oravicát, 14-én pedig Pécset és Lugost. Magyar katonai erő, amely a szerb és a román előnyomulással szembeszállhatott volna, nem állt rendelkezésre, s ez nem is illeszkedett volna a Károlyi-kormány pacifizmusához, az antant jóindulatának elnyerésére törekvő diplomáciai lépéseihez és a békekonferencia kedvező döntéseiben bizakodó alapállásához. A magyar fegyverszüneti delegáció, amelyet ekkor már nem Károlyi, hanem a kormány tárca nélküli minisztereként Linder Béla vezetett, ezért már november 11-én visszaindult Belgrádba, hogy a feltételeket elfogadja. A szerződést, melyet hivatalosan katonai konvenciónak neveztek, magyar részről Linder Béla, francia részről a Keleti Hadsereg francia egységeinek parancsnoka, Paul-Prosper Henrys tábornok, Szerbia nevében pedig a szerb hadsereg főparancsnoka, Živojin Mišić vajda látta el kézjegyével november 13-án.[199]

[196] Gheorghe Iancu – George Cipăianu: *La consolidation de l'union de la Transylvanie et de la Roumanie (1918–1919). Témoignages français.* Bucarest, 1990, Editura Enciclopedică, 16.
[197] Ádám Magda – Ormos Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok,* i. m. 13.
[198] MNL OL. K. 40. 1918-IX-151.
[199] Hajdu Tibor: *Az 1918-as polgári demokratikus forradalom,* i. m. 127–128.

A belgrádi katonai konvenció aláírását megelőzően, november 12-én Károlyi jegyzékben reagált Robert Lansing november 5-i üzenetére. Ebben felhívta az amerikai külügyminiszter figyelmét arra, hogy a románok által követelt területen másfél millió magyar is lakik, és az ő elszakításuk Magyarországtól ellentétes lenne a Wilson elnök által meghirdetett önrendelkezési elvvel. Másrészt igyekezett meggyőzni arról, hogy a „románok és a szlovének [sic!] nagy többsége, akik sok évszázadon át békés és baráti egyetértésben éltek a magyar népességgel magyar földön, és minden nehézség nélkül meg tudták őrizni saját nyelvüket, saját vallásukat és saját szokásaikat, ma sem akarnak elválni attól a Magyarországtól, amelyhez nemcsak életbevágó gazdasági érdekeik kötik, hanem ... [a mondat befejező része hiányzik – R. I.], és akik nem kívánnak egyetlen más nemzethez sem tartozni". A továbbiakban cáfolni igyekezett azokat az állításokat, amelyek a nemzetiségek korábbi elnyomásáról szóltak. A valóságban – írta – „maga a magyar nép is el volt nyomva az összes többi néphez hasonlóan Ausztria és az Ausztriához kötődő oligarchiák által". Az új magyar kormány azonban megszabadult ettől a zsarnoki uralomtól, és most „baráti kezet nyújt az országban élő összes többi nemzetnek az abszolút nemzeti és egyéni egyenlőség elve alapján". Végül utalt arra, hogy a történelmi Bohémia egyharmadában német többség lakik, és a cseheknek eszük ágában sincs ezt a területet átengedni Németországnak. Miért mérik akkor más mércével Magyarországot? Ha a cseheknek jogukban áll történelmi alapon a németek lakta területeket megőrizni, akkor „a mi arra irányuló törekvésünk is igazolható, hogy meg akarjuk őrizni területünknek azt a részét, ahol szlovákok laknak".[200] Két nap múlva, november 14-én Károlyi Wilson elnökhöz is levéllel fordult. Ebben – általánosabb formában és jóval visszafogottabb stílusban – segítséget kért a „fiatal magyar demokrácia" számára, amelyre „Komoly fenyegetést jelentenek egyrészt a határainkon álló fegyveres csapatok, melyek – ki-ki a saját országának ismert követelései ürügyén, de nyilvánvalóan felhatalmazásra – Magyarország egyes területeinek megszállására és egy sor kisebb város és község elfoglalására készülnek".[201]

Károlyi jegyzékeire sem Lansing, sem Wilson nem válaszolt. Feltehetően ugyanazt gondolták, mint a franciák: a magyarok mentesülni akarnak

[200] Magda Ádám – György Litván – Mária Ormos (szerk.): *Documents diplomatiques français,* i. m. I. 66–67.
[201] Litván György (szerk.): *Károlyi Mihály levelezése.* i. m. I. 269–270.

minden felelősség alól, és a Habsburgok nélkül akarják folytatni, amit korábban velük együtt csináltak. A brit megítélés kissé kedvezőbb volt, ám Károlyi és bármely magyar delegáció fogadása elől ők is elzárkóztak. 1918 tavaszára véglegessé vált álláspontjukhoz híven nem támogatták Magyarország integritásának megőrzését sem. „Ez az elv – olvasható egy november 11-i belső feljegyzésben – annyira ellentétben áll az Őfelsége kormánya által vallott alapelvekkel és elkötelezettségekkel, hogy minden tárgyalást lehetetlenné tesz. [...] Magyarország szerb és román lakta részein a lakosság már szervezi saját kormányait és segítségül hívja a szerb és román csapatokat, és bizonyára nem Őfelsége kormányának feladata megakadályozni, hogy ezek a nemzetiségek érvényt szerezzenek jogos követeléseiknek."[202]

A belgrádi katonai konvenció aláírásának előkészületeivel és Károlyi diplomáciai erőfeszítéseivel egyidejűleg a kormány nemzetiségügyi minisztereként Jászi Oszkár kísérletet tett az erdélyi román vezetőkkel tető alá hozni egy olyan megegyezést, amely a magyar szempontoknak is megfelelt volna. Ennek előkészítése céljából Budapestre kérette az Erdélyi Nemzeti Tanács két vezetőjét, Apáthy Istvánt és Vincze Sándort, Somló Bódog kolozsvári jogászprofesszort, valamint az 1918 előtti erdélyi magyar elit két arisztokrata exponensét, gróf Bethlen Istvánt és gróf Bánffy Miklóst. A november 10-i tanácskozásról jegyzőkönyv nem maradt fenn, három résztvevő – Jászi, Apáthy és Vincze – visszaemlékezése alapján alkothatunk magunknak képet lefolyásáról. Apáthy azt emelte ki, hogy a kormánytagok körében „megdöbbentő kishitűséget és csüggedést" érzékelt. Jászi már eltökélte, hogy lemegy tárgyalni Aradra, noha – a professzor szerint – egy „kellő eszközökkel rendelkező, önérzetes kormánynak" a Román Nemzeti Tanács „összes tagjait el kellett volna fogatni". Csakhogy a „kormánynak erélyes rendszabályok foganatosításához semmi eszköze nem volt, és nemcsak hogy rajtunk, erdélyieken nem tudott volna segíteni, hanem még a budapesti állandó garázdálkodás elfojtása sem állott módjában".[203] A kormány reményvesztettségét Vincze is megerősíti. A román követelés – olvasható memoárjában – „Károlyit teljesen lesújtotta. Erre a csapásra nem volt elkészülve. [...] a beszélgetés alatt többször megismételte, hogy szívesebben volna egy ólomkamrában, mint a miniszterelnöki

[202] Arday Lajos: *Térkép, csata után. Magyarország a brit külpolitikában (1918–1919).* Budapest, 1990, Magvető Könyvkiadó, 80–83.
[203] Apáthy István: *Erdély az összeomlás után,* i. m. 158.

székben". Apáthy azonban – reflektált társának 1920-as visszaemlékezésére – csak utólag lett olyan harcias és önérzetes, akkor egyáltalán nem volt az. Amikor Jászi felolvasta nekik a románok ultimátumát, valósággal „összezsugorodott", és ő is és a „grófok" is „Olyan fehérek lettek, mint a kréta".

A dokumentum ismertetése után Jászi elmondta, hogy a magyar állam, illetve Erdély kantonális jellegű átalakítását, vagyis etnikai alapokon létrejövő új politikai és igazgatási egységek létrehozását fogja ajánlani a románoknak. Vincze szerint ezt elvileg Bethlen is helyeselte, ugyanakkor a válaszadás elodázását javasolta. Időt kellene nyerniük – vetette fel –, amíg a győztes nagyhatalmak, illetve a békekonferencia tervei ismertté válnak. Valószínűsíthető az is – tette hozzá –, hogy ezen idő alatt „az oroszok meg fogják támadni a románokat, hogy visszavegyék tőlük Besszarábiát. És ebben az esetben a magyar kormány előnyösebb helyzetbe kerül, és kevesebb engedménnyel fog a románokkal megegyezhetni."[204] Mindezekről Jászi csak annyit jegyzett meg, hogy „sem a Nemzeti Tanácsban, sem az erdélyi nemzeti táborból nem akadt senki, aki javaslataimat ellenezte volna, vagy azok helyett másokat, kevesebb áldozattal járókat indítványozott volna". „Világosan láttuk – írta 1921-ben –, hogy Nagy-Románia kialakulása felé törnek úgy a román királyságbeli, mint az erdélyi román politikai és katonai erők." A belgrádi konvenció előírásai és kormányának demokratikus szelleme alapján mégis látott némi reményt arra, hogy kantonizálási javaslata legalább átmeneti megoldásként a románok számára is elfogadható lehet. „Maga Bethlen István gróf is nyíltan kifejezte azt a véleményét, hogy ő is az adott körülmények között az általam javasolt kibontakozási tervezetet az elérhető optimumnak tekinti" – írta. A Magyar Nemzeti Tanács elnöke, Hock János ugyanilyen értelemben szólalt meg. „Tökéletesen eljátszottuk a nyugati államok rokonszenvét – úgymond –, egy elvesztett háború végén vagyunk, kiszolgáltatva a szorongató ellenségek minden kapzsiságának. Rajtunk beteljesedik most a szó: vae victis! A mi legelső kötelességünk most: menteni, ami még menthető" – emlékezett szavaira ugyancsak Jászi.[205]

A magyar delegáció különvonata november 12-én éjjel indult el Budapestről, és 13-án reggel érkezett Aradra. A Jászi által vezetett küldöttség tagjai között volt P. Ábrahám Dezső és Bokányi Dezső, a Magyar Nemzeti

[204] PIL. 965. fond 1. ő. e. Vincze Sándor: Az erdélyi forradalom. I. 270–272.
[205] Jászi Oszkár: Visszaemlékezés a Román Nemzeti Komitéval folytatott aradi tárgyalásaimra. In Litván György – Varga F. János (szerk.): *Jászi Oszkár publicisztikája. Válogatás.* Budapest, 1982, Magvető Könyvkiadó, 312–314.

Tanács tagjai, az erdélyi magyarok közül Apáthy, Vincze és Somló, továbbá néhány szakértő és Jászi személyi titkára, Csécsy Imre. Aradon csatlakozott hozzájuk a frissen kinevezett aradi főispán, a polgári radikális Varjassy Lajos, valamint a Bánáti Néptanács részéről Roth Ottó, a Bánsági Sváb Nemzeti Tanács képviseletében Striegl F. József és a Magyarországi Német Néptanács küldöttjeként Neugeboren Emil, szászföldi országgyűlési képviselő. A Román Nemzeti Tanács képviseletében Vasile Goldiş, Ştefan Cicio Pop, Aurel Lazăr volt országgyűlési képviselők és három szociáldemokrata vezető (Iosif Jumanca, Ion Flueraş, Enea Grapini), valamint a november 10-én Budapesten megalakult Román Nemzeti Tanács elnöke, Erdélyi János (Ioan Ardelean) ügyvéd várták a magyar delegációt.

Mivel a román tárgyaló delegáció vezetője, Iuliu Maniu – a balázsfalvi görögkatolikus érsekség jogtanácsosa és 1906-tól 1910-ig Alsó-Fehér vármegye egyik országgyűlési képviselője, egyben a Román Nemzeti Párt alelnöke – csak másnap, 14-én érkezett Aradra Bécsből, 13-án pusztán egy rövid, alig kétórás tárgyalásra került sor. Ennek megkezdése előtt Goldiş kijelentette, hogy csak a Magyar Nemzeti Tanács képviselőivel hajlandók tárgyalni, a többieknek nincs helyük a konferencián. Különösképpen kifogásolta Apáthy jelenlétét, akire románellenes megnyilvánulásai miatt – a kolozsvári egyetem rektoraként, illetve dékánjaként többek szerint még a folyosókon is tiltotta a román beszédet – nagyon neheztelték. Jászi tiltakozására végül abban maradtak, hogy nem hivatalos minőségben Apáthy és a többiek is jelen lehetnek, sőt fel is szólalhatnak. Ezt követően Cicio Pop emelkedett szólásra, aki az elmúlt napok különböző atrocitásait, elsősorban a jósikafalvi véres incidenst tette szóvá – a magyarokra hárítva minden felelősséget. Miután elhatározták, hogy az ilyen ügyeket román–magyar vegyes bizottságok fogják kivizsgálni, elkezdődhetett az érdemi megbeszélés. A román ultimátum ismertetésére adott válaszában Jászi mindenekelőtt azt hangsúlyozta, hogy jövetelük célja az ellentétek „provizórikus" rendezése, miután a végleges megoldás a békekonferenciára tartozik. Ennek vezérelveként a nemzetek önrendelkezési jogát jelölte meg, amelyet azonban nemcsak a románokra, hanem a magyarokra és a németekre is vonatkoztatott. Azon a területen, ahol a Román Nemzeti Tanács kormányzati hatalmat követel a maga számára, 6,8 millió ember él, akik közül azonban csak 2,9 millió román, a többi magyar, német és egyéb nemzetiségű – hangsúlyozta. A román hatalomátvétel alternatívájaként ezért azt javasolta, hogy a régi vármegyei szervezet helyett a járásokat és az egyes településeket alapul véve alakítsanak ki „lehetőleg kompakt és lehetőleg homogén nemzeti blokkokat", amelyek a svájci mintának megfelelően önkormányzati jogokban részesülnének. A magyar többségű erdélyi és kelet-magyarországi megyék vagy azok egy része (Háromszék, Brassó, Udvarhely, Nagy- és Kisküküllő, Maros-Torda, Torda-Aranyos és Kolozs vármegye középső része Kolozsvárral és Bánffyhunyaddal, továbbá a Szamos völgye Désig) magyar impérium alatt maradnának úgy, hogy az ezen belüli román többségű részek autonóm jogokat kapnának. Ezen nagy egység lakosságának 83%-a magyar lenne, csaknem 17%-a pedig román. A 26 vármegye többi része román impérium alá kerülne, ám azon belül magyar autonóm területek alakulnának. A mai hivatalnokok egyelőre helyükön maradnának, javasolta, de a „két- vagy többnyelvűség lojálisan keresztül fog vitetni a közigazgatás minden ágában". Expozéját azzal zárta, hogy mérsékletre intette a románokat, és arra, hogy ne terjeszkedjenek túl a wilsoni elveken, mert a békét nem a „kardcsörtető imperialisták", hanem az „európai szovjet-köztársaság, a munkások és katonák tanácsa fogja megkötni". „Azokat az ígéreteket, amelyeket az egyes hatalmak a cseh és egyéb imperializmusoknak tettek, ez az európai köztársaság nem fogja figyelembe venni."

Jászi előterjesztésére másnap több román politikus reflektált. Ezek közül Goldiş és Maniu válasza volt a legnyíltabb és a legvilágosabb. Mindketten azt hangsúlyozták, hogy a békekonferencia illetékessége csak a konkrét határok kijelölésére korlátozódik; a román nemzet semmiféle olyan provizórikus rendnek nem veti alá magát, amely nem ismeri el „teljes állami önállóságát". A lakosság kevertségéről és a Székelyföld tisztán magyar jellegéről tudomást sem véve Maniu azt fejtegette, hogy Erdély „egy egységes zárt román terület", „amelyen egy öntudatos nép lakik, amely magát a román nemzetnek tartja, magát évszázadok óta nemzetnek nyilvánította, a maga nemzeti szervezetében ezt a mivoltát mindig hangsúlyozta, és ezt a zárt területet mindig mint román területet a magáénak vallotta." Az önrendelkezési elv – szállt vitába Jászival – „nem enklávék, hanem népek, területileg összefüggő, egységesen lakó nemzetek részére van elismerve". A wilsonizmusnak ez a lényege, nem pedig az, amit Jászi tulajdonít neki. A demokratikus szellemű együttműködés magyarok és románok között feltétlenül szükséges, ám ez nem „községekből és enklávékból összeállított konglomerátumok", hanem „szabad, független, önálló nemzetek és államok" között jöhet csak létre. „És ez a nagy különbség, amely a mi felfogásaink között van. Mi nyíltan és becsületesen kijelentjük, hogy mi egy önálló, független, szuverén államot

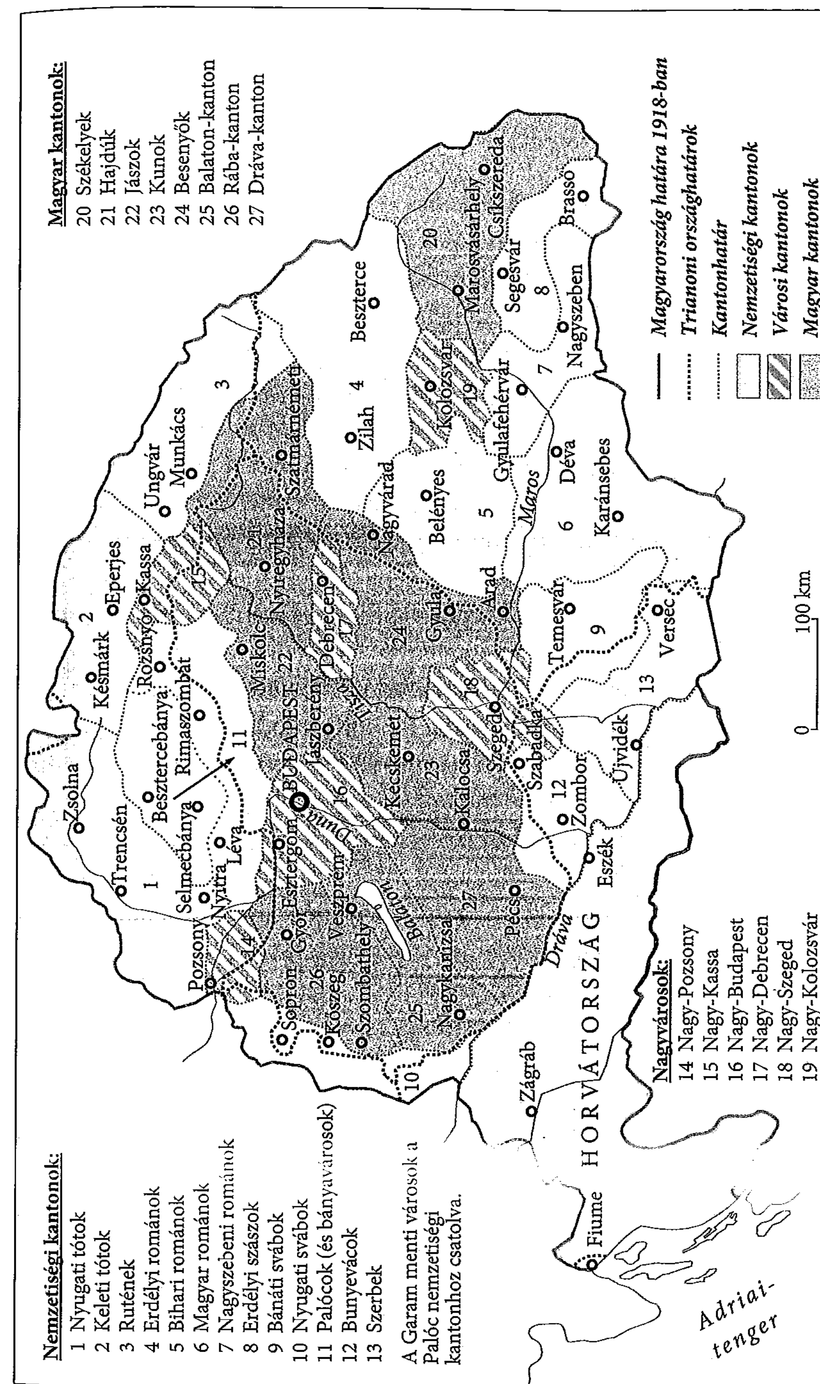
akarunk a szuverenitásnak minden attribútumával és azzal a jövőbeli perspektívával, hogy ennek a szuverén államnak a szintén szabad, független és szuverén magyar nemzettel együtt kell majd mennie."

Maniu és a román politikusok beszédeire adott válaszában Jászi elismerte, hogy a népek önrendelkezési jogát tényleg másként értelmezik. „Az én felfogásom szerint – mondotta – ez az önrendelkezési jog egy magyar Svájcot jelentene, a Maniu felfogása szerint pedig szűk román nacionalista impériumot." A „nagy, elvi kérdésekben" tehát nem tudnak megegyezni. A közrend és a béke szempontjait szem előtt tartva – „merőben átmeneti megoldásként" – ezért egy újabb javaslatot terjesztett elő. Ebben felajánlotta, hogy a magyar kormány „átruházza a román nemzeti tanácsra mindazon járások és városok kormányzatát, amelyeknek román többsége van", és ezeken a területeken „a közigazgatást a román kormányzat gyakorolja". A román kormányzat képviseletet kap a magyar kormányban, és minden olyan központi szervben, „amelynek a működése a román nemzet sorsát érinti vagy befolyásolja". A román kormányzat az eddigi tisztviselői kart átveszi, ám a főispánokat és a kormánybiztosokat lecserélheti. Ugyanakkor kikötötte, hogy az ideiglenes román kormányzat „a román királyságbeli román katonaságot semmi szín alatt igénybe nem veheti". A román vezetők azonban ezt sem fogadták el, mivel „csak részleges és korlátolt közigazgatási tevékenységet" helyezett kilátásba a „román nemzet" számára. Mint Maniu megismételte: „a román nemzet magát szuverénnek érző nemzet", ezért „saját maga akarja a végrehajtó hatalmat a kezébe venni", és „jogában fog állani az is, hogy a teljes elszakadást kimondja".[206]

Az ország területi integritásához ragaszkodó Jászinak és társainak ezek után nem volt miről tárgyalniuk. A budapestiek visszautaztak a fővárosba, az erdélyiek pedig Kolozsvárra, Temesvárra és Szászföldre. Teljesen egyértelművé vált, hogy a magyar állam területi épségének keretein belül a román vezetőket semmiféle kompromisszumnak nem lehet megnyerni. Különösképpen úgy nem, hogy ütőképes magyar fegyveres erő nem létezett, a román királyi hadsereg pedig megkezdte a Székelyföld megszállását.

A következő napok fejleményei teljesen egyértelművé és nyilvánvalóvá tették, hogy az erdélyi és a regáti román vezetők közös célja a történeti Erdély és a többi, románok által is lakott területrészek leválasztása Magyarországról és egyesítésük a Román Királysággal. Vagyis az 1916-os bukaresti

[206] Uo. 315–323. és Szarka László: Iratok az 1918. novemberi aradi magyar–román tárgyalások történetéhez. *Régió,* 1994/3. 140–166.

Jászi Oszkár elképzelése a történelmi Magyarország kantonizálásáról

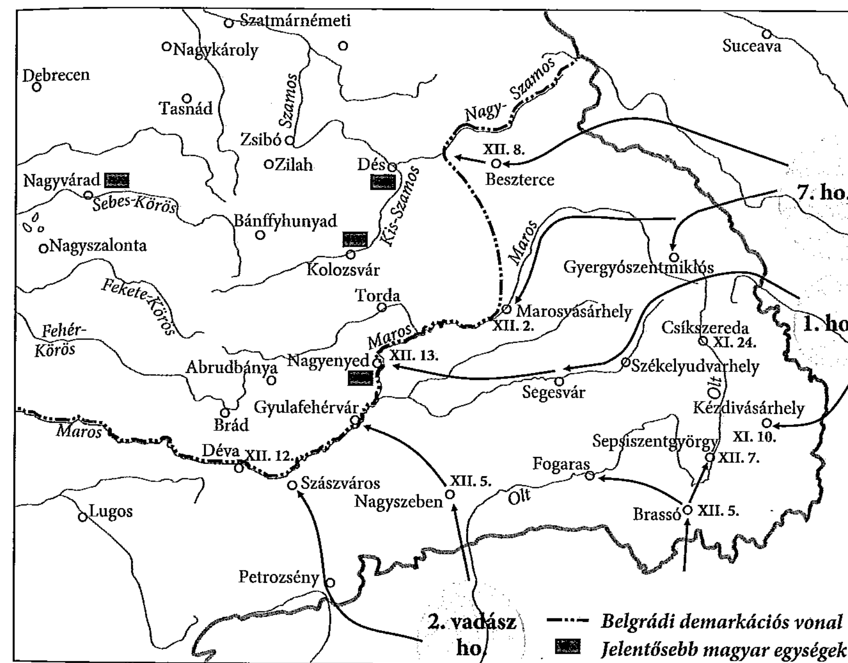
szerződésben foglaltak realizálása. Ennek érdekében Maniu már az aradi tárgyalások másnapján memorandumot küldött Párizsba, melyben a fegyverszüneti szerződésben kijelölt demarkációs vonal módosítását és a román hadsereg Maroson túli előnyomulásának engedélyezését kérte.[207] Ebbe az irányba mutatott az is, hogy alig néhány órával Jásziék elutazása után a Központi Román Nemzeti Tanács eldöntötte, hogy küldöttséget meneszt Iași-ba szándékuk hivatalos közlése és a teendők egyeztetése céljából. A Vaida-Voevod által vezetett küldöttséget – november 18-án és 19-én – a román kormány és az uralkodó is fogadta. A francia követ értesülése szerint abban állapodtak meg, hogy az egyesülés proklamálására akkor fog sor kerülni, amikor „az alakulóban lévő erdélyi katonai egységek elegendő védelmet jelentenek majd a magyar csapatokkal szemben".[208]

Ezt követően jelent meg november 20-án a Román Nemzeti Tanácsnak az a világ népeihez intézett kiáltványa, amelyben immár minden kertelés és óvatoskodás nélkül közölte, hogy a magyarországi és az erdélyi román nemzet „semmi körülmények között" sem akar „a magyar nemzettel továbbra is bárminő állami közösségben élni, és el van határozva az általa lakott területen szabad és független államot létesíteni". A testület reményét fejezte ki aziránt, hogy „a szabadságra való törekvésében az egész román faj segíteni fogja, mellyel egyek akarunk lenni mindörökre". Döntésének indoklásaként utalt a románság Traianus császárig visszanyúló történelmi jogaira, az évszázados magyar elnyomásra és arra, hogy „a román nemzet már a maga lényegében a legtökéletesebb demokráciának a megtestesítője", és ez garancia arra, hogy „a maga ősi földjén [...] kész minden népnek teljes nemzeti szabadságot biztosítani". A román kormány intencióinak megfelelően másnap újabb közleményt jelentetett meg, melyben bejelentette szándékát egy történelmi jelentőségű nemzeti gyűlés összehívására.[209]

Ugyanezen a napon, tehát november 21-én jelent meg a szervezet lapjának számító *Românul* hasábjain Constantin Prezan tábornoknak, a román vezérkar főnökének a kiáltványa, amely mintegy válaszolt az erdélyiek felhívásaira. „Románok! Ferdinánd király őfelsége rendeletére és a román nemzeti komité hívására hadseregünk átlépte a Kárpátokat. Testvéri szeretettel lépdelve Erdély földjén, a román sereg a szent nemzeti és emberi jogok nevében jön, hogy teljes szabadságot biztosítson [...] a Tiszáig és Dunáig

[207] Szász Zoltán: *Az erdélyi román polgárság szerepéről*, i. m. 327.
[208] Ádám Magda – Ormos Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok*, i. m. 20.
[209] A világ népeihez! *Ellenzék*, 1918. november 21. 1.

terjedő román föld minden lakosának" – olvasható a dokumentumban.[210] Gyergyó, Csík és Háromszék határszéli falvai mellett ekkorra az övék volt Kézdivásárhely és Gyergyószentmiklós, majd november 25-től Borszék, 26-tól Maroshévíz, Madéfalva és Csíkszereda is.[211] Az ekkor még csak néhány ezer fős megszálló hadsereg az Erdélyi Nemzeti Tanácshoz befutó információk szerint „98%-ban erdélyi születésű" volt. Nagyobb részük román, akik között nagy számban akadtak erdélyiek, sőt – egy magyar jelentés szerint – néhány erdélyi magyar is, akik „mint hadifoglyok kerültek a románok kezébe, vagy pedig nagyobbrészt a háború kitörése előtt és után szöktek át Romániába". Többségük így jól, sőt sokan „perfekt" beszéltek magyarul. Katonai szolgálatuk legfőbb motivációja a jelentés szerint a családtagokra való tekintet nélkül kilátásba helyezett 5–8 kataszteri hold földjutalom volt.[212]

A román hadsereg előnyomulása a Belgrádban megállapított demarkációs vonalig

[210] Raffay Ernő: *Trianon titkai, avagy hogyan bántak el országunkkal...* Budapest, 1990, Tornado Damenija, 16.
[211] Fráter Olivér: *Erdély román megszállása 1918–1919.* Tóthfalu, 1999, Logos Grafikai Műhely, 27–36.
[212] MNL OL. K. 40. 1918-IX-663.

A Központi Román Nemzeti Tanács szeparatizmusa és a román katonaság székelyföldi megjelenése ellenére az erdélyi szászok és a bánsági svábok képviselői egyelőre kitartottak Jászi elképzelései, azaz a nemzeti autonómiákra épülő demokratikus magyar állameszme mellett. November 18-án ennek megfelelően kinyilatkoztatták: „Továbbra is a magyar haza talaján állunk, és kiállunk sértetlensége mellett addig, amíg csak lehetséges, s követeljük demokratizálódását. Minden más néphez hasonlóan követeljük az önrendelkezés jogát, és velük, főleg a magyar néppel együtt egyenjogúan akarunk élni. Ezért minden területen, különösen az oktatásügy terén kulturális autonómiát követelünk. Követeljük szellemi, gazdasági, politikai és társadalmi érdekeink és kívánságaink figyelembevételét a közélet minden területén, népünk lehetőleg szoros összefogását népileg egységes közigazgatási egységekbe. Követeljük német anyanyelvünk akadálytalan használatát a közigazgatásban, az igazságszolgáltatásban és az állami élet minden más ágában. Olyan törvények megalkotását követeljük, amelyek biztosítják jogainkat, és betartásukért kezességet vállalnak."[213]

A románság eközben a helyi hatalom megszerzésére törekedett. Célja elérése érdekében a továbbra is Aradon székelő Központi Román Nemzeti Tanács november utolsó napjaiban felhívást intézett a megye minden községéhez. Ebben deklarálták, hogy „Sem a községi jegyző, sem az írnok, sem az elöljáró, sem a képviselőtestület nem maradhatnak meg". Mindenütt „alakítsák meg a községi tanácsot, amely a román nemzeti tanácsra esküdjön fel".[214] Ezt követően, november 24-én bizalmas körlevélben szólították fel az egyes települések román nemzeti tanácsait, hogy haladéktalanul „proklamálják a feltétel nélküli csatlakozást a román királysághoz a jelenlegi dinasztia uralkodása alatt", és készüljenek a december 1-jére összehívott gyulafehérvári „nemzetgyűlésre". A körlevél megjegyezte, hogy ezekre a kész helyzetet teremtő akciókra azért van szükség, hogy egy esetleges népszavazás elkerülhető legyen.[215] Az Erdélyi (Magyar) Nemzeti Tanács minderről pontosan értesült, és tájékoztatta is a magyar kormányt. Ellenintézkedések foganatosítására azonban nem került sor.[216]

A felhívások és a bizalmas utasítások hatására november második felében a román többségű körzetekben megsokasodtak a helyi román szervek

[213] Gerhard Seewann: *A magyarországi németek története,* i. m. II. 187.
[214] *Világ,* 1918. november 22. 1.
[215] Szász Zoltán: *Az erdélyi román polgárság szerepéről,* i. m. 328.
[216] MNL OL. K. 40. 1918-IX-146.

nyílt fellépései a hatalom megragadására. Barcsay Adorján Hunyad vármegyei főispáni titkár jelentette november 15-én Szászvárosból, hogy a napokban megalakult, négyszázadnyi román nemzeti gárda „annyira agresszíven lép fel az utóbbi napokban, hogy a helyzet ma-holnap tarthatatlan". Lefegyverzik a környező falvak csendőrőrseit, ugyanakkor tétlenül szemlélik a magyar földbirtokosok kifosztását. A helyzetet súlyosbítja, hogy az „oláh parasztság" megszerezte a korábban hatóságilag lefoglalt pálinkafőző üstöket, és most „megyeszerte főzik a pálinkát"; „véres összeütközésektől lehet állandóan tartani".[217] A Kolozs vármegyei csendőrkerület november 17-én arról tudósított, hogy a román községekben ismeretlen fiatalok román zászlókat és jelvényeket osztogatnak, „a csendőrséget és a közigazgatást nem tűrik", s a vidéket mint „Románia földjét éltették". Apahidán a román nemzetőrség főhadnagyi rangban lévő parancsnoka kijelentette: „jelenleg nincs törvény, az ő kezükben van a hatalom, román törvények szerint járnak el". Elmúlt az az idő, hogy a magyarok uralkodjanak.[218] Fogaras vármegye alispánja november 18-án közölte: a vármegye területén „a községi elöljáróságok kénytelenek voltak működésüket beszüntetni". A jegyzők egy része elmenekült, a másik része félreállt. A négy főszolgabíró közül kettőnek menekülnie kellett. A közigazgatást a Román Nemzeti Tanács vette át.[219] Ugyancsak 18-án Vincze Sándor táviratozta Kolozsvárról, hogy a balázsfalvi román katonaság erőszaktól sem visszariadva birtokba veszi az állami intézményeket, lefoglalja a fegyvereket, és egyre inkább az ottani román nemzeti tanács gyakorolja a főhatalmat.[220] Maros-Torda vármegye főispánja november 19-én arról küldött tájékoztatót, hogy a vármegye szászrégeni felső járásában a „román községi bírók magyar hivatali esküt megtagadják azon indoklással, hogy ők csak a román nemzeti tanácsra tesznek esküt. Számos községben a megalakult román nemzeti tanácsok sorban mozdítják el a tisztviselőket és körjegyzőket".[221] Fogaras vármegye alispánja november 21-én: „Vármegye minden községében fegyveres román nemzetőrség van, élükön román ajkú tisztekkel. Hangulat mindenütt izgatott. Román tanács fellépése napról napra követelőbb."[222]

[217] Uo. 1918-IX-227.
[218] Uo. 1918-IX-215.
[219] Uo. 1918-IX-311.
[220] Uo. K. 803. (Táviratgyűjtemény 606 fond 1/1.)
[221] MNL OL. K. 40. 1918-IX-368.
[222] Uo. 1918-IX-386.

Goldberger Ármin tüzérszázados 1918. november 23-án Torda-Aranyos vármegyéből: „Az egész megyében a románok példátlan kegyetlenséggel garázdálkodnak" - leginkább a topánfalvi járásban és magán Topánfalván. Zosim Chirtop kijelentette: „Elérkezett a bosszú pillanata, magyarnak innen pusztulnia kell." Amikor a havasi románok beözönlöttek a faluba, a nevezett lázító beszédet tartott nekik; miután a „fékevesztett tömeg törni, zúzni kezdett, és az itt-tartózkodó boldogtalan magyar lakosságnak többé maradása nem volt". A magyarok elmenekülése után a tömeg a gazdátlanul hagyott javakat széthordta, egy hátramaradt idős erdőmérnököt agyonvert, a csendőrséget lefegyverezte, a gabonaraktárat és a bőrgyárat kifosztotta.[223] A Marosvásárhely melletti Malomfalvát – jelentette a helyi nemzetőrség parancsnoka – „kirabolták. November 24-én Kondea 62-es (magyar hadseregbeli) kapitány a megalakított nemzetőrség helyett oláh nemzetőrséget alakított, s izgat a magyarság ellen. Oláh zászlót szenteltetett fel a templomban, s nyíltan hirdette: 'Szetrejaszke Romania Mare' (Éljen Nagy-Románia)".[224] A kolozsvári katonai parancsnokság november 28-án: „Az egész vármegyében a románság az aradi nemzeti tanács rendelkezései szerint szervezkedik, közhivatalokat, adóhivatal, bíróság stb. lefoglalja, és román közigazgatást megszervezi."[225]

A november második felére jellemző erdélyi román aktivitás jellege és célja félreismerhetetlen volt. S ha valaki a kormány tagjai közül esetleg még mindig illúziókat táplált volna, azokat a magyar titkosszolgálatnak dolgozó román ügynökök jelentései ki kellett, hogy józanítsák. „A románok – olvasható például az egyikben – nem akarnak egyebet, mint hogy időt nyerjenek, amíg Erdélyben és a románok által lakott vidékeken teljesen megszervezve lesznek, és amíg Románia hadseregét szervezheti [sic!], hogy elfoglalja Erdélyt." Csalódni fognak azok – tette hozzá az ügynök –, akik azt hiszik, hogy Maniu más, mérsékeltebb, européerebb, mint a többiek. „Ellenkezőleg, ő sokkal intranzigensebb és sokkal hajlíthatatlanabb, mint a többi román politikus."[226] Sok egyéb mellett ezt az egyik november 20-i bécsi jelentés is megerősítette. Ez arról szólt, hogy Isopescu-Grecullal együttműködve Maniu október vége óta a leszerelő román tiszteket és katonákat szervezi Bécsben abból a célból, hogy magyarországi és erdélyi

[223] Uo. 1918-IX-165.
[224] Fráter Olivér: *Erdély román megszállása,* i. m. 38.
[225] MNL OL. K. 40. 1918-IX-617.
[226] Uo. 1918-IX-430.

románokból álló „nemzeti hadsereget" hozzon létre. Ezeket a katonákat a Román Nemzeti Tanácsra esketik fel, és szervezetten irányítják őket haza.[227]

Amit Erdély román többségű vidékein a román nemzeti tanácsok és a román nemzeti gárdák végeztek el, azt Székelyföldön a román hadsereg alakulatai hajtották végre. Mindenütt lefegyverezték a magyar karhatalmat, és a lakosságtól is igyekeztek begyűjteni a fegyvereket. A helyi hatóságokat többnyire helyükön hagyták, s a posta- és vasúti forgalmat sem akadályozták. Előfordult azonban, hogy a kommunikációs eszközöket is ellenőrzésük alá vonták, sőt önkényes rekvirálásoktól sem riadtak vissza: „a környéken mindenütt román csapatok vannak, kik a postát, telefont és távirdát hatalmukba kerítették. Lakosságtól fegyvereket elszedték, teljes hatalommal rendelkeznek" – jelentette a gyergyószentmiklósi Nemzeti Tanács november 19-én.[228] A határ menti Gyergyóbélboron a „román katonaság a postát, telefont lefoglalta, nemzetőrséget lefegyverezte. Nemzetőrségtől és lakosságtól elszedett fegyvereket összeszedte, és Romániába szállítja. A román katonaság házról házra járva ruhaneműket, fehérneműt, cipőket, élelmiszereket és egyéb értékeket fizetés nélkül harácsol. A járműveket szintén Romániába szállítják. A lakosság ezen eljárás ellen teljesen tehetetlen."[229] „Román katonaság Csík megye határszéli községeiben fosztogat" – tudósított Udvarhely vármegye alispánja november 22-én. Ő is és a gyergyói Nemzeti Tanács is francia megszálló csapatok kiküldését kérte a további atrocitások megakadályozása és a rend biztosítása érdekében.[230] Francia csapatok azonban nemcsak ide, hanem egyelőre az ország más pontjaira sem érkeztek. Berthelot tábornok Dunai Hadserege az orosz bolsevisták elleni hadjáratra készült, a balkáni angol hadosztályok ugyanilyen céllal a Kaukázus térségébe vonultak, a maradék francia erőknek pedig a Balkánt kellett biztosítaniuk. Budapest, Pozsony és esetleg más magyar városok francia megszállása, amire korábban készültek, így november végére teljesen lekerült a napirendről. Francia csapatok helyett Fernand Vix alezredes vezetésével mindössze egy szövetséges katonai misszió érkezett Budapestre november 26-án.[231]

[227] Uo. 198-IX-568. Vö. Mikes Imre: *Erdély útja,* i. m. 116–118.
[228] MNL OL. K. 803. (Táviratgyűjtemény 606 fond 1/17.).
[229] Idézi Fráter Olivér: *Erdély román megszállása,* i. m. 31.
[230] MNL OL. K. 40. 1918-IX-388. és *Világ,* 1918. november 27. 3.
[231] Ormos Mária: *Padovától Trianonig,* i. m. 82–93.

Károlyi Mihály ilyen helyzetben tette közzé november 24-én kiáltványát „a Népköztársaság minden nem magyarul beszélő népéhez". Ebben elismerte, hogy a múltban „a nem magyarul beszélő népek még többet szenvedtek, mint a magyarok". Ennek azonban – hangsúlyozta – most vége, a „királyok és az urak" világát a „nép rendje" követi, amelyben minden felnőttnek választójoga lesz, a parasztok földhöz jutnak, minden okos és tehetséges fiatal továbbtanulhat, és minden népcsoport a saját nyelvén intézheti ügyes-bajos dolgait. Ha viszont „szétszakadunk és Magyarország feldarabolódik", az mindenkire nézve rossz lesz: „ti elveszítitek régi piacaitokat és régi vevőiteket, mert a folyók és vasutak, melyeken ti szállítani és portékáitokat kapni szoktátok, Magyarország közepe felé sietnek. [...] Egynyelvű fajtestvéreitektől néhol magas és terméketlen hegyek, néhol széles folyók választanak el benneteket, amelyeken keresztül átkelni fáradságos, költséges és nehéz. [...] ha az ország sokfelé szakad, akkor a hegyi lakóknak nem lesz gabonájuk, az Alföldön megállnak a gyárak, mert nem lesz szén; ahol fa van, ott nem lesz rét, ahol rét van, nem lesznek erdők. Baj és hiányosság lesz mindenütt." Ezzel szemben „A Magyarország területén élő szabad népköztársaságban minden megvan, ami az emberek boldogságát szolgálja".[232] A Román Nemzeti Tanács hasonlóképpen patetikus november 20-i kiáltványára ez a nyilatkozat megfelelő válasz volt. A kulisszák mögötti román–román megállapodások és az Erdélyben zajló reálfolyamatok kezelése szempontjából azonban semmit sem ért.

[232] Károlyi Mihály: *Az új Magyarországért,* i. m. 262–265.

A MAROSVÁSÁRHELYI SZÉKELY ÉS A GYULAFEHÉRVÁRI ROMÁN NEMZETI NAGYGYŰLÉS

Erdély elszakításának és Romániával való egyesítésének egyre nyilvánvalóbb terve a székely és a Székelyfölddel kapcsolatban álló magyar politikusokat mély aggodalommal töltötte el, és arra ösztönözte őket, hogy demonstratív akciók szervezésével az egész világ, s különösen a győztesek előtt dokumentálják a régió kizárólagosan magyar jellegét, és új megoldásokat keressenek a fenyegető román uralom elkerülésére. Ezeknek a törekvéseknek a motorja a még november 10-én Budapesten megalakult Székely Nemzeti Tanács volt, amelyet kezdetben Győrffy Gyula, Gál Sándor és Sándor László volt országgyűlési képviselők irányítottak. Az alakuló nagygyűlésen Győrffy kifejtette, hogy ha Erdélyt Romániához csatolnák, vagy külön állammá alakulna, akkor „a székelység önrendelkezési jogot követel magának".[233] Jászival folytatott megbeszélésén felvetette azt is, hogy állítsák vissza Erdély különállását, s legyen ismét külön erdélyi országgyűlés a székelyek, magyarok, szászok és románok részvételével.[234] Ezzel egy időben a marosvásárhelyi polgárság köreiben is felmerült, hogy a határok megváltozása esetén a székely megyéknek külön köztársasággá kellene alakulniuk.[235]

November közepétől a Székely Nemzeti Tanács irányítása egyre inkább átcsúszott Jancsó Benedek tanár és hírlapíró, a nemzetiségi kérdés és különösen a román irredenta mozgalmak ismert szakértője, Sebess Dénes marosvásárhelyi országgyűlési képviselő és Ugron Gábor kezébe. A többiekhez hasonlóan Ugron is a Székelyföldről származott, 1917–1918-ban belügyminiszter, majd 1918 tavaszától Erdély királyi biztosa volt, és

[233] Székely Nemzeti Tanács. *Budapesti Hírlap,* 1918. november 10. 10.
[234] A székelyek szervezkedése. *Budapesti Hírlap,* 1918. november 13. 8.
[235] Marosvásárhelyi honmentők. *Székely Napló* (Marosvásárhely), 1918. november 12.

politikailag közel állt Károlyihoz. Illúziókat ő sem táplált: november 11-i magánlevelében arról írt, hogy „összeomlik minden", és hogy „Ebből már nem lehet kimászni, szegény Károlyi hiába erőlködik". Azonban pártállástól függetlenül – szólította fel a levél címzettjét, Kolozs vármegye alispánját – „kutya kötelessége mindenkinek Károlyit támogatni".[236] Közismert politikai ellentétjeiket zárójelbe téve Bánffy Miklós és Bethlen István ugyanígy gondolkodtak. Az előbbi rövidesen külföldre utazott, hogy a kormány céljai mellett propagandát fejtsen ki, az utóbbi pedig a Székely Nemzeti Tanács külügyi albizottságát szervezte meg és vezette. Egyes visszaemlékezések szerint ő volt a szervezet „esze és lelke".[237]

Az aradi tárgyalások kudarcát követően, november 17-én a Székely Nemzeti Tanács újabb nagygyűlést tartott. Ennek résztvevői továbbra is támogatásukról biztosították Jászit, és kimondták, hogy „az integritás megóvása mellett a nemzetek szabad fejlődését biztosító kantonális szervezet hívei". Arra az esetre azonban, ha a békekonferencia nem fogadná el az integritást, deklarálták az erdélyi magyarság önrendelkezési jogát, és állást foglaltak a Székelyföld „minden államtól független szuverén köztársasággá" alakulása mellett; „a székely népköztársaság felállítása – hangsúlyozták – nemcsak lehetséges, hanem az erdélyrészi magyarság fennmaradásának érdekében feltétlenül szükséges is", és mint semleges állam „életképes és jövővel bíró államszervezet".[238]

A Székely Nemzeti Tanács fellépésével összhangban az Erdélyben tartózkodó Bethlen István is cselekvésre szánta el magát. November 17-én Apáthynak, Ugronnak, a kolozsvári Székely Nemzeti Tanács vezetőjének, Sándor Józsefnek és több más erdélyi vezetőnek is táviratoztatott vagy telefonáltatott, hogy „halaszthatatlanul sürgős és létünkre vonatkozó fontos kérdések megbeszélése végett" azonnal utazzanak Marosvásárhelyre.[239] Ösztönzésére november 19-én Marosvásárhelyen megalakult egy bizottság, mely feladatát az Erdélyi Székely Nemzeti Tanács megalakításának előkészítésében és a november 28-ra Marosvásárhelyre meghirdetett „székely nemzetgyűlés" megszervezésében jelölte meg. Az előkészítő bizottságban, amelynek elnöke Bodó Sándor vásárhelyi főügyész lett, egyetlen régi vezető

[236] MTA BTK Történettudományi Intézet Filmtára. B VII/290. (Torma család Levéltára).

[237] Koréh Endre: *„Erdélyért". A székely hadosztály és dandár története 1918–1919.* Budapest, 2000, Magyar Ház, 18. [az 1929-es első kiadás reprintje] és Bánffy Miklós: *Emlékeimből.* Kolozsvár, 1932, Erdélyi Szépmíves Céh, 83.

[238] MNL OL. K. 40. 1918-XVIII-308.

[239] MNL OL. K. 803. (Táviratgyűjtemény 606. fond 3/36.).

erdélyi politikus sem foglalt helyet, s Bethlen sem volt tagja. A háttérben azonban kétségkívül ő, illetve ők álltak, amint erre a vásárhelyi szociáldemokrata sajtó akkor és a romániai történetírás újabban rá is mutatott.[240]

Az előkészítő bizottság Erdélyben szétküldött felhívása tiltakozott Erdély esetleges Romániához csatolása ellen, s minden testületet, szervezetet és egyesületet felszólított Magyarország integritásának a megvédésére. Az önálló székely köztársaság kikiáltásának tervére viszont csak olyan módon utalt, hogy a „nemzetalkotó erdélyi székely magyarság évezredes jogainak csorbítatlan megóvását" külön is kiemelte. Egyes erdélyi lapok azonban hozzátették ehhez, hogy ha Magyarország integritását a győztes hatalmak nem tartanák tiszteletben, akkor a 28-ai nagygyűlésen megalakítandó Erdélyi Székely Nemzeti Tanács legfontosabb feladata az lesz, hogy „a wilsoni elv alapján megvesse fundamentumát egy önálló, független székely köztársaságnak".[241]

Az erdélyi politikusok demonstratív akcióit és a székely köztársaság esetleges kikiáltásának előkészítését a kormány sem ellenezte. A november 17-i budapesti nagygyűlés határozatait véleményezve Jászi kijelentette: „Bármi legyen is az új rend, amely majd kialakul, a székelységnek megvan a joga ahhoz, hogy a benne rejlő nagy nemzeti és kulturális erőket a szabad nemzetek társaságában a legteljesebb mértékben kifejthesse."[242] Bodó Sándornak, aki a marosvásárhelyi nagygyűlésre invitálta, ugyanilyen értelemben táviratozott.[243]

Nem így a marosvásárhelyi szociáldemokrata Munkástanács és a zömmel ugyancsak baloldali beállítottságú tagokból (Antalffy Endre, Turnowsky Sándor, Molter Károly, Simó Géza, Csetri János stb.) álló Nemzeti Tanács, amelyek a reakció újjászületését látták a Bethlen kezdeményezte és a budapesti Székely Nemzeti Tanács támogatta mozgalomban. A vásárhelyi baloldal attól tartott, hogy az Erdélyi Székely Nemzeti Tanács döntően konzervatív-nacionalista politikusokból, illetve „fajszékelyekből" fog megalakulni, s tevékenységében a „székely faji tendenciák" fognak dominálni.[244] Antalffy Endre neves orientalista, a Nemzeti Tanács

[240] Szervezkedik a reakció. *Tükör,* 1918. november 19. Vö. Fuchs Simon: *Munkásmozgalom a Maros völgyében.* Bukarest, 1975, Politikai Könyvkiadó, 129.

[241] November 28-án megalakul a független székely köztársaság. *Kolozsvári Hírlap,* 1918. november 22.

[242] *Budapesti Hírlap,* 1918. november 21. Székely küldöttség Jászi miniszternél.

[243] MNL OL. K. 40. 1918-XVIII-308.

[244] A Székely Nemzeti Tanács beismeri... *Tükör,* 1918. november 24.

elnöke 21-én ezért arra kérte Jászit, hogy akadályozza meg a nagygyűlés megtartását, illetve lépjen közbe elhalasztásáért. Noha Jászi, majd – fenntartásokkal ugyan, de – Apáthy István és Vincze Sándor is a mozgalom támogatására szólította fel a Munkástanácsot és a Nemzeti Tanácsot, a marosvásárhelyi baloldal – részben elvi, részben hatalmi okokból – továbbra is támadta az előkészítő bizottságot, valamint a háttérben álló Bethlent és a budapesti Székely Nemzeti Tanácsot. Bethlennek és társainak a politikája volt az – írta lapjuk, a *Tükör* –, ami „az örvény szélére taszította ezt a sokat szenvedett szegény magyar nemzetet", ezért „nem hivatottak arra, hogy az újjáalakítás munkájában hívatlanul részt vegyenek". Bízzanak a „népkormányban", és higgyék el Jászi Oszkárnak, hogy „rátermettségével és becsületes, őszinte politikájával inkább meg fogja menteni lehetőségig ennek az országrésznek területi és magyar nemzeti integritását, mint ők".[245] A helyi hatalmi harc Bethlen, Ugron és társaik visszavonulásával végződött. Az előkészítő bizottság november 24-én feloszlatta magát, és a 28-i nagygyűlés levezetését Antalffyéknak engedte át.[246]

A november 28-i nagygyűlésen, amelyen a helyi és környékbeli lakosság mellett húsz erdélyi vármegye küldöttjei – egyes becslések szerint összesen kétezer, mások szerint akár ötezer fő – vettek részt, Antalffy Endre elnökölt. Szónokok voltak Szádeczky Lajos és Bíró Balázs kolozsvári egyetemi tanárok, az ottani Polgári Tanács képviselői, Ravasz László, az erdélyi református egyházkerület főjegyzője és a kolozsvári református teológia igazgató-professzora, valamint Szőts János (Kolozsvár) és Csetri János (Marosvásárhely) szociáldemokrata vezetők. A budapesti és a kolozsvári Székely Nemzeti Tanács vezetői és az előkészítő bizottság tagjai közül senki sem szólalt fel, valószínűleg jelen sem voltak. Szádeczky professzor, aki történész, az MTA tagja és a székelység ismert kutatója volt, cáfolni igyekezett a dákoromán elméletet, és a székelység erdélyi őshonosságát hangoztatta. Bíró Balázs ügyvéd és jogászprofesszor a közigazgatás megerősítésének szükségességét domborította ki, Ravasz László pedig a „megértés" és a „testvériesség" fontosságáról beszélt. Az elfogadott határozat helyeselte a kormány „wilsonizmuson alapuló" nemzetiségi politikáját és

[245] Szervezkedik a reakció. *Tükör,* 1918. november 19.

[246] Még egyszer a Székely Nemzeti Tanácsról. *Tükör,* 1918. november 22. és A november 28-i nagygyűlést a nemzeti tanácsok szervezik. *Székely Napló,* 1918. november 26.

az integritáshoz való ragaszkodást, s az „erről való eltérést" elutasította.[247] Kiáltványa, amely a románok felhívásához hasonlóan *A világ népeihez* címet kapta, ugyancsak Jászi alapelképzeléseinek szellemében fogant. Arra hivatkozva, hogy egy ország lakosságának 15–16%-a nem követelheti területének mintegy 35%-át, s hogy az erdélyi, bánsági és partiumi magyar és német lakossággal szemben a románság kisebbséget képez, a kiáltvány mind Erdély katonai megszállását, mind tervezett elcsatolását jogtalannak és a wilsonizmussal összeegyeztethetetlennek nevezte. Ezután lényegében megismételte Jászi aradi és Károlyi november 24-i ajánlatát: „Mi nem ígérünk nektek csillogó királyságot; csak, ami nekünk van: köztársaságot imperializmus, oligarchia és militarizmus nélkül. Minden nemzetnek egyformán demokratikus és nemzeti önállóságot, saját nyelvű közoktatást, igazságszolgáltatást, községi, járási és állami igazgatást magunk választotta szervekkel. Mindazt, amit a békekongresszustól is bármely nemzet várhat. Egy keleti Sweizot teremtünk magunknak, hol a hitfelekezetek teljes autonómiája, sajtószabadság, egyesülési és gyülekezési, birtoklási és munkaszabadság, szóval az életfeltételek egyenlősége mellett csupán az önként vállalt szerződés tartana össze az emberi tökéletesedés felé vezető nemes versenyen" – tartalmazta az utóbb angolra és franciára is lefordított, és külföldön is terjesztett felhívás.[248]

A székely köztársaság esetleges kikiáltásának tervével a nagygyűlés nem foglalkozott, s nem választotta meg az eredetileg tervezett Erdélyi Székely Nemzeti Tanácsot sem. Ehelyett – döntően saját híveiből – Antalffy egy Erdélyrészi Magyar Nemzeti Tanácsot alakított azzal a céllal, hogy a román hadsereg által már megszállt és a belgrádi egyezmény értelmében még megszállandó területeken a magyarság érdekeit védje és ügyeit intézze.[249] Az eredeti tervektől való eltérés okait nem részletezik a források. Feltehető, hogy Antalffyék felmérték: a székely köztársaság kikiáltása bármiféle katonai és logisztikai háttér nélkül és úgy, hogy a román hadsereg a székelyföldi területek közel felét már megszállta, levegőben lógó, eleve kudarcra ítélt és valószínűleg súlyos emberáldozatokkal járó vállalkozás

[247] Az eseményről a helyi, a kolozsvári és a fővárosi sajtó is beszámolt. Lásd például A marosvásárhelyi Nemzetgyűlés. *Tükör,* 1918. december 1.; Megalakult a Székely Nemzeti Tanács. *Székely Napló,* 1918. november 30.; A székely nemzetgyűlés Magyarország integritásáért. *Kolozsvári Hírlap,* 1918. november 28. és A marosvásárhelyi székely nemzeti tanács határozata. *Budapesti Hírlap,* 1918. november 30.

[248] MNL OL. K. 40. 1918-IX-905.

[249] Uo. 1918-IX-484.

lett volna. Tudniuk kellett azt is, hogy a Székelyföld külön útra térése az Erdély egyéb részein élő magyarok helyzetét nem javítani, hanem minden bizonnyal rontani, a kormány integritáshoz ragaszkodó politikáját pedig keresztezni fogja. Ezekre a megfontolásokra utalt a kolozsvári *Ellenzék*, amikor beszámolójában kiemelte, hogy a „szeparatisztikus törekvéseket sikerült a hideg ész szavával a helyes mederbe terelni", s hogy a határozat „az egész magyarsággal való közösséget juttatta érvényre", „speciális székely jellegét elejtette".[250]

A székely nagygyűlés előtti és utáni napokban a román hadsereg akadálytalanul folytatta előnyomulását. Marosvásárhelyre december 2-án, Brassóba és Nagyszebenbe december 5-én, Székelyudvarhelyre december 6-án, Sepsiszentgyörgyre december 9-én vonultak be. Felvonulási útvonalukon a következő kiáltványt terjesztették röpiratok és plakátok formájában: „Románok! Amióta a Kapus partján Gelu vajda hősi halált halt a betolakodó barbár hódítókkal vívott harcban, a szépséges Erdélyben idegen uralom helyezkedett be. Azóta ezer év telt el, s ez idő alatt csupán egyszer tépte szét a rabság láncait nemzetségünk álmodozóinak legnagyobbika: Vitéz Mihály vajda, aki azonban álnokul megöletve elesett, s azzal álmának vége lett. A keserű rabságnak újabb századai teltek el azóta, melyek titeket legyőztek, de lelketeket megacélozta. A mindnyájunk által álmodott pillanat, melyet fajunk prófétái hirdettek, s az ideálokért harcoló vértanúk vére szentelt meg, most azonban elérkezett. A láncok örök időkre lehullanak. [...] Románok! A szabadságot hozzuk magunkkal, és az igazság van zászlónkra írva. Őfelsége, I. Ferdinánd király, a királyok legvitézebbje és legbölcsebbje parancsára lépjük át azokat az igazságtalan határokat, melyek minket tíz évszázadon át elválasztottak, s megfeledkezve a fájdalom és szolgaság idejének emlékeiről, testvéri jobbunkat nyújtjuk felétek, hogy megerősítsük azt a köteléket, mely ezentúl nem kell hogy feloldódjék, és nem is fog feloldódni soha."[251] A gyakorlatban pedig folytatódott a helyi hatalom részleges átvétele, a fenyegető fellépés a magyar lakossággal szemben és helyenként a harácsolás.

A román hadsereg előnyomulása és a román nemzeti tanácsok és gárdák helyi hatalmi törekvései egyre nyilvánvalóbbá tették a magyar kormány legnagyobb hibáját: elmulasztották egy ütőképes nemzeti hadsereg gyors felállítását. A belgrádi katonai konvenció értelmében Magyarország

[250] A Székelyföld jövője. *Ellenzék*, 1918. december 1.

[251] MNL OL. K. 40. 1918-IX-371.

6 gyalogos- és 2 lovashadosztályt tarthatott fenn. Erdély védelme ezek közül elsősorban a Kolozsvár központtal felállítani tervezett 38. gyaloghadosztály feladata lett volna. A hadosztály elméletileg a kolozsvári és szatmárnémeti dandárból, a dandárok pedig két-két ezredből álltak. Előbbihez a 21. kolozsvári és a 24. zilahi ezred tartozott. Emellett számításba lehetett venni az Arad központtal szerveződő 11. hadosztály Szamosújváron és Aradon elhelyezett egy-egy ezredét, valamint a 23. (szegedi) hadosztály 39. dandárjának nagyváradi székhelyű 4. ezredét. Linder, majd a november 9-én helyébe lépő Bartha alezredes egyaránt a legfiatalabb öt korosztály visszatartásával, illetve behívásával kívánta feltölteni a kereteket. A különbség közöttük abban állt, hogy míg november 8-i rendeletében Linder kizárólag a belső rend fenntartásában jelölte meg az új hadsereg feladatát, addig november 12-i intézkedésében Bartha ehhez hozzátette „ezeréves hazánk" megóvásának a feladatát is. Egyik nyilatkozatában emellett felvetette, hogy az „erdélyi veszélyeztetett területek" védelmére külön „székely légiót" kíván szervezni.[252] A koncepció azonban a célok módosítása ellenére is csődöt mondott. A harci kedv hiánya és az alacsony zsold miatt a 18–22 évesek közül is sokan hazamentek, illetve nem engedelmeskedtek a bevonulási parancsnak. Az új hadsereg létszáma november végén így még mindig csak 22 ezer, és december elején-közepén is csak 38 ezer fő volt. Kolozsváron november 31-én például elvileg 590 tiszt és 1460 honvéd tartózkodott, a szabadságolások és eltávozások miatt azonban ténylegesen ennél jóval kevesebb, mintegy 700–800 fő.[253]

Talán a létszámhiánynál is nagyobb problémát jelentett a fegyelem teljes felbomlása. Kratochvil Károly ezredes, akit a nagyváradi 39. dandár éléről november 23-án neveztek ki az erdélyi katonai kerület és egyben a 38. hadosztály parancsnokává, s aki 27-én érkezett új állomáshelyére, így jellemezte a laktanyákban uralkodó állapotokat: „A legénység csak a zsoldfizetés és étkezés idején tartózkodik a laktanyákban, különben gyűlésezik, sétál és kocsmázik a városban. [...] Ellenség ellen semmi szín alatt sem hajlandók szolgálni. [...] Az éles tölténnyel való lövöldözés egész nap, egész éjjel tart, [...] az emberek a szivart szájban tartva, kezüket

[252] A románok nem törnek be Erdélybe. *Nagyváradi Napló*, 1918. november 12.

[253] Rubint Dezső: *Az összeomlás*, i. m. 339–343.

zsebre dugva beszélnek a tisztekkel."[254] A 39. dandár nagyváradi ezredénél hasonló vagy még minősíthetetlenebb állapotok uralkodtak. Az ezredparancsnok december eleji jelentése szerint: „Ha pl.: a közkatona új nadrágot akar, azt mondja tisztjének, hogy »Hallja! Mikor ad már más nadrágot?« Erre egy bajtársa közbeszól: »Hajítsd a pofájához!« A tiszt kérdésére, hogy ki használ ilyen hangot, az illető büszkén kiáll, s fenyegető hangon jelentkezik: »Én mondtam, most új rend van, most másképp beszélünk.« Egy másik katona a zászlóalj parancsnokának, ki a legénységi szobába ment a felszerelés ellenőrzése végett, azon kérdésére, hogy kinek van még valami kívánsága, azt mondta: »Hát bassza ki az anyját, mikor ad már új bakancsot?«".[255]

Ezen a helyzeten kívánt változtatni néhány Kolozsváron tartózkodó fiatal tartalékos és tényleges székely tiszt – többek között Zágoni István újságíró, a kolozsvári Székely Nemzeti Tanács egyik tagja és az Erdélyi Szépmíves Céh egyik későbbi alapítója, valamint Verbőczy Kálmán százados, az egyik kolozsvári nemzetőrzászlóalj parancsnoka –, amikor november vége felé elhatározták, hogy toborzóútra indulnak a Székelyföldre, s megpróbálják az ottani fiatalokat katonáskodásra bírni. Tervükről tájékoztatták Apáthy Istvánt, akinek a támogatásával a kolozsvári helyőrség parancsnokai menetlevelet és pénzt biztosítottak számukra. A tizenhét tiszt november 28-án érkezett meg Barótra, ahol „főhadiszállásukat" berendezték. Néhányan a közeli erdővidéki falvakba, mások Háromszék, Csík és Gyergyó románok által nem vagy kevéssé ellenőrzött településeibe indultak. Összesen mintegy félezer székely fiatal jelentkezett, akik december 1-jén egy páncélvonat által vezetett szerelvény vagonjaiban indultak Kolozsvárra Balázsfalván és Tövisen át. Belőlük alakult meg december első napjaiban az úgynevezett székely zászlóalj, amelynek első parancsnoka Zágoni István lett, majd őt rövidesen Berde Gábor őrnagy váltotta. A székely különítmény, amelyhez újabb és újabb székelyföldi csoportok csatlakoztak, a Fellegvár melletti barakktáborban kvártélyozta el magát, a hadsereg más kolozsvári alakulataitól elkülönülve. A Bocskai-sapkás és fehér- vagy nemzetiszínű karszalaggal ellátott székelyek száma rövidesen elérte az 1700-at, de fegyvere csak alig 600-nak volt. Az ezreddé bővült és

[254] Kratochwill Károly: Emlékezés a székely hadosztályról. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1929. 357.

[255] Gottfried Barna – Nagy Szabolcs: *A Székely Hadosztály története.* Barót, 2011, Tortoma Kiadó, 49.

egy tüzérüteggel is megerősített egység parancsnoka a csíkszeredai születésű Nagy Pál ezredes lett.[256]

A markánsan nemzeti elkötelezettségű, öntörvényű és nehezen zabolázható székelyek kolozsvári jelenléte némileg új helyzetet teremtett a városban. Zágoni István visszaemlékezése szerint a vasútállomástól a Főtéren át a Honvéd utcai laktanyába zárt alakzatban és énekszóval vonuló székelyeket a város magyar polgársága lelkesen és megkönnyebbüléssel fogadta. Apáthy kifejezetten örült a jelenlétüknek, és megérkezésükkor lelkes beszédben üdvözölte képviselőiket a Városháza nagytermében. Zágoni szerint talán azt sem bánta volna, ha egy „erős magyar katonaság" egyszerűen „félretaszítja őt is az útból, s átveszi a történendőkért a felelősséget", mert áldatlan szerepében már csak az a meggyőződés tartotta vissza, hogy „inkább feláldozza önmagát, semhogy meneküljön". A város alig 7–8 ezer fős (12–13%) románsága ezzel szemben aggódva fogadta a harcias székely fiatalokat, és képviselőik ennek hangot is adtak. Amos Francu ügyvéd, a Román Nemzeti Tanács első elnöke és utóda, Emil Hațieganu törvényszéki bíró, továbbá Kuncz Aladár iskolatársa és a *Nyugat* számos szerzőjével jó kapcsolatokat ápoló Emil Isac költő egyaránt úgy gondolták, hogy „kár volt székely katonákat hozni Kolozsvárra".[257]

Apáthy alelnöke, Vincze Sándor és a hozzá kötődő radikális szociáldemokraták ugyancsak fenntartással kezelték a székelyek kolozsvári jelenlétét, és távolról sem osztották a polgárság, illetve Apáthy örömteli elégedettségét. Vincze szerint a „székelyek nagy dérrel-durral érkeztek", és megérkezésük után „a rend és a fegyelem még kisebbre zsugorodott" a városban. Ezért Apáthy beszéde után, melyben hemzsegtek a „beszivárgó" és „se írni-olvasni, se dolgozni, se harcolni nem tudó" „oláhokat" becsmérlő szokásos magyar sztereotípiák, külön „eligazítást" tartott nekik. Ebben figyelmeztette őket, hogy ne hetvenkedjenek; a cél a népek közötti civakodás megszüntetése örök időkre: „Románnak, magyarnak egyformán joga van az élethez, kenyérhez, joghoz, szabadsághoz! Aki az egyik nép szabadságát, jogát, kenyerét el akarja venni, az a másik népet is sújtani

[256] Zágoni István: *Székelyek ítéletidőben,* i. m. 10–60.; Szent Kereszthegyi Kratochvil Károly: *A székely hadosztály 1918–19. évi bolsevistaellenes és ellenforradalmi harcai a székely dicsőségért, Erdélyért, Magyarország területi épségéért és Európáért.* Budapest, é. n. [1938], Székely Hadosztály Egyesület, 13–18., valamint Koszta István: A román hadsereg útja a Regáttól Nagyváradig, illetve Nagy Szabolcs: A Székely Hadosztály megalakulása. *Nagy Magyarország,* 2010/2. 34., 38–40.

[257] Zágoni István: *Székelyek ítéletidőben,* i. m. 32., 52., 54., 96., 124.

akarja. Az urak élősdi, dologkerülő hada századok óta úgy tartotta igában a székelyt, magyart és románt, hogy mindig egymásra uszította őket. [...] Ennek az úri huncutságnak a forradalom véget vetett. Székely, román, magyar egy testvér a szabadságért való küzdelemben. Aki pedig itt megint egymásra akarja uszítani a népeket, az vessen számot a munkásság fegyvereivel és azzal a ténnyel, hogy van Kolozsváron minden háborús uszító számára elegendő börtön, és ha kell – lámpavas."[258]

Az igazság valószínűleg a két vélemény között bújt meg. A székely katonák és így a székely egységek között akadtak fegyelmezettek és fegyelmezetlenek egyaránt. Előbbire jó példa az Apponyi Lajos főhadnagy vezette század, amely Gyalun és a Gyalu fölötti Hidegszamoson berendezkedve biztosította Kolozsvár ottani áramfejlesztő telepének zavartalan működését, s egyben azt is, hogy a környékbeli mócoknak véletlenül se jusson eszükbe a városra támadni, amitől a kolozsvári magyarok folyamatosan tartottak. Az utóbbira pedig azok szolgáltattak példát, akik az egyik december közepi vasárnap délután a Román Nemzeti Tanács és a román nemzeti gárda székháza előtt gyülekeztek egyesek szerint ostromra készülve, mások szerint csak erejüket fitogtatva.[259] Úgyhogy mindent egybevetve igazat adhatunk Kratochvil ezredes december 9-i jellemzésének: a székelység „külsőleg tényleg tekintélyes erőt reprezentál", és „idővel értékes csapat alakul ki belőlük", fegyelmezésük azonban „igen nehezen halad". „Vérmérsékletükből kifolyólag minden székely a maga ura akar lenni, szeret provokálni, és aztán a saját bírája lenni [önmaga bíráskodni]."[260]

A november 28-i marosvásárhelyi székely nagygyűlés szervezésének és a székely fiatalok november végi toborzásának napjaiban befejeződtek a gyulafehérvári román nagygyűlés előkészületei. Bár a gyűlést december 1-re hirdették meg, az egyesülési határozat vitája már november 30-án megkezdődött. A kilencpontos határozattervezetet Vasile Goldiş tanár és publicista, a Központi Román Nemzeti Tanács tagja terjesztette elő. Néhány nappal korábbi sajtónyilatkozatában Goldiş már nyilvánvalóvá tette, hogy ki fogják mondani a Romániához való csatlakozást. Ezt az egyesülést azonban nem teljes beolvadásként, hanem az 1867-es osztrák-magyar kiegyezéshez hasonló reálunióként képzelte el. „Romániával közös lesz a hadügy, a külügy és a pénzügy" – nyilatkozta. Egyebekben azonban

[258] PIL. 965. fond 1. ő. e. Vincze Sándor: Erdélyi forradalom. II. 32–34.
[259] Zágoni István: *Székelyek ítéletidőben,* i. m. 53–54., 91–96.
[260] Gottfried Barna – Nagy Szabolcs: *A Székely Hadosztály története,* i. m. 63.

„Románia teljes autonómiát ad nekünk addig az ideig, amíg a Román Királyság régi területén a demokratikus átalakulás meg nem történik". A 26 vármegye saját törvényhozó és végrehajtó hatalommal fog rendelkezni, miközben a bukaresti „birodalmi gyűlésben" is képviselteti magát. Vagyis Goldiş korlátozott jogkörű állami önállóságot képzelt el Erdély számára; a csatlakozást ehhez a feltételhez kívánta kötni.[261] A 30-ai megbeszélésen lényegében ugyanezt az álláspontot képviselte, hozzátéve, hogy a 26 vármegye autonómiájának részletkérdéseit egy olyan alkotmányozó nemzetgyűlés lesz hivatott kimondani, amelyen mindegyik erdélyi nemzet számarányának megfelelően fogja képviseltetni magát. Erdély autonómiája mellett törtek lándzsát a szociáldemokraták jelen lévő képviselői, többek között Ion Flueraş is, míg a nemzeti pártiak többsége és a külföldről hazatért emigránsok képviselői az autonómia ellen és a feltétel nélküli csatlakozás mellett érveltek. A vitában döntő súllyal esett latba Vaida-Voevod véleménye, aki szerint az erdélyiek, bukovinaiak és besszarábiaiak többsége a regátiakkal szemben önmagában is garanciát jelent demokratikusabb viszonyok kialakítására, valamint Iuliu Maniué, aki azt hangsúlyozta, hogy a csatlakozás feltételekhez kötése összeférhetetlen lenne Románia tekintélyével. A késő estig tartó vita kompromisszummal zárult. Nem kifejezetten feltételként, de mégis benne maradt a határozati javaslatban az „ideiglenes autonómia" terve az alkotmányozó gyűlés összeülésig, kimaradt belőle viszont a magyarok és a németek részvételére való utalás.[262]

A javaslatot másnap délelőtt 1228 – más források szerint 1450 – küldött fogadta el, akik közül 600-an az egyes körzeteket, a többiek a pártokat és a különböző egyleteket és szervezeteket képviselték. A két román egyházat 5 püspök, 4 vikárius és 129 esperes reprezentálta. A határozat első pontja kimondta „Erdély, Bánát és Magyarország összes románjainak [...] s az általuk lakott területeknek egyesülését Romániával". A régió jelentős részének szerb megszállása miatt külön is hangsúlyozták „a román nemzet elidegeníthetetlen jogát a Maros, Tisza és Duna között elterülő egész Bánátra". A második pont tartalmazta a leginkább vitatott autonómia ügyét ilyeténképpen: „A nemzetgyűlés az általános választói jog alapján választandó alkotmányozó gyűlés összeüléséig ideiglenes autonómiát tart fenn e területek lakosai számára." A harmadik pont „teljes nemzeti szabadságot"

[261] Szász Zoltán: Forradalmak és nemzeti mozgalmak a monarchia összeomlása után (1918–1919). In Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története,* i. m. III. 1716.
[262] Raffay Ernő: *Erdély 1918–1919-ben.* Budapest, 1987, Magvető Könyvkiadó, 156–158.

ígért az együtt lakó népeknek, amit így konkretizált: „Mindenik népnek joga van a maga neveléséhez és kormányzásához saját anyanyelvén, saját közigazgatással, saját kebeléből választott egyének által. A törvényhozó testületekben és az ország kormányzásában való részvételre minden nép népességének számarányában nyer jogot." Mindez egy olyan, a „közélet minden terén" érvényesülő „demokratikus uralomhoz" illeszkedett volna, amelynek alappillérei a 21 éven felüli férfiak és nők titkos választójoga, „korlátlan sajtó, gyülekezési és egyesülési jog", „radikális földbirtokreform" és különböző munkásjóléti intézkedések lettek volna. A javaslat utolsó, 9. pontja azt ajánlotta a küldötteknek, hogy „az erdélyi, bánáti és magyarországi románok ügyeinek további vezetésére" alakítsanak egy „nagy nemzeti tanácsot".[263]

A küldöttek által elfogadott javaslatot ünnepélyes keretek között hirdették ki a gyulafehérvári vármezőn és környékén összegyűlt több tízezer – a román hagyomány szerint 100, sőt egyes becslések szerint akár 130 ezer – románnak, akik szekereken, gyalog és a magyar kormány által biztosított különvonatokon érkeztek a helyszínre. A tömeg áhítattal hallgatta a szép – nemzetiségi szempontból az 1868-as magyar nemzetiségi törvénynél többet, Jászi aradi ajánlatainál azonban kevesebbet tartalmazó – ígéreteket, melyeket nagy lelkesedéssel elfogadott. Az ováció után Vaida-Voevod javaslatot tett a 200 tagú Nagy Nemzeti Tanács megválasztására, amit a tömeg ugyancsak jóváhagyott. A 200 tag közel fele (99 fő) jogász volt, míg a papságot 39 fő képviselte. Legtöbben a Román Nemzeti Párt soraiba tartoztak; a szociáldemokratákat mindössze 17 fő reprezentálta. Egy nagyszebeni szociáldemokrata tanítónő személyében a tagok között egy nő is helyet kapott.[264]

Másnap, december 2-án a Nagy Nemzeti Tanács 15 tagú végrehajtó testületet jelölt ki, melyet Kormányzótanácsnak (Consiliul Dirigent) neveztek. Ennek elnöke és egyben „belügyminisztere" Iuliu Maniu, a külügyek felelőse Alexandru Vaida-Voevod, a hadügyeké Ştefan Cicio Pop, a kulturális ügyeké pedig Vasile Goldiş lett. A pénzügyi osztályt Aurel Lazăr, az ipari ügyek osztályát Iosif Jumanca, a szociális ügyekét Ion Flueraş vezette. Emil Haţieganura a törvény-előkészítés feladata hárult, míg a Párizsból hazatért Octavian Goga tárca nélküli „miniszter" lett. Politikai szempontból

[263] Mikó Imre: *Huszonkét év*. Budapest, 1941, Studium, 265–267. Újabban közli Romsics Ignác (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény,* i. m. I. 70–71.

[264] Gheorghe Iancu: *The Ruling Council,* i. m. 34.

a Nemzeti Pártot 10, a szociáldemokratákat pedig 2 fő képviselte, míg 3-an függetlenek voltak. Ugyanekkor választották meg azt a küldöttséget, amely az egyesülési határozatot vitte a december 1-jén Bukarestbe visszaköltözött uralkodónak és kormányának. A delegációt, amelynek a vezető erdélyi politikusok mellett Iuliu Hossu görögkatolikus és Miron E. Cristea görögkeleti püspök is tagjai voltak, az uralkodó december 14-én fogadta, ugyanazon a napon, amikor felmentette a Coandă-kabinetet, és ismét Brătianut kérte fel kormányalakításra. Mivel a Bukovinába bevonult román csapatok támogatásával megrendezett november 28-i czernowitzi „nemzetgyűlésen" az ottani románok is a feltétel nélküli csatlakozás mellett döntöttek, az uralkodó már nemcsak a „régi" királyságban, hanem a Besszarábiában és Bukovinában élő románok nevében is üdvözölte a „Kárpátok másik oldalán élő testvéreink határozatát", mellyel „teljessé vált az összes románok nemzeti egysége". December 24-én ezt egy királyi rendelettörvényben is megerősítette, amely kimondta, hogy az „1918. december elsejei gyulafehérvári nemzetgyűlés határozatában foglalt területek a román királysággal örökre egyesülve vannak és maradnak".

Ugyanekkor jelent meg az a királyi dekrétum is, amely a Nagyszebenben berendezkedő Kormányzótanács hatáskörét, valamint a testület és a bukaresti kormány viszonyát szabályozta. Ezek értelmében nemcsak a kül- és hadügyek, hanem a pénzügyek, a vámügyek, valamint a közlekedési és hírközlési ügyek is a királyi kormány hatáskörébe kerültek, s a nagyszebeni testület fő feladatává a választójogi reform és a földreform előkészítése vált. Brătianu egységesítő elképzeléseinek megfelelően a 26 vármegye autonómiájáról vagy bármilyen jellegű különállásáról a rendeletben nem esett szó, ahogy a nemzetiségi jogokról sem. Említésre került viszont, hogy az Erdéllyel kapcsolatos ügyek intézése céljából a központi kormány tárca nélküli miniszterekkel fog kiegészülni. A kormánnyal való konzultációk során ezek számát háromban állapították meg. A Kormányzótanács javaslata alapján Alexandru Vaida-Voevod, Vasile Goldiş és Ştefan Cicio Pop kapták meg ezt a funkciót, akik 1919 elején foglalták el bukaresti hivatalukat.[265]

A gyulafehérvári határozatokkal kapcsolatban Apáthy István december 7-én azt jelentette a magyar kormánynak, hogy Emil Haţieganu

[265] Uo. 42–44. és Raffay Ernő: *Erdély 1918–1919-ben,* i. m. 160–161. A két királyi rendelettörvényt december 11-i és december 14-i dátumozással közli Mikes Imre: *Erdély útja,* i. m. 177–178.

biztosította: azok csak elvi jelentőséggel bírnak; a „közigazgatást ez idő szerint nincs szándékukban átvenni".[266] A valóság azonban ellentmondott ennek. Számos vidéki jelentés tanúsága szerint december elején felerősödtek a különböző román szervezetek már addig is jól érzékelhető hatalomátvételi törekvései, valamint a vegyes lakosságú körzetekben a magyarellenes fellépések. „Dicsőszentmártonban – tudósított például egy december 10-i távirat – román nemzeti tanács gyulafehérvári határozat alapján Kis-Küküllő vármegyében átvette az impériumot erőhatalommal. [...] Alispán, pénzügyigazgató, posta, városi tanács mellé népbiztosokat neveztek ki. Tisztviselők kényszerhelyzetben fogadalmat tettek."[267] Gyulafehérváron erre már korábban, december 5-én sor került. A magyar polgármestert és a rendőrkapitányt román ügyvédekkel váltották fel, a beosztott tisztviselőknek pedig, akik a helyükön maradhattak, esküt kellett tenni a Román Nemzeti Tanácsra.[268] Folytatódtak a magyar lakosság elleni atrocitások is, és a magyar nemzeti szimbólumokat egyre több épületen váltották fel románok. Azokon a helyeken, ahol többséget képeznek – tájékoztatta a kormányt gróf Majláth Gusztáv Károly erdélyi római katolikus püspök –, a románok „kényszerítik a magyarságot a román színek viselésére és a román nyelv kizárólagos használatára".[269] Hasonló jelentés futott be december 3-án Bethlenből, ahol a magyar nyelvű falragaszokat tüntetőleg fényes nappal tépdesték le. Ismét előfordultak fosztogatások is, például Borosbocsárdon (Alsó-Fehér vármegye), ahol az egyik magyar szőlő- és földbirtokost december első napjaiban a román nemzeti gárda fegyveresei előbb kifosztották, majd családjával együtt elkergették. Vagy Kolozs vármegyében, ahol – egy december 2-i jelentés szerint – „nemzetiségi elemek fosztogatnak", „A birtokok állatállományát, gabona- és takarmánykészletét elhordják".[270]

A magyar többségű vidékeken hasonló akciókra nem, illetve csak jóval ritkábban került sor. A román hatalomátvételi törekvések azonban itt is érzékelhetők voltak: „úgy a nagyszebeni román komité, mint a megszálló seregek – tájékoztatta erről a kormányt Paál Árpád, Udvarhely vármegye alispánja december 20-án – Székelyföldet román impérium alá akarják

[266] MNL OL. K. 40. 1918-IX-755.
[267] Uo. 1918-IX-807.
[268] Uo. 1918-IX-811.
[269] Uo. 1918-IX-677.
[270] Uo. 1918-IX-802., 1919-IX-73., 1918-IX-717.

szorítani, s ezt még a béketárgyalások döntése előtt végbe akarják vinni." Kérdéseire azonban, amelyek a kormány álláspontjára és az esetleges ellenlépésekre vonatkoztak, a jól ismert sztereotípiáknál konkrétabb választ nem kapott. A Jászi nevében küldött december 30-i távirat hangsúlyozta, hogy a gyulafehérvári határozatokat a magyar kormány nem tekinti a románság reprezentatív véleményének, és „Magyarországnak Erdélyre vonatkozó ezeréves történelmi jogát [...] soha feladni nem fogja". Hozzátette: „A magyar kormány az Erdélybe bevonuló román csapatokat csupán a fegyverszüneti szerződés alapján fellépő entente seregeknek tekinti, nem pedig a szomszédos román királyság okkupáló csapatainak. [...] Erdély jövőjének kérdése véglegesen a békekonferencián fog megoldatni, ahol minden remény szerint a nyugati nagy nemzetek igazságosságra törekvő érzéseiben a magyar kormány felkészült és erőteljes állásfoglalása a magyar Erdélyért megértésre és elismerésre fog találni." Addig pedig „fogadják a végleges impériummal egyáltalán nem rendelkező román komité intézkedéseit megértéssel, minden körülmények között őrizzék meg a nyugalmat".[271]

A nyugalom megőrzésére azonban könnyebb volt Pestről felszólítani, mint azt Erdélyben betartani. Interetnikus konfliktusok a magyar többségű területeken is előfordultak. Ezek közé tartozott Bihar vármegye és Nagyvárad, ahol a nemzeti kokárdát viselő románokat a magyar lakosság inzultálta. A kialakult hangulatot a bihari Román Nemzeti Tanács elnöke és a Kormányzótanács tagja, Aurel Lazăr december 14-én úgy jellemezte, hogy az „sovinisztább" és „megszégyenítőbb", mint a „régi rendszer" volt.[272] A város kormánybiztosa, a polgári radikális beállítottságú Ágoston Péter ugyanakkor arról tájékoztatta Jászit, hogy a helyi Román Nemzeti Tanács és a magyar városvezetés között azért lett feszült a viszony, mert nyilvánvalóvá tette, hogy „a román királyságnak sem közvetve, sem közvetlenül a hatalmat átengedni" nem fogja.[273] Olyan jelentést, amely a román falvak magyar állam iránti lojalitásáról számolt volna be, egyet ismerünk. Ennek a december 3-án Aradról küldött beszámolónak a szavahihetőségéhez azonban kétség fér, mert a megnevezett falvak egyikében, a közel 3 ezer fős Szentmártonban mindössze 30 román élt.[274]

[271] Uo. K. 26. Miniszterelnökség központilag iktatott iratai. 1918-XLI-6141.
[272] Uo. K. 40. 1918-IX-892.
[273] Uo. 1918-IX-937.
[274] Uo. 1918-IX-708.

Két nappal a gyulafehérvári nemzetgyűlés után Vix alezredes a szövetséges hatalmak nevében közölte a magyar kormánnyal, hogy a magyar csapatokat a szlovákok lakta és a csehszlovák állam részét képező felső-magyarországi régióból is ki kell vonni, és a cseh hadseregnek jogában áll ezeket a területeket katonailag ellenőrzése alá vonni. A gyulafehérvári határozatok és ez a döntés Károlyi Mihályt arra késztették, hogy december 4-én egy újabb kiáltványban reagáljon az előző napok fejleményeire. Ebben a felvidéki és az erdélyi magyarokat egyaránt arra kérte, hogy „hajoljanak meg e kényszerűség előtt", s ne szolgáltassanak ürügyet „összeütközésre vagy éppen vérontásra". Egyben kifejezte reményét, hogy a rövidesen összeülő békekonferencia „nem fogja engedni, hogy Magyarország jogosulatlan hódító törekvések áldozatául essék". A hivatalosan december 8-án megkapott gyulafehérvári határozatok ellen december 9-én emellett külön is tiltakozott. Válaszjegyzékében hangsúlyozta, hogy ezek a határozatok egyaránt ellentétesek a padovai és belgrádi megállapodásokkal, melyek értelmében a közigazgatás a katonailag megszállt területeken is a magyar állam irányítása alatt marad.[275] Közben a minisztertanács december 6-án eldöntötte, hogy az erdélyi ügyek irányítására Kolozsvár székhellyel kormánybiztosságot állít fel, amelynek vezetésével Apáthy Istvánt bízta meg. A hivatalosan Kelet-magyarországi Főkormánybiztosságnak nevezett szervezet hatásköre elvileg a románok által követelt 26 vármegyére terjedt ki. Apáthy december 7-én vette át kinevezését, és december 8-án érkezett vissza Kolozsvárra. Amint értesültek róla, a románok azonnal tiltakoztak a professzor kinevezése ellen. A tiltakozásnak a kormány nem adott helyt; „a románoknak ehhez semmi közük" – állapították meg szokatlan, ám nagyon is helyénvaló önérzettel.[276]

Az új helyzetben ismét felmerült a székely köztársaság kikiáltásának terve. A kormánytagok közül Bartha Albert hadügyminiszter vetette fel ezt, aki úgy gondolta, hogy a gyulafehérvári nemzetgyűlésre az lenne a méltó válasz, „ha a székelyek és szászok hasonló gyűléseken az önrendelkezési jog alapján kimondanák a románoktól való teljes függetlenségüket és egy alkalmat sem mulasztanának el, hogy azt folyton ne hangoztassák".[277] A budapesti Székely Nemzeti Tanács köreiben ugyancsak szóba került

[275] Litván György (szerk.): *Károlyi Mihály levelezése.* i. m. I. 305–307., 316–318.

[276] MNL OL. K. 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. december 6. és 1918. december 8. Vö. Apáthy István: *Erdély az összeomlás után,* i. m. 165–166.

[277] MNL OL. K. 40. 1918-IX-735.

ennek a lehetősége. A *Budapesti Hírlap* december 4-én úgy tudta, hogy a „székely önálló és független köztársaság kikiáltása ezek után úgy látszik, nem várat magára".[278] A „budapesti székelyek" december 8-i nagygyűlése – Ugron Gábor előterjesztése alapján – azonban a marosvásárhelyi nagygyűléshez hasonlóan ismét a döntő lépés elhalasztása mellett foglalt állást. A székelység – tartalmazta a határozat – „végsőkig ragaszkodik a történelmi Magyarországhoz", és azt „Sohasem tűrnék, hogy román főhatóság alá kerüljenek". Ha a békekonferencia mégis így döntene, akkor „ki fogják mondani a független székely köztársaságot".[279] December 10-i ülésén a kolozsvári Székely Nemzeti Tanács hasonlóképpen foglalt állást: „ez idő szerint a székely köztársaság kimondását – tájékoztatta Jászit Sándor József – a magyar nemzet egysége és ellenségeinek szándékai megkönnyítésének [sic!] tekinti, nem helyesli, ahhoz hozzá nem járul, és a kimondás mellőzését leghatározottabban kéri."[280]

A kormány december 17-én foglalkozott a székely köztársaság tervével és egy esetleges „székely hadügyminisztérium" megszervezésének lehetőségével. Jászi, aki, ha fenntartásokkal is, de korábban támogatni látszott a tervet, ezúttal ellene foglalt állást. Ugron Gáborra hivatkozva kijelentette: „ha kikiáltják a székely köztársaságot, a románok, mint lázadókat fel fogják koncolni." A szociáldemokrata Kunfi Zsigmond osztotta Jászi aggályait. Ugyanakkor úgy vélte: „nem szabad megakadályozni", hogy a „székelyek valamilyen közjogi és politikai formában védekezhessenek a román megszállás ellen". „Ha megcsinálják a köztársaságot, ez ne menjen túl a jogi védekezésen, és ne szervezzenek külön hadsereget." Károlyi ugyancsak a székelyekre kívánta bízni a döntést. „Azt a tanácsot adhatjuk nekik, hogy ne legyenek agresszívek, mindenben óvatosak legyenek." Anyagi támogatást a kormánytól kaphatnak, ám „politikai okokból nem lehet hivatalosan elismerni a székely köztársaságot". „Ha mégis megcsinálják, ezt saját szakállukra tehetik."[281]

[278] Székely köztársaság terve. *Budapesti Hírlap,* 1918. december 4. 3.

[279] Székelyek nagygyűlése Pesten. *Ellenőr,* 1918. december 9.

[280] MNL OL. K. 40. 1918-XVIII-408.

[281] Uo. K. 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. december 17.

A ROMÁN HADSEREG ELŐRETÖRÉSE ÉS A KOLOZSVÁRI MAGYAR NEMZETI NAGYGYŰLÉS

Miután visszaérkezett Budapestről, Apáthy néhány nap alatt megszervezte a Kelet-magyarországi Főkormánybiztosságot. Tizennégy ügyosztályának vezetői részben a régi rend emberei, részben a forradalom három pártjának képviselői közül kerültek ki. Előbbiek közé tartozott például Sándor József, aki a székely ügyek felelőse lett, báró Horváth Emil, aki a fegyverszüneti ügyosztályt vezette és Papp József egykori főispán, aki a közigazgatási ügyekért felelt. A népjóléti ügyosztály élére a szociáldemokrata Jordáky Lajos került, míg a kulturális ügyeket a polgári radikális Janovics Jenő vezette, a románokkal pedig az ugyancsak polgári radikális Kertész Jenő tartotta a kapcsolatot. A legfontosabb ügyosztály, az elnöki vezetője Vincze Sándor lett, akit – emlékezete szerint – az Erdélyi Nemzeti Tanács Apáthy helyettesévé is megválasztott. Ez utóbbit Apáthy – ugyancsak utólag – cáfolta.[282]

December közepére, mire a Főkormánybiztosság megszerveződött, és ügyosztályai berendezkedtek az egyetemi diákotthon szobáiban, a román hadsereg mindenütt elérte a Belgrádban kijelölt demarkációs vonalat. Több helységben szükségállapotot vezettek be, cenzúrázták a lapokat, megtiltották a legfiatalabb korosztályok bevonulását, korlátozták a férfilakosság utazását, miközben a román gárdákat folyamatosan vették át a hadseregbe és nyíltan hirdették: Erdély Nagy-Romániához fog tartozni. A román lakosság mindenütt lelkesen, kokárdásan és a nemzeti zászlókat lobogtatva fogadta őket. A magyarok többségén viszont reménytelenség és csüggedés lett úrrá. Mint Marosvásárhelyről jelentették: „A színmagyar lakosság teljesen visszavonult, magába zárkózott életet él. Mindenütt lehorgasztott

[282] Apáthy István: *Erdély az összeomlás után,* i. m. 166.; PIL. 965 fond, 1. ő. e. Vincze Sándor: Az erdélyi forradalom. II. 37–38. és Kertész Jenő: *A tíz év előtti Erdély napjai* (3.), i. m. 171.

fejű, szomorú emberek. Az utcán lerongyolódott román katonaság cirkál és a híres vásárhelyi korzó az ürességtől tátong."[283] Ellenállást a magyar lakosság általában nem tanúsított; mindössze egyetlen helyről, Sepsiszentgyörgyről jelentették, hogy a 20 fős román „helyőrséget" a helyi lakosok december 16-án lefegyverezték, s a fegyvereket csak a magyar polgármester kérésére szolgáltatták vissza.[284]

Abban, hogy átlépve a demarkációs vonalat folytassák-e az előnyomulást, a román parancsnokok december elején még bizonytalanok voltak. Itt-ott – például Mezőbándon, Mezőmadarason és Marosludason már december 8–10-én feltűntek kisebb egységek, amelyek Aranyosgyéres és Torda irányába tartottak, ám az alakulatok zöme egyelőre a Maros túlpartján állomásozott. Maga a megszálló erők főparancsnoka, Traian Moşoiu tábornok is ellentmondásosan viselkedett. Egyszer azt nyilatkozta, hogy „ők demarkációs vonalat nem ismernek", máskor pedig azt, hogy az antant parancsának engedelmeskedve csak a „demarkációs vonalig szállják meg Erdélyt".[285] Ennek a bizonytalankodásnak, ha az volt egyáltalán, Henri Berthelot tábornok vetett véget, akinek Dél-Oroszország és Románia mellett Erdély is a hadműveleti területei közé tartozott, és aki a román vezérkar kérésének eleget téve december 12-én engedélyezte a Maros-vonal átlépését, valamint Dés, Kolozsvár, Máramarossziget, Nagybánya, Szatmárnémeti, Nagykároly, Nagyvárad és Arad elfoglalását. Közvetlenül Clemenceau-nak küldött, december 15-i jelentésében Berthelot azzal indokolta e „stratégiai pontok" megszállásának engedélyezését, hogy „Erdélyben magyar ügynökök lázítanak és bolsevizmusra bujtogatnak", ezért a demarkációs vonalon túl „számos helyen került sor tüntetésére, illetve zavargásra". Hozzátette: bizonyos magyar lapok a „szövetségesek ellen írnak", sértegetik a román királyt és királynét, továbbá a magyar kormány tudtával „Erdély lakosságát Romániától elfordítani igyekvő röpiratokat" terjesztenek. Mindez azonban, ha volt is alapjuk, csak ürügyként szolgált. Valójában arról volt szó, hogy a tábornok igyekezett elősegíteni a román cél – *fait accompli* teremtése Erdélyben – elérését. A későbbiekben ezt maga is elismerte. Berthelot felettesei, a Keleti Francia Haderő parancsnoka, Henrys tábornok és Franchet d'Espèrey, a térség szövetséges hadseregeinek főparancsnoka azonban több szempontból is nehezményezték lépését. Egyrészt szemére vetették,

[283] A megszállott Marosvásárhelyről. *Ellenzék,* 1918. december 17.
[284] Fráter Olivér: *Erdély román megszállása,* i. m. 47.
[285] Uo. 42–43., 59–60.

hogy túllépte hatáskörét, másrészt kifogásolták, hogy a belgrádi katonai konvenció előírásaival ellentétes döntést hozott. Clemenceau ugyancsak szót emelt tábornokának nyíltan és feltűnően románbarát eljárása ellen. Állásfoglalása azonban csak december 21-én érkezett meg Szalonikibe és Bukarestbe. Ennek alapján Henrys december 22-én utasította Berthelot tábornokot a román támadás leállítására, amit viszont Berthelot csak azon a napon, december 24-én továbbított a román parancsnokoknak, amikor a román katonaság már elérte Kolozsvárt.[286]

Berthelot döntéséről a kolozsvári Főkormánybiztosság kémei útján már december 14-én értesült, és erről haladéktalanul értesítette a budapesti kormányt. Vincze Sándor, aki a telefonjelentést leadta, és aki erre az időre végre belátta, hogy „a román katonaproletárság szolidaritásában való reménysége minden alapot nélkülöző naiv vakhit volt csupán",[287] elvtársának, Böhm Vilmos hadügyi államtitkárnak felvetette a katonai ellenállás lehetőségét. Neki – mondotta – „3000 embere van, egy szavára 10 000 ember Kolozsvárról a románok ellen vonul, egyéb magyar városokban hasonló erővel tudunk felvonulni".[288] A Hadügyminisztérium illetékes tisztje haladéktalanul felvette a kapcsolatot Vix alezredessel, aki hitetlenkedve fogadta a román előnyomulás hírét, és azt tanácsolta, hogy a magyar csapatok egyelőre maradjanak állomáshelyeikben. 16-án megérkezett a magyar kormányhoz a Kormányzótanács jegyzéke, amely a magyar csapatok visszavonását követelte a Szatmárnémeti–Nagykároly–Nagyvárad–Arad-vonalig. A magyar kormány ez ellen szikratávírón tiltakozást jelentett be a bukaresti kormánynál, ám választ nem kapott. Ezért úgy döntött, hogy a helyzet tisztázása és egy esetleges katonai ellenállás lehetőségének a megvizsgálása céljából Kolozsvárra küldi Fényes Lászlót, a Nemzetőrség főparancsnokát. Röviddel Fényes elindulása után érkezett meg Budapestre Berthelot tábornok távirata, amelyben bejelentette, hogy addig is, amíg francia csapatokat tud Kolozsvárra küldeni, a várost az ő parancsára román katonaság fogja megszállni. Ennek kézhezvétele után, december 17-én a kormány eldöntötte, hogy „mivel a franciák most már nyíltan megengedték

[286] Ádám Magda – Ormos Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok,* i. m. 46., 49., 54. Vö. Ormos Mária: *Padovától Trianonig,* i. m. 114–117.
[287] PIL. 965. fond 1. ő. e. Vincze Sándor: Az erdélyi forradalom. II. 53.
[288] MNL OL. K. 40. 1918-IX-917.

a románoknak, hogy a demarkációs vonalon túl is előnyomuljanak", a magyar csapatokat harc nélkül, fokozatosan vissza kell vonni.[289]

Időközben a román egységek több ponton megpróbáltak átkelni a Maroson, amit a folyó túloldalán állomásozó magyar alakulatok általában visszavertek. Így történt a fontos vasúti csomópontnak számító Tövis előtt, a Küküllő és a Maros találkozásánál fekvő Mihálcfalvánál, Dévánál és Zámnál. Ezek a kisebb csetepaték több sebesüléssel és néhány halálesettel jártak. Mihálcfalvánál a románok lőtték le a fehér zászlóval tárgyalni induló Várady főhadnagyot, Zámnál pedig a magyar páncélvonat legénysége végzett mintegy tíz román katonával. A védekezést Kratochvil helybenhagyta, és december 16-án további ellenállásra utasította a demarkációs vonal mentén állomásozó alakulatait. Parancsa azonban mindössze két napig volt érvényben. December 18-án, a kormány döntésének kézhezvétele után elrendelte a visszavonulást. Parancsának kiadása előtt telefonon ágyúkat és muníciót kért Károlyitól, aki azonban közölte vele: nem adhat; a rendelkezésre álló erőket Salgótarján és a Csallóköz védelmére koncentrálták. Hathatós segítség nélkül Kratochvil is reménytelennek látta a frontvonal egészére kiterjedő ellenállást. Apáthy és az időközben Kolozsvárra érkező Fényes osztották álláspontját, és helyeselték a kormány döntését.[290] A rendelkezésükre álló információk szerint a támadó román hadsereg létszáma ekkorra elérte a 15 ezer főt, ami kis eltéréssel pontosan megfelelt a valóságnak: a december 21-i román hadrend ugyanis 15 835 főt mutatott ki.[291] Emellett számításba kellett venni a fegyverrel rendelkező erdélyi románokat is, akiknek a számát Majláth Gusztáv Károly katolikus püspök mintegy 100 ezer főre becsülte.[292] Ráadásul a terepviszonyok is csak látszólag kedveztek a védekezésnek. A Maros mentén harcolókat ugyanis a Mezőség felől könnyen hátba lehetett volna támadni, s a fegyveres ellenállás után elfoglalt Kolozsvárral és a többi erdélyi magyar várossal – feltételezte Apáthy – „a diadalmas ellenség még sokkal rosszabbul bánt volna, mint az alattomosan belopódzó".[293]

[289] Uo. K. 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. december 17. Vö. Fráter Olivér: *Erdély román megszállása,* i. m. 55–63.
[290] Gottfried Barna – Nagy Szabolcs: *A Székely Hadosztály története,* i. m. 77.
[291] Viorel Ciubotă – Gheorghe Nicolescu – Cornel Ţucă (szerk.): *Jurnal de operaţiuni al Comandamentului Trupelor din Transilvania (1918–1921).* I–II. Satu Mare, 1998, Editura Muzeului Sătmărean, I. 7–8.
[292] MNL OL. K. 40. 1918-IX-677.
[293] Apáthy István: *Erdély az összeomlás után,* i. m. 169.

A kulcsfontosságú székelykocsárdi Maros-hidat Fényes adta át a románoknak 18-án zeneszó mellett, ünnepélyes körülmények között. A román parancsnokhoz intézett beszédében kijelentette, hogy „a magyar nemzet soha, sem a Maroson túli földről, ahonnan Önök most jönnek, sem arról a földről, ahová most mennek, lemondani nem fog". A hidat védő székelyeket pedig, akik harcolni akartak, csak nehezen tudta rávenni a visszavonulásra.[294]

Az ellenállás feladásával egyidejűleg a Főkormánybiztosság vezetői, valamint az Erdélyi Nemzeti Tanács és a kolozsvári Székely Nemzeti Tanács tagjai közös Intézőbizottságot hoztak létre azzal a céllal, hogy „az erdélyi magyarság érdekében mindenütt független és önálló jogkörrel járjon el". „Ha az Erdélyben élő 1 millió 400 ezer főnyi románság – tartalmazta a testület első és utolsó nyilatkozata – a maga részére az önrendelkezési jogot követeli", akkor „nem lehet elvitatni a csaknem egymilliót kitevő erdélyi magyarságtól azt a jogot, hogy saját ügyében maga határozzon és saját magát kormányozza".[295] Egyben eldöntötték, hogy december 22-ére a gyulafehérvári román nemzetgyűléshez hasonló magyar nagygyűlést hívnak össze Kolozsvárra azzal a céllal, hogy tiltakozzanak a román megszállás ellen, és kifejezzék ragaszkodásukat a magyar államhoz. Az előkészületek során felmerült, hogy a nagygyűlésen ki kellene kiáltani az önálló Erdélyi Köztársaságot. Vincze Sándor szerint az ötlet egy fiatal és radikális román szociáldemokrata, Gheorghe Avramescu agyából pattant ki, aki úgy gondolta, hogy ha az erdélyi magyarok elszakadnak a magyar államtól, akkor az erdélyi románok jelentős része is el fog fordulni a „bojárok Romániájától". A szászokat pedig „könnyű lesz megnyerni a tervnek". Magyar részről Paál Árpád, Udvarhely megye újonnan kinevezett fiatal alispánja fogalmazott meg hasonló gondolatokat már december elején, a gyulafehérvári román nagygyűlést követően. „Legyen külön Erdélyi Köztársaság a maga román, székely, szász és magyar nemzeteivel [...]. Ez a külön államalakulat barátságos szomszédként fog állani Magyarország és Románia között, s a két régi állam testvéri szövetségének a létrehozása fog lenni" – írta a *Székely Közélet* című helyi lapban. Vincze szerint Apáthy is, akivel megbeszélték az ügyet, „szívesen belement volna", s kezdetben ő maga is támogatta. Idővel

[294] Raffay Ernő: *Erdély 1918–1919-ben,* i. m. 178.
[295] Mikes Imre: *Erdély útja,* i. m. 184–185.

azonban rájöttek, hogy „a gondolat megvalósításához minden lehetőség és minden eszköz hiányzott".[296]

A független erdélyi köztársaság kikiáltásának tervéről sem Apáthy, sem Kertész Jenő nem tesz említést visszaemlékezésében. Kétségtelen viszont, hogy ötletként nemcsak felmerült, hanem december 18-i ülésén a minisztertanács is foglalkozott vele: „az erdélyiek 22-én tartandó nagygyűlésükön – tájékoztatta kormányának tagjait Károlyi – meg akarják alakítani az önálló köztársaságot." Hozzátette: „Az erdélyiek tudják, hogy a magyar kormány jogilag az ő köztársaságukat nem ismerheti el." Erről vita nem bontakozott ki, a miniszterek tudomásul vették Károlyi bejelentését. Ellenvetés nélkül elfogadták Böhm Vilmos hadügyi államtitkár Kolozsvár katonai kiürítésével kapcsolatos bejelentését is. Bár – argumentált Böhm – a fegyverszüneti szerződés nem írja elő a magyar csapatok kivonását a stratégiai pontok megszállása esetére, a „vérontás elkerülése végett" elrendelte a magyar alakulatok hátravonását.

Annál inkább összecsaptak az érvek a 'hogyan tovább' kérdése körül. Miután eddigi politikájával – ismerte be a kudarcot Jászi – „a kormány célt nem tudott elérni, lehetséges egy olyan kormány jövetele, amely seregeket gyűjt, és kiveri a románokat és a tótokat. Ennek a kormánynak azután viselnie kellene az új háború veszedelmét és felelősségét"; „az erőszakot – jelentette ki Buza Barna is – igyekezni kell erőszakkal visszaverni", és közölni kell az antanttal, hogy „tovább nem vagyunk hajlandók viselni a felelősséget". Kunfi Zsigmond viszont ellenezte a fegyveres ellenállást, helyette – Szende Pállal együtt – a „passzív rezisztencia" fegyverét javasolta. Egyben felvetette, hogy „Az eddigi alappal szemben meg kellene próbálni úgy rendezni a dolgokat, hogy ez a kormány azon a Magyarországon kormányozzon, amely az etnográfiai egység határain belül fog kialakulni. Erre az alapra kell helyezkedni, mert ez a konzekvenciája a háború elvesztésének". Ezzel a javaslatával Kunfi először vetette fel a kormány részéről az integritás feladásának indokoltságát és felváltását az etnikai határok védelmével. Jásziho és Buza Barnához hasonlóan Lovászy Márton is szükségesnek érezte leszögezni, hogy azzal a módszerrel, amelyet a kormány eddig alkalmazott, „nem lehet boldogulni". A kabinetnek ezért „távoznia kell". Berinkey Dénes és Nagy Vince viszont attól tartottak, hogy

[296] PIL. 965. fond, 1. ő. e. Vincze Sándor: Az erdélyi forradalom. II. 38–39.; Paál Árpád elgondolására: Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéből.* Csíkszereda, 2013, Pro-Print Kiadó, 60.

a kormány lemondása a rend felbomlását és a bolsevizmus győzelmét vonná maga után. Ezért nem támogatták a javaslatot. Garami Ernő a rangidős államtitkároknak adta volna át a kormányrudat, akik kizárólag adminisztratív ügyeket intézhettek volna, s felmerült az is – ezt is Jászi és Buza Barna hozta szóba –, hogy a francia katonaságra kell bízni a kormányzást. A hosszú és heves vita, amely jól tükrözte a helyzet kilátástalanságát és a kormány tehetetlenségét, végül azzal zárult, hogy Lovászy Márton kivételével, aki december 23-án megvált posztjától, a kormánytagok a helyükön maradtak.[297]

A Hadügyminisztérium utasításának megfelelően a december 18-át követő napokban a Kolozsváron tartózkodó magyar katonai alakulatok elhagyták a várost. A 21. gyalogezred két zászlóalját (400 fő) Kratochvil Bánffyhunyadra és környékére irányította azzal a céllal, hogy a Nagyvárad–Kolozsvár-vasútvonalat biztosítsák. Az ezred harmadik zászlóaljának legénysége – főleg csíki székelyek – azt kérte, hogy engedjék őket haza, családjuk védelmére. A parancsnokság ehhez hozzájárult, úgyhogy ők fegyvereik és felszerelésük leadása után visszaindultak otthonaikba. A 32. dési ezredet (300 fő) és a 24. gyalogezredet (80 fő) Zsibóra, a székely huszárszázadot a szilágysági Tasnádra, az 1700 fős székely ezredet pedig előbb Nagyváradra, majd onnan Szatmárnémetibe vezényelték. A 38. hadosztály parancsnoksága Debrecenbe költözött, s Kolozsváron csak Kratochvil és az erdélyi katonai parancsnokság maradt. Elhagyta a várost a magyar nemzetőrök nagyobb része is Verbőczy százados parancsnoksága alatt.[298]

Az alakulatok bevagonírozása és útnak indítása nagyobb rendzavarások nélkül zajlott, noha a katonák közül sokan felöntöttek a garatra. Arra hivatkozva, hogy ne maradjon bor a román hadsereg bevonulásának megünneplésére, feltörték a vendéglők és kocsmák pincéit, és mértéktelen italozásba kezdtek. „A városban vizesvedrekben hordják a bort a katonák" – emlékezett évekkel később az egyik tiszt ezekre az adventi napokra.[299] Így aztán a fegyverek is gyakran megszólaltak. „Tele volt a város a novemberben széthordott fegyverekkel, rengeteg lőszerrel és olyan fékevesztett emberekkel, akik búnak, keserűségnek vagy talán gonosz indulatnak, esetleg rakoncátlanságnak nem tudtak szelídebb kifejezést adni, mint hogy

[297] MNL OL. K. 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. december 18.

[298] Fogarassy László: Az ismeretlen székely hadosztály. In *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1971.* Debrecen, 1972, 232–233.

[299] Görgényi Dániel: *Signum Laudis,* i. m. 21.

mérgükben golyót röppentgettek a levegőbe. Meg a házfalakra." Bizonyos, hogy a lövöldözők nem kizárólag „székely fiúk" voltak, de hogy egyáltalán ne lettek volna közöttük, mert – mint első parancsnokuk, Zágoni István írja – „ők féltve őrizték minden puskagolyójukat", az felettébb valószínűtlen.[300] Hitelesebbnek tűnik Márki Sándor kortársi véleménye, aki szerint a székelyek is „duhajkodtak mindenütt", és ezért távozásuk „örömöt vagy inkább megkönnyebbülést okozott".[301] A késve érkező magyar fegyveresek és a román gárdisták között a pályaudvar közelében egyébként haláleset-tel járó lövöldözésre is sor került, aminek Verbőczy százados vetett véget fegyelmezetten viselkedő nemzetőreivel.[302]

A magyar csapatok elvonulásával teljesült Berthelot és a román parancsnokok kívánsága. A város megszállására készülő román erőket azonban az állásaikat Kolozsvártól nyugatra elfoglaló magyar alakulatok és a december 22-ére összehívott nagygyűlés kiszámíthatatlan kimenetele is aggasztotta. Moşoiu tábornok ezért december 21-én „felszólította" a magyar kormányt, hogy „Nagyvárad és Kolozsvár között a csapatösszevonásokat szüntesse be, és intézkedjék a vasárnapra összehívott kolozsvári nagygyűlés betiltása iránt". Ellenkező esetben a várost övező magaslatokról „a kolozsvári gyűlést ágyúkkal fogja üdvözölni". A tragédia megelőzése érdekében Károlyi azonnal felvette az érintkezést Vix alezredessel, aki – mint a kormányfő erről a minisztertanácsot tájékoztatta – „belátta igazunkat", különvonaton azonnal Nagyszebenbe küldte egyik tisztjét, s táviratban szólította fel Moşoiu tábornokot, hogy „a kolozsvári gyűlést ne próbálják megzavarni".[303]

Vix figyelmeztetése hatott: a Kolozsvár környékét már megszállva tartó román csapatok nem zavarták meg a 22-ei nagygyűlést. Az odaigyekvők utazását azonban ők is és a Kormányzótanács is minden lehetséges módon akadályozták. Nem indították vagy leállították a vonatokat, sőt előfordult, hogy a férfiaknak egyszerűen megtiltották az utazást, és akik mégis menni akartak, azokat letartóztatták. Kolozsvár főterét és a környező utcákat ennek ellenére már a kora délelőtti órákban hatalmas tömeg lepte el. Hogy pontosan hányan érkeztek a „tiltakozó és önrendelkező nemzetgyűlésre", azt senki sem tudta, de biztos, hogy több tízezren. A becslések 50, illetve

[300] Zágoni István: *Székelyek ítéletidőben,* i. m. 148.

[301] MNL BML. Márki Sándor naplói, 1918. december 19.

[302] Koréh Endre: *„Erdélyért",* i. m. 101.

[303] MNL OL. K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. december 21.

70–80 ezer résztvevőt valószínűsítettek, de a kolozsvári *Ellenzék* szerint akár 120 ezren is lehettek.[304]

A megyék, a városok és a járások küldöttjei az Ipartestület székházának nagytermében gyülekeztek. A megbízólevelek átvétele után először Újhelyi Ferenc, a Főkormánybiztosság egyik szociáldemokrata osztályvezetője üdvözölte a jelenlévőket, majd Apáthy István szólt hozzájuk. Magyarország legyőzött ország, amiből azonban – jelentette ki – nem következhet, hogy „bármely itt lakó nemzetnek joga lehessen az ország földarabolását kimondani, és egyik darabját az egyik, másikát a másik államhoz csatolni". Azon túl, hogy Magyarország tökéletes földrajzi és gazdasági egység, amelynek felosztása senkinek sem fog előnyére válni, az itt élő népek a történelem folyamán – folytatta gondolatmenetét – olyan „életközösségbe szövődtek, hogy az országnak egyetlen összefüggő, földrajzilag határolt és számottevő részét sem lehet valamely nemzetnek egyoldalú akaratnyilvánítása után elszakítani, és más országhoz csatolni anélkül, hogy ezáltal ama területrészen lakó többi nemzetiség önrendelkezési jogán sérelem ne essék". Különösen elfogadhatatlan – mint ez Gyulafehérváron 1918. december 1-jén történt –, ha „néhány ember a maga óhajtásait néhány ezer más ember előtt egyszerűen mint azoknak, sőt mint egy egész nemzet akaratát kinyilvánítja", és egy olyan területre formál igényt, ahol nem többséget, hanem kisebbséget alkot.[305] A magyar nemzet és a vele élő többi nemzetek – jövendölte – „magukhoz fognak térni mostani aléltságukból, s nem fogják eltűrni 26 vármegyének elszakítását s egy román uralom zsarnokságát". Másrészt a „Ma elszakadni készülő testvéreink maguk fognak könyörögve jönni közös anyánkhoz, Magyarországhoz, hogy fogadja őket ismét kebelére. S ez az anya nem fog többé ismerni mostohagyermeket fiai között, nem teend többé különbséget: mindnek ád egyformán a szeretetből s a szabadságból."[306]

Apáthy patetikus és magyar nemzeti érzéstől mélyen áthatott beszéde után két román szociáldemokrata szólalt fel: az aradi Sava Damian-Ştrengar

[304] *Világ*, 1918. december 22. 2. és Huszonhat vármegye önrendelkező nemzetgyűlése. *Ellenzék*, 1918. december 24. 2.

[305] A 26 vármegye 6,8 milliós lakosságából az 1910-es magyar statisztika szerint a románok aránya 43%-ot, a magyaroké 35,5%-ot, a németeké 10,9%-ot, a szerbeké 4,3%-ot, a ruszinoké 2,9%-ot és az egyéb nemzetiségűeké 3,4%-ot tett ki. Lásd Ádám Magda – Cholnoky Győző – Pomogáts Béla (szerk.): *Trianon. A magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban.* Budapest, 2000, Lucidus Kiadó, 120.

[306] Huszonhat vármegye önrendelkező nemzetgyűlése. *Ellenzék*, 1918. december 24. 2.

és Gheorghe Avramescu. Damian-Ştrengar elsősorban a Kolozsvárra utazó magyarok feltartóztatását kifogásolta, és pozitív ellenpéldaként hozta fel a magyar kormány előzékenységét, melynek a gyulafehérvári gyűlés megtartásával kapcsolatban adta tanúbizonyságát. Avramescu tiltakozott Erdély román megszállása ellen, és a magyar kormány rezervált hozzáállása ellenére megismételte korábbi javaslatát Erdély önállósításáról. „A mai helyzet megoldása – jelentette ki – az, hogy Erdély független köztársaság legyen a svájci kantonok mintájára." A többség azonban valószínűleg nem osztotta álláspontját, mert a Vincze Sándor által beterjesztett határozati javaslat ezzel kapcsolatban azt tartalmazta, hogy a Kolozsváron megjelent „városok és falvak népei" „a magyarsággal egyazon népköztársasági állami közösségben kívánnak élni, és az egységes és demokratikus Magyarország keretén belül követelik minden nemzet számára a teljes egyenjogúságot, szabadságot és önkormányzatot". A határozat deklarálta azt is, hogy az erdélyi magyarság és székelység teljes jogosultságú önkormányzati szervének a december 17-én egyesült Erdélyi Magyar és Székely Nemzeti Tanácsot, illetve a december 18-án általa megválasztott „központi kormányzótanácsot" ismerik el.[307] Az utóbbi elnökévé a nemzeti tanácsok Apáthy Istvánt, alelnökeivé Sándor Józsefet, Janovics Jenőt és Vincze Sándort választották.[308]

A határozati javaslat elfogadása után a vezetők az ipartestületi épület erkélyéről a Főtéren összesereglett tömeghez intéztek rövid beszédeket, és kihirdették a döntést. Janovics Jenőnek köszönhetően, akinek a munkatársai a délelőtt fontosabb eseményeit filmre vették, ezeket a mozzanatokat egy-két perces montázsok formájában a korabeli filmhíradó is bemutatta, s ezek ma is megtekinthetők. A határozatot még aznap lefordították franciára, hogy a külföld is megismerhesse. Ugyancsak a külföldnek szólt a kolozsvári egyetem tanárainak terjedelmes emlékirata, amely Apáthy beszédének szellemében Magyarország földrajzi és gazdasági egységét hangsúlyozta, ahová a románokat a magyar honfoglalás után telepítették be, és amelynek a feldarabolása mindegyik nemzetet romlásba döntené.[309]

Az erdélyi magyarság demonstratív akciójának másnapján megjelentek az első román járőrök a városban. Haller Gusztáv polgármester és Botka Sándor rendőrkapitány ugyanezen a napon Apahidára utaztak, hogy Neculcea tábornokkal megbeszéljék a december 24-ére időzített ünnepélyes

[307] A kolozsvári nagygyűlés. *Világ*, 1918. december 24. 4.

[308] Mikes Imre: *Erdély útja*, i. m. 187.

[309] A kolozsvári egyetem emlékirata a világ népeihez. *Ellenzék*, 1918. december 25. 1.

bevonulás részleteit. A román parancsnok nem elégedett meg a magyar katonaság ekkorra már befejeződött elvonulásával, hanem a rendfenntartó karhatalmi erők, a rendőrség, csendőrség és nemzetőrség lefegyverzését is követelte. Mivel ez ellentmondott a belgrádi megállapodásnak, Károlyi javaslatára a kormány arra utasította Apáthyt, hogy „a nemzetőrök és a csendőrök lefegyverzésébe ne menjen bele", s ha a románok erőszakot alkalmaznának, erről vetessen fel jegyzőkönyvet.[310] Apáthy ehhez is próbálta tartani magát, Haller azonban fejet hajtott Neculcea követelése előtt, sőt tudomásul vette a távirda és a telefonok cenzúra alá helyezését, valamint a vasúti forgalom korlátozását is. A teljes lefegyverzést Apáthy ennek ellenére továbbra sem fogadta el, és arra az esetre, ha mégis megtörténne, kilátásba helyezte lemondását. Lázadoztak a városban maradt kolozsvári nemzetőrök is. Ezek hatására végül olyan megoldás született, hogy 50 főnyi magyar nemzetőrség, 15 főnyi magyar csendőrség és 100 főnyi magyar rendőrség megtarthatta fegyverét. A többiek egy része leszerelt, másik része pedig fegyverét megtartva a magyar katonaság után vonult, és a 38. hadosztály csapattesteihez csatlakozott. A város rendjére a továbbiakban olyan 6 fős járőrcsapatok vigyáztak, amelyek 2 román katonából, 2 román gárdistából, valamint 1 magyar nemzetőrből és 1 magyar csendőrből vagy rendőrből álltak. A járőrök parancsnokait minden esetben a románok adták.[311]

Az összesen mintegy 3–4 ezer fős két román ezred két tüzérüteggel megerősítve december 24-én délelőtt masírozott be a városba. A helyi és környékbeli falvakból besereglett román lakosság tomboló lelkesedéssel és román zászlókat lobogtatva fogadta őket a Főtéren, ugyanott, ahol két nappal korábban még a magyarok demonstrálták hazaszeretetüket. Haller Gusztáv polgármester üdvözlőbeszéde után az egyik görögkeleti esperes megáldotta a román hadfiakat, majd további köszöntők hangzottak el különböző román notabilitások részéről. Válaszbeszédében a román tábornok hangsúlyozta, hogy „a román nép jóhiszemű, becsületes nép", és felszólította a jelenlevőket arra, hogy „bizonyítsák be az ellenség földjén azt, hogy ők mindig igazságosan és becsületesen jártak el". A román tisztek és a helyi románság képviselői este 300 terítékes banketten ünnepelték a rég várt eseményt, a katonák és az arra kapható román nők pedig hórát táncoltak a Szent Mihály-katedrális körül.[312]

[310] MNL OL. K. 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. december 23.
[311] *Világ,* 1918. december 24. 3. és december 25. 8.
[312] Kolozsvár a románok kezén. *Világ,* 1918. december 25. 7.

Azonkívül, hogy a magyar nemzeti jelvényeket a románok letépték és sárba taposták, egy fuvarost megtámadtak és csomagjait elszedték, továbbá néhány lakást a vármegyeháza környékén feldúltak, „súlyosabb incidens" – tájékoztatta a budapesti kormányt a város rendőrkapitánya 24-én este telefonon – nem történt.[313] Arról, hogy mi zajlott a magyar lelkekben és szívekben, a hivatalos jelentések természetesen nem szóltak, és nem olvashatunk erről a sajtótudósításokban sem. A neves színházi és filmrendező, Janovics Jenő naplószerű feljegyzései alapján azonban erről is képet alkothatunk magunknak. „Emlékezetes, fájdalmas, soha el nem felejthető karácsony" volt ez – jegyezte fel. „Román nők a bevonult, hiányos öltözetű katonákkal hórát lejtettek az igazságos Mátyás szobra előtt. A magyarok szíve pedig majd megszakadt a fájdalomtól a Megváltó születésének örömünnepén. A szemekből omló könnyek tengerré dagadtak. Árvaságra jutott magyarok ezen a szent éjszakán nem hunyták le a szemüket. Virrasztottam én is a színház irodájában, ahová besikoltott a lövöldözés zaja, az eszeveszett kurjongatás idegenszerű hangja. A fejem majd szétpattant az egymást kergető gondolatok forgatagától. Hajnalra elfogyott a töltény a puskákból, lehervadtak a dáridózók, nyomasztó csönd ülte meg a virrasztók lelkét. Hajnalra bennem is fogadalommá erősödött a gondolatok áradata; acéllá keményedett az akarat, hitté magasodott a kötelesség szava: bármi törjön reánk, nem szabad elhagynom őrhelyemet, ahová engem a legtisztábban látó magyar vezér, Tisza István állított 14 évvel ezelőtt. Jön az áldozathozatal szent kötelessége – vállalom boldogan minden javammal. A harcok tüzében felszegett fejjel, kitárt mellel, éles pengével fogom védeni a magyar igazságot."[314]

Apáthynak hasonló gondolatok foroghattak a fejében. Bár Károlyi szerette volna, ha a lemondott Lovászy Márton helyére lépve átveszi kormányában a vallás- és közoktatásügyi tárcát, ő is úgy érezte, hogy bármily kicsiny is a mozgástere, nem hagyhatja el őrhelyét, ahová a sors állította: „nehéz helyzetében – vallott döntésének okáról – nem akartam az erdélyi magyarságot, melynek reám még szüksége lehetett, elhagyni". December 23-án ezért nemet mondott Károlyi ajánlatára, s tette, amit még tennie lehetett.[315] „Magyarország, Erdély vagy Románia lesz-e a neve annak

[313] MNL OL. K. 26. 1918-XLI-6141.
[314] Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattára, Kolozsvár. Jordáky Lajos hagyatéka. Janovics Jenő: *Erdélyi napló.* Kézirat.
[315] Apáthy István: *Erdély az összeomlás után,* i. m. 172.

a földnek, ahol élnem, halnom kell?" – tette fel magának a kérdést Márki Sándor is 1918 szilveszterén. Régóta sejtette, hogy valószínűleg Románia lesz, ám helyét – egyetemi katedráját – a kolozsváriak és vezetőik túlnyomó többségével együtt egyelőre ő sem hagyta el.[316]

Az Apáthyval folytatott tárgyalásai során Neculcea ígéretet tett rá, hogy a közigazgatás ügyeibe a román katonaság nem fog beavatkozni. Ezt azonban sem ő, sem utódai nem tartották be. Bár a városban semmiféle rendkívüli esemény nem történt, már december 27-én rendelet jelent meg a „kivételes ostromállapot" bevezetéséről. Ebből kifolyólag az utcákon háromnál többen nem csoportosulhattak, s a nem állandó lakosoknak három napon belül el kellett hagyni a várost. Tilos volt a magyar hadseregbe bevonulni, a budapesti vonatra csak külön engedéllyel lehetett felszállni, a leveleket csak nyitott borítékban lehetett feladni, a csomag- és pénzforgalom szünetelt, és minden nyomtatványt a román parancsnoksághoz kellett beterjeszteni előzetes jóváhagyásra. A különböző közigazgatási hivatalok mellé román összekötő tiszteket vezényeltek.[317] Többször előfordult, hogy a Budapestről érkező lapokat a pályaudvaron halomba hányták, és elégették, a helyi lapokat pedig nem továbbították a fővárosba. A román parancsnokok – vont mérleget az egyre csalódottabb Vincze – úgy viselkedtek, „mint a hódító szokott viselkedni a meghódítottakkal". Hiába intervenált a közszabadságok védelmében úgy a Román Nemzeti Tanácsnál, mint a román parancsnokoknál, tiltakozásai eredménytelenek maradtak. De csalódott egykori román barátaiban és jó ismerőseiben is, akik az új helyzetben „Pontosan olyan elnyomók lettek, mint amilyenek magyar elődeik voltak". Ezért miután arról értesült, hogy le akarják tartóztatni, december 31-én – álruhában, feleségét hátrahagyva, a szociáldemokrata vasutasok segítségével – nagy titokban felszállt a pesti gyorsra, és soha többé nem tért vissza Kolozsvárra.[318]

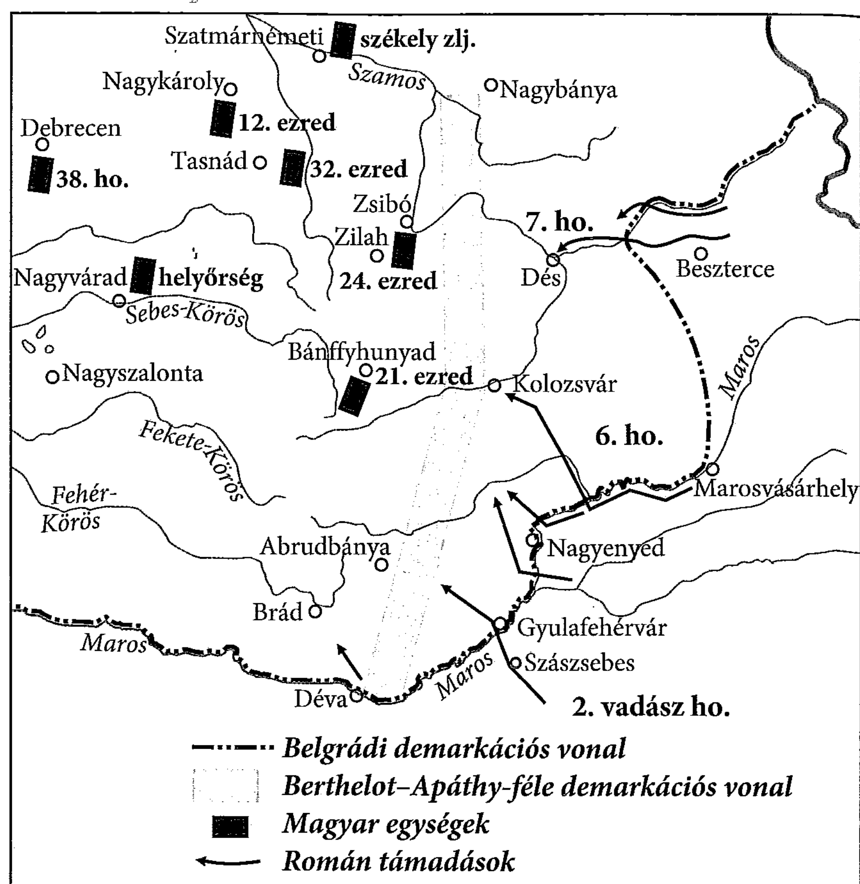
Az Erdélyben kialakult kaotikus helyzet tisztázására Henrys tábornok belgrádi főhadiszállására kérette Berthelot tábornokot, Vix alezredest és Erdélyi Jánost, aki december elejétől a nagyszebeni Kormányzótanácsot képviselte Budapesten. A december 28-i belgrádi megbeszélésen Berthelot valószínűleg parancsot kapott a Kolozsvár elfoglalása után is tovább tartó román előnyomulás leállítására és egy új demarkációs vonal kijelölésére

[316] MNL BML. Márki Sándor naplói. 1918. december 30.
[317] Neculcea tábornok rendelete. *Ellenőr*, 1918. december 28.
[318] PIL. 965. fond 1. ő. e. Vincze Sándor: Az erdélyi forradalom. I. 175., II. 52–55.

a kialakult *status quo* alapján.[319] Útban Kolozsvár felé a tábornok megállt Aradon, ahol személyesen győződhetett meg a pattanásig feszült helyzet veszélyességéről. A helyi és környékbeli falvakból érkező románok nemzeti lobogóikat lengetve lelkesen üdvözölték a szállodája elé érkező pártfogójukat. Kisvártatva megjelent egy magyar csoport is, magyar zászlókat lengetve. Ettől kezdve a híradások ellentmondásosak. A város magyar kormánybiztosa szerint egy „fiatal román" elragadta az egyik magyar zászlót, és megtaposta. Varjassy Lajos főispán-kormánybiztos utólag emlékezett így. Egy aznap – 29-én délután – Budapestre befutott jelentés szerint viszont „állítólag egy román főhadnagy" szólította fel az embereit arra, hogy támadják meg az egyik zászlóvivő magyart és társait. Ami biztos: a konfliktusból olyan csetepaté és lövöldözés támadt, amelynek több magyar és román sebesültje, valamint négy román nemzetiségű halálos áldozata lett. Egy harmadik beszámoló, melyet a budapesti *Világ* közölt, ehhez még hozzátette, hogy a magyar fegyveresek Cicio Pop „hadügyminiszter" háza (egyben a Központi Román Nemzeti Tanács korábbi székháza) elé vonultak, beverték az ablakokat, majd megostromolták a román gárda laktanyáját, és az ott lévő gárdistákat lefegyverezték. A városban kialakult helyzetet Berthelot olyan veszélyesnek és áttekinthetetlennek ítélte, hogy programját felrúgva azonnal autóba ült, és elhagyta a várost.[320]

Kolozsvárra december 31-én érkezett a tábornok. A románok részéről Amos Frâncu üdvözölte, akinek válaszolva Berthelot biztosította a jelenlevőket, hogy „a román aspirációk meg fognak valósulni". „A fegyverbarát és szövetséges testvérnépet üdvözölve – fejezte be beszédét – szívből kiáltom: Éljen Nagy-Románia!"[321] Magyar részről Apáthy István köszöntötte, akit a tábornok négyszemközti megbeszélésen fogadott. Ezen elmondta, hogy bár a belgrádi katonai konvenciót továbbra is érvényesnek tekintik, szükségesnek látszik egy olyan 15 kilométeres demilitarizált sáv kijelölése, amely elválasztaná egymástól a magyar és a román csapatokat, s amelyet a továbbiakban egyik fél sem lépne át. Ez a vonal egyenesen haladna Dévától Kolozsvárig, s onnan kissé nyugatra kanyarodva Nagybányáig. A semleges zónában a rendet a magyar többségű falvakban a magyar, a román

[319] Ormos Mária: *Padovától Trianonig*, i. m. 122–123.
[320] MNL OL. K. 40. 1919-IX-37. Vö. Louis Varjassy: *Révolution, bolchevisme, réaction. Histoire de l'occupation française en Hongrie (1918–1919)*. Paris, 1934, Jouve, 33–35. és Véres zászlóaffér Aradon. *Világ*, 1918. december 31. 5.
[321] Berthelot élteti Nagy-Romániát. *Budapesti Hírlap*, 1919. január 5. 5.

Az 1918. december 31-én rögzített Berthelot–Apáthy-féle demarkációs vonal és a visszavont magyar egységek elhelyezkedése

többségűekben a román csendőrség tartaná fenn, míg a városokban a rendőrség. A nemzetőrségeket, illetve gárdákat pedig kölcsönösen lefegyvereznék. Apáthy ezeket a javaslatokat elfogadta, és azok alkalmazásáról Neculcea tábornokkal is megállapodott. Neculcea megerősítette, hogy a magyar közigazgatás a Kormányzótanács és a román nemzeti tanácsok törekvései ellenére a megszállt területeken is magyar kézben maradhat, és „semmiféle magyar állami intézmény nem nyilvánítható a román állam tulajdonának". Berthelot távozása után megállapodásukat írásba is foglalták, aláírását azonban a tábornok húzta-halasztotta, és végül azzal

utasította el, hogy Moşoiu tábornok megtiltotta az Apáthyval való érintkezést. A román tábornokok kétszínűségén természetesen nem volt nehéz átlátni, és felismerni, hogy rövidesen a teljes közigazgatást is kezükbe akarják venni. Apáthy ezért szervezőmunkába kezdett annak érdekében, hogy a tisztviselők ne tegyék le a románok által megkívánt hűségesküt, s egyben biztosítékot kért és kapott a kormánytól arra, hogy az állásuktól megfosztott tisztviselők számíthatnak Budapest anyagi és erkölcsi támogatására.[322]

A Berthelot–Apáthy-féle megállapodást, amely felülírta a belgrádi katonai konvenciót, a magyar kormány és a francia hatóságok egyaránt fenntartásokkal kezelték, ám de facto elfogadták. A megállapodásnak eleget téve és annak érdekében, hogy csapataitól ne legyen elvágva, Kratochvil január 7-én törzsével együtt Bánffyhunyadra, majd 10-én Nagyváradra tette át székhelyét. A román politikai és katonai vezetés viszont semmibe vette a megállapodást. Mint Prezan tábornok Berthelot erdélyi ügyekkel foglalkozó tisztjének az újév első vagy második napján kijelentette: a román csapatoknak „azoknak a területeknek a határáig szükséges előnyomulniuk, melyeknek a titkos szerződés értelmében vissza kell térniük Romániához". Az összeütközések és az esetleges vérontás elkerülése érdekében Berthelot ezért azt javasolta feletteseinek, hogy francia csapatok szállják meg Aradot, Nagyváradot, Debrecent, Nagykárolyt, Szatmárt és Nagyszalontát. Erre azonban – Arad és más bánsági települések kivételével – továbbra sem került sor.[323]

A román csapatok viszont folytatták előnyomulásukat. Délen Dévából Zám és Brád, északon Zilah, középen pedig Bánffyhunyad irányába nyomultak előre. Bár a magyar csapatok továbbra sem kaptak parancsot ellenállásra, itt-ott mégis akadályozni próbálták a románok előretörését. Így történt például Bánffyhunyad előtt, Egeresnél, ahol visszavonulásuk előtt felrobbantották a síneket. A közelgő román megszállás elleni önszerveződés és önvédelem jegyében került sor Bánffyhunyadon az úgynevezett Kalotaszegi Köztársaság kikiáltására, amelynek kezdeményezője a Sztánára visszavonult neves építész, Kós Károly, megválasztott elnöke pedig Albrecht Károly helyi ügyvéd és földbirtokos volt. Bár Kós már a 40–50 ezer fős kalotaszegi magyarság liliputi „államának" lobogóját és

[322] Apáthy István: *Erdély az összeomlás után*, i. m. 175–176.

[323] Gheorghe Iancu – George Cipăianu: *La consolidation de l'union de la Transylvanie et de la Roumanie*, i. m. 146–150.

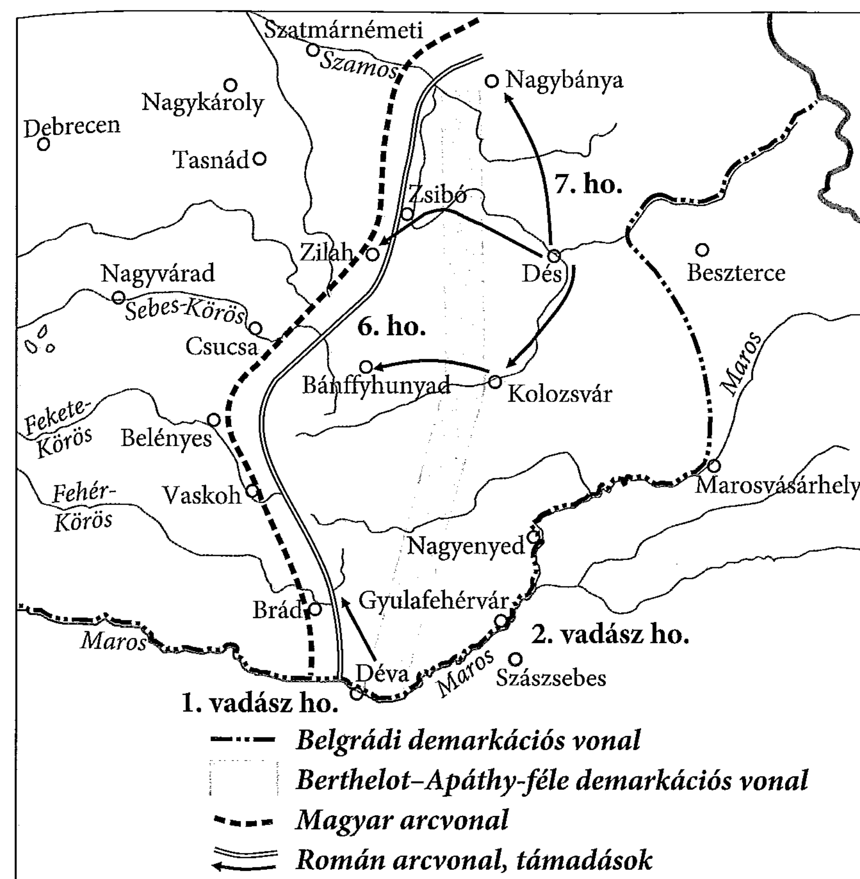
saját pénzét is megtervezte, a román hadsereg bevonulása miatt a kísérlet hamvába holt.[324]

Január 13-án Zilah és Zsibó között, Cigányinál fegyveres összetűzésre is sor került. Ennek előzményei közé tartozik, hogy a Zilah kiürítésére készülő magyar zászlóalj az elvonulás biztosítására a cigányi vasútállomáshoz küldött 50 embert 2 géppuskával. A zilahi zászlóalj parancsnoka, Barabás őrnagy értesítette erről a Zsibóra bevonult román katonaság parancsnokát is, és figyelmeztette, hogy elvonulásuk befejezéséig ne küldjön csapatokat Zilahra. A román parancsnok ennek ellenére útnak indított egy 20 kocsiból álló vasúti szerelvényt mintegy 200–300 főnyi legénységgel. A közeledő szerelvényt észlelve a cigányi állomásnál elhelyezkedett magyar szakasz parancsnoka parlamentereket küldött a vonat elé, hogy megállásra szólítsa fel a rajta ülőket. A parlamentereket azonban a vonat tetején elhelyezett román géppuska tűz alá vette, mire ők bajtársaik fedező tüzének védelme alatt felrobbantották a síneket. Ezt követően a vonat megállt, a román katonák kiugráltak, és a vasúti töltés túloldaláról viszonozták a tüzet. A tűzpárbajban, amely magyar győzelemmel végződött, 9 román katona meghalt, több megsebesült és 38 fogságba esett. A többiek visszavonultak Zsibó felé. A tűzharc végére Zilahról a helyszínre érkezett Barabás őrnagy, aki a foglyokat szabadon bocsátotta, és a román egységet halottjaival, sebesültjeivel együtt visszaindította vonatjukon Zsibó felé. A román csapatok tolmácsa, egy helybéli tanár beismerte, és ezt aláírásával is igazolta, hogy az incidensért őt terheli a felelősség, mert Barabás őrnagy táviratát nem továbbította a román parancsnoknak.[325]

A Zilahra végül január 15-én bevonuló román hadsereg a helyi lakosság egy részének közreműködésével alaposan megbosszulta a történteket. Egy 1919 februárjában felvett magyar tanúvallomás szerint a bevonulás napjának délutánján „általános rablást rendeztek a katonák az ott levő román csőcselék néppel a városban. Általában minden magyar embert, aki az ő

[324] A Kalotaszegi Köztársaság kikiáltásáról Kós Károly számos visszaemlékezésében szó esik, ám magánál a kikiáltás tényénél többet mindeddig egyetlen kutató sem tudott kideríteni. Sas Péter: Kilenc évtized. In uő (szerk.): *„Kőből, fából házat… igékből várat". In memoriam Kós Károly*. Budapest, 1983, Magvető Kiadó, 273. és Ligeti Ernő: Egy röpirat története. In Dávid Gyula (szerk.): *Kiáltó szó. Kós Károly emlékezete*. Budapest, 2005, Nap Kiadó, 62.

[325] HL. Tanulmánygyűjtemény Tgy. 653. Kratochvil Károly beszámolója. – Megjegyezzük, hogy az erdélyi román csapatok hadinaplója a cigányi összetűzést tévesen január 1-jére datálja, s a felelősséget a meglepetésszerűen támadó „székely bandákra" hárítja. Ugyanez a forrás 6 román halottról, 13 sebesültről és 7 eltűntről tud. Lásd Viorel Ciubotă – Gheorghe Nicolescu – Cornel Ţucă (szerk.): *Jurnal de operaţiuni*, i. m. I. 19.

A román csapatok előnyomulása 1919 januárjában

határtalan követelődzéseiknek /: élelmiszer, pénz, lakáskiszolgáltatás :/ nem tudtak eleget tenni, megbotoztak, puskatussal ütlegeltek vagy a házból az utcára kikergettek, házaikat kifosztották és romboltak. A magyar tisztviselőket letartóztatták és részben el is hurcolták Zsibóra, ahol fogházba vetették őket".[326]

Az előnyomulást folytató román és a sporadikusan védekező magyar katonaság összetűzései mellett a front mindkét oldalán előfordultak a polgári lakossággal szemben elkövetett kisebb-nagyobb atrocitások is. 1919.

[326] HL. Polgári demokratikus forradalom. 48/29. Kolozsvári katonai kerületi parancsnokság iratai. 8. hdm./1919.

december közepén a piski vasútállomáson az odaérkező román katonák például azért inzultálták a szociáldemokrata munkásokat, mert azok vörös jelvényt viseltek.[327] Január első napjaiban viszont székely katonák és magyar nemzetőrök molesztálták a Bánffyhunyad és Nagyvárad között közlekedő vonat román utasait. Erről magától Aurel Lazărtól, a Bihar Megyei Román Nemzeti Tanács elnökétől és a Kormányzótanács tagjától értesült a magyar kormány, aki szintén a megtámadottak között volt.[328] Hasonló esetek máshol is előfordulhattak, mert Kratochvil január 26-án külön parancsban állapította meg és ítélte el, hogy „saját csapatok román lakossággal szemben erőszakosan léptek fel, románok kokárdáit, román feliratokat, zászlókat téptek le, és román lakosságot kigúnyolták". Nem kis naivitással hozzátette: „Ha a román nép látja, hogy nem rablókkal, hódítókkal van dolga, akkor Erdélyt vér nélkül fogjuk visszafoglalni."[329]

Az összetűzésekért tehát mindkét felet felelősség terhelte, ám korántsem egyforma mértékben. Mint Vix alezredes január végén megállapította: „A magyarok is elkövettek hibákat és erőszakos cselekedeteket, de az első vétség a románokat terheli, akik soha nem akarták a konvenciót elfogadni, és akik még az Apáthy–Berthelot-egyezmény aláírása után is [...] habozás nélkül mélyen az ugyanezen egyezményben rögzített határvonal mögé hatoltak."[330]

A villongásokról értesülve a francia katonai parancsnokok és politikai vezetők egyre erélyesebb hangon figyelmeztették Berthelot tábornokot hatáskörének túllépésére, és követelték tőle a román csapatok előnyomulásának leállítását. Közvetlen felettese, Henrys tábornok mellett ez volt a véleménye Franchet d'Espèrey főparancsnoknak is, aki január 22-én parancsban közölte vele, hogy nem engedhető meg a románok eljárása, mellyel kész helyzet elé akarják állítani a békekonferenciát, és ezért az „előnyomulást le kell állítani". Január 28-án maga Clemenceau parancsolta meg, hogy „Magyarországon és Erdélyben további intézkedésig semmi olyan jellegű hadműveleti tevékenység nem végezhető, amely megváltoztatná a már kialakult status quót, és befolyásolná a békekonferenciára

[327] A proletárság a román imperialisták ellen. *Budapesti Hírlap,* 1918. december 15. 4.
[328] MNL OL. K. 40. 1919-IX-93.
[329] HL. Polgári demokratikus forradalom. 48/28. Erdélyi katonai kerületi parancsnokság.
[330] Ádám Magda – Ormos Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok,* i. m. 91.

tartozó" döntéseket. Ezek a parancsok végre a románokat és legfőbb francia pártfogójukat is elbátortalanították.[331]

A francia álláspont határozottabbá válása jelentős szerepet játszott abban, hogy január végére az erdélyi front a Vaskoh–Csucsa–Zilah–Nagybánya–Máramaros-vonal mentén stabilizálódott. Legalább ekkora jelentősége volt azonban annak is, hogy addigi álláspontját megváltoztatva január utolsó napjaiban a magyar kormány engedélyezte a románokkal szembeni helyi jellegű katonai ellenállást. Ennek egyik kezdeményezője Bihar vármegye és Nagyvárad főispánja, Ágoston Péter volt. Ágoston január 21-én külön engedéllyel megjelent a minisztertanácson, és arra hívta fel a figyelmet, hogy a történelmi Erdély, azaz Arad, Bihar és Szilágy vármegye határán a románok viszonylag csekély erőkkel feltartóztathatók lennének. A terepviszonyok – mondotta – olyanok, hogy 4 és fél ezrednyi erővel „3-4 hétig fel lehetne tartóztatni a románokat".[332] A románokkal farkasszemet néző 38. hadosztály egységeitől, különösen a Szatmáron állomásozó, főleg székelyföldiekből álló 1. gyalogdandártól ugyanilyen értelmű jelentések futottak be. „A csapatok minden részében – olvasható a jelentésekben –, úgy a legénységben, mint a tisztekben az elkeseredés az oláhok ellen igen nagy. [...] Azt mondják, hogy ők nem engedik át szülőföldjüket az oláhoknak", és követelik, hogy „vezessük őket azonnal az oláhok ellen". Azt is hangoztatták, hogy „a románok eljárása teljesen jogtalan", és hogy „a kormány eladta Erdélyt az oláhoknak".[333] Január 19-i nagygyűlésükön ugyanezt követelte a budapesti Székely Nemzeti Tanács is. Az elnöklő Jancsó Benedek kijelentette: a Székely Nemzeti Tanács „nem ismer más célt, mint az ország területi integritásának megvédését". A fő szónok, Bartha Albert leköszönt hadügyminiszter éles szavakkal kelt ki a fegyverszüneti szerződés ismételt megsértése ellen. Ez azért vált lehetségessé – állapította meg –, mert „nincs meg az az erő, amellyel a szerződés érvényességét rákényszeríthetnénk azokra, akik ronggyá tették". Mi hát a teendő? „Ne siránkozzunk, ne tiltakozzunk, hanem tegyünk fogadalmat, hogy kardot ragadunk, és ott lesz nemcsak a székely, hanem minden igaz magyar is, akinek szent még a háromszínű zászló."[334]

[331] Uo. 86–91. Vö. Ormos Mária: *Padovától Trianonig,* i. m. 126–129.
[332] MNL OL. K. 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1919. január 21.
[333] HL. Polgári demokratikus forradalom. 40/2. A 38. székely gyaloghadosztály iratai, 1919. január 20.
[334] A székelyek nemzeti gyűlése. *Budapesti Hírlap,* 1919. január 21. 3.

Az ilyen és ehhez hasonló hangulatjelentések, s kivált Ágoston tárgy- és szakszerű okfejtése alapján a minisztertanács módosította addig érvényesített konfliktuskerülő álláspontját. A január 21-i kormányülésen egyhangú határozattal úgy döntöttek, hogy az Erdélyben állomásozó „magyar csapatok saját erejükből tartsák magukat, amíg tudják"; „országos háborút azonban – tették hozzá – ma nem lehet csinálni, tekintettel az utánpótlás nehézségeire, a szénínségre, az ország általános helyzetére".[335] A döntés alapján a Hadügyminisztérium már másnap elrendelte, Kratochvil pedig 23-án közölte alárendelt parancsnokaival, hogy „A románok előnyomulása fegyverrel akadályozandó meg".[336]

A parancs hatása szinte kiadásával egyidejűleg megmutatkozott. A Királyhágó előterében azonnal összecsaptak a magyar és a román alakulatok. A Csucsa környékére visszavonult 21. gyalogezred egységei és Verbőczy nemzetőrzászlóalja Kratochvil utasítására 23-án megállították az előnyomuló románokat, majd ellentámadásba lendülve 24-én visszafoglalták Kissebest és Nagysebest, és a Bánffyhunyadtól délre fekvő Kalota-parti Malomszegig törtek előre. Magát Bánffyhunyadot azonban nem szabadították fel. Miután a románok erősítést kaptak Kolozsvárról, a magyar támadás megtorpant, ám a Csucsa környéki magaslatokat elfoglalva sikeresen állták útját a további román előretörésnek.[337] A budapesti sajtóban ennek ellenére elterjedtek olyan *wishful thinking* típusú alaptalan hírek, melyek szerint a román csapatok nemcsak Bánffyhunyadot ürítették ki, hanem „Kolozsvár elhagyására készülnek", sőt „a székelység is megmozdult, és a románokat a hátbatámadás veszélye fenyegeti".[338] A megszállt területek lakossága kevésbé ült fel az ilyen híreknek; rajtuk egyre inkább apátia és beletörődés lett úrrá. Mint Kolozsvárról jelentették január közepén: „A városban rend van, mert hiszen mozogni senki sem tud és senki sem mer. Kolozsvár polgára ma elvégzi a dolgát, lehetően keveset tartózkodik az utcán és megbúvik otthonában. Hallgatás a programja és bizony a reménysége is. Mert a legteljesebb apátia borul a városra. Nem bíznak a Királyhágón túli magyarság segítségében, de ami a legnagyobb baj, kezdik elveszteni a hitüket a maguk

[335] MNL OL. K. 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1919. január 21.

[336] HL. Polgári demokratikus forradalom, 48/29. A Kolozsvári Katonai Kerületi Parancsnokság 8. hdm/1919. sz. parancsa.

[337] Uo. Tanulmánygyűjtemény. 653. Kratochvil Károly beszámolója. Vö. Fráter Olivér: *Erdély román megszállása,* i. m. 90–93.

[338] Erdély sztrájkban. *Világ,* 1919. január 25. 9.

eleven erejében is. Az erdélyi magyarság úgy érzi, hogy elhagyták, és ez az érzés úgy pusztít a lelkekben, mint a legkártékonyabb méreg."[339]

A történelmi Erdély határvidékén eközben folyt a katonai ellenállás megszervezése. A Fekete-Köröstől délre a szegedi kerületi parancsnokság, ettől északra pedig a Debrecenbe áttelepült és Kratochvil irányította kolozsvári kerületi parancsnokság építette ki a magyar vonalakat. A déli szakaszt a 21. ezred, a nagyváradi helyőrség és Verbőczy százados nemzetőrei védték Raics Károly ezredes irányításával, míg az északi szárnyat a 38. hadosztály, amelyet a Hadügyminisztérium rendeletére január 20-tól székely hadosztálynak neveztek, valamint a 39. hadosztály néhány egysége és az ottani nemzetőrök Kratochvil közvetlen parancsnoksága alatt. A részben székelyekből álló 38. hadosztály élén Nagy Pál ezredes állt.[340]

Az egységek kereteit Kratochvil és tisztjei folyamatosan töltötték fel. 1919. február elején a védelem gerincét adó 38., azaz székely hadosztály állománya így már 649 tisztből, több mint 8 ezer katonából állt, akik a kézifegyverek mellett 48 ágyúval, 130 géppuskával, 290 járművel és csaknem ezer lóval rendelkeztek.[341] A legénység felszereltsége azonban továbbra is hiányos volt. Ezért 1919. január 20-án Kratochvil 5 ezer rend téli fehérneműt, valamint 3 ezer téli köpenyt, zubbonyt és bakancsot igényelt katonái számára.[342] A fegyelmi helyzet ugyancsak hagyott kívánnivalókat maga után. Csucsa környékéről, amelyet a zömmel kolozsvári, nagyváradi, bihari és szilágysági katonákból álló 21. ezred védett, január–februárban több, fegyveresek által elkövetett rablásról és fosztogatásról érkezett jelentés. Napirenden voltak az önkényes eltávozások is, míg a szimulánsok a nagyváradi katonai kórházban próbáltak helyet találni maguknak, orvosi ajánlás nélkül. Fugyivásárhelyről március elején a helyi csendőrőrs jelentette, hogy az odavaló katonák eltávozásaik során „a személybiztonságot veszélyeztetve állandóan céltalanul lövöldöznek, és ezáltal a községben a legnagyobb rendellenességeket idézik elő".[343] A korábbi állapotokhoz

[339] Képek a megszállott Erdélyből. *Budapesti Hírlap,* 1919. január 16. 1.

[340] HL. Polgári demokratikus forradalom. 48/29. A Kolozsvári Katonai Kerületi Parancsnokság 8. hdm./1919. sz. parancsa.

[341] Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltár (a továbbiakban: MNL VML) Kratochvil Károly hagyatéka. (XIV. 10.) 1. doboz. A Székely Hadosztály hadrendje. Vö. Fogarassy László: *Az ismeretlen székely hadosztály,* i. m. 235–238.

[342] HL. Polgári demokratikus forradalom, 40/2. A 38. székely gyaloghadosztály iratai, 1919. január 20.

[343] HL. Polgári demokratikus forradalom, 43/31. A 21. ezred napiparancsai, 1919. január–március.

és a többi alakulathoz képest mégis jelentősen javult a fegyelmi helyzet. „Az 5000 [sic!] főnyi székely hadosztály – állapította meg a január 19-én hadügyminiszterré kinevezett szociáldemokrata Böhm Vilmos – fegyelem dolgában kifogástalanul viselkedett."[344]

A történelmi Erdély határán állomásozó alakulatok és általában a hadsereg megerősödését segítette, hogy Böhm Stromfeld Aurél vezérkari ezredest vette maga mellé államtitkárnak, aki tiszttársaival, például Tombor Jenő alezredessel együtt a haza fegyveres védelmét, és ennek érdekében tekintélyes zsolddal honorált, főleg önkéntes munkásokból álló fegyelmezett hadsereg megteremtését tartották feladatuknak. „A haza védelmére pártkülönbség nélkül össze kell fognunk" – írta Tombor egyik december végi memorandumában.[345] A toborzóakciók azonban egyelőre a viszonylag magas zsold ellenére is csak szerény eredménnyel jártak. A tervezett 70 ezer ember helyett március közepéig mindössze pár ezren jelentkeztek. „Minden fáradozás hiábavalónak bizonyult. Az idősebb komoly, öntudatos ipari munkásság megunta a négyéves háború katonai szenvedéseit. Fölszólítás, toborzás, agitáció nem használt semmit, a munkás nem volt kapható arra, hogy újra a katonai életnek szentelje magát" – magyarázta a kudarcot Böhm.[346] Nem jártak sokkal több sikerrel a székely hadosztály Szilágyságban és környékén ügyködő toborzótisztjei sem. „A magyar – emlékezett egyikük, Gyurócsik-Jászay Mihály őrnagy – nem akart katonáskodni. Azt mondták, elég volt nekik a katonáskodásból." Ha mindenkinek be kell vonulni, akkor igen, akkor jönnek ők is. „De csak úgy szívességből nem hajlandók."[347] Szép számmal jelentkeztek viszont a Németvölgyi úton berendezkedett 2. székely ezred keretéhez, ahová elsősorban erdélyieket vártak. Ők viszont – állapították meg róluk a 21. gyalogezred „hírszerzői" – a „jelenlegi kormányrendszer ellen vannak", és „kizárólag csak a székely föld fölszabadításáért akarnak küzdeni".[348]

[344] Böhm Vilmos: *Két forradalom tüzében*. München, 1923, Verlag für Kulturpolitik, 206.
[345] Liptai Ervin: *Vöröskatonák előre. A magyar Vörös Hadsereg harcai 1919*. Budapest, 1969, Zrínyi Katonai Kiadó, 60–64.
[346] Böhm Vilmos: *Két forradalom tüzében*, i. m. 210.
[347] Gyurócsik Jászay Mihály: *Tanulságok és igazságok a közelmúltból*. Nagykanizsa, 1926, Szerző kiadása, 37.
[348] HL. Polgári demokratikus forradalom, 43/30. 21. székely gyalogezred iratai.

ROMÁN HATALOMÁTVÉTEL – MAGYAR ELLENÁLLÁS

A nagyszebeni Kormányzótanács december eleji megalakulása óta arra biztatta a román nemzeti tanácsokat és gárdákat, hogy ahol csak lehet, vegyék kezükbe a helyi hatalmat. Az eddigiekben több példát hoztunk arra, hogy december folyamán ez számos románok lakta településen, különösen azokban, ahová román katonaság érkezett, meg is történt. A helyi szervekkel való kapcsolattartás és instrukciókkal való ellátásuk azonban közbülső irányítási szint hiányában akadozott, és gyakran nehézségekbe ütközött. A belgrádi konvenció előírásait megsértve a testület ezért december végére eldöntötte, hogy a román katonaság által már megszállt megyék élére főispáni jogkörrel felruházott prefektusokat, a nagyobb városok élére pedig új polgármestereket nevez ki. Ez a folyamat több lépcsőben történt. December 29-én Fogaras, Szeben, Hunyad, Alsó-Fehér, Torda-Aranyos, Beszterce-Naszód és Nagy-Küküllő vármegyék, január 11-én Kis-Küküllő, Maros-Torda, Kolozs és Szolnok-Doboka, majd 13-án Brassó, Háromszék, Udvarhely és Csík vármegye élére jelölték ki az új román vezetőket.[349] Dolgukat megkönnyítendő január elején a Kormányzótanács felhívást tett közzé, melyben arra kérte honfitársait, hogy akik közhivatalt akarnak vállalni, haladéktalanul jelentkezzenek Nagyszebenben.[350] Ezzel egy időben a Kormányzótanács három tagja belépett a bukaresti kormányba, miáltal – deklarálta az uralkodó – az államvezetés addigiakban érvényesülő „duális" formája megszűnt.[351]

A prefektusok azzal a feladattal érkeztek a megyeszékhelyekre, hogy az addigi főispánok helyébe lépve a kulcspozíciókba lehetőség szerint nevezzenek ki románokat, egyébként viszont – elegendő szakember hiányában – törekedjenek a magyar tisztviselők megtartására. Ennek egyetlen

[349] Gheorghe Iancu: *The Ruling Council*, i. m. 127.
[350] *Világ*, 1919. január 9. 4.
[351] A román berendezkedés Erdélyben. *Budapesti Hírlap*, 1919. január 14. 5.

feltétele a Ferdinánd király, a Kormányzótanács és Nagy-Románia iránti hűségre kötelező eskü volt.[352] A hatalomátvétel természetesen nem ment zavartalanul, sőt több helyen megfeneklett, és helyi lázongásokba torkollott. A magyar tisztviselők az 1919 januárjától ülésező békekonferencia döntésére vártak, miközben ellenállásukat a Károlyi-kormány még decemberben elfogadott határozata is erősítette, amellyel erkölcsi és anyagi támogatásáról biztosította a hűségeskült megtagadókat.

A közigazgatási hatalom átvétele Déván, Hunyad vármegye székhelyén kezdődött. Röviddel megérkezése után Toma Vasinca ügyvéd megjelent a megyeházán, és felszólította a vármegyei és városi tisztviselőket, hogy esküdjenek fel Ferdinándra és Nagy-Romániára. Az érintettek közül erre senki sem volt hajlandó. A magyar kormánybiztost és az alispánt január 9-én Vasinca ezért fegyveres erőszakkal eltávolította hivatalukból, ahol a prefektus és saját emberei rendezkedtek be. Az eskütételt megtagadó és ezért eltávolított magyar vezetőkkel a helyi közigazgatás minden alkalmazottja szolidaritást vállalt, beleértve a vasúti és postai hivatalnokokat is.[353]

Marosvásárhelyen, Maros-Torda székhelyén január 11-én vette kezdetét a közigazgatás átvétele. A Kormányzótanács Ioan Vescan ügyvédet küldte ide. Mivel Szenner József főispán éppen Budapesten tartózkodott, a hivatal elfoglalása nem ütközött akadályba. A megyei tisztviselők január 13-i eskütételéhez – amely megtörtént – azonban már fegyveres erő felvonultatására volt szükség. A városi közigazgatás január 24-i átvétele még nehezebben ment. A belgrádi konvencióra hivatkozva Halász József főispán és Nagy Imre polgármester-helyettes egyaránt tiltakozott az aktus ellen, s a beosztott tisztviselők sem tették le az esküt. A prefektus ezért azt a megoldást választotta, hogy a Budapestről visszaérkező Marthy Ferenc polgármester mellé 25-én egy román polgármestert is kinevezett. A sikeres városi ellenállás hatására 27-én a vármegyei tisztviselők visszavonták esküjüket, és kollektív módon felmondtak, amit azonban – nélkülözhetetlenségüket belátva – a prefektus csak részben fogadott el. Marosvásárhelyen így egy olyan helyzet alakult ki, hogy az új román és a régi magyar vezetők irányítása mellett a magyar tisztviselők egy része egészen 1920 nyaráig eskütétel nélkül végezte munkáját.[354]

[352] Az eskü szövegét közli: Gheorghe Iancu – George Cipăianu: *La consolidation de l'union de la Transylvanie et de la Roumanie,* i. m. 224–225.

[353] MNL OL. K. 40. 1919-IX-126.

[354] Fodor János: Impériumváltás Marosvásárhelyen 1918–1922. *Múltunk,* 2016/2. 168–174.

Székelyudvarhelyen, Udvarhely vármegye székhelyén Valer Neamţiura, az osztrák–magyar hadsereg volt őrnagyára várt a helyi hatalomátvétel levezénylése. Feladatát bonyolította, hogy a román katonaság megérkezésének napjaiban letartóztatta Paál Árpád alispánt. Erre azért került sor, mert tudomást szerezve az erdélyi köztársaság kikiáltásának elvetéséről, Paál Árpád szervezkedésbe kezdett a székely köztársaság korábban ugyancsak elvetett kikiáltása érdekében. Elkezdték kidolgozni az új állam működési elveit, és úgy tervezték, hogy a többi székely megye küldöttjeinek bevonásával január 10-én teszik meg a döntő lépést: a köztársaság kikiáltását. Paál elgondolása szerint a székely állam magában foglalta volna Háromszék, Csík, Udvarhely és Maros-Torda vármegyéket, valamint Brassó, Kolozs és Torda-Aranyos vármegyék magyarok lakta területeit. Gazdasági alapját a térség 750 ezer holdnyi erdeje és az erre épülő fafeldolgozás, továbbá az ásványvízforrások, a maros-tordai földgáz, az állattartás és a gyapjúfeldolgozás biztosította volna. Az állam központi irányítása a köztársasági elnökre és három minisztériumára hárult volna, míg a törvényhozói hatalom hatévente választandó parlament kezébe került volna. Választójoggal minden 24 éven felüli férfi és nő rendelkezett volna. Külpolitikai szempontból az új állam a szigorú semlegesség elvét kívánta követni a környező államok és a nagyhatalmak garanciája mellett.[355]

A meglehetősen utópisztikus tervezgetés azonban kitudódott, Paál Árpádot január 9-én a nagyszebeni Kormányzótanács utasítására letartóztatták, majd házi őrizetbe helyezték, s ezzel az egész elgondolás kútba esett. Neamţiu előbb közvetítéssel próbálkozott a Kormányzótanács és a Paállal szolidáris helyi vezetők között, majd miután ez nem sikerült, január 13-án katonai segédlettel távolította el hivatalából Válentsik Ferenc főispán-kormánybiztost. Ezt követően összehívta a tisztviselőket, és kijelentette, hogy akik nem teszik le a hűségeskü, azok tekintsék magukat elbocsátottnak. A tisztviselők itt is megtagadták a hűségeskü letételét, és követelték Válentsik Ferenc visszahelyezését hivatalába, valamint Paál Árpád szabadon bocsátását és alispáni működésének lehetővé tételét. Neamţiu pedig – ajánlották – működjék a kormánybiztos mellett katonai megbízottként. Ez esetben készek a munkát az addigi lelkiismeretességgel folytatni, egyébként azonban „nekik így szolgálatban maradni szintén lehetetlen". Január 15-én Neamţiu a vármegyeháza katonai megszállásával és

[355] Paál Árpád: Emlékirat a semleges, független székely államról. Közzéteszi Bárdi Nándor. *Magyar Kisebbség,* 2003/2–3. 120–133.

az előtte gyülekező tömeg feloszlatásával, majd 33 vezető tisztviselő letartóztatásával válaszolt erre. A letartóztatottakat Paál Árpáddal és Válentsik Ferenccel együtt január 16-án Segesvárra szállították, s csak január 30-a után engedték őket haza két-hármas csoportokban. Paál Árpád azonban, akit addig különböző börtönökben tartottak fogva, egyik társával együtt csak április 20-án térhetett vissza Székelyudvarhelyre. Mivel – nem alaptalanul – a helyi tisztviselői ellenállás vezetőjét látták benne, néhány napon belül megváltoztatták döntésüket, és május 1-jétől Kolozsváron jelöltek ki számára kényszerlakhelyet.[356]

A Kolozs vármegyei impériumváltás ugyancsak súlyos bonyodalmakkal és jogsértésekkel járt. Az itteni hatalomátvétel útjában mindenekelőtt Apáthy István állt, aki a belgrádi konvenciót és a Berthelot-val történt megállapodást komolyan véve nem adott hitelt a közigazgatási hatalom közeli átvételéről szóló első híreknek, sőt január 8-án külön közleményben cáfolta azokat. A nagyváradi Aurel Lazăr, a Kormányzótanács tagja ezzel egy időben viszont megerősítette a hírt, sőt hozzátette: a gyulafehérvári határozatok értelmében nemcsak a megszállt, hanem a románok lakta összes vármegyében, így a román csapatok bevonulása után Bihar vármegyében és Nagyváradon is sor fog kerülni a közigazgatás átvételére.[357]

Huszonnégy óra sem telt el, és Apáthy kénytelen volt meggyőződni róla, hogy igazak a hírek, és a románok nem törődnek sem a belgrádi konvencióval, sem a Berthelot-féle egyezménnyel. Január 9-én egy román őrnagy fegyveres katonák kíséretében egyszerűen besétált a Főkormánybiztosság épületébe, s ott házkutatást tartott. Miután ez megtörtént, a főkormánybiztos lakására vonultak, és azt is átvizsgálták. A házkutatást a Kormányzótanács rendelte el nyilvánvalóan azzal a céllal, hogy Apáthyra nézve terhelő dokumentumokat találjanak, és ezekre hivatkozva eltávolíthassák az útból.[358] Terhelő dokumentumokat azonban sem hivatalában, sem otthonában nem találtak. Apáthy tiltakozott, ám ennek nem lett foganatja. Másnap, 10-én őt is és a város több vezető személyiségét, például Ferenc József unitárius püspök és más egyházi vezetők mellett báró Horváth Emilt, Bíró Balázs és Réz Mihály professzorokat beidézték a térparancsnokságra, és közölték velük, hogy „valamennyien bolsevista érzelműek, és meg akarják akadályozni az erdélyi románok egyesülését Romániával". Ezért további intézkedésig nem hagyhatják el a várost, és háromnaponként jelentkezniük kell a román katonai parancsnokságon.[359] Apáthy még jobban felháborodott ezen, és telefonon kérte a kormányt, hogy Vix alezredesen keresztül tudatosítsák a románokban: Kelet-Magyarország főkormánybiztosaként „A közigazgatást, amely a katonai egyezmény értelmében a magyar kormány kezében marad, teljhatalommal vezeti".[360] A választ, amelyet Budapestről kapott, nem ismerjük. Feltehető azonban, hogy nem nagyon biztathatták, mert a következő órákban – jelezve, hogy utódja kijelöléséig a helyén marad – felmentését kérte a kormánytól.[361]

Az egyre feszültebb helyzet és a magyar közigazgatás ellehetetlenítése miatt felmerült, hogy a Főkormánybiztosság vezetői, illetve a város néhány köztiszteletben álló személyisége lépjen érintkezésbe a Kormányzótanáccsal, s próbáljanak valami kölcsönösen elfogadható megoldást találni. Apáthy azonban hallani sem akart a szebeni utazásról, amelyet fölösleges Canossa-járásnak tartott. Mint egyik munkatársa, Kertész Jenő feljegyezte: „ő egy pillanatig sem veszítette el abbéli reményét, hogy mindez csak átmenet: a fegyverszüneti szerződés szabályai a nemzetközi becsület védelme alatt állanak, következésképp őt nem érdekli a nagyszebeni Consiliul Dirigent." Az ötletgazda, Kertész Jenő január 13-án ennek ellenére felvette a kapcsolatot Maniuval, akinek a titkára közölte vele: az elnök úr szívesen találkozik velük. A delegáció, amelynek Kertészen kívül tagja volt a város és a vármegye frissen kinevezett kormánybiztosa, Grandpierre Emil, Menyhárt Gáspár professzor, az egyetem első rektora, báró Jósika János a református egyház és Jordáky Lajos a szociáldemokraták képviseletében, január 14-én érkezett Nagyszebenbe, ahol Maniu másnap reggel fogadta őket. „A mi álláspontunk – foglalta össze a megbeszélés tárgyát és lefolyását Kertész – az volt, hogy Erdély magyar területein a közigazgatás legyen magyar, román részen román, vegyes lakosságú területeken pedig vegyes. Esküt ne kívánjanak a tisztviselőktől, csupán fogadalmat, mivel ez is hűségre kötelező […]. Olyan meggyőzően adtuk elő álláspontunkat, hogy

[356] Bárdi Nándor: *Otthon és haza,* i. m. 65–68., 73–79. Vö. Gidó Csaba: Udvarhely megye közigazgatás-története impériumváltástól impériumváltásig (1918–1940). In Kolumbán Zsuzsánna – Róth András Lajos (szerk.): *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok.* XIV. Székelyudvarhely, 2015, Areopolisz Egyesület, 225–232.

[357] *Világ,* 1919. január 8. 4.

[358] A románok. *Budapesti Hírlap,* 1919. január 11. 5.

[359] Hírek. *Ellenőr,* 1919. január 12. 3. és Koréh Endre: *„Erdélyért",* i. m. 201–202.

[360] *Világ,* 1919. január 12. 6.

[361] Apáthy felmentési kérelmének pontos időpontját nem sikerült megállapítani. Egyes hírek szerint már 11-én (A románok berendezkedése Erdélyben – II. *Budapesti Hírlap,* 1919. január 14. 5.), más források szerint csak 13-án (*Világ,* 1919. január 14. 6.) szánta rá magát erre a lépésre.

Maniu alig volt képes érveket találni ellenük. [...] Elvben majdnem elismerte javaslatunk indokolt voltát, hivatkozott azonban a történelmi helyzetre, s csak úgy mellékesen említette a huszonnyolc [helyesen: huszonhat – R. I.] vármegyére vonatkozó elvi döntést. Nem vitatta a fegyverszüneti szerződés szövegét. [...] Végül is egy óra után azzal az ígérettel hagytuk el az elnökségi épületet, hogy még aznap úgynevezett minisztertanács elé viszi Maniu az ügyet, s az eredményt közli velünk. A tömegpszichózis szülte naivitásunkra jellemző, hogy közülünk többen komolyan hittünk eljárásunk sikerében. Természetesen másnap megkaptuk az üzenetet, hogy sajnálatukra a javaslatot a tanács nem volt képes magáévá tenni."[362]

Miközben a magyar delegáció Maniuval tárgyalt, a kolozsvári román katonai parancsnokság – nyilvánvalóan nem saját szakállára – minden korábbinál nagyobb jogsértésre vetemedett: január 15-én reggel letartóztatták Apáthy Istvánt, Barabás Samu református esperest és Szentmiklósi Józsefet, a kolozsvári *Keleti Újság* felelős szerkesztőjét. Ezzel egyidejűleg Neculcea tábornok 900 ezer korona hadisarcot vetett ki a város politikai, szellemi és egyházi vezetőire, köztük Apáthyra, Barabás Samura, Janovics Jenőre, Réz Mihályra, Sándor Józsefre, Haller Gusztávra, Bíró Balázsra, gróf Bethlen Ödönre és Zágoni Istvánra. Az összeget Haller Gusztáv polgármesternek kellett összegyűjteni 24 óra alatt. A hadisarc indoka a Cigányinál elesett 9 román katona családjának megsegítése, célja pedig a megfélemlítés volt. Apáthyt, akit mindenkitől elkülönítve Nagyszebenbe hurcoltak, emellett bolsevista, illetve románellenes röpiratok és kiáltványok terjesztésével is vádolták.[363]

Apáthy letartóztatása miatt a magyar kormány már január 15-én tiltakozó jegyzéket juttatott el Berthelot tábornokhoz, aki kolozsvári tárgyalásukkor azt ígérte a professzornak, hogy ha bármi sérelem érné, és szüksége lenne rá, „telegraphier moi et j'y serai".[364] A tábornok azonban ezt az ígéretét sem tartotta be. Annyit azonban megtett, hogy Szebenbe küldte egyik tisztjét, Patey tábornokot, aki 23-án másfél órás beszélgetést folytatott Apáthyval. A beszélgetésen jelen volt Ameil kapitány is, akit a magyar kormány kérésére Vix alezredes küldött Szebenbe ugyancsak a helyzet tisztázása érdekében. A jegyzőkönyvben, amelyet kézjegyével is ellátott,

[362] Kertész Jenő: *A tíz év előtti Erdély napjai* (3.), i. m. 177–178.

[363] Apáthy István főkormányzó internálása. *Ellenőr,* 1919. január 17. 2. és Apáthy Istvánt bolsevizmussal vádolják a románok! *Világ,* 1919. január 18. 2.

[364] Apáthy István: *Erdély az összeomlás után,* i. m. 172.

Apáthy minden ellene felhozott vádpontot meggyőzően cáfolt, kivéve kormánybiztosi és azt megelőző tevékenységének hazafias és ennyiben románellenes jellegét.[365] Érveit Ameil lényegében teljes egészében elfogadta, míg Patey csak részben. Feletteseinek küldött, február 7-i jelentésében Vix ezért egyértelműen azt hangsúlyozta, hogy Apáthy sem bolsevista propagandával, sem a cigányi incidens előidézésével nem vádolható. Az utóbbiért – tette hozzá – a román katonai vezetést terheli a felelősség, amely a Berthelot–Apáthy-megállapodás ellenére folytatta az előnyomulást.[366] A bolsevizmus és az incidens előidézésének vádja alól Patey is felmentette Apáthyt. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy hazafias érzéseitől vezérelve a „románellenes propaganda szolgálatába állt", és „a románokkal szembeni lázadásra való felhívásai nem feledhetők el". Ennek ellenére azt javasolta, hogy „szebeni tartózkodása a lehető legrövidebb legyen", mert visszatérése Kolozsvárra segítene a „kedélyek megnyugtatásában", másrészt „nem elhanyagolható segítséget" tudna nyújtani a „bolsevizmus közös veszélye elleni harcban".[367]

Miután visszaérkezett Nagyszebenből, Apáthy hivatalát ideiglenesen Grandpierre Emil vette át. Kétnapos hiábavaló küszködés után január 17-én azonban ő is benyújtotta lemondását. A kormány tudomásul vette, és 23-án úgy döntött, hogy tekintettel a körülményekre az „állást" egyelőre nem töltik be.[368] A Főkormánybiztosság munkatársai közül néhányan egy-két napig még bejártak a hivatalukba, ám egyre kevesebben, és dolguk nekik sem nagyon akadt. „Egy szép napon aztán – emlékezett Kertész Jenő – lefoglalták egész irattárunkat, s ezzel az aktussal ez a későn jött közjogi alakulat is megszűnt." Időközben a város- és vármegyeházán is megtörtént a hatalomátvétel. Január 19-én – Haller Gusztáv polgármester és Grandpierre Emil főispán-kormánybiztos tiltakozása ellenére – a Kormányzótanács kinevezettjei, Iulian Pop (polgármester), Valentin Poruțiu (városi főispán) és Simion Tămașiu (megyei főispán) álltak a város és a vármegye élére. Bár a köztisztviselők itt is megtagadták az eskütételt, az

[365] Gheorghe Iancu – George Cipăianu: *La consolidation de l'union de la Transylvanie et de la Roumanie,* i. m. 218–224.

[366] Archives de la Guerre, Paris (a továbbiakban: AG), 20 N 525. Dossier 3. Vix 1919. február 7-i jelentése.

[367] Magda Ádám – György Litván – Mária Ormos (szerk.): *Documents diplomatiques français,* i. m. I. 278–297.

[368] MNL OL. K. 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1919. január 23.

igazgatás és ügyvitel folyamatosságát szem előtt tartva egyelőre helyükön maradhattak.[369]

Ugyanezen a napon, január 19-én üléseztek a városban az erdélyi szociáldemokraták küldöttjei, akik tizenkét pontban foglalták össze sérelmeiket és kívánságaikat. Követelték:

1. a párt szabad működési feltételeinek biztosítását;
2. a magyar kormány által biztosított gyülekezési és egyesülési jog respektálását;
3. a cenzúra eltörlését, a „korlátlan sajtószabadság", valamint bármilyen nyelvű és tartalmú újságok és egyéb nyomtatványok szabad forgalmának biztosítását;
4. az akadálytalan vasúti és postai forgalom, valamint a távirda és a telefonok szabad használatának garantálását;
5. az oktatás és általában a kulturális ügyek „teljes autonómiáját";
6. „községenkénti és nemzetiségek szerinti közigazgatási és igazságügyi autonómiát"; „bármely nyelv érvényesülését", valamint a nemzeti és internacionális színek szabad használatát;
7. a kereskedelem szabad forgalmát;
8. a „szabad utazási és költözködési jog korlátlan biztosítását bárhová";
9. a bérek valorizálását és az addigi bérszint biztosítását;
10. a botozás, ütlegelés és más „embertelen bánásmód" megszüntetését, a megszállás óta elkövetett atrocitások kivizsgálását, továbbá „a politikai vétségek gyanúja miatt letartóztatottak szabadon bocsátását és ügyüknek az illetékes polgári hatóság elé való utalását";
11. a gárdisták lefegyverzését és a fegyverek beszolgáltatását, kivéve a „megszálló reguláris csapatokat", melyek egyedül hivatottak a rend és a nyugalom fenntartására;
12. konkrét válaszokat huszonnégy órán belül.[370]

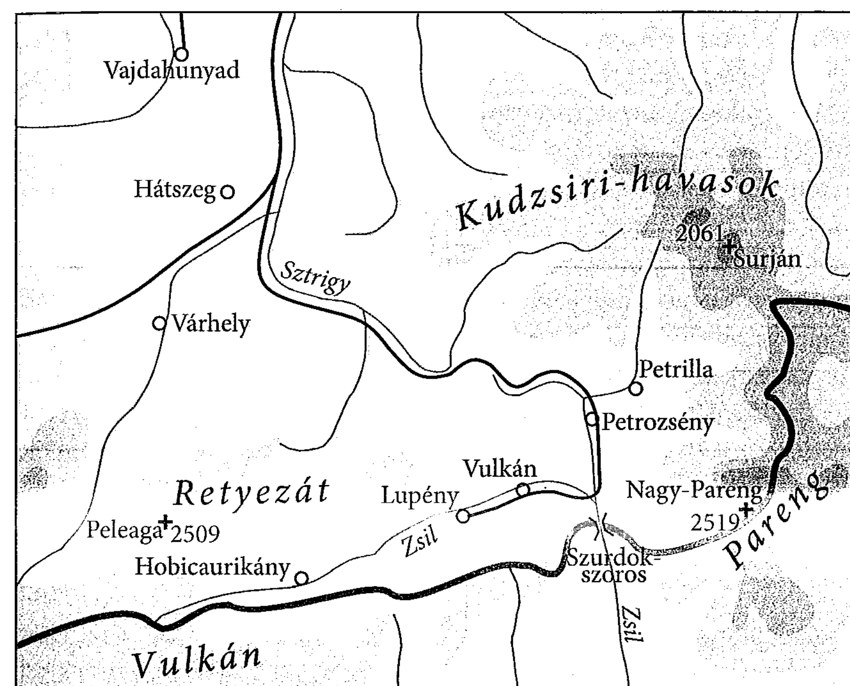
A memorandumot 20-án vitték el Nagyszebenbe, és 21-én kapták meg Maniu válaszát. A Kormányzótanács elnöke ebben kijelentette, hogy a legtöbb követelés megegyezik a gyulafehérvári határozatokkal, és a vezetése alatt álló testülettel együtt „maga is a munkásság kívánalmainak elvi alapján áll".[371] Maniu elvi kijelentéseit azonban már elhangzásuk pillanatában hiteltelenné tette az a gyakorlat, amely ezúttal a Zsil völgyében vezetett robbanáshoz.

[369] Kertész Jenő: *A tíz év előtti Erdély napjai* (3.), i. m. 177. és A románok Kolozsvárott is átvették az impériumot. *Népszava,* 1919. január 21. 2.

[370] Az erdélyi szervezett munkásság akciója. *Népszava,* 1919. január 24. 3–4.

[371] Az erdélyi általános sztrájk. *Népszava,* 1919. január 26. 3–4.

A Zsil-völgyi bányavidéken a román katonaság december eleji megérkezését követően lett vége a magyar és a román munkásság viszonylag békés egymás mellett élésének, és erősödtek fel az etnikailag motivált villongások. Ennek egyik konkrét oka a katonai cenzor, Szűcs Valér működése volt, aki a magyar munkások tapasztalatai szerint a leveleket felbontatlanul a tűzbe dobálta, a magyar lapokat pedig sárba taposta. Másik oknak tartható a román katonaság jelenlététől felbátorodott petrozsényi Román Nemzeti Tanács néhány tagjának provokatív magatartása, amely többek között abban fejeződött ki, hogy a román nemzeti zászló mellé kitűzött magyar lobogót letépték a községházáról. Mivel a magyar járókelők ezen felháborodtak és méltatlankodni kezdtek, a román katonaság kijárási tilalmat rendelt el, s akik ezt megszegték, azokra a gárdisták rálőttek. A lövöldözés halálesettel nem járt, viszont többen megsebesültek. S végül a harmadik ok: a nagyszebeni Kormányzótanács december közepi

A Zsil völgye

követelése napi 1000 tonnával több szén szállítására. Amíg ezt nem biztosítják a megszállt erdélyi területek számára – fenyegették meg a munkásokat –, addig fel fogják tartóztatni a „szűkebb Magyarországnak" szánt szénszállítmányokat. A szociáldemokrata munkások vezetői ezen felháborodtak, s karácsony előtt hat pontból álló kívánságlistát nyújtottak át a Kormányzótanács Petrozsénybe érkezett munkaügyi miniszterének, az ugyancsak szociáldemokrata Iosif Jumancának. Ebben követelték addigi jogaik tiszteletben tartását és béreik garantálását, továbbá a kitermelt szén elosztását az addigi rend szerint, a postai küldemények kézbesítését és az utazási szabadság biztosítását Magyarország egész területén. Jumanca a követeléseket átvette, ám érdemi intézkedés nem történt. Sőt január elejére a Zsil völgyében is bekövetkezett az addigi közigazgatási személyzet lecserélése – a magyar munkások szerint – „hozzá nem értő elemekkel". Mindezek miatt a bányavidék szociáldemokrata delegátusai, valamint a vasutasok és a „szellemi munkások" képviselői január 8-án közös ülést tartottak. Itt kimondták, hogy „egyoldalú és elvakult intézkedéseikkel és túlkapásaikkal a helybeli román entellektüelek egy része" akadályozza a termelést és a forgalom szabadságát, a munkásokat pedig „kiszámíthatatlan katasztrófába kergeti". Követeléseiket ismét pontokba – ezúttal kilencbe – foglalták. Ezek részben azonosak voltak a Jumancának átadott kívánságaikkal, részben azonban jelentősen túlmentek azokon. A cenzúra eltörlése és a szabad postai forgalom biztosítása mellett követelték például „a román megszálló csapatok" kivonását az egész Zsil-völgyből, a régi közigazgatás visszaállítását, a Román Nemzeti Tanács feloszlatását, valamint Szűcs Valér és további nyolc személy hivatalától való megfosztását és eltávolítását. A nemzetiségi béke érdekében – a szociáldemokrata ideológiára és mozgalomra jellemző módon – javasolták az „összes nemzeti színek" hordásának és alkalmazásának a betiltását is.[372]

A petíciót néhány fős delegáció vitte Nagyszebenbe, a Kormányzótanácshoz, amely a Zsil-völgyi helyzet kivizsgálására és a bányászok követeléseinek jóindulatú kezelésére is ígéretet tett. Valójában azonban – mint minden más hasonló esetben – időhúzásra törekedtek, miközben a román fegyveres erők kivonása, valamint a régi közigazgatás helyreállítása nyilvánvalóan elfogadhatatlan volt számukra. A helyi románság és a magyarok közötti ellentétek így tovább fokozódtak, és a hónap közepén fegyveres

[372] PIL. 658. fond, 5/56. ő. e.

összeütközésekhez vezettek. Ezek közvetlen kirobbantója ismét egy szimbolikus jelentőséggel bíró incidens volt. Január 19-én este Lupényban a bányászok zenés táncmulatságot rendeztek, ahol annak rendje és módja szerint poharazgattak is a résztvevők. Az egyik román „kokszmestert" az elfogyasztott ital olyan bátorrá tette, hogy kijelentette: mivel most már Nagy-Romániához tartoznak, a továbbiakban csak román zenét játsszék a zenekar, magyart ne. Látván, hogy részeg, felettese, az egyik magyar gépészmérnök figyelmeztetésben részesítette, és felszólította, hogy tartózkodjék a provokációktól. A munkás erre az ott levő román gárda tagjaihoz fordult, akik a mérnököt és a mérnök segítségére siető három másik magyart megverték. Ennek híre gyorsan elterjedt Lupényban és a szomszédos Vulkánon is, ahol a helyi katonaság ráadásul letartóztatta a mozgolódni kezdő ottani szociáldemokraták két vezetőjét.

A két település magyar szóvivői kérték társaik szabadon bocsátását, majd miután a katonai parancsnok kérésüket elutasította, mindkét község magyar munkásai sztrájkba léptek, felfegyverkeztek dinamittal és puskákkal, és a vulkáni román fegyveresekkel tűzharcba bocsátkoztak. A január 21-i formális ütközetben, amely a magyarok győzelmével végződött, öt magyar és három román munkás, valamint egy román katona vesztette életét. A falu széléig üldözött román gárdisták és katonák parancsnoka erre tárgyalásokat kezdeményezett, amelyen a letartóztatott vezetők – köztük Szedlacsek János, a bányamunkás-szövetség Zsil-völgyi titkára – is részt vettek. Abban állapodtak meg, hogy a rend helyreállítása és a nyugalom biztosítása érdekében a román gárdisták és a magyar munkások egyaránt beszolgáltatják fegyvereiket. Közben az egyik szomszédos bányatelepről újabb magyar munkások érkeztek puskákkal és három gépfegyverrel felszerelkezve. Egyiküket, aki a tanácskozók felé sietett, a román gárdisták – a *Népszava* korabeli tudósítása szerint „minden előzetes figyelmeztetés nélkül" – lelőtték. A tárgyalások erre megszakadtak, és órákba telt, amíg az újrakezdődött ellenségeskedést sikerült megszüntetni, illetve megkezdték a fegyverek leadását. Az élet ennek ellenére nem tért vissza régi medrébe. Az éjszaka folyamán ugyanis a román katonaság szétosztotta a begyűjtött fegyvereket a román gárdisták és a román bányászok között, akik 22-én reggel elkezdték összefogdosni azokat a magyar munkásokat, akik részt vettek a harcokban. Ezt 23-án is folytatták. Az elfogott lupényi és vulkáni bányászokat és vasutasokat kegyetlenül megbotozták, a vulkáni bányagondnokot főbe lőtték, a lupényi katolikus káplánt, a lupényi szociáldemokraták

vezetőjét és a 19-ei táncmulatságon megvert gépészmérnököt pedig meztelenre vetkőztették, majd a Zsil jeges vizébe kergették őket.[373]

Bár a kommunikációs eszközöket ekkor lényegében már teljes mértékben a román hatóságok ellenőrizték, a vasutasoknak köszönhetően a Zsil völgyében történteknek viszonylag gyorsan hírük ment. Ez vezetett oda, hogy január 22-én reggel egész Erdélyben leálltak a vonatok, és a sztrájkoló vasutasokhoz számos más ágazat munkásai is csatlakoztak. Kolozsváron például a posták és az üzletek is bezártak, és az üzemekben is leállt a munka. „A város közönsége – tudósított az egyik helyi lap utólag – a legnagyobb izgalomban volt. Senki sem tudta, mi történt, hogyan történt, csupán a munka megállása jelezte a rendkívüli eseményeket."[374] A sztrájkbizottság vezetői a helyi szociáldemokraták közül kerültek ki. Elnöke Jordáky Lajos volt, közvetlen munkatársai pedig Újhelyi Ferenc és Czala Lajos. A sajtótudósítások szerint egész Erdélyben több tízezren – a becslések 30 és 80 ezer között mozogtak – sztrájkoltak. A sztrájkolók lényegében ugyanazt követelték, mint amit korábban a kolozsváriak pontokba is szedtek: a lakosság különféle zaklatásainak megszüntetését, a botozások mellőzését, a személyi és utazási szabadság biztosítását, szociális védelmet és a politikai okokból fogva tartottak, mindenekelőtt Apáthy István szabadon bocsátását.[375]

A sztrájk kellős közepén, január 24-én délután érkezett különvonatán Patey tábornok Nagyszebenből Kolozsvárra, hogy Apáthy kihallgatása után az itteni helyzetről is személyesen tájékozódjon. Miután a kolozsváriak korábbi sérelmeiről a román katonai vezetés tárgyalni sem akart, Haller Gusztáv tájékoztatni kívánta egy küldöttség élén a francia tábornokot. A delegációhoz sok magyar csatlakozott, főleg munkások. Annak érdekében, hogy ne juthassanak a francia tábornok közelébe, a békésen haladó tüntetőknek a román katonaság útját állta, s amikor azok tovább akartak menni, tisztjük sortüzet vezényelt. Egy gimnazista fiú meghalt, heten megsebesültek. A sebesültek között volt egy idős hölgy is, aki a széttépett magyar lobogó foszlányait próbálta összeszedni, s ezért puskatussal összeverték. A város lakóit nagyon lehangolták a történtek. Másnap ezért sokan kokárdával a mellükön némán sétáltak a belvárosi utcákban. Ennek is lett néhány sérültje, köztük Gál Kelemen, az unitárius gimnázium

[373] Az erdélyi munkásság szabadságharca. *Népszava,* 1919. január 30. 3.

[374] Az ötnapos sztrájk története. *Ellenzék,* 1919. január 28. 1.

[375] Erdély sztrájkol. *Világ,* 1919. január 25. 3.

igazgatója és Reinbold Béla egyetemi tanár, akiket puskatussal vertek meg, valamint a 60 éves Ruzicska Béla professzor, akit megpofoztak.[376] Közben Neculcea tábornok jelenlétében Patey fogadta Hallert és Grandpierre-t, akik Apáthy és mások szabadon bocsátásán kívül mindenekelőtt a magyar adminisztráció visszaállítását kérték, és azt, hogy tekintsenek el a hűségeskütől – természetesen eredménytelenül.[377]

Közben Nagyszebenben is zajlottak a tárgyalások a Zsil-völgyiek, a vasutasok és a kolozsváriak képviselőivel egyaránt. Ezeken a tárgyalásokon a Kormányzótanács képviselői elvben ismét megígértek mindent. Néhány napon belül így végül mindegyik csoportot sikerült a munka felvételére bírni. A petrozsényiek 23-án tértek haza Nagyszebenből, a vasutasok és a postások 25-én vették fel a munkát, a kolozsváriak pedig 26-án adták be a derekukat, miután a szebeni Kormányzótanácstól „megnyugtató" választ kaptak kívánságaikra.[378] Arról, hogy ez a válasz pontosan mit tartalmazott, semmiféle forrással nem rendelkezünk. Azt azonban tudjuk, hogy tartósan a sztrájkolók egyetlen lényeges követelése sem teljesült. Vezetőiket és a szervezőket viszont keményen megbüntették. A Zsil-völgyi bányászok közül például mintegy nyolcvan főt hosszabb-rövidebb – összesen 300 év – börtönbüntetésre ítéltek, és ez lett a sorsa a kolozsvári szervezők némelyikének is.[379] Az ígéretek ellenére Apáthy sem került szabadlábra, csupán fogva tartásának körülményein enyhítettek. Február 9-én átszállították Désre, ahol házi őrizetben és családjával együtt várta az ellene indított vizsgálat végét, amely – különböző helyszíneken – egészen 1919 novemberéig tartott. Bár első fokon ötévi kényszermunkára ítélték, a másodfokú tárgyaláson minden vádpont alól felmentették. December 22-én helyezték szabadlábra. Szabadulása után azonnal beadta útlevélkérelmét Magyarországra, aminek kedvező elbírálása ugyancsak hónapokat vett igénybe. Végül 1920. augusztus 7-én lépte át a magyar határt – a kiállt megpróbáltatások miatt súlyos szívbetegségtől szenvedve. 1922. szeptember 22-én hunyt el, 59 évesen.[380]

Mérsékelt sikere ellenére a januári sztrájkhullám, a Zsil-völgyi fegyveres harc és Paál Árpádék kísérlete a független székely állam kikiáltására azt

[376] Román atrocitások Kolozsvárott. *Szabadság* (Nagyvárad), 1919. január 30. 3.

[377] Magda Ádám – György Litván – Mária Ormos (szerk.): *Documents diplomatiques français,* i. m. I. 279–280.

[378] Az ötnapos sztrájk története. *Ellenzék,* 1919. január 28. 1.

[379] Gheorghe Rădulescu: *Viharos évek (1917–1921).* Bukarest, 1962, Tudományos Könyvkiadó, 69–70.

[380] Mariska Zoltán: Apáthy István politikai szereplése és pere. *Korunk,* 2006/3. 86–89.

jelezték a román politika számára, hogy Erdély integrálásának sebességét ajánlatos mérsékelni, módozatát pedig tapintatosabbá tenni. A folyamat azonban nem állt le. A Kolozs vármegyei tisztikar kezéből, amelyet a január 19-ei főispáncsere ellenére de facto egyelőre a régi alispán irányított, először csak a közélelmezés irányítását vette ki a prefektus, és rábízta az általa kinevezett román tisztviselőkre. Ezt követően a járási főszolgabírók és a községi jegyzők lecserélésére került sor, az esetek többségében karhatalom igénybevételével. Az új román hivatalnokok megszakították az érintkezést a magyar alispánnal és főjegyzővel, és csak a prefektustól fogadtak el utasítást. Közben a prefektúrán is megszaporodtak a román tisztviselők, úgyhogy február közepén az alispáni hivatal már csak „árnyékéletet élt", és a megye tíz járásából már csak kettőt irányítottak magyar vezetők.[381] „Kolozsvárt – nyilatkozta az új polgármester, Iulian Pop – kilenc év, eh – kilenc hónap alatt románná kell tennünk, hisz itt a gerinc, a nyakcsigolya a román állam testében. Aki Kolozsvár ura: az Erdély ura! Nem engedhetünk! Ez a románság életkérdése."[382]

Bár a magyar kormány továbbra is küldött pénzt az elbocsátott magyar tisztviselőknek, ezekből a rendszertelen segélyekből nem lehetett családot fenntartani. Ezért sokan elhagyták lakóhelyüket, és Magyarországra mentek, ahol rokonoknál és ismerősöknél húzták meg magukat, vagy vagonokban laktak a pályaudvarokon. Azok, akik maradtak, megpróbáltak a magánszférában elhelyezkedni és új életet kezdeni. A kolozsváriak közül Haller Gusztáv polgármester például ügyvédi irodát nyitott, Botka Sándor rendőrkapitány a Melissa cukorgyár főkönyvelője lett, Hankó Elemér alispán újságírónak állt, Szele Ferenc postaigazgató pedig biztosítási ügynökként kereste kenyerét.[383]

A többség azonban továbbra is a magyar állam alattvalójának tekintette magát. Grandpierre Emil volt kormánybiztos és Költő Gábor bíró körül 1919 tavaszára kialakult egy olyan tisztviselői mozgalom, amely az együttműködés minden formáját elutasította, és hosszú távú ellenállásra kívánt berendezkedni. Hozzájuk kapcsolódva a Kolozsvárra internált Paál Árpád májusra kidolgozta az úgynevezett Szellemi Front programját, amelynek lényege az ellenállás szellemének ébrentartása és az ellenállás folytatása

[381] Román impérium a vármegyén. *Keleti Újság* (Kolozsvár), 1919. február 14. 3.

[382] Balogh Júlia: *Az erdélyi hatalomváltás és a magyar közoktatás 1918–1928.* Budapest, 1996, Püski Kiadó, 15.

[383] Hogyan élnek a város magyar tisztviselői? *Ellenőr,* 1919. február 23. 3.

volt. Ennek lényeges szempontjait, illetve követelményeit Paál a következőkben foglalta össze: (1) „A néphangulat megőrzése, felajzása és teljes szívóssággúvá kiképzése abban a hitben, hogy lesz még magyar világ"; (2) „Minden behódolási irányzatnak a letörése"; (3) „A magyar egyházak és iskolák szellemének a magyar jövőről való hitben és hit fejlesztésében való kitartása"; (4) „A gazdasági vállalatoknak a szociális és magyar erő építésére irányuló átszervezése"; (5) „Sajtó és irodalom teremtése a mondott irányok ápolására és terjesztésére"; (6) „A magyar és székely vidékek szoros összeköttetésének a megteremtése"; (7) „önvédelmi szervezet teremtése tornaklubok, olvasókörök, dalos egyesületek és munkás szakegyletek útján".[384]

[384] Bárdi Nándor: *Otthon és haza,* i. m. 79–80.

A SZÁSZOK BEILLESZKEDÉSE ÉS A BÁNSÁGI HELYZET

A magyarországi németek, köztük az erdélyi szászok és a bánsági svábok önkormányzati igényeinek eleget téve Jászi és munkatársai 1919 januárjára kidolgozták a széttagoltan élő, de „egységes nemzetet alkotó" „német ajkú magyar állampolgárok" autonóm jogait biztosító rendeletet. A január 28-án megjelent „néptörvény" megalkotói úgy képzelték, hogy a történelmi Magyarország határain belül a németek lakta vidékeken kormányzóságoknak nevezett „autonóm jogterületek" fognak alakulni. A helyi közigazgatás, igazságszolgáltatás, közoktatás, közművelődés és egyházügyek terén ezek a kormányzóságok teljes körű önállósággal működhettek, és képviselőik ugyanezen ügyek intézésének törvényi szabályozása érdekében külön nemzetgyűlést alkothattak volna. A magyar állammal közös ügyekben (külügy, hadügy, pénzügy stb.) illetékes országgyűlésben arányos számú képviselővel, a kormányban pedig külön német miniszterrel rendelkeztek volna.[385]

A Magyarország központi területein tömbökben élő németek számára ez a szabályozás minden tekintetben megfelelt. Az idegen megszállás alá került részeken, így Erdélyben és a Bánságban azonban csak szimbolikus jelentőséggel bírt. Különösképpen így volt ez Szászföldön, amely már december elején román megszállás alá került, és ez a körülmény a szász vezetőket addigi politikájuk újragondolására késztette. Ez több lépcsőben következett be. November 25-i ülésükön a Szászok Központi Tanácsa Szebenben még úgy foglalt állást, hogy „nem kötelezik el magukat sem a románok, sem a magyarok oldalán", hanem „Erdély kérdésében a teljes semlegességet választják". Ez az óvatos, *wait and see* magatartás azonban nem tartott tovább néhány napnál. A gyulafehérvári román nagygyűlést követően a szász vezetők egyre inkább arra a belátásra jutottak, hogy jövőjüket Nagy-Románián belül célszerű elképzelniük. A szász szellemi élet

[385] *Az 1919. évi törvények gyűjteménye.* Budapest, 1919, M. Kir. Belügyminisztérium, 20–23.

kiemelkedő egyéniségének, Adolf Schullerus evangélikus lelkésznek és teológusnak a vezetésével, valamint Rudolf Brandsch, Rudolf Schuller, Arthur Polony és Hans Otto Roth részvételével ezért egy „ötös bizottságot" hoztak létre, hogy a Kormányzótanács vezetőivel megtárgyalják csatlakozásuk feltételeit és részleteit. A szászok elsősorban garanciákat szerettek volna kapni a gyulafehérvári határozatok betartására, míg a Kormányzótanács feltétel nélküli és mielőbbi egyesülési deklaráció kibocsátását várta. Bár nem kaptak garanciát elvárt kisebbségi jogaik biztosítására, a realitásokkal számot vetve a szász vezetők mégis úgy döntöttek, hogy bejelentik a kialakult *status quo* tudomásulvételét, és kinyilatkoztatják az új román állammal szembeni lojalitásukat. 1919. január 8-ára e célból nagygyűlést hívtak össze Medgyesre. Elhatározásukban befolyásolta őket az is, hogy a bukovinai németek november 26-án, a bukarestiek pedig december 9-én a maguk hasonló határozatát már meghozták.[386]

A Medgyesen megjelent 138 küldött lényegében két irányvonal közül választhatott. Az egyiket az „ötös bizottság" tagjai képviselték, akik – mindenekelőtt Rudolf Brandsch – a realitásokkal számot vetve úgy ítélték meg a helyzetet, hogy „a hatalom Románia kezében van; Magyarország nem számít, és igen kérdéses, fog-e még valaha számítani. Hatalma egyáltalán nincs, hadseregét elvesztette, új hadsereget szervezni képtelen. Románia különben is kedveltje az antantnak, mely bizonyosan elkötelezte Erdélyt Romániának. Okos és előrelátó dolgot csinál tehát a szászság, ha már a békekonferencia előtt csatlakozik az új gazdához".[387] Maniu szóbeli ígéreteiben bízva emellett hangoztatták azt is, hogy a gyulafehérvári nyilatkozat elegendő garancia lesz régi jogaik Nagy-Románián belüli megőrzésére, sőt azok kiterjesztésére. Brandsch vitapartnere, Friedrich Ipsen medgyesi ügyvéd ezzel szemben Jászi elképzelésének megfelelően kantonokból álló, svájci mintájú Erdélyt képzelt el, és felhívta a figyelmet, hogy erre a gyulafehérvári határozatok semmiféle garanciát nem adtak. Álláspontját azonban mindössze négyen támogatták. Nyolcórás élénk vita után a küldöttek így végül csaknem egyhangúlag a Rudolf Schuller által kidolgozott és az „ötös bizottság" által jóváhagyott nyilatkozatot fogadták el.[388]

[386] Konrad Gündisch: *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen.* München, 1998, Langen Müller, 173–174.

[387] Képek a megszállott Erdélyből III. *Budapesti Hírlap,* 1919. január 24. 4.

[388] Vasile Ciobanu: *1918–1919 az erdélyi szász elit politikai diskurzusában.* www.transindex.ro, 2010. december 11.

A szászok medgyesi nyilatkozata befejezett ténynek tekintette, hogy a „világesemények" alakulása következtében „Erdély és Magyarország románok által lakott részei Romániával egyesültek", s ezt az egyesülést „a néprajzi viszonyok indokolják". „E tényre való tekintettel – folytatódik a dokumentum – [...] az erdélyi szász nemzet, miután a népek önrendelkezési jogának alapjára helyezkedik, kimondja a román királysághoz való csatlakozását, a román népnek pedig testvéri üdvözletét és szívből jövő szerencsekívánatait küldi nemzeti ideálja kiteljesedésének alkalmából." Ugyanakkor reményét fejezte ki, hogy évszázadokon át élvezett önkormányzati jogaikat, melyeket 1867 után megvontak tőlük, visszakapják, és „népiségében öntudatos nemzeti és politikai egységként" a többi néphez hasonlóan „saját nyelvén és saját fiai által vezeti, oktatja, közigazgatja, igazságszolgáltatja magát, és hogy a törvényhozásban és kormányzásban megfelelő képviseletet", továbbá „egyházi és iskolai autonómiát kap".[389]

A medgyesi határozatot Brandsch és vezetőtársai ünnepélyes körülmények között január 10-én adták át a szebeni Kormányzótanácsnak, amely nevében Maniu üdvözölte a szászok döntését. Egyben – s ez jól mutatta a Kormányzótanács kompetenciáját és az erdélyi regionalizmus és autonómiatörekvések jövőjét – közölte velük, hogy a határozatot Bukarestbe is el kell vinniük. Adolf Schullerus vezetésével a szász delegáció január 27-én indult, és 29-én adta át az okmányt a kormánynak, 30-án pedig az uralkodónak.

Az erdélyi és a bukaresti lapok természetesen nagy örömmel és megelégedettséggel tudósítottak a szászok politikai fordulatának egymást követő állomásairól, és nem mulasztották el a külföld felé is prezentálni azokat. Ezzel a döntésükkel – írta például a balázsfalvi *Unirea* – az erdélyi szászok „örökre Nagy-Románia sorsához kötötték a magukét. Ez a méltóságteljes és bölcs döntés örömmel tölt el bennünket, és a bizalommal és szeretettel felénk nyújtott kezet ugyanilyen szeretettel és bizalommal szorítjuk meg".[390] A magyar visszhang természetesen alapvetően más volt. „A szászok magatartását a megszálló román hadsereg döntötte el", másrészt a „gyenge szótöbbséggel hozott" [sic!] határozat egyáltalán nem reprezentálta a szászok többségének véleményét – vélte Mikó Imre.[391]

[389] Ernst Wagner (szerk.): *Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen 1191–1975*. Köln–Wien, 1976, Böhlau Verlag, 266–268. A dokumentumot magyar fordításban közli: Mikes Imre: *Erdély útja*, i. m. 233–235.

[390] Gheorghe Iancu: *The Ruling Council*, i. m. 72–75.

[391] Mikó Imre: *Huszonkét év*, i. m. 13–14.

A Kormányzótanács erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy a bánsági svábokat is hasonló csatlakozási nyilatkozat kibocsátására bírja. Maniu ösztönzésére maga Brandsch utazott márciusban e célból Temesvárra és más bánsági településekre, de nem ért el eredményt. Nem tudván, mi lesz a békekonferencia döntése, a svábok várakozó álláspontra helyezkedtek, s mint Fürstenberg budapesti német konzul jelentette: sem a szerbekkel, sem a magyarokkal, sem a románokkal nem rokonszenveznek, hanem leginkább „azt szeretnék, ha Bácska és a Bánát független lenne". Sikerült viszont csatlakozási nyilatkozatot szerezniük az ortodox zsidóságtól, amelynek rabbijai 1920. január 4-én Désen a szászokhoz hasonlóan kinyilatkoztatták, hogy „nemzetnek tekintik magukat", és a román államban „nemzeti kisebbségként" kívánnak élni, „teljes vallási és kulturális autonómiát élvezve".[392]

Bár a Bánságot megszálló szerb csapatok az erdélyi román hadsereghez hasonlóan gyakran viselkedtek fegyelmezetlenül – a Temesvárra november 17-én bevonuló egységek például kirabolták a szálláshelyükké kijelölt laktanya kantinjait, feltörték a tisztek szekrényeit, és az értékes holmikat eltulajdonították, majd az éjszaka folyamán a katonai élelmezési raktárat kezdték fosztogatni –, a szerb tisztek, akik a temesvári rablásokat is gyorsan megfékezték, általában udvariasan és előzékenyen bántak a lakossággal és a helyi hatóságokkal. A Temesváron berendezkedő hadosztályparancsnok, Georgievits György tábornok november 20-án például kiáltványban tudatta: „A város gazdasági és társadalmi élete maradjon a régi mederben; örülni fog, ha senki sem érzi meg a megszállás terhét." A megye vezetőivel, Roth Ottóval, a főispánnal és a polgármesterrel folytatott megbeszélésén hozzátette: a magyar közigazgatás, amelynek munkáját támogatni fogja, maradjon a helyén, és végezze tovább munkáját. Az újvidéki Szerb Nemzeti Tanács ugyan nemcsak a Bácskában, hanem a Bánságban is irányító szerepre törekedett, ám akaratát legfeljebb a térség nyugati felében, Torontál vármegyében tudta érvényesíteni, Temesváron és attól keletre nem. Ott a régi közigazgatás és a helyi nemzeti tanácsok kezében maradt a hatalom, és a Bánsági Néptanács befolyása érvényesült.[393] Krassó-Szörény vármegye alispánja, Issekutz Aurél december eleji körútjáról hazatérve kifejezetten „a szerb katonaság és a magyar hatóságok összhangzatos működését állapította meg". A szerb parancsnokok nemcsak a magyar közigazgatással

[392] Gheorghe Iancu: *The Ruling Council*, i. m. 79–88.

[393] Geml József: *Emlékiratok polgármesteri működésem idejéből*, i. m. 99–104.

működtek együtt, hanem a csendőrséggel és a rendőrséggel is, s csak a nemzetőrségeket fegyverezték le.[394]

A szerb–román viszony viszont kezdettől ellenségesen alakult. A szerb cenzúrahivatal vonakodott kézbesíteni, sőt visszatartotta a román küldeményeket, helyenként, például Versecen kézbesítés helyett egyszerűen megsemmisítette a leveleket és az újságokat. Tettlegességekre is többször sor került. Előfordult, hogy egy román kocsist a vele szóváltásba keveredett szerb katona szuronyával minden további nélkül leszúrt. Az egyik kávéházban a román fiatalság a román himnuszt játszatta, amit állva hallgattak. Mivel a jelen levő szerb detektív nem állt fel, a románok kérdőre vonták, mire ő kijelentette: ezen a földön csak két himnuszt ismer: a szerbet és a magyart. Merészségének súlyos verés lett a következménye, amit a helyszínre siető szerb katonaság letartóztatásokkal torolt meg. A csaknem színtisztán román lakosságú Vermes községben egy szerb főhadnagy vált a tömeg dühének áldozatává.[395]

December közepén azonban, amikor a román hadsereg megkezdte a demarkációs vonal átlépését, megváltozott a helyzet. Bukarest tervei között szerepelt a Bánság egészének vagy nagyobb részének a megszállása is. Az antant háború alatti ígéretében bízva Belgrád ugyancsak a térség egészének vagy nagyobb részének a megszerzésére törekedett. Ebből több kisebb összetűzés keletkezett. Útban Párizsba 1919. január 11-én Brătianu Belgrádban találkozott Sándor régensherceggel, és megpróbálta meggyőzni arról, hogy fogadja el a Bánság egészének Romániához kerülését. Javaslatát Belgrádban természetesen megfontolásra sem méltatták, így az összetűzések folytatódtak.[396] A francia katonai parancsnokokat és politikai vezetőket ez indította arra, hogy a térség keleti és középső feléből eltávolítsák a szerb katonaság nagy részét, és helyükbe francia katonaságot vezényeljenek. Az erre vonatkozó döntését Franchet d'Espèrey már december 24-én meghozta, ám parancsának végrehajtása a belgrádi szerb vezetés ellenállása és a logisztikai nehézségek miatt több hetet vett igénybe. A „hadművelet" így csak február 5-re fejeződött be. A döntés értelmében a franciák által megszállt semleges zóna nyugati határa a Szerbcsanád–Temesvár–Versec–Báziás-vasútvonaltól néhány kilométerrel nyugatra húzódott. Délen a Duna vonalát követte Orsováig, majd ott északra kanyarodott úgy, hogy Mehádiától, Karánsebestől és Lugostól közvetlenül keletre Lippáig haladt.

[394] Jakabffy Elemér – Páll György: *A bánsági magyarság húsz éve Romániában*, i. m. 23.
[395] Uo. 23–24.
[396] Sherman David Spector: *Rumania at the Paris Peace Conference*, i. m. 73–74.

Innen a Maros vonalát követte Aradon át Nagylakig. Ez azt jelentette, hogy csak Torontál vármegye és Temes vármegye délnyugati csücske maradt a szerb csapatok kezén, a román csapatok pedig birtokba vehették Krassó-Szörény vármegye keleti sávját. A semleges zóna nagyobb városai – például Arad és Temesvár – rendjére ezt követően egy-két zászlóaljnyi – részben afrikai szpáhikból és könnyűlovasokból álló – francia katonaság ügyelt. A kisebb városokban egy-két századnyi erő állomásozott, március közepén pedig a Bánságban összesen mintegy két hadosztálynyi francia katonaság.[397]

A bánsági semleges zóna

[397] Jean Bernachot: *Les Armées françaises en Orient après l'Armistice de 1918*. Paris, 1970, Imprimerie Nationale, 52–68.

A térség keleti és középső feléből kivonuló szerb katonaság mindent vitt magával, amit mozdítani tudott. A belgrádi kormány az újvidéki Nemzeti Igazgatósággal (Narodna Uprava) együttműködve pedig arra törekedett, hogy ahol csak lehet, szerb közigazgatással váltsa fel a magyart. A francia katonaság, amely a közrend fenntartását tekintette feladatának, ezt nem akadályozta, sőt az ellen sem emelt kifogást, hogy a nagyobb településeken, így például Temesváron is, kisebb szerb egységek maradjanak. Az addig barátságos temesvári szerb tábornok újév napján közölte a bánsági kormánybiztossággal, hogy „Belgrádból vett parancs szerint Temesvárt és az egész Bánátot szerb impérium alá kell helyezni, és ezért követeli dr. Roth Ottó bánáti kormánybiztos, dr. Jakobi Kálmán temesvári és dr. Tőkés István Temes megyei főispánok azonnali lemondását". Roth emiatt Gambetta tábornokhoz, a temesvári francia helyőrség parancsnokához fordult, és a belgrádi konvencióra hivatkozva kérte „egész Bánátnak francia lobogó védelme alá való vételét", és a magyar közigazgatás megtartását. Erre Gambetta és a városba érkező Henrys tábornok is ígéretet tett.[398]

A francia védelem mellett Roth és munkatársai megkísérelték az addig magyar többségű Bánsági Néptanács és a különböző nemzeti tanácsok helyett olyan képviseleti szerveket létrehozni, amelyek pontosan megfeleltek volna a térség etnikai viszonyainak, és így hatékonyabban igazgathatták volna a „bánáti autonómiát". Eszerint a 150 fős új Néptanácsba az egyes nemzeti tanácsok 50 román, 40 szerb, 36 sváb és 22 magyar, a zsidó felekezetek pedig 2 tagot delegálhattak volna. A kormányként működő, 15 tagú „végrehajtó bizottság" ugyanakkor 5 román, 5 szerb, 3 sváb és 2 magyar tagból állt volna. Ügyelni kívántak arra is, hogy a 150, illetve 15 fő között a polgárság és a munkásság egyaránt arányosan legyen képviselve.[399]

A szép elgondolásból, amely nem számolt a tényleges hatalmi helyzettel, semmi sem lett. Január 10-én Georgievits tábornokot és dandárját a Torontál vármegyét már korábban pacifikáló Morava divízió váltotta fel, amelynek parancsnoka, Gruits tábornok Roth kormánybiztosságát illegitimnek, magát a néptanácsot pedig fölöslegesnek minősítette, és internálással fenyegette meg azokat a magyar vezetőket, akik a hatalomváltás útjába akarnak állni. Határozottan lépett fel a vezetőik mellett kiálló szociáldemokrata munkásokkal szemben is.[400] Néhány szociáldemokrata szervezet, így például a verseci, a nagykikindai, a pancsovai és a nagybecskereki ennek ellenére gyűléseken mondta ki, hogy ragaszkodik a belgrádi egyezmény tiszteletben tartásához, és a Bánság végleges sorsáról – „a végleges békekötésen túlmenően is" – „egyedül és kizárólag a Bánát népeinek becsületes és minden erőszaktól mentes demokráciával keresztülvitt, a nőkre is kiterjedő népszavazás útján fog dönteni".[401]

A munkások szolidaritása ellenére a szerb parancsnokság ismételt követelésének eleget téve Roth január közepén felmentését kérte a kormánybiztosság alól, amit a magyar kormány január 23-án jóváhagyólag tudomásul vett. Nem tudni, milyen megfontolásból, és kinek vagy kiknek a hatására Roth néhány napon belül megváltoztatta álláspontját, és elfogadta, hogy február 2-án a magyar kormány ismét kinevezze Temes, Torontál és Krassó-Szörény vármegyék „karhatalmi kormánybiztosává". Saját járandóságán kívül, amit júniusig megkapott, jelentős összeget bocsátottak rendelkezésre egy „bánáti népőrség" megszervezésére, valamint propagandára és a munka nélküli munkásság segélyezésére.[402]

A bánsági autonómia ügye ennek ellenére érdemben nem haladt előre. A szerb hatóságok viszont kenyértörésre vitték a dolgot. Február 20-án két katonatiszt jelent meg Jakobi főispán irodájában, akivel közölték, hogy hivatalát Filipon Márton alibunári ügyvéd veszi át. Tőkés István, Temesvár főispánjának irodáját ugyanekkor Reinhold Heegn verseci mérnök vette birtokba. Bár mindketten tiltakoztak, az erőszaknak engedve végül elhagyták hivatalukat. Ugyanezt tette Geml József polgármester és a városi rendőrkapitány, valamint a kormánybiztosság munkatársai is, amelyet egyszerűen feloszlattak.[403]

A szerbek eljárása nagy elégedetlenséget szült úgy a polgárság, mint a munkásság körében. Tiltakozásuk jeleként a villanytelep munkásai 21-én reggel sztrájkba léptek. A villamosok leálltak, az üzletek bezártak, délben megszűnt a vízellátás. Délután más ágazatok munkásai is beszüntették a munkát, ami így általános jelleget öltött, és összefonódott az ugyanekkor kezdődő erdélyi sztrájkhullámmal. A Munkástanács felhívására a magyar és német polgárság is – tisztviselők, tanárok, iparosok stb. – csatlakozott a sztrájkhoz. Sőt február 22-én a lugosi munkások is sztrájkba léptek. 22-én délelőtt mintegy 20 ezer temesvári tüntetett a Városháza, majd a színház

[398] A Bánát francia védelem alatt. *Világ,* 1919. január 2. 3.

[399] Az új Bánáti Néptanács. Uo.

[400] Temesváron megkezdődtek a szerb erőszakosságok. *Ellenzék,* 1919. január 12. 4.

[401] A bánáti szociáldemokraták az önrendelkezés jogáért. *Népszava,* 1919. január 22. 2.

[402] MNL OL. K. 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1919. január 23., február 2. és február 18.

[403] Jakabffy Elemér – Páll György: *A bánsági magyarság húsz éve Romániában,* i. m. 25.

épülete előtt. Mindkét épület ormára kitűzték a korábban eltávolított magyar nemzeti lobogót, s közben a Himnuszt, a Szózatot és a Kossuth-nótát énekelték. A színház előtt farkasszemet néztek az odavezényelt és gépfegyverekkel felszerelt szerb katonasággal. A provokációtól azonban mindkét fél tartózkodott – nyilvánvalóan a francia tisztek jelenléte miatt is –, így vérontásra nem került sor.

Harmadnapra az ellenállás tüze némileg lelohadt; 23-án, vasárnap a szociáldemokraták röpcédulákon szólítottak fel mindenkit, hogy másnap vegyék fel a munkát. Ugyanezen a napon Roth Ottó és Jacobi Kálmán francia katonai fedezet mellett Temesvárról Aradra utazott, ahol néhány hétig Farret tábornok, a bánsági francia katonai erők parancsnokának a védelmét élvezték. Jacobi később visszatért Temesvárra, ahol korábbi fenyegetésüket beváltva a szerbek letartóztatták, és augusztus elejéig Szemendria várában tartották fogva. Nem kétséges, hogy Roth Ottóra, ha visszatér, ugyanez, sőt valószínűleg még rosszabb sors várt volna, hiszen a szerb hatalomátvétel legfőbb akadályozója és a háromnapos sztrájk legaktívabb szervezője egyaránt ő volt.[404]

Bár Temesváron 24-én ismét megindult az élet, a hangulat továbbra is feszült maradt. Ezért március elején Franchet d'Espèrey elrendelte a szerb megszálló erők teljes kivonását. Parancsának azonban nem tudott érvényt szerezni. A temesvári szerb tábornok azt válaszolta neki, hogy csak a belgrádi kormánynak engedelmeskedik, s amíg Belgrádból nem kap ilyen értelmű utasítást, addig a városban marad.[405] A francia tábornok kezében ezek után egyetlen eszköz maradt: katonai erővel érvényt szerezni akaratának, vagyis megtámadni a temesvári szerb erőket. Erre azonban érthető okokból nem vállalkozott. A francia katonaság jelenléte a kijelölt ütközőzónában ennek ellenére érdemben hozzájárult a szerb–román, majd szerb–magyar ellentétek eszkalációjának megakadályozásához, és olyan véres incidensek elkerüléséhez, mint amilyenek a történeti Erdély területén napirenden voltak.

1919. január közepi állásfoglalásában Clemenceau azzal indokolta a bánsági ütközőzóna kialakítását, hogy a békekonferencia a „Bánság kérdését a népek önrendelkezési jogának általános elvei alapján" oldhassa meg.[406] Biztosra vehető azonban, hogy emellett nagyon praktikus megfontolások

[404] Uo. 26. és *Világ,* 1919. február 25. 2.
[405] *Világ,* 1919. március 9. 1.
[406] Ádám Magda – Ormos Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok,* i. m. 81.

is vezérelték. Kelet-európai céljainak elérése érdekében Franciaországnak nemcsak Romániával, hanem másik szövetségesével, a Romániánál kitartóbb Szerbiával, illetve a vezetésével kialakulóban levő délszláv állammal is jó kapcsolatok kiépítésére kellett törekedni. Ebből pedig az következett, hogy a Bánság teljes egészében egyik államé sem lehet, abból – már csak a háború alatti ígéretek miatt is – mindkettőnek részesednie kell. Magyarország és Románia esetében ilyen kényszerhelyzet nem állt fenn. Magyarország nem Franciaország szövetségese, hanem háborús ellenfele volt, s ennek ódiumától az új rezsim sem tudott szabadulni. A román és magyar csapatok elválasztására hivatott ütközőzóna kialakításának a terve ennek ellenére rövidesen Erdély, illetve Kelet-Magyarország esetében is felmerült.

ETNIKAI HATÁROK, INTEGRITÁS VAGY FÜGGETLEN ERDÉLY?

1919 elejére nemcsak a Bánság és a történelmi Erdély került idegen megszállás alá, hanem délen Bácska és a baranyai háromszög is Szabadkával, Bajával és Péccsel együtt, északon pedig Felső-Magyarország, ahol a győztes nagyhatalmak támogatásával a cseh légiók 1919 januárjában nyugaton a Duna vonaláig, onnantól pedig az Ipoly torkolata és az Uzsoki-hágó közötti vonalig nyomultak előre. Balassagyarmat, Salgótarján, Miskolc és Sátoraljaújhely még magyar maradt, Pozsony, Csallóköz, Losonc, Kassa és Ungvár azonban már csehszlovák fennhatóság alá került. Ezek a fejlemények azokat a – bizalmas körben már 1918 októberében megfogalmazódott – balsejtelmeket igazolták, amelyek a történelmi Magyarország részben vagy egészben nem magyarok által lakott, nagy kiterjedésű peremterületeinek elvesztését vetítették előre. 1918 végétől, 1919 elejétől ezért módosulni kezdett a kormánytagok és más magyar politikusok integritásról vallott felfogása. Míg addig csak Horvátország elszakadását ismerték el jogosnak, és egyébként ragaszkodtak az ország területi épségéhez, 1919 elejétől felerősödtek azok a hangok, amelyek az integritás irrealitását tudomásul véve az etnikailag magyar területek védelmének fontosságát hangsúlyozták, vagy egyéb kompromisszumos lehetőségeket fontolgattak.

A fenti megközelítés egyik első és legkövetkezetesebb képviselője Kunfi Zsigmond volt, a szociáldemokraták centrista irányzatának vezéralakja, a kormány tárca nélküli, majd később munkaügyi és népjóléti, illetve legvégül közoktatásügyi minisztere, aki eme véleményének már a minisztertanács 1918. december 18-i ülésén hangot adott. 1919 februárjától, miután részt vett az európai szociáldemokrata pártok berni konferenciáján, még határozottabban képviselte ezt a nézetet. Még a Magyarország iránt legnagyobb rokonszenvvel viseltető pártok is – mutatott rá a kormány számára összeállított beszámolójában – „a háború magától értetődő és már megvitatásra nem is szoruló következményének tekintik a cseh, tót,

román és jugoszláv nemzeti államok kialakulását, és hogy rokonszenvükre és támogatásukra csak az a Magyarország számíthat, amely ugyan nem katonai hódítás és demarkációs vonalak alapján, de az etnográfiai tények alapján »magyar« Magyarország akar maradni". Ezért javasolta, hogy „külső politikánknak nyugat felé fordított képén a területi integritás vonását az önrendelkező jog és a népszavazás előtérbe tolásával kissé el kellene haloványítani, és a területi integritásért való harcot a »magyar« Magyarország politikai és szociális álláspontjainak minél erősebb radikalizálásával kell tovább folytatni."[407]

Kunfiéhoz hasonló nézeteket vallott az ugyancsak szociáldemokrata és a háború előtt Ferenc Ferdinánd tanácsadói köréhez kötődő Diener-Dénes József, aki 1918. decemberi lemondásáig a Károlyi-kormány külügyi államtitkára volt. Az egyik Bécsben informálódó brit ügynöknek 1919 januárjában elmondta, hogy véleménye szerint „teljes függetlenséget kell adni a nemzetiségeknek", ami azonban nagyon nehéz, mert volt minisztertársai „még mindig túlságosan soviniszták, és nem hajlandók feladni Magyarország területi integritásának elvét". Kétségtelen – tette hozzá mintegy mentő körülményként –, „nagyon nehéz a magyar politikusok számára nyíltan csatlakozni ehhez a nagy lemondást jelentő elvhez". A jelentést olvasó brit külügyi tisztviselők viszont el voltak ragadtatva informátoruk álláspontjától, s egyikük, a Seton-Watson köréhez tartozó Allen W. Leeper a margóra is jegyezte: „ez az első értelmes dokumentum, amely eddig Magyarországról érkezett".[408]

Diener-Dénes magyar kormányra tett megjegyzése a miniszterek többségére minden bizonnyal igaz volt, azonban legalább kettőre, Lovászy Mártonra és Buza Barnára – legalábbis 1919 elejétől – bizonyosan nem. André Levallal, a *Le Temps* budapesti tudósítójával folytatott január eleji bizalmas megbeszélésén előbbi ugyanis azt a kijelentést tette, hogy a csehek Magyarországgal szembeni területi követeléseinek merev elutasításával „fel kell hagyni". Pozsonyt ugyan nem kaphatják meg, de a várostól nyugatra kijáratot kell biztosítani a szlovákoknak a Dunához, és a leendő határnak a Kis-Kárpátok lábaitól északkeleti irányba kellene húzódni a Tátráig. Buza Barna ugyanezekben a napokban arról beszélt az újságíróval, hogy

[407] Székely Vera: Kunfi Zsigmond 1919. februári memoranduma Magyarország külpolitikai helyzetéről. *Levéltári Közlemények,* 1969/2. 353–363.

[408] Arday Lajos: *Magyarország és Nagy-Britannia diplomáciai kapcsolatai 1918–1919.* Kézirat, kandidátusi értekezés. Budapest, 1975, 130–132.

a maga részéről teljes mértékben átengedné a románoknak Hunyad és Alsó-Fehér vármegyét, Krassó-Szörény és Torda vármegye felét, valamint Kolozs, Arad és Bihar vármegye egy részét. Nem lenne kifogása az ellen sem, hogy északon Beszterce-Naszód és Máramaros vármegyék leváljanak Magyarországról. „Magyarország azonban természetesen megőrizné a székely területeket egy olyan összekötő folyosóval, amely magában foglalná Kolozsvárt." Minderről nem maga az újságíró, hanem Vix tájékoztatta feletteseit, aki nem mulasztotta el hozzátenni: a hivatalos nyilatkozatok és az újságcikkek persze egészen mást mondanak, azok „Magyarország integritásától" hangosak, és ugyanazt követelik a „Nem, nem, soha!" felirattal kifüggesztett plakátok is.[409]

Úgy tűnik, maga Károlyi is azok közé tartozott, akik belátták az integritási politikához való ragaszkodás tarthatatlanságát, ám belpolitikai okokból vonakodott erről nyilvánosan beszélni. „Két nagy extremista párt között" áll – tájékoztatta a francia hírszerzés kiküldöttjét január 22-én –, „az egyik oldalon nagybirtokosok, magyarosodott izraeliták és sovén burzsoák, akik eltökélték magukat, hogy nem ismerik el a magyar terület semmilyen csökkentését; a másik oldalon a szocialista párt, amelyet az agrárreform izgat, és amelyben a mérsékelt elemek elveszítik minden befolyásukat". Ha bármelyik oldalnak enged, abban a pillanatban megbukott.[410] A valóságban azonban – jelentette róla január közepén Franchet d'Espèrey – Károlyi is elkezdett differenciálni a szomszédos országok között. Mérsékelte a magyar kormány cseh- és szlovákellenes politikáját, és a délszlávokkal is elképzelhetőnek tartana egy megegyezést a jelenlegi megszállás tényéből kiindulva, feltéve, ha az Adriai-tengerpart egy pontját nemzetköziesítenék, és a magyarok szabad kijáratot kapnának oda. A magyar nacionalizmus dühe – jelentette a tábornok nem alaptalanul – elsősorban Románia ellen irányul, ami a kevert erdélyi etnikai viszonyokkal és a „román intranzigenciával", illetve a „bukaresti kormányt átható imperializmussal magyarázható".[411]

Erdély megosztása mellett tovább élt a független erdélyi köztársaság terve is. Az erdélyi és magyarországi román szociáldemokraták december 31-i budapesti gyűlése ezt az álláspontot képviselte. A küldöttek elítélték

[409] AG. 17 N 514. Dossier 5. Vix 1919. január 13-i jelentése.
[410] Ormos Mária: *Padovától Trianonig*, i. m. 133.
[411] Jean Bernachot: *Commandement en chef des Armées alliées en Orient*. I. Paris, 1972, 156–157.

a gyulafehérvári határozatokat feltétel nélkül elfogadó elvtársaikat, Flueraşt és Jumancát, és arról számoltak be, hogy az „erdélyi románok egyáltalán nem kívánnak Romániához csatlakozni, mert az újabb rabszolgaságot jelent". A kongresszus ezért határozatban mondta ki, hogy „Erdély és az Erdéllyel közvetlenül összefüggő magyarországi román területeken egy független köztársaságban egyesüljenek, amelyben az ott lakó magyar és német ajkú polgárok egyenjogúságot és kulturális autonómiát élvezzenek". A *Népszava* kommentátora hozzátette: „Ha a Magyarország területén élő románok népszavazás útján azt határozzák, hogy független köztársaságot létesítenek, ehhez nekik a népek önrendelkezésének elve alapján föltétlenül joguk van."[412] Hogy egy ilyen megoldás többséget kapott volna-e a románok körében népszavazás esetén, azt teljes bizonyossággal sem akkor nem lehetett, sem ma nem lehet tudni. Nézetünk szerint valószínűleg nem, ám Franchet d'Espèrey másként látta. A francia vezérkarnak küldött január közepi összefoglaló jelentésében azt írta, hogy a román hadsereg és a nyomukban érkező román tisztviselők viselkedése nemcsak a magyarokat és a szászokat háborította fel, hanem a „románok egy részét" is, akik éppen ezért „szívesebben vennének egy önálló Erdélyt".[413]

Röviddel a román szociáldemokraták kongresszusa után, 1919 elején egy részletes tervezet is megjelent a független Erdélyről és annak belső berendezkedéséről. Békési Andrásról, a tervezet szerzőjéről – azon túl, hogy elismerően szólt Jászi Oszkárról – semmi közelebbit nem sikerült megállapítanunk; lehetséges, hogy nem is valódi nevén, hanem álnéven tette közzé elgondolásait. Abból indult ki, hogy gazdasági és földrajzi okok következtében Erdély előbb vagy utóbb, de el fog szakadni a királyi Romániától. Ebből a perspektívából logikusan következik, hogy ezt a fölösleges kitérőt el kellene kerülni, és már most „újra fel kell állítani az egykori önálló és külön", ám „Magyarországgal szövetségi viszonyban álló" Erdélyt. Ez az új Erdély – az „erdélyi népszövetség állama" – Jászi elgondolásához hasonlóan „egységes összetételű nemzeti blokkokból, vagyis kantonokból" állna. Ahol ezt az elvet nem lehetne tökéletesen megvalósítani, ott „kisebbségi nyelvszigetek" alakulnának saját nyelvhasználati jogokkal, a legközelebbi saját nemzetiségű kantonjukhoz kapcsolódva. Az állam élén háromévenként választandó és Kolozsváron berendezkedő kormányzó

[412] Erdély – független köztársaság. *Népszava*, 1919. január 1. 1. és A román munkások kongresszusa. Uo. 5.
[413] Jean Bernachot: *Commandement en chef des Armées alliées en Orient*, i. m., I. 157–158.

vagy elnök állna, felváltva a magyar, román és szász nemzetből. Mellette mindig két helyettes működne a kormányzói tisztet éppen nem betöltő két másik nemzet tagjai közül. A vármegyék vagy kantonok élén az ottani többségi nemzetből választandó főispán állna, míg az alispánt és a főjegyzőt a kisebbségi nemzetek soraiból választanák. A kormány 9 szakminiszterből tevődne össze: 3-3 mindegyik nemzetből. A közigazgatás az adott kanton többségi nyelvén folyna, az iskolák nyelvét községenként állapítanák meg. A nemzetgyűlés tagjait, akik ugyancsak Kolozsváron üléseznének, általános, titkos és nőkre is kiterjedő közvetlen szavazás útján választanák meg.[414]

A március közepén Svájcba érkezett Teleki Pál kompromisszumos javaslata, amelyet a berni francia sajtóügynökséggel közölt, három lényeges engedményt tartalmazott. Felső-Magyarországból átengedné Csehszlovákiának azokat az északnyugati részeket, amelyek gazdaságilag nem a magyar Alföld, hanem a Morava völgye felé gravitálnak. Erdély Magyarországgal „föderális kapcsolatra lépő független állammá" alakulna, a Magyarországgal szoros kapcsolatban lévő keleti résztől eltérően, amelyek az ország integráns részei maradnának. Erdélyben helyre kellene állítani a magyar, román és szász nemzetek jogait, amelyek „maguk igazgatnák magukat, anélkül azonban, hogy elhatárolt területeket alkotnának". Végül a Bánságban szerb, román és magyar kerületek kialakítását javasolta, s ezek mindegyike a maga országához tartozna. A magyar kerületek tehát Magyarországhoz.[415]

Teleki közléseivel többé-kevésbé egy időben vetette papírra Erdély kívánatos berendezkedésével kapcsolatos elgondolásait dicsőszentmártoni magányában Gyárfás Elemér ügyvéd, 1917-től Kisküküllő vármegye főispánja, 1918 őszén pedig a megye Nemzeti Tanácsának elnöke. A nagyszebeni román Kormányzótanácsot eszerint egy 24 tagból álló testületnek kellett volna felváltani, amelynek 10-10 tagja lett volna román és magyar, míg a szászokat 4 fő képviselte volna. Ebből a 24 vezetőből került volna ki a kormány 12 minisztere és 12 államtitkára. Mindazon tisztviselők – fejtegette –, akik 1918. október 31-én hivatalban voltak, továbbra is állásukban maradnak, de új esküt tesznek Erdélyre, Erdély megalkotandó alkotmányára, valamint a három nemzet uniójára és szabadságára. Az új

[414] Békési András: *Erdély megmentése. A megvalósítható magyar–román–szász impérium.* Budapest, 1919, Lantos A. könyvkereskedése.

[415] AD. Europe Z. Hongrie. Vol. 27. A berni francia hírügynökség interjúja.

kormányzótanács 15 napon belül választásokat rendez az érvényes választójog és választókerületi beosztás alapján. A megválasztott képviselőkön kívül az országgyűlésbe meghívandók az erdélyi egyházak püspökei és egyházmegyénként egy-egy főemberük. Ez a testület lesz hivatott Erdély címerét és zászlaját megállapítani, valamint dönteni a választójogról, az agrárreformról, a vármegyék nyelvhatárok szerinti kikerekítéséről és az 1868-as nemzetiségi törvény olyan módosításáról, „mely az unióban szövetkezett három nemzet jogainak és méltóságának megfelel", és a büntetőkönyv olyan átalakításáról, hogy „felségsértésnek" minősítessék minden olyan cselekmény, amely „a három nemzet bármelyikének becsületét, faji öntudatát sérti, békés egyetértésük megbontására irányul, és közöttük gyűlöletet, visszavonást szít". Az új állam önállóságáról vagy hovatartozásáról ugyancsak ennek a testületnek kellene majd dönteni „a három nemzet ezen unióban biztosított autonóm jogainak teljes respektálása és intézményes védelme mellett". Gyárfás Maniunak szánta elaborátumát, akit jól ismert. Március 24-én meg is írta neki a memorandumhoz csatolt kísérőlevelét, találkozott is vele Nagyszebenben, ám mégsem adta át neki. A Nagyszebenben uralkodó közhangulat hatása alatt úgy ítélte meg, hogy „a memorandum elkésett. A kocka el volt már vetve, nemcsak az önálló, hanem az autonóm Erdély is túlhaladott álláspont volt már akkor." Gyárfás jól ítélte meg a helyzetet. Amikor néhány héttel később mégis eljuttatta javaslatát a Kormányzótanács másik tagjához, Emil Haţieganuhoz, ő annyit fűzött hozzá: „nagyon érdekes".[416]

Az Erdély függetlenedésének vagy részlegesen Romániához kerülésének koncepciója többek esetében kiegészült a román és a magyar állam közötti szövetségesi viszony megteremtésének mérlegelésével. Az ezzel kapcsolatos tervezgetések több szálon futottak, amelyek közül legígéretesebbnek az olasz–magyar–román-kombináció látszott. Ez Charmant Oszkárnak, a Károlyi-kormány bécsi követének és a Károlyi család korábbi ügyvédjének a nevéhez kötődik, aki a nemzetiségi irredenták közül a románt tartotta a legveszedelmesebbnek. „Szerbiától – érvelt ma már meglehetősen naivnak tűnő módon – nem kell félnünk", a „tótok" pedig – szembesülve a csehek várható beolvasztási törekvéseivel – „nem fognak védőszárnyaink alól kikívánkozni". Ám „a román elszakadási törekvésekkel szemben nincs helye semmiféle optimizmusnak". A pánszláv veszély és a közös gazdasági érdekek viszont – hangsúlyozta – jó alapot adnak arra, hogy a két állam közeledésének

[416] Gyárfás Elemér: *Erdélyi problémák.* Kolozsvár, 1923, Erdélyi Irodalmi Társaság, 143–153.

gondolata Bukarestben is kedvező fogadtatásra találjon. Ennek nagyhatalmi támaszaként magától értetődően Olaszországot képzelte el.[417]

Charmantnak először a Tirolt megszállva tartó olasz csapatok vezérkari főnökével sikerült kapcsolatba kerülnie. 1919. február elején úgy tájékoztatta Rossi generálist, hogy a franciák elképzelésével szemben, akik egy Jugoszlávia, Magyarország és Csehszlovákia közötti „unióban" gondolkodnak, Károlyi egy „magyar–román uniót" szeretne létrehozni szoros politikai szövetségben Olaszországgal. Egyben kérte, hogy az olasz kormány gyakoroljon nyomást Bukarestre a további erdélyi előnyomulás leállítása érdekében. Két nap múlva, február 8-án Charmant a szövetségesek budapesti katonai missziójának olasz tagjával, Arrigo Tacoli márkival ismertette a román–magyar „államszövetséggel" kapcsolatos elképzeléseit.[418]

A Budapesten állomásozó olasz megfigyelők (Tacoli és a magyar sógora révén jó politikai kapcsolatokkal rendelkező Livio Borghese herceg) február közepétől közvetlenül Károlyival is érintkezésben álltak. Bár – mint egyik bizalmas leveléből tudjuk – Károlyi Lovászy Mártonhoz hasonlóan inkább a jugoszláv orientációt részesítette előnyben, amely – mint feltételezte – „a románok ellen jól kihasználható lesz", az olasz politikusokkal ezt nem közölte, csupán neheztelésének adott hangot a román kormány erdélyi politikája miatt.[419] Teljhatalmú követként és Károlyi megbízólevelével a zsebében Charmant február végétől már Rómában folytatta tárgyalásait. Közléseinek lényegét abban foglalhatjuk össze, hogy a történelmi ország kétharmadának elvesztése elkerülhetetlenül ismét Németország karjaiba fogja lökni Magyarországot. Ha viszont erre nem kerülne sor, akkor Károlyi föderalizálná Magyarországot, és szövetségre lépne Romániával. Olaszországgal azután már ez a blokk kötne szövetséget.[420]

Az olasz–magyar–román-kombináció legodaadóbb támogatója Tacoli márki volt, aki március eleji jelentéseiben azonnali élelmiszer- és pénzügyi segítséget kért a belsőleg egyre szorongatottabb helyzetben lévő Károlyi-rezsim számára. Mint írta: Magyarország nemcsak ideális kereskedelmi partner Itália számára, hanem sorompó is, amely „megállítja a szlávok menetelését az Adria felé". A magyar rokonszenv és támogatás megszerzése

[417] Charmant Oszkár: Az októberi forradalom után. *Új Magyar Szemle,* 1920. november. 1–4.

[418] *I Documenti Diplomatici Italiani* (a továbbiakban: DDI), Sesta serie, Vol. 2. 246. és 273. számú irat.

[419] Uo. 365. számú irat és Litván György (szerk.): *Károlyi Mihály levelezése,* i. m. I. 444.

[420] DDI. Vol. 2. 559. számú irat.

érdekében – folytatta gondolatmenetét – Rómának aktívan támogatnia kellene a román–magyar közeledés gondolatát, amelynek konkrét terveire Bukarest mindeddig vagy nem, vagy elutasítóan reagált. A kulcskérdés – tájékoztatta feletteseit – nyilvánvalóan Erdély, amelyet régi, történelmi határai között Magyarország és Románia közös fennhatósága alá kellene helyezni, saját törvényhozással és közigazgatással, amelyekben magyarok, németek, románok és székelyek egyaránt képviselve lennének.[421]

Az olasz politikai vezetés kedvezően viszonyult Charmant és Tacoli javaslataihoz. Sidney Sonnino külügyminiszter március 13-án a következőket táviratoztatta a magyar fővárosba: 1. Olaszország sürgeti a gazdasági blokád feloldását és élelmiszer-szállítmányok, illetve segélyek küldését Budapestre; 2. a békekonferencián, amely januárban elkezdett ülésezni, a szerb, csehszlovák és román követelésekkel szemben az etnikai határok álláspontját képviselte, és a jövőben is azt fogja; 3. megfelelő garanciák fejében kész a magyar külkereskedelemnek előnyös feltételeket biztosítani akár Fiuméban, akár Triesztben. Az olasz vezetésű román–magyar unió tervére azonban, amely nyilvánvalóan kívül esett a pillanatnyi realitások körén, nem reagált.[422]

Más politikusok, például Bethlen István és a hozzá kötődő konzervatívok Olaszország helyett inkább Nagy-Britannia felé orientálódtak, és egyelőre a területi integritás elvéről sem mondtak le. Február közepi hosszú memorandumukban, amelyet 15 térképpel egészítettek ki, a kormány régi érveléséhez hasonlóan abból indultak ki, hogy „Magyarország történelmi, földrajzi és gazdasági egység, amelynek fenntartása nemcsak a magyarok, hanem a nemzetiségek érdeke, sőt Angliáé is, mert integritása garantálja a békét keleten, míg ha felosztanák, új Elzász-Lotaringia jönne létre". Angliának nem érdeke egy „erős és imperialisztikus Nagy-Csehszlovákiát és Nagy-Jugoszláviát teremteni", míg Magyarország – amely ha nem lenne, Angliának saját érdekében kellene megteremtenie emiatt – „Anglia kontinentális Gibraltárja lehet a szláv tenger partján". Mindezek előrebocsátása után a következő konkrét intézkedéseket kérte, illetve javasolta: 10–12 ezer fős katonaság küldését Budapestre, a nagyobb városokba és a stratégiai pontokra annak érdekében, hogy a bolsevizmus terjedése megállítható legyen, s hogy a demarkációs vonalakat a szomszédos államok hadseregei tiszteletben tartsák; energikus fellépést Párizsban a cseh, román és szerb atrocitások

[421] Uo. 655. és 670. számú irat.

[422] Uo. 793. számú irat.

ellen; s végül választások kiírását és ezek eredménye alapján új, reprezentatív kormány alakításának előmozdítását. „A jelenlegi magyar kormányt – olvasható ezzel kapcsolatban – a sajnálatosan gyenge gr. Károlyival egy teljességgel bolsevik kormánynak kell tekinteni, melynek támogatója, helyesebben irányítója a budapesti katona- és munkástanács, amely az ország lakosságának nem egészen 1 ezrelékét képviseli." A terjedelmes memorandum ugyanarra a sorsra jutott, mint a kormány és a kormányellenes erők legtöbb eddigi és ezutáni levele és beadványa. A Foreign Office egy-két alacsonyabb beosztású tisztviselője fejcsóválva áttanulmányozta, elcsodálkozott a magyarok „naivitásán", majd „No action" jelzéssel irattárba tette.[423]

Bethlen távolról sem állt egyedül a történelmi magyar állam integritásához való ragaszkodásával. A Bernben tartózkodó Andrássy Gyula cikket jelentetett meg a svájci *Revue Politique Internationale* 1919. január–februári számában. Ebben arról értekezett, hogy a magyar állam egysége és a nemzetiségi törekvések egyáltalán nem kibékíthetetlenek a teljes körű autonómiák biztosításával. Ha a nagyhatalmak nem ezt teszik, hanem feldarabolják Magyarországot, akkor több új irredentizmust hoznak létre, és Budapestet Berlin karjaiba lökik. A magyarok sohasem fognak belenyugodni Erdély és a Felvidék elvesztésébe, és „képesek lesznek megzavarni a győztesek emésztését". Egyedül Horvátország leválását és egyesülését Szerbiával tartotta elfogadhatónak, ám ezt is csak akkor, ha az új állam kijáratot biztosít Magyarországnak az Adriához.[424]

A kormány januárban hivatalba lépett új elnöke, Berinkey Dénes ugyancsak ragaszkodott a történelmi határokhoz. „A Magyar Köztársaság kormánya – közölte Vixszel február közepén – soha nem ismerte el a románok által követelt 26 vármegye elcsatolását." Ezzel szemben „az országban élő minden nemzet számára biztosítani kívánja az önrendelkezési jogot, vagyis a nemzeti autonómiát Magyarország területi sérthetetlenségének és a magyar állam egységének egyidejű fönntartásával".[425] A kormány hivatalos álláspontja egészen 1919. március 21-ei bukásáig ez a megközelítés maradt.

[423] Arday Lajos: *Magyarország és Nagy-Britannia diplomáciai kapcsolatai,* i. m. 148–150.

[424] AD. Paix. Vol. 138. 8–15. Comte Jules Andrássy: La Hongrie et la Paix. – A cikkről röviden a magyar lapok egy része is beszámolt. Lásd például Andrássy Magyarországon nemzeti autonómiákat ajánl. *Budapesti Hírlap,* 1919. február 8.

[425] Ádám Magda – Ormos Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok,* i. m. 135–137.

A PÁRIZSI BÉKEKONFERENCIA VITÁI ÉS DÖNTÉSEI

Miközben Cseh-Szlovákia Felső-Magyarországon, Románia Erdélyben, a Szerbia körül kialakult délszláv állam pedig a Délvidéken igyekezett a háború alatt nekik ígért területek minél nagyobb részét birtokba venni, és ezáltal kész helyzetet teremteni, a magyar elit pedig az integritás elvétől való eltérés mértékét és módját fontolgatta, Párizsban kezdetét vették a végleges határok kijelölésére hivatott békekonferencia tanácskozásai. A konferencia legfőbb szerve az öt győztes nagyhatalom (Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és Japán) elnökéből vagy miniszterelnökéből, valamint külügyminisztereiből álló Tízek Tanácsa volt, amelyet Legfelsőbb Tanácsnak is neveztek. Március végétől ez a szerv alkalmanként felbomlott két testületre: a Külügyminiszterek Tanácsára és az állam-, illetve kormányfőkből álló, szűkebb értelemben vett Legfelsőbb Tanácsra. Gyakran előfordult az is, hogy az öt nagyhatalom delegációvezetői közül Japán – főleg európai ügyekben – érdektelenséget nyilvánított, s így csak Thomas Woodrow Wilson amerikai elnök, David Lloyd George brit, Georges Clemenceau francia és Vittorio Orlando olasz miniszterelnök, illetve külügyminisztereik (Robert Lansing, Lord Arthur Balfour, Stephen Pichon és Sidney Sonnino) tanácskoztak. A négy nagyhatalom vezetőjéből álló grémiumot Négyek Tanácsának, résztvevőit pedig a „Négy Nagynak" hívták.

A középszintű testületek közül az egyik legfontosabbnak a Területi Bizottság tekinthető, amely határkérdésekkel foglalkozott. Ennek élén André Tardieu, francia külügyi szakértő és kormánybiztos, későbbi miniszter és miniszterelnök állt. A testület másik francia tagja, Jules Laroche a francia külügyminisztérium Politikai Főosztályának európai ügyekkel foglalkozó aligazgatói posztját töltötte be. Az Egyesült Államokat az Inquiry két fiatal történész tagja képviselte: Charles Seymour, az osztrák–magyar ügyek szakértője, a Yale Egyetem későbbi elnöke és Clive Day Balkán-referens.

Nagy-Britannia delegátusa Sir Eyre Crowe, a Foreign Office helyettes közigazgatási államtitkára volt, valamint a románbarátságáról ismert, Seton-Watson köréhez tartozó Allen W. Leeper, a brit külügyminisztérium Közép-Európa Osztályának munkatársa. Olaszország érdekeire ebben a bizottságban ugyancsak két karrierdiplomata ügyelt: Giacomo de Martino, a külügyminisztérium főtitkára és Párizsban a Területi Bizottság alelnöke, valamint gróf Luigi Vannutelli-Rey követségi tanácsos.[426]

Az egészen speciális kérdések megvitatására számos – összesen több mint félszáz – szak-, illetve albizottság alakult. A magyar–román és a román–jugoszláv határvitákkal foglalkozó szakbizottság összetétele azonos volt a Területi Bizottságéval, ám egyes kérdések megvitatására időnként másokat is meghívtak a tanácskozásokra. Viszonylag gyakran hallatta hangját a francia Le Rond tábornok és Emmanuel de Martonne geográfus, a francia béke-előkészítő bizottság tagja. Seton-Watson nem tartozott a brit békedelegáció tagjai közé, de Steeddel együtt Párizsban tartózkodott, és a háttérben továbbra is igen aktív tevékenységet fejtett ki. Nemcsak a brit delegátusokat és szakértőket orientálták, hanem a szerb, csehszlovák és román küldötteket is tanácsokkal látták el; „ők ketten – írja róluk az egyik brit diplomáciatörténész – úgy működtek, mint a nem hivatalos, de hatékony leszámítoló bank, amelyen keresztül bonyolódtak a lengyelek, csehek, szlovákok, rutének, románok és délszlávok ügyei".[427]

A döntéshozatal eljárási rendje általában úgy alakult, hogy az egyes ügyekkel először a Legfelsőbb Tanács foglalkozott. Meghallgatta a konferenciára meghívott szövetségesek véleményét, igényét, előterjesztését, s ha szükségesnek ítélte, megbízta egyik vagy másik közép-, illetve alsó szintű szakbizottságot, hogy tanulmányozzák a szóban forgó ügyet, és tegyenek javaslatot. Mivel a vesztes államokat – várakozásaik és a korábbi békekonferenciák gyakorlata ellenére – nem hívták meg, ők nem hallathatták hangjukat, legfeljebb kerülő utakon próbálkozhattak egy-egy delegátus megkörnyékezésével és befolyásolásával. A szakbizottságok javaslatai azután visszakerültek a Külügyminiszterek Tanácsa, illetve a Négy Nagy elé, akik általában jóváhagyták szakembereik előterjesztését.

A román delegációt Ion Brătianu miniszterelnök vezette, akihez számos bizalmasa, például a volt miniszterelnök, Constantin Coandă tábornok és

[426] Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. 3. kiadás. Budapest, 2007, Osiris Kiadó, 79–80.

[427] M. R. D. Foot: *British Foreign Policy since 1898*. London, 1956, Hutchinson University Library, 74.

a volt pétervári követ, Constantin Diamandy társult. Erdélyt Alexandru Vaida-Voevod, a Bánságot Constantin Crişan és Besszarábiát, valamint Bukovinát is egy-egy ottani politikus képviselte. Take Ionescu, aki késznek mutatkozott a Bánság megosztására, és ezért szembekerült Brătianuval, nem kapott meghívást a delegációba. Ettől függetlenül Párizsban tartózkodott, és miniszterelnökétől eltérően a szerb–román konfliktus kompromisszumos megoldására, valamint a kelet-európai új vagy megnagyobbodott államok szövetségének megalapozására törekedett. Bár Vaida-Voevod ismételten kísérletet tett a két regáti politikus megbékítésére és álláspontjaik közelítésére, próbálkozásai nem jártak sikerrel.[428]

Bár a békekonferencia csak 1919. január 18-án kezdte meg munkáját, s Brătianut január 30-án hallgatták meg először, Románia képviseletének ügye már ezt megelőzően vitákra adott okot. Az, hogy 1916–1917-es háborús részvétele és 1918. november 10-i újabb hadba lépése alapján – a fegyverszünet és a különbéke ellenére – a győztesek Romániát szövetségesüknek ismerik el, erre az időre eldőlt. Ebben nem volt ellentét a nagyhatalmak között. Vita alakult ki viszont arról, hogy Románia hány delegátussal képviseltetheti magát a konferencián. Az öt nagyhatalom ötöt főmegbízottal lehetett jelen, s az 1916-os szerződés 6. cikkelye alapján, amely szerint a békekonferencián Románia „ugyanolyan jogokat élvez, mint a többi szerződő fél", Brătianu is ilyen nagyságú képviseletet igényelt Románia számára. A nagyhatalmak egyetértettek abban, hogy ez elfogadhatatlan. Abban viszont, hogy Románia és a többi kis szövetséges hány helyet kapjon, megoszlottak a vélemények. Franciaország három helyet javasolt Románia számára és kettőt-kettőt a többi országnak, amelyek közül Belgium és Szerbia írásos garanciák nélkül tartottak ki a szövetségesek oldalán, és sem fegyverszünetet, sem különbékét nem kötöttek. A többiek, elsősorban Nagy-Britannia szemében ez elfogadhatatlan részrehajlásnak tűnt. Nem is fogadták el a francia javaslatot, hanem Belgiumnak és Szerbiának három, Romániának pedig csak két fődelegátusi helyet juttattak. Brătianut már ez is elégedetlenséggel töltötte el, az pedig, hogy Románia sem a Legfelsőbb Tanácsban, sem a Népszövetség létrehozásával foglalkozó Politikai Bizottságban nem jutott képviselethez, egyenesen felháborította. Megpróbálkozott néhány amerikai és angol szakértő behálózásával, és

[428] Alexandru Vaida Voevod: *Memorii*. Prefaţă, note şi comentarii de Alexandru Şerban. II. Cluj-Napoca, 1995, Editura Dacia, 219.

rajtuk keresztül a fenti döntések megváltoztatásával, ám erőfeszítéseit nem koronázta siker.[429]

Brătianu elégedetlenségének másik oka az a határozat volt, amelyet Wilson elnök javaslatára és Lloyd George támogatásával január 24-én fogadott el a Legfelsőbb Tanács. A főhatalmak ebben sajnálkozásukat fejezték ki amiatt, hogy „Európa és a Kelet számos térségét illetően arról tudósítanak minket, hogy ott némelyek fegyveres erővel próbálnak azon területek birtokába jutni, amelyek hovatartozásáról a békekonferencia illetékes egyedül határozni". Az ilyen akciók alapján az a vélemény alakulhat ki, hogy „az erőszakhoz folyamodók saját igényeik igazságosságában és hitelében maguk sem bíznak, hogy jogszerű érveket foglalásokkal szándékoznak helyettesíteni, s hogy szuverenitásukat inkább az önkényre, mint az észszerű nemzeti érdekekre, s a felkínálkozó történelmi együttműködésre kívánják alapozni". Ha ezek az országok valóban „igazságtételt remélnek, úgy tartózkodniuk kell az erőszaktól, s igényeik elbírálását teljes jóhiszeműséggel a Konferenciára kell bízzák".[430]

Bár a deklaráció egyetlen ország nevét sem említette, nem volt kétséges, hogy a figyelmeztetés egyik címzettje Románia, amelynek skrupulusok nélküli célratörő politikájáról az amerikai békedelegáció egyik tagja, a január 15. és január 20. között Budapesten tartózkodó Archibald C. Coolidge professzor a helyszínen is meggyőződött. A magyarokkal kötött fegyverszüneti egyezmény megsértése Románia által, amit a francia katonai parancsnokok formálisan helybenhagytak, sőt támogattak, s a magyar közigazgatás lecserélése románra a román hadsereg által elfoglalt területeken nyilvánvalóan arra utalnak – állapította meg és jelentette a professzor –, hogy Románia magáénak tekinti ezeket a területeket, és az a szándéka, hogy végérvényesen berendezkedjen ott. A magyarokat, akik pártkülönbség nélkül országuk integritása alapján állnak, noha a kérdéses területek hovatartozásának eldöntésére kiírt és igazságosan lebonyolított népszavazás eredményét készek lennének elfogadni, ez az eljárás mélyen elkeseríti, és elsősorban az Egyesült Államok pártatlanságában bíznak. „Egyetlen reményünk Isten és Wilson elnök" – idézte a magyar kormány egyik tagját Coolidge. A jövőt illetően hozzátette: „Ha Magyarország jövőbeli határai a jelenlegi idegen megszállás vonalainak fognak megfelelni, amelyek egyébként folyamatosan hátrányára változnak, akkor

[429] Sherman David Spector: *Rumania at the Paris Peace Conference*, i. m. 74–79.

[430] Gerő András (szerk.): *Sorsdöntések*. Budapest, [1989], Göncöl Kiadó, 115–116.

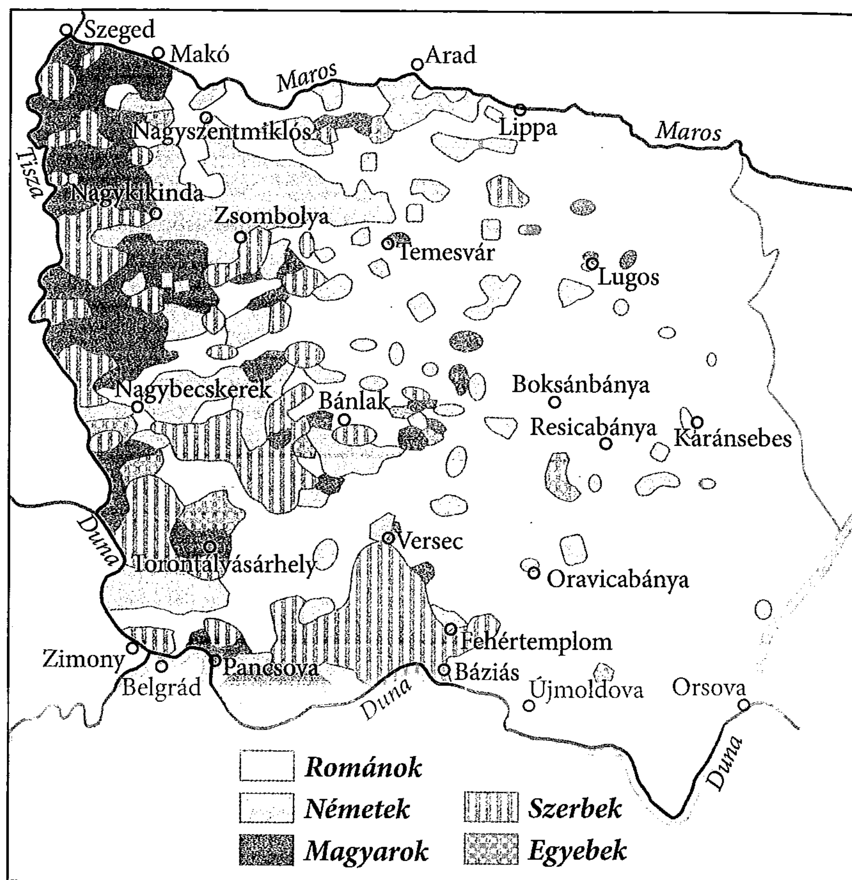
régi területének 31%-a és korábbi népességének kevesebb mint 40%-a fog megmaradni számára. A magyarok 34%-a, vagyis három és háromnegyed millió magyar pedig idegen uralom alá fog kerülni. Ez a büszke, eltökélt és állhatatos lakosság, amely az általa évszázadokon át alsóbbrendűnek tekintett nép nemzetiségévé fog válni, számos irredentát fog kitermelni, akiket belátható időn belül nem lehet majd beolvasztani. Egy magyar államférfi, korábbi miniszterelnök így fejezte ezt ki: »Úgy néz ki, mintha a szövetségesek politikája arra irányulna, hogy egyidejűleg hozzanak létre egy Ulstert (a székely régió Erdélyben) és egy Elzász-Lotaringiát (a csehek által elfoglalt magyar nyelvű körzetek) a világnak ezen a részén«."[431]

A Tízek Tanácsában először a Bánság jövőjének megvitatására került sor. A testület január 31-i ülésén elsőként Brătianut hallgatta meg, majd utána Nikola Pašić miniszterelnököt, Ante Trumbić külügyminisztert és Milenko Vesnić fődelegátust, a szerb–horvát–szlovén delegáció három teljhatalmú megbízottját. Expozéjában, melyet írásban is benyújtott, Brătianu a Bánság egészére igényt formált. Ezt részben az 1916-os szerződésben foglaltakkal, részben etnikai, történelmi és földrajzi érvekkel támasztotta alá. A tényleges etnikai arányokat kissé eltorzítva hosszan ecsetelte, hogy a három vármegyében „a románság lélekszáma meghaladja a 600 ezret" (ténylegesen 592 ezer), miközben a németek száma kevesebb mint 400 ezer, a szerbeké pedig még a 300 ezret sem éri el. Másrészt ezt a területet „sok századon át románok lakták", miközben a németek a 18., a szerbek pedig részben a 15., de zömmel ugyancsak a 18. században telepedtek oda. A 242 ezer főt számláló magyarokról nem tett említést. Bár elismerte, hogy Torontál vármegyében a szerbek alkotják a relatív többséget, s a románok a németekhez és a magyarokhoz képest is kisebbségben vannak, a régió megosztását Szerbia és Románia között a gazdasági, földrajzi és közlekedési viszonyok miatt „veszedelmesnek" és elfogadhatatlannak tartotta. A Maros, a Tisza és a Duna által határolt régió – hangsúlyozta – valós geográfiai és gazdasági egység, kettévágása elválasztaná egymástól az egész régió élelmiszer-szükségletét biztosító nyugati síkságot a keleti hegyvidéktől, amelynek lakossága ásványkincsekkel és faanyagokkal látja el a síkvidékieket. A vasútvonalak, közutak és vízi utak hálózata ugyancsak „egységes tartománnyá szervezi" a térséget. Megértéssel szólt a szerbek aggodalmáról, hogy a határvonal ily módon közvetlenül Belgrád előtt fog

[431] Francis Deák: *Hungary at the Paris Peace Conference. The Diplomatic History of the Treaty of Trianon*. New York, 1942, Columbia University Press, 17–23.

húzódni, ám ígéretet tett rá, hogy Románia nem fog építeni katonai erődítményeket a délszláv állam fővárosával szembeni övezetben, és helyőrségeket sem helyez el ott. Megígérte azt is, hogy a „Románia területén maradó valamennyi szerb mindazon jogát biztosítani fogja, melyet a szerb állam biztosít román alattvalói számára".

A szerb delegátusok mindenekelőtt kifejezték neheztelésüket amiatt, hogy miközben harcban álltak a központi hatalmakkal, szövetségeseik Romániának ígértek egy olyan területet, amelyre ők is igényt formáltak, s erre nézve szóbeli ígéreteket is kaptak, miközben a Romániával kötött szerződésről sohasem tájékoztatták őket. Ezért – jelentette ki Trumbić – „Szerbia megtagadja annak elismerését". Vesnić ugyanezt hangsúlyozta,

A Bánság etnikai viszonyai

hozzátéve, hogy történelmi és kulturális szempontból Szerbia számára a Bánság olyan, mint Franciaországnak Île-de-France vagy Itáliának Toscana. „A 17. századi szerb reneszánsz gyökereit bánáti földben eredeztette, itt jött létre az új szerb irodalom, művészet, színház stb., itt támadt fel a szerb nemzeti eszmény." Ennek ellenére – tette hozzá – Szerbia nem tart igényt az egész térségre, csupán arra a részére, „ahol a szerbek a németekhez s magyarokhoz képest többségben élnek, s abszolút többségben a románsághoz képest". Ezt a területet Trumbić Torontál és Temes vármegyével, valamint Krassó-Szörény vármegye „egy kis részével" azonosította. E két megyében – ismertette a magyar statisztikák adatait némileg ugyancsak pontatlanul – a szerbek száma 272 ezer (ténylegesen 269 ezer), a románoké 266 ezer (ténylegesen 255 ezer), a németeké 328 ezer (a valóságban 331 ezer) és a magyaroké 251 ezer (208 ezer). Kétségtelen – ismerte el –, hogy a fenti adatok alapján egyik nemzetiség javára sem mutatható ki nagyobb túlsúly. Ezt a kérdést tehát „nemzetiségi elv alapján nem lehet megoldani", más szempontot kell találni. A történelmi és kulturális érvek mellett ezek között említette az itteni „lakosság óhaját és akaratát", amely azt mutatja, hogy a régió nem szerb lakossága is „örömmel csatlakozna" a délszláv államhoz. „A helyi gazdasági és társadalmi érdekek következtében a németek s a magyarok, akik e tájon nagy számban élnek, szívesebben vennék, ha Szerbiához tartozhatnának. Következésképpen a szerb igények nem csupán nemzetiségi alapon, de magán a népakaraton nyugosznak." Amennyiben a nagyhatalmak ebben kételkednének, Szerbia elfogadná a kérdés népszavazással való eldöntését. „Ha a románok – zárta expozéját a külügyminiszter – ragaszkodnak a dunai és a tiszai határvonalakhoz, a megegyezésnek aligha lehet esélye."

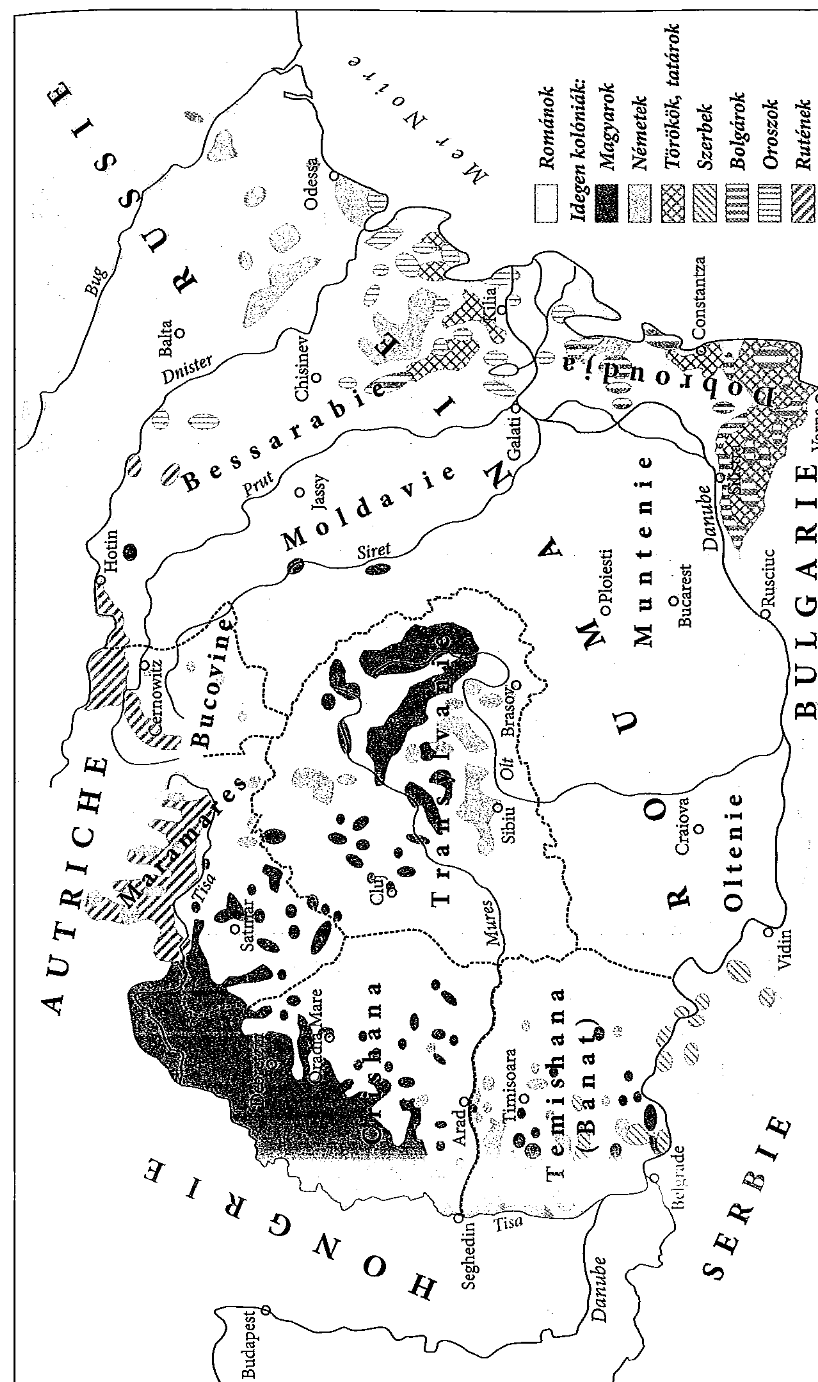
A két álláspont kibékíthetetlenségét érzékelve az ülés végén Clemenceau kérdést intézett Brătianuhoz: hajlandó lenne-e a vitatott terület hovatartozásának eldöntése céljából „a népszavazást általános alapelvként elfogadni". A román miniszterelnök erre így válaszolt: „a kérdést már elintézettnek tekinti. Tárgyalási alapként a Bánáthoz mint egészhez ragaszkodik, s nem egyezhetik bele semmiféle területi megosztásba". Ha a nagyhatalmak mégis népszavazás elrendeléséhez folyamodnának, akkor „gondolkodási időt kér, noha e percben a javaslattal szemben nincs ellenvetése".[432]

A másnapi, február 1-jei ülésén a Tízek Tanácsa a magyar–román határral kapcsolatos román álláspontot hallgatta meg. A földrajzi, gazdasági

[432] Gerő András (szerk.): *Sorsdöntések*, i. m. 116–127.

és közlekedési szempontokat mellőzve Brătianu ezúttal két érvet hozott fel a román igények alátámasztására: az 1916-os szerződést és az etnikai megoszlást. Kihasználva a jelenlévők tájékozatlanságát az igényelt erdélyi és kelet-magyarországi vármegyék népességéről – a bánságiakat nem számítva – olyan torz képet festett, amely a románok valóságosnál jóval nagyobb túlsúlyát mutatta. Az izraelita vallásúakat leválasztva és elhallgatva, hogy a székelyek is magyarok, a magyarok számát mindössze 1 millióra, arányukat pedig 23%-ra taksálta, miközben a románokét a valóságnak megfelelően 2,5 millióra, illetve 55%-ra. Annak érdekében, hogy érvelése még meggyőzőbb legyen, hozzátette: a magyar statisztikák persze pontatlanok, és minden esetben a magyarok javára torzítanak. „Ha a népesség megoszlásáról pontos becslés készülne – jelentette ki szemrebbenés nélkül –, úgy a románok és magyarok számarányát feltehetőleg 2,9 millió (72%), illetve 687 ezer (15%) főben rögzítené." Románok persze – folytatta gondolatmenetét – az igényelt 26 vármegyétől nyugatra, például Debrecen környékén is élnek. Annak érdekében azonban, hogy „követeléseik etnikai jogalapját tisztán megőrizzék", a románok „inkább lemondanak ezen városról, mely magyar központként aktív szerepet tölt be a környező vidék életében". Expozéjának befejező részében Brătianu kihangsúlyozta, hogy a térség abszolút többségét alkotó románság „150 ezer képviselője" nagygyűlésen fejezte ki megmásíthatatlan óhaját a Romániához való csatlakozásra, ennek következtében három vezetőjük máris helyet kapott a román kormányban. Megemlítette továbbá, hogy a régió szász településeinek lakói, több mint negyedmillió fő, ugyancsak csatlakoztak a román királysághoz.

Brătianu számmisztikai mutatványát a jelen lévő elnökök, miniszterelnökök és külügyminiszterek közül senki sem kérdőjelezte meg. A csatlakozási nyilatkozatok reprezentativitása viszont szóba került. A brit miniszterelnök, aki anyai ágon magyar származású titkárától kapott információk alapján viszonylag tiszta képpel rendelkezett a Duna-medencében zajló folyamatokról, megemlítette, hogy feltételezése szerint „némely kisebbségek nem vettek részt ezeken a választásokon", miközben fontos, hogy „a döntést olyan testületek hozzák, amelyek a lakosság egészét képviselik". Erre adott válaszában Brătianu elismerte, hogy a „magyar lakosság megtagadta" a gyulafehérvári határozathoz való csatlakozást, ennek azonban nem tulajdonított nagy jelentőséget. „Románia azért harcolt – replikázott önérzetesen –, hogy nemzeti akaratát érvényesíthesse a magyar kisebbség felett." A magyarok, ha megkérdeznék őket, bizonyára a csatlakozás ellen

A román békedelegáció által terjesztett térkép Nagy-Románia etnikai viszonyairól (Carte ethnographique des régions habitées par les Roumains et des colonies étrangères qui s'y trouvent)

szavaznának, ám „a lényegi kérdést a háború kimenetele immár eldöntötte, s ezen területek vissza kell kerüljenek Romániához". Lloyd George következő kérdése a kisebbségek Románián belüli jogi helyzetére vonatkozott. „Nem szabad lehetővé tenni, hogy a kisebbségeknek a jövőben olyan bánásmódban legyen részük, mint amilyenben a magyar állam keretében a románoknak volt" – figyelmeztetett. Brătianu ezzel teljes mértékben egyetértett, és biztosította brit kollégáját, hogy az Erdéllyel való egyesülési okmány „előírja a vallási és politikai szabadság biztosítását minden nemzetiség számára". Lloyd George következő kérdése a román csapatok erdélyi előnyomulására vonatkozott. Brătianu erre ismét hazugsággal válaszolt. Azt felelte, hogy „egy határ menti kis területet a románok elfoglaltak ugyan, de a tartomány többi része, ahol semmifajta megszállás nincsen, az anarchia koncául van odavetve".

Brătianu távozása után a testület tagjai egymás között is megvitatták a hallottakat. Tekintettel ismereteik korlátozottságára Lloyd George beismerte: „rendkívül nehéznek tűnik a határkérdéseket nyilatkozatok alapján eldönteni". Ezért azt javasolta, hogy döntésük meghozatala előtt a négy érdekelt nagyhatalom két-két szakértőjével vizsgáltassák meg a román területi igényeket. A kérdések tanulmányozása mellett e bizottság feladata lenne az is, hogy „a méltányos rendezésre ajánlásokat tegyen". Wilson azzal a feltétellel fogadta el Lloyd George javaslatát, hogy a szakértők kizárólag „az egyes esetek területi és faji vonatkozásaival" foglalkozhatnak, és stratégiai vagy nagy jelentőségű politikai kérdésekkel nem. Az olasz miniszterelnök ezzel szemben az egész javaslatot indokolatlannak tartotta, mert „ő úgy érzi, Romániával szemben szerződés kötelezi". Mint a vita későbbi menetéből egyértelműen kitűnt, Orlando attól tartott, hogy a Romániával kötött 1916-os szerződés területi előírásainak negligálása az Olaszországgal 1915-ben kötött hasonló szerződés érvényességét veszélyeztetheti. A francia politika addigi vonalvezetéséből logikusan következett volna az olasz álláspont felkarolása. A Brătianuval szemben – talán éppen mert cinizmus felé közelítő politikai realizmusuk alapján nagyon is hasonlítottak egymásra – leplezetlen ellenszenvvel viseltető Clemenceau azonban éppen ellenkezőleg járt el. Arra emlékeztette a jelenlévőket, hogy a román különbéke miatt a nagyhatalmak képviselői az 1916-os szerződést „egyhangú jóváhagyással egyszer már érvénytelenítették". Az, hogy képviseletet biztosítottak Romániának a békekonferencián, „nem jelenti egyben a szerződés valamennyi cikkelyének megújítását, annál kevésbé, minthogy a szerződést maga Románia szegte meg a háborúból való kilépéssel". Pichon, aki a francia diplomácián belül Románia egyik fő támogatója volt, nyilván nem óhajtott szembekerülni miniszterelnökével, úgyhogy inkább nem nyilvánított véleményt. A továbbra is aggodalmaskodó Orlandót végül azzal sikerült leszerelni, hogy egyértelműen rögzítették: az 1916-os román szerződés területi előírásainak újragondolása nem jelenthet precedenst, és a szakértői vizsgálatokat nem teszik állandó gyakorlattá.[433]

A szerb–román és a magyar–román határ megállapítására felállított szakértői bizottság február 8-án ült össze először, ám ekkor csak ügyrendi kérdésekkel és a román, valamint a szerb–horvát–szlovén delegáció memorandumainak átvételével foglalkozott.[434] Az első érdemi vitára február 11-én került sor, amikor a román–magyar határ ügyét tűzték napirendre. A bizottság kiindulópontként vita nélkül elfogadta azt a Charles Seymour által megfogalmazott elvet, hogy „Romániának oda kell adni Erdélyt az annak határain kívül eső, román lakosságú területsávval egyetemben". Eldöntendő kérdésként merült fel azonban, hogy pontosan hol húzódik ez az etnikai határ, s az etnikai szempont mellett milyen mértékben vehetők figyelembe más, mindenekelőtt közlekedési megfontolások.

Az első konkrét javaslatot az olasz gróf Vannutelli-Rey tette, akinek a szakértői vármegyei szintre lemenően prezentálták a románok által követelt és az 1916-os szerződésben is szereplő vonaltól keletre eső részek nemzetiségi összetételét. Megállapították, hogy míg Szatmár vármegyében 40%-os, Bihar vármegyében 50%-os és Arad vármegyében 69%-os román többség található, addig „Csanád és Békés vármegye teljesen magyar". Ezzel implicit módon a románok által kért határ keletre vonása mellett érvelt, ám nem mondta ki ezt. Megtette helyette Jules Laroche, aki kijelentette, hogy „a gróf Vannutelli-Rey által bemutatott adatok egészében véve megegyeznek a francia küldöttség véleményével. A Románia által követelt határ egy csaknem kizárólag magyar sávot is magában foglalna, míg az olasz küldöttség által javasolt határvonal nagyjából egybeesik az etnikai határral". Ugyanakkor ellenezte azt az olasz javaslatot, hogy Nagyvárad is maradjon Magyarországnál, hiszen a város fontos vasúti csomópont, és noha valóban magyar többségű, „román szigetek" övezik. Több hozzászóló nem lévén a vita első fázisát az elnöklő André Tardieu úgy foglalta össze, hogy

[433] Uo. 127–134.

[434] Ádám Magda – Ormos Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok*, i. m. 95–109.

„a Románia által követelt határ túlságosan nagyszámú magyar népességet foglal magában, ezért vissza kell vonni keleti irányban". Kérdésként vetette fel, hogy a szigorúan etnikai alapon álló olasz javaslatot fogadják-e el, vagy a franciát, amely a Szeged–Orosháza–Békéscsaba–Debrecen-vonal menti területet Magyarországnál hagyta volna, a Nagyvárad–Nagykároly–Szatmárnémeti-vasútvonalat viszont a magyar többség ellenére Romániának kívánta adni. Az elnöki összefoglaló után Seymour világossá tette, hogy az etnikai viszonyok alapján az Amerikai Egyesült Államok az olasz javaslatnak megfelelően mindkét vasútvonalat Magyarországnál hagyná. A brit Allen W. Leeper viszont a franciákhoz hasonlóan úgy vélte, hogy „Aradot és Nagyváradot román területen kellene hagyni".[435]

A bizottság február 13-án a Bánság jövőjének megvitatásával folytatta munkáját. Viszonylag gyorsan egyezségre jutottak abban, hogy a térséget a román felfogásnak megfelelően oszthatatlan egységnek vagy a szerb javaslat szerint felosztandó területnek tekintik-e. Bár a brit delegáció eredendően az egész Bánságot Romániának kívánta juttatni, s ezzel az 1916-os szerződésből kiindulva Olaszország is egyetértett volna, tekintettel arra, hogy két szövetségesről volt szó, egyhangúlag úgy döntöttek, hogy a románok „mindent vagy semmit" alapállását elutasítják. Mint Sir Eyre Crowe kifejtette: „a kérdés egészen másként vetődik föl aszerint, hogy az etnográfiai nehézségek Románia és ellenségük, Magyarország", avagy két szövetségesük, Románia és Szerbia között támadnak. „Az első esetben, amennyiben nincs mód arra, hogy a két félnek igazságot szolgáltassanak, természetes módon szövetségesüket, Romániát, és nem ellenségüket, Magyarországot kell előnyben részesíteniük." Jules Laroche ugyanígy vélekedett. A nagyhatalmaknak – jelentette ki – „Erdélyben megvan az a lehetőségük, hogy a mérleget szövetségesük, Románia javára billentsék, vagyis ellenségük, Magyarország kárára; de a Bánságban, ahol két szövetségesük áll szemben egymással, ezt nem tehetik meg". Az is világos volt számukra, hogy a térség keleti fele, a magas hegyekkel borított Krassó-Szörény abszolút, a tőle keletre fekvő Temes vármegye pedig relatív román többségű terület, míg Torontál vármegyében kétszer annyi szerb él, mint amennyi román. Temesben és Torontálban azonban lehetetlen volt világos választóvonalakat húzni, mert nemcsak a járások, hanem gyakran az egyes települések is többnemzetiségűek voltak.

[435] Uo. 110–115.

Ismét fontos szempontként merültek fel a vasútvonalak, mindenekelőtt az Arad–Temesvár–Versec–Báziás-fővonal, ám ez sem az etnikai, hanem a földrajzi viszonyokhoz igazodott: északon román, délen szerb többségű területen haladt. Ehhez járult Olaszország nyilvánvalóan északi szomszédjának gyöngítésére irányuló sajátos álláspontja: az 1916-os szerződésnek megfelelően az egész térséget adják Romániának, s ha ettől eltérnek, akkor a Szegedtől délre, Nagykikindáig terjedő magyar többségű területet hagyják Magyarországnál. Mindezek miatt egyelőre a Bánság megosztásának kérdése is függőben maradt. Február 13-án csak abban állapodtak meg, hogy „Krassó vármegyét teljes egészében Romániának kell adni", s hogy a „szerb memorandumban javasolt demarkációs vonal a legkevésbé sem mondható kielégítőnek, hiszen Szerbiában 200 ezer román, míg Romániában mindössze 70 ezer szerb maradna".[436]

A február 17. és március 18. közötti egy hónapban Románia nyugati határainak kérdését még éppen tíz alkalommal tárgyalta a bizottság. A Bánság ügyében komolyan mérlegelték a népszavazás lehetőségét, ám – jól sejtve, hogy az etnikai keveredés miatt ennek eredménye semmivel sem vinne közelebb a megoldáshoz – végül magukra vállalták a döntés ódiumát. Krassó-Szörény vármegye mellett Romániának ítélték nemcsak Temes vármegye középső és északi részét, hanem Torontál vármegye északi szegélyét is egészen a Marosig, míg a délszláv államnak Torontál megye nagyobb részével és Temes megye szerb többségű déli felével – beleértve Versecet és Fehéregyházát – kellett megelégedni. Ez azt jelentette, hogy a 28 ezer négyzetkilométeres Bánságból Románia 19 ezer négyzetkilométerrel, azaz 69%-kal részesedett. Eltekintve a Szegeddel szembeni, Makó és Horgos közötti háromszögtől, amely Magyarországnál maradt, a Bánság többi része, vagyis közel 30%-a a szerb–horvát–szlovén állam része lett. A Jugoszláviához került területeken 75 ezer román, a Romániához került részeken 65 ezer szerb, illetve szláv lakos élt.

A magyar–román határ ügyében az amerikai és az őket olykor támogató olasz delegátusok többszöri és hosszú viták után végül elfogadták azt a francia–brit álláspontot, hogy az ottani abszolút vagy relatív magyar többség ellenére Románia teljes egészében megkapja a Szatmárnémeti–Nagykároly–Nagyvárad–Arad-vasútvonalat és az ettől nyugatra fekvő 3–10 kilométeres partiumi területsávot. Az amerikai delegátusok határozott tiltakozásának köszönhetően elvetették viszont azt az olaszok által

[436] Uo. 117–125.

A bánsági jugoszláv–román határ

is támogatott brit javaslatot, hogy a Csehszlovákia és Románia közötti zavartalan összeköttetés biztosítása érdekében a Nagykároly–Mátészalka–Vásárosnamény–Csap közötti vasútvonalat és a tőle keletre fekvő tiszaháti részeket is Romániának juttassák. Ezzel a döntéssel – mutatott rá Seymour – egy olyan területhez jutna Románia, amelyen 125 ezer magyar és mindössze 2000 román él, miközben a Csehszlovákia és Románia közötti vasúti közlekedés a Máramarossziget–Huszt–Beregszász–Csap-vonalon is biztosított. Ily módon az eredetileg igényelt 93 ezer négyzetkilométernyi területnek Románia végül 90%-át (közel 84 ezer négyzetkilométert) kapta

meg. Ez és a bánsági területrész együttesen 103 ezer négyzetkilométert tett ki, amelyen 1910-ben 5,2 millió ember élt. Ezeknek 53,6%-a volt román.[437]

A Területi Bizottság döntései Brătianut elégedetlenséggel töltötték el. Különösen kifogásolta a Bánság megosztását, amely ellen hosszan és a lehető leghatározottabban tiltakozott. Ez a megoldás – jelentette ki újabb meghallgatásakor – „Románia egész gazdasági rendszerének tönkretételét jelentené". Stratégiai szempontból úgyszintén elfogadhatatlannak tartotta „a természetes határt jelentő Dunától" való eltávolodást. „A román – magyarázta hallgatóinak – latin nép, melyet – Magyarországot kivéve – minden oldalról szlávok vesznek körül, és számára elsőrendű politikai követelmény az, hogy a szláv országokkal – úgy a Dnyeszteren, mint a Dunán – igen erős természetes határai legyenek."[438] Ám nem értett egyet a Magyarország és Románia közötti határvonallal sem; ezen a határszakaszon is az 1916-os szerződésben rögzített vonalat tartotta volna helyesnek és méltányosnak.[439]

A döntések megváltoztatása céljából Brătianu elérte, hogy március elején Mária királyné is Párizsba látogasson, és legfelsőbb szinten próbáljon támogatókat felsorakoztatni a román álláspont mellé. A királyné találkozói azonban nem hozták meg a remélt eredményt. Clemenceau, akivel március 7-én cserélt eszmét, elég nyersen emlékeztette, hogy Szerbia, amely sokkal nehezebb helyzetben volt a háború alatt, mint Románia, sohasem kötött különbékét. Hogyan lenne most elvárható tőle, hogy a Bánát nyugati feléről, ahol szerb többség él, csak úgy lemondjon? Balfour és Wilson, akikkel a későbbiekben ugyancsak találkozott, udvariasabb hangnemben ugyan, de szintén kitartottak szakértőik álláspontja mellett. A királyné tárgyalásainak eredménytelenségén sem az nem változtatott, hogy a francia tábornokok – Foch, Pétain és Henrys – további fegyvereket és hadianyagot ígértek a román hadseregnek, sem az, hogy a francia államelnök, Raymond Poincaré a tiszteletére rendezett díszünnepségen a „királyné által vezetett" románokat a latin civilizáció olyan Duna menti őrzőinek nevezte, mint amilyenek a franciák Strasbourgnál.[440]

[437] Uo. 127–135., 138–154., 159–165., 182–184., 186–215.

[438] Uo. 144–150.

[439] Litván György (szerk.): *Trianon felé. A győztes nagyhatalmak tárgyalásai Magyarországról.* Budapest, 1998, MTA Történettudományi Intézete, 40.

[440] Sherman David Spector: *Rumania at the Paris Peace Conference,* i. m. 111–112. Vö. Lucian Leuştean: *România, Ungaria şi Tratatul de la Trianon.* Iaşi, 2002, Polirom, 66.

A jugoszláv és a román határokkal foglalkozó bizottságok javaslataikat – szerződésszerűen formulázva – április 6-án terjesztették a Külügyminiszterek, illetve a Tízek Tanácsa elé. A Külügyminiszterek Tanácsa május 8-án vitatta meg a bizottsági előterjesztéseket. Az ülés fontos momentumának tekinthető, hogy a békekonferencia elvtelen döntéseivel egyre elégedetlenebb amerikai külügyminiszter határszakaszról határszakaszra haladva ismételten az etnikai elv megsértésére hívta fel a figyelmet, és komoly aggályainak adott hangot. „Úgy tűnik, minden esetben Magyarország rovására döntöttünk", és így csupán román és csehszlovák fennhatóság alá „kétmillió magyar kerül" – összegezte véleményét. Legtovább a román–magyar határ kérdéséről vitáztak. Robert Lansing kérdésére az elnöklő André Tardieu kénytelen volt elismerni, hogy a korrekt etnikai választóvonal mintegy 20 kilométerrel keletebbre húzódik annál, mint amit a bizottság előterjesztett. Ily módon – tette hozzá tudatlanul vagy a félrevezetés szándékával – „mintegy 600 ezer magyar kerül román uralom alá, s mintegy 25 ezer román marad Magyarországon". Lansing erre megjegyezte, hogy „ez nem tűnik nagyon igazságosnak", amit Tardieu a bizottsági véleményekhez hasonlóan földrajzi és közlekedési szempontokkal indokolt. Döntő érvként említette, hogy a bizottsági előterjesztés egyhangúlag született, tehát az amerikai szakértők is egyetértettek. Lansing ezt követően „visszavonta bírálatát", „meghajolt a bizottság erőfeszítései előtt", és elfogadta annak ajánlását. Ugyanezt tette Balfour és Sonnino is, akik a Tardieu és Lansing közötti vitában egyetlen szót sem szóltak.[441] A Négy Nagy május 12-én minden vita nélkül fogadta el az ország déli, keleti és északi határait. Eszmecserére csak az addig nem tárgyalt osztrák–magyar határ ügyében került sor.[442]

A magyar határok véglegesítésének napjaiban került terítékre a kisebbségi jogok, illetve a kisebbségvédelem kérdése, amit az etnikai elvtől való eltérések miatt elsősorban az Egyesült Államok szorgalmazott, de a többi nagyhatalom is szükségesnek tartotta vagy legalábbis elfogadta. Ez különösen indokoltnak látszott Csehszlovákia és Lengyelország esetében, ahol a kisebbségek aránya meghaladta a 30%-ot, de mellettük a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság és Románia vonatkozásában is, ahol arányuk 26, illetve 28%-ot tett ki. A békekonferencia vitákban kiformálódott végső álláspontja a kisebbségi jogok két nagy körét különböztette meg: az

[441] Francis Deák: *Hungary at the Paris Peace Conference,* i. m. 434–441.
[442] Uo. 444–448.

általános szabadságjogokat, melyeket minden állampolgárnak meg kellett adni bármiféle megkülönböztetés nélkül, és azokat a speciális jogokat, amelyek a nyelvi vagy vallási kisebbségek tagjaiként illették meg az állampolgárok egy részét. Ez utóbbiak lényegében a szabad nyelvhasználatra és az anyanyelvi oktatás, valamint a nemzeti jellegű kulturális tevékenység lehetőségének biztosítására, sőt esetenként támogatására vonatkoztak, és végeredményben azt célozták, hogy a kisebbségnek ugyanannyi lehetősége legyen nemzeti tudatának és kultúrájának megőrzésére és fejlesztésére, mint a többségnek. Ennek érdekében rögzítették, hogy a kisebbségeknek a közvagyonból és az adókból arányosan kell részesedniük. Lényeges elem volt a szülőföldről való eltávolíthatatlanság elvének kimondása, vagyis az, hogy minden kisebbséghez tartozó személy maga dönthette el, hogy helyben maradva az új állam polgára lesz-e, vagy addigi lakóhelyéről eltávozva régi állampolgárságát tartja meg. Az, hogy az említett jogok a kisebbségi csoportokat mint kollektív entitást illetik-e meg, avagy a kisebbségek tagjait mint individuumokat, nem tisztázták egyértelműen. Saját államfejlődésük és liberalizmusuk individualista hagyományait alapul véve a nyugati hatalmak általában kerülték a csoportjogokra való konkrét és egyértelmű utalásokat, s a kisebbségvédelmet általában a kisebbségekhez tartozó állampolgárok egyéni jogaiként fogták fel. Egyes esetekben azonban a kisebbségnek mint kollektívumnak a csoportjogára is utaltak; a kárpátaljai ruszinok mellett idetartoztak az erdélyi székelyek és szászok is.[443]

Az érintett államok többsége, mindenekelőtt Lengyelország és Románia hevesen ellenezték ennek az elsősorban Wilson elnök által szorgalmazott kisebbségvédelmi rendszernek a bevezetését. Brătianu egyenesen összeegyeztethetetlennek tartotta országának szuverenitásával, és csak abban az esetben lett volna hajlandó elfogadni, ha a világ minden államában bevezetik. Ez természetesen végrehajthatatlan volt, és a nagyhatalmak magukra nézve nem is kívántak ilyen kötelezettségeket vállalni. Brătianu elég bátor volt ahhoz, hogy a május 31-i plenáris ülésen Wilson elnökkel is vitába szálljon, aki viszont arra figyelmeztette, hogy ha Románia „nagy területi gyarapodásához a Szövetséges és Társult Hatalmak szankcionálását kéri", akkor ezeknek a hatalmaknak is „joguk van ragaszkodni a béke bizonyos garanciáihoz".[444]

[443] Galántai József: *Trianon és a kisebbségvédelem.* Budapest, 1989, Maecenas, 23–69.
[444] Uo. 189–192.

Ahogy a területi kérdésekben, úgy a kisebbségvédelem ügyében sem alakult ki egyetértés a békekonferencia és a rendíthetetlen Brătianu között. A román miniszterelnök ezért július első napjaiban sértődötten hazautazott Bukarestbe, ám miniszterelnöki és küldöttségvezetői posztjáról nem mondott le. A román delegáció többi tagját azzal a határozott utasítással hagyta Párizsban, hogy „nem tárgyalunk és ellenállunk".[445] A román taktika és lobbitevékenység részét képezte, hogy befolyásos támogatók szerzése érdekében a Párizsban maradt Vaida-Voevod és hét társa még májusban belépett az Ernest Renan szabadkőműves-páholyba, és a továbbiakban az ily módon kialakított kapcsolataikat is megpróbálták a román ügy szolgálatába állítani. Erőfeszítéseik azonban éppúgy nem jártak érdemi eredménnyel, ahogy Mária királyné márciusi missziója sem.[446]

[445] Viorel V. Tilea: *Románia diplomáciai működése 1919. novembertől 1920. márciusig.* Lugos, 1926, „Magyar Kisebbség" kiadása, 18–20.

[446] Lucian Leuştean: *România, Ungaria şi Tratatul de la Trianon,* i. m. 66. és Liviu Maior: *Alexandru Vaida-Voevod,* i. m. 82.

A SEMLEGES ZÓNA TERVE ÉS A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG KIKIÁLTÁSA

Miközben a párizsi békekonferencia az új Magyarország és szomszédai közötti, véglegesnek szánt politikai határok megállapításával foglalkozott, az erdélyi fronton folytatódtak a villongások és a kisebb-nagyobb összecsapások. Február 4-én ilyesmire került sor Nagybánya közelében, a Papbikó felé vezető úton, ahol románok támadták meg a magyar állásokat. Az utólagos magyar beszámoló szerint a magyar ellencsapás olyan jól sikerült, hogy „a Szamos medrét, valamint a híd lábánál lévő mélyedést sok román hulla töltötte meg", és „sok román sebesült is maradt vissza".[447] Az Arad vármegyei Nagyhalmágy közelében viszont február közepén az ottani magyar katonák és az általuk fegyverbe szólított helyi lakosok támadták meg a velük szemben álló román alakulatot. A sajtóbeszámolók szerint az ütközetben tizenkét román vesztette életét, és húszan sebesültek meg, míg magyar részről csak sebesülések történtek.[448] A legsúlyosabb konfliktusra Zilahon került sor, ahol – magyar tanúvallomások szerint – a környékbeli román lakosság február 16-án „a román katonaság védelme alatt" ismét fosztogatni kezdett. Feltörték a város borospincéit, miközben a román tisztek „a város utcáin lányokat fogattak össze, akiket aztán megbecstelenítettek". Három személyt, aki szembeszállt velük, agyonlőttek. Amikor a magyarok az egyik helyi román ügyvédhez fordultak segítségért, jogorvoslat helyett azt a választ kapták: „Fogat fogért, szemet szemért!"[449] A zilahi lakosok erre értesítették a történtekről a közeli Varsolcon állomásozó zászlóaljat, amelynek parancsnoka, Gyurócsik őrnagy, a Szilágy vármegyei nemzetőrség korábbi parancsnoka tartott tőle, hogy a románok bosszút állnak a városban

[447] HL. Tanulmánygyűjtemény. Tgy. 653. Kratochvil Károly beszámolója.

[448] A románok rettenetes kegyetlenkedései Arad megyében. *Nagyváradi Napló,* 1919. február 22. 4.

[449] HL. Polgári demokratikus forradalom. 48/30. Erdélyi Katonai Kerületi Parancsnokság, 70/Hír. 1919.

maradt családtagjain. Környékbeli katonái közül mások is féltették zilahi hozzátartozóikat. Ezért felsőbb parancs nélkül február 22-én sikeres rajtaütést hajtottak végre, amelynek eredményeként – több halottat és sebesültet hátrahagyva – a román helyőrség feladta a várost. A zilahi magyar uralom azonban pünkösdi királyságnak bizonyult. A környékbeli magaslatokon elhelyezett román nehéztüzérség a következő napokban ugyanis lőni kezdte a várost, aminek az állandósulása nyilvánvalóan súlyos következményekkel járt volna. A magyar zászlóalj 25-én ezért feladta a várost, és visszavonult korábbi állásaiba. Velük tartott a románok bosszújától tartó több zilahi család, köztük Gyurócsik őrnagy felesége és két kisgyermeke is.[450]

A helyi jellegű villongások mellett számítani lehetett arra is, hogy alkalmas pillanatban a román hadsereg tovább folytatja előnyomulását az 1916-ban megállapított vonalig. Indokként arra hivatkoztak, hogy a magyarok a fronton túli vármegyékben folyamatosan kegyetlenkednek az ottani román lakossággal, és hatóságaik képtelenek a bolsevizmus terjedésének meggátlására. Ezt február 9-én Brătianu a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsának is a tudomására is hozta.[451] A francia lapokat, többek között a Külügyminisztérium félhivatalosának számító *Le Temps*-ot Bukarestből és Nagyszebenből eközben olyan információkkal látták el, hogy „Arad, Bihar, Szilágy és Szatmár megyék terror alatt állnak; minden kis falucskában halottak és sebesültek vannak. A terrorizált körletek lakossága segítségért esd."[452] Az általános támadásra azonban február végéig nem került sor. „Felsőbb rendeletekre" hivatkozva a helyi román parancsnokok február 20-án mindössze azt kérték Kratochviltől, hogy 10 kilométerrel vonja hátra csapatait. A Hadügyminisztérium álláspontjának és a korábban kapott parancsoknak megfelelően az ezredes ezt határozottan visszautasította, és közölte a román parlamenterekkel: „Ha a román csapatok a mi csapatainkra lőnének, vagy védtelen községeket lövetnének, akkor mi a román csapatokat szintén lövetni fogjuk."[453]

A román csapatokkal szembeni katonai ellenállás indokoltságát ekkorra már a legtöbb magyar politikus belátta. Január végétől erre buzdította a székely hadosztály ottani katonáit a debreceni Székely Társaság, és február

[450] HL. Tanulmánygyűjtemény. Tgy. 653. Kratochvil Károly beszámolója; valamint Doberdói Breit József: *A magyarországi 1918/19. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története.* I–II. Budapest, 1925, Magyar Kir. Hadtörténelmi Levéltár, I. 138–139. és Gyurócsik Jászay Mihály: *Tanulságok és igazságok,* i. m. 30–67.

[451] Ádám Magda – Ormos Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok,* i. m. 134.

[452] Doberdói Breit József: *A magyarországi 1918/19. évi forradalmak,* i. m. 221–222.

[453] Uo. 133–134.

végétől ezt képviselte a budapesti Székely Nemzeti Tanács, azon belül Bethlen István is.[454] Maga Károlyi ugyancsak számolt egy későbbi felszabadító háború lehetőségével. Ugron Gábor, Böhm Vilmos hadügyminiszter, Nagy Vince belügyminiszter és mások társaságában 1919. március 2-án látogatást tett a székely hadosztály szatmárnémeti főhadiszállásán. A katonák és a város lakossága előtt elmondott beszédében kifejezte reményét, hogy „az a világraszóló igazságtalanság, amelyet rajtunk elkövettek, a versailles-i konferencián orvoslásra fog találni". Naiv módon még mindig bízott benne, hogy „Amerika és az antant egész demokratikus és szociális érzésű közvéleménye tiltakozni fog az ilyen amputáció ellen, amely lehetetlenné teszi, hogy ez az ország életképes legyen". „De – és beszédében ez volt az új momentum – értse meg a világ azt is, hogyha pedig a párisi békekonferencia a wilsoni elvek, a népek önrendelkezési joga és a megegyezéses béke ellen és Magyarország földarabolása mellett döntene, akkor mi végszükség esetén még fegyverrel is fölszabadítjuk ezt az országot."[455] A szatmárnémeti nagygyűlés után látogatást tett a demarkációs vonalat védő katonáknál, akiktől azt kérte: „Várakozzanak türelemmel, de legyenek elkészülve a tettekre is."[456]

A román–magyar viszálykodás eszkalációjának veszélye egyre több itt állomásozó francia parancsnokot töltött el aggodalommal és vezetett arra a gondolatra, hogy Kelet-Magyarországon is a bánságihoz hasonló ütközőzónát kellene kialakítani. Ezt először Vix alezredes vetette fel január végén, amit Berthelot tábornok és február közepére Franchet d'Espèrey is magáévá tett. Február 14-ei táviratában a főparancsnok Clemenceau-t és a szövetséges hadseregek főparancsnokát, Foch marsallt arról tájékoztatta, hogy az erdélyi „román csapatok nem engedelmeskednek parancsainak", és a magyarok kegyetlenkedéseire hivatkozva folytatják előnyomulásukat. „Mohóságuk" következtében így „súlyos katonai helyzet alakult ki". Ezért – javasolta – elkerülhetetlen egy új demarkációs vonal kijelölése és francia csapatok odavezénylése a román és a magyar csapatok szétválasztására. A békekonferencia román és magyar határügyekkel foglalkozó bizottsága február 17-én magáévá tette ezt az elképzelést, és február 19-én a francia csapatok által megszállandó ütközőzóna határaira is javaslatot tett. Eszerint a magyar alakulatokat a Vásárosnamény–Mezőtúr–Algyő-vonal mögé, attól 10 kilométerrel mintegy

[454] Primipilus: A székely hadosztály és a Székely Nemzeti Tanács. *Új Magyar Szemle,* 1920. október, 276.

[455] Károlyi Mihály: *Az új Magyarországért,* i. m. 292–294.

[456] Károlyi a székely katonák önvédelméről. *Nagyváradi Napló,* 1919. március 4. 1–2.

nyugatra kellett volna visszavonni, miközben a román alakulatok a Szatmárnémeti–Nagykároly–Nagyvárad–Arad-vonalig előrenyomulva – a francia ellenőrzés alatti Arad kivételével – e városokat is megszállhatták volna.[457] A javaslatot a Legfelsőbb Tanács február 21-én rövid vita után elfogadta, és február 26-án kisebb módosításokkal véglegesítette. A módosítás lényege abban állt, hogy nemcsak Arad, hanem Nagyvárad, Nagykároly és Szatmárnémeti is a semleges zónába került volna, s a románok csak a szövetségesek felügyelete mellett használhatták volna e városokat összekötő vasútvonalat. A semleges zóna nyugati határa pedig a Vásárosnamény–Debrecen–Dévaványa–Gyoma–Orosháza–Hódmezővásárhely–Szeged-vonaltól 3–5 kilométerrel húzódott volna nyugatra. Ez néhány kilométerrel az 1916-ban Romániának ítélt terület határától is nyugatabbra feküdt.[458]

Clemenceau március 1-jén értesítette erről Franchet d'Espèrey-t, aki március 3-án vette kézhez a döntést. A keleti szövetséges erők főparancsnoka március 5-én a keleti francia haderőből már korábban kialakított Magyarországi Hadsereg parancsnokát, Paul de Lobit tábornokot bízta meg a parancs operatív részleteinek kidolgozásával. A szállítási, élelmezési, kommunikációs és sok egyéb logisztikai és biztonsági kérdésekre kiterjedő végrehajtási tervvel de Lobit tisztjei március 14-re készültek el.[459] Ez idő alatt a román és a magyar kormány egyaránt értesült a tervről, sőt a román és a magyar lapok be is számoltak róla. A *Világ* például már február 23-án jelezte, hogy Erdélyben semleges zónát fognak kijelölni, 28-án pedig – konkrétumok nélkül – azt közölte, hogy a tervet már el is fogadták.[460] Maniu közlésére hivatkozva a román lapok és a kolozsvári *Ellenzék* március 6-án pedig már azt is megírták, hogy a román csapatok rövidesen megszállják Szatmárnémetit, Nagykárolyt, Nagyváradot és Aradot, ettől nyugatra pedig francia csapatok fognak állomásozni.[461]

A magyar hadügyminisztert ugyanezekben a napokban Eugène Trousson francia ezredes hivatalosan is tájékoztatta a tervről, majd március közepén az Egyesült Államok bukaresti katonai attaséja, a Budapesten átutazó Halsey E. Yates ezredes is szóba hozta Károlyi Mihállyal folytatott megbeszélésén. A tervről tehát, még ha pontos részleteiről valószínűleg nem is értesültek,

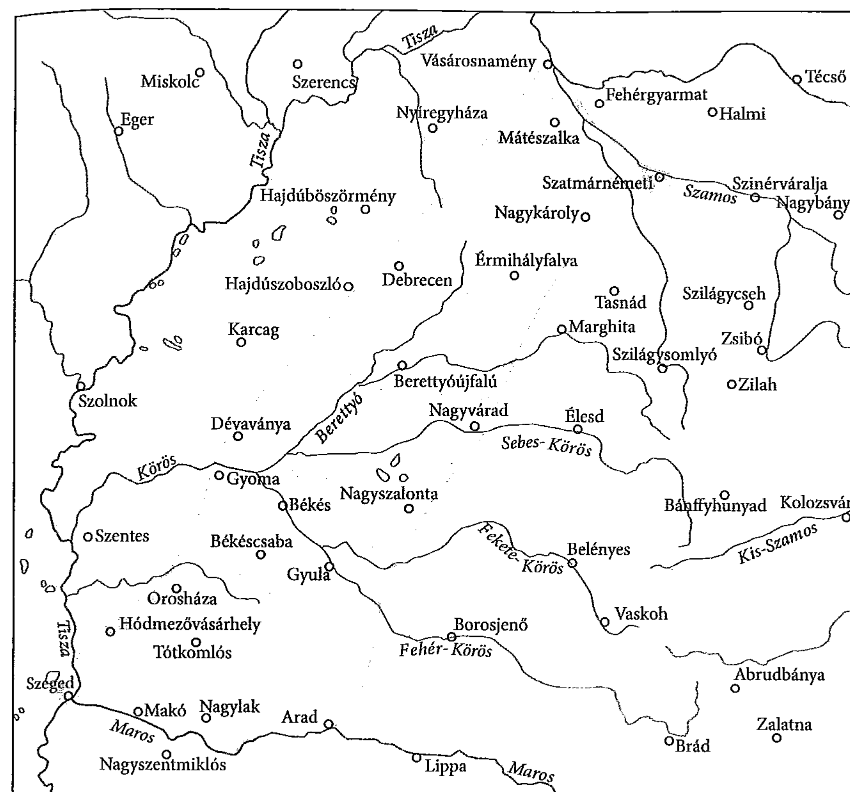
[457] Ádám Magda – Ormos Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok,* i. m. 95., 125., 133–134., 138–139.

[458] Uo. 158.

[459] Jean Bernachot: *Les Armées françaises en Orient,* i. m. 251–253.

[460] *Világ,* 1919. február 23. 2. és február 28. 1.

[461] A román megszállás kiterjesztése. *Ellenzék,* 1919. március 6. 3.

A békekonferencia által 1919 februárjában elfogadott és a magyar kormánynak 1919. március 20-án átadott jegyzék a román és magyar csapatok között létesítendő semleges zónáról (ún. Vix-jegyzék)

mindketten tudtak, s az mindkettejüket kétségbeejtette. Erre utal, hogy Böhm rövidesen leutazott Aradra, és a megszállásra kijelölt francia erők parancsnokával, Henri de Gondrecourt tábornokkal március 14-én közölte: a semleges zónát feltétlenül a román csapatok által megszállt területen kellene kialakítani, mert gazdasági szempontból Magyarország már így is katasztrofális helyzetben van, és mindenképpen el kellene kerülni, hogy a közlekedési vonalak elvágásával „a semleges zóna egyfajta halálzónává váljon".[462] Gondrecourt egyáltalán nem volt érzéketlen a magyar szempontok iránt, ellenkezőleg, Vixszel együtt azok közé a francia tisztek közé tartozott, akik kifejezetten rokonszenveztek Magyarországgal. Gondrecourt például úgy

[462] AG. 20 N 527 Dossier 2. Gondrecourt 1919. március 14-i jelentése de Lobit-nak.

gondolta, hogy a békekonferencia „rossz irányba tévedt", amikor azt hitte, hogy „ilyen csonkításokat kényszeríthetünk Magyarországra". „Románia, és mondjuk ki nyíltan, Szerbia sem érdemelte meg, hogy kielégítsék túlzott ambícióit." Különösen sajnálatos – tette hozzá –, hogy ők, franciák azok, akik „az antant akarata végrehajtóinak, ha ugyan nem sugalmazóinak hírében" állnak, noha korábban „Franciaországnak itt néhány hónapig olyan tekintélye volt, hogy ennek sok gyümölcsét élvezhette volna".[463] Dohogásának kinyilvánításán és Böhmmel való találkozójának jelentésén túl többet azonban nem tehetett; az ő feladata nem a döntéshozatal, hanem feletteseinek és a Párizsban hozott döntéseknek a végrehajtása volt. Még kevésbé változtathatott a dolgok menetén a Budapesten átutazó Yates ezredes, aki érzékelve a helyzetet és Károlyi álláspontját, azt jelentette Párizsba, hogy „a románok minden akcióját fel kell függeszteni", mert a magyarok ellenállásával kell számolni, illetve hogy a semleges zónába a francia gyalogság és lovasság mellett ajánlatos lenne gépkocsikkal ellátott amerikai és brit tiszteket vezényelni.[464]

A beérkezett információk alapján de Lobit két lehetőséggel számolt. Azzal, hogy a magyarok elfogadják a békekonferencia döntését, s ez esetben a francia csapatok felvonulása a terveknek megfelelően zavartalanul lezajlik. És azzal, hogy nem fogadják el, amely esetben külön hadműveleti terv kidolgozását tartotta szükségesnek. A további habozásnak és tétovázásnak Franchet d'Espèrey vetett véget március 18-án. Megrótta tábornokát, hogy közel két héten át terveket dolgozott ki, s közben egyetlen konkrét lépést sem tett parancsának foganatosítása érdekében. Egyben utasította, hogy Vixen keresztül haladéktalanul közölje a párizsi döntést a magyar kormánnyal. Hangsúlyozta: a békekonferencia döntése, bármi legyen is a magyar reakció, nem módosítható; annak elutasítása esetén a katonai ellenlépések megtételére, melyet minden bizonnyal egy francia–szerb–román hadsereg felállítása fog megelőzni, Párizstól fog utasítást kérni.[465]

A március 19-én megkapott döntést Vix március 20-án délelőtt 10-kor adta át Károlyinak Berinkey Dénes miniszterelnök és Böhm Vilmos hadügyminiszter jelenlétében. A jegyzék tartalmazta a semleges zóna pontos határait, amelynek nyugati vonalát a visszavonandó magyar csapatoknak március 23-tól számított tíz napon belül kellett elérni. A semleges zónában, melynek megszállása március 23-án kezdődött volna, a magyar

[463] Raffay Ernő: *Trianon titkai,* i. m. 101.

[464] AG. 20 N 528. Dossier 2. Yates 1919. március 19-i távirata.

[465] AG. 20 N 527 Dossier 2. Franchet d'Espèrey 1919. március 18-i utasítása de Lobit-nak.

közigazgatás és rendfenntartó fegyveres erők (rendőrség, csendőrség) a helyükön maradhattak volna, s a francia katonaság felügyelete mellett végezhették volna munkájukat. De Lobit vezérkari főnökétől Vix szóbeli felhatalmazást kapott rá – az írásos jegyzék ezt nem tartalmazta –, hogy a magyar kormány igenlő válasza esetén megígérheti a románok által fogva tartott Apáthy István szabadon bocsátását. Károlyi – jelentette még aznap Vix – először deklarálta, hogy a magyar kormány ünnepélyesen tiltakozik, de meghajolt a döntés előtt, azután Böhm közbelépésére a magyar vezetők politikai vitát kezdtek az Elzász-Lotaringiához hasonlított Magyarország integritásáról. Majd közölték, hogy a magyar csapatok visszavonása esetleg elfogadható lenne számukra, ám a románok újabb 100 kilométer mélységű előnyomulása nem, mert ennek az lesz a következménye, hogy a magyar közigazgatást ebből az övezetből is el fogják távolítani. Végül ama feltevésüknek adtak hangot, hogy a semleges zóna nemcsak demarkációs vonal lesz, hanem végleges politikai határ is, amelyhez a kormány nem adhatja beleegyezését. Miután Vix képtelen volt egyértelmű igent vagy nemet kicsikarni a magyar politikusokból, tárgyalni pedig nem tárgyalhatott, az egyértelmű magyar válasz határidejét március 21-én 18 órában szabta meg.[466]

Vix távozása után Böhm a Hadügyminisztériumba sietett, és államtitkárával, Stromfeld Aurél ezredessel, valamint a hadműveleti osztály vezetőjével, Tombor Jenő alezredessel konzultált. Mindketten azon a véleményen voltak, hogy „a jegyzéket nem szabad és nem lehet elfogadni, mert ez Magyarország teljes gazdasági, politikai és katonai megsemmisítését jelenti". Addigi álláspontjához híven Tombor még hozzátette: „most minden pacifizmust félre kell lökni, mert az ántánt a wilsoni elveket sárba tiporta és az országot becsapta. Föl kell hívni fegyveres védekezésre az egész országot, a nyugati orientáció helyébe az Oroszország felé szóló keleti orientációt kell a programunkba fölvenni." Kratochviltól, akit telefonon szintén megkérdezett, Böhm a következő választ kapta: „ő és az egész székely hadosztály a jegyzék elfogadását ellenzik". Ő egyénileg ugyan hajlandó a kormány parancsát teljesíteni, ám „a csapatok hangulata alapján azt is ki kell jelentenie, hogy a székely csapatok és tisztek semmi körülmények között harc nélkül helyüket el nem hagyják, vissza nem vonulnak. A kormánynak egy esetleges idevonatkozó parancsa súlyos bonyodalmakra vezethet."[467]

[466] Magda Ádám – György Litván – Mária Ormos (szerk.): *Documents diplomatiques français,* i. m. I. 469–474.

[467] Böhm Vilmos: *Két forradalom tüzében,* i. m. 240–241.

Károlyi ugyanezekben az órákban Ugron Gáborral tanácskozott, akit tájékoztatott tervéről: a Berinkey vezette koalíciós kormány lemond, ő megmarad köztársasági elnöknek, tiszta szociáldemokrata kormányt nevez ki, és Szovjet-Oroszország, valamint az európai munkásszervezetek támogatásában bízva meghirdeti a nemzeti ellenállást. Kérte Ugront, hogy elképzeléséről tájékoztassa Bethlent és rajta keresztül a „polgári tábort", amelynek támogatására szintén számít. Ugron 1924-es visszaemlékezése szerint Bethlen „a szó szoros értelmében kétségbe volt esve" a hír hallatán. „Azt mondta nekem, hogy ő el van készülve a legrosszabbra, a magyarság ügyét ily rettenetes körülmények között elveszettnek tartja, dugába dőlt minden addigi munkálkodásunk egy lehetően kedvezőbb béke érdekében."[468] Mégis megkísérelte a lehetetlent. Azonnal Vix Andrássy úti rezidenciájára sietett, akit a jegyzék visszavonására, illetve a visszavonás kezdeményezésére próbált rávenni. A jelenlegi erdélyi demarkációs vonal fenntartása és 15 ezer fős antanthaderő Budapestre küldése esetén – ajánlotta – Magyarország szövetségre lép az antanttal, és szembefordul az „orosz bolsevistákkal". Ellenkező esetben, ha az antant visszautasítja az ajánlatot, a „bolsevistákkal kötnek szövetséget". Vix továbbította az ajánlatot Franchet d'Espèrey-nek, ő pedig tájékoztatta róla Párizst, ám válasz – több más korábbi magyar ajánlathoz hasonlóan – erre sem érkezett.[469]

Miközben Bethlen a francia alezredessel tárgyalt, a budai Sándor-palotában összeült a minisztertanács. Károlyi tájékoztatta a minisztereket a békekonferencia döntéséről és ezzel kapcsolatos álláspontjáról. Kijelentette: „Maga részéről kizártnak tartja a jegyzékben foglaltak teljesítését, mert nemcsak joglemondás volna, nemcsak újabb területeket hajtana bojár uralom alá, hanem lehetetlenné tenné, hogy alkalmas időben a románokat meg tudjuk támadni, miután közbeékelődnek a franciák." „A párizsi békekonferencia – vonta le a rég esedékes konklúziót – nem ismeri el a wilsoni elveket, ezért új orientációra van szükség. [...] Menekülést egyedül az internacionálé nyújthat. Ha a szocialisták egyedül veszik át a kormányt, új külpolitikai orientációra nyílik lehetőség. [...] Nézete szerint, hogy az anarchiát és a bolsevizmust elkerülhessék, egy tiszta szociáldemokrata kormánynak kell alakulnia. Ez, támogatva az egész magyarságtól, megtagadhatja az antant követelését, és ha az antant emiatt tényleg hadat üzenne,

[468] Ugron Gábor: Életem legérdekesebb emléke. *Pesti Hírlap*, 1924. szeptember 7. 4.

[469] AG. 5 N 198. Dossier mars 1919. D'Espèrey 1919. március 22-i távirata Fochnak. A táviratot angol fordításban közli: Francis Deák: *Hungary at the Paris Peace Conference*, i. m. 410.

fegyverbe állíthatja az egész munkásságot, melyet akkor támogatni fog az egész polgárság is. [...] Mondjon le hát a koalíciós kormány, ő maga a hajó kormányán [sic!] akar és fog maradni, s kitart, amíg lehet. Ajánlja, hogy ez legyen a válasz a francia jegyzékre. A válasz átadása után, holnap kinevezi az új miniszterelnököt, aki majd előterjeszti a szociáldemokrata kormány névsorát." A Vix-jegyzék elfogadhatatlanságával és visszautasításával a kormány minden tagja egyetértett. Károlyi kibontakozási javaslatát ugyancsak osztották a miniszterek, kivéve Kunfi Zsigmondot, aki – Bethlen kísérletéhez hasonlóan – Párizs meggyőzését javasolta Vixen keresztül arról, hogy a kormány lemondása és egy szociáldemokrata kormány kinevezése „idővel múlhatatlanul átsimulást jelentene a kommunizmus felé". Vagyis le kellene beszélni a győztes nagyhatalmakat arról, hogy „a román imperializmus kedvéért egy ma még nem bolsevista országot bolsevista országgá" tegyenek. Addig, amíg ezek a tárgyalások zajlanak – javasolta –, „a kormány maradjon a helyén, s vezesse az ügyeket". Miután Kunfi javaslatához senki sem csatlakozott, ő is magáévá tette a többség álláspontját, és a minisztertanács így egyhangúlag fogadta el a békekonferencia döntésének visszautasítását, a kormány lemondását és tiszta szociáldemokrata kormány alakítását Károlyi köztársasági elnöksége mellett.[470]

Hosszú vita után a Szociáldemokrata Párt vezetése március 21-én délelőtt szótöbbséggel elfogadta, hogy a párt átveszi a kormányhatalmat, s a kommunisták támogatásának biztosítása érdekében tárgyalásokat kezdeményez vizsgálati fogságban lévő vezetőikkel. A tárgyalásra még aznap kora délután sor került. Itt azonban nem a szociáldemokraták, hanem a fontosságukkal tisztában lévő kommunisták diktáltak. Így végül nem együttműködésről, hanem a két párt egyesüléséről és a kormányhatalom közös átvételéről állapodtak meg. Ezt a nem tervezett fejleményt a Szociáldemokrata Párt választmánya késő délután elfogadta, ám Károlyit nem értesítette erről. Az egyesülés és a kormányhatalom közös átvétele ellen a még jelen lévő szociáldemokrata vezetők közül egyetlen ember szavazott: az Aradról időközben Budapestre érkező temesvári Roth Ottó. A másik erdélyi „menekült", Vincze Sándor viszont nemcsak támogatta a döntést, hanem az új hatalomban vezető funkciót is vállalt: a fővárost irányító direktórium három tagjának egyike lett.[471]

[470] MNL OL. K. 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1919. március 20.

[471] A hatalomátvétel körülményeit részletesen ismerteti Hajdu Tibor: *A Magyarországi Tanácsköztársaság*. Budapest, 1969, Kossuth Kiadó, 30–46.

Károlyi tervétől eltérően március 21-én tehát nem a szociáldemokraták, hanem a szociáldemokraták és a kommunisták alakították kormányt, amelynek sem a vezetőjét, sem a tagjait nem ő nevezte ki, hanem a két munkáspárt delegálta őket. Az új hatalom március 21-én este összeállított és 22-én közölt kiáltványában *(Mindenkihez!)* bejelentette, hogy „a kapitalista termelés összeomlott", az országot az anarchiától „csak a szocializmus, a kommunizmus mentheti meg". Ennek érdekében „Magyarország tanácsköztársasággá alakul", és „haladéktalanul megkezdi a nagy alkotások sorozatát a szocializmus, a kommunizmus előkészítésére és megvalósítására. Kimondja a nagybirtokok, a bányák, a nagyüzemek, a bankok és a közlekedési vállalatok szocializálását." Külpolitikai törekvéseivel kapcsolatban bejelentette: „Hatalmas proletársereget szervez, amely a munkásság és parasztság diktatúráját érvényre juttatja a magyar kapitalistákkal és nagybirtokkal szemben csakúgy, mint a román bojárokkal és a cseh burzsoákkal szemben." Egyben felszólította a győztes nagyhatalmak munkásságát, hogy „ne tűrjék egy pillanatig sem kapitalista kormányok gaz rablóhadjáratát a Magyar Tanácsköztársaság ellen". A szomszédos országok „munkásait és földműveseit" ugyanakkor „fegyveres szövetségre" hívta „a burzsoák, a bojárok, a nagybirtokosok és a dinasztiák ellen". Végül Ausztria és Németország munkásságát felkelésre szólította fel: „szakítsanak végleg Párizzsal, szövetkezzenek Moszkvával", és „fegyverrel a kezükben szálljanak szembe a hódító imperialistákkal".[472] A békekonferenciához intézett március 24-i levelében, amelyet akkor sem a hazai, sem a külföldi sajtóban nem közöltek, Kun Béla külügyi népbiztos, a Forradalmi Kormányzótanács tényleges vezetője viszont a forradalom békés céljait hangsúlyozta. Elismerte a belgrádi katonai konvenció érvényességét, deklarálta, hogy országa békében kíván élni minden más nemzettel, s hogy kormánya kész a „területi kérdések megtárgyalására a népek önrendelkezésének alapján". Hozzátette: a „területi integritást kizárólag ezzel összhangban szemléli", vagyis – a korábbi kormány nyilatkozataitól eltérően – egyáltalán nem tartja sérthetetlennek.[473]

A békekonferenciát meglepték döntésük magyarországi következményei. A magyarellenes politikusok mintegy igazolva érezték magukat, s még szigorúbb intézkedéseket fontolgattak. Allen W. Leeper március 24-én például azt írta naplójába, hogy ami Budapesten történt, az a „leggyalázatosabb zsarolás iskolapéldája, méltó Magyarország múltbéli és jelenlegi

[472] Romsics Ignác (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény,* i. m. I. 88–89.

[473] Hetés Tibor (szerk.): *A magyarországi forradalmak krónikája,* i. m. 222.

uraihoz. A helyzet rendkívül súlyos, és igazolja a román és csehszlovák kormányok ismételt katonai segélykérelmét." Szimpla zsarolásként értékelte a történteket Crowe is, aki ezért minden olyan politikát „bolondságnak" bélyegzett, amely a zsaroló megbékítésére irányult volna.[474] E megközelítés szerint, amelyet Clemenceau és a franciák mellett a brit delegátusok egy része is osztott, legegyszerűbb megoldás nyilvánvalóan kellő számú szövetséges haderő bevetése lett volna. Ennek előkészítéséhez a francia vezérkar március 24-én hozzá is kezdett. Franchet d'Espèrey számításai szerint a támadásban – nem számítva a csehszlovák erőket – délről és keletről két francia gyalogoshadosztály és egy lovasbrigád, három lovassággal megerősített szerb hadosztály, valamint négy román gyalogoshadosztály vett volna részt, amelyek legalább 100 ezer főt jelentettek. Az ekkor rendelkezésre álló magyar haderőnek ez mintegy két-háromszorosát tette ki, az erdélyi fronton állomásozó két hadosztálynak pedig közel ötszörösét.[475]

Az amerikaiak ezzel szemben a békekonferencia Magyarországgal szemben méltánytalan és elfogult döntéseit kárhoztatták. Nicholas Roosevelt kapitány, hazája későbbi budapesti követe, aki a Coolidge-misszió tagjaként éppen a kommün kikiáltása után érkezett vissza Budapestről Párizsba, úgy tájékoztatta kollégáit, hogy a demarkációs vonalak ismételt tologatásával a magyarokat valósággal belekergették ebbe a kétségbeesett tettükbe. Tasker Bliss tábornok, Wilson elnök katonai tanácsadója a semleges zóna „abszolút igazságtalan" módon megvont határait kárhoztatta az elnök számára készített összeállításában, és semmiféle katonai akciót nem ajánlott Magyarország ellen. Egy ilyen lépés – írta – „politikai szempontból oktalan lenne, morálisan pedig igazolhatatlan az Egyesült Államok népe előtt". Wilson elfogadta ezt az érvelést, s ebben külügyminisztere is támogatta. Egy katonai beavatkozás – vélte Lansing – „újabb háborúk sorozatának a kezdetét jelentené Közép-Európában, s ez a már meglévőnél is nagyobb ellentéteket szítana az ottani népek között".[476]

Lloyd George is hozzászólt a Magyarországról kialakult vitához március 25-én közzétett híres manifesztumában, az úgynevezett fontainebleau-i memorandumban, amely elsősorban a német békével foglalkozott. Szakértőinek némelyikétől eltérően ebben éles szavakkal bélyegezte meg a nagy

[474] Arday Lajos: *Térkép, csata után,* i. m. 188.

[475] Magda Ádám – György Litván – Mária Ormos (szerk.): *Documents diplomatiques français,* i. m. I. 490–491.

[476] Francis Deák: *Hungary at the Paris Peace Conference,* i. m. 59–60.

német és magyar területek idegen uralom alá kerülését. „Soha nem lesz béke Délkelet-Európában – jövendölte –, ha a most létrejövő kis államok mindegyikének jelentős magyar lakossága lesz. Ezért én a béke vezérelvének azt venném, hogy amennyire emberileg lehetséges, a különböző népfajok kapják meg saját hazájukat, és hogy ez az emberi szempont előzzön meg minden stratégiai, gazdasági vagy közlekedési meggondolást, melyek rendszerint másként is megoldhatók."[477]

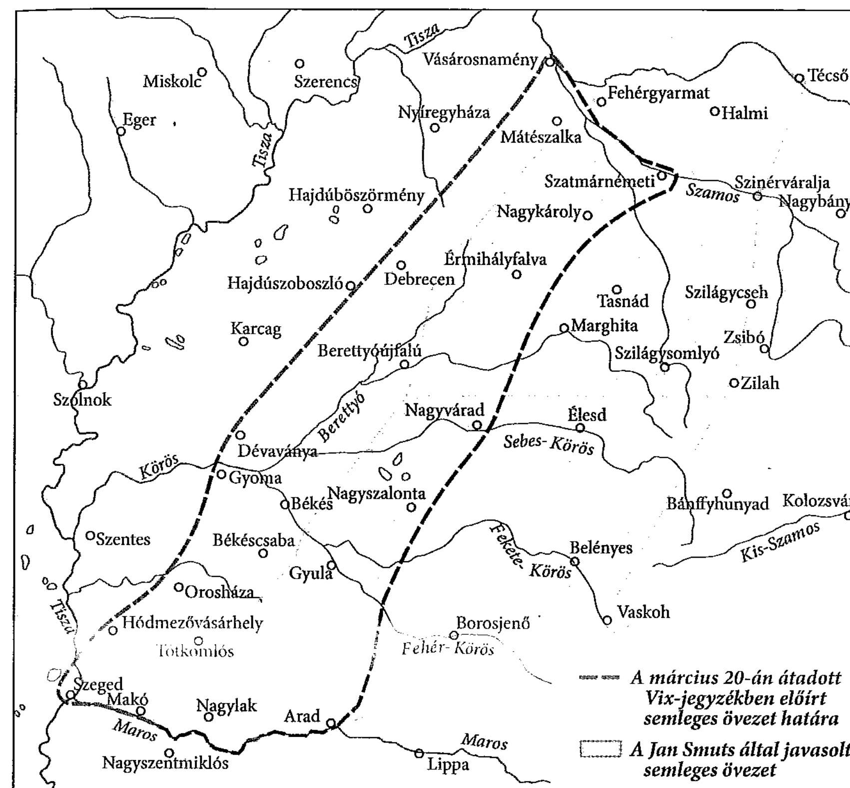
Kun Béla március 24-i levele, amelyet Borghese herceg juttatott el a békekonferenciához, a „békepártiak" javára billentette a mérleget. Bár Clemenceau, s különösen Pichon külügyminiszter továbbra is kitartottak korábbi álláspontjuk mellett, és ennek megfelelően hevesen ellenezték, hogy szóba álljanak a magyar kormánnyal, Wilson elnök, Lloyd George, Orlando, Balfour és Lansing határozottan kiálltak amellett, hogy tárgyalásokba bocsátkozzanak Kun Bélával, s akár a semleges zóna határvonalait is módosítsák. „Személy szerint én nem vagyok biztos abban – jelentette ki Wilson –, hogy a semleges zóna meghatározása bölcsen történt. Lehetséges, hogy a határvonal nem olyan lett, amilyennek lennie kellett volna." Lloyd George pedig elmondta, hogy az angol uralkodó nemrégiben levelet kapott Habsburg Józseftől, amely egy „eléggé megrendítő dokumentum", és „képet ad a nemzeti elkeseredés okozta felindulásról". Semmi oka, hogy a magyarokat másként kezeljék, mint például a horvátokat vagy a lengyeleket, akik „az utolsó pillanatig harcoltak ellenünk" – hangsúlyozta. Miután Orlando is Wilson és Lloyd George mellé állt, március 31-én Clemenceau is beadta a derekát, és kényszeredetten ugyan, de hozzájárult a tárgyalások megkezdéséhez. A kapcsolatfelvétellel Jan Smuts tábornokot, Lloyd George bizalmasát és a Monarchia belső modernizálással egybekötött föderalizálásának egyik háború alatti támogatóját bízták meg.[478]

Smuts tábornok április 4-én érkezett Budapestre, és másnap utazott el. Tekintettel igen szűk keretek között mozgó felhatalmazására, kizárólag a semleges zóna módosítására tett javaslatot. A nagyhatalmak kívánságait négy pontban összegezte. Ezek a következők voltak: (1) a magyar kormány visszavonja csapatait az új semleges zóna nyugati határáig, amely átlagosan 25 kilométerrel keletebbre lesz a korábban megadottnál; (2) a semleges zóna keleti határát mintegy 70–80 kilométerrel visszavonják, körülbelül a Técső–Szinérváralja–Zilah–Vaskoh–Arad-vonalig, vagyis a

[477] Uo. 52.
[478] Litván György (szerk.): *Trianon felé,* i. m. 19–26.

román csapatok állásaikban maradnak; (3) az így kialakított semleges zónát angol, francia, olasz és esetleg amerikai csapatok szállják meg; (4) a magyar kormány elfogadja és továbbra is tiszteletben tartja a november 3-i fegyverszünet és az azt kiegészítő november 13-i katonai egyezmény előírásait. Ezek teljesítése fejében Smuts ígéretet tett az ország ellátási problémáit nagyban súlyosbító gazdasági blokád feloldására, és kijelentette, hogy az új demarkációs vonal nem azonos az ország végleges határaival.

Bár a Tanácsköztársaság szociáldemokrata vezetői hajlottak volna a megegyezésre, Kun elhárította az alkut. Pontosabban olyan feltételeket támasztott, amelyek megvitatására Smuts nem kapott felhatalmazást, és amelyeknek a végrehajtása is súlyos nehézségekbe ütközött volna. Válaszjegyzékében például leszögezte, hogy a szövetséges csapatok által ellenőrzött semleges zóna tervét csak akkor fogadják el, ha a román csapatokat

Jan Smuts tábornok 1919. április 4-i javaslata a Vix-féle semleges zóna határainak módosításáról

visszavonják a belgrádi katonai konvencióban megállapított demarkációs vonalig, s ha a semleges zónában is bevezethetik a tanácsrendszert. Javasolta továbbá, hogy az önrendelkezés elvén alapuló határkérdésekről és az új gazdasági kapcsolatokról a magyar, osztrák, csehszlovák, délszláv és román kormány képviselői döntsenek egy Bécsbe vagy Prágába összehívandó közös konferencián. Ezzel kapcsolatban ismét leszögezte, hogy „a magyarországi tanácsköztársaság nem a területi integritás elvének alapján áll, de a területi kérdéseknek az imperialista hódítás alapján való megvalósítását ellenzi".[479]

Smuts tábornok budapesti missziójának meghiúsulása a békekonferencia azon erőinek a malmára hajtotta a vizet, amelyek a katonai intervenció pártján álltak. Ennek szorgalmazói elsősorban továbbra is a franciák közül kerültek ki, de immár a többi nagyhatalom sem támasztott formális kifogást a katonai beavatkozás előkészítése ellen. A francia vezérkar elsősorban a három érdekelt ország – a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, Románia és Csehszlovákia – haderejével számolt, és saját erőket csak végszükség esetén kívánt bevetni. A három számításba vett állam közül azonban csak Románia és Csehszlovákia mutatott hajlandóságot a támadásra. Az Olaszország által fenyegetett és Magyarországgal szembeni területi céljait maximálisan elérő délszláv állam elutasította a részvételt. A román koronatanács viszont már április 10-én határozatot hozott a támadás megindításáról, s a következő napokban – Franchet d'Espèrey és Berthelot személyes részvételével – a román hadvezetés a szükséges előkészületeket is megtette. Csehszlovákiában, ahol Václav Klofáč hadügyminiszter 7-én adta ki parancsát a támadás előkészületeire, ugyanekkor Luigi Guiseppe Piccione olasz tábornok koordinálta a felkészülést.[480]

[479] Doberdói Breit József: *A magyarországi 1918/19. évi forradalmi mozgalmak*, i. m. 70–72. és Hetés Tibor (szerk.): *A magyar Vörös Hadsereg*, i. m. 123–126.

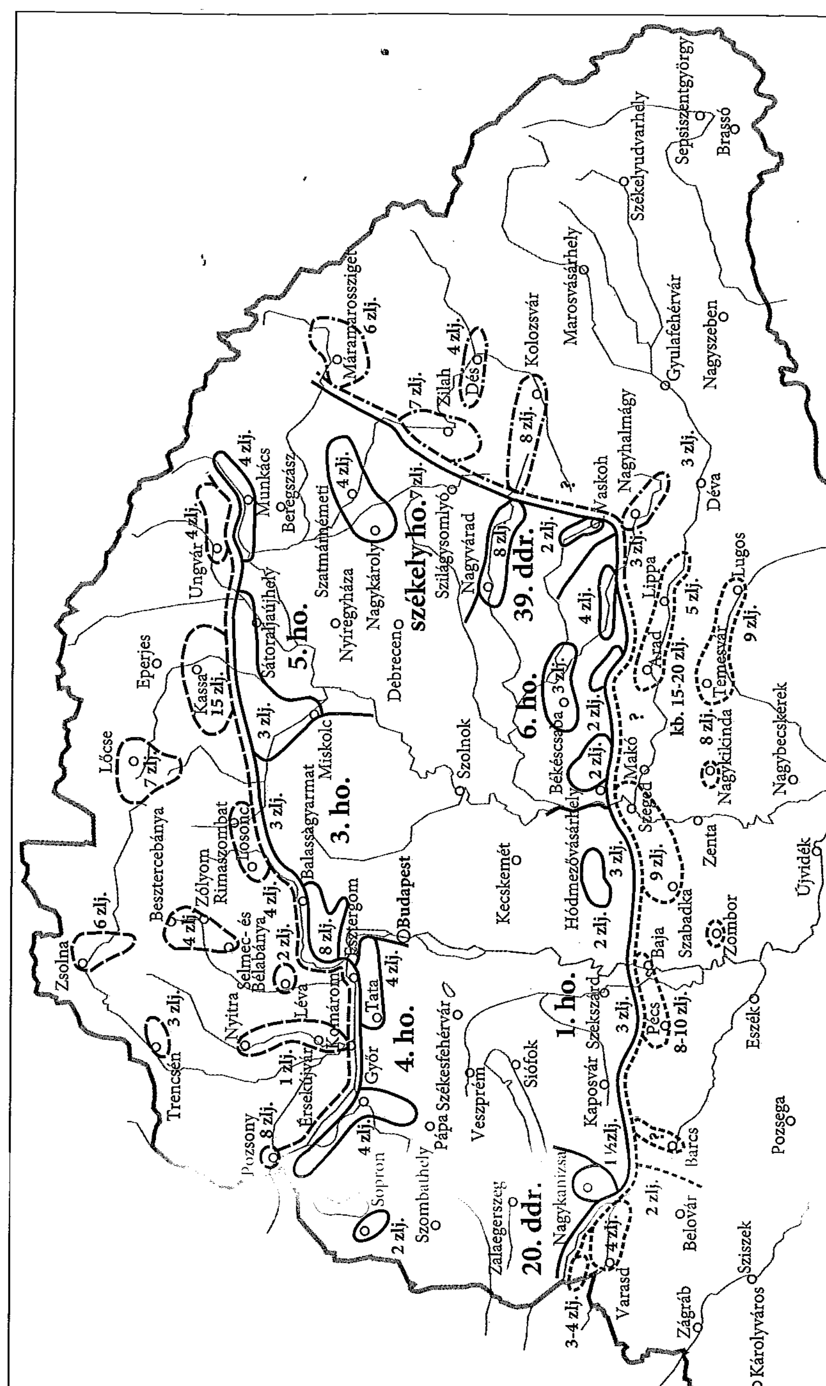
[480] L. Nagy Zsuzsa: *A párizsi békekonferencia és Magyarország 1918–1919.* Budapest, 1965, Kossuth Kiadó, 116–118.

A Tanácsköztársaság fogadtatása és a székely hadosztály dilemmája

A Forradalmi Kormányzótanács nyilatkozatai és rendeletei alapján körvonalazódó új rend társadalmi fogadtatása szélsőségesen ellentétes volt. A régi gazdasági, társadalmi és politikai elit képviselői vagy passzivitásba vonultak, és megpróbáltak láthatatlanná válni, vagy – mint például a konzervatív Bethlen István, a korábban Károlyi-párti gróf Batthyány Tivadar, a liberális Vázsonyi Vilmos és a szociáldemokrata Garami Ernő vagy Roth Ottó – külföldre távoztak, és onnan törekedtek a kommün megdöntésére. Többségük Bécsben vert tanyát, ahol április elején létrehozták a Magyar Nemzeti Bizottságot, közkeletű nevén az Antibolsevista Comitét. Roth viszont már 24-én Aradon termett, majd onnan Belgrádba utazott, ahol de Lobit-val és szerb vezetőkkel tanácskozott. A kialakult helyzetet a Bánság francia protektorátus alatti önállóságának visszaállítására, illetve kiterjesztésére kívánta felhasználni. Arról próbálta meggyőzni a magyarországi francia haderő parancsnokát, hogy a vezetése alatti független Bánság nemcsak a gazdasági adottságoknak és a wilsoni elveknek felelne meg, hanem a bolsevizmus elleni harc bázisa is lehetne. Ez annál is inkább szükséges lenne – érvelt Roth –, mert a kommunista eszmék Szegeden, Szabadkán, Aradon és a Zsil völgyében is terjedőben vannak. Sem ő, sem a helyi francia parancsnokok nem tudták, hogy a Bánság jövője – megosztása a délszláv állam és Románia között – ekkorra lényegében már eldőlt.[481]

Francia égisz alatt Aradon rövidesen egy másik Tanácsköztársaság-ellenes szervezkedés is elkezdődött, amelynek élére gróf Károlyi Gyula állt. A május 5-én megalakult kormányban pénzügyminiszterként Károlyi korábbi kormánybiztosa, Varjassy Lajos is tárcát vállalt. A város tényleges

[481] Magda Ádám – György Litván – Mária Ormos (szerk.): *Documents diplomatiques français*, i. m. I. 507–511.

A frontvonalak a Tanácsköztársaság kikiáltása után

ura március végétől azonban nem ő, hanem Gondrecourt tábornok volt, aki a bolsevizmus terjedésének meggátlása céljából rendkívüli intézkedéseket vezetett be. A vasúti forgalmat, a postát és a telefonközpontot egyaránt ellenőrzése alá vonta, és szigorúan őrködött afelett, hogy a budapesti lapok véletlenül se jussanak el a város lakosságához, és a helyiek is csak szegényes tartalommal, politikai kommentárok nélkül jelenjenek meg. A város munkásai és az ottani magyar katonák közül ennek ellenére többen átszöktek Békéscsabára, és csatlakoztak a Vörös Hadsereghez. Egyébként a Maros-parti városban rend volt, az élelmiszer-ellátásról a franciák gondoskodtak. Állandósult viszont a szénhiány, ami miatt az utcák többségében szünetelt az éjszakai világítás, és előfordult, hogy órákig nem volt áram.[482]

A demarkációs vonaltól nyugatra fekvő nagyobb magyar vagy magyar többségű településeken sokan várakozással fogadták az új hatalom politikájának kibontakozását, a baloldali szociáldemokraták pedig kifejezetten lelkesedtek érte. Március 21-ét követően Nagyváradon, Nagykárolyban, Szatmárnémetiben, sőt Tasnádon és Élesden is munkástanácsok és direktóriumok alakultak, s a két munkáspárt egyesülésével megszerveződtek a Szocialista Párt helyi szervezetei is. Különösen jelentős támogatottsággal rendelkezett az új hatalom Nagyváradon, ahol az április eleji tanácsválasztásokon a lakosság 42%-a vett részt, csaknem annyian, mint Budapesten, és többen, mint Miskolcon, Szegeden vagy Egerben. A polgári pártok és az addig irányító hatalommal rendelkező nemzeti tanácsok feloszlottak. A román többségű településeken hasonló támogatottságnak nem mutatkoztak jelei. Az ottani lakosság közömbösen vagy ellenségesen fogadta a Tanácsköztársaság intézkedéseit, s ha várt valamit, az a román hadsereg volt.[483]

A demarkációs vonalon túli, románok által ellenőrzött magyar vidékeken a román katonaság ugyanúgy elfojtotta a Tanácsköztársasággal szembeni esetleges rokonszenv megnyilvánulásait, mint Aradon a franciák. Székelykocsárdon például néhány magyar vasutas megpróbált benzinnel felgyújtani egy fegyverekkel és lőszerrel megrakott vasúti szerelvényt. A szabotőrök közül kettőt statáriális körülmények között életfogytiglani, hármat húszévi kényszermunkára ítéltek.[484] A megszállt részeken élő

[482] Milyen az élet a körülzárt Aradon. *Szabadság* (Nagyvárad), 1919. április 17. 5. Vö. Louis Varjassy: *Révolution, bolchevisme, réaction*, i. m. 52–60.

[483] Szász Zoltán: *Forradalmak és nemzeti mozgalmak*, i. m. 1724–1725. és Hajdu Tibor: *A Magyarországi Tanácsköztársaság*, i. m. 110.

[484] Hajdu Tibor: *A Magyarországi Tanácsköztársaság*, i. m. 56.

magyarok túlnyomó többsége persze nem annyira a Tanácsköztársaság államosításokban testet öltő belpolitikájával, hanem meghirdetett külpolitikai programjával rokonszenvezett, és felszabadításukban reménykedett. Ennek egyik sajátos megnyilvánulása volt az úgynevezett sóvidéki, vagyis Szováta és Parajd környéki lázadás, amely március 29-én kezdődött, és április 1-ig tartott.

A zendülést az váltotta ki, hogy a nyárádmenti Deményháza vasútállomására március 29-én távirat érkezett, amely szerint „a magyar állami vasút alkalmazottjainak a román hatóságok az eskü letételét elengedték". A vasutasok ezt úgy értelmezték, hogy megszűnt vagy megszűnőben van a román uralom, és közeledik a magyar hadsereg. A hír megünneplésére a férfiak a helyi kocsmába vonultak; az arra tévedt román csendőrt megverték, és késsel megsebesítették. A tévesen értelmezett deményházi távirat néhány óra alatt az egész Nyárádmentét lázba hozta. A fegyvereiket előszedő nyárádremetei férfiak megtámadták a helyi csendőrőrsöt, és a meglepett csendőröket pincébe zárták. Ezt követően küldöncöket menesztettek a szomszédos falvakba, s a férfiakat csatlakozásra szólították fel azzal a céllal, hogy felszabadítják Marosvásárhelyt, az ottani román katonaságot pedig lefegyverzik. Néhányan meg is indultak a megyeszékhely felé, ám oly kevesen csatlakoztak hozzájuk, hogy egy részük visszatért otthonába, mások pedig a Sóvidék felé indultak támogatást szerezni az ottani

A Nyárádmente és az ún. Sóvidék

székelyek körében. Március 31-én déli 12 órára mintegy száz felfegyverzett székely érkezett Szovátára, ahol körülvették a csendőrség épületét, és rövid tűzharcban elfoglalták. A harcban egy csendőr életét vesztette, néhányan megsebesültek. A nyárádremeteiek és a hozzájuk csatlakozó szovátaiak ezután elfoglalták a postát, valamint a vasútállomást, és megszerezték a sóőrök fegyvereit. A remeteiek ezután hazaindultak, hogy újabb kísérletet tegyenek a nyárádmentiek fellázítására, a szovátaiak pedig Parajdra szekereztek, hogy erősítést szerezve északról vonuljanak Marosvásárhely ellen. A csendőrséget itt is lefegyverezték, parancsnokuk, egy hadnagy elmenekült. A községbe vezető utakat lezárták, és tűzharcba keveredtek a Korondon szolgálatot teljesítő és parajdi laktanyájukba visszatérő román csendőrökkel. A harcban három parajdi elesett, mire a feldühödött lakosság az összes elfogott román csendőr főbelövését követelte. Életüket a helyi református lelkész mentette meg. Közben Parajdtól délre, Etéden és Atyhán is összetűzésekre került sor. Az Etéden át Parajd felé tartó két román csendőr és egyik volt magyar katonatársuk között parázs veszekedés támadt. A menekülő románokat a tömeg agyonverte. A lázadás elfojtására a román parancsnokság több katonai és csendőri alakulatot irányított a térségbe, amelyek – bár ellenállással nem találkoztak – kegyetlen bosszút álltak a történtekért. A felkelés szervezői kivétel nélkül elmenekültek, és sokáig a környék erdeiben bujkáltak vagy Magyarországra szöktek, a Nyárádmente és a Sóvidék érintett településeinek férfilakosságát mégis napokig vallatták, több százukat véresre ütöttek-vertek és botoztak. A kínzásokba többen belehaltak, néhányat kivégeztek, egyikük felakasztotta magát. A halálos áldozatok száma összesen tizenkettő, a hosszabb-rövidebb időre börtönbe zártaké több tucat volt.[485]

A nyárádmenti és sóvidéki székelyek reménykedése a magyar hadsereg támadásában olyan illúzió volt, amely nem nélkülözött minden alapot. A Tanácsköztársaság első nyilatkozatai azt valószínűsítették, hogy az új hatalom elszánta magát a fegyveres honvédelemre, sőt a felszabadító háborúra. Ez még azokat is melléállíthatta, akik belpolitikai programját, mindenekelőtt a szocializálásokat helytelenítették, internacionalizmusától és antiklerikalizmusától pedig idegenkedtek. „Abban, hogy ősi földünket nem engedjük – fogalmazódott meg az egyik vidéki újságban közvetlenül a hatalomátvétel után ez az álláspont –, találkozhatik a kommunista

[485] Szekeres Lukács Sándor: A sóvidéki lázadás 1919 tavaszán (1919. március 29. – április 6.). *Székelyföld,* 2009/10. 87–109.

a nacionalistával."[486] Kratochvil kezdetben maga is ezt gondolhatta. Március 23-i napiparancsában így tájékoztatta tisztjeit és a legénységet: „A parancsnokságom alatt álló csapatok nevében az új kormánynak szolgálataink felajánlottam." Indoklásképpen hozzátette: „Elérkezett az idő, hogy a cselekvés terére lépjünk, és fegyverrel védelmezzük meg a forradalom vívmányait és az ország területi épségét: ezen célok elérését tűzte ki a megalakult új kormány legközelebbi feladatul." Ennek alapján minden alárendeltjét összetartásra szólította fel, és arra, hogy a „románok további előnyomulásával szemben" fejtsenek ki „elszánt, erőteljes ellenállást".[487]

A Hadügyi Népbiztosság március végi és április eleji parancsai, amelyeket az ott szolgálatot teljesítő hivatásos tisztek fogalmaztak, ugyanilyen szellemben születtek. Előírták, hogy a demarkációs vonalakat átlépő ellenséggel szemben „a legszívósabb ellentállást kell kifejteni", és visszavonulni csak akkor lehet, ha „az ellenállás teljesen kilátástalannak mutatkozik".[488] „A védelem célja, hogy az ellenséget a fegyverszüneti vonal mögé visszaűzzük."[489] Mindezt hitelesíteni látszott, hogy Károlyi Mihály példáját követve március 31-én Garbai Sándor, a Forradalmi Kormányzótanács elnöke is látogatást tett a székely alakulatoknál. A szatmárnémeti pályaudvaron, ahol őt is nagy tömeg fogadta, Nagy Pál ezredes, az 1. székely dandár – február 22-től március 25-ig az egész hadosztály – parancsnoka és a Székely Tanács nevében Nagybaconi Nagy Vilmos százados, a későbbi hadügyminiszter üdvözölte.[490]

Más jelek viszont arra utalnak, hogy a Kratochvilra és beosztottjainak jó részére jellemző antibolsevizmus kezdettől erősebb volt patriotizmusuknál, vagy ha nem, akkor nagyon gyorsan azzá vált. Kratochvil szerint ennek döntő oka Kun Béla március 30-i nyilatkozata volt, amelyben kerek perec kijelentette, hogy „Mi nem állunk a területi integritás alapján", s hogy a Vörös Hadseregnek, melynek „nincsenek agresszív szándékai", „Elsősorban az a feladata, hogy a diktatúrát [...] vérontás nélkül támogassa".[491] Az ilyen és ehhez hasonló nyilatkozatokat Kratochvil és tiszttársai

[486] *Czegléd,* 1919. március 23–24.

[487] HL. Magyar Tanácsköztársaság. 103/32. Ezred napiparancs, 1919. március 23.

[488] Uo. 1919. március 31-i ezred napiparancs.

[489] Liptai Ervin: *Vöröskatonák előre! A magyar Vörös Hadsereg harcai 1919.* Budapest, 1969, Zrínyi Katonai Kiadó, 108.

[490] Fogarassy László: *Az ismeretlen székely hadosztály,* i. m. 248.

[491] Kratochvil Károly: *A székely hadosztály,* i. m. 43. Kun idézett nyilatkozatát közli: Gábor Sándorné – Hajdu Tibor – Szabó Gizella (szerk.): *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai.* 6/A. Budapest, 1959, Kossuth Kiadó, 76.

ellenérzésekkel fogadták. Példa erre a III/1-es székely gyalogoszászlóalj március 30-i helyzetjelentése, amelyben a szatmári direktórium kiküldöttjeinek alábbi kijelentését nehezményezték: „Mi nem vérontással, fegyveres erővel, hanem a bolseviki eszmék elhintésével akarjuk az országot megszálló ellenséges csapatokat legyőzni." Ez – tartalmazza a jelentés – „a legnagyobb elkeseredést szülte a zászlóalj körében".[492] Bizonyosan nem szült jó vért a Hadügyi Népbiztosságnak az a március 24-i rendelete sem, amely mindenféle rendfokozatot és rangjelzést eltörölt, minden csapattesthez politikai megbízottak kiküldését írta elő, s megparancsolta, hogy a raj- és szakaszparancsnokokat a továbbiakban nem feletteseik nevezik ki, hanem a legénység választja őket.[493] Két nap múlva, március 26-án kezdődött az üzemek szocializálása és a széfekben őrzött értékek elkobzása, majd 28-án a lakások rekvirálása, 29-én az egyházi iskolák köztulajdonba vétele, valamint a papok, szerzetesek és apácák elbocsátása, amelyek a maguk konkrétságában mutatták az új hatalom elképzelését a „szép új világról".

Bármi volt is a kiváltó ok, Kratochvil március végétől bizonyíthatóan őrlődött a románokkal szembeni harc és ezzel a kommün védelme, illetve a románokkal való megegyezés és a budapesti kormány eltávolítása között. Dilemmájának eldöntésére Károlyi volt belügyminiszterétől, a kommunista vezetőket annak idején bebörtönző és a Tanácsköztársaság kikiáltása után Pestről Szatmárnémetibe visszaköltöző Nagy Vincétől kért tanácsot. Nagy az utóbbit, vagyis azt ajánlotta neki, hogy kössön fegyverszünetet a románokkal, hadosztályával induljon Budapest ellen, s útközben lázítsa föl a tiszántúli parasztokat, akik közül – vélte – „tömegesen fognak jelentkezni". Egynapi gondolkodás után Kratochvil magáévá tette Nagy javaslatát, és 28-án vagy 29-én estére tiszti gyűlést hívott össze a terv megvitatására. A tisztek azonban – értesült Nagy Kratochviltól – „Majdnem egyhangúlag a terv ellen szavaztak". „Így maradt abba egy jószándékú kísérlet" – zárja a történetet Nagy.[494]

A valóságban azonban egyáltalán nem így ért véget a kezdeményezés. A debreceni Székely Nemzeti Tanács vezetőivel és ottani tisztjeivel március 30-án ugyanis Kratochvil újabb megbeszélést folytatott, amelynek eredményeként mégiscsak elhatározták, hogy hadiköveteket küldenek a román Kormányzótanácshoz, Nagyszebenbe és Gondrecourt tábornokhoz, Aradra. A románokhoz induló Kiss Károly főhadnagy Csucsáig jutott,

[492] MNL VML. Kratochvil Károly Hagyatéka. XIV. 10. 1. doboz.

[493] Hetés Tibor (szerk.): *A magyar Vörös Hadsereg,* i. m. 81–84.

[494] Nagy Vince: *Októbertől októberig.* Budapest, 1991, Európa–História, 130–132.

ahol április 1-jén Bunea tábornokkal találkozott. Miután semmiféle írásos felhatalmazással nem rendelkezett, érdemi választ nem kapott, ám a Kratochvil és társai által összeállított memorandumot a román tábornok átvette, és megígérte, hogy el fogja juttatni Maniuhoz. Kratochvil szerint ez meg is történt, és április elején Maniu megüzente neki, hogy „a románok csak az Entente parancsára fognak megtámadni minket". A másik követ, Böhm Rezső vezérkari százados április 3-án érkezett Aradra, és 5-én találkozott Gondrecourt-ral. A tábornok komolyan vette az ajánlatot, és miután érintkezésbe lépett feletteseivel és Párizzsal is, Böhm szerint 8-án a következőkben állapodott meg vele: „A székely hadosztálynak előbb a Tiszáig terjedő területet kellett volna elfoglalnia, és ennek megtörténtét Aradra repülővel jelenteni. Erre a franciák a Tiszától keletre azonnal megkezdték volna az előrenyomulást, hogy a székely hadosztállyal megteremtsék az összeköttetést. A Tiszától keletre fekvő területet franciák szállották volna meg, úgy, hogy a székely hadosztály a Budapest elleni hadműveletekre lett volna felhasználható. A franciák a székelyek további előnyomulását monitorokkal, repülőkkel, szükség esetén tüzérséggel is támogatták volna, és az előre haladó csapatokat nyomban követték volna." Hogy a románok minderre hogyan reagáltak volna, arról a jelentés nem szól, Kratochvil viszont azt kérte, hogy támadásuk idején a románok ne mozduljanak. Böhm Kolozsváron és Nagyváradon át szeretett volna visszatérni Debrecenbe, ám a románok már Déván feltartóztatták, és csak a franciák közbelépésére engedték szabadon. Ezt követően Szegeden át kívánt visszatérni, közben azonban megindult a román támadás, úgyhogy sem ő, sem egy szegedi tiszttel küldött üzenete nem érkezett meg Kratochvilhoz.[495]

Április első napjaiban egy harmadik parlamenter is feltűnt a demarkációs vonalakon túl. Neki a Szegeden állomásozó francia erők parancsnokával, Charpy tábornokkal sikerült kapcsolatba kerülni. A debreceni „Székely Bizottság" képviselőjeként bemutatkozó személy, akinek az azonosságát nem sikerült megállapítanunk – a francia dokumentumokban Geza Cuska de Haroként, illetve Gezo Cucza de Haroként szerepel –, Kratochvil küldöttjeihez hasonlóan azt ajánlotta, hogy a „100 ezer fős" [sic!] székely hadsereg kész lenne szembefordulni a vörös alakulatokkal, és akár a Tiszáig előnyomulva megvédeni Erdélyt a „bolsevik veszedelemtől". Ennek fejében azt kérték, hogy a 26 elcsatolásra ítélt vármegye azon részein, ahol a magyarok aránya meghaladja a 60%-ot, alakulhasson egy

[495] Kratochvil Károly: *A székely hadosztály,* i. m. 45., 104–105., 111–113.

független, ám a Románia mellett Magyarországgal is területi összeköttetésben lévő köztársaság. A négy székely vármegyén kívül ennek része lett volna Kis-Küküllő, Kolozs, Torda-Aranyos teljes egészében, valamint Brassó, Alsó-Fehér, Szolnok-Doboka, Fogaras, Bihar és Szilágy vármegyék részben. Ez a „jövőbeni Székely Köztársaság – tartalmazta a dokumentum – magától értetődően csak úgy maradhat fönn, ha Romániával a legszorosabb gazdasági kapcsolatokat tartja fönn".[496]

A belgrádi francia követen keresztül az ajánlat már április elején eljutott Párizsba, és 10-én maga a francia külügyminiszter tájékoztatta az illetékeseket: „Szó sem lehet a székelyek javaslatának azon föltétel melletti elfogadásáról, hogy Erdélynek általuk lakott délkeleti része ne kerüljön román megszállás alá. Erdély nyugati határaival kapcsolatosan merülhetnek fel kételyek, hiszen ezekről majd csak a békeszerződés fog határozni, nyilvánvaló azonban, hogy a szövetségesek – hacsak nem akarnak minden

A Székely Köztársaság terve

[496] AG. 20 N 513. Dossier Szeged. A dokumentumot Charpy későbbi megjegyzéseivel együtt közli Ádám Magda – Ormos Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok,* i. m. 289–291.

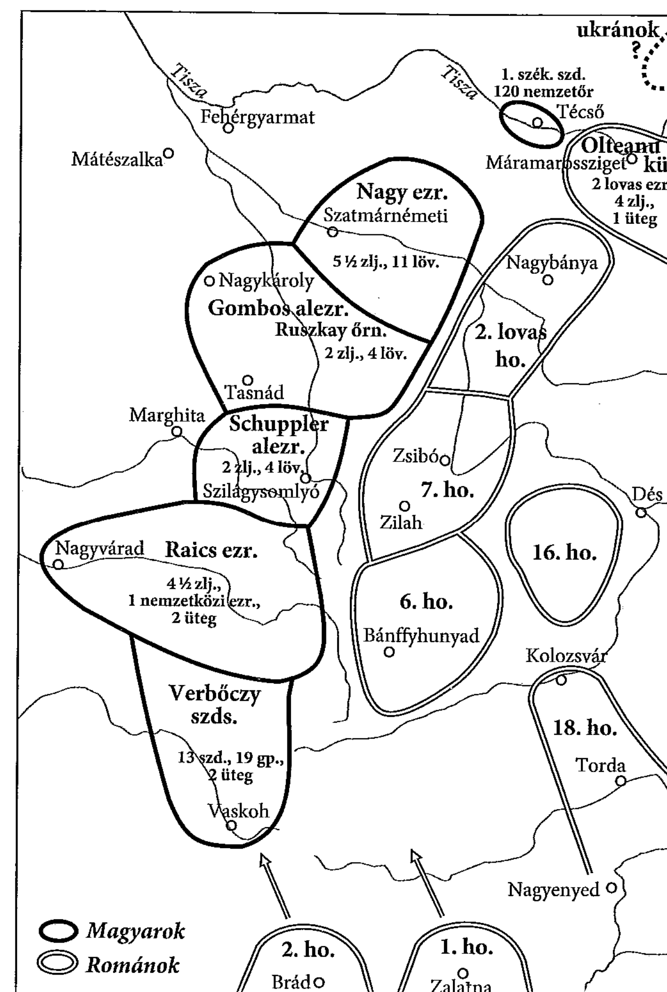
elvet megtagadni, amelyekért harcoltak – nem számolhatnak azzal, hogy e tartomány Romániához legközelebb eső része magyar sziget maradjon."[497] A román vezetők számára természetesen még kevésbé volt elfogadható egy ilyen terv. Inkább további tiszántúli területek megszerzésére törekedtek, s úgy vélték, hogy a magyarországi bolsevizmus ebből a szempontból kifejezetten az ő malmukra hajtja a vizet. 1919. április 28-án Vaida-Voevod így írt erről Iuliu Maniunak, a Kormányzótanács elnökének: „Az én véleményem az, hogy a magyar bolsevizmus számunkra nagy szolgálatot tehet, feltéve, ha bátran ki tudjuk használni. [...] Amíg a Tiszán túl és Budapesten Kun az úr – ha szükség van rá, én akár támogatnám is –, arra kellene törekednünk, hogy megmutassuk az általunk követelt területeken túli magyaroknak, hogy az egyetlen menekvés számukra a Nagy-Romániához való csatlakozás lenne. Egy csendes Magyarország, autoritással bíró kormánnyal: kellene nekünk, igen! Azonban csak azután, hogy aláírtuk a békét. [...] Lloyd George idiotizmusa, amit a Négyek Tanácsa fedezett, nagy szolgálatot tett nekünk Smuts küldetésével, ami hozzájárult Kun buta önteltségéhez. A négyek alig várják, hogy legyen valaki, legyen az Mokány Berci, Savanyú Jóska vagy Ben Menahem Cziczeszbeiszer, hogy aláírják a békét. Nekünk viszont arra kell törekednünk, hogy megakadályozzuk vágyaik valóra válását."[498]

Az erdélyi front Técsőtől Csucsa közeléig terjedő, mintegy 150 kilométeres északi szakaszát a román támadás előtt három dandárba szervezett székely hadosztály védte. A közvetlenül Kratochvil ezredes parancsnoksága alá helyezett hadosztály 9500 fős fegyelmezett legénységével és 12 ütegével a Vörös Hadsereg legerősebb és legütőképesebb magasabb katonai alakulata volt. A Csucsától Vaskohig terjedő mintegy 70 kilométeres déli szakaszt az 1. nemzetközi ezred két zászlóaljával megerősített 39. dandár védte 2000–3000 fővel és 2 üteggel. Ennek a székely hadosztály kötelékéből kivont dandárnak az alárendeltségébe tartozott az a Verbőczy százados által vezetett, 13 századból álló és 2 üteggel megerősített különítmény, amely a Fekete-Körös völgyében foglalt állást. A Vaskohtól, illetve Halmágycsúcstól Szegedig terjedő közel 200 kilométeres szakaszt a szegedi 6. hadosztály 7000 fős, rendkívül gyengén felszerelt alakulatai tartották. A két magyar hadosztállyal és kiegészítő alakulataival szemben hat román gyalogoshadosztály, egy lovashadosztály és egy erős különítmény sorakozott fel.

[497] Uo. 278–279.

[498] Idézi Lucian Leuştean: *România, Ungaria şi Tratatul de la Trianon,* i. m. 88.

Ezek összlétszáma 62 ezer főt tett ki, ami a 18–20 ezer fős magyar véderő háromszorosát jelentette. A tüzérség terén még nagyobb volt a román fölény: a 14 magyar üteggel 48 román üteg állt szemben.[499]

A román és magyar egységek elhelyezkedése Erdélyben 1919. április 16-án

[499] Kratochvil Károly: *A székely hadosztály,* i. m. 48., Hetés Tibor (szerk.): *A magyar Vörös Hadsereg,* i. m. 110. és Liptai Ervin: *Vöröskatonák előre,* i. m. 110–111., 129–130. A román hadsereg létszámára és összetételére: Viorel Ciubotă – Gheorghe Nicolescu – Cornel Ţucă (szerk.): *Jurnal de operaţiuni,* i. m. I. 175–180

A román hadvezetés nem titkolta, hogy támadásra készül. A csapatösszevonások mellett erről tanúskodtak azok a 14-én a frontvonalak mögé berepült román repülőgépekről szórt röplapok is, amelyek arra kérték a román lakosságot, hogy várják „bizalommal és testvéri szeretettel" „a mi drága román hadseregünket". „A román hadsereg már útban van, szívvel-lélekkel kész arra, hogy szeretettel ontsa vérét értetek, hogy felszabadítson benneteket a magyar iga alól. Legyetek nyugodtak, mert velünk az igazság és velünk az isten, aki megsegít bennünket, hogy lássuk magunkat uraknak a mi országunkban." Ezt jelezte Berthelot tábornok április 15-i hadparancsa is, amely így szólt: „Katonák! Az ellenség parancsainkat mellőzni merészelte! Meg kell tanítanunk az ellenséget arra, hogy akaratunk hajlíthatatlan. Katonák! Meg fogjátok szállni Magyarországot, és ott helyreállítjátok a rendet és a nyugalmat."[500]

Erős tüzérségi előkészítés után a támadás végül április 16-án hajnalban indult az arcvonal teljes szélességében. Az első órák eseményeit Kratochvil utóbb így foglalta össze: „Az április 16-án bekövetkezett támadással szemben a székely hadosztály védekezett, de ki volt adva a parancs, hogy minden nagyobb vállalkozást vagy ellentámadást kerülni kell – mert kár minden csepp székely vérért, ami Kun Béláért és társaiért, vagyis érdekükben folyna. Ha a nyomás igen erős, akkor lassan engedni kell. Ennek dacára az egész harcvonal mentén, ahol a románok a székely csapatokat megtámadták, vissza lettek verve. Csak Csucsánál, ahol Kun Béla nemzetközi bolsevista csapatai váltották fel az ott eredetileg volt székely csapatokat, ezek a csucsai nemzetközi vörös csapatok az első román ágyúlövésre fejvesztve, felszerelésüket, puskájukat eldobva megfutamodtak."[501]

Bár a támadás első napján a székely alakulatok valóban arattak kisebb győzelmeket, például a szilágysági Diósadán és Hadadnál, valamint a szatmári Ilobánál, a korabeli hadijelentések nem mindenben igazolják Kratochvil utólagos beszámolóját. Ezek tanúsága szerint a támadó román alakulatok nemcsak a déli frontszakaszon, Hunyad és Arad vármegyében, Bád, Honctő, Zöldes és Berekszó környékén kényszerítették visszavonulásra a magyar alakulatokat már a támadás első óráiban, hanem legalább két falut a Szilágyságban is elfoglaltak. Április 17-én pedig az északi szárny egészén visszavonulás kezdődött. Úgyszintén Belényes környékén, és ettől délre, a Fehér-Körös völgyében is. Az itteni katonaság – a 6. hadosztályhoz

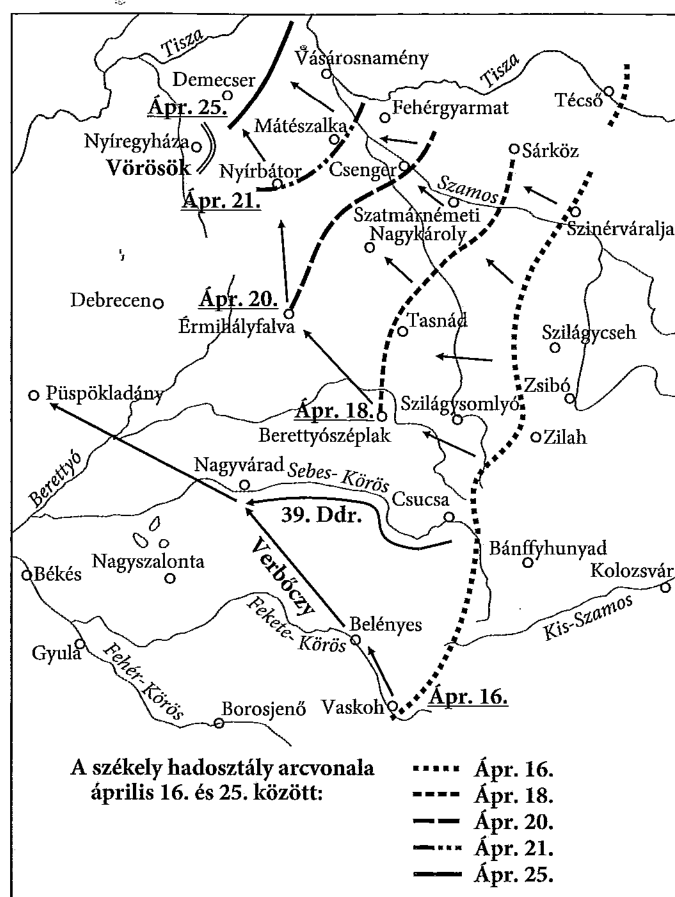
[500] Hetés Tibor (szerk.): *A magyar Vörös Hadsereg,* i. m. 126–127. és 132–133.
[501] Kratochvil Károly: *A székely hadosztály,* i. m. 49.

tartozó 101. békéscsabai dandárcsoport legénysége – „Megparancsolt állásaikat otthagyva, erőszakosan bevagonírozták magukat, és Csaba irányába jönnek vissza". Ezzel szemben a Csucsa környékét védő 39. dandár alakulatai – noha a nemzetközi ezred katonái valóban megfutottak – még 18-án reggel is eredményesen védték a Királyhágótól északra és délre húzódó magaslatokat. Mindent egybevetve a támadás második napjának végére a front északi szárnyán 20–40 kilométert, Belényes környékén 20 kilométert és a Fehér-Körös völgyében 45 kilométert vonultak vissza a magyar alakulatok. Északon elesett Técső és Szinérváralja, ettől délre Tasnád és Szilágysomlyó. A Bükk hegység jól védhető magaslatainak és szorosainak, vagyis a Szilágyság nagy részének feladását Kratochvil április 17-i jelentésében a csapatok nagyon eltúlzott, „mintegy 60%-os" veszteségével indokolta.[502]

A következő napokban gyorsuló ütemben folytatódott a visszavonulás. A magyar alakulatok nyomában haladó román csapatok április 19-én elfoglalták Szatmárnémetit és Nagykárolyt, majd 20-án a Csenger–Érmihályfalva-vonalig nyomultak előre. Ez a Királyhágó környékén még védekező 39. dandár alakulatait is katasztrofális helyzetbe hozta, aminek fejvesztett menekülés lett a vége. A csapatok rendezetlenül és részben fegyvereiket eldobálva özönlöttek vissza Nagyvárad felé. Délen a Verbőczy-különítmény néhány egysége a helyi lakosság támogatásával Belényestől északra, a Fekete-Körös völgyében egy ideig még sikeresen védekezett, ám az északi front összeomlása és bekerítésük veszélye április 18-án este őket is visszavonulásra késztette. A másnap bevonuló román gárdisták és a szomszédos román falvak felfegyverzett férfiai szörnyű bosszút álltak az előző napokban elszenvedett veszteségeikért és megfutamításukért. Köröstárkány lakói közül közel 100-at – a források 81, 91 és 93 áldozatot említenek –, a szomszédos Nyégerfalván pedig 17 férfit, nőt és gyermeket mészároltak le – esetenként a lehető legbrutálisabb módon, élő embereket lefejezve és végtagjaikat levágva. Az öldöklés következtében 204 magyar gyermek jutott árvaságra.[503]

Mivel a csehszlovák és francia csapatok egyelőre nem mozdultak, a védelmi hadműveleteket kezdetben koordináló Tombor alezredes a román támadás első sikereiről értesülve úgy döntött, hogy Érmihályfalva és

[502] Hetés Tibor (szerk.): *A magyar Vörös Hadsereg,* i. m. 133–138.
[503] Koréh Endre: *Erdélyért,* i. m. 295–303. és Szakács Árpád: Köröstárkányi magyarirtás. *Nagymagyarország,* 2010/2. 56–60.

A magyar csapatok visszavonulása Kelet-Magyarországon az 1919. április 16-i román támadás után

Nagykároly térségében akkora erőket von össze, amelyek képesek lehetnek sikeres ellentámadás megindítására. Terve azonban többszörösen hibásnak bizonyult. Részben azért, mert a Dunántúlról és más frontszakaszokról ide irányított alakulatok még meg sem érkeztek, amikor a térség már a románok kezére került. Részben pedig azért, mert a kommünhöz hű nemzetközi és egyéb csapatokat sem a visszavonuló székely alakulatok, sem a direktóriumokat gyakran elzavaró és a Vörös Őrségeket szétugrasztó helyi lakosság nem fogadta szívesen. Ebből többször keletkeztek fegyveres villongások. A volt rendőrökből álló debreceni Vörös Őrség és a város védelmére

kirendelt osztrák vörös gárdisták között például szabályos tűzharc alakult ki, amit a vagongyári munkások beavatkozása billentett a kommünhöz hű erők javára.[504] A Nagyváradon át Püspökladányig hátráló Verbőczy-különítmény névadó parancsnokát viszont az ottani vörösök vették őrizetbe, s mint ellenforradalmárt halálra ítélték. Életét katonái mentették meg, akik még időben kimenekítették parancsnokukat a siralomházból.[505]

Nagyon érdekesen és az eddigiektől eltérően alakultak az események Nagyváradon. A román hadsereg közeledtének hírére a Hadügyi Népbiztosság politikai megbízottja április 18-án ostromállapotot hirdetett, és a város kiürítésére adott parancsot újabb védelmi vonal kialakítása céljából. A volt rendőrkapitány, Jánossy Gyula azonban, aki a város lövetésétől tartott, magához ragadta a hatalmat, és a proletárdiktatúra helyi exponenseit menekülésre késztetve a város feladását ajánlotta a Fugyivásárhelyre érkező román előőrsöknek. A város védelmére rendelt és vonatokon érkező vöröskatonák bevonulását pedig úgy akadályozták meg, hogy felszedték előttük a síneket. A városban rekedt és harcra kész vöröskatonákat a rendőrség és a csendőrség lefegyverezte. A 39. dandár megmaradt alakulatai ugyanakkor Berettyóújfalu, illetve Debrecen irányába vonultak vissza. Az első román alakulatok 20-án, húsvét vasárnapjának délutánján a város által rendelkezésükre bocsátott és eléjük küldött gépkocsikon gördültek be a „Pece-parti Párizsba". „Az erdélyi hadsereg bevonult Bihar megyébe és Nagyváradra, és e sokat szenvedett város lakossága ellenállás nélkül, bizakodó reménységgel fogadta a szövetséges hatalmak csapatait" – írta Ady egykori lapja, a *Nagyváradi Napló*.[506]

A városparancsnokká kinevezett Ştefan Holban tábornok első dolga volt, hogy április 21-én közhírré tette: „Nagyvárad a mai naptól kezdve Nagy-Romániához tartozik." Ezzel egy időben kijárási és gyülekezési tilalmat léptetett életbe, felfüggesztette a mozi- és színházi előadásokat, bevezette a cenzúrát, kötelezővé tette a fegyverek beszolgáltatását, és mindazoknak, akik nem rendelkeztek állandó lakóhellyel, három napon belül el kellett hagyniuk a várost. A megyei és városi hivatalok élére vagy felügyelőivé jogvégzett románokat nevezett ki. Intézkedéseinek és a nagyváradiak alkalmazkodóképességének köszönhetően az élet egy-két napon

504 Hajdu Tibor: *A Magyarországi Tanácsköztársaság*, i. m. 147.
505 Gottfried Barna – Nagy Szabolcs: *A Székely Hadosztály története*, i. m. 138.
506 Nagyvárad megszállása. *Nagyváradi Napló*, 1919. április 24. 1–5.

belül visszatért megszokott medrébe: az üzletek kinyitottak, megindultak a vonatok, újrakezdődtek a mozi- és színházi előadások. „Igazán kedves látvány volt a nagyváradi korzóról ismert szép asszonyok és leányok tolongása, tülekedése" a nyitásra készülő üzletek előtt – írta egy másik helyi lap már 24-én.[507]

Az impériumváltás lényeges állomása volt április 27-e, amikor a városba érkezett Aurel Lazăr, a Kormányzótanács tagja, aki megismételte, hogy Nagyvárad és Bihar vármegye mostantól a Román Királyság része. Egyben bejelentette, hogy a közigazgatás hivatalos nyelve a továbbiakban a román, és felszólította a városi és vármegyei tisztviselőket, hogy tegyék le a hűségesküt, ez esetben hivatalukban maradhatnak. A magyar tisztviselők próbáltak kitérni ez elől, ám miután Lazăr ragaszkodott hozzá, valamennyien teljesítették kívánságát. Így mindenki, beleértve Rimler Károly polgármestert is, a helyén maradhatott. Másként alakult a bírók sorsa, akiknek egy része egyelőre elzárkózott az eskütételtől.[508]

Nagyváradhoz hasonlóan sok más településen, például az április 22–23-án gazdát cserélő Debrecenben is ambivalens érzésekkel fogadták a bevonuló román hadsereget. Mint Zoltai Lajos muzeológus 1921-ből visszatekintve felidézte: „a debreczeni magyar lelkében kétféle érzelem váltakozott akkor. A megkönnyebbülésé és a szégyené. – A megkönnyebbülésé, hogy megszabadulva láttuk magunkat a vörösterrortól; a szégyené, hogy ezt a szabadulást ezeréves hazánk területi épségét megrabolni akaró nép, az oláh, telhetetlen nagyravágyó ellenségünk hozza nekünk. Reménység biztatott, hogy a hagyományos társadalmi rend, a munka szabadsága ismét helyreáll, de ugyanakkor az aggodalom is búsított bennünket, micsoda adót kell még fizetnünk ezért a megmentésért."[509]

A Tisza irányába visszavonuló székely alakulatok számos településen maguk is tevőlegesen hozzájárultak a direktóriumok eltávolításához és a tanácsrendszer megdöntéséhez. Nagykárolyban például, amikor a direktórium elnöke fegyvereket kért a bevagonírozásra váró katonák parancsnokától, Nagy Pál ezredes így válaszolt: „Fegyverem és munícióm nincs, nincs is célja semmiféle toborzásnak. Jönnek a románok, de ez így

[507] Négy nap története. *Szabadság,* 1919. április 24. 3.

[508] Fleisz János: *Egy város átalakulása. Nagyvárad a két világháború között 1919–1940.* Nagyvárad, 2005, Literator, 10–13.

[509] Zoltai Lajos: Oláhok Debreczenben – 1919. április 23. - 1920. március 11. siralmas története. In *Debreceni Képes Kalendárium 1921.* Debrecen, 1921, 41–42. Vö. Bödők Gergely: Tizenegy hónap. Debrecen román megszállása 1919–20-ban. *Kommentár,* 2016/1. 68–86.

van jól. Csodálkozom azon, hogy önök, munkásemberek ez ellen állást foglalnak egy ilyen kormányzattal szemben." A „Kormányzótanácsot szedett-vedett zsidók alkotják, és bennünket, hivatásos tiszteket megfosztanak rangunktól". Fél órával később pedig elfogatóparancsot adott ki a direktórium minden tagja és néhány exponált híve ellen, akik elmenekültek a letartóztatásukra érkező katonák elől.[510] Szatmárnémetiben Kratochvil, illetve ottani katonái jártak el hasonlóképpen. A direktórium tagjait letartóztatták, illetve a város elhagyására kényszerítették őket, egyik fogva tartott tisztjüket kiszabadították, a melléjük rendelt politikai tisztet pedig összeverték. A konfliktus befejező aktusaként Kratochvil visszahelyezte hivatalába a régi polgármestert. Tiszaújlakon és környékén ugyancsak a székelyek teremtettek „rendet": „Itt és más községben kidobolták, hogy a tanácsköztársaság megszűnt, nekik ilyen Magyarország nem kell." Április 20-án a Szociáldemokrata Párt titkárságáról jelentették, hogy a „székelyek, szám szerint 500, Beregszász felé vonulnak, nemzetiszínű zászlók alatt, és a tisztek rangjukat felvarrták".[511]

Kratochvil és az április 20-a után Mátészalka körül összpontosult székely alakulatok parancsnokai ismét megkísérelték egyezségre jutni a támadó román csapatok vezetőivel. Április 20–21-én parlamenterek útján felvették a kapcsolatot a nagykárolyi román dandárparancsnoksággal, illetve a 7. gyaloghadosztály parancsnokával, a Tasnádról odaérkezett Constantin Dimitrescu tábornokkal. A magyar hadikövetek négypontos kéréssel, illetve javaslattal álltak elő. Ezek a következők voltak: (1) Hadifoglyokkal való emberséges bánásmód; (2) városok és falvak megkímélése az ágyúzástól; (3) három-négy napra szóló fegyvernyugvás; (4) „a bolsevizmus leküzdésére irányuló esetleges kooperáció megbeszélése". Dimitrescu az első két pontot elfogadta, a másik kettőre viszont azt a megjegyzést tette, hogy tárgyalni csak fegyverletételről hajlandó. Ez esetre kilátásba helyezte „a velünk való különleges jó bánásmódot" és „rövid időn belüli hazabocsátásunkat". A követek április 22-én indultak vissza, és 23-án kora délután érkeztek meg a nyírbaktai hadosztályparancsnokságra. Kratochvil itt ismét tiszti gyűlést hívott egybe, amelyen – mint emlékezett – „az ügy megtárgyaltatott és az ajánlat általában véve el lett fogadva". A román parancsnokságot a döntésről 24-én éjszaka értesítették, és 25-én Kratochvil napiparancsban

[510] Hajdu Tibor: *A Magyarországi Tanácsköztársaság,* i. m. 146.

[511] Kratochvil Károly: *A székely hadosztály,* i. m. 52–53. és Stomm Marcel: *Emlékiratok.* Budapest, 1990, Magyar Hírlap Könyvek, 54–55.

tájékoztatta alárendeltjeit a történtekről. „Mérlegelve a reménytelen általános helyzetet – indokolta maga és tisztjei döntését –, nem vállalhatok felelősséget azért, hogy tovább vért ontsak ilyen körülmények között. Válasszatok ti, melyik utat akarjátok, és eszerint járjanak el a parancsnokok, kik közvetlen ellenséggel állanak szemben. Én, aki annak idején Kolozsvárt szerveztelek, benneteket cserben hagyni nem foglak; ha a harcot választjátok, a végső küzdelmet veletek harcolom, ha pedig az entente ajánlatát elfogadjátok, veletek maradok, hogy ígéretüket betartsák."[512]

Kratochvil tájékoztatásával szinte egy időben érkezett a hadosztályhoz a kelet-magyarországi hadműveletek irányításával április 21-én megbízott Stromfeld Aurél parancsa: „A székely hadosztály Rakamaznál keljen át a Tiszán, és csatlakozzék a Tisza nyugati partján álló vörös hadsereg balszárnyához." A hadosztály többsége, de legalább fele – a források 4000 és 6000 fő közötti legénységről és 400–600 tisztről szólnak – Kratochvillal együtt a fegyverletétel mellett döntött, ami április 26-án meg is kezdődött. A csapatok elszállítása több lépcsőben zajlott, többségük május 10-re érkezett meg Brassóba Szatmárnémetin, Nagyváradon, Kolozsváron és Gyulafehérváron át. Útközben számos atrocitás érte őket: lovaikat és felszerelésüket elvették, s mint Cseke Mihály főhadnagy visszaemlékezésében írja: „A Királyhágó oláh falvain a lakosság durva szitkai közepette vonultunk át." A tiszteket a brassói fellegvárban, a legénység többségét pedig a város egyik laktanyájában helyezték el, míg a kevésbé szerencséseket a királyi Romániába szállították. „Különlegesen jó bánásmódról" és gyors hazabocsátásról természetesen szó sem volt. Kratochvil ismételt interveniálásának és a francia parancsnokok támogatásának köszönhetően az erdélyi illetőségű tisztek és katonák többsége 1919 nyarán, kisebb része pedig 1919 őszén és telén ugyan hazatérhetett otthonába, ám sokan közülük még ezután is hadifogolyként vagy internáltként kezeltettek, és 5–10 naponként jelentkezniük kellett a helyi hatóságoknál. A nem erdélyiek elvileg csak a román hadsereg által megszállt magyar területekre távozhattak, ezt azonban könnyű volt kijátszani. Stomm Marcel, a leendő doni hadsereg egyik parancsnoka például egyik tiszttársával Aradon és Temesváron keresztül Szegeden kötött ki, és az ott szerveződő Nemzeti Hadsereghez csatlakozott. Magát Kratochvilt, miután egyik börtönből a másikba szállították, 1920 szeptemberében haditörvényszék elé állították. Bár az ügyész eleinte halállal fenyegette,

[512] Kratochvil Károly: *A székely hadosztály*, i. m. 56–59., 105–109.

háromnapos tárgyalás keretében végül felmentették. 1920 októberében térhetett haza, Magyarországra.[513]

A hadosztály kisebbsége – mintegy 3000–3500 fő – a többségtől eltérően viszont úgy döntött, hogy tovább harcol a románok ellen, még ha a zászló színe vörös is, és nem piros-fehér-zöld. Ezek közé tartozott a Verbőczy-különítmény, a 21. kolozsvári gyalogezred zászlóaljai, a 39. dandár maradványai, egy tüzérezred és néhány kisebb alegység. Többségében olyanok, amelyek a hadosztály kötelékéből már korábban kikerültek. A külön dandárrá szervezett egységek kezdetben a Tisza vonalát védték Tiszakarádtól a Sajó és a Tisza találkozásáig, majd miután a román előretörés a Tisza bal partján megállt, és az újjászervezett Vörös Hadsereg az április 27-től ugyancsak támadásba lendülő csehszlovák erők ellen fordult, az északi frontra szállították őket. Május 20–21-én részt vettek Miskolc visszavételében, majd június végéig a Branyiszkói-hágóig, illetve Eperjesig törtek előre.[514] Gyurócsik őrnagy, aki nem értett egyet Kratochvil és tiszttársai többségének döntésével, előbb Pestre ment családjához, majd szintén csatlakozott a Vörös Hadsereghez, és a felvidéki hadjáratot ezredparancsnokként küzdötte végig. Az nem baj, legfeljebb „szépséghiba" lett volna – írta emlékirataiban –, ha „hazánk területét nem a nemzeti trikolór alatt tisztítjuk meg az ellenségtől".[515] A székely hadosztály tovább harcoló tisztjei és katonái ugyanígy gondolkodhattak.

A Felvidéken elért meglepő magyar katonai sikerek a békekonferencia döntnökeit ismét dilemma elé állították: katonai támadással vagy diplomáciai úton parancsolják ki az ekkorra már mintegy 100 ezer fős Vörös Hadsereg egységeit a Csehszlovákiának ígért egykori magyar területekről? Végül az utóbbi mellett döntöttek, s hogy a bizonytalanságnak véget vessenek, június 13-án mindhárom érdekelt állammal közölték a végleges csehszlovák–magyar és magyar–román határokat. Az ultimátum szerint a magyar és a román csapatoknak egyaránt ezekig az immár véglegesnek nevezett határokig kellett visszavonulni.[516]

Éles belső viták és ismételt jegyzékváltások után a békekonferencia egyre erélyesebb felszólításainak engedelmeskedve a Tanácsköztársaság

[513] Kratochvil Károly: *A székely hadosztály*, i. m. 66–74.; Gottfried Barna – Nagy Szabolcs: *A Székely Hadosztály története*, i. m. 151–158. és Stomm Marcel: *Emlékiratok*, i. m. 59–61.
[514] Gottfried Barna – Nagy Szabolcs: *A Székely Hadosztály története*, i. m. 140–144.
[515] Gyurócsik Jászay Mihály: *Tanulságok és igazságok*, i. m. 27–28.
[516] Gábor Sándorné – Hajdu Tibor – Szabó Gizella (szerk.): *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai.* 6/B. Budapest, 1960, Kossuth Kiadó, 242–247.

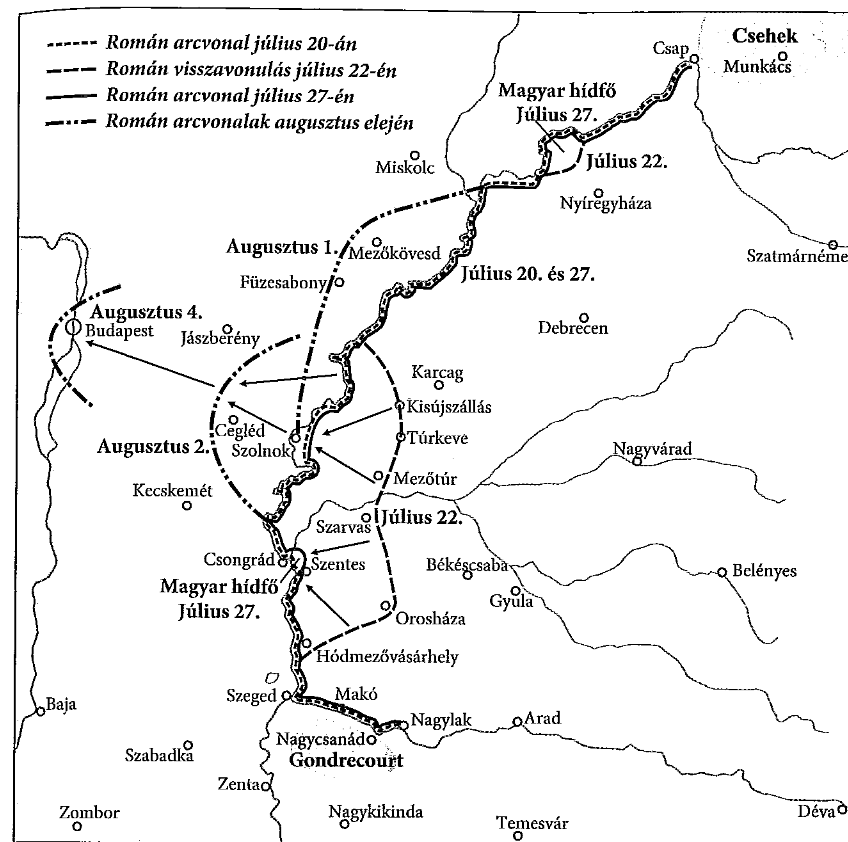
vezetése június 30-án megkezdte Felső-Magyarország kiürítését. A román csapatok azonban nem mozdultak, amit Brătianu azzal indokolt, hogy mindaddig, amíg a magyar hadsereget nem szerelik le, nem adják fel a jól védhető Tisza vonalát. Ha feladnák, nagyon előnytelen helyzetbe kerülnének, és nem biztos, hogy fel tudnák tartóztatni a magyarok esetleges támadását. A szövetségeseknek ezért „nem volt joguk rákényszeríteni a románokra a visszavonulást". Érvelését a Legfelsőbb Tanács – Wilson és Lloyd George távollétében – elfogadta. Mint Balfour brit külügyminiszter kijelentette: „mindaddig, amíg meg nem gátoljuk Magyarországot haderőinek növelésében, lőszer és mindenfajta hadianyag gyártásában, a románok jogosan nem vonják vissza csapataikat."[517]

Nem kifogásolta a békekonferencia azt sem, hogy a Bánság nyugati és középső felét a közölt határvonalig a román csapatok néhány nap alatt megszállják. A kivonuló francia és szerb egységek helyébe lépve a román katonaság Lugosra július 23-án, Aradra augusztus 2-án, Temesvárra augusztus 3-án vonult be. Augusztus 10-én Temesváron ünnepélyes népgyűlés keretében deklarálták a Bánság csatlakozását Romániához, amit most már a helyi svábok vezetői is elfogadtak, és külön nyilatkozatban erősítettek meg. Temesvár, valamint Temes és Torontál vármegye Romániához került körzeteinek prefektusa az az Aurel Cosma ügyvéd lett, aki kezdettől fogva opponálta Roth Ottó és társai autonómiatörekvéseit. Az addigi rendőrfőkapitányt Cosma azonnal románra cserélte, egyébként azonban mindenki a helyén maradhatott, s a hivatali eskü letétele egyelőre szóba sem került.[518]

A békekonferencia szószegését felismerve a Tanácsköztársaság vezetése úgy döntött, hogy fegyverrel fogja kikényszeríteni a román hadsereg visszavonulását és a Tiszántúl felszabadítását. A Vörös Hadsereg egységei – köztük a Felső-Tisza vidékére vezényelt székely dandár – július 20-án keltek át a Tiszán. A támadás azonban néhány nap alatt összeomlott. A harcokban más alakulatokhoz hasonlóan a székely egységek is súlyos veszteségeket szenvedtek, és a Tiszán átkelő románok elől Felsőzsolca környékére vonultak vissza. Miután a dandár törzsének több tisztje egy egész zászlóaljjal együtt román fogságba esett, a négy zászlóaljra, csekély tüzérségre és trénre olvadt dandár feletti parancsnokságot Verbőczy százados

[517] Litván György (szerk.): *Trianon felé,* i. m. 56–58.

[518] Gheorghe Iancu: *The Ruling Council,* i. m. 143–146. és Jakabffy Elemér – Páll György: *A bánsági magyarság húsz éve,* i. m. 30–32.

A román hadsereg előnyomulása a Tiszától Budapestig 1919. augusztus elején

vette át. Az alakulatot – amely a vörös zászlót nemzetiszínűre cserélte, s ezért a vörös csapatokkal is összeütközésekbe került – ő vezette erőltetett gyalogmenetben Vácra, majd onnan – mindvégig az előnyomuló románok előtt haladva – Észak-Dunántúlon át egészen Sopronig, illetve Mosonmagyaróvárig. A Mosonmagyaróváron elhangzott üdvözlőbeszédekre válaszolva Verbőczy kijelentette: „Dandára nem mint megszálló csapat érkezett Moson megyébe, hanem mint a hazáért, Erdélyért harcoló sereg, mely készséggel vállalkozik reá, hogy a rend fenntartásában addig is a legodaadóbban támogatni fogja a katonaságot és a hatóságokat, míg alkalmuk nyílik, hogy forrón szeretett hazájuknak, Erdélynek ügyéért tovább harcolhassanak."[519]

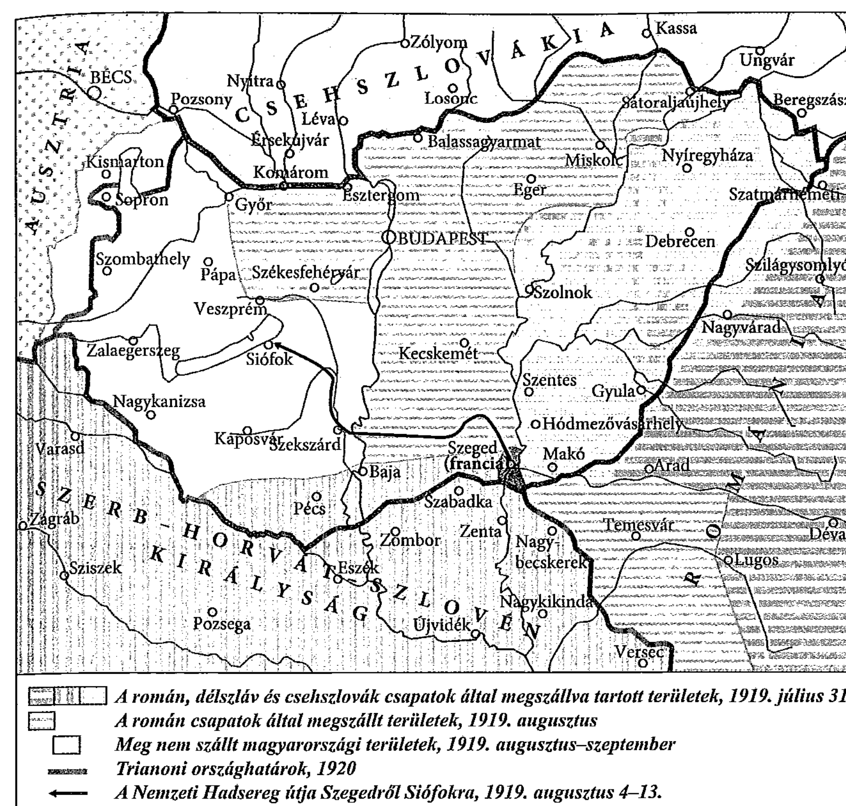
[519] Gottfried Barna – Nagy Szabolcs: *A Székely Hadosztály története,* i. m. 144–146.

Erre azonban többé nem nyílt lehetőségük. Az augusztus elején a Dél-Dunántúlra átvonuló, 4000–5000 ezer fős szegedi Nemzeti Hadsereg fővezére, a főhadiszállását Siófokon berendező Horthy Miklós augusztus 19-én átvette az ezredként újjászervezett dandár fölötti parancsnokságot, élére Gaáli Jenő alezredest nevezte ki, majd szeptember végén a vasi, zalai és soproni gyalogezredekbe osztották be az egyes zászlóaljakat. Ennek az volt az oka – ahogy a hadosztály történetének monográfusai okkal feltételezik –, hogy az összeforrott ezredet, amelyet ellenséges harci szellem fűtött a Dél- és Nyugat-Dunántúl kivételével egész Magyarországot – a békekonferencia tiltása ellenére[520] – megszálló román hadsereggel szemben, tudatosan felbomlasszák, és egymástól elszakított egységeit izolálják. Erre utal az az 1919. november 7-i hadparancs, amely erélyesen fellépett „a románok elleni revanseszmét tárgyaló meggondolatlan kijelentések ellen", és egyben felhívott arra, hogy a „románokkal szemben tanúsítandó magatartást illetőleg meggondolandó, hogy ők jelenleg az antant szövetségesei, a velük foglalkozó kijelentésekben tehát a legnagyobb elővigyázattal kell eljárni". Verbőczy és más tisztek ezért a székely katonák egy részével együtt a leszerelést fontolgatták, és 1920 elején a több mint 400 jelentkezőből közel 200-an ténylegesen le is szereltek. A leszerelési mozgalom elszigetelése érdekében Verbőczyvel és néhány tiszttársával szemben a Nemzeti Hadsereg vezetése elkövette azt a méltánytalanságot, hogy néhány hétre Hajmáskérre, illetve Örkénybe internálta őket, kommunisták, „oláh kémek", sikkasztók és „egyéb kétes alakok" közé. Szabadulásuk után parancs írta elő, hogy Verbőczy csak olyan alakulatnál teljesíthet szolgálatot, „ahol nincs erdélyi vagy székely legénység".[521]

1920-as megaláztatásuk ellenére a székely tisztek többsége a honvédség kötelékében maradt. A Nemzeti Hadseregben szolgált Verbőczy is, aki 1944-ig az ezredesi rangig jutott, valamint a Brassóba internált tisztek közül is sokan. Például Stomm Marcel, aki 1942–1943-ban altábornagyként a doni hadsereg III. hadtestét irányította, és persze az 1920 őszén hazatért Kratochvil ezredes, akit Horthy előbb tábornokká, majd altábornaggyá nevezett ki, és aki 1923-ban vonult nyugállományba.

[520] Gheorghe I. Brătianu: *Acţiunea politică şi militară a României în 1919.* Bucureşti, 1939, Cartea Românească, 127–128.

[521] Gottfried Barna – Nagy Szabolcs: *A Székely Hadosztály története,* i. m. 137–150.

Magyarország katonai helyzete 1919. augusztus–novemberben

A ROMÁN–MAGYAR ÁLLAMSZÖVETSÉG TERVE

Évekkel ezelőtt kisebb vita zajlott le román és magyar történészek között a magyar hadsereg 1917-es és 1940-es romániai, illetve a román hadsereg 1919–1920-as magyarországi fellépéséről. Két román történész a bukaresti *Anale de istorie* hasábjain azt állította, hogy az 1919–1920-as „magyarországi román katonai adminisztráció nem volt megtorló és rabló jellegű, mint az első világháború idején a központi hatalmaké az ideiglenesen elfoglalt román területeken, vagy a későbbiek során a Bécsi Diktátum után a horthysta Magyarországé Románia északnyugati részein".[522] Az erre adott magyar válasz viszont konkrét tényekre hivatkozva arra mutatott rá, hogy „a román királyi hadsereg igen jelentékeny mennyiségű termelőeszközt, nyersanyagot, árucikket és járművet szállított ki Magyarországról". Ez olyan méreteket öltött, hogy a budapesti antantmisszió tisztjeinek is feltűnt. A tiszai átkelőhelyeknél elhelyezett megfigyelőik szerint csupán 1919. október 6-ig 32 ezer vagon és mozdony haladt át a folyón nyugatról keletre, és ezek közül 10 384 nem hadianyagokkal, hanem egyéb árucikkekkel volt megrakva.[523] Közismert az is, hogy a Budapestet megszálló román erők egyik tábornoka 1919. október 5-én 14 teherautót sorakoztatott fel a Magyar Nemzeti Múzeum épülete előtt azzal a szándékkal, hogy az intézmény legértékesebb műtárgyait elszállítsák, aminek Bandholtz amerikai tábornok vette elejét két kísérőjével – meglehetősen heves jelenetek közepette.[524]

Az egymásnak korábban, ekkor és később okozott károk pontos mértékének kiderítése és összevetése nem tartozik szorosan vett témánkhoz. Annyit azonban mindenképpen le kell szögeznünk, hogy a Magyarország nagy részét megszálló román hadsereg 1919–1920-ban egyáltalán nemcsak

[522] Mircea Muşat – Florian Tănăsescu: Az egyesített román állam együtt élő nemzetiségei. *História,* 1984/5–6. 37.

[523] Kende János – Sipos Péter: Román csapatok Magyarországon. *História,* 1984/5–6. 39–40.

[524] L. Nagy Zsuzsa: Budapest román uralom alatt. *Rubicon,* 2011/5. 46.

– mint tábornokaik hangoztatták – a bolsevizmus letörését, a kommunisták megbüntetését és a polgári rend helyreállítását tartotta feladatának, hanem az ország lehető legnagyobb mértékű kirablását is. Mint a budapesti szövetséges katonai misszió egyik brit tisztje ironikusan megjegyezte: „a románok még a szöget sem hagyták meg a deszkában".[525] Más szavakkal ezt a román miniszterelnök fia, a történész Gheorghe I. Brătianu is elismerte. A románok – írta 1939-es munkájában – „időnként többet vettek el annál, mint amire joguk volt", és az elszállított eszközök egy részét „hanyagságból" vagy egyéb okokból nem is használták fel: „1920-ban és 1921-ben az állomásokon még rozsdásodott számos Magyarországról elhozott mozdony és vagon."[526] És persze a felsőbb parancsra végrehajtott rekvirálások mellett a katonák egy része saját hasznára is zabrált. Ez olyan méreteket öltött, hogy a megszálló román erők főparancsnoka, George Mărdărescu tábornok 1919 őszén és 1920 első hónapjaiban többször kényszerült utasítani egységeinek parancsnokait arra, hogy a lopásoknak, melyek nem méltóak a román hadsereghez, a legerélyesebben vessenek véget.[527]

A román katonaság rekvirálásait és lopásait a magyar lakosság általában tűrte, ám néhány helyen ellenállást tanúsított. A megszállók többnyire brutálisan megbosszulták ezeket. Így történt többek között Apátfalván, ahol a lakosság által agyonvert négy román katonát a faluból kivert, majd erősítéssel visszatérő rekviráló egység 1919. június 23-án negyven civil kivégzésével torolta meg.[528]

Ezek a tapasztalatok nem vetettek véget a román–magyar politikai együttműködéssel és ennek keretében Erdély jövőjével kapcsolatos 1919 eleji magyar tervezgetéseknek, sem az ezekhez kapcsolódó olasz–magyar politikai konzultációknak. Eklatáns bizonyítékaként annak, hogy az azonos geopolitikai helyzet egészen különböző politikai rendszereket is azonos külpolitikai pályára állíthat, csupán a szereplők változtak, maguk a szerepek nem. Ennek megfelelően Károlyit és diplomatáit már április–májusban azok a konzervatív politikusok váltották fel, akik részben még mint a forradalmak előtti régi rend emberei, de részben már mint a bolsevizmus prognosztizálható bukása utáni új Magyarország potenciális vezetői léptek fel.

[525] Uo. 48.

[526] Gheorghe I. Brătianu: *Acţiunea politică şi militară a României în 1919,* i. m. 139.

[527] Lucian Leuştean: *România, Ungaria şi Tratatul de la Trianon,* i. m. 148–149.

[528] Kerepeszki Róbert: Román megszállás a Tiszántúlon. *Rubicon,* 2011/5. 41.

A jövőbeli román–magyar viszonnyal és Erdély sorsával foglalkozó egyik első új tervezet 1919. májusban került a román vezetők, többek között Debrecen katonai parancsnokának az asztalára. Valószínűleg az szolgáltatta az apropót erre, hogy Ferdinánd király és felesége május második felében megszemlélte a Tiszáig jutó román csapatokat, és ennek során több erdélyi és kelet-magyarországi várost – többek között Nagyváradot, Békéscsabát, Nagykárolyt és Kolozsvárt – meglátogatott. A királyi pár nagykárolyi fogadtatásán több debreceni személyiség részt vett, többek között Kiss Géza, az egyetem rektora. Ez a delegáció vihette magával a székelyföldi születésű egyetemi tanár, a debreceni Székely Nemzeti Tanács volt elnöke, Rugonfalvy Kiss István memorandumát, amely a román és a magyar nemzetet egyaránt fenyegető „szláv veszedelemből" indult ki. A Monarchia összeomlásával – mint a történész fejtegette – ez különösen közelivé vált. Ennek elhárítása érdekében nem egyszerűen román–magyar együttműködésre, hanem román–magyar perszonálunióra tett javaslatot. Székely köztársaságról, illetve független vagy autonóm Erdélyről ebben az emlékiratban közvetlenül nem esett szó. A szerző előélete és a fogalmazás alapján azonban biztosra vehető, hogy a perszonáluniós gondolatnak ez is részét képezte. Magyarország – figyelmeztetett Rugonfalvy – csak abban az esetben követhet román orientációt, „ha biztos jelei lesznek annak, hogy a román nemzet szerencséjében mérsékelni tudja magát, ha az erdélyi magyarság és székelység azt a hírt küldheti magyar testvéreinek, hogy a román nemzet nemcsak jóakarója, hanem barátja lett a magyarnak".[529]

Rugonfalvy memoranduma, amelyet egy-két debreceni közéleti személyiség is támogatott, elsősorban az erdélyi román vezetők körében talált visszhangra. Május végi nyilatkozataikban Maniu és Mihali – 1918 ősze óta először – egyaránt Románia és Magyarország egymásrautaltságát kezdték hangoztatni. Sőt, ezzel összefüggésben még a közjogi összekapcsolódás lehetőségét sem vetették el teljesen.[530] Vaida-Voevod azonban még ezt is kevésnek tartotta, és Maniunak küldött júliusi párizsi levelében kifogásolta, hogy az otthoniak nem tesznek meg mindent a magyar–román közeledés érdekében, amely pedig szükséges lenne, és olyan vezető magyar

[529] MNL VML. Kratochvil Károly Hagyatéka. Rugonfalvy dr. Kiss István egyetemi ny. r. tanár memoranduma a román miniszterelnökhöz a román–magyar perszonálunió ügyében.

[530] Veress Géza: *Hatalom és politika Debrecenben az ellenforradalom első évtizedében, 1919–1929.* Kandidátusi értekezés kézirata. Debrecen, 1982, 26–27.

politikusok is támogatnák, mint gróf Andrássy Gyula, herceg Windischgrätz Lajos és Vázsonyi Vilmos.[531]

1919 nyarától a román miniszterelnök, Brătianu is jelét adta annak, hogy eljutottak hozzá a magyar memorandumok. Riválisával, Take Ionescuval szemben, aki Párizsban a leendő kisantant, tehát egy jugoszláv–román–csehszlovák összefogás mellett fejtett ki propagandát, Brătianu inkább egy román–magyar–lengyel szövetség tervével rokonszenvezett. Az általános pánszláv, mindenekelőtt orosz veszéllyel szembeni ellensúlyok keresését fontosnak tartotta Brătianu azért is, mert a békekonferencia döntnökei – mint ezt korábban részleteztük – nemcsak az 1916-os szerződésben foglalt területi ígéreteiket nem váltották be maradéktalanul, hanem a Dél-Dobrudzsára és Besszarábiára vonatkozó román követeléseket sem támogatták fenntartások nélkül. Románia tehát bizonyos szempontból ugyanúgy kényszerhelyzetben volt, mint Magyarország vagy Jugoszlávia. A vele szomszédos ellenséges államok közül legalább eggyel meg kellett békülnie ahhoz, hogy a többivel, illetve a békekonferenciával szemben határozottabban léphessen fel. A román miniszterelnök mélységes elégedetlenségére jellemző, hogy – mint erre már szintén utaltunk – július elején a békekonferenciát is otthagyta, és egyelőre semmiféle békeszerződést nem volt hajlandó aláírni.[532]

Mindeme tényezők együttesen idézték elő, hogy az addig visszhangtalan magyar kezdeményezéseket júniustól tájékozódó jellegű kétoldalú román–magyar megbeszélések váltották fel. Az érintkezésfelvétel színtere Bécs volt, ahol az antikommunista magyar erők vezető politikusai tartózkodtak. Ugyanitt és ugyanekkor kapcsolódott össze a magyar külpolitika román „vonala" is az olasszal.

A kezdeményező lépést Isopescu-Grecul tette meg, aki június elő felében több ottani magyar politikussal találkozott. „[...] az oláhok kezdenek ajánlatokat tenni, az olaszok pedig nagyon erősen közelednek felénk. Lehetséges volna egy olasz, román, magyar szövetség?" – tájékoztatta Andrássy Gyulát és kért tőle eligazítást veje, Pallavicini György június 15-én Bécsből keltezett levelében.[533] A román álláspont kipuhatolása céljából

[531] Liviu Maior: *Alexandru Vaida-Voevod,* i. m. 84.

[532] Sherman David Spector: *Rumania at the Paris Peace Conference,* i. m. 159–173.

[533] MNL OL. P. 4. Andrássy Gyula Hagyatéka. 330. tétel. Andrássy Gyuláné naplója, 1919. június 15. Vö. Kelemen Béla: *Adatok a szegedi ellenforradalmi kormány történetéhez.* Budapest, 1923, 254.

július elején Bethlen István Bukarestbe küldte gróf Csáky Imrét, a későbbi külügyminisztert. A magyar politikusok – jelentette Csáky missziójával kapcsolatban Henri Allizé, Franciaország bécsi politikai képviselője – „lehetségesnek tartanak egy (először közös gazdasági érdekeken alapuló, de később politikai egyezménnyel is kiegészülő) román–magyar közeledést, amely végső soron a két ország közötti perszonálunióba torkollana".[534] Egy másik jelentésében a francia főmegbízott hozzátette: a Ferdinánd román király koronája alatt egyesülendő román és magyar királyság eszméje különösen Bethlen Istvánnak „kedves".[535] Röviddel ezután Bécsbe érkezett Erdélyi János, aki a magyar javaslatokra végre konkrét ellenjavaslattal válaszolt.

A román–magyar szövetség román részről támasztott feltételei igen súlyosak voltak. A német- és szlávbarát politikával való szakítás mellett, amit a magyar fél minden további nélkül elfogadhatott volna, Erdélyi a Vix-jegyzékben megjelölt, illetve a békeszerződés által azóta elfogadott határvonaltól nyugatra eső kisebb magyar területek (Békéscsaba és Makó a Maros–Tisza-szöggel) átengedését és a Bánság egészére vonatkozó román igényeknek az elismerését, illetve támogatását is kérte. Ennek fejében Románia vállalta volna Magyarország „felszabadítását a vörösuralom" alól, s kész lett volna kölcsönökkel segíteni a magyar gazdaság rekonstrukcióját.[536]

Ahogy a magyar tervezetekből, úgy az Erdélyi közvetítette ajánlatból is jól láthatóan lógott ki a lóláb. A románok mindenekelőtt az Erdélyben teremtett *fait accompli* előzetes elismerését és a békekonferencia döntésénél is előnyösebb, lényegében az 1916-os bukaresti szerződésben rögzítetthez közelítő román–magyar határ garantálását szerették volna elérni. Emellett a Jugoszláviának ítélt Nyugat-Bánság megszerzése érdekében az egész együttműködésnek határozott délszlávellenes jelleget szántak. Erdélyről és az erdélyi magyarokról ugyanakkor semmit sem mondtak. A júliusi román–magyar tárgyalások így konkrét eredményre nem vezettek, csupán a tárgyaló felek álláspontja körvonalazódott.

A bécsi megbeszélésekbe – kormánya utasítására – Borghese herceg is bekapcsolódott. A magyar–román, illetve az olasz–magyar–román gazdasági és politikai együttműködés tervét melegen támogatta, és ígéretet

[534] AD. Europe Z. Hongrie. Vol. 45. 145. Allizé 1919. július 12-i jelentése.
[535] Uo. 177. Allizé 1919. július 27-ei jelentése.
[536] Uo.

tett rá, hogy kormánya fel fog lépni Bukarestben egy Erdélyi javaslatánál „észszerűbb" román álláspont kialakítása érdekében.[537]

A román–magyar megbeszélések a Tanácsköztársaság bukása után, 1919 augusztusától Budapesten folytatódtak. A tárgyalások több szálon futottak. A bécsi magyar politikusokhoz magyar részről csatlakoztak Friedrich István kormányfő és miniszterei, Erdélyihez pedig, aki Maniut, illetve a Kormányzótanácsot képviselte, a megszálló román hadsereg néhány tábornoka, valamint főmegbízotti minőségben Brătianu régi bizalmasa, Constantin Diamandy.

A budapesti tárgyalások első, augusztusi szakaszában a román fél a következő – meglehetősen zsarolásízű – alternatívát állította fel: a belgrádi konvenció helyébe lépő újabb fegyverszüneti egyezmény aláírása, s ennek részeként az 1916-os bukaresti szerződésben megállapított román–magyar határvonal demarkációs vonalként való elismerése, továbbá az abnormálisan magasan megállapított megszállási költségek és jóvátételi kötelezettségek vállalása; vagy politikai szövetség (egyes források szerint perszonálunió Ferdinánd vagy fia, Károly herceg koronája alatt), ennek keretében területi engedmények és gazdasági kedvezmények Magyarország számára, továbbá a román katonaság szakaszos visszavonása.

A magyar minisztertanács először augusztus 16-án foglalkozott a román ajánlatokkal, majd 19-én részletesen is megtárgyalta. A fenyegetőzéstől – jellemző módon – leginkább a hadügyminiszter, Schnetzer Ferenc ijedt meg. Hitelt adva annak, hogy „personal unio és szövetség" esetén a románok „visszaadják a magyar vármegyéket, sőt Erdélyt is, és csak román autonómiát kívánnak", teljes mellszélességgel a románokkal való „megegyezés", illetve „véd- és dacszövetség" mellett állt ki. Kevesebb lelkesedést mutatva ugyan, de végül mégiscsak a formális tárgyalások megkezdése mellett foglalt állást Friedrich István, a kisgazda Nagyatádi Szabó István és a keresztényszocialista Huszár Károly. Utóbbi 19-én délután Erdélyitől arról értesült, hogy a román fél „élelmiszert, karhatalmat, mindent ad 24 óra alatt a kormánynak, ha az tárgyal vele, de 24 óra múlva minden késő lesz". Kifejezetten ellene egyetlen kormánytag, Lovászy Márton külügyminiszter nyilatkozott. A Károlyi-kormány korábbi tagja úgy vélte, hogy „ha a románokkal megegyezünk, lejtőre jutunk, belekerülünk a Balkánba, s nemzeti jövőnket tönkretesszük". Kijelentette, hogy a Románia és Magyarország közötti külön megegyezéshez semmilyen körülmények között

[537] Boroviczény Aladár: *A király és kormányzója*. Budapest, 1993, Európa Kiadó, 46–49.

sem fog hozzájárulni. Ehelyett kivárást javasolt, és 1919 eleji elképzeléséhez hasonlóan, amelyet akkor Károlyi is támogatott, titokban Belgráddal szeretett volna „defenzív és offenzív szövetségre" lépni.[538]

A három európai antanthatalom közül Olaszország továbbra is támogatta a román–magyar szövetség gondolatát, és ez idő szerint nem akadályozta Franciaország sem. Olaszország vezérlő szempontja változatlanul Jugoszlávia sakkban tartása és szövetségeseivel szemben, akik a határvitákban inkább a délszláv államot pártfogolták, saját Duna-medencei pozícióinak erősítése volt. Románia és/vagy Magyarország támogatásának biztosítása szeptember közepétől annál inkább fontossá vált, mert Gabriele D'Annunzio és szabadcsapata 12-én elfoglalta Fiumét, és nyíltan Olaszországhoz csatolására törekedett. Jugoszlávia megbénítása reményében ezért az olaszok mind Bukarestben, mind Budapesten a tárgyalások folytatását szorgalmazták. A „megértő" francia álláspont mögött viszont az a Szovjet-Oroszországgal szemben kialakulófélben lévő *cordon sanitaire* gondolata állt, amelyben Párizs Romániának is fontos szerepet szánt. A francia politikai támogatás odáig terjedt, hogy a bukaresti francia követ kifejezetten arra biztatta Brătianut, hogy hosszabbítsa meg Magyarország megszállását, és annyi gördülőanyagot gyűjtsön össze és szállíttasson át Romániába, amennyit csak tud.[539]

Anglia viszont határozottan ellenezte a román–magyar közeledést. Ebben két körülmény motiválta. Részben az, hogy nem örült riválisai esetleges újabb térnyerésének abban a régióban, amelyben maga is befolyásra szeretett volna szert tenni. Részben pedig a román olajipar tervezett államosítása és az Angliának korábban nyújtott koncessziók nyári felmondása. Brătianuval folytatott, augusztus 19-i megbeszélésén Frank Rattigan bukaresti angol követ ezért „nagyon tragikus ostobaságnak" nevezte a perszonáluniós tervet. Úgy vélte, hogy megvalósulása esetén annak eredménye nem lenne más, mint az Osztrák–Magyar Monarchia újjászületése módosult határok között, és hogy ez az új államalakulat a jövőben minden bizonnyal Németországra támaszkodna majd. A követtel folytatott vitájában Brătianu cáfolta, hogy a perszonáluniót „pillanatnyilag egyetlen komoly ember is aktuálisnak tartaná". Elismerte azonban, hogy

[538] MNL OL. K. 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1919. augusztus 16. és 19.

[539] Ivo J. Lederer: *Yugoslavia and the Paris Peace Conference.* New Haven – London, 1963, Yale University Press, 246–275. és Ránki György: A Clerk-misszió történetéhez. In uő: *Gazdaság és társadalom.* Budapest, 1974, Magvető Kiadó, 380–383.

együttműködésre, sőt barátságra törekszik Magyarországgal, és távlati célja egy olyan szoros lengyel–magyar–román szövetség létrehozása, „amilyen szoros csak lehet". Felfogása szerint ez nemcsak Oroszországgal és a bontakozó délszláv–csehszlovák szövetséggel, hanem a pángermanizmussal szemben is ellensúlyt jelenthetne, és Angliával természetesen nem ellenséges, hanem baráti viszony kialakítására törekedne. Rattigan azonban ezzel szemben is kifogásokat támasztott, és a leghatározottabban óvott egy „antiszláv blokk" létrehozásától.[540]

Budapesten Ernest Troubridge admirális, a magyarországi brit katonai misszió tagja adta át a Foreign Office figyelmeztetését. Közölte, hogy a békekonferencia már döntött a román csapatok visszavonása ügyében. A megszálló román katonaságtól való megszabadulás reményében tehát fölösleges Magyarországnak külön megegyezéseket kötni.[541]

A brit tiltakozás nem tudott gátat vetni a román–magyar megegyezéssel kapcsolatos további tervezgetéseknek. A formális tárgyalások megkezdésének legfőbb szorgalmazója a kormánytagok közül augusztus végétől Heinrich Ferenc kereskedelemügyi miniszter volt. A közép- és nagypolgárság politikai képviselőjeként Heinrich számára az együttműködésben rejlő gazdasági előnyök – nyersanyagbázisok és felvevőpiac – tűntek elsősorban vonzónak. A megegyezés területi, illetve kisebbségi aspektusairól nem is nyilvánított véleményt, a perszonáluniót pedig mint legitimista érzelmű politikus kifejezetten elvetette: „olasz–magyar–román politikát kell csinálni, gazdasági uniót és katonai konvenciót. Szó sincs a román perszonálunióról, csak gazdasági föderációról" – jelentette ki a minisztertanács augusztus 21-i ülésén. A tárgyalások folytatása, illetve magasabb szintre emelése mellett nyilatkozott Friedrich is, akit a budapesti román erők főparancsnoka, Holbán tábornok úgy tájékoztatott, hogy a „magyar és román kormány között létrejövő megegyezéseket ők és az olaszok el fogják ismertetni az entente-tal". Mindezek alapján a minisztertanács úgy döntött augusztus 29-én, hogy a tárgyalások továbbvitelére bizottságot hoz létre, és ennek vezetésére Heinrich Ferencet kéri fel.[542]

A románokkal – elsősorban Diamandyval és Erdélyivel – tárgyaló magyar bizottság pontos összetételét nem ismerjük. Tudjuk azonban, hogy

[540] J. P. T. Bury – R. Butler (szerk.): *Documents on British Foreign Policy. 1919–1939.* First Series. VI. London, 1956, Her Majesty's Stationery Office, 172–173.

[541] MNL OL. K. 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1919. augusztus 20.

[542] Uo. 1919. augusztus 21. és 29.

Bethlen István bizonyosan, Teleki Pál pedig valószínűleg tagjai közé tartozott. Rendelkezésünkre áll továbbá a román és a magyar álláspont részletes kifejtése szeptember közepéről, valamint az ezekre adott kölcsönös észrevételek. Tekintettel arra, hogy a francia nyelven összeállított dokumentáció viszonylag ismeretlen, részletesen ismertetjük.

A dokumentum három fő részből áll. Az első Románia követeléseit és ajánlásait, a második Magyarország kívánságait és a román követelésekre adott válaszokat, míg a harmadik az Olaszország és Magyarország közötti együttműködés alapvonalait tartalmazza.

A román követelések a következők voltak:

1. Az antantnak, Romániának és a magyar közvéleménynek egyaránt megfelelő kormány alakítása.
2. A Habsburg-restauráció lehetőségének kizárása; a monarchikus államformához való visszatérés viszont lehetséges.
3. „Bármiféle szláv- és németbarát politika elutasítása; titkos katonai szerződés a szlávok ellen."
4. Az 1916-os szerződés és a békekonferencia döntése közötti kompromisszumként olyan határvonal elfogadása, amely Makót és Békéscsabát Romániának juttatná, viszont a Nagyváradtól északra és Szatmárnémetitől nyugatra eső (1916-ban Romániának ítélt) területeket Magyarországnál hagyná. Békéscsabára csak átmenetileg van szüksége Romániának, a Nagyvárad és Arad közötti közvetlen vasúti összeköttetés megteremtéséig.
5. Magyarország formálisan lemond minden irredenta politikáról.
6. A Bánság hovatartozásának ügyében Magyarország Romániát ismeri el törvényes örökösének. Ennek fejében Románia támogatja Magyarországot a Duna és a Dráva vonalát követő magyar–szerb határvonal elérésében.

Követeléseinek elfogadása esetére Románia a következőket ajánlotta fel:

1. A lehető legszélesebb körű gazdasági szerződés megkötését, sőt akár vámunió létesítését.
2. 50 millió lejes azonnali kölcsönt és a későbbiekben további pénzügyi segítséget.
3. A gazdasági együttműködés továbbfejlesztését tartós politikai szövetséggé.

4. A magyar lakosság jogainak garantálását az átengedett területeken az alábbiak szerint:
   a) teljes jogegyenlőség nemzetiségre és vallásra való tekintet nélkül;
   b) magyar közoktatás minden szinten, beleértve az állam által fenntartott vagy legalábbis szubvencionált magyar egyetemet;
   c) a magyar nyelv használati jogának biztosítása a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban;
   d) területi autonómia a magyar megyéknek vagy a Renner-féle „népkataszter" elvének alkalmazása;
   e) teljes vallásszabadság.

A hat román követelés közül hármat, az elsőt, a harmadikat és az ötödiket a magyar fél feltétel nélkül elfogadta. A Habsburg-restauráció ügyében kitérő választ adott, hangsúlyozva, hogy ebben „a magyar nemzet szabad döntése" lesz az irányadó. A 6. pontban foglaltakat csak abban az esetben fogadta el, ha a békekonferencia valóban a Bánság Magyarországtól való elcsatolása mellett dönt. A 4. pontot, azaz a magyar–román határ kétoldalú előzetes rögzítését elvetette. Kész volt azonban a békekonferencia júniusban már közölt határozatáról „adott pillanatban" kétoldalú tárgyalásokba bocsátkozni a kölcsönös engedmények alapján.

Magyarország követelései a következőkben összegeződtek:

1. A fegyverszüneti feltételek visszavonása, a rekvirálások leállítása és az előzetesen lefoglalt javak visszaadása.
2. A háborús jóvátételről való lemondás és az államadósságok arányos részének átvállalása.
3. Szabad személy-, áru- és postai forgalom biztosítása.
4. A román csapatok azonnali visszavonása a június 13-i úgynevezett Clemenceau-jegyzékben megállapított demarkációs vonalra; egyidejűleg egyezmény a magyarországi belső rend fenntartásáról.
5. Titkos katonai egyezmény a politikai szerződés részeként a román javaslatnak megfelelően.
6. A Románia által elfoglalt és követelt területeken a politikai zaklatások azonnali beszüntetése, a bezárt magyar iskolák megnyitása és a volt magyar állami nyugdíjasokról való gondoskodás.

7. Erdély széles körű autonómiája Románián belül az alábbiak szerint:
   a) közjogi szempontból közös lesz az uralkodó személye, a hadsereg, a pénz, a jegybank, a vámrendszer és a külügy; az ezekkel kapcsolatos ügyek lebonyolítására közös központi törvényhozás és kormányzat felállítása;
   b) egyebekben Erdély teljes önállóságot élvez saját törvényhozással és kormánnyal a három nemzet és a különböző vallások teljes egyenjogúsága alapján; a helyi közigazgatás, valamint az egyházi és a kulturális élet autonómiájának biztosítása érdekében az erdélyi állam a nyelvhatároknak megfelelően kialakított kantonokból fog állni.

A dokumentum harmadik része az olasz–magyar szövetség magyar részről elképzelt platformját rögzítette. Kimondta, hogy „Magyarország kész titkos katonai szerződést kötni Olaszországgal és összehangolni külpolitikáját Olaszországéval". Ennek fejében kérte, hogy Olaszország támogassa Magyarországot a békekonferencián, és mondjon le háborús jóvátételi igényeiről; kössön kereskedelmi egyezményt Magyarországgal; nyújtson gazdasági és pénzügyi támogatást, valamint áruhiteleket; a békekötés után szállítson hadianyagokat; adjon koncessziót a fiumei kikötő használatára; és végül ne akadályozza, hogy Horvátország és Magyarország külön egyezményt kössön, illetve adott esetben egyesüljön.[543]

A két fél elképzeléseit Erdélyi szeptember 18-án terjesztette fel Bukarestbe. A választ már másnap megkapta, és erről így tájékoztatta a magyar bizottságot: „a tervezet pontjai közül csak azok felelnének meg teljesen a román kormány kívánságainak, amelyek a Bánságra és a Tisza forrásvidékére vonatkoznak. A Tisza és a Maros közötti határrészre vonatkozó pont román felfogás szerint ugyanis nem egyértelmű, a Magyarországtól elszakadó részeknek adandó területi autonómiára vonatkozó magyar kívánság elfogadhatatlan; az ezen a területen a nem román ajkú lakosságnak adandó önkormányzat ügyében a román kormány ez idő szerint még nem kíván részletekbe bocsátkozni, és csak olyan általános kijelentésekre

[543] MNL OL. K. 64. Külügyminisztérium pol. ir. 1918/1920 – vegyes-8. res./ 1919. Bases des pourparlers entre la Hongrie et la Roumanie. – A dokumentumot eredeti, tehát francia nyelven közzétettem a *Nemzet, állam, régió* című könyvemben (Kolozsvár, 2013, Komp-Press Kiadó, 98–103.).

volna hajlandó, melyek értelmében ez a lakosság teljes etnikai szabadsága mind vallási, közoktatási, igazságszolgáltatási, mind közigazgatási téren feltétlenül biztosíttatnék."[544] Közlése egybevág Brătianu fiának emlékeivel, aki szerint Erdélyi „tapogatózásai" csupán azt szolgálták, hogy Románia Makót és Békéscsabát is megszerezze, amit apja is szükségesnek tartott.[545]

A román és magyar megegyezés útjában tehát alapvetően Erdély jövőjének eltérő megítélése állt. Külpolitikai és gazdasági kérdésekben a két fél lényegében egyetértett; a különbségek itt könnyen áthidalhatók lettek volna. Erdély közjogi státusa, illetve a magyar kisebbségek önkormányzatának ügyében azonban összebékíthetetlennek tűntek az álláspontok. Ez annak ellenére így volt, hogy a magyar tárgyaló delegáció nemcsak a Magyarországon belüli autonóm Erdély, hanem a független Erdély, illetve a külön székely köztársaság platformját is feladta. A román félnek azonban a Románián belüli autonóm Erdély, illetve az Erdély és Románia közötti – az 1867-es osztrák–magyar kiegyezésre emlékeztető – dualista konstrukció is elfogadhatatlanul sok volt. Erdélyi javaslatában – amely feltehetően az erdélyi román vezetők véleményét tükrözte – ugyan nem zárkózott el a „magyar vármegyék autonómiájának" lehetőségétől, ám a centralista bukaresti kormány a jelek szerint ezt sem támogatta. Brătianu tehát nem méltányos kiegyezés alapján képzelte el a román–magyar együttműködést, hanem – ahogy ennek már korábban is jelét adta – Bukarest kizárólagos hegemóniája alatt és Erdélyt teljes mértékben betagolva az egységes Nagy-Romániába.

Bukarest hűvös válasza ellenére a magyar tárgyaló delegáció szeptember 20-án úgy foglalt állást, hogy a megbeszéléseket folytatni kell. 22-én így döntött a minisztertanács is. A tárgyalások továbbvitelére gróf Somssich Jenő külügyminisztert kérte fel, aki szeptember 11-én váltotta fel a jugoszlávok iránti rokonszenve és forradalmi múltja miatt egyaránt sokat támadott Lovászy Mártont.[546] Abban, hogy Erdély kérdésében sikerül a románokkal megegyezni, a történtek után Somssich nemigen bízott. Az ország egyre aggasztóbb méreteket öltő kifosztása és ugyanakkor a párizsi békekonferencia erélytelensége miatt azonban maga is tárgyalni akart. „Egyedül a románokkal való megegyezés nyújt reményt annak megtartására, ami az országból még megmaradt" – közölte szándékát a szövetséges

[544] Uo.
[545] Gheorghe I. Brătianu: *Acţiunea politică şi militară a României în 1919*, i. m. 141–142.
[546] MNL OL. K.27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1919. szeptember 22.

katonai misszió angol és amerikai tagjával szeptember 24-én. Hozzátette, hogy az olaszok ugyanerre, vagyis a román feltételek elfogadására szólították fel.[547]

Somssich tárgyalásairól autentikus források nem állnak rendelkezésünkre. Néhány diplomáciai jelentés alapján úgy tűnik azonban, hogy a szeptember végi, október eleji napokban a románok – olasz támogatással – mindenáron egy számukra egyoldalúan előnyös szerződést szerettek volna Magyarországra kényszeríteni. Troubridge admirális október 1-jén így jelentett erről: „A románok a következő feltételek azonnali elfogadását követelik a magyar kormánytól. Azonnali vámunió Romániával. Magyarország megszállása egy évig a perszonálunió előkészítése céljából. Békéscsaba és a Maros torkolatvidéke Szegedhez közeli stratégiai pontjainak az átadása. Semmiféle szerződés Jugoszláviával és Angliával. Azt állítják, hogy szövetséget kötöttek Olaszországgal, amihez Jugoszlávia bekerítésének céljából Magyarországnak is csatlakoznia kell." Október első napjaiban ehhez hasonló információk futottak be Párizsba is.[548]

A román–magyar tárgyalások harmadik szakaszának Erdélyi János váratlan visszahívása vetett véget október 8-án. Ennek pontos okát nem ismerjük. Feltehető, hogy az engedmények terén Erdélyi túlment azon a ponton, amit Bukarest még elfogadhatónak tartott, és az is, hogy Diamandynak sikerült eltávolítani riválisát, aki a főmegbízott szerint nem is rendelkezett felhatalmazással formális diplomáciai tárgyalások folytatására. A román közeledési szándék – különösen az erdélyi vezetők részéről – mindenesetre továbbra is fennállt. Erre utal, hogy október közepére titkos határ menti találkozót készítettek elő Maniu és néhány magyar politikus (Andrássy, Bethlen, Teleki) között. Miután ez meghiúsult, október végén Teodor Mihali érkezett Budapestre tárgyalni.[549] Missziójának állítólagos célja – báró Hans von Cnobloch osztrák követ szerint – „a román–magyar perszonálunió eszméjének ismételt felvetése" volt.[550] Későbbi lehetőségként foglalkoztatta az ügy Brătianut, valamint a román királyi párt, Ferdinándot és Máriát is, akik „nagyon érdekesnek" és „megtisztelőnek" találták a perszonálunióra vonatkozó magyar javaslatot, és úgy vélték: „tévedés lenne

[547] PRO. Foreign Office 371/3516. Gorton tábornok 1919. szeptember 24-i jelentése.

[548] Uo. Troubridge admirális 1919. október 1-ji távirata és AD. Europe Z. Hongrie. Vol. 46. 2.

[549] MNL OL. P. 4. Andrássy Gyula Hagyatéka. 330. tétel, Andrássy Gyuláné naplója, 1919. október 9.

[550] Österreichisches Staatsarchiv, Wien. Neues Politisches Archiv. Liasse Rumanien. Kart. 730. VIII/1.

azt de plano alapon visszautasítani." „Ki tudja, mit hoz a jövő?" – tették fel maguknak és környezetüknek is a kérdést.[551]

A többszöri nekirugaszkodás ellenére 1919. október végére a román–magyar tárgyalások kifulladtak, majd decemberre végképp zátonyra futottak. Ennek legfontosabb oka az amerikaiak által is támogatott angol álláspont diadalra jutása és az olasz–francia tengely veresége volt a békekonferencián. Hosszas viták és egymás elgondolásainak kölcsönös kioltása után a szövetségesek október 11-én jutottak el odáig, hogy erélyes hangú jegyzékben figyelmeztették Romániát a következőkre: 1. nem támaszthat Magyarországgal szemben a békekonferencia döntésein túlmenő további területi igényeket; 2. alá kell írnia a békeszerződéseket és a hozzájuk csatolt kisebbségvédelmi egyezményt, amit Brătianu mindaddig elutasított; 3. a magyarországi rekvirálásokat haladéktalanul le kell állítani, a már elhurcolt javak sorsáról egy különbizottság fog dönteni; 4. Magyarország megszállása nem hosszabbítható meg; a rendfenntartás feltételeinek biztosítása és az új kormány megalakulása után a román csapatoknak ki kell vonulniuk. A jegyzékben foglaltakról a békekonferencia Magyarországot is tájékoztatta. Egyben jelezte azt is, hogy a részletek megbeszélése és az egész folyamat koordinálása céljából különmegbízottat küld Budapestre.[552]

Sir George Clerk október 23-án kezdődő budapesti missziójával a román–magyar viszony szempontjából is új helyzet állt elő. Tárgyalásainak eredményeképpen és a békekonferencia határozottságának köszönhetően a román csapatok november közepéig kiürítették a Dunántúlt, a fővárost, Észak-Magyarországot és a Duna–Tisza közét. November végén Huszár Károly vezetésével új magyar kormány alakult, amelyet – 1918 ősze óta elsőként – a győztes hatalmak is elismertek.

Nagyjából ezzel egy időben kormányváltás következett be Bukarestben is. A november 18-i országos választásokon Brătianu nemzeti liberális pártja vereséget szenvedett, s a hónap végén az erdélyi Alexandru Vaida-Voevod alakított kormányt. Attól való félelmében, hogy a magyar határokat esetleg még keletebbre állapítják meg, és Besszarábiát sem fogja megkapni, az új román kormány szakított Brătianu addigi obstrukciós külpolitikájával, és a békekonferencia újabb jegyzékeinek engedelmeskedve december 9-én aláírta a békeszerződést Bulgáriával és Ausztriával,

[551] Lucian Leuştean: *România şi Ungaria în cadrul „Noii Europe" (1920–1923).* Iaşi, 2003, Editura Polirom, 80.

[552] Ránki György: *A Clerk-misszió történetéhez,* i. m. 392–395.

valamint az ezekhez csatolt kisebbségvédelmi egyezményt. A békekonferencia korábban rögzített elveinek megfelelően Románia ebben nemcsak arra vállalt kötelezettséget, hogy „Minden román állampolgár faji, nyelvi vagy vallási különbség nélkül a törvény előtt egyenlő és ugyanazokat a polgári és politikai jogokat élvezi", hanem a kisebbségek pozitív diszkriminációjára is. Így például arra, hogy a kisebbségeknek a többségi romänsághoz hasonlóan „joguk van saját költségükön jótékonysági, vallási vagy szociális intézményeket, iskolákat és más nevelőintézeteket létesíteni, igazgatni és azokra felügyelni, azzal a joggal, hogy azokban saját nyelvüket szabadon használják és vallásukat szabadon gyakorolják". Valamint vállalja (10. cikk), hogy „Olyan városokban és kerületekben, ahol nem román nyelvű román állampolgárok jelentékeny arányban laknak, a román Kormány a közoktatásügy terén megfelelő könnyítéseket fog engedélyezni avégből, hogy ily román állampolgárok gyermekeit az elemi iskolákban saját nyelvükön tanítsák. [...] Azokban a városokban és kerületekben, ahol jelentékeny arányban laknak oly román állampolgárok, akik faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartoznak, ezeknek a kisebbségeknek méltányos részt kell biztosítani mindazoknak az összegeknek élvezetéből és felhasználásából, amelyek a közvagyon terhére állami, községi vagy más költségvetésekben nevelési, vallási vagy jótékony célokra fordíttatnak." És végül ahhoz is hozzájárul Románia (11. cikk), hogy „az erdélyi székely és szász közületeknek a román Állam ellenőrzése mellett vallási és tanügyi kérdésekben helyi önkormányzatot engedélyezzen".[553]

Bár a román parlament elfogadta és ratifikálta a szerződést, Brătianu fenntartotta elutasító álláspontját. December 17-én ellenzéki képviselőként a parlamentben kijelentette: „Nem engedhetjük meg, hogy bármely állam ellenőrizhesse saját állampolgárainkhoz való viszonyunkat. [...] Nem fogadhatjuk el a szerződést, amely idegen ellenőrzést állapít meg, s amely állampolgáraink egy részének lehetővé teszi azt, hogy más államokat ellenünk fordítson, s így minket nemzetközi inferioritásba hozzon, oly helyzetbe, amely méltóságunkkal összeférhetetlen."[554] Gyakorlati politikájában azonban a Vaida-Voevod-kormány is kevés jelét adta annak, hogy komolyan venné vállalt kisebbségvédelmi kötelezettségeit. Január–februári

[553] A szerződés teljes szövegét közli: Galántai József: *Trianon és a kisebbségvédelem*, i. m. 202–207.

[554] Baranyai Zoltán: A kisebbségi szerződések létrejötte. *Magyar Szemle*, 1931. szeptember–december, 287.

intézkedései inkább azt a szándékot jelezték, hogy a megszerzett erdélyi, bánsági és kelet-magyarországi területeket a lehető legteljesebb mértékben beolvasszák az új államba. Ennek jogi értelemben vett hatálybalépéséhez azonban arra is szükség volt, hogy a kialakult új helyzetet Magyarország formálisan is elfogadja, vagyis aláírja a békeszerződést. Az erre vonatkozó felszólítást, illetve ennek előzeteseként a békekonferenciára való meghívást 1919. december elején kapta meg a magyar kormány.

A Tanácsköztársaság bukását követő kaotikus időszak sajátos fejleménye volt az a Temesvárról kiinduló bánsági szervezkedés, amely – a Horthy vezette Nemzeti Hadsereg felszabadító hadjáratában reménykedve – az addigra már berendezkedett román uralommal szemben a magyar előnyomulást segítő fegyveres lázadást készítette elő. Az összeesküvés értelmi szerzői a temesvári magyar középosztály különböző rendű és rangú képviselői – volt országgyűlési képviselő és báró éppúgy akadt köztük, mint tanár és egyszerű postatiszt – közül kerültek ki, akik több környékbeli település magyar intelligenciájával, illetve a Nemzeti Hadsereg tisztjeivel és hírszerzőivel is kapcsolatot tartottak, továbbá fiatal temesvári diákokat is beavattak a tervbe. Utóbbiak, akik közül többen az 1918 őszén szerveződött diákőrségnek is tagjai voltak, és akik leventeszövetségnek nevezték magukat, fegyvereket és lőszert is beszereztek. 1919 novemberében románellenes plakátok tűntek fel az épületek falán. A szervezkedésre azonban árulás folytán rövidesen fény derült, és 1919. november 24-től kezdődően többeket letartóztattak. Az összeesküvési per, amelyet a kortársak leventepernek neveztek, 1920 márciusában kezdődött, és 1920 novemberében fejeződött be. Halálos ítélet nem született, mintegy féltucat személyt azonban többéves börtönbüntetésre, illetve kényszermunkára ítéltek. Azonban ezt sem kellett nekik teljesen letölteni, mert a magyar állam a Magyarországon fogva tartott román politikai foglyokra cserélte őket.[555]

[555] Jakabffy Elemér – Páll György: *A bánsági magyarság húsz éve Romániában*, i. m. 107–110. Vö. Borsi-Kálmán Béla: *Öt nemzedék, és ami előtte következik... A temesvári levente-pör 1919–1920*. Budapest, 2006, Noran, 70–140.

A MAGYAR BÉKEDELEGÁCIÓ TÁRGYALÁSAI ÉS A TRIANONI BÉKESZERZŐDÉS

A magyar béke-előkészületek, amelyek 1918 őszén kezdődtek, a Tanácsköztársaság alatt szüneteltek, majd annak bukása után újraindultak. Az úgynevezett Béke-előkészítő Iroda 1919. augusztus 21-én alakult meg a Külügyminisztérium épületében gróf Teleki Pál vezetésével. Az Erdéllyel kapcsolatos ügyek intézésére október elején külön osztályt szerveztek, amelyet „titkos erdélyi miniszterként" gróf Bethlen István irányított. A titkosság, ami egyébként az egész béke-előkészítő munkát jellemezte, a román megszállás miatt látszott indokoltnak. A békekonferencia meghívásának kézhezvételekor a magyar béke-előkészületek tehát technikai szempontból már nagyon jól álltak: a prezentálni kívánt anyagokat nemcsak feldolgozták, térképekre vitték és lefordították, hanem részben már sokszorosításuk is megtörtént.[556]

A békekonferencián való részvétel kérdéseivel a december 2-i és 8-i minisztertanács foglalkozott. A miniszterek mellett Apponyi, Teleki, Bethlen, sőt a hadsereg fővezéreként Horthy Miklós is részt vett ezen. A különböző vélemények eredője egy olyan álláspont lett, amely a Tiszántúl kiürítéséhez és a megszállt területeken elkövetett román atrocitások előzetes kivizsgálásához kívánta kötni a magyar békedelegáció útnak indítását. A Huszár-kormány ezt több jegyzékben is a békekonferencia tudomására hozta. Miután azonban a békekonferencia jelezte, hogy a magyar kormánynak nem áll módjában előzetes feltételeket szabni, a december 29-i minisztertanács a békedelegáció kijelölt vezetőjének, Apponyi Albertnek a javaslatára úgy döntött, hogy a magyar küldöttek január 5-én az előzetes magyar

[556] Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés.* Harmadik, bővített kiadás. Budapest, 2007, Osiris Kiadó, 117–118. és Ablonczy Balázs: *Teleki Pál.* Budapest, 2005, Osiris Kiadó, 128–131., 155–157.

kívánságok teljesítése nélkül is elindulnak Franciaországba. Ugyanezen az értekezleten a magyar delegáció álláspontját Apponyi így foglalta össze: „Az entente-nagyhatalmakkal folytatandó jegyzékváltások alapjául területi integritásunkhoz való ragaszkodásunk fog szolgálni. Ki fogjuk fejteni, hogy jogunk volna ehhez úgy a történeti jog, mint a természet joga alapján is ragaszkodnunk, mi azonban hajlandók vagyunk honorálni a háború folyamán a világ népeinél kifejlődött azon nézetet, hogy a népek maguk rendelkezzenek sorsuk felett, és így ezen wilsoni elvek alapján felajánljuk a népszavazást. Ha ez a két propozíció, tudniillik a területi integritáshoz való ragaszkodásunk, másrészről pedig a népszavazásnak a kérése megvédhető nem volna, akkor ezen két elvnek fel nem adása mellett kell tárgyalásba bocsátkoznunk és igyekeznünk igazunkat, amennyire csak lehet, megvédeni." „Nemigen tölti el optimizmus" – tette hozzá. „Értesülése szerint alig lesz alkalom az alkudozásokra, és az egész úgynevezett tárgyalásaink abból fognak állni, hogy jegyzékeket fogunk váltani a legfelsőbb tanáccsal."[557] Ugyanezt valószínűsítette Bethlen István is, aki az egész kiutazást „nagy propagandaalkalomként" fogta fel. „A magyar békedelegáció párizsi tevékenysége – mondotta – egy jogcím lesz arra, hogy később hivatkozhatunk mindezen előadott ellenvetéseinkre, amelyek meghallgatásra nem találtak, és így a saját erőnkben látjuk további sorsunk megoldását."[558]

A békedelegáció különvonata 1920. január 5-én reggel indult el Budapestről, és a bécsi pályaudvaron töltött többórás kényszermegállás miatt január 7-én reggel érkezett Párizsba. A megbízólevelek kicserélése közel egy hetet vett igénybe; úgyhogy a békefeltételek átvételére csak január 15-én került sor a francia külügyminisztérium épületében. Ezt megelőzően, 15-én délelőtt Apponyi nyolc úgynevezett előzetes jegyzéket juttatott el a békekonferencia titkárságához, számos melléklettel, statisztikai táblákkal és térképekkel kiegészítve. Ezek közül kettő volt különösen fontos: a bemutatkozó jegyzéknek nevezett második és az Erdéllyel foglalkozó nyolcadik irat.

A bemutatkozó jegyzék átfogó, ám több szempontból tendenciózus képet nyújtott Magyarország történelméről, földrajzi és gazdasági jellemzőiről, valamint a nemzetiségi kérdés múltjáról és jelenéről. Vezérgondolata az „ezeréves magyar állam" földrajzi és gazdasági egységének hangoztatása, illetve az ország „organikus életegységként" való bemutatása

[557] MNL OL. K. 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1919. december 29.

[558] Uo. 1919. december 8.

volt. Ez az „életegység" számos tényező együtthatójaként alakult, amelyek közül – hangsúlyozta a szöveg – legnagyobb jelentőséggel a „gazdasági tényezők" bírnak. A békekonferencia ezzel szemben a nyelvnek, illetve a nemzetiségi összetartozásnak tulajdonított kitüntetett szerepet, amivel nagy hibát követett el. „A nyelvi különbség nem indokolhat gazdasági és politikai széttagolást ott, ahol azok egységét a természet, sokszázados történelmi közösség, a belőle folyó hagyományok, intézmények és a gazdasági élet szoros közössége parancsolóan követelik." A nyelvi-nemzetiségi hovatartozás legfontosabb államalkotó tényezővé avatása azonban nemcsak tévedés, illetve hiba, hanem – folytatódott a jegyzék gondolatmenete – megvalósíthatatlan is. „Magyarországon a »nyelvhatárok« alapján való ítéletnek még megközelítő keresztülvitele is lehetetlen." Erre részben Erdély és a Bánság példáját hozta fel az anyag, részben a Monarchia úgynevezett utódállamainak kevert népességét. A Horvátország nélküli Magyarországon 54% volt a magyarok aránya, és 16% a románoké. Romániában pedig – állította tévesen – 61,5% lesz a románok aránya, és 15% a magyaroké. (Az 1930-as román statisztika szerint a románok aránya Nagy-Romániában 71,9%, a magyaroké pedig csak 7,9%.) A délszláv és a csehszlovák állam lakossága pedig ennél is sokszínűbb lesz. A soknemzetiségű Magyarország dezintegrálásával szembeni érvként említette a jegyzék azt is, hogy a nemzetiségi lakosság, amellyel szemben a magyarság „toleráns volt mindig", egyáltalán nem kíván elszakadni Magyarországtól. Az elszakadást kimondó gyűlések ugyanis távolról sem tekinthetők reprezentatívnak, és így legitimitásuk is felettébb kérdéses. „A Magyarországon élő nemzetiségek túlnyomó része, ha szították is köztük egyes vezetők mozgalmakat, soha sem akart elszakadni, teljesen elválni attól az országtól, amelyhez évszázados kapcsolatok fűzik őket" – olvashatjuk. A befejező részben a jegyzék megismételte, hogy Magyarország nemzetiségeinek „együtt kell tovább is élniük". Majd arra kérte a Legfelsőbb Tanácsot, adjon lehetőséget e népeknek arra, hogy „megbeszélés és kölcsönös megegyezés útján maguk szabják meg jövendő életüknek és viszonyuknak kereteit".[559]

Az erdélyi kérdésről címet viselő VIII. számú jegyzék, amelyet Jancsó Benedekkel és másokkal együttműködve Bethlen István állított össze, két nagyobb részből állt. Az elsőben Erdély, pontosabban a demarkációs vonalon túli erdélyi, partiumi és bánsági területek múltjáról és néprajzi viszonyairól esett szó. A bemutatkozó jegyzék gondolatmenetét követve

[559] Ádám Magda – Cholnoky Győző – Pomogáts Béla (szerk.): *Trianon*, i. m. 49–69.

tagadta, hogy a román igények pusztán a románság statisztikai többségének tényével igazolhatók lennének, s a néprajzi-nemzetiségi elvvel egyfelől a történeti jogot, valamint a magyarság és a szászság gazdasági-kulturális felsőbbrendűségét állította szembe, másfelől – a magyarságra vonatkoztatva – a wilsonizmust. Igazságtalannak nevezte Erdély Romániához csatolását azért is, mert a magyarországi románok sohasem kívántak Magyarországtól elszakadni. A gyulafehérvári határozatot – hangsúlyozta – „döntő súllyal mozdította elő Románia katonai beavatkozása".

A jegyzék második része az Erdély jövőjével kapcsolatos magyar álláspontot ismertette. A három, elvileg lehetséges megoldás (államjogilag Magyarországhoz tartozó, teljesen önálló, független s végül Romániához tartozó Erdély) közül igazságos és megnyugtató rendezésként az elsőt és a másodikat nevezte meg. Elfogadta volna azonban a harmadikat is, feltéve, ha Erdély lakosságának többsége a megrendezni javasolt általános népszavazáson amellett foglalna állást. Bárhogy dől is el azonban az államjogi hovatartozás kérdése, „Erdély nemzetiségi kérdésének belső rendezése külön feladat", amely kisebbségvédelmi intézkedésekkel nem oldható meg. Egyedüli méltányos rendezési elvként a svájci állami berendezkedést említette, amelynek alapján Erdély négy nyelvi-etnikai területre való felosztását javasolta. Ezekből egy túlnyomóan magyar, egy román, egy sváb és szász, egy pedig vegyes lakosságú lett volna. Az egységes Erdélyen belül mindegyik területet széles körű kormányzati, közigazgatási és kulturális autonómiával kell felruházni, és a központi kormányzatban be kell vezetni a háromnyelvűséget. A parlament egyik kamarája népképviseleti alapon, tehát a többségi elv szerint szerveződött volna, míg a másikat „a három nemzet egyforma képviseletéből" kellett volna összeállítani. A jegyzék kérte a békekonferenciát, hogy a régió alkotmányának részletes kidolgozásával a leendő nemzetközi szervezet, a Népszövetség erre a célra felállított különbizottságát bízza meg.[560]

Néhány órával az előzetes magyar jegyzékek átadása után a Legfelsőbb Tanács tagjai fogadták Apponyit és a vezető magyar delegátusokat. A találkozóra, melynek célja a békeszerződés tervezetének átadása volt, a francia Külügyminisztérium Szajna-parti épületének úgynevezett vörös szalonjában került sor.

A békeszerződés tervezete 14 részből állt. A terjedelmes dokumentum első része a Nemzetek Szövetsége alapokmányát tartalmazta. Ez kötelezte

[560] Uo. 116–139.

az aláíró államokat a háború elkerülésére, valamint a nemzetközi béke és biztonság előmozdítására. A szövegrész 19. cikke ugyanakkor kimondta: „A Közgyűlés felhívhatja a Szövetség tagjait az alkalmatlanná vált szerződéseknek és olyan nemzetközi állapotoknak újabb megvizsgálására, amelyeknek fennmaradása a világbékét veszélyeztethetné." A második rész rögzítette Magyarország új határait. Ezek minden tekintetben a békekonferencia 1919-es döntéseinek feleltek meg. Az etnikai elv egyedül az osztrák–magyar határszakaszon érvényesült, egyébként mindenütt a határ túloldalára kerültek összefüggő magyar nyelvterületek is. A konkrét nyomvonal kijelölése az úgynevezett határrendező bizottságok feladata volt, amelyek a békeszerződés aláírása után kezdhették meg munkájukat. A szerződés harmadik része Magyarország szomszédai és más európai országok iránti kötelezettségeit rögzítette. Ez többek között kimondta, hogy a Nemzetek Szövetsége hozzájárulása nélkül Magyarország nem mondhat le függetlenségéről, vagyis nem egyesülhet Ausztriával, sem más állammal. Ugyanez a rész tartalmazta azokat a kisebbségvédelmi előírásokat is, amelyeket a győztesek normaként kívántak alkalmazni a térségben. Ezek lényeges eleme – mint román vonatkozásban már utaltunk rá – volt az anyanyelvű oktatáshoz való jog, valamint az állam polgárainak teljes körű egyenlősége „faji, nyelvi vagy vallási különbség nélkül". A negyedik rész Magyarország Európán kívüli érdekeit sorolta fel, az ötödik pedig a katonai, hajózási és repülési megkötéseket vette sorra. Ezek értelmében Magyarország csak egy 35 ezer fős, önkéntesekből, azaz zsoldosokból álló hadsereget tarthatott fenn. Az általános hadkötelezettséget megtiltották. A modern hadviselésben elengedhetetlen páncélos járműveket, tankokat, hadihajókat és harci repülőgépeket Magyarország sem nem gyárthatott, sem nem vásárolhatott. A dunai flottillát át kellett adni a szövetségeseknek. A katonai rendelkezések betartásának figyelemmel kísérése egy Budapest székhellyel működő szövetséges ellenőrző bizottság feladata lett. A hatodik rész a hadifoglyokkal, a hetedik a háborús bűntettekkel, a nyolcadik és a kilencedik a jóvátétellel foglalkozott. Az ezzel kapcsolatos paragrafusok előírták, hogy 1921-től kezdődően Magyarország harminc esztendőn át jóvátételt köteles fizetni az általa okozott háborús károkért. A jóvátétel konkrét összegét a tervezet nem állapította meg, ezt a rövidesen felállítandó Jóvátételi Bizottság feladatává tette. Az okmány további részei különböző gazdasági, közlekedési és egyéb rendelkezéseket tartalmaztak. Ezek között a Dunának

mint fontos nemzetközi vízi útnak a használatára vonatkozó előírások is szerepeltek.[561]

Január 16-án délután Apponyi szóban is összefoglalhatta a békeszerződés tervezetével kapcsolatos magyar álláspontot. Előadásának vezérgondolata ugyanaz volt, mint a bemutatkozó jegyzéké: a magyar integritás védelme történelmi, földrajzi, gazdasági és kulturális érvekre hivatkozva. Hangsúlyozta a nemzetiségi elv abszolutizálásának veszélyességét, továbbá azt is, hogy az átadott tervezet szerint a döntéshozók még ezt az önmaguk által felállított elvet sem alkalmazták következetesen. Új és fontos elem volt viszont, hogy a decemberi minisztertanácson ismertetett „forgatókönyv" szerint bejelentette: ellenérvei elutasítása, azaz a tervezetben szereplő határokhoz való ragaszkodás esetén Magyarország népszavazást kér. „Ha egykori területünk, a történelmi Magyarország érdekében felhozandó érveink az önök szemében nem lesznek eléggé döntőek, úgy azt javasoljuk, hogy kérdezzék meg az érdekelt népességet" – mondta. Szavainak nagyobb nyomatékot adva hozzátette: „Amidőn ezt követeljük, hivatkozunk a Wilson elnök úr által oly kiválóan szavakba öntött nagy eszmére, amely szerint semmilyen emberi csoport, az államok lakosságának egyetlen része sem helyezhető akarata, megkérdezése nélkül, mint valami marhanyáj, egy idegen állam fennhatósága alá. Ennek a nagy eszmének nevében, amely különben axiómája a józan észnek és a közmorálnak, követeljük a népszavazást hazánk azon részeire vonatkozólag, amelyeket tőlünk most elszakítani akarnak. Kijelentem, hogy előre alávetjük magunkat a népszavazás eredményének, bármi legyen is az."[562]

A beszéd elhangzása után Lloyd George kért szót, aki a román előnyomulás és a cseh támadás után 1919 nyarán egyszer már odáig ragadtatta magát, hogy a két ország vezetőit olyan „kis brigantiknak" nevezte, „akik csak azt lesik, hogy területeket lophassanak".[563] A brit miniszterelnök egyúttal aziránt érdeklődött, hogy a kijelölt határok életbelépése esetén hány magyar fog élni a szomszédos államokban? Különösképpen az érdekelte, hogy a leszakadó magyar etnikum hol található: a határ mentén, avagy az új országtól távol, nyelvszigeteket alkotva. Apponyi ekkor – arra hivatkozva, hogy rosszul hall – székével együtt Lloyd George asztalához lépett,

[561] *A Magyar Békeszerződés és a becikkelyezendő törvény szövege és magyarázata.* Budapest, 1921, „Ordo" Törvény- és Rendelettár kiadása.

[562] Litván György (szerk.): *Trianon felé,* i. m. 247.

[563] Uo. 33.

és a brit miniszterelnök elé terítette azt a néprajzi térképet, amelyen a magyar népességet a vörös szín jelölte, s amely a népsűrűséget is feltüntette. A térkép a javasolt új határokat is mutatta, miután azokat a békeszerződés tervezete alapján Teleki a délelőtt folyamán gondosan berajzolta. Így pontosan látható volt, hogy nemcsak távoli nyelvszigetek kerülnek majd idegen uralom alá, hanem igen jelentős számban határ mentén élő magyarok is. A térkép és Apponyi kommentárja olyan érdeklődést váltott ki, hogy néhány percre más jelenlévők is – köztük Nitti, az új olasz miniszterelnök és Lord Curzon, a Balfour helyébe lépő brit külügyminiszter – Lloyd George asztala köré sereglettek.

Apponyi saját visszaemlékezése szerint fejtegetései nem tettek rossz benyomást hallgatóságára. Úgy érzékelte, hogy a Clemenceau arcára kiülő „gúnyos vonást" egy idő után „jóakaratúnak mondható kifejezés" váltotta fel. Lloyd George pedig fülébe súgta: „Nagyon ékesszólóan beszélt."[564] A brit miniszterelnök azonban nem ezekre a mozzanatokra emlékezett, amikor az 1930-as évek végén papírra vetette emlékeit. Ő azt tartotta döntőnek, hogy a magyar többségű határ menti területek követelése helyett, amivel esetleg sikert érhetett volna el, Apponyi az újrarendezés alapjait, illetve egészét kérdőjelezte meg, amivel a döntéshozók közül nyilvánvalóan senki sem tudott azonosulni. Nagyon valószínű, hogy Lloyd George kérdésének oka sem a tudatlanság, hanem inkább a segítőkészség, Apponyi indirekt orientálása volt.[565] Francesco Nitti viszont valóban megrendült. „Én nem tudom eltitkolni azt a mélységes meghatottságot – írta memoárjában –, amelyet 1920. január 16-án éreztem, midőn Apponyi gróf a párizsi legfelsőbb tanács előtt Magyarország igazát akarta megmagyarázni. [...] A számok, amelyeket Magyarország előterjesztett, semmi kétséget sem hagytak, Magyarország szétdarabolásáról van szó, és Magyarország három és fél milliónyi magyar és német nemzetiségű lakosságának feláldozásáról jóval tudatlanabb és inferiórisabb népek kedvéért."[566]

Az átvett tervezettel Apponyi és a delegáció tagjainak többsége január 18-án hazautazott Budapestre. A szélesebb értelemben vett közvélemény ezekben a napokban, az immár hivatalosan is nyilvánosságra hozott

[564] Gróf Apponyi Albert: *Élmények és emlékek.* Budapest, 1933, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 219.

[565] David Lloyd George: *The Truth about the Peace Treaties.* I–II. London, 1938, Victor Gollancz Ltd., II. 966.

[566] Francesco Nitti: *Nincs béke Európában.* 2. kiad. Budapest, 1923, Pallas Kiadó, 130–131.

békefeltételekről értesülve kezdett rádöbbenni arra, hogy Erdély, a Felvidék, a Bácska és a Bánság elvesztése többé nem fenyegető lehetőség, hanem eldöntött tény. Párizsi benyomásairól és tevékenységéről Apponyi hivatalosan január 21-én tájékoztatta Horthyt és a kormányt. Beszámolójához a delegátusok közül többen hozzászóltak, így például Teleki Pál is. A békedelegáció addig hangoztatott integritásos érvrendszerével szemben, amelynek kidolgozásában egyébként maga Teleki is főszerepet vitt, a leendő külügyminiszter ekkori beszédében jelent meg először hangsúlyos elemként a nemzetiségi elv, s a békefeltételek e szempont szerinti bírálata. A delegáció beszámolóját Horthy és a kormány jelen lévő tagjai minden vita nélkül tudomásul vették, s az ülés végén elhatározták, hogy a békekonferencia döntéseinek elhibázottságára újabb jegyzékekben fognak rámutatni. Ezeket az úgynevezett válaszjegyzékeket és mellékleteiket a szakértők január végén állították össze, s február elején lefordították és sokszorosították őket. Párizsba Apponyi, illetve a békedelegáció tagjai vitték, akik február 9-én indultak vissza a francia fővárosba.[567]

Január 18-tól február közepéig a magyar delegációnak csupán néhány tagja tartózkodott Neuilly-ben. Ők – már amennyire elszigeteltségük engedte – arra törekedtek, hogy a nagyhatalmak, elsősorban Anglia rokonszenvét felkeltsék Magyarország iránt. A külföldre küldött magyar személyiségek közül elsősorban gróf Bánffy Miklós épített ki gyümölcsöző kapcsolatokat Londonban. Ennek eredményeként az angol parlament alsó- és felsőházában 1919 végén és 1920 elején ismételten olyan interpellációk hangzottak el, amelyek a magyar határok igazolhatatlanságát, az etnikai elv nyilvánvaló megsértését hangsúlyozták, s a békefeltételek módosítását követelték. E kritikák közül legnagyobb jelentősége James Bryce 1919. december 16-i felszólalásának volt. A Népszövetség egyik szellemi atyja, volt washingtoni nagykövet ebben rámutatott, hogy a románok által követelt terület korántsem egységes, Erdély maga is több részből áll, s bármilyen nehéz is, helyszíni vizsgálatok keretében lehetne és kellene megtalálni a románok és a magyarok közötti méltányos választóvonalakat. Különösképpen elfogadhatatlannak tartotta a Székelyföld román uralom alá helyezését, ahol sok évvel korábban maga is járt, és pontosan tudta, hogy a székelyek „a magyar nemzet egy ága", akik a románokkal soha nem keveredtek. Ha a békekonferencia ilyen elvtelen és részrehajló döntéseket hoz, ha egész népcsoportokat helyez idegen uralom alá, akkor – mondta – csak egy új

[567] Ádám Magda – Cholnoky Győző – Pomogáts Béla (szerk.): *Trianon,* i. m. 351–357.

háború magvait hinti el. A formálódó magyarbarát brit képviselőcsoport Bánffyn keresztül azt üzente a Párizsban tartózkodó Bethlennek, hogy a magyar delegáció igyekezzék húzni az időt, s halassza a békeszerződés aláírását minél későbbre.[568]

A franciaországi magyar propaganda szempontjából kedvező fejleménynek látszott, hogy a január 17-i választásokon Clemenceau megbukott, s a Millerand-kormány megalakulásával növekedett a konzervatív-katolikus befolyás. Január 19-én Bethlen ezért arra szólította fel a magyar külügyminisztert, hogy mozgósítsák a hazai katolikus tényezőket, s kérjék Amette francia bíboros támogatását a magyar érdekek védelmében. Csernoch János hercegprímás levele rövidesen meg is érkezett Párizsba, s Amette interveniált is Paul Deschanel köztársasági elnöknél. Eredményt azonban nem ért el. Március 10-i válaszában a francia bíboros közölte: a békekonferencia nem fog változtatni a magyar békefeltételeken. Nem járt érdemi sikerrel az az akció sem, amely a jobboldali *L'Action Française*-en keresztül kívánta tájékoztatni a francia közvéleményt arról, hogy 1871-ben Irányi Dániel a magyar képviselőházban tiltakozott Elzász-Lotaringia Németországhoz csatolása ellen. Egy konzervatív francia napilap, a *L'Éclair* február 2-i és 3-i számaiban ugyan megjelent egy cikk, amely a francia–magyar érdekközösséget hangoztatta, ennél több azonban nem történt. A francia sajtót február–márciusban is merev ellenállás jellemezte a magyar békefeltételek megváltoztatására irányuló törekvésekkel szemben.[569]

Apponyiék február 11-i visszaérkezése után a magyar békedelegáció 18 válaszjegyzéket, számos mellékletet és több úgynevezett kísérőjegyzéket adott át a békekonferenciának. Az integritáshoz való ragaszkodás ezeket az új anyagokat is jellemezte. „Magyarország történelmi joga egész területére elvitathatatlan" – olvashatjuk például a válaszjegyzékeket bevezető – Apponyi által szignált – kísérőlevélben. Az integritás mellett a korábbiaknál nagyobb hangsúlyt helyeztek azonban az önrendelkezés elvére, vagyis a népszavazásra, amelyet Apponyi kísérőlevele erősebbnek ismert el a történelmi jognál: „Elismerjük, hogy joguk van tőlünk elválni, ha ez az ő akaratuk, nem ragaszkodunk történelmi jogcímeinkhez, csak abban az esetben, ha a népek szabadságának elvére alapított új jog legtágabb

[568] Roland E. L. Vaughan Williams (szerk.): *The Hungarian Question in the British Parliament.* London, 1933, Grant Richards, 11–23.

[569] Francis Deák – Dezső Ujváry (szerk.): *Papers and Documents Relating to the Foreign Relations of Hungary.* I. *1919–1920.* Budapest, 1939, Royal Hungarian Ministry of Foreig Affairs, 863., 865., 891.

alkalmazásában azokat megerősíti." Ennél is fontosabb volt azonban a korábban alig hangoztatott néprajzi, vagyis nemzetiségi elv előtérbe helyezése. A határokkal foglalkozó, ugyancsak Apponyi által jegyzett február 12-i jegyzék például kifejezetten azt sérelmezte, hogy „a határ mentén tisztán magyarok által lakott" területek is elkerülnek Magyarországtól. Ezeknek a területeknek a nagyságát – némi túlzással – az anyag 58 ezer négyzetkilométerre, lakóinak a számát pedig 3,8 millióra tette. Az eredeti amerikai és brit határjavaslatokhoz képest északon és keleten ugyan jóval nagyobb területeket jelölt magyarnak – északon például 17 ezer négyzetkilométert Kárpátalja nélkül –, ám délen csaknem megegyezett azokkal (Ferenc-csatorna, illetve a Duna és a Dráva folyása). A kísérőlevél kompromisszumra kész mozzanataként értékelhető az erdélyi kérdés tárgyalása is. A régió egészére vonatkozó autonómiajavaslat fenntartása mellett ebben és a csatolt dokumentumokban merült fel Erdély megosztásának egy olyan változata, amilyet 1919 elején Buza Barna már bizalmasan felvetett Vix alezredesnek. Eszerint a partiumi részeken mint határ menti magyar területeken kívül Magyarországnál maradt volna a Székelyföld is, egy Kolozsváron áthaladó „vegyes nyelvű folyosó" által összekötve a „magyar középponttal".[570]

Mindent egybevetve tehát azt mondhatjuk, hogy a januári előzetes jegyzékekre és a februári válaszjegyzékekre egyaránt jellemző inkonzisztens érvrendszeren belül hangsúlyeltolódás következett be. A történelmi jogra és a földrajzi-gazdasági egységre hivatkozó integritásos gondolattal szemben februárra előtérbe került a népek önrendelkezési jogának népszavazással érvényt szerezni kívánó álláspont, sőt – új elemként – a kissé tágan értelmezett határ menti magyar területekhez és a Székelyföldhöz való ragaszkodás a nemzetiségi elvre hivatkozva. Bár ez az inkonzisztencia nemcsak a magyar álláspontra, hanem az utódállamok korábban tárgyalt érvrendszerére is jellemző volt, valószínűsíthető, hogy a békefeltételek kezdettől és egyértelműbben a nemzetiségi elvből kiinduló kritikája nagyobb rokonszenvet váltott volna ki a döntéshozók körében, mint a népszavazás követelése általában, s különösen a történelmi jogra és a földrajzi-gazdasági egységre való hivatkozás. Abban azonban, hogy ez a feltételezhetően nagyobb rokonszenv a békeszerződés tervezetének megváltoztatásához is elegendő lett volna-e, már egyáltalán nem lehetünk biztosak.

[570] Ádám Magda – Cholnoky Győző – Pomogáts Béla (szerk.): *Trianon,* i. m. 357–364., 369–394.

A magyar békedelegáció január–februári tevékenysége, a benyújtott jegyzékek és Apponyi január 16-i meghallgatása nem maradtak minden következmény nélkül. A magyar ellenvetések hatására a szövetséges hatalmak londoni konferenciáján jelen lévő kormányfők, külügyminiszterek és nagykövetek február végén és március elején több alkalommal is foglalkoztak a magyar észrevételekkel. A békekonferencia korábbi vezető testületei ekkorra – hivatalosan a német békeszerződés 1920. január 10-i életbelépésével egyidejűleg – megszűntek; a még lezáratlan ügyek január végétől a párizsi székhellyel felállított Nagykövetek Tanácsára, illetve legfelsőbb szinten a Kormányfők Tanácsára tartoztak. Mivel a számukra elfogadhatatlan döntések, mindenekelőtt az olasz–jugoszláv határ kijelölése miatt az amerikai békedelegáció 1919 végén elhagyta a konferenciát, ezeknek a testületeknek a munkájában az Egyesült Államok már csak megfigyelőként vett részt.

A magyarkérdés először a Kormányfők Tanácsának február 25-i kibővített londoni ülésén vetődött fel. Az ügyet Lord Curzon hozta szóba, jelezve, hogy a magyar válaszjegyzékekre valamilyen módon reagálni kellene. A brit külügyminiszter azt javasolta, hogy a területi és gazdasági észrevételekkel foglalkozzon a három kormányfő, a részletkérdésekkel pedig a szakértők, illetve a párizsi Nagykövetek Tanácsa. Curzon felvetése a korábbiakhoz hasonlóan ismét szembeállította a három hatalom vezetőjét. Millerand, az új francia miniszterelnök úgy vélte, hogy „a konferenciának fenn kell tartania a döntést, amelyet mind Magyarország határaira, mind a pénzügyi rendezésre vonatkozóan már meghozott. Következésképpen csak kisebb részletkérdések maradnak, amelyeket Párizs elé lehet terjeszteni".[571] Lloyd George viszont a leghatározottabban támogatta a magyarok észrevételeinek alapos és akár legfelsőbb szintű megvizsgálását. A szövetségesek – mondotta – nem akarhatják, hogy „a magyarok örök ellenségek maradjanak, márpedig éppen az történne, ha a szövetségesek olvasatlanul (megfontolás nélkül) elutasítanák a magyar fellebbezést. Véleménye az, hogy a magyarok által prezentált anyagot részrehajlás nélkül meg kell vizsgálni, és ez alól nem vonhatják ki magukat a felelős miniszterek, akiknek a hozott döntésekről számot kell adniuk a parlamentben és mindenütt". Francesco Nitti csatlakozott Lloyd George véleményéhez. Philippe Berthelot, francia külügyi vezető viszont természetszerűleg saját miniszterelnökét támogatta. Nagyon komoly komplikációkkal járna – összegezte

[571] Idézi Ormos Mária: *Padovától Trianonig*, i. m. 379.

véleményét –, „ha a határok kérdését újra nyitottnak tekintenék". A vita annak kimondásával zárult, hogy a határok kérdését és a pénzügyeket tanulmányozzák a külügyminiszterek, a többi észrevétellel pedig foglalkozzon a Nagykövetek Tanácsa.[572]

A fenti határozat ellenére a szövetségesek március 3-i – ugyancsak londoni – konferenciáján Lloyd George ismét visszatért a magyar határok ügyére. Pontos statisztikai adatokat citálva mutatott rá, hogy a békeszerződés legkevesebb 2 millió 750 ezer magyart, azaz „a teljes magyar népesség egyharmadát" tervezi idegen uralom alá helyezni, és „ezt nem lesz könnyű megvédeni". Nem lesz béke Közép-Európában – jövendölte –, „ha utólag kiderül, hogy Magyarország igényei jogosak, és hogy egész magyar közösségeket úgy adtak át Csehszlovákiának és Erdélynek [sic!], mint egy marhacsordát, csak azért, mert a konferencia elutasította a magyar ügy megvitatását".

A vitában Nitti ismét Lloyd George mellé állt: „Jelenleg a magyarok hatalmas tömegei élnek saját hazájukon kívül, és a Tanácsnak nem szabad elfelejtenie, hogy még a legyőzött nemzeteknek is joguk van az igazságos bánásmódhoz." Berthelot viszont, aki Millerand távollétében Franciaországot képviselte, makacsul ellenezte az angol–olasz javaslatot. „A francia kormány – szögezte le – ellenez minden elvi jellegű változtatást." Álláspontja mellett érvelve Berthelot a háború alatti emigráns nemzetiségi politikusok és angol, illetve francia elvbarátaik több rosszindulatú állítását felelevenítette. A magyarok, akik egyébként nem is a terület őslakosai - állította például – „mindig is rendkívül alattomos népnek bizonyultak", és statisztikáik „hírhedten megbízhatatlanok". Emellett ismét hivatkozott arra, hogy a magyar szerződés tervezetét a békekonferencia már minden szinten elfogadta. A kompromisszum, amiben végül megállapodtak, újfent a döntés elnapolása, illetve az egész ügy átadása lett a külügyminiszterek és nagykövetek egyesített tanácsának, valamint szükség esetén a szakértőknek.[573]

A Külügyminiszterek és Nagykövetek Tanácsa március 8-án tűzte napirendre a magyar határok esetleges megváltoztatásának ügyét. A vita megkezdése előtt a résztvevők tanulmányozhatták a magyar békedelegáció memorandumait és az ezekre adott közös román, csehszlovák és

[572] Galántai József: *A trianoni békekötés 1920*. Budapest, 1990, Gondolat, 104.

[573] J. P. T. Bury – R. Butler (szerk.): *Documents on British Foreign Policy.* First Series. VII. London, 1958, Her Majesty's Stationery Office, 384–388.

jugoszláv ellenjegyzéket. Ez a 24 oldalas összeállítás elfogadhatatlannak nevezte a már többször és véglegesként közölt határok megváltoztatását, s visszautasította népszavazások tartását is az „anyaországukkal" „újraegyesült" országrészeken. Egyedül a gazdasági együttműködés kívánatosságát ismerte el, ám ezt is csak úgy, hogy az nem eredményezheti Magyarország „mesterségesen fejlesztett iparának életben tartását". A delegátusok ezenkívül megkaptak egy brit szakértői anyagot is, amelynek szerzője ugyanaz az Allen W. Leeper volt, aki 1919 elején tevőlegesen részt vett a brit határjavaslatok kidolgozásában. Tekintettel előéletére és előítéleteire, aligha meglepő, hogy Leeper határozottan az 1919-ben elfogadott határok megváltoztatása, illetve újragondolása ellen foglalt állást: „ha ez bekövetkezne – írta –, akkor a szövetségesek hitszegőkké válnának, ami a Magyarországgal szomszédos államokban akkora elkeseredést váltana ki, hogy ismét számolni kellene fegyveres összetűzésekkel, sőt esetleg Budapest újbóli elfoglalásával is." Részletesen foglalkozott Leeper a magyar békedelegáció érveinek inkonzisztens jellegével, valamint megalapozatlan vagy vitatható állításaival is. Az ország egysége, azaz az integritás mellett felhozott gazdasági, földrajzi, történelmi és kulturális érveket részben cáfolta vagy cáfolni próbálta, részben anakronisztikusnak, idejétmúltnak nevezte. A népszavazásra, amit a magyar delegáció nem konkrét területekre, hanem általában kért, azt válaszolta, hogy az ilyen módon nemcsak kivihetetlen, hanem fölösleges is, hiszen „a népszavazást gyakorlatilag már megejtették maguk a lakosok", és ők az elszakadás mellett voksoltak. A határ menti, többé-kevésbé összefüggő sávot alkotó magyar többségű területek elcsatolását, amit a magyar delegáció az etnikai elvre hivatkozva sérelmezett, azzal a feltevéssel próbálta igazolni, hogy a városlakók jelentős része csak opportunizmusból vallotta magát 1910-ben magyarnak, többségük a városokat övező falvak lakosságához hasonlóan valójában román, szerb vagy szlovák nemzetiségű. S végül elvetette azt az Apponyi februári kísérőjegyzékében szereplő felvetést is, hogy a Székelyföldet egy Kolozsváron átvezető korridorral kapcsolják Magyarországhoz. „A székelyek – írta vagy jóhiszeműen tévedve, vagy a tudatos félretájékoztatás szándékával – teljesen más jellegű és természetű emberek, mint a többi magyar", s ők minden jel szerint elégedettek lesznek a Románián belüli autonóm státussal. Ha a békekonferencia mindezek ellenére meg akarja változtatni a magyar határokat – összegezte véleményét –, akkor azt csakis valamennyi érdekelt fél beleegyezésével teheti. S mivel ez a tárgyalások

újrakezdése nélkül elképzelhetetlen, a magyar békeszerződés aláírása ki fog tolódni beláthatatlan időre, ami viszont „végzetes hatással lenne Délkelet-Európa békéjére nézve". E hosszadalmas és veszélyes eljárás helyett azt javasolta, hogy a békeszerződést haladéktalanul írják alá, viszont a határkijelölő bizottságokat kérjék fel arra, hogy az etnikai szempontból vitatható határszakaszokról tegyenek jelentést a Népszövetségnek, amely – ha indokoltnak tartja – közvetítőként léphet majd fel az érdekelt felek közötti békés határmódosítás érdekében.

A vitában Berthelot ezeket az érveket még megtoldotta azzal, hogy „Csehország igényeit nem vették teljes mértékig figyelembe, és Beneš úr eltekintett a követeléseitől, amikor csak lehetett, hogy ne kerüljenek magyarok Csehszlovákiához". Gróf Vannutelli-Rey ezzel szemben arra emlékeztetett, hogy Budapest még így is nagyon közel van az új határhoz, mire Berthelot azzal vágott vissza, hogy Belgrád stratégiai helyzete sem előnyösebb.

A francia és az olasz delegátusok közötti szópárbajnak véget vetve Lord Curzon Leeper javaslatát terjesztette elő áthidaló megoldásként. Vagyis azt, hogy a békeszerződés aláírása előtt ne lehessen újratárgyalni a magyar határokat, ellenben ha a határmegállapító bizottságok „alapos helyszíni vizsgálat eredményeként úgy találnák, hogy bizonyos helyeken igazságtalanság történt, és módosításra van szükség, joguk legyen jelenteni véleményüket a Népszövetségnek". Bár ez a formula nagyon messze állt Lloyd George és Nitti eredeti felvetésének szellemétől, Berthelot ezt is csak azzal a megszorítással fogadta el, hogy a határmegvonás szakértők által kidolgozott alapelveinek „sérthetetlennek kell maradniuk". A határmegállapító bizottságok tehát csak arra kapjanak felhatalmazást, hogy egyes konkrét pontokon mutathassanak rá a módosítás szükségességére, de ne egész határszakaszokat vizsgáljanak felül. Ugyanekkor döntötték el azt is, hogy a későbbi módosítás lehetőségét nem a békeszerződés szövegébe iktatják, hanem egy külön kísérőlevélben hozzák a magyarok tudomására.[574]

A Külügyminiszterek és Nagykövetek Tanácsának március 8-i döntését – Nitti utasítására – az olasz delegátusok utólag még egyszer megpróbálták Magyarország javára módosítani. Nitti még március 18-án is úgy tájékoztatta Magyarország római képviselőjét, hogy San Remóban, a kormányfők áprilisi értekezletén újfent mód lesz a magyar békeszerződéssel kapcsolatos kérdések

[574] Uo. 440–449. Ezt és az ezt megelőzően ismertetett brit dokumentumot magyar fordításban közli Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés,* i. m. 178–188.

megtárgyalására. Tekintettel azonban arra, hogy a Foreign Office vezetésének engedve Lloyd George elfogadta a március 8-i határozatot, az olaszok akciója eleve kudarcra ítélt vállalkozás volt. De vajon mi okozta a brit miniszterelnök meghátrálását? Van olyan feltevés, hogy kompenzációs alapon a franciák ígéretet tettek a brit érdekek előnyben részesítésére a világ egy másik pontján. Konkrét bizonyíték azonban erre nincs. Az viszont, hogy Lord Curzon nyomást gyakorolt miniszterelnökére eredeti álláspontjának megváltoztatása érdekében, dokumentálható. „Szíve szerint" – olvasható az egyik ezzel kapcsolatos forrásban – Lloyd George ugyan továbbra is Nitti álláspontját, tehát a magyar határok újratárgyalásának a kikényszerítését támogatta volna, azonban a rendelkezésére bocsátott dokumentumok tanulmányozása után „mégis arra a következtetésre jutott, hogy nincs más megoldás, mint amit a Külügyminiszterek és Nagykövetek Tanácsa javasolt". Bármi állt is Lloyd George véleménymódosításának hátterében, 1920. március 18-án Berthelot teljes joggal jelentette Londonból Párizsba, hogy a magyar határok ügye „a francia delegáció elképzeléseinek megfelelően és a cseh, román és szerb szövetségeseink megelégedésére lett megtárgyalva és eldöntve".[575]

Miközben a szövetségesek londoni konferenciáján hagyományos külpolitikai vonalvezetésének megfelelően Franciaország a leghatározottabban szembeszegült a magyar békeszerződés tervezetének a megváltoztatásával, egyes francia gazdasági és politikai körökben, beleértve magát a francia Külügyminisztériumot is, egy merőben más magyarpolitika körvonalai kezdtek kirajzolódni. Ezen új politika lényege Franciaország kelet-európai gazdasági és politikai hegemóniájának kialakítása, illetve megszilárdítása lett volna, amely során Magyarországgal sem mint ellenséggel, hanem mint baráti kisállammal kívánt számolni. Ennek az elképzelésnek az előtérbe kerülése nyilvánvalóan összefüggött azokkal a személyi változásokkal, amelyek Clemenceau januári bukása nyomán következtek be, s amelyeknek a magyar ügy szempontjából legfontosabb mozzanata Maurice Paléologue kinevezése volt a Külügyminisztérium „vezértitkári" posztjára. A „vezértitkári" beosztás ténylegesen a külügyminiszter-helyettesi, illetve a közigazgatási államtitkári posztnak felelt meg, amelynek birtokosa közvetlenül a külügyminiszter után következett a hierarchiában. Paléologue, akinek az ereiben magyar–zsidó vér is csörgedezett, és aki a háború alatt a cári udvarban képviselte országát, más francia diplomatákkal együtt – amíg lehetett – inkább a Monarchia korszerűsítését, s nem kisállamokra bontását

[575] AD. Paix. Vol. 139. 25–35. Memorandum du Foreign Office relatif au Traité avec la Hongrie.

támogatta, és a magyarokkal szemben sem viseltetett ellenszenvvel. A francia külpolitikai doktrína német- és szovjetellenes meghatározottsága természetesen Paléologue-ot és miniszterelnök-külügyminiszterét, Alexandre Millerand-t is jellemezte. Elődjeiktől eltérően ők azonban úgy vélték, hogy a Monarchia helyébe lépő kisállamok csak akkor lesznek képesek a nekik szánt pufferszerep ellátására, ha ellentétjeiket feloldva szoros szövetségre lépnek, sőt perspektivikusan akár konföderációt is alkotnak. Magyarországgal, amely a térség földrajzi és egyik gazdasági központja volt, ebből a szempontból nyilvánvalóan fokozottan kellett számolni. „A Budapesten meglevő kereskedelmi és bankszervezet – jelent meg ez a koncepció az egyik külügyi elemzésben – túl nagy a mostani Magyarországnak, de megfelelő méretű egy új dunai-balkáni Európa számára. Nem kell más, mint oda behatolnunk, s ezt – ha akarjuk – minden nehézség nélkül meg is tehetjük." Paléologue mellett e koncepció támogatói közé tartozott még Armand Saint-Sauveur gróf, a legnagyobb francia fegyvergyártó konszern, a Schneider–Creuzot cég igazgatója, Louis Loucheur újjáépítési miniszter, valamint a kelet-európai beruházások iránt érdeklődő Banque de Paris et de Pays Bas vezetője, az 1871-ben Budán született Horace Finaly, Millerand bizalmasa és egyik pénzügyi tanácsadója.[576]

A Magyarországgal szemben követett francia külpolitika módosulásának első érzékelhető jeleként Maurice Paléologue 1920. március közepén fogadott két magánemberként Párizsban tartózkodó magyart: Halmos Károlyt és gróf Semsey Andort. Előbbi egy ötvenes éveiben járó ügyvéd és sikeres üzletember volt, aki különböző francia cégekben is jelentős érdekeltségekkel rendelkezett, és a háború előtt a francia tőkések számos sikeres balkáni vállalkozásában vett részt. Az utóbbi pedig egy huszonhárom esztendős felvidéki földbirtokos, az egyik francia diplomata, Louis de Robien unokatestvére. 1920. január legelején, még a magyar békedelegáció előtt érkeztek Párizsba, és rövidesen kapcsolatot találtak a Kelet-Európa iránt érdeklődő cégek vezetőihez. Január közepén csatlakozott hozzájuk báró Ullmann Adolf, a legnagyobb és legbefolyásosabb magyar pénzintézet, a Rothschild-csoporthoz tartozó Hitelbank vezetője. A három magyar tárgyalásainak célja a francia tőke Magyarország iránti érdeklődésének felkeltése, s ennek révén Franciaország politikai támogatásának megszerzése

[576] Idézi Ádám Magda: Dunai konföderáció vagy kisantant. *Történelmi Szemle,* 1977/3. 440–449.

volt. A franciák kedvező reagálására jellemző, hogy az üzletemberek után március 17-én maga Paléologue is fogadta őket.[577]

A Paléologue-gal való találkozójuk másnapján Halmos és Semsey megjelentek a magyar békedelegáció szállásán, és beszámoltak a kapcsolatfelvételről. Beszámolójuk szerint Paléologue nem ellenezné a békeszerződés módosítását, ám ennek előfeltételéül szabja a szomszédokkal való megegyezést. Ha ezt a delegáció elfogadja, Franciaország kész a közvetítésre. Bár a Párizsban maradt magyar delegátusok tudtak arról, hogy a békekonferencia fórumain Franciaország hallani sem akar a békeszerződés tervezetének módosításáról, mint minden más lehetőségen, amelytől Magyarország elszigeteltségének enyhülését lehetett remélni, ezen is kapva kaptak. Március 18-i ülésükön Bethlen Istvánt és gróf Csáky Imrét bízták meg, hogy „nem hivatalos minőségben" tanulmányozzák a francia–magyar közeledés lehetőségét. Másnap, március 19-én azt is feladatukká tették, hogy a Halmos és Paléologue közötti megbeszélések konkrétabbá tétele céljából alakítsák ki a magyar fél feltételeit. A Bethlen és Csáky által elkészített tervezetet, amelyet 20-án a delegáció többi tagja is megvitatott és elfogadott, Halmos március 22-én adta át a francia vezértitkárnak.[578]

A békeszerződés aláírásának, illetve Franciaország közép- és kelet-európai gazdasági-politikai koncepciója támogatásának fejében a memorandum részben politikai-területi engedményeket, részben gazdasági kedvezményeket kért. A politikai-területi feltételek ezek voltak: a határ menti színmagyar vagy döntően magyarok lakta területeket ne szakítsák el Magyarországtól, a Délvidéken és az Ausztriának ítélt nyugat-magyarországi sávban élő németek maguk dönthessenek hovatartozásukról, s végül az erdélyi magyar, székely és szász lakosság kapjon teljes területi autonómiát Románián belül. A gazdasági feltételek között szerepelt a román hadsereg által elszállított magyar javak visszaadása, a háború előtti és alatti monarchiai adósságok arányos elosztása az utódállamok között, a máramarosi sóbányák magyar kiaknázásának biztosítása és végül a szomszédos államok és Magyarország közötti szabadkereskedelmi forgalmat biztosító egyezmények megkötésének a támogatása.[579]

[577] MNL OL. K. 698. Gróf Semsey Andor hagyatéka. 1. dossier. Gróf Semsey visszaemlékezése 1920-as párizsi tárgyalásaira. Vö. Ormos Mária: Francia–magyar tárgyalások 1920-ban. *Századok*, 1975/5–6. 904–949.

[578] Francis Deák – Dezső Ujváry (szerk.): *Papers and Documents,* i. m. I. 897–899.

[579] AD. Europe Z. Hongrie. Vol. 58. 47–50. Vö. Ormos Mária: *Francia–magyar tárgyalások 1920-ban,* i. m. 910–911.

A jegyzék átvételét követően, március 29-én Paléologue Saint-Saveur társaságában villásreggelin fogadta Csákyt és Halmost. Bár a franciák továbbra is igen szívélyesek voltak, Paléologue elég egyértelműen közölte, hogy egyelőre csak gazdasági kérdésekről célszerű tárgyalni, a politikai ügyekre később lehet majd visszatérni. „Minden attól függ, vajon sikerül-e vagy sem Magyarországot a francia gazdasági érdekszférába bevonni" – mondta. Majd Saint-Saveurrel együtt kérte, hogy a magyarok gondolják át, mivel tudnák a francia cégek Magyarország iránti érdeklődését felkelteni.[580]

A beszélgetés és Halmos közlései alapján a magyar delegátusok körében olyan vélemény alakult ki, hogy Franciaországnak nyújtandó gazdasági előnyök (opció egy dunai kereskedelmi kikötő építésére Budapesten, a MÁV bérbeadása, befolyás biztosítása a legnagyobb iparvállalatokat ellenőrző Hitelbankban) fejében a jövőben esetleg szó lehet a békekonferencia területi döntéseinek a megváltoztatásáról. Április elején, miután visszautaztak Budapestre, így tájékoztatták erről az időközben kormányzóvá választott Horthyt és a március 15-én hivatalba lépett új, Simonyi-Semadam Sándor vezette kormányt is. Horthy, gróf Andrássy Gyula és a miniszterek többsége osztotta véleményüket. A kormány április 23-i irányelvei között, melyeket az új külügyminiszter, Teleki Pál állított össze, ezzel kapcsolatban a következőket olvashatjuk: „a francia közvetítéssel létesítendő *modus vivendi* a szomszéd államokkal súlyos morális áldozattal jár, mert egy ilyen kiegyezés a territoriális integritásról való indirekt lemondásnak értelmezhető. Mindezen aggályok dacára [...] a Franciaországgal való tárgyalásokat a dr. Halmos Károly kezdeményezett alapon [sic!] felveendőnek kell tartanunk. Franciaország ma a kontinens legerősebb hatalma és így egy ilyen alkalom elmulasztása későbbi veszélyek miatt nem volna indokolt. Ha a tárgyalások nem is vezetnek eredményhez, rendkívüli jelentőséggel bír reánk nézve a jelen döntő pillanatban Franciaország jóindulatának biztosítása. A tárgyalások vitelénél elsősorban szem előtt tartandó a *do ut des* elvének feltétlen biztosítása. Utóbbi két irányban kell, hogy érvényesüljön, először a garanciákat illetőleg, másodszor arra vonatkozólag, hogy a nekünk nyújtandó territoriális, politikai, gazdasági, esetleg katonai előnyöknek arányban kell állnia az általunk hozandó áldozatokkal."[581]

[580] Karsai Elek: *Számjeltávirat valamennyi királyi magyar követségnek.* Budapest, 1969, Táncsics Kiadó. 22.

[581] MNL OL. K 64. Külügyminisztérium res. pol. iratai. 1920-11-35.

A tárgyalások folytatására ismét Bethlen és Csáky, valamint Tolnay Kornél, a Magyar Államvasutak elnöke kaptak megbízatást. A megbízottak április 26-án indultak vissza Párizsba. Teleki utasításának megfelelően elsődleges céljuk az volt, hogy a franciák által addig lényegében külön kezelt gazdasági és politikai jellegű tárgyalásokat, illetve feltételeket szinkronba hozzák, azaz a Franciaországnak biztosítandó gazdasági kedvezményeket a Magyarországnak nyújtandó politikai támogatástól tegyék függővé. A magukkal vitt jegyzék területi-politikai követelései annyiban mentek túl a március 22-i memorandumban rögzítetteken, hogy a Pozsony–Selmecbánya–Kassa–Munkács–Zilah–Nagyvárad–Arad–Zenta–Zombor–Eszék–Dráva-vonalon belül eső határ menti területek (1 millió 700 ezer főnyi lakossággal) mellett Északkelet-Szlovákiát (Szepes, Sáros és Zemplén vármegye) és Kárpátalját is kérték. A délvidéki és nyugat-magyarországi – jellemzően német többségű – területek hovatartozásának eldöntésére ezúttal is népszavazást, míg a belső-erdélyi nem román lakosságnak területi autonómiát igényeltek. A külügyminiszter utasítása szerint Bethlen és Csáky a megegyezés érdekében a magyar kormány megkérdezése nélkül is lemondhatott volna Pozsonyról és környékéről, Kelet-Szlovákiáról és a Bánság német részéről, míg a Csallóközhöz, a Kisalföld északi részéhez, Hont és Nógrád vármegyékhez, Kárpátaljához, a Bácskához a Ferenc-csatornáig, a Drávaközhöz és az erdélyi magyarságnak biztosítandó területi autonómiájához feltétlenül ragaszkodniuk kellett volna.[582]

A Franciaország támogatásához fűzött remények azonban megalapozatlanoknak bizonyultak. Területi engedményekkel kapcsolatos érdemi tárgyalásokra ugyanis nem került sor. Bethlen és Csáky jegyzékét Paléologue csak információs anyagként vette tudomásul, s nem bocsátkozott érdemi vitába ezekről a kérdésekről. Elutasította Bethlennek azt a kívánságát is, hogy – a francia szándékok komolyságát bizonyítandó – vonják be a tárgyalásokba az érdekelt utódállamokat, mindenekelőtt Romániát is: „addig, amíg Magyarország alá nem írta a békeszerződést – jelentette haza Paléologue álláspontját Csáky május 5-én – nem mehet bele a mi, általa jól ismert álláspontunk részletes megvitatásába. Az ő koncepciója szerint ugyanis a francia–magyar közeledés egy hosszú lejáratú üzletet jelent. [...] a francia kormány semmiképpen sem tudná indokolni szövetségesei előtt a végleges békepontozatok további halogatását."[583]

[582] Uo. 1920-11-112. és AD. Europe Z. Hongrie. Vol. 58. 122–124.
[583] MNL OL. K 64. Külügyminisztérium res. pol. iratai. 1920-11-35.

Az 1920-as francia–magyar tárgyalások során előterjesztett magyar területi igények

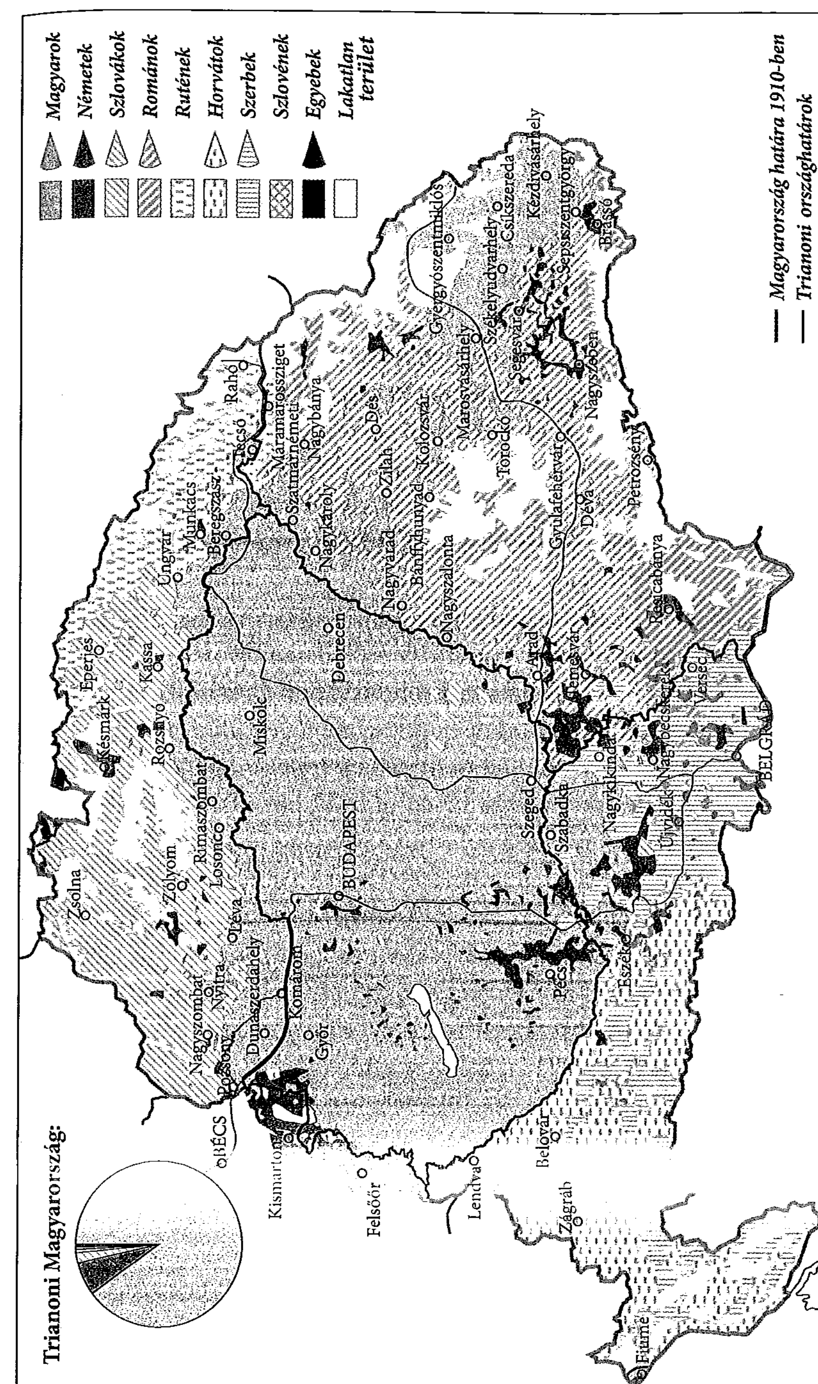
Paléologue magatartása a magyar kormány tagjaiban és párizsi megbízottjaiban egyaránt erős kételyeket ébresztett Franciaország szándékainak őszinteségét, illetve a francia álláspont és a minimális magyar követelések összeegyeztethetőségét illetően. A magyar fél gyanakvását fokozta, hogy a békeszerződés május 5-én, Párizsban átadott végleges szövege csak nagyon kevéssé tért el a januárban megkapott tervezettől. S amiben eltért, az egyetlen esetben sem a határokra vonatkozott. A békeszerződéshez csatolt kísérőlevél, amelynek eredete a szövetségesek március eleji londoni tanácskozásaira nyúlt vissza, ugyancsak csalódást okozott. A dokumentum ugyanis csak igen általános formában és minden garancia nélkül utalt arra, hogy a későbbiekben – a Népszövetség útján – mód nyílhat az igazságtalan határvonalak kiigazítására. A magyar észrevételek elutasítását a dokumentum így indokolta: „A Szövetséges és Társult Hatalmak érett megfontolás után helyezkedtek arra az alapra, hogy semmi tekintetben nem módosítják a Békefeltételek területi határozmányait. Azért határozták így, mert meggyőződtek arról, hogy az általuk megállapított határok

megbolygatása súlyosabb következményekkel járna, mint amelyeket a magyar Békedelegáció felemlít. Egyébiránt a magyar ellenjavaslatok tanulmányozása csak megerősítette azt a meggyőződést, amelyre a Szövetséges és Társult Hatalmak már azelőtt, a magyar álláspont igazsága mellett felhozható mindennemű bizonyíték vizsgálata után jutottak; az Önök elé terjesztett Békefeltételekben megjelölt határokat e meggyőződés alapján szabták meg. Közép-Európa néprajzi viszonyai valóban olyanok, hogy lehetetlen, hogy a politikai határok az egész vonalon egybeessenek az etnikai határokkal. Ebből következik [...], hogy a magyar népesség egyes gócainak egy más állam szuverenitása alá kell kerülnie. Azonban erre a helyzetre nem lehet hivatkozni azzal az állítással, hogy jobb lett volna nem bolygatni a régi területi állapotot. A dolgok meglévő rendje, még ha ezeréves is, nem jogosult a jövőre nézve, ha igazságtalannak találtatott."[584]

A kísérőlevél és a békeszerződés végleges változata a már korábban is érzékelhető tömegfelháborodást tovább fokozta. Felmerült az aláírás megtagadásának lehetősége, amelynek érveit legteljesebben Friedrich István foglalta össze a nemzetgyűlés május 27-i ülésén. Az antant – vélte – egyre gyengül és „feltétlenül letűnőben van". Vele szemben pedig formálódik a „letiport, talán a becsapott, félrevezetett nemzeteknek az új szövetsége", akiknek a sora a „németektől [...] az arabokig" terjed. A helyes kormánypolitika ezért nem az antantorientáció, ami eddig folyt, hanem ehhez a formálódó szövetséghez való csatlakozás. Ugyanis „a világháborúnak még távolról sincs vége"; „A Nyugat és Kelet nagy csatái, a doberdói csaták, a forradalmak, a bolsevizmus mind csak fázisai voltak a világháborúnak, és meg vagyok győződve, hogy e fázisok után még sokkal hatalmasabb fázisok fognak következni."[585]

A külpolitikai képzettséggel és látókörrel rendelkező politikusok, különösen azok, akik a békedelegáció tagjaként Párizsban is jártak, természetesen tudták, hogy a békeszerződést csak elfogadni lehet, elutasítani nem. Egy olyan gazdasági, diplomáciai és katonai háttér ugyanis, amelyre támaszkodva az aláírás esetleg megtagadható lett volna, hiányzott Magyarország mögül. Törökország példája, amely 1920 és 1923 között sikeres háborút folytatott Görögországgal a rá kirótt békefeltételek megváltoztatása érdekében, Magyarország számára – földrajzi, logisztikai és diplomáciai okok miatt – nem tűnt követhetőnek. „A trianoni békediktátumot aláírtuk

[584] Romsics Ignác (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény,* i. m. I. 138–140.
[585] *Nemzetgyűlési napló, 1920–1922.* III. 1920. május 27. 111–119.

A történelmi és a trianoni Magyarország etnikai viszonyai

és ratifikáltuk, mert nem volt, mint a töröknek, kisázsiai sivatagunk, amely mögül, mint ők a sevrès-i diktátumot, visszautasíthattuk volna" – mutatott rá a Törökország és Magyarország helyzete közötti alapvető különbségre utóbb maga Teleki Pál.[586] A Friedrich által említett nagy antantellenes blokk pedig valójában csak néhány német katonatiszt és kalandor álmaiban létezett, a valóságban nem. A helyzettel immár reálisan számot vetve a békedelegáció május 10-i és 12-i, majd a nemzetgyűlés május 26-i ülésén a szerződés aláírását ajánlotta Apponyi, s a nemzetgyűlés május 10-i és 26-i ülésén Teleki Pál egyaránt. „Az alá nem írás – fordult szembe a kardcsörtetőkkel Apponyi –, amely tagadhatatlanul az igazság, az etika szempontjainak és a nemzeti közérzületnek – az én érzületemnek is – legjobban megfelelő volna, ma ellentétbe hozott volna minket az egész világgal. [...] Roppant kockázat a nemzet legfőbb kincseivel, a nemzeti újjászületés, a visszaszerzés reményeivel való *va banque*-játék lett volna az aláírás megtagadása." Az egyetlen, amitől Magyarország újjászületése, a sérelmek orvoslása remélhető – tette hozzá egyben pozitív programot is adva – „a belső konszolidáció". „Ha [...] Magyarország itt áll, mint a belső rendnek, mint az összes produktív erők összefoglalásának és munkába helyezésének, mint a nemzeti szolidáris politikának [...] és az egy cél felé való törekvésnek mintaképe: akkor megnyertük a partit, mélyen tisztelt Nemzetgyűlés, különben pedig elvesztettük."[587] Csáky Imrének és Bethlen Istvánnak, akik május 15-én utaztak haza Párizsból, ugyanez volt a véleményük.

A kormány május 18-án értesítette Millerand elnököt álláspontjáról. A kormányfő és a Teleki által aláírt dokumentum egyrészt leszögezte, hogy a kormány maga is teljes mértékben osztja azokat a bírálatokat és ellenvetéseket, amelyeket a békedelegáció Párizsban felvetett. Ugyanakkor közölte azt is, hogy „az ország súlyos helyzetének teljes tudatában" úgy ítéli meg, hogy „nem térhet ki a békeszerződés aláírása elől".[588] Ismeretes módon erre végül június 4-én került sor a versailles-i kastélykert Grand Trianon nevű palotájában.

A békeszerződés aláírásának napján egész Magyarország gyászolt. Az iskolákban és a hivatalokban szünetet rendeltek el, az újságok

[586] Teleki Pál: *Válogatott politikai írások és beszédek.* Szerk. Ablonczy Balázs. Budapest, 2000, Osiris Kiadó, 179.

[587] *Nemzetgyűlési napló, 1920–1922.* III. 1920. május 26. 85–87.

[588] Raffay Ernő: *Trianon titkai,* i. m. 132–133.

gyászkeretben jelentek meg, a zászlókat félárbócra eresztették. A boltok közül is csak azok nyitottak ki, amelyek élelmiszert árultak. Fekete szalaggal vagy zöldgallyas jelvénnyel a kabátjukon az emberek már a kora reggeli óráktól gyülekezni kezdtek a Hősök terén. A tömeg fél 9-kor indult meg, és kezdett hömpölyögni az Andrássy úton és a vele párhuzamos utcákon a Belváros felé. A menet élén hatalmas táblákat vittek „Délmagyarország", „Északmagyarország", „Erdély" felirattal. Fölváltva a *Himnuszt*, a *Szózatot* és a *Kossuth-nótát* énekelték, s olykor tiltakozó jelszavakat skandáltak: „Le az antanttal!", „Nem béke ez!", „Igazságot Magyarországnak!" stb. 10 órakor, mielőtt az ünnepi istentisztelet megkezdődött volna a bazilikában, megkondultak a főváros összes harangjai, megálltak a villamosok és öt percre a vonatok is az egész országban. A katolikus szertartással egy időben könyörgő istentiszteletet tartottak a Deák téri evangélikus, a Kálvin téri református és a Hold utcai unitárius templomban.

Az istentiszteletek végeztével, 11 óra 5 perckor összeült a nemzetgyűlés. Rakovszky Iván házelnök rövid beszédet mondott. Kijelentette, hogy a békeszerződés „úgy erkölcsi, mint anyagi tekintetben oly lehetetlenségeket tartalmaz, amelyek meg nem valósíthatók". A képviselők hangos egyetértésétől kísérve ezt követően az „elszakított országrészek" lakosságának „üzent": „ezerévi együttlét után válnunk kell, de nem örökre. E pillanattól kezdve minden gondolatunk, éjjel-nappal minden szívdobbanásunk arra fog irányulni, hogy régi dicsőségben, régi nagyságban egyesülhessünk velük." A képviselők felállva és tapsolva fejezték ki egyetértésüket az elnökkel, aki 11 óra 15 perckor berekesztette az ülést.[589]

A június 4–5-i sajtócikkeket ugyanez a hangütés – a békeszerződés teljes elutasítása és gyors megsemmisülésének biztosra vétele – jellemezte, az egyes lapok politikai beállítottságának és az újságírók alkatának megfelelő kisebb-nagyobb eltérésekkel. „A bosszúállás diktálja reánk a versailles-i békét, és ez a béke éppen ezért nem béke, és éppen ezért kell összeomlania, amint az elmék kitisztulnak és a szemekről lefoszlik a bosszú véres felhője" – írta a szociáldemokrata *Népszava*. A konzervatív-liberális *Pesti Napló* szerint a régi ország valamennyi állampolgára – tekintet nélkül nemzetiségére – „harsogva kiáltja a népeknek és az egeknek, hogy az a béke, amelyet [...] rája kényszerítenek, nem béke, számára az nem életet, hanem becstelen halált jelent", amelyet éppen ezért nem lehet tudomásul venni. „Az ezeréves Magyarország [...] június 5-én és azon túl is élni fog:

[589] *Nemzetgyűlési napló, 1920–1922.* III. 1920. június 4. 216.

szuronyvonalak elzárhatják tőlünk ideiglenesen testvéreinket, ezek a vonalak mihamar el fognak olvadni, Szent István koronájának köve ismét ragyogni fog, s 1920. június 4-ike nem lesz egyéb, mint egy rút emlék." A jobboldali-keresztény sajtó még patetikusabban, számos esetben Jézus keresztre feszítését metaforizálva írt az eseményről. „Emelt fővel állunk a minket megalázó egész világ erejének nyomása alatt. Meggyalázott minket Európa, melyet egy évezreden át védelmeztünk a barbár Kelet meggyalázó ostromai ellen. Lábbal tiportak, szétszaggattak, halálra ítéltek, megosztoztak egy gyönyörű országon, mint egykor a Megváltó palástján a gonoszok, de megtépve, megcsúfolva is tudjuk, hogy a lehetetlenből soha nem lesz lehetséges: Magyarország él és megmarad. A magyarok országában húszmillió ember örök testvérisége tiltakozik az ellen, ami ma a Nagy Trianonban történt a béke nevének örve alatt. A magyar fájdalom hangja végigsikolt az érzéketlen világon, s a jövendő felfigyel a meg nem hallgatott igazság közeledő diadalának szavára" – olvasható például a *Nemzeti Újság*ban. Olyan cikk, amely differenciálni akart és merészelt volna a békerendezés egyes elemei között az igazságosság és az igazságtalanság fokozatai szerint, ezen a napon nem jelent meg a magyar sajtóban. Tartalmi különbség az egyes orgánumok között legfeljebb annyiban mutatható ki, hogy a baloldali lapok – *Népszava, 8 Órai Újság* – nagyobb hangsúlyt helyeztek a belső konszolidáció, a „békés építőmunka" fontosságára, mint a kardcsörtető jobboldaliak.[590]

A bukaresti román lapok – ugyancsak pártállástól függetlenül – ezzel szemben egy több évszázados és égbekiáltó igazságtalanság szükséges és elkerülhetetlen orvoslásaként értékelték a békeszerződést, és annak területi döntéseit örök időkre szóló érvénnyel ruházták fel. „Az 1918-ig létező mesterséges állam, amelyben sok millió különböző nemzetiség nyögött nehéz iga alatt, s az állam csak belső elnyomással és külső agresszióval [...] tarthatta fenn magát – olvasható az *Universul*ban –, megszűnt", és „Helyette egy olyan Magyarország maradt, amely a magyar nép számának és jelentőségének megfelelő". „Ha vezetői felismerik, hogy a múltba való visszatérés az emberi lehetőségeken kívül áll, és arra törekszenek, hogy a magyar népet felvilágosítsák erről, akkor nincs miért félniük szomszédaiktól, és főleg Romániától."[591] A Nemzeti Demokrata Párt lapjának *(Neamul Românesc)* főszerkesztője, Nicolae Iorga hasonló szellemben írt. A trianoni békeszer-

[590] Valamennyi idézett cikket közli Gerő András (szerk.): *Sorsdöntések*, i. m. 259–287.
[591] Pacea cu Ungaria. *Universul*, 1920. június 11.

ződéssel – vont mérleget – bebizonyosodott, hogy „egy évszázadok óta penészedő korbács által létrehozott építmény nem tartható fenn a mai világban", és hogy „az egyetlen igazságos határozat" született „a sok száz éves konfliktus megoldására".[592] A szocialista beállítottságú *Adevărul* elsősorban a magyarok „barbárságát", „sovinizmusát" és „gőgösségét" ostorozta, amely képtelenné teszi őket annak belátására, hogy „az ezeréves Magyarország feldarabolása" nem „bűn", hanem a történelem parancsa, mert „A vad dinasztiák ideje elmúlt, és minden nemzetiség megkapta a jogát, hogy etnikai határain belül éljen". És ez így is fog maradni. „Azt álmodni, hogy Magyarország határai valaha még a Kárpátokig érhetnek, abszurd álom, utópia, és álom marad, míg a világ világ, mert ehhez előbb az egész román nemzetnek el kellene tűnnie, és ez nem fog bekövetkezni! [...] A magyarok legyenek biztosak abban, hogy semmi etnikai alapú joguk nincs Európában, ugyanis Ázsiából jöttek, pont úgy, mint a törökök vagy a bolgárok, s hogy Nagy-Romániát, ahogy az elnyomott népeket felszabadító háborúban létrejött, senki nem fogja tudni feldarabolni. Egységes és elválaszthatatlan marad addig, amíg a román nép létezik."[593]

A békeszerződés törvényerőre emelkedéséhez szükséges volt kölcsönös ratifikálása. Az október 26-án benyújtott törvénytervezetet a magyar nemzetgyűlés több napon át vitatta, és november 15-én fogadta el. A 209 képviselő háromnegyede – Teleki kérését és javaslatát megfontolva – végül az „eszére", és nem a „szívére" hallgatott. Mintegy ötvenen azonban – köztük herceg Windischgrätz Lajos, gróf Sigray Antal és őrgróf Pallavicini György – kivonultak a teremből, és távollétükkel tiltakoztak az aktus ellen. A kormányzó még ugyanezen a napon kihirdetési záradékkal és kézjegyével látta el az okmányt.

A szövetséges és társult hatalmak 1921 tavaszán és nyarán ratifikálták az okmányt. A brit parlamentben ez ismét vitákra adott alkalmat. A szópárbajban pró és kontra még egyszer elhangzott mindaz, ami a háború alatt a Monarchiával, majd 1918-tól az utódállamokkal, illetve a magyar határokkal kapcsolatban jóslatként, kritikaként vagy aggodalomként néhányszor már megfogalmazódott. Közeledés azonban a „magyarbarátok" és a Foreign Office között nem jött létre. Lord Curzon kitartott amellett, hogy a nagyfokú etnikai keveredés miatt Közép- és Kelet-Európában jobb határokat lényegében nem lehetett húzni. Az ellentábor szerint viszont

[592] Nicolae Iorga: Pacea cu Ungaria. *Neamul Românesc*, 1920. június 9.
[593] Constantin Toplicescu: Aiurări ... ungureşti. *Adevărul*, 1920. június 10. 1.

a nemzetiség és az önrendelkezés elveit sokszor olyan esetekben is sutba dobták, amikor pedig kifejezetten könnyű lett volna érvényesítésük. A vitát követő május 5-i szavazáson a brit honatyák többsége Lord Curzont támogatta, vagyis a magyar békeszerződés elfogadására szavazott.[594]

A francia alsóház 1921. június 7-én döntött a szerződés elfogadásáról. Párizsban – nem meglepő módon – még nagyobb többséggel, 478 szavazattal 74 ellenében fogadták el az előterjesztést. Említésre méltó azonban, hogy még azok körében is, akik megszavazták a javaslatot, akadtak kritikus szemű bírálói a szerződésnek. Közéjük tartozott maga az új miniszterelnök, Aristide Briand, az európai megbékélés és együttműködés elkötelezett híve, későbbi Nobel-békedíjas is. „Ki vonná kétségbe – ismerte el beszédében –, hogy a magyar határ megállapítása némileg önkényesen történt? Elég ránézni egy térképre, végigkövetni ezt a határvonalat, amely egyébként egyáltalán nem végleges, hogy azonnal lássuk: egyáltalán nem az igazságot szolgálja. Itt relatív megoldásokkal állunk szemben. Azt kell eldönteni, hogy eléggé a méltányosságon alapulnak-e ahhoz, hogy megelégedjünk velük." Briand a francia honatyák többségével együtt igennel szavazott erre a kérdésre, ahogy július 11-én a szenátus tagjai is. A Millerand–Paléologue-féle irányvonal képviselőihez hasonlóan Briand is úgy vélte, hogy a „határhibák korrigálására" a régió államai között kialakítandó szoros gazdasági együttműködés teremtheti meg az alapot.[595]

1921 nyarára Olaszország, Japán és a kisebb hatalmak is ratifikálták a magyar békeszerződést, és az erről szóló okmányt megküldték a Nagykövetek Tanácsának. A ratifikációs okmányok kicserélése július 26-án történt meg a francia Külügyminisztérium épületében. A békeszerződés hivatalos kihirdetésére Budapesten 1921. július 31-én került sor. A *corpus juris*ba 1921. évi XXXIII. törvényként „cikkelyezték be" az okmányt.[596]

A békeszerződés aláírói és ratifikálói közül az egyik főhatalom, az Egyesült Államok hiányzott. Ez – mint már utaltunk rá – a békekonferencia számos döntésének elvtelensége miatti amerikai elégedetlenséggel magyarázható. Ezért Amerikával különbékét kötött Magyarország. Ezt az okmányt 1921. augusztus 29-én írta alá az Amerikai Egyesült Államok

[594] Roland E. L. Vaughan Williams (szerk.): *The Hungarian Question,* i. m. 193–229.

[595] Zsoffai Andrea: Trianon francia szemmel. In Kiss Károly – Lovas Krisztina (szerk.): *Történelem és nemzet. Tanulmányok Galántai József professzor tiszteletére.* Budapest, 1996, ELTE Eötvös Kiadó, 368–369.

[596] Térfi Gyula (szerk.): *Magyar Törvénytár. 1921. évi törvénycikkek.* Budapest, 1922, Franklin Kiadó, 197–250.

magyarországi megbízottja és gróf Bánffy Miklós magyar külügyminiszter. A megállapodás értelmében az Egyesült Államok élvezte mindazokat a jogokat és előnyöket, amelyeket javára mint szövetséges főhatalom számára a békeszerződés megállapított, ugyanakkor annak számos részét nem ismerte el. Magyar szempontból különösen fontos volt, hogy a szerződés II. részére, vagyis a határokra vonatkozólag Washington nem vállalt „semminemű kötelezettséget". Ezen okmány nemzetgyűlési elfogadására 1921. december 13-án, a megerősítő okiratok kicserélésére december 17-én került sor. Becikkelyezése – 1921. évi XLVIII. törvényként – ugyanezen a napon történt.[597]

[597] Uo. 422–425.

„MIT KELL TENNI?"

A békeszerződés 1920. június 4-i aláírása véget vetett a jövőre vonatkozó addigi államjogi bizonytalanságnak. Bizonyossá vált, hogy az 1919. június 13-i Clemenceau-jegyzékben közölt határvonalon a magyar békedelegáció semmit sem tudott változtatni. Vagyis nemcsak a történeti Erdély, hanem a Bánság kétharmada, valamint Szatmárnémeti, Nagykároly, Nagyvárad, Arad és az e városokat övező partiumi sáv is Románia része lesz. Ez a helyzet indokolttá tette az addig követett és a magyar kormány által is támogatott passzivitási politika újragondolását. Bár a tisztviselők és a közalkalmazottak kisebb része már korábban beletörődött az impériumváltásba, és ebből kifolyólag letette a román hatóságok által követelt hűségesküt, a többség kitartott a magyar állam iránti lojalitása mellett, és vagy hűségeskü nélkül végezte tovább munkáját, vagy vállalta az elbocsátással járó egzisztenciális következményeket. Az utóbbiak közül többen – 1918-ban 41 ezren, 1919-ben pedig 33 ezren – Magyarországra települtek, mások – mint erre már hoztunk példákat – az államtól független polgári foglalkozást kerestek maguknak, ismét mások pedig a Budapestről titokban érkező segélyekből éltek. Ezek a pénzek, amelyek folyósítását a minisztertanács 1919. december 15-én megerősítette, és a különböző üzenetek, amelyeket részben a magyar mozdonyvezetők, részben külön futárok hoztak és vittek, többnyire Kolozsvárra futottak be, ahol Grandpierre Emil volt kormánybiztos, Kolosváry Bálint, az egyetem rektora, Költő Gábor bíró, Papp Antal egykori miniszteri tanácsos, Nagy László ügyvéd és segítőik osztottak szét, illetve juttattak el a címzettekhez.[598]

A békeszerződés aláírását követően az Erdélyt elhagyók száma jelentősen megugrott: 1920 végéig több mint 70 ezren települtek át Magyarországra. Az Erdélyből, a Felvidékről és a Délvidékről érkezők – 1921-re összesen már több mint 400 ezer fő – kulturált elhelyezése és megfelelő ellátása meghaladta a háború, a forradalmak, a katonai megszállás és a területi

[598] MNL OL. K. 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1921. február 24.

elcsatolások következtében súlyos gazdasági nehézségekkel küzdő ország anyagi lehetőségeit. A menekülteknek nevezett repatriálók vagy optánsok többsége a nagyvárosok pályaudvarain vesztegló vagonokban, városszéli barlanglakásokban és iskolák tornatermeiben lakott, és szükségkonyhákon étkezett. Ezért Bethlen István javaslatára, aki 1920 második felében és 1921 elején az Országos Menekültügyi Tanács elnöki posztját is betöltötte, a minisztertanács 1920. október 19-én úgy döntött, hogy korlátozza az áttelepülők számát. Az ellátási és elhelyezési nehézségek mellett fontos szempontként merült fel az is, hogy ha az áttelepülés ilyen ütemben folytatódik, akkor „a megszállott területek magyarsága teljesen kipusztul". Mindezek miatt a továbbiakban csak a következők kaptak beutazási engedélyt: a formálisan kiutasított személyek, azok a családfők, akiknek a családja már korábban átjött vagy itt rekedt, akiknek a szakértelmére a kormány igényt tartott, s végül a felsőfokú tanulmányokra készülő fiatalok. Az intézkedések következtében az Erdélyből áttelepülők száma 1921-ben lecsökkent 20 ezerre, 1922-ben 13 ezerre, 1923-ban 7 ezerre, majd 1924-től évi 1000–1500 fő körül stabilizálódott.[599]

El kellett dönteni Budapesten azt is, hogy támogassák-e a passzivitási politikát és folyósítsák-e a fizetéseket vagy azok egy részét a továbbiakban is. A vezető politikusok véleménye ebben a kérdésben megoszlott. Huszár Károly miniszterelnök már az 1920. január 3-i kormányülésen úgy foglalt állást, hogy a tisztviselők esküdjenek hűséget az új államoknak. Részben azért, mert minden tekintetben helyes, ha az új állami adminisztrációban nagy számban lesznek magyarok is, részben pedig azért, mert „az állam pénzügyi forrásai nem lesznek elegendők arra, hogy elszakadt véreink megélhetését [...] biztosíthassák". Bethlen István ugyanekkor úgy vélte, hogy „utasítást mi nemigen adhatunk", a döntést „minden egyes tisztviselő lelkiismeretére kell bízni".[600] A hónap végén újra visszatértek az ügyre, s akkor úgy foglaltak állást, hogy bizalmasan közölni kellene a habozó tisztviselőkkel: tegyék le az esküt, s ezt, ha fordul a kocka, nem fogják „rossz néven venni".[601] Érdekes, hogy ezt ekkor Teleki Pál is támogatta, ám fél évvel később, már a békeszerződés aláírása után „Erdély tekintetében a passzivitást" ajánlotta. Álláspontját akkor azzal indokolta, hogy Kolozsváron Grandpierre „nagyon jól megszervezte az ellenállást",

[599] Uo. 1920. október 19. Vö. Mikó Imre: *Huszonkét év*, i. m. 16–17.

[600] MNL OL. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1920. január 3.

[601] Uo. 1920. január 21.

és „Az erdélyiek maguk a passzivitás mellett vannak".[602] A dilemma eldöntésében nagy szerepet játszott, hogy 1920 szeptemberében Erdélyben valutareformot hajtottak végre, a magyar korona pedig fokozatosan elértéktelenedett. A passzivitás anyagi bázisa tehát egyre inkább összeszűkült, illetve értékét vesztette.

A magyar kormány dilemmáitól nem függetlenül az erdélyi magyar vezetők és tisztviselők jelentős része is őrlődött passzivitás és aktivitás között. Bár Nagyszebenben már 1919 áprilisában megjelent egy olyan új magyar lap *(Új Világ)*, amely a gyulafehérvári határozatok alapjára helyezkedve a beilleszkedés politikáját hirdette, és programszerűen vallotta, hogy „Az új állam része akarunk lenni", ennek szerzőit és kiadóit a magyar közvélemény bázis nélküli renegátoknak tekintette, és valószínűleg nem alaptalanul gondolták róluk, hogy a Román Nemzeti Párt, illetve a Kormányzótanács fizetett ügynökei. Lényegében ugyanez mondható el arról a nyolc képviselőről és négy szenátorról is, akik függetlenként vagy a magát Magyar-Székely Nemzeti Demokrata Pártnak nevező fiktív tömörülés tagjaiként 1919 novemberétől „a magyar választók akaratát képviselték" a bukaresti parlamentben. Ez a tucatnyi ember – jelöli ki helyi értéküket a téma avatott kutatója – „legfennebb egy maréknyi karrieristát képviselt, vagy még annyit sem", s a parlament 1920. március 25-i feloszlatásával minden közéleti szerepük megszűnt.[603]

A passzivitás feladásának és a beilleszkedés politikájának első komolyan vehető képviselői nem ők voltak, hanem Bernády György, Marosvásárhely háború előtti képviselője, polgármestere és végül főispánja – a város sikeres modernizálója. Az 1918–1919-es forradalmi időszakot Bernády a fővárosban töltötte, ahonnan csak 1919. június második felében tért haza. Közel egyéves tájékozódás után 1920 májusában, tehát a békeszerződés de facto véglegesítésének napjaiban határozta el magát arra, hogy nyílt levélben szólítsa fel erdélyi honfitársait az új helyzettel való kényszerű megbékélésre. Terjedelmes írásának első részében a megelőző hónapok történetét tekintette át. Ebben – Tormay Cecilhez hasonlóan, de nála valamivel visszafogottabb stílusban – a háború elvesztéséért és az ország feldarabolásáért egyaránt a forradalmak „könnyelmű", „léha",

[602] Uo. 1920. június 12.

[603] Fodor János: Bernády az Országos Magyar Pártban. In Pál-Antal Sándor – Nagy Miklós Kund – Fodor János (szerk.): *Bernády, a városépítő*. Csíkszereda, 2015, Alutus Kiadó, 278–280.

„hatalomhes", „tudatlan", „lármás" vezetőit, valamint az „itt menedéket talált, a nemzet zsírján élősködő idegenek seregét" tette felelőssé, akiknek az volt a céljuk, hogy „a fennállott állami és társadalmi rend teljes megsemmisítése után, egy a zavaros agyukban elképzelt, ízlésük szerinti világot teremtsék meg".

Hazatérésekor – indokolta visszatértét – az a gondolat vezérelte, hogy „az itteni románság és magyarság közötti rendkívül feszült, az utóbbi 1-2 év alatt ijesztő módon kiélesített, mindkét félre egyaránt káros viszony - bárhogyan dőljön is el a nagy pör, arra való tekintettel, hogy e két faj gyermekeinek éppúgy, mint a múltban, a jövőben is együtt kell ez áldott földön élniök – fokozatosan enyhítendő, a békés együttélés lehetőségének problémája minden kételyt kizáró módon mielőbb megoldandó, s ezt követőleg az itteni lakosság egyetemének nélkülözhetetlen fejlődését és haladását biztosítandó a meleg testvéri szereteten alapuló egyetértés és együttérzés készítendő elő." Ennek érdekében – folytatta gondolatmenetét – „Nekünk, magyaroknak be kell látnunk, hogy sürgősen fel kell hagynunk eddig tanúsított, indokolatlanul csak újabb és újabb áldozatokat igénylő magatartással". „Alkalmazkodnunk kell tehát a viszonyokhoz, s a nagy pör eldőltéig is bele kell illeszkednünk az adott helyzetbe." A hatékony fellépés érdekében – tért rá a konkrét teendőkre – fel kell hagyni minden régebbi pártoskodással, személyes vagy felekezeti gyűlölködéssel, és „rang, állás, foglalkozás, születés és vagyoni helyzetre való tekintet nélkül" „egy táborban" kell egyesülnie „minden magyarnak". Az így létrehozandó Magyar Nemzeti Pártnak – körvonalazta programját – „nemzeti, liberális és demokratikus alapokon kell nyugodnia"; „tőlünk egészen idegen jelszavak után futkosnunk, utópisztikus eszmék és irányzatok által magunkat elvakíttatnunk – tért vissza bevezető gondolataihoz – nem szabad, be kell látnunk, hogy a jövőben fokozottabb mértékben fognak bennünket a saját fajunk, anyanyelvünk érdekében jelentkező társadalmi és kulturális kötelezettségek terhelni". Világosan látta persze azt is, hogy az együttműködéshez a román fél akarata is szükséges. Ezért nekik is üzent. Őket arra figyelmeztette, hogy Nagy-Romániát nem elég deklarálni, meg is kell teremteni, és „ehhez a munkához megfontolt bölcsesség, előrelátó józanság, fáradhatatlan kitartás és óriási munkaerő igényeltetik. Ne vezettesse magát tehát a románság az eddig talán előnyösen kihasznált szenvedélyek által tovább, mert ha erőit, energiáját a rossz tanácsadóra hallgatva továbbra is a mi megalázásunkra, gyötrésünkre, igában tartásunkra fogja elfecsérelni,

képtelen lesz az annyi szerencsével megalapozott birodalmat kiépíteni, berendezni."[604]

Néhány nappal később Bernády egy rövidebb memorandumot is összeállított, melyet az Erdélybe látogató új miniszterelnöknek, Alexandru Averescunak adott át május 25-én. Ebben feltárta azokat a jogsérelmeket, amelyeket az erdélyi magyarság szenvedett el 1918 ősze óta, és azok sürgős orvoslását kérte a kormányfőtől. Megengedhetetlen – hangsúlyozta nagy nyomatékkal –, hogy magyarokat csupán azért, mert magyarok „heteken, hónapokon át lecsukva tartsanak, s közben megbotozzanak, megpofozzanak, véresre, nyomorékká, félholtra verjék őket". „Határozott, félre nem magyarázható választ, garanciákkal körülbástyázott biztosítékot kérünk a lehető legrövidebb időn belül" – követelte. Amíg ez nem történik meg, „harmonikus együttműködésről szó sem lehet". Ebben az összeállításában is utalt a román és a magyar nép egymásrautaltságára, és megismételte magyaroknak szóló javaslatát az egységes magyar nemzeti párt létrehozásáról. S ami saját személyét illeti: biztosította Averescut, hogy „hűséges polgára lesz annak az államnak", amelyhez szülőföldje tartozni fog. Vagyis Romániának.[605]

Bernády megszólalásai a román kormánykörökben pozitív visszhangot váltottak ki. Eltérően az addigi kollaboránsoktól neki neve, és nevének súlya volt, integrálását jelentős eredményként lehetett volna felmutatni ország és világ előtt. Június folyamán több vezető román politikussal tárgyalt, s a miniszterelnök állítólag képviselőséget is ajánlott neki. Bár Averescu június 27-én ígéretet tett rá, hogy az esküt letevő magyar tisztviselők szerzett jogai nem fognak elévülni, Bernády egyelőre elhárította az ajánlatot. Magyar részről viszont inkább elutasító, de legalábbis ellentmondásos volt a marosvásárhelyi politikus fellépésének fogadtatása. A partiumi *Nagyvárad* az erdélyi magyarság politikai ébredésének első jeleként üdvözölte, a baloldaliságáról ismert *Brassói Lapok* viszont úgy ítélte meg, hogy „Averescunak Bernády tálcán felajánlotta az erdélyi magyarságot".

Kolozsváron, ahol a Grandpierre körüli tisztviselői ellenállási csoport (Szellemi Front) még mindig tartotta magát, ugyancsak elutasító volt a fogadtatása. Grandpierre és más potens tényezők – például báró Szentkereszty Béla, Háromszék egykori főispánja és országgyűlési képviselője – úgy ítélték meg, hogy Bernády fellépése korai volt, mert a politikai szervezkedésnek még nincsenek meg a jogi feltételei, sok helyt még ostromállapot és cenzúra uralkodik; másrészt választásokra sincs kilátás, és arra sem, hogy a törvényhatóságok visszanyerjék autonómiájukat. A kolozsvári kikosarazásnak azonban volt egy másik nyilvánvaló oka is: a lokális féltékenység. Mint Grandpierre egyik cikkében meg is írta: az erdélyi magyarság szervezkedésének nem Marosvásárhelyről, hanem „Kolozsvárról kell megindulnia [...], mert Kolozsvár az erdélyi magyarság központja, nemcsak földrajzi, hanem kultúrájánál, intézményeinél, hagyományainál fogva is". Kellő támogatás hiányában Bernády kezdeményezése, amely az ősz folyamán már szervezeti kereteket is kezdett ölteni, az év végére így hamvába holt.[606]

Nem kellett azonban sokat várni, és néhány kolozsvári értelmiségi és közéleti személyiség is a passzivitás feladása és a beilleszkedés vállalása mellett szólalt meg. Ennek legfontosabb fórumává az 1918 decemberében indult demokratikus elkötelezettségű *Keleti Újság* vált, amelynek 1920. december 24-i szerkesztőségi cikke a trianoni békeszerződés budapesti ratifikációjára hivatkozva immár halaszthatatlan feladatként jelölte meg „az erdélyi magyarság politikai testületté szerveződésének szükségességét", és azt, hogy „ma már természetszerűen szervezett nemzeti szövetségben kellene állnia a magyarságnak".[607] Ezt a szerkesztőségi cikket másnap követte Paál Árpádnak, a lap munkatársának és korábban a Székely Köztársaság és az 1919-es Szellemi Front egyik kezdeményezőjének *A magyarság politikai aktivitása* című írása, amelyben egy Magyar Nemzeti Szövetség nevű szervezet megalakítását kezdeményezte. Ugyanebben a számban olvashatunk arról, hogy még újév előtt megjelenik a lap két szerkesztőjének, Paál Árpádnak és Zágoni Istvánnak, az 1918-as székely toborzási akció egyik kezdeményezőjének, valamint Kós Károlynak, az 1919-es Kalotaszegi Köztársaság spiritus rectorának közös röpirata az aktivitás mellett szóló érvekről és annak konkrét útjáról, módjáról.[608]

A *Kiáltó Szó* néven ismert röpirat valójában nem egy, hanem három írást tartalmaz. Kós Károlyét *(Kiáltó szó Erdély, Bánság, Kőrösvidék és*

[604] Bernády György: Nyílt levél. 1920. május 15. In Nagy Miklós Kund (szerk.): *Bernády György emlékiratok.* Marosvásárhely, 2007, Bernády György Alapítvány, 20–57.
[605] Uo. 3–18.

[606] Fodor János: *Bernády az Országos Magyar Pártban,* i. m. 295–311.
[607] Eljött a tettek ideje. *Keleti Újság,* 1920. december 24.
[608] Paál Árpád: A magyarság politikai aktivitása. *Keleti Újság,* 1920. december 25. Vö. Sipos József: A „Kiáltó Szó" és az Erdélyi Néppárt megalakítása. *Közép-Európai Közlemények,* 2009/2. 81–92.

Máramaros magyarságához!), aki János evangéliumának egyik mondatát („Én kiáltó szó vagyok a pusztában!") parafrazeálva immár nem valószínű lehetőségként, hanem bevégzett tényként „kiáltotta" oda a Romániához csatolt régiók magyarjainak: „A régi Magyarország nincs többé." Az új, a „megcsonkított" Magyarország pedig az erőszaknak engedve kinyilvánította: „Én rólatok, akiket erőszakkal leszakítottak rólam, lemondok. Ez az igazság! Aki mást mond: hazudik az; aki mást hiszen: álmodik az; aki másban reménykedik: délibábot kerget az." Kétéves hiábavaló reménykedés után ezért le kell vonni a tanulságot: „Dolgoznunk kell, ha élni akarunk, és akarunk élni, tehát dolgozni fogunk." Bernádytól eltérően Kós nem keresett felelősöket és nem jelölt ki bűnbakokat, hanem munkára és arra szólított fel mindenkit, hogy „viseljük sorsunkat, ahogyan az reánk méretett". Különbözött írása Bernády nyílt levelétől annyiban is, hogy nem jogvédelmet és igazságos elbánást várt az új többségtől, hanem „nemzeti autonómiát". „A fundamentum, amire nyugodt lelkiismerettel és bízó lélekkel építhetünk: kétmillió magyar.[609] [...] Velünk, Erdély magyarságával minden időben számolnia kell annak, aki szuverenitását reánk kiterjesztette. Számolnia kell Romániának is, ha azt akartja, hogy területi és népességben való gyarapodása erőgyarapodást is jelentsen, nem pedig fölös terhet, súlyos kölöncöt. [...] Alkudni nem fogunk. Elég erősnek érezzük magunkat, hogy nyíltan és őszintén beszéljünk, és a kijelentett alapon szilárdan megálljunk." Ezzel összefüggésben utalt rá, hogy az erdélyi magyarság nem egyszerűen „létszám", hanem „külön históriai egység ezer esztendő óta, saját, külön erdélyi öntudattal, önálló kultúrával, önérzettel". Ez a Trianon utáni regionális erdélyiség-eszme, az úgynevezett modern transzilvanizmus egyik első markáns megfogalmazása volt.[610]

Zágoni jóval hosszabb és kevésbé költői tanulmánya *(A magyarság útja)* az újkori magyar–román történelmi kapcsolatok áttekintésével kezdődött, és a „Mit kell tenni?" kérdésre adott válasszal folytatódott. Legelső teendőnek egy nemzeti kataszter elkészítését tartotta, amelybe mindazokat fel kívánta venni, akik magyarnak vallják magukat. Szavazataikkal

[609] A magyarok száma az 1910-es magyar statisztika szerint csak kevéssel haladta meg 1,6, az 1930-as román statisztika szerint pedig az 1,4 (anyanyelv), illetve, 1,3 milliót (nemzetiség).
[610] Kós Károly – Zágoni István – Paál Árpád: *Kiáltó szó: A magyarság útja: A politikai aktivitás rendszere.* Kolozsvár, 1921, Lapkiadó és Nyomdai Műintézet, 1–5. Vö. K. Lengyel Zsolt: Kós Károly és a Kalotaszeg 1912. A 20. századi transzilvanizmus kezdeteihez. In uő: *A kompromisszum keresése. Tanulmányok a 20. századi transzilvanizmus korai történetéhez.* Csíkszereda, 2007, Pro-Print Kiadó, 33–72.

ők döntöttek volna a nemzeti autonómia élén álló kolozsvári székhelyű magyar nemzetgyűlés összetételéről, amely a kulturális és egyéb nemzeti célok megvalósítása érdekében – az 1919-es kisebbségvédelmi szerződés előírásának megfelelően – akár adókat is kivethetett volna. „[...] a színmagyar vagy a többségben magyar lakosságú község és város közigazgatását a magyar nemzetgyűlés és annak végrehajtó szerve vezeti, ellenőrzi." Vegyes lakosságú területeken „különös gond fordítandó" „a kisebbségek jogainak sértetlen érvényesülésére". A hivatalos nyelv mindig a többségi lakosságé, ám a kisebbségek nyelvhasználati jogát is biztosítani kell. „A törvényhozás, igazgatás és bíráskodás munkájában a magyar nemzet magyarul vesz részt, s minden olyan törvényrendelet, utasítás, amely magyarokra is vonatkozik, magyarul közlendő a magyarokkal." Az iskolaügy teljes mértékben a nemzeti autonómiák hatáskörébe tartozik, az állam ebbe nem szólhat bele, ahogy az egyházak autonómiája is sérthetetlen. A rendfenntartó szervek szintén nemzeti alapon szervezendők meg. Magyar vidékeken magyar rendőrség és csendőrség alakíttatik, vegyes lakosságú területeken pedig arányszám szerint szerveződik meg a karhatalom. A Siguranța, vagyis a politikai rendőrség, amely „úgy az államra, mint a polgárságra káros, megszüntetendő".[611]

Kós Károly irodalmias és Zágoni István értekező prózáját Paál Árpád filozofikus eszmefuttatása *(A politikai aktivitás rendszere)* zárta. Paál alapgondolatai közé tartozott a „világdemokrácia eljövetele", „a Duna menti államok gazdasági egységének távlata, s ezen az egységen túl az Európai Egyesült Államok kialakulása", valamint az alsóbb társadalmi rétegek felemelkedése belső demokratizálás útján, amely azonban nem vezethet az addigi felső rétegek leigázásához. A tanulmány egyetlen praktikus jelentőséggel bíró része a székelyekkel foglalkozott. Paál tudta, hogy a kisebbségvédelmi szerződés a székelyeknek külön egyházi és iskolai autonómiát ígért. Ezért és a székelyföldi sajátosságok miatt indokoltnak tartotta, hogy a Magyar Nemzeti Szövetségen belül külön székely ügyosztályt állítsanak fel.[612]

A *Kiáltó Szó* szellemisége jól mutatta a három fiatal erdélyi értelmiségi idealizmusát, naivitását és annak a helyzetnek a nagyfokú félreismerését, amelybe a trianoni békeszerződéssel kerültek. A gyulafehérvári határozatok és az 1919-es kisebbségvédelmi szerződés alapján követeléseik java része ugyan indokoltnak tekinthető, ám abban reménykedni, hogy

[611] Kós Károly – Zágoni István – Paál Árpád: *Kiáltó szó,* i. m. 6–35.
[612] Uo. 36–48.

a román állam ezeket komolyan fogja venni, illúzió volt. A reálpolitikusok ezért nem ők, hanem Bernády György volt, és azok, akik 1921. január 9-én megalakították a Magyar Szövetség kolozsvári tagozatát, majd július 6-án magát a Magyar Szövetséget. Ennek elnökévé báró Jósika Samut, a főrendiház utolsó elnökét, ügyvezető alelnökévé Haller Gusztáv egykori polgármestert, alelnökének pedig többek között Grandpierre Emilt, Ugron István egykori diplomatát és Albrecht Lajos ügyvédet választották. A *Kiáltó Szó* szerzői közül Kós Károly kapott tisztséget, aki a szervezet titkára lett.

A Magyar Szövetség létrejötte az erdélyi magyarság önszerveződésének és az új helyzethez való alkalmazkodásának igen fontos lépése volt. Legalább ekkora, ha nem nagyobb jelentőséggel bírt azonban az is, hogy 1921 tavaszán mindhárom erdélyi magyar egyház vezetői – gróf Majláth Gusztáv Károly erdélyi, Glattfelder Gyula csanádi és gróf Széchenyi Miklós nagyváradi római katolikus püspökök, valamint Nagy Károly erdélyi református és Ferencz József unitárius püspök – letette a mindaddig megtagadott hűségesküt. Idős kora miatt utóbbi Kolozsváron, előbbiek Bukarestben, magának Ferdinánd királynak a kezébe. Példájukat a helyükön maradt és addig ellenálló tisztviselők és közalkalmazottak túlnyomó többsége is követte. Több mint kétéves átmeneti idő után az impériumváltás időszaka ezzel lényegében egész Erdélyben befejeződött; a passzivitás és az ellenállás korát az aktivitás és az együttműködés kora kezdte felváltani.[613]

[613] Mikó Imre: *Huszonkét év*, i. m. 19–26.

III. Trianon másodszor

ERDÉLY ÉS AZ ERDÉLYI MAGYAROK NAGY-ROMÁNIÁBAN

A Párizs környéki békék következtében a román állam területe a háború előtti 139 ezer négyzetkilométerről 295 ezer négyzetkilométerre, lakosságának száma pedig 7,6 millióról 16 millióra nőtt. Az új Románia ezzel – Lengyelország után – Közép-Kelet- és Délkelet-Európa második legnagyobb és legnépesebb állama lett. Az újonnan szerzett 156 ezer négyzetkilométerből és 8,3 millió lakosból a volt magyarországi területek – kerekítve – 103 ezer négyzetkilométerrel és 5,2 millió fővel, a korábban Oroszországhoz tartozó Besszarábia 44 ezer négyzetkilométerrel és 2,3 millió fővel, az Osztrák–Magyar Monarchia osztrák feléhez tartozó Bukovina pedig 10 ezer négyzetkilométerrel és 800 ezer fővel részesedett.[614]

Az 1930-as román népszámlálás szerint Nagy-Románia akkor 18 milliós lakosságából a román anyanyelvűek aránya 73%-ot, a román nemzetiségűek aránya pedig csaknem 72%-ot tett ki. A magyarok aránya 7,9, illetve 8,6%-ot, a németeké pedig 4,1, illetve 4,2%-os szintet ért el. A trianoni Erdélyen belül az arányok természetesen egészen más képet mutattak. Az 1910-es magyar népszámlálás szerint itt 2,8 millió (54%) román anyanyelvű állampolgár élt, akiknek a száma 1930-ra 3,2 millióra (58%) nőtt. A magyar anyanyelvűek száma ugyanakkor 1,6 millióról (31,6%) 1,4 millióra (26,7%) csökkent. A román lakosság ilyen mértékű növekedése és a magyar lakosság csökkenése részben a migrációs mozgásokkal (magyarok ki- és románok bevándorlása) magyarázható, részben pedig azzal, hogy a 193 ezer izraelita vallású megkérdezett túlnyomó többsége – eltérően 1910-től – ezúttal nem magyar anyanyelvűnek, illetve nemzetiségűnek, hanem – kifejezetten állami nyomásra – zsidónak vallotta magát. A román statisztikai felvétel módszereire, illetve a megkérdezettek alkalmazkodására vetett fényt az is, hogy a nem román anyanyelvű görögkatolikusok és

[614] Pándi Lajos (szerk.): *Köztes-Európa 1763–1993.* Budapest, 1995, Osiris–Századvég Kiadó, 402.

görögkeletiek száma 1910 és 1930 között 221 ezerről 85 ezerre csökkent. Mindezeket és a cigánysággal történt manipulációkat – román többségű megyékben románnak, a magyar többségűekben cigánynak minősítették őket – is figyelembe véve a romániai magyarság 1930-as lélekszáma valószínűleg elérte, sőt meg is haladhatta az 1,6 milliót. A német anyanyelvűek száma (540 ezer) és aránya (9,8%) 1910 és 1930 között nem változott, ami ugyancsak valószínűtlen.[615]

Nagy-Románia a többi balkáni országhoz hasonlóan alapvetően agrárország volt, ahol a mezőgazdaságból élő keresők aránya még 1930-ban is csaknem elérte a 80%-ot. Erdély ennél valamivel iparosodottabb és fejlettebb képet mutatott: ott az össznépességnek csak 70%-a, s a kereső népességnek a 76%-a élt őstermelésből. Bár az egyes népcsoportok foglalkozásszerkezeti arányai érdemben módosultak, leginkább polgárosult társadalmi szerkezettel továbbra is a németek, illetve az 1920-tól külön nemzetiségként szerepeltetett zsidók, a legkevésbé polgárosulttal pedig a románok rendelkeztek. 58%-os agrárlakosságukkal és 20%-os iparforgalmi népességükkel a magyarok a két véglet között foglaltak helyet. Erdély magasabb fejlettségi szintje minden más téren is megmutatkozott. Például abban, hogy bár az összromániai szántóterületnek csak alig 25%-a esett erre a régióra, a traktoroknak 45 s a cséplőgépeknek 43%-a.[616] Vagy abban, hogy a romániai iparvállalatok 42%-a működött Erdélyben, s ezekben az egész ország munkásságának 51%-a dolgozott. A városiasodás terén kiegyensúlyozottabb viszonyok érvényesültek. Míg egész Romániában a lakosság ötöde élt városokban, Erdélyben csak 17%-a. A 172 városi ranggal rendelkező település közül Bukarest lakossága 1918 és 1939 között 380 ezerről 870 ezerre nőtt, s még további 4 óromániai város lakossága haladta meg a 100 ezer főt. A 49 erdélyi város közül viszont egyedül Kolozsvár érte el ezt a szintet, s 50 ezernél többen is csak további 6-ban éltek.[617] A migrációs mozgások következtében több erdélyi város elveszítette magyar többségét, ám 19-ben még 1930-ban is 50% fölött éltek magyarok. Ezek közel fele (Csíkszereda, Gyergyószentmiklós, Kézdivásárhely, Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy, Székelyudvarhely) a Székelyföldön, majdnem fele a Partiumban (Arad, Felsőbánya, Nagyenyed, Nagykároly, Nagyszalonta, Nagyvárad, Szatmárnémeti, Szilágysomlyó), a többi (Bánffyhunyad, Dicsőszentmárton, Kolozsvár, Torda, Zilah) egy-egy magyar sziget központjában vagy román falvaktól körülvéve helyezkedett el.

[615] Diószegi László: A romániai magyarság története 1919–1940. In Diószegi László – R. Süle Andrea (szerk.): *Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989*. Budapest, 1990, Magyarságkutató Intézet, 16–18.

[616] Köpeczi Béla: Kitekintés: Erdély útja 1918 után. In uő (főszerk.): *Erdély története*, i. m. III. 1742–1744.

[617] Palotás Emil: *Kelet-Európa története*, i. m. 364–369.

Az új állam berendezkedésének és működésének alapelveit az 1923-ban elfogadott alkotmány jelölte ki. A regáti hagyománynak megfelelően a törvényhozás két házból tevődött össze: a képviselőházból és a szenátusból. A képviselőházat általános és titkos választójog alapján a 21 éven felüli férfiak választották négy évre. A 250 tagú szenátust részben a 40 év feletti férfiak választották, részben kinevezték őket. Hivataluk alapján tagjai voltak a felsőháznak az egyházi vezetők, az egykori miniszterek és a nyugalmazott tábornokok egy része. Ugyancsak az 1918 előtti törvényi szabályozás hagyományait követve az uralkodót rendkívül kiterjedt jogokkal ruházták fel. Ő nevezte ki és mentette fel a kormányokat, bármikor feloszlathatta a parlamentet, és a törvényhozás döntéseivel szemben korlátozás nélküli vétójoggal rendelkezett. Ő adományozta a katonai rendfokozatokat, őt illette meg a pénzverés joga, és a bíróságok által kiszabott büntetéseket is enyhíthette vagy súlyosbíthatta. Előírták viszont számára, hogy csak görögkeleti vallású lehet. A királyi hatalom a Hohenzollern-Sigmaringen-ház egyenes ágú törvényes leszármazottjait illette meg, úgy, hogy a trón az elsőszülöttség szabálya szerint férfiról férfira öröklődött, a női leszármazottak teljes kizárásával. Fajra, nyelvre vagy vallásra való tekintet nélkül mindenki számára biztosította az alkotmány az általános állampolgári jogokat, sőt elvileg a sajtószabadságot is. A kisebbségi jogokról viszont egyetlen szót sem ejtett. Sem a gyulafehérvári határozat ígérvényeit, sem a kisebbségvédelmi szerződés előírásait nem tartalmazta. Ezzel szemben kimondta, hogy Románia egységes és oszthatatlan nemzeti állam, amely a regionalizmus és a helyi autonómiák bármely formáját kizárja. Az országot – részben a nemzetiségi arányok módosításának céljával is – 76 megyére *(judeţ)* osztották, amelyek élén a király által kinevezett prefektusok álltak. Ennek keretében tiszta magyar falvakat román többségű megyékhez csatoltak, a Székelyföld peremén fekvő román falvakat pedig a székely megyék részévé tették. Nagy-Románia soknemzetiségű jellege és regionális különbségei az alaptörvényben tehát semmilyen módon nem tükröződtek. Az egyházak vonatkozásában az alaptörvény világos hierarchiát állított fel. Leszögezte, hogy a román állam

uralkodó egyháza a görögkeleti, a „görögkatolikus egyháznak pedig elsőbbsége van a többi felekezet előtt".[618]

Az alkotmány markánsan román nemzeti jellege az 1923 előtti és utáni törvényhozást is jellemezte. Ebből számos kisebbség-, elsősorban magyarellenes diszkrimináció származott. Az egyik legfontosabb rendelkezés az 1919-től tartó előmunkálatok után végül 1921-ben elfogadott földreformtörvény volt. Ennek hivatalosan deklarált célját a kisbirtokos parasztság erősítésében és az 1918–1919-ben katonának állt önkéntesek megjutalmazásában jelölték meg, a valóságban azonban nagyon határozott román nemzeti, s Erdélyben kifejezetten magyarellenes jelleget öltött. A román szenátorok közül többen minden kertelés nélkül ki is mondták ezt a felsőházban. „Az erdélyi földreform által – jelentette ki például egyikük – nemcsak egy társadalmi igazságtalanságot orvosolnak, hanem az annyira elnyomott román elem kézzelfogható megerősítésének és felemelésének alapjait vetik meg. Az erdélyi földreformot elsősorban ebből a szempontból nemzeti vonatkozásban kell nézni."[619]

A törvény markánsan magyarellenes jellege számos területen megmutatkozott. Bár a közép- és nagybirtokok aránya a régi román királyságban magasabb (53%) volt, mint Erdélyben (45%), a kisajátítás felső határát a Regátban 2000 hektárban húzták meg, Erdélyben viszont semmiféle birtokmaximumot nem állapítottak meg. Ennek az lett a következménye, hogy az erdélyi magyar közép- és nagybirtokosságot gyakorlatilag kisemmizték. Észak-Erdélyben például az 500 holdon felüli magyar birtokok 90%-át, s a 100 és 500 hold közötti magyar birtokok 80%-át sajátították ki. A magyar egyházak és más közületek vagyonának nagy részét ugyancsak elkobozták. A három erdélyi magyar egyház összesen 371 ezer holdnyi birtokának például 84,5 %-át veszítette el, egészen jelképes kárpótlás fejében. Hasonló sorsra jutott az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület és más magyar szervezetek is. Különösképpen megmutatkozott a kétféle mérce a naszódi román határőrezred és a csíki volt I. székely határőrezred közösen kezelt vagyonához való eltérő viszonyulásban. Előbbiekét teljesen mentesítették

[618] Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*, Kolozsvár, 1944, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.T. 25–32., valamint Gotthold Rhode: Die südosteuropäischen Staaten von der Neuordnung nach dem I. Weltkrieg bis zur Ära der Volksdemokratien. In Theodor Schieder: *Handbuch der europäischen Geschichte*. 7/2. Stuttgart, 1979, Klett-Cotta, 1141–1142. és Balogh László. *Románia története*. Budapest, 2001, Aula Kiadó, 81–85.

[619] Venczel József: *Az erdélyi román földbirtokreform*. Kolozsvár, 1942, Minerva Kiadó, 40.

a kisajátítás alól, az utóbbiak 62 ezer holdnyi erdő- és legelőterületét viszont teljes mértékben elkobozták. Nemzeti szempontokat követtek a kisajátított birtokok tulajdonba adása során is, amelyre vonatkozó adatokat a román hatóságok éppen ezért nem közöltek. Az 1940-es bécsi döntés után összeállt adatsorok azonban jól mutatják ezt. Az Észak-Erdélyben földhöz juttatott parasztok közül ugyanis a románok száma 242 ezer (78%), a magyaroké 46 ezer (15%) és a németeké 16 ezer (5%) főre rúgott.[620] Nem egy magyar elemző, és nem magyar lapban, hanem a románbarátságáról közismert Robert Seton-Watson állapította meg a kolozsvári *Patria* című román lap hasábjain, hogy ez az „agrárreform nemcsak a magyar birtokosokat tette tönkre, hanem az egyházakon keresztül az egész magyar értelmiségi osztályt, és néha a nemzeti bosszú látszatát keltette".[621]

A közigazgatás és az egyéb közhivatalok románokkal való feltöltését már a nagyszebeni Kormányzótanács megkezdte 1919 elején, amely másfél éves működése során – kihasználva a magyar tisztviselők eskümegtagadását és passzív ellenállását – jelentős eredményeket ért el. 1920 áprilisában, amikor feloszlott, nem minden önelégültség nélkül állapíthatta meg: „A tisztviselők a legmagasabbaktól a legalacsonyabbakig legnagyobbrészt románok, akik pedig nem születés szerinti románok, hűségesen szolgálják a román államot a román vezető eszme szolgálatában. [...] Az egész városi és megyei tisztviselők már elavult választási rendszerét átszerveztük, és a kinevezési rendszerrel helyettesítettük." A magyar tisztviselők jelentős részének repatriálása és a román államnyelv kellő ismeretének hiánya miatti későbbi elbocsátások következtében 1930-ban a Romániához csatolt magyar területeken már csak 1500 magyar nemzetiségű tisztviselő dolgozott. Udvarhely megyében például, ahol a lakosság 96%-a a román statisztika szerint is magyar volt, már nemcsak a prefektus, hanem az 1930-as évektől valamennyi szolgabíró is a román nemzetiséghez tartozott. Az 53 községi és körjegyző közül ugyanitt 1935-ben 14, 1938-ban pedig már csak 2 volt magyar származású. Más közhivatalokban és értelmiségi pályákon hasonló tendenciák érvényesültek. A Legfelsőbb Bíróság és a Semmítőszék bírói között 1936-ban például egyetlen magyar sem akadt, s ugyanez volt a helyzet a vármegyék mezőgazdasági kamaráiban, valamint az újonnan kinevezett mérnökök és postai tisztviselők között is. A 98 erdélyi táblabíró

[620] Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok (1867–1940)*. Bern, 1989, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 305–313.

[621] Mikó Imre: *Huszonkét év*, i. m. 38.

közül 1936-ban 3 volt magyar és 83 román, a 269 törvényszéki bíró közül 13 magyar és 241 román, a 375 járásbíró közül 40 magyar és 294 román, s a 2125 bírósági tisztviselő közül 283 magyar és 1745 román. Magyar klientúrájuknak köszönhetően leginkább még az ügyvédek tartották magukat, ám a csökkenés körükben is szignifikánsnak nevezhető. Arad megyében például 1920 és 1935 között számuk 55-ről 38-ra, Bihar megyében 84-ről 39-re, Kolozs megyében 72-ről 48-ra, Maros-Tordában 58-ról 46-ra, Krassó-Szörényben 17-ről 8-ra esett vissza. A románok száma ugyanezen idő alatt Arad megyében 52-ről 123-ra, Biharban 41-ről 128-ra, Kolozs megyében 17-ről 168-ra, Maros-Tordában 16-ról 43-ra, Krassó-Szörényben 32-ről 168-ra emelkedett.[622]

Az iparosokat és a kereskedőket elsősorban a túladóztatás sújtotta. A román pénzügyminisztérium hivatalos kiadványa szerint Ó-Romániában e rétegek adója 1926-ig 11%-kal csökkent, Erdélyben viszont csaknem 25%-kal nőtt. A székely vármegyékben ennél is magasabb – Csíkban 31, Háromszéken 42%-os – emelkedést regisztráltak a statisztikák. És ezeket – eltérően a regáti gyakorlattól – túlnyomórészt be is hajtották. A magyar munkásságot az 1930-as évek közepéig külön diszkriminációk nem sújtották. A nemzeti munka védelméről szóló 1934-es törvény viszont, amely szerint a gazdasági vállalatoknál a személyzet (tisztviselők, szakmunkások, napszámosok stb.) 80 és az igazgatóság 50%-ának románnak kell lenni, az egész üzleti szférát érintette. Bár a törvény nem a román nemzetiségűek, hanem a román állampolgárok kvótáját írta elő, a gyakorlatban ez a magyar nemzetiségű magántisztviselők és munkások kiszorítását jelentette. A nagyvállalatok és gyárak tulajdonosai közül többen végre is hajtották ezt, ám egyáltalán nem mindenki. A kolozsvári bőrgyár (Dermata) vezérigazgatója és egyik tulajdonosa, az egyébként zsidó származású Farkas Mózes például inkább vállalta a kirótt büntetés megfizetését, de nem volt hajlandó elbocsátani magyar nemzetiségű munkásait.[623]

A modern tömegkommunikációs eszközök elterjedéséig az identitás kialakításának legfontosabb eszköze az iskola volt. Ezért törekedtek az 1918 előtti magyar hatóságok is a magyar nyelv és kultúra legalább alapfokú megismertetésére már az elemi iskolákban, s ezért vezettek be a román hatóságok is drasztikusan magyarellenes iskolaügyi törvényeket, illetve

[622] Uo. 178–179. és Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben,* i. m. 348–357.
[623] Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben,* i. m. 337–341.

gyakorlatot 1920 tavaszától kezdődően. Ennek első lépéseként az állami és községi fenntartású elemi iskolák tanrendjét több lépésben úgy alakították át, hogy a magyar nyelv tanítása egyre inkább visszaszorult. A magyar nyelvű oktatás elsorvasztását szolgálta az úgynevezett kultúrzónák létrehozása, amelyek közé a székely és a partiumi megyék is tartoztak, s ahová más vidékekről csábítottak magyarul nem vagy alig beszélő román tanítókat 50%-os fizetésemeléssel, kedvezményes nyugdíjjal és 10 hektár föld adományozásával. Mindennek az lett a következménye, hogy az 1497 állami iskolából 1922-ben már csak 600-ban, 1933-ban már csak 427-ben (10%) tanítottak magyarul vagy magyarul is. A későbbiekben tovább romlott a helyzet. Az 1934/1935-ös tanévben már csak 112, a következő tanévben pedig csak 44 magyar nyelvű állami elemi iskola vagy tagozat működött Erdélyben. Az állami iskolákba beíratott közel 100 ezer magyar tanulónak így csak töredéke – az 1930-as évek közepén 11 ezer, az évtized végén pedig mindössze 4500 – tanulhatott anyanyelvén. Csíkban és Maros-Tordában ekkor már egyetlen magyar nyelvű elemi sem működött, és Háromszéken is csak egy magyar tagozat. A magyar nyelvű alapoktatás tehát lényegében a vagyonuktól jórészt megfosztott és államsegélyben csak kivételesen részesülő magyar egyházi iskolákba szorult vissza. Ezek – a korszak elején 755, az 1930-as évek közepén 822 – azonban a legjobb esetben is csak 80–100 ezer fő befogadására voltak képesek. Így az 1930-as évek közepén az állami iskolák magyar tagozatára a magyar gyerekeknek már csak 5,4%-a járt, a magyar nyelvű egyházi iskolákba 26%-a, s a többiek román iskolákba.

A középiskolák képzési nyelve terén hasonló tendenciák érvényesültek. A magyar tannyelvű középiskolák száma fokozatosan csökkent. Az 1920-ban még 147 magyar nyelvű középiskola (líceum, azaz gimnázium, polgári, tanítóképző stb.) száma 1928-ra 66-ra, 1938-ra pedig 48-ra olvadt. Ezek többségét az egyházak tartották fenn, amelyek identitásmegőrző és -építő szerepe ebben a vonatkozásban is rendkívül fontos volt. A magyar középiskolások száma az egyházak erőfeszítései ellenére 1920 és 1938 között mégis lecsökkent 33 ezerről 13 ezerre, s magyarul csak mintegy kétharmaduk végezte tanulmányait. Bármilyen tannyelvű középiskolába jártak is, a továbbtanulni szándékozó diákoknak 1924-től államilag kinevezett és természetesen románokból álló bizottság előtt kellett számot adni tudásukról románul vagy tolmács igénybevételével. Ezeken a vizsgákon a magyar gyerekek kétharmada általában elvérzett, ami jelentősen rontotta felsőfokú tanulmányaik megkezdésének esélyeit.

A magyar nyelvű felsőoktatás az egyházak teológiai főiskoláira szorult vissza. A kolozsvári magyar egyetemet már 1919. május 12-én átvette a román állam, s a következő iskolai tanévben román tannyelvű állami egyetemként kezdte meg működését. A magyar egyházak püspökei az anyanyelvű középiskolai tanárképzés biztosítása érdekében 1920 októberére megszerveztek egy bölcsészettudományi karból álló úgynevezett felekezetközi egyetemet, amelyet azonban a román hatóságok csak a tanév végéig hagytak működni, akkor mondvacsinált indokokkal bezárták. A kolozsvári egyetem mellett román tannyelvűvé vált az ugyancsak kolozsvári gazdasági akadémia és kereskedelmi akadémia, míg a nagyváradi és máramarosszigeti jogakadémiát, valamint a kolozsvári, nagyszebeni, szatmárnémeti és temesvári polgári iskolai tanárképzőket bezárták. A magyar fiatalok közül ezért sokan magyarországi egyetemeken szereztek diplomát. A kolozsvári és a másik három román egyetemen évenként mindössze tucatnyi magyar jogász, valamint féltucatnyi orvos és bölcsész végzett.[624]

A kulturális azonosság megőrzésében az iskolák mellett fontos szerep hárult az egyházakra is. Bár állami segélyekben alig részesültek, a magyar egyházi szervezetek lényegében zavartalanul működhettek, s az adott helyzetben ennek messze a hitéleten túlmutató jelentősége volt. A román hatóságok ugyanakkor következetesen törekedtek arra, hogy saját nemzeti egyházaik működési feltételeit javítsák. 1940-ig a két román egyház lényegében megduplázta struktúráját. 1918-ban az erdélyi ortodox egyház a nagyszebeni érsekségből (1864-ben emelték erre a rangra), valamint az aradi és a karánsebesi püspökségből (mindkettőt 1864-ben alapították) állt. 1920 után ezek mellé három új püspökséget szerveztek: 1920-ban a nagyváradit, 1921-ben a kolozsvárit és 1937-ben a máramarosit. Az erdélyi görögkatolikus egyház hierarchiájának élén a gyulafehérvár-fogarasi érsekség állt, amelyet 1853-ban emeltek erre a rangra, és emellett rendelkeztek három püspökséggel: a nagyváradival (1777-től), a lugosival (1853-tól) és a szamosújvárival (ugyancsak 1853-tól). Ezek mellé 1930-ban még egy további létesült Nagybányán. Vagyis az 1918-ban fennálló öt román püspökség 1940-ig kilencre gyarapodott. Nagy ütemben zajlott a templomépítés is. Az 1940-ben visszacsatolt területeken összesen 463 templomot

[624] Barabás Endre: *A romániai magyar nyelvű oktatásügy első tíz éve 1918–1928.* Lugos, 1928, Magyar Kisebbség és uő: *A magyar iskolaügy helyzete Romániában 1918–1940–1941.* Kecskemét, 1944, Szerző kiadása. Vö. Diószegi László: *A romániai magyarság története 1919–1940,* i. m. 22–32. és Balogh Júlia: *Az erdélyi hatalomváltás és a magyar közoktatás 1918–1928.* Budapest, 1996, Püski Kiadó.

létesítettek, amelyek közül 272 a görögkatolikus, 191 pedig a görögkeleti egyházhoz tartozott. Nyilvánvalóan asszimilációs szándékkal ezek közül 120 a minimális román lakosságú Székelyföldön épült.[625]

A szimbólumok kiemelt szerepe a nemzeti hovatartozás megélésében és kifejezésében már az impériumváltás éveiben megmutatkozott. Miként az is, hogy az egyik közösség milyen nehezen – sőt olykor egyáltalán nem – volt képes tolerálni a másik csoport jelképeit. A hatalomváltás utáni Nagy-Romániában ez annyiban változott, hogy a román nemzeti szimbólumok állami jelképekké, a magyarok pedig államellenesnek deklarált és ezért tiltott jelentéshordozókká váltak. Ez a magyar színek használatának és a magyar himnusz éneklésének elutasításában, valamint a magyar történelem nagyjait ábrázoló köztéri szobrok eltávolításában egyaránt megmutatkozott. Leginkább a magyar zászló és a kokárda használatát üldözték. Ezek kitűzéséért, illetve viseléséért szigorú büntetés járt. Alkalmanként még azokat is megbüntették, akik virágbokréta formájában vagy népművészeti alkotások motívumai között alkalmazták a piros, fehér, zöld színeket. A himnusz éneklését fokozatosan tiltották be. Először csak köztereken és rendezvényeken nem engedélyezték, majd 1923-tól már a templomokban sem. Ezt azzal indokolták, hogy a magyar himnusz sorai „a román nép hazafias érzelmeit érinthetik", és ily módon interetnikus konfliktusokat idézhetnek elő. A magyar köztéri alkotások eltüntetése Petőfi Sándor szobrának a ledöntésével kezdődött 1919. május 13-án Marosvásárhelyen. Ezt 1920. május 13-án Kossuth Lajos nagyszalontai szobrának eltávolítása követte. A következő években erre a sorsra jutott a kolozsvári Széchenyi-mellszobor, a máramarosszigeti honvédemlékmű, a nagyváradi Szent László-szobor, amely a püspökség udvarára került, a nyárádszeredai Bocskai-szobor, a tizenhárom aradi vértanú emlékműve, a zilahi Wesselényi-szobor és még sok más köztéri alkotás. A marosvásárhelyi kultúrpalota csodálatos üvegablakai megmaradhattak, csupán a Bocskai Istvánt, Bethlen Gábort, Kossuth Lajost és Deák Ferencet ábrázoló üvegfestményeket távolították el. A kolozsvári Főteret díszítő Mátyás-szobor eltüntetése ugyancsak felmerült, ám ez végül lekerült a napirendről. Fadrusz János impozáns alkotása annak köszönhette megmenekülését, hogy Mátyást kinevezték a román történelem hősévé, és talapzatára Matei Corvinul névtáblát helyeztek el.[626]

[625] Sárándi Tamás (szerk.): *Levezényelt visszacsatolás. A magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben, 1940.* Csíkszereda, 2016, Pro-Print Kiadó, 96.

[626] Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben,* i. m. 518–522.

A nemzeti szimbólumoktól eltérően a magyar nyelvet nem lehetett megsemmisíteni. Arra azonban folyamatosan törekedett a kormányzat, hogy a közélet különböző színterein visszaszorítsa használatát. 1920 áprilisáig, amíg a Kormányzótanács 1919. január 24-i I. számú dekrétuma volt érvényben, a magyar nyelv jogállása megegyezett azzal, amit az 1868-as nemzetiségi törvény a nem magyar nyelvek számára biztosított. Vagyis a hatóságok magyar nyelvű beadványokat is elfogadtak, és magyar nyelvű panaszokat is meghallgattak. Ezt követően azonban fokozatosan romlott a helyzet. Először, már 1921-ben a bíróságokat kötelezték arra, hogy csak a román nyelvet használhatják, szóban és írásban egyaránt. 1922-ben ezt kiterjesztették a telekkönyvi hatóságokra, majd egyre több területre, például a hadseregre, a vasutakra és a postára. A hivatalokban egyre gyakrabban jelent meg a figyelmeztetés: „Csak románul beszéljenek!" 1936-tól a közigazgatásban a magyar nyelvet már csak a falusi tanácsokban lehetett használni, de a bírónak itt is azonnal románra kellett fordítani az elhangzottakat, s a jegyzőkönyvet is románul kellett vezetni. Ha a városi vagy megyei tanácsokban magyarul beszélt valaki, az a szervezet feloszlatását vagy büntetést vonhatott maga után. „Szenvedtünk mi is egykor önöktől, szenvedjenek most maguk is." A magyar többségű Marosvásárhely városi tanácsának román tagjai ezzel az indoklással próbálták megakadályozni – sikertelenül – a jegyzőkönyvek két nyelven való közzétételét.[627] Különösen sérelmes volt a magyar helységnevek használatának akadályozása. Ezt először csak az újságok számára tiltották meg, majd utóbb már a magánleveleken is csak a román név szerepelhetett. A hely- és utcaneveket a magyar többségű településeken sem lehetett magyarul kiírni, s a magyar nyelvű cégtáblákért jóval nagyobb adót kellett fizetni, mint a román nyelvűekért. Így előbb a kétnyelvű, majd végül a csak román nyelvű cégtáblák váltak általánossá. Az üzleti könyveket ugyancsak román nyelven kellett vezetni. Az egyre szigorúbb nyelvrendeleteket az 1918 előtti helyzetre emlékező erdélyi vezetők egy része sem helyeselte. Alexandru Vaida-Voevod egy alkalommal például így fakadt ki: a nevek ilyen mértékű elnemzetlenítéséhez, vagyis elmagyarosításához annak idején „még a magyar sovinizmus sem folyamodott".[628]

A kulturális és ezen belül nyelvi románosítás tehát kétségkívül a román állam folyamatosan és egyre markánsabban érvényesülő céljai közé

[627] Fodor János: *Bernády György. Politikai életrajz.* Kolozsvár–Marosvásárhely, 2017, Lector Kiadó, 195.

[628] Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben,* i. m. 359–371.

tartozott. Helyi szinteken azonban nem mindenütt és nem egyformán érvényesült ez a törekvés. Számos példát ismerünk arra, hogy a hatóságok nem követelték meg szigorúan a román nyelv ismeretét és használatát, sőt előfordult, hogy az erdélyi románok demonstratív módon szolidarizáltak az állami elvárásoknak megfelelni nem tudó vagy nem akaró magyar kollégáikkal.[629]

Az 1923-as alkotmány úgy rendelkezett, hogy a sajtótermékek megjelentetéséhez „Semmiféle előzetes hatósági engedély nem szükséges", és „a sajtó soha nem helyezhető megintő eljárás alá". Bár a gyakorlat ennek igencsak ellentmondott – 1920–1922-ben és 1933 után az egész ország területén alkalmazták az előzetes sajtócenzúrát, és egyes körzetekben a két időszak között is –, a két világháború közötti erdélyi magyar nyelvű sajtó és irodalom virágzott. 1910 és 1935 között a magyar nyelvű időszaki sajtótermékek száma Kolozsváron 31-ről 88-ra, Temesváron 18-ról 50-re, Nagyváradon 16-ról 23-ra nőtt. Egész Erdélyben 1920 és 1940 között 37%-os volt a növekedés (1920: 136, 1940: 186). A kolozsvári *Ellenzék* és a *Keleti Újság,* a *Brassói Lapok,* a *Temesvári Hírlap,* az *Aradi Közlöny* és az *Aradi Friss Újság,* a *Nagyváradi Napló* és a szatmári *Friss Újság,* amelyek példányszáma 5 és 20 ezer között ingadozott, minden tekintetben felvették a versenyt a magyarországi regionális, sőt némely esetben a nagy fővárosi lapokkal is. A bulvár jellegű kolozsvári *Jó Estét* példányszáma ugyanakkor 25 ezer, a brassói *Népújságé* pedig 50 ezer körüli példányban fogyott el.[630]

Az írók kezdetben az 1916-ban alapított *Erdélyi Szemle* köré csoportosultak, amelynek utódaként 1921-ben megindult a *Pásztortűz,* előbb Reményik Sándor, majd Nyírő József szerkesztésében. Kós Károly, Paál Árpád és Ligeti Ernő 1924-ben megalapították az Erdélyi Szépmíves Céhet, amely 1944-ig 166 művet adott ki, s amelyhez kötődve 1928-ban újabb rangos irodalmi folyóirat indult útjára: a transzilván szellemiségű *Erdélyi Helikon.* A társadalomtudományi folyóiratok közül kiemelkedett a lugosi *Magyar Kisebbség,* melyet Jakabffy Elemér és társai szerkesztettek, és a markánsan baloldali kolozsvári *Korunk,* amelyet Dienes László alapított 1926-ban, majd 1929-től 1940-ig Gaál Gábor szerkesztett. A magyar nyelvű színjátszás fenntartása terén Janovics Jenő szerzett elévülhetetlen érdemeket. Bár a régi Magyar Nemzeti Színházat a román hatóságok már

[629] Egry Gábor: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944.* Budapest, 2015, Napvilág Kiadó, 357–465.

[630] Fleisz János: *Az erdélyi magyar sajtó története 1890–1940.* Pécs, 2005, Pro Panonnia, 80–185.

1919 májusában átvették, és román nyelvűvé tették, a sétatéri színkörben folyamatosan tartottak magyar nyelvű előadásokat. Különböző vándortársulatok emellett nagyobb magyar városokban is rendszeresen felléptek.[631]

A magyarság érdekeit politikai szinten az 1920-ban megszerveződött Magyar Szövetség, majd miután ezt betiltották, 1922-től az Országos Magyar Párt képviselte. Ennek elnöke haláláig, 1923-ig báró Jósika Samu, 1923-tól Ugron István, majd 1926-tól a párt 1938-as feloszlatásáig gróf Bethlen György volt. A párt alelnökeivel és vezetőinek többségével együtt ők valamennyien a hagyományos magyar politikai elit konzervatív-liberális értékrendjét képviselték, és a szervezet demokratikus jellegű megújításának, amelyre többek között Kós Károly és Paál Árpád törekedett, sikeresen ellenálltak. A párt két területen fejtett ki érdekvédelmi tevékenységet: a bukaresti parlamentben és a kisebbségvédelem nemzetközi fórumain. A román választási visszaélések miatt bukaresti képviseletük végig a magyarság számaránya alatt maradt. Mivel a magyar vezetőréteg ekkor még a passzivitás politikáját követte, s a választási névjegyzékekből a magyarok túlnyomó többségét egyszerűen kihagyták, az 1920. júniusi választásokon a magyarság még nem vett részt. Az 1922-es – sorrendben a harmadik – választáson már több, összesen 38 magyar jelölt indult, de csak egy, a Brătianu támogatását élvező Bernády György jutott be. Ez a demokratikus választási gyakorlatban elképzelhetetlen, különböző trükkök révén elért eredmény a kormányt is zavarta, ezért a pótválasztásokat úgy rendezték, hogy két másik képviselő is – Aradról Zima Tibor, Sepsiszentgyörgyről pedig Sándor József – bekerüljön a képviselőházba, s a szenátusban jusson hely három magyarnak, többek között Jósika Samunak. Az Averescu tábornok Néppártjával kötött 1923-as úgynevezett csucsai paktumnak köszönhetően a magyarság politikai képviselete a bukaresti törvényhozásban 1923-ban 26 főre emelkedett, akik közül 14-en a képviselőházban, 12-en a szenátusban kaptak helyet. A későbbiekben hasonló arányok érvényesültek. A legtöbb magyar képviselő – 19 – 1937-ben került a törvényhozásba.[632]

Az Országos Magyar Párt sohasem vett részt a kormányzati munkában, képviselői mindig ellenzéki pozícióból képviselték a magyar érdekeket. Felszólalásaikkal, a román politika magyarellenes jellegzetességeinek bírálatával azonban lényegében semmiféle eredményt nem értek el.

[631] Pomogáts Béla: *A transzilvánizmus. Az Erdélyi Helikon ideológiája.* Budapest, 1983, Akadémiai Kiadó.

[632] Diószegi László: *A romániai magyarság története 1919–1940,* i. m. 35–44.

A román többség mindig leszavazta őket, vagy szemforgató módon alaptalannak nevezte a bírálatokat. Amikor például Gyárfás Elemér szóvá tette a kultúrzónák ügyét és a székelyföldi magyar nyelvű oktatás elsorvasztását, román részről azt a választ kapta, hogy a székelyek valójában román eredetűek, s érthető, ha „ezeket mi most vissza akarjuk vezetni a román édesanyához". Amikor Sándor József az 1923-as alkotmányt bírálta, és annak kisebbségvédelmi klauzuláit hiányolta, Nicolae Iorga azzal vágott vissza, hogy „mint román visszautasítom, hogy leckét fogadjunk el a magyar nemzet egy képviselőjétől, amely nemzet minden eszközzel arra törekedett, hogy Magyarországon a román és a többi kisebbségeket elnyomja és elnemzetlenítse". Az 1930-as évek közepéig egyik román miniszterelnök sem ült le a magyar kisebbségi pártok vezetőivel, hogy meghallgassák és érdemben foglalkozzanak panaszaikkal. Az 1930-as évek közepén ugyan felmerült egy pártközi parlamenti bizottság létrehozásának ötlete a nemzetiségi kérdés megvizsgálására, ám a román ellenállás miatt ez is hamvába holt. Talán több eredményt lehetett volna elérni, ha a szász képviselői csoporttal sikerül együttműködést kialakítani. Ez viszont a szászok továbbra is románorientációs politikája miatt kívül esett a realitások körén. A Iorga miniszterelnöksége idején kisebbségi miniszterhelyettesi posztot is betöltő Rudolf Brandsch például azért tartotta ezt elképzelhetetlennek, mert a lojális német kisebbségtől eltérően a magyarság – deklarálta – „elsősorban külpolitikailag orientált, és határrevízióra gondol, úgyhogy számára a kisebbségi kérdés másodsorba kerül, és főleg csak agitációs eszközül értékeltetik".[633]

Elvileg nagy jelentőséggel bírhatott volna az 1938 májusában megalkotott kisebbségi statútum, amely számos területen próbálta orvosolni a kisebbségi sérelmeket. Megígérte például, hogy a felekezeti intézmények is részesülni fognak állami támogatásban, hogy ismét használhatók lesznek a magyar helységnevek és cégtáblák, a magyar szimbólumok stb. Ez azonban egyrészt nem minősült tételes jogszabálynak, vagyis az addigi, vele ellentétes szellemű törvények hatályát nem szüntette meg, másrészt időben egybeesett a politikai pártok feloszlatásával és a királyi diktatúra bevezetésével. Pozitív gyakorlati következményekkel tehát alig járt.[634]

A nemzetközi szervezetekhez benyújtott panaszok valamivel több eredményre vezettek, mint az Országos Magyar Párt bukaresti szereplései.

[633] Mikó Imre: *Huszonkét év,* i. m. 103., 105., 151., 204–214.

[634] Nagy Lajos: *A kisebbségek jogi helyzete,* i. m. 33–40.

A Népszövetséghez 1920 és 1937 között összesen 47 bejelentés érkezett a romániai magyarságot ért jogsérelmek tárgyában. Ezek közül az Országos Magyar Párt 15-öt, más erdélyi szervezetek és egyének 19-et, míg a magyar kormány és magyarországi szervezetek 11-et jegyeztek. Témájuk szerint ezek közül 13 egyházi és iskolai ügyekre, 12 az agrárreformra, a többi pedig egyéb sérelmekre (lapok betiltása, nyelvhasználat stb.) vonatkozott. A 47 beadvány közül a Népszövetség illetékes bizottságai 28-at elutasítottak. 19 esetben azonban, amelyek mindegyikét romániai magyar szervezetek nyújtották be, sikerült némi eredményt elérni. Ezek közé tartozott a csíki magánjavak kisajátítása ügyében elért kompromisszum. A kisajátított területek 18,5%-át vissza kellett adni az eredeti tulajdonosoknak, s a magánjavak volt alkalmazottainak nyugdíjáról a román államnak kellett gondoskodni. Pontosabban kellett volna, mert a román állam ez utóbbi előírást nem hajtotta végre. Említhető továbbá a tanárok és tisztviselők nyelvvizsga-határidőinek a módosítása, a magán- és felekezeti iskolák működésére vonatkozó néhány jogszabály enyhítése stb. Minden hibája, korlátozottsága és a szankcionálás teljes hiánya ellenére a két világháború közötti nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer nagyon kis mértékben ugyan, de mégiscsak korlátozta a térség államainak, így Romániának is a kisebbségellenes, homogén nemzetállam felépítésére irányuló nacionalista törekvéseit.[635]

Az erdélyi magyarság társadalmi tagozódásából és politikai kultúrájából következett, hogy az Országos Magyar Párt korántsem fedte le a régió politikailag tudatos magyar közösségének egészét. A parlamenti képviselettel is rendelkező konzervatív gyűjtőpárt mellett léteztek olyan pártok és áramlatok, amelyek kisebb befolyással rendelkeztek, egy-egy ideológia köré szerveződtek, és jól körülhatárolható társadalmi csoportokra támaszkodtak. Ilyen volt a Romániai Szociáldemokrata Párton belül létrehozott Országos Magyar Bizottság, amelynek a tagságát a szakszervezetekbe tömörült magyar munkásság egy része alkotta. Továbbá az 1924-ben betiltott Romániai Kommunista Párt magyar csoportjai, amelyek számos vezetőt adtak a pártnak, és amelyek az 1930-as évek közepén a párttagság 26%-át tették ki. Erdélyben ennek legális fedőszerveként alakult meg 1934-ben a népfrontos beállítottságú Magyar Dolgozók Országos Szövetsége (MADOSZ).[636]

[635] Mikó Imre: *Huszonkét év,* i. m. 303–308.

[636] Nagy Mihály Zoltán – Olti Ágoston (szerk.): *Érdekképviselet vagy pártpolitika? Iratok a Magyar Népi Szövetség történetéhez 1944–1953.* Csíkszereda, 2009, Pro-Print Kiadó, 20–21.

Az élet szinte minden területére kiterjedő negatív megkülönböztetések, amelyek nem ritkán kifejezetten üldöztetésbe s olykor hónapokig tartó „ostromállapot" elrendelésébe csaptak át, s amelyek ellen többnyire nem lehetett megfelelő védelmet találni, sokakat töltött el reménytelenséggel és kilátástalansággal. Egyikük, Makkai Sándor református püspök, aki néhány évvel korábban még a magyar múltra, szellemre és a transzilvanizmus hagyományára épülő kitartás és helyben maradás ideológiáját (*Magunk revíziója,* 1931) hirdette, 1936-ra eljutott odáig, hogy püspöki méltóságáról lemondva családjával együtt átköltözött Magyarországra. Döntésének indítékát 1937-ben nagy vihart kavaró esszében *(Nem lehet)* tárta olvasói elé. A kisebbségi sorsnak – írta ebben – nincs „semmiféle emberhez méltó elrendezése"; a „kisebbségi kategória" „emberhez méltatlan és lelkileg lehetetlen"; „az ember csak a saját nemzeti közösségében érezheti és teheti magát emberré", ezért „a nemzethez tartozó tömbök és egyének csak saját nemzetük szuverenitásának kötelékében találhatják meg az emberhez méltó élet lehetőségét".[637] A magyar értelmiség többsége számára, nem is beszélve a másfél millió magyar munkásról, parasztról és polgárról, ez az út természetesen járhatatlan, az indoklás pedig elfogadhatatlan volt. Ezt legmeggyőzőbben – ugyanúgy, mint 1918 végén a menni vagy maradni dilemmáját – Reményik Sándor fejtette ki, először prózában a kolozsvári *Ellenzék* hasábjain. Makkai érveivel szemben a szülőföld szeretetére és a bármily szűk keretek közötti minőségi élet lehetőségére és követelményére utalva vallotta, hogy „mi ma is nőni vagyunk képesek, mint ama bizonyos pálma a súly s a kő alatt". „Kisebbségi mivoltunkat" – a „transsylván csillagok" alatt – „mártírpéldának és tanítóküldetésnek valljuk önmagunkon túl, többségi nemzetek számára is". „Nekünk lehet – mert kell."[638] Ebből az érzésből született néhány nap vagy talán hét múlva Reményik egyik legszebb verse – az *Ahogy lehet* –, amely azóta minden elnyomott és szülőföldjét elhagyni nem tudó vagy nem akaró magyar krédójává vált.

[637] Makkai Sándor: Nem lehet. In Domokos Mátyás (szerk.): *A magyar esszé antológiája.* I–II. Budapest, 2006, Osiris Kiadó, II. 199–204.

[638] Reményik Sándor: Lehet, mert kell. Uo. 204–206.

A MÁSODIK BÉCSI DÖNTÉS ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

A két világháború közötti magyar külpolitika alfája és ómegája az 1920-as trianoni békeszerződésben elveszített területek minél teljesebb visszaszerzése volt. A magyar politikusok ezt már a békeszerződés aláírásának és ratifikálásának időszakában nyilvánvalóvá tették, és efelől a későbbiekben sem hagytak semmi kétséget. A revízió mértékének és formájának kérdésében azonban megoszlottak a vélemények.[639] Az országterület kétharmadának és vele a magyarság harmadának az elszakítását a konzervatív elit jelentős része történelmi véletlenként (a háborús vereség és a forradalmak következményeként) és totális igazságtalanságként fogta föl, s abban reménykedett, hogy a külpolitikai konstelláció kedvező változása esetén mód nyílhat a történelmi állam korszerűsített formájú visszaállítására. Ez az álláspont jelent meg a Bethlen-kormány reprezentatív folyóiratában, a *Magyar Szemlé*ben 1928 őszén közzétett *Új Hungária felé* című tanulmányban, amelynek szerzője, Ottlik László először vázolta fel a „Szent István-i Magyarország" nemzetiségek szerinti, föderatív, illetve autonóm egységekre épülő és jelentős részben Jászi Oszkár 1918-as koncepciójára emlékeztető visszaállításának a programját.[640]

1933-as angliai előadásaiban a volt miniszterelnök, Bethlen István a magyar békedelegáció 1920-as álláspontjához hasonlóan és a román–magyar államszövetség 1919–1920-as tervére is célozva azt javasolta, hogy a határ menti magyar területeket csatolják vissza, Erdély pedig alakuljon független állammá. A független Erdély – hangoztatta – „nem lenne sem Romániáé, sem Magyarországé, vagy ha úgy akarjuk, mind a kettőnek közös gyermeke lenne". Mivel ma már egyik fél „sem fog soha belenyugodni abba, hogy e terület végleg a másiknak az uralma alá kerüljön, mert

[639] A különböző revíziós terveket áttekinti és részletesen elemzi: Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat.* Budapest, 2001, Osiris Kiadó, 88–158.

[640] Ottlik László: Új Hungária felé. *Magyar Szemle,* 1928. szeptember, 1–9.

mindegyik kész a legközelebbi alkalmat felhasználni arra, hogyha ma a szerencse a másiknak kedvezett, holnap a szerencse kerekét a maga számára fordítsa vissza", a román és a magyar állam, illetve nemzet közötti antagonizmus más módon megszüntethetetlen. Márpedig ha „az erdélyi kérdés helyes megoldása" révén a „román és a magyar faj" közötti béke nem fog létrejönni, akkor „egy sötét és viharteljes idő következik, amelynek rendjén Közép-Európa kis népeire vagy a keleti szláv óriás fog kezet emelni, vagy a germán *Drang nach Osten,* vagy egymással megegyezve mindkettő".[641]

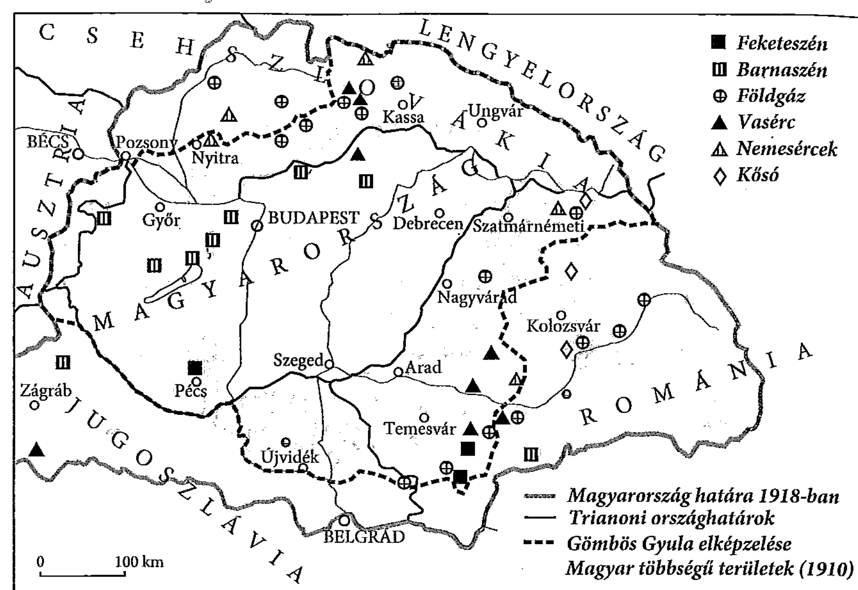
Más magyar politikusok, például Gömbös Gyula, viszont területmegosztásban gondolkodtak. 1934-es tervezete szerint a vezérkari tisztből lett kormányfő úgy adta fel az integritás, vagyis a „mindent vissza" elvét, hogy a gazdasági és stratégiai megfontolásokat az etnikai szempont elé helyezte. Erdély nyugati fele és a nyersanyagokban gazdag, de döntően nem magyarok lakta Dél-Erdély visszaszerzése fejében lemondott volna például a Székelyföldről, sőt Kolozsvárról és környékéről is.[642] A szigorúan etnikai elvű határrevízió, azaz a határ menti magyar területek visszacsatolása csak a Horthy-rendszer baloldali ellenzéke, a szociáldemokraták, a liberális demokraták és a népi írók számára lett volna minden további nélkül elfogadható. „Nem törekszünk egyébre, mint az ország etnográfiai kikerekítésére és a külföldi magyar kisebbség hathatós védelmére" – fogalmazta meg a polgári radikálisok revíziós programját a Tanácsköztársaság alatt emigrált Jászi egyik itthon maradt híve, Vámbéry Rusztem 1928-ban. A revízió – írta a liberális Fenyő Miksa is 1935-ben – nem lehet más, mint a „magyarlakta vagy magyar többségek lakta területek visszacsatolása".[643]

A Teleki Pál szellemi irányítása alatt megszerveződött Államtudományi Intézet szakemberei Erdély kantonizálással egybekötött önállóságáról és megosztásáról egyaránt dolgoztak ki terveket. A többféle megoldás közül – emlékezett utóbb az intézet igazgatója, Rónai András – „első helyen állott Erdély közigazgatási különállása Románia vagy Magyarország keretében, saját közigazgatással és nemzetiségként kulturális autonómiával". Ez esetben – és ez is az 1918-as tervek felújítását jelentette – „nemzetiségi

[641] Bethlen István: Az erdélyi kérdés. In uő: *Válogatott politikai írások és beszédek,* i. m. 289–315.

[642] Zeidler Miklós: Gömbös Gyula. In Romsics Ignác – ifj. Bertényi Iván (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953.* Budapest, 1998, Osiris Kiadó, 70–97.

[643] L. Nagy Zsuzsa: *Liberális pártmozgalmak 1931–1945.* Budapest, 1986, Akadémiai Kiadó, 79.

Gömbös Gyula határrevíziós elképzelése (1934)

kantonok kialakítása látszott az állami élet békéjét és fejlődését biztosító berendezkedésnek". Felvetődött „egy népességcserével kombinált terület-megoldás is", ám ezt a magyar kormány elvetette.[644] Mindeme tervektől eltérően a maga nem túl bonyolult katonai logikája szerint Horthy kormányzó úgy gondolta, hogy „Amíg a románok erősebbek nálunk, addig ők fogják Erdélyt birtokolni. Ha viszont a magyarok erősebbek a románoknál, akkor ők fogják tőlük elvenni Erdélyt."[645]

Arra, hogy a román politika, mely nemzeti céljai beteljesüléseként fogta fel Besszarábia, Bukovina és Erdély első világháború utáni megszerzését, fontolóra vegye a fenti magyar tervek akármelyikét is, az 1930-as évek végéig természetesen gondolni sem lehetett. Román szempontból ez ugyanúgy nemzetárulásnak számított volna, mint magyar szempontból a történelmi ország föderalizálási tervei 1918 előtt. Ha az 1920 utáni magyar külpolitika célja a revízió – szélsőséges esetben a „Mindent vissza!" – jelszavában összegeződött, a román attitűdöt a „Nici o brazdă!", vagyis az „Egyetlen barázdát sem!" szólam tükrözte leginkább.

[644] Rónai András: *Térképezett történelem.* Budapest, 1989, Magvető Kiadó, 217–237.

[645] Anton Lehár: *Erinnerungen.* Wien, 1973, Verlag für Geschichte und Politik, 168–169.

A fasiszta Olaszország, a náci Németország és a kommunista Szovjetunió agresszív nagyhatalmi törekvései az 1930-as évek végére azonban ismeretes módon felborították az első világháború után kialakított *status quót*. Csehszlovákia dezintegrálódása következtében 1938 novemberében Magyarország visszakapta Szlovákia magyarok lakta déli területsávját (első bécsi döntés), majd 1939 márciusában Kárpátalját is. Az 1939. augusztus 23-án megkötött Molotov–Ribbentrop-paktum újabb területváltozásokat helyezett kilátásba. Ennek volt része Lengyelország német és szovjet lerohanása, majd felosztása 1939 szeptemberében, a Finnország elleni szovjet támadás 1939 telén, s végül a balti államok Szovjetunióhoz csatolása 1940 nyarán.[646]

A versailles-i államrend összeomlása és az európai erőviszonyok átrendeződése Romániát addigi külpolitikájának újragondolására, majd gyökeres megváltoztatására késztette. Bár állami függetlenségének brit-francia szavatolását 1939 áprilisában még elfogadta, már 1938 őszétől egyre inkább a Harmadik Birodalom felé közeledett. Ennek egyik legfontosabb állomása az 1939. március 23-án megkötött német–román gazdasági szerződés volt. Ennek értelmében a német gazdaság – különösen a hadiipar és a Wehrmacht – különleges pozíciókra tett szert Romániában. Az 1940. május 29-én aláírt úgynevezett Waffen-Öl-Pakt még szorosabbá tette az együttműködést. Különböző fegyverszállítások fejében a román olajvidék ezt követően szinte teljes egészében a német hadigépezet szolgálatába állt. Ugyanezen év július 1-jén Románia felmondta az előző évi brit garanciát – a nyugati német győzelmek miatt Franciaországé ekkor már semmit sem ért –, majd 11-én kilépett a Népszövetségből. Bár a román politika törekvése nem volt teljesen sikertelen, integritásának megőrzéséhez nem bizonyult elegendőnek. A területi változások hulláma 1940 nyarán a román határokat is elérte.[647]

A kezdő lépést a Szovjetunió tette meg azzal, hogy 1940. június 26-án Vjacseszlav M. Molotov külügyi népbiztos közölte a moszkvai román követtel: Romániának 24 órája van arra, hogy az 1920-ban megszerzett Besszarábiát, valamint Észak-Bukovinát átadja a Szovjetuniónak. Ellenkező esetben a szóban forgó területeket a szovjet hadsereg fogja birtokba venni erőszakkal. A román vezetés Berlin segítségében reménykedett.

[646] Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam,* i. m. 233–251.

[647] Andreas Hillgruber: *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu.* Wiesbaden, 1965, Franz Steiner Verlag, 9–88.

Bukarestben nem tudták, hogy Molotov már 23-án tájékoztatta a moszkvai német követet a tervezett szovjet lépésről, aki feletteseitől azt a választ kapta, hogy Németország „teljes rokonszenvvel" viseltetik a probléma békés rendezése iránt. Amikor a német diplomácia ezt az 1930-ban trónra lépő II. Károly román királlyal is közölte, a román kormány elállt a fegyveres ellenállás addig mérlegelt lehetőségétől, és elfogadta a szovjet ultimátumot. A szovjet csapatok június 28-án lépték át a határt, s négy nap alatt vették birtokba a románok által kiürített mintegy 50 ezer négyzetkilométernyi területet.[648]

A magyar diplomácia természetesen feszült figyelemmel követte a Romániával kapcsolatos fejleményeket, s már a szovjet ultimátum másnapján mozgásba lendült. A kormány 27-én rendkívüli ülést tartott, amelyen eldöntötték: ha Románia teljesíti a szovjet követelést, akkor Magyarország is érvényesíteni kívánja területi igényeit. Helybenhagyták a hadsereg részleges mozgósítását, és néhány zászlóalj felvonultatását a román–magyar határra. Röviddel ezután Csáky István külügyminiszter Teleki Pál miniszterelnök jelenlétében fogadta Otto von Erdmannsdorff német és Giuseppe Talamo olasz követet, s közölte velük a kormány álláspontját. Egyben érdeklődött a várható német–olasz magatartás iránt. Az eszmecsere során Teleki jelezte, hogy tárgyalások esetén Magyarország nem egész Erdélyt fogja visszakövetelni, hanem döntően a magyar többségű területeket, gazdasági és stratégiai szempontok figyelembevételével. Az önálló és a svájci minta szerint berendezkedő Erdély korábban sokat latolgatott koncepciójára mint lehetséges megoldásra nem utalt.

Olaszország, amellyel Magyarország 1927 után különösen szoros és szívélyes kapcsolatokat épített ki, azonnal a magyar törekvések mellé állt. Hitler viszont, aki a német expanzióval szemben megnyilvánuló korábbi magyar rezerváltság miatt neheztelt Budapestre, először ingerülten reagált a felvetésre. Álláspontjának megváltozásában döntő szerepe lehetett a budapesti német követnek. Miközben a magyar vezetőket folyamatosan mérsékletre intette, Berlinbe küldött jelentéseiben Erdmannsdorff ugyanis a helyzet súlyosságát és veszélyességét hangsúlyozta. „A magyar kormány – olvasható például július 2-i táviratában – számol a háborús fejlemények

[648] L. Balogh Béni: *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés.* Csíkszereda, 2002, Pro-Print Kiadó, 118–120.

lehetőségével", s fennáll a veszély, hogy „a fegyverek itt maguktól is elsülnek".[649]

Egy lokális konfliktus sehogyan sem illett Hitler terveibe. Nemcsak azért, mert veszélyeztette volna a román olajmezők kiaknázását, hanem azért sem, mert további szovjet terjeszkedésre szolgáltathatott volna alkalmat. Július 11-én Molotov egyértelműen közölte Kristóffy József moszkvai magyar követtel, hogy „a szovjet kormány megalapozottnak tekinti a magyar területi követeléseket Romániával szemben", és „egy esetleges magyar–román konfliktus esetén a Szovjetunió magatartása a magyar követelések tekintetében elfoglalt álláspontjából következik". Ebből kiindulva még egy Romániával szembeni közös szovjet–magyar katonai fellépés is lehetségesnek tűnt. Ez Németországot hallatlanul hátrányos helyzetbe hozta volna, és egész Délkelet-Európában új helyzetet idézett volna elő. A Szovjetunió elleni háború perspektívájából, amely Hitler régi tervei közé tartozott, ez megengedhetetlennek tűnt. Stratégiai és részben gazdasági okokból Románia, Bulgária és Magyarország egyaránt a német hadigépezet szempontjából számításba veendő területek közé tartozott. Itt tehát rendnek kellett lenni, mégpedig olyannak, amely összhangban állt a német érdekekkel.[650]

Mindeme megfontolások egyaránt szerepet játszhattak abban, hogy Hitler néhány nap alatt módosította álláspontját, és addigi nyilatkozataival szemben már július második hetében a Romániával szembeni magyar revíziós politika támogatójává vált. Azt szerette volna, ha a konfliktus békésen, „tárgyalások útján" oldódik meg. A magyar vezetőkkel személyesen közölte ezt 1940. július 10-én Münchenben. II. Károly román királyt pedig – Mussolinivel egyeztetve – július 15-én erélyes hangú levélben emlékeztette, hogy 1920-ban Románia „túlnyerte" magát, és ezért a „revíziót nem lehet tartósan megkerülni". „Ha Románia ma kénytelen engedmények révén visszaszolgáltatni a megszerzett területeket, akkor olyasvalami történik, aminek emberi számítás szerint egyszer be kell következnie." A magyarok mellett tárgyalást ajánlott a bolgárokkal is, akik az 1913-ig (úgynevezett

[649] Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula (szerk.): *A Wilhelmstraße és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944.* Budapest, 1968, Kossuth Kiadó, 502. Vö. L. Balogh Béni: *A magyar–román kapcsolatok,* i. m. 118–128.

[650] Kolontári Attila: *Magyar–szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok 1920–1941.* Budapest, 2009, Napvilág Kiadó, 342–344.

második Balkán-háború) hozzájuk tartozó, de akkor Romániához került Dél-Dobrudzsát követelték vissza.[651]

Hitler levele és különösen annak hangvétele a román uralkodót hallatlanul felbőszítette. Segítséget azonban senkitől sem remélhetett. Az Egyesült Államok nem mutatott érdeklődést Kelet-Európa iránt, Nagy-Britannia saját védelmével volt elfoglalva, Jugoszlávia igyekezett nem belekeveredni a konfliktusba, Csehszlovákia már nem létezett, Olaszország és a Szovjetunió pedig Németországgal együtt Magyarországot és Bulgáriát támogatta. Nem volt mit tenni, tárgyalni kellett.

A magyar–román tárgyalások 1940. augusztus 16-án kezdődtek az aldunai Turnu Severinben, vagyis Szörényváron. A magyar küldöttséget a kolozsvári születésű Hory András – 1921–1923-ban a bukaresti magyar követség második embere, majd belgrádi, római és végül varsói követ –, a románt Valeriu Pop, erdélyi származású nemzeti liberális politikus, volt kereskedelemügyi miniszter vezette. Mindkét fél pontosan körvonalazott elgondolásokkal érkezett. A magyar álláspontot Teleki és Csáky vázolta Horynak elutazása előtt. A maximális magyar követelés eszerint a Maros vonalától északra fekvő területeket jelentette, összesen 69 ezer négyzetkilométer nagyságban. Ez nemcsak a Székelyföldet, a Partiumot és a kettő közötti széles területsávot juttatta volna vissza Kolozsvárral, hanem Brassót, Gyulafehérvárt és Aradot is. Segesvár, a Marostól délre eső részek és a Bánság viszont Romániánál maradt volna. Számolva azzal, hogy a románok ezt úgyis elutasítják, Teleki felhatalmazta Horyt egy ennél északabbra húzódó osztóvonal elfogadására is. Ez mintegy 49–50 ezer négyzetkilométert juttatott volna vissza Magyarországnak úgy, hogy a székely megyék is beletartoztak volna. Olyan megoldást, amely a Székelyföldet Romániánál hagyta volna, Teleki elfogadhatatlannak tartott. A megelőző húsz év represszív román kisebbségi politikájára hivatkozva elvetette a Románián belüli autonóm Erdély gondolatát is.

A román álláspont ezzel szemben abból indult ki, hogy a román nemzet politikai egységét a lehető legteljesebb mértékben meg kell őrizni, és a továbbiakban egy román sem juthat idegen uralom alá. Ennek érdekében hivatkoztak arra, hogy a Székelyföld és a Partium között túlnyomó többségben románok élnek, sőt még a határ menti megyék falusi lakosságának több mint kétharmada is román, s a magyarok még az ottani városok egy részében is csak a zsidókkal és a németekkel együtt alkotnak többséget.

[651] L. Balogh Béni: *A román–magyar kapcsolatok*, i. m. 167–172.

A területi integritás elfogadtatása érdekében Székelyföldnek teljes körű autonómiát kívántak felajánlani. Azzal, hogy a magyarok számára ez elfogadhatatlan lesz, természetesen a románok is tisztában voltak. Ezért terveket készítettek a határ menti területek átadásáról is. Ezek maximális verziója 14 ezer, a minimális 5 ezer négyzetkilométert tartalmazott. Ezt azonban széles körű lakosságcserével, vagyis az erdélyi magyarság lehető legteljesebb áttelepítésével kívánták összekötni.

Nyilvánvaló volt, hogy ennyire eltérő álláspontokat külső nyomás nélkül nem lesz lehetséges összecsiszolni. A román fél valójában nem is megegyezni akart, hanem időt nyerni. Ez is történt. A magyar delegáció területi követelését Valeriu Pop tárgyalási alapnak sem fogadta el, hanem – írja Hory – „mindig oda lyukadt ki, hogy az egyetlen lehetséges megoldás a lakosságcsere útján volna elképzelhető". Bár ezt elvileg a magyar fél nem zárta ki, először a területátadásban akart megegyezni. A románok pedig épp fordítva. Előbb állapodjanak meg a lakosságcsere mértékében, és majd ennek függvényében tárgyalhatnak a határváltozásról. Az augusztus 24-i harmadik és egyben utolsó találkozón Valeriu Pop kijelentette: „A román kormány eddigi nyilatkozataiból semmit visszavonni vagy azokhoz hozzátenni nem tud. A magyar kormány területi igényekre alapítja álláspontját anélkül, hogy az etnikai elvet tekintetbe venné. A román kormány viszont az etnikai elv alapján áll, amely lakosságcserével megvalósítható és logikusan együtt jár területi módosításokkal. A székelyek problémája is megoldható lakosságcsere alapján. A magyar kormányon fordul meg tehát, vajon ezt tárgyalási alapul elfogadja-e."[652]

A tárgyalások kilátástalanságát érzékelve a magyar kormány parancsot adott a Románia elleni katonai támadás előkészítésére. A Honvéd Vezérkar főnöke, Werth Henrik tábornok augusztus 23-ai utasításai szerint a magyar csapatoknak a 26-áról 27-ére virradó éjjelen kellett felkészülniük a támadásra, amely 28-án hajnalban vette volna kezdetét. A románok eközben a magyar legénységű csapatokat kivonták a határ menti övezetekből, s munkásalakulatokba szervezve a Regátba szállították őket. Ide hívták be a katonaköteles magyarokat is, akiket ottani munkaszolgálatos egységekbe osztottak. A magyar lakosságtól begyűjtötték a fegyvereket, s megbízható románok között osztották szét. Közben az erdélyi román katonaság és helyenként a román parasztság magyarokkal szembeni rekvirálásai és

[652] Hory András: *Bukaresttől Varsóig*. Szerk. Pritz Pál. Budapest, 1987, Gondolat, 310–328. és L. Balogh Béni: *A román–magyar kapcsolatok*, i. m. 220–264.

erőszakoskodásai egyre gyakoribbá váltak. A pattanásig feszült helyzetre jellemző, hogy szeptember elejéig 72 esetben fordult elő határincidens. Megesett, hogy a farkasszemet néző román és magyar határvadász őrsök formális tűzharcot vívtak egymással, átlépték a határt, és felgyújtották vagy lerombolták egymás laktanyáit. Ezek során több mint tíz román és két magyar ember életét vesztette; többen fogságba estek.[653]

A magyar vezetés nem feltétlenül akart fegyveres konfliktusba keveredni Romániával. A trianoni békeszerződés előírásai következtében a magyar hadsereg ekkor még mindössze 107 ezer főt számlált, gépesítettsége alacsony szinten állt, páncélosokkal és repülőgépekkel csak korlátozott mértékben rendelkezett. A román oldalon kiépített védelmi vonalakat (Károly-vonal) viszont 16 hadosztály, 100 bombázórepülő és 150 Renault harckocsi védte. A magyar hírszerzés adatai szerint nehézfegyverekben a románok két-háromszoros fölénnyel rendelkeztek. Ezzel leginkább maga a Honvéd Vezérkar főnöke, Werth Henrik tábornok volt tisztában, és ezért nem is szorgalmazta a katonai akciót. A csapatok mozgósításával és harckészültségbe helyezésével valójában a tengelyhatalmakra kívántak nyomást gyakorolni annak érdekében, hogy valamilyen módon mozdítsák el az ügyet a holtpontról.[654]

Az előkészületeket mindenesetre komolyan kellett venni, mert az állandósult határincidensek kifejezett szándék nélkül is lokális háborúvá terebélyesedhettek volna. Számolni kellett az erdélyi román és magyar lakosság közötti villongások eszkalációjával is, ami ugyancsak elkerülhetetlenné tette volna a magyar beavatkozást. S végül nagy súllyal esett latba az is, hogy augusztus 25–26-án erős szovjet csapatösszevonásokra került sor Besszarábia keleti felében, a román határ mentén. Mindezek Hitlert arra késztették, hogy maga vegye kézbe a román–magyar viszály rendezésének az ügyét. Külügyminisztere útján 26-án tudatta Rómával, hogy a balkáni válság elmélyülésének megakadályozása érdekében haladéktalanul Bécsbe kéreti a román és a magyar külügyminisztert, és kényszeríteni fogja őket a megegyezésre. Mussolini és külügyminisztere, Galeazzo Ciano támogatta Hitler kezdeményezését, s Berlinhez hasonlóan Róma is hazarendelte bukaresti és budapesti követét. A német hadsereg-főparancsnokság ezzel

[653] Illésfalvi Péter: Atrocitások az 1940-es erdélyi bevonulás során. *Rubicon,* 2005/6. 33.

[654] Dombrády Lóránd: *Hadsereg és politika Magyarországon. 1938–1944.* Budapest, 1986, Kossuth Kiadó, 138–140. és Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély 1940–1944.* Budapest, 2011, Jaffa Kiadó, 44–45.

egyidejűleg 10 gyorsan mozgó hadosztályt vezényelt Lengyelország délkeleti szegletébe, hogy szovjet támadás vagy más indokolt esetben képesek legyenek a román olajvidéket ellenőrzésük alá vonni.

Ezt követően felgyorsultak az események. Augusztus 26-án a Berchtesgaden melletti Fuschlban Ribbentrop fogadta Erdmannsdorff budapesti és Wilhelm Fabricius bukaresti követet, akiktől konkrét határváltoztatási javaslatokat kért. Fabricius a Királyhágótól nyugatra fekvő partiumi sávot szánta Magyarországnak, amely egyik változatban 20, a másikban 27 ezer négyzetkilométert tett ki. Vagyis a román elgondolások szellemében tette meg javaslatát, ám némileg nagyvonalúbban. Ezt azonban Erdmannsdorff – jól ismerve a magyar várakozásokat – nem tartotta elegendőnek, s az északról délre húzódó új határ keletre tolását hozta szóba, úgy, hogy Kolozsvár is visszakerüljön Magyarországhoz. A meghallgatáson jelen lévő Carl Clodius, a német Külügyminisztérium gazdaságpolitikai osztályának helyettes vezetője ekkor megjegyezte: ő jól ismeri a magyar igényeket, és ezek alapján úgy gondolja, hogy a Székelyföldet is vissza kellene adni Magyarországnak.

A felvetődött különböző szempontok alapján a német diplomaták végül két, térképre vetített javaslatot terjesztettek Hitler elé. Az egyik a két követ egyesített javaslatát mutatta olyan formában, hogy a határ menti, viszonylag széles sáv Kolozsvárt is magában foglalta. A másik pedig Clodiusét, amely egy keskeny észak-erdélyi sávból és a Székelyföldből állt. Hitler augusztus 27-én vizsgálta meg a javaslatokat Ribbentrop jelenlétében, akinek az észrevételeit meghallgatva egyesítette a két elképzelést. A Magyarországnak átadandó terület így jóval nagyobb – 43 ezer négyzetkilométer – lett mindegyik előzetes német elképzelésnél. És nagyobb lett az olasz javaslatoknál is, amelyek maximális változata 37 ezer, a minimális pedig 34 ezer négyzetkilométert tartalmazott. Az olasz javaslatoknak azonban – miután Hitler már előző nap döntött – végül alig lett szerepük az új határ kijelölésében. Az augusztus 28-án Salzburgba érkezett Ciano egyetlen kisebb változtatástól eltekintve elfogadta a német előterjesztést.

A magyar és a román diplomácia közben minden eshetőségre készen feszülten várakozott. Bár a román fél a megelőző hetekben a német források szerint háromszor is jelezte, hogy elfogadná a tengelyhatalmak döntőbíráskodását, ezt a magyar kormányhoz hasonlóan további tárgyalások keretében képzelte el. Úgyhogy amikor 29-én megérkeztek Bécsbe, ahová Hitler kérette őket, a román és a magyar tárgyaló delegációt egyaránt

meglepte Ribbentrop és Ciano közlése: tárgyalások nem lesznek, a döntés megszületett, Romániától és Magyarországtól a Führer „mindössze" azt várja, hogy ezt a döntést előzetesen és minden feltétel nélkül fogadják el.

A román és a magyar diplomaták meggyőzése nem ment könnyen. A magyarok közül különösen Teleki ellenezte a döntőbíráskodást. Nem örült neki, hogy a tengelyhatalmaktól mintegy „ajándékként" kapja vissza az ország Erdély egy részét. Tudta, hogy ennek nyugati fogadtatása bizonyosan kedvezőtlen lesz. Másrészt tartott attól is, hogy a Székelyföld nem lesz a visszaadott területek között, s ezt elfogadhatatlannak tartotta volna. Ellenállását végül azzal sikerült megtörni, hogy Ciano és Ribbentrop félreérthetetlen célzásokat tett Székelyföld magyar jellegére, és ennek konzekvenciáira. Ezen információk birtokában a magyar kormány 29-én, a kora délutáni órákban egyhangúlag úgy döntött, hogy „Németország és Olaszország döntőbíráskodását elfogadja, és döntésüknek Magyarország magát feltétlenül aláveti".

Mihail Manoilescu román külügyminisztert ugyancsak nehéz volt rávenni az ismeretlen döntés előzetes és feltétel nélküli elfogadására. A magyaroktól eltérően Románia ugyanis csak veszíthetett az ügyön. Ráadásul román kollégájának Ribbentrop előzetesen csak annyit árult el, hogy a lehetőségekhez mérten az etnikai elvet fogják alkalmazni. Emellett közölte vele, hogy igenlő válasz esetén a tengelyhatalmak garantálni fogják Románia új határait. Látva Manoilescu habozását végül emlékeztette rá, hogy „Románia ismételten kérte a tengelyhatalmakat, hogy hozzanak döntőbírói ítéletet a revízió kérdésében". Akkor most miért e vonakodás? Ha ellenkeznek, számíthatnak arra, hogy Magyarország meg fogja támadni őket, s ez esetben a tengely nem Romániát, hanem nagy valószínűséggel a magyarokat fogja segíteni. Miközben Ciano és Ribbentrop Manoilescut „gyomrozta" Bécsben, a moszkvai román követ a szovjet álláspont iránt puhatolózott, amely éjfél körül futott be Bukarestbe. Vlagyimir Gy. Dekanozov helyettes külügyi népbiztos jegyzékének tartalma és fenyegető hangja nyilvánvalóvá tette: Bukarest Moszkvára sem számíthat. Hajnalig tartó vita után a román koronatanács ezeknek az információknak a birtokában 21 igen, 10 nem és 1 tartózkodás mellett végül úgy határozott, hogy eleget tesz a német–olasz kérésnek, és feltétel nélkül elfogadja a döntést. Ha nem így járnának el – érvelt a többség –, az a román állam teljes összeomlását vonná maga után.

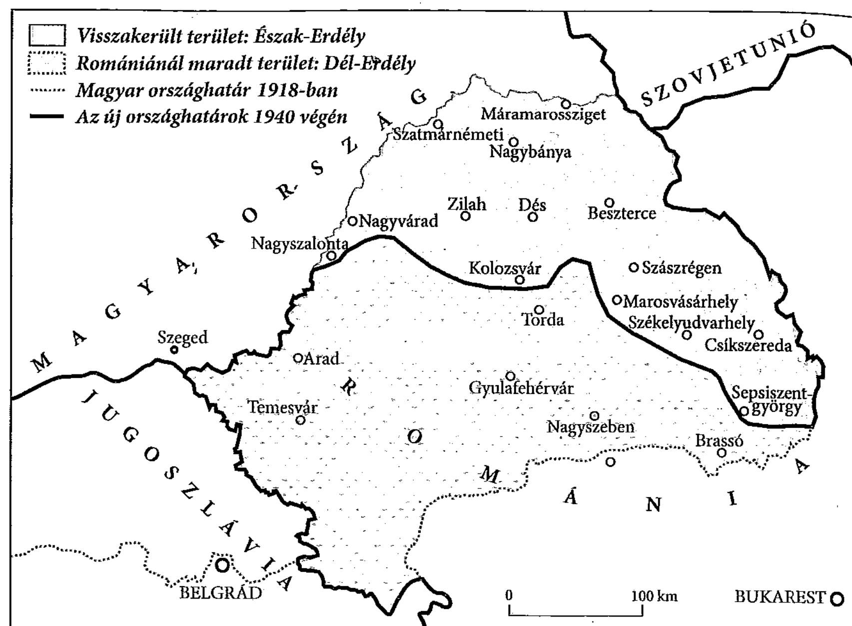
A döntőbírói határozat kihirdetésére 1940. augusztus 30-án kora délután került sor a bécsi Belvedere-palota arany termében. A német és az olasz külügyminiszteren, valamint tolmácsaikon kívül a teremben csak Teleki Pál és Csáky István, román részről pedig Manoilescu és Valeriu Pop voltak jelen. A magyar és román vezetők számára egyaránt csak ekkor vált világossá, hogy 43 ezer négyzetkilométer átadását, illetve visszavételét, vagyis Erdély kettéosztását fogadták el. Az egyik közeli hotelben várakozó magyar diplomatákat ez érthetően határtalan örömmel töltötte el. Némileg még Teleki is megkönnyebbült, bár a döntés körülményei és annak háború utáni érvényessége tekintetében továbbra is kétségek gyötörték. A románokat viszont valósággal letaglózta a hír. Manoilescu egy keskeny partiumi sáv és esetleg Máramaros átadásával számolt. Úgyhogy amikor a térképre nézve megpillantotta az új határvonalat, elájult és összeesett.[655]

A Magyarországhoz visszakerült területrészeken az 1941-es magyar népszámlálás szerint 2,5 millió ember élt. Ezek 53%-a magyar, 40%-a román, 1,7%-a német, s közel 5%-a egyéb nemzetiségű volt. Az 1930-as román statisztika szerint viszont ugyanezen a területen a románok alkottak 49%-os többséget, és a magyarok aránya csak 38%-ot tett ki. Ezek a különbségek részben az 1940–1941-es migrációs mozgással, részben a többes identitású személyek alkalmazkodásával s feltehetően a kérdezőbiztosok más-más nemzetiségi hovatartozásával voltak magyarázhatók. A román fennhatóság alatt maradt Dél-Erdélyben élő magyarok számát ugyanígy csak becsülni tudjuk mintegy félmillióra. Az 1910-es magyar népszámlálás ugyanis 533 ezer, az 1930-as román népszámlálás viszont csak 441 ezer magyart regisztrált.[656]

A német és olasz nyelven felolvasott hétpontos dokumentum az új határok rögzítése mellett rendelkezett a területátadás és -átvétel mikéntjéről is, amelyre 14 napot engedélyezett. Kimondta továbbá, hogy a magyar fennhatóság alá kerülő románok automatikusan magyar állampolgárok lesznek, illetve egy éven belül ingóságaikkal együtt átköltözhetnek („optálhatnak") Romániába. A Dél-Erdélyben maradt magyarok ugyancsak egy év alatt költözhettek át, ha akartak, magyar területre. Végül mindkét kormány, a magyar és a román is kötelezte magát arra, hogy a fennhatóságuk alá került és náluk maradt román, illetve magyar nemzetiségű

[655] Andreas Hillgruber: *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu,* i. m. 89–103. és L. Balogh Béni: *A magyar–román kapcsolatok,* i. m. 271–303.

[656] Varga E. Árpád: *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén.* Budapest, 1992, Regio – MTA Történettudományi Intézet, 144–148.

A második bécsi döntés által kettéosztott Erdély

állampolgárokat semmiféle diszkrimináció nem fogja érni, hanem őket „minden tekintetben egyenlőknek veszi".[657]

A döntőbírói határozat elfogadásával egyidejűleg a román és a magyar külügyminiszter kormányuk nevében külön egyezményben garantálták az országuk területén élő német kisebbség jogait. Pontosabban Románia csak annyit vállalt, hogy a „romániai népcsoporthoz tartozó személyeket a román nemzetiségű személyekkel minden vonatkozásban egyenrangúaknak kezeli", és tágítja lehetőségeiket „német népiségük" megőrzésére. A Magyarországgal kötött részletesebb megállapodás viszont jóval súlyosabb kötelezettségeket tartalmazott. A magyar kormány nemcsak azt engedélyezte, hogy a „német népcsoporthoz tartozó személyek" a „nemzetiszocialista világnézetet vallják", hanem azt is, hogy egyetlen elismert szervezetük a Berlinből irányított Magyarországi Németek Szövetsége *(Volksbund der Deutschen in Ungarn)* legyen.[658]

[657] Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918–1945.* 2. kiadás. Budapest, 1983, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – Gondolat Kiadó, 489–490.
[658] Uo. 493–496.

A magyar hadsereg 1940. szeptember 5. és 13. között vette birtokba a visszakapott területeket. Elsőként a Nagyvárad és Nagykároly közötti Bihardiószegre, utoljára Sepsiszentgyörgyre, Kézdivásárhelyre és más háromszéki településekre vonultak be a honvédek. A kormányzó ünnepélyes fogadtatására Szatmárnémetin szeptember 5-én, Nagyváradon 6-án, Kolozsvárott 15-én, Marosvásárhelyen 16-án került sor. Az észak-erdélyi magyar lakosság túlnyomó többsége euforikus hangulatban, kitörő lelkesedéssel fogadta a magyar alakulatokat, ahogy korábban magát a döntőbíráskodást is. Székelyföldön kürtőskaláccsal és pálinkával várták a magyar katonákat, és a leányok valósággal „meg voltak bolondulva" értük. „Ez a nép itt sem azelőtt, sem azután nem volt olyan boldog, mint akkor" – emlékeztek ezekre az időkre az öreg székelyek még évtizedekkel később is.[659]

A dél-erdélyieken viszont csalódottság és elkeseredés lett úrrá. Az, amit addig ideiglenes állapotnak gondoltak, a fejlemények tükrében véglegesnek tűnt, és ez sokak számára elfogadhatatlannak látszott. „Romániában nincsen mit keresnie, és nincs semmiféle jövője egy magyar embernek" – ez volt az általános dél-erdélyi vélemény, amit a helyi román lakosság növekvő ellenszenve, ingerültsége és a helyenként előforduló interetnikus villongások csak tovább fokoztak. A döntést követő fél évben ezért a magyar kimutatások szerint mintegy 100 ezren, az azt követő hónapokban 1944-ig pedig újabb 100 ezren települtek át magyar területre. Ez az összes ottani magyar mintegy 40%-át jelentette, ami döntően megváltoztatta a régió etnikai viszonyait. A magyarok aránya az 1930-as 14%-ról már 1941-re 11%-ra, a háború végére pedig jóval 10% alá csökkent. A Zsil völgyéből, amely az 1919-es ellenállás egyik központja volt, a magyarok 70-80%-a települt át, Brassó 25 ezer magyarja közül pedig 15 ezer. Mindez úgy következett be, hogy a magyar kormány minden elképzelhető eszközzel próbálta elejét venni a menekültáradatnak.[660] A fenti adatok természetesen becslések; a német–olasz tiszti bizottság, amelyet az egymással szemben elkövetett román és magyar sérelmek kivizsgálására küldtek ki 1942-ben, ennél lényegesen kisebb mértékű – a bécsi döntés utáni első évben csupán 50–100 ezer fős – magyar elvándorlással számolt.[661]

[659] Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély,* i. m. 55–56.
[660] L. Balogh Béni (szerk.): *Kiszolgáltatva. A dél-erdélyi magyar kisebbség 1940–1944 között.* Csíkszereda, 2013, Pro-Print Kiadó, 67–74.
[661] Szász Zoltán: Válság-monitoring Erdélyben 1940–1942. A német–olasz különmegbízottak vizsgálódásai. In Krausz Tamás (szerk.): *Kelet-Európa: történelem és sorsközösség.* Budapest, 2006, ELTE Kelet-Európa Története Tanszék, 277.

A legnagyobb elkeseredés azonban – érthető módon – az észak-erdélyi románságot fogta el. Ők egyértelműen nemzeti tragédiaként élték meg a történteket, és sokan jobbnak, méltóbbnak tartották volna a fegyveres védekezést. „A román nemzetet szétszaggatják az ellenséges szomszédok. Égbekiáltó igazságtalanságnak tartjuk, az emberiség és a civilizáció elleni akkora bűnténynek, hogy azt várnánk, mindenki felháborodjék e barbárságok miatt, mindenki segítsen nekünk megmenteni a nemzet létét, vagy legalábbis valaki elérzékenyüljön az összes minket ért csapás láttán. És mégse mozdul senki, senki nem tiltakozik, mi egyedül vergődünk" – jegyezte naplójába egy román középiskolai tanár Tordán.[662] Közülük is ezrek és ezrek kerekedtek fel, és hagyták el korábbi otthonaikat. Becslések szerint szeptember 3-ig csak Kolozsvárról mintegy 7 ezren távoztak, egész Észak-Erdélyből pedig 1944 márciusáig minimálisan 221 ezren, de egyes román kimutatások szerint akár 300–400 ezren is. Közülük 28 ezren a Regátból érkeztek 1918 után, a többiek viszont régi erdélyiek voltak. Elsősorban a köztisztviselők, közalkalmazottak és egyéb értelmiségiek cseréltek hazát, így a román ügyvédek, orvosok és gyógyszerészek száma zuhanásszerűen csökkent. 1942 nyarán egész Észak-Erdélyben mindössze három román nyelvű lap jelent meg: Kolozsváron egy napilap és egy folyóirat, Besztercén pedig egy hetilap. Megfordult az anyanyelvi oktatás helyzete is. 1943-ra egész Észak-Erdélyben 692 román nyelvű vagy román tagozattal is rendelkező népiskola, középszinten pedig egy román nyelvű és négy román tagozattal is rendelkező gimnázium maradt. A kolozsvári egyetem és a többi felsőoktatási intézmény ismét magyar tannyelvűvé vált; a több mint egymilliós észak-erdélyi román közösség kulturális helyzete – mint a korszak és a téma jó ismerője, L. Balogh Béni megállapította – „nagyjából a századforduló szintjére zuhant vissza".[663]

Rendkívül feszült hangulat alakult ki Ó-Romániában is. A kétségbeesést fokozta, hogy a szeptember 5-i craiovai egyezményben Románia „önként" visszaadta Dél-Dobrudzsát Bulgáriának. (A terület azóta is Bulgária része.) Bukarestben mindezek miatt súlyos kormányválság tört ki. A szélsőjobboldali Vasgárda hatalomátvételét elkerülendő II. Károly szeptember 6-án lemondott a trónról fia, Mihály javára, s már előző nap

[662] L. Balogh Béni: *A magyar–román kapcsolatok,* i. m. 307.

[663] L. Balogh Béni: *Küzdelem Erdélyért. A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés 1940–1944 között.* Budapest, 2013, Akadémiai Kiadó, 216–218. és Szász Zoltán: *Válság-monitoring Erdélyben,* i. m. 279.

teljhatalommal ruházta fel Ion Antonescu tábornokot, a vezérkar korábbi főnökét és hadügyminisztert. Majd sietve távozott az országból. Ezt követően Románia parlament nélküli „nemzeti-legionárius állammá" alakult, amelynek élén „conducătorként", vagyis államvezetőként Antonescu állt. A szélsőjobboldali vasgárdistákkal való 1941-es leszámolás után a tábornok nyílt katonai diktatúrát léptetett életbe.[664]

Az észak-erdélyi zsidóság – különösen Nagyváradon és Kolozsváron – általában rokonszenvvel fogadta a magyar hadsereget, sőt a zsidóellenes atrocitások miatt sokan Dél-Erdélyből is magyar területre menekültek. A Beszterce környéki németek viszont kevésbé lelkesedtek. A német településeken a horogkeresztes lobogók gyakran elfedték a magyar nemzeti színeket, s Robert Clemens, az észak-erdélyi németek vezetője fekete egyenruhában és horogkeresztes szalaggal a karján üdvözölte Horthyt Kolozsváron.[665]

A területátadásra pattanásig feszült hangulatban került sor. A megelőző 22 év alatti megaláztatásokért és szenvedésért számos észak-erdélyi magyart keríthetett hatalmába a bosszúvágy, s a honvédek közül sem mindenki tartotta magát a vezérkar szeptember 3-i parancsához, mely szerint a románokkal való bánásmód „minden esetben kimért és korrekt" legyen, s az „oláh" szót ne használják. Ugyanakkor a román tisztek, katonák és a helyi román lakosság körében sem volt ritka a gyűlölködésbe és ellenségeskedésbe átcsapó elkeseredés. Ez a feszültség és néhány katonai vezető felelőtlen magatartása okozta, hogy a szeptember eleji napokban számos atrocitásra került sor. A visszavonuló román katonaság többször sarcolt meg magyar lakosokat, sőt egész településeket, s az ellenszegülőkkel szemben helyenként a fegyverét is használta. Volt rá példa, hogy a felheccelt román lakosok is meglincseltek magyarokat. A Nagyváradon, Máramarosszigeten, Szatmárnémetin, Marosvécsen, Élesden és Kolozsváron egyaránt előforduló incidensek halálos áldozatainak a pontos számát nem ismerjük. Nagyságrendileg egy-két, de legfeljebb néhány tucatról lehetett szó. Többször megtörtént, hogy az előnyomuló honvédekre lesipuskás románok rálőttek. A Zilah és Felsőegregy közötti Ördögkúton a görögkeleti templom tornyából zúdult géppuskatűz a magyar katonákra. Máshol az aknazárat nem távolították el a visszavonulók, s ez helyenként ugyancsak magyar honvédek életébe került. Mindezekhez járultak a különböző

[664] Palotás Emil: *Kelet-Európa története,* i. m. 394–396.

[665] Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély,* i. m. 56–57.

rémhírek, amelyek vagy alaptalanok voltak, vagy felnagyították a tényleges incidenseket.

Ezek az események együttesen odavezettek, hogy a magyar honvédség néhány alakulata egy-két településen megengedhetetlenül és jóvátehetetlenül súlyos megtorlásokra ragadtatta magát. Ilyen volt Szilágyipp, ahol Bedő Zsolt főhadnagy karhatalmi alakulata szeptember 13-án 16 szökni próbáló „vasgárdista-gyanús" személyt agyonlőtt, majd az éjszaka folyamán további 157 helyi románt – köztük nőket, gyermekeket és öregeket – mészárolt le részben saját otthonukban, részben menekülés közben. A katonákat a helyi magyarok kalauzolták. Vagy a Zilah és Felsőegregy közötti Ördögkút, ahol az említett szeptember 9-i géppuskás orvtámadásra válaszul a pánikba esett honvédek több tucat – a magyar források szerint mintegy 80, a román adatok szerint 125 – menekülő helyi civilt lőttek le, és mintegy 50 házat felgyújtottak. A mezőségi Szék közelében fekvő Ombostelkén 11 férfi, nő és gyermek vált a honvédek – pontosan tisztázatlan körülmények között, ám a román történetírás szerint a gróf Wass család tagjainak felbujtására – fegyveres erőszakának áldozatává. A szeptember eleji napokban ily módon életét vesztett románok száma bizonyosan több mint 200-ra, a valószínűleg túlzó román feltételezések szerint több százra, sőt közel ezerre tehető.[666]

Miközben a történtek miatt érintkezni is alig akartak egymással, nagypolitikai szinten Magyarország és Románia ugyanannak a nagyhatalomnak, a náci Németországnak a kegyeiért versengett. 1940 novemberében ezért csatlakoztak mindketten a német–olasz–japán háromhatalmi egyezményhez, amely kölcsönös katonai támogatást helyezett kilátásba egy addig semleges hatalom – az Amerikai Egyesült Államok – támadása esetére, majd 1941 júniusában a Szovjetunió elleni hadjárathoz. Ez a versenyfutás a sztálingrádi német vereségig tartott. 1943 elejétől mindkét ország távolodni próbált a Harmadik Birodalomtól, s arra törekedett, hogy meg-, illetve visszaszerezze a nyugati szövetségesek bizalmát és támogatását. A cél azonban nem változott. A román kormány 1943 előtt és után egyaránt a bécsi döntés érvénytelenítését és Észak-Erdély visszaszerzését szerette volna elérni, miközben a magyar kormány Észak-Erdély megtartására és Dél-Erdély visszaszerzésére törekedett.

[666] Illésfalvi Péter: „Édes Erdély itt vagyunk..." Az erdélyi bevonulás során történt atrocitásokról. *Pro Minoritate,* 2004/tavasz. 58–77. Vö. Sárándi Tamás (szerk.): *Levezényelt visszacsatolás,* i. m. 38–42.

TERVEK A HÁBORÚ UTÁNRA

Miközben a háború zajlott, a szövetséges nagyhatalmak szakértői részletes terveket dolgoztak ki a világ és Kelet-Európa háború utáni új politikai rendjéről. Ezek egyik neuralgikus pontja a román–magyar viszály, vagyis Erdély jövőjének kölcsönösen elfogadható rendezése volt, ami a magyar és a román politikusokat és tanácsadóikat is intenzíven foglalkoztatta. Az Erdéllyel kapcsolatos, második világháború alatti magyar elképzelések részben a szövetségesekhez eljuttatott memorandumok, részben más dokumentumok alapján rekonstruálhatók. A memorandumokból kettőt ismerünk: Schrecker Károlyét és Szegedy-Maszák Aladárét. Az egyéb dokumentumok közül különösen Bajcsy-Zsilinszky Endre 1944-es angol nyelvű könyve és Bibó István nyilvánosságra csak a háború után került eszmefuttatása érdemel figyelmet.

A Schrecker Károly bankár nevéhez kötődő elképzelés 1943 tavaszán jutott el Londonba. Tulajdonképpeni szerzője azonban nem Schrecker volt, hanem konzervatív magyarországi politikusok – köztük Bethlen István – állították össze. A szerzők bírálták az 1940-es bécsi döntést, s javasolták, hogy a román–magyar határt „helyesbíteni kell Magyarország javára, vagy második megoldásként független Erdély lenne visszaállítandó régi, történelmi határai között, svájci mintára, ahol három egyenjogú nép, a magyar, a román és a szász élne együtt. Magyarország lemondana részéről Erdélyben, és ugyanezt tenné Románia is". Első helyre tehát a Magyarországon belüli autonóm Erdély programja került, s a független erdélyi állam eszméje második számú lehetőséggé degradálódott.[667]

A második magyar memorandum 1943. június–júliusban készült, és augusztus 27-én iktatták a brit Külügyminisztériumban. Szerzőként Szegedy-Maszák Aladár, a Külügyminisztérium politikai osztályának vezetője jegyezte, de tudjuk, hogy Kállay Miklós miniszterelnök is olvasta és

[667] Juhász Gyula (szerk.): *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban.* Budapest, 1978, Kossuth Kiadó, 130–133.

jóváhagyta. A Schrecker-memorandum szerzőihez hasonlóan ő is bírálta az 1940-es döntést, mivel az új határvonalat „kizárólag az etnikai többség elve alapján vonta meg". Ehelyett három elképzelhető megoldást javasolt. Ezek közül az egyik új osztóvonal megállapítása volt nagyjából a Maros mentén, ami az 1940-esnél magyar szempontból kedvezőbb lett volna. Egy ilyen megoldás azonban – hangsúlyozta a szerző – „nem veszi tekintetbe Erdély egységét, súlyos hátrányai lesznek a lakosságra nézve". Ezért úgy gondolta, hogy „kívánatosabb lenne Erdély egységének tiszteletben tartása". Ennek mikéntjéről két további megoldási lehetőséget vetett fel. „A kézenfekvő megoldás az lenne – olvashatjuk –, ha Erdély visszatérne 1918-as kiindulási pontjához, a Magyarországgal alkotott unióhoz, a románok és a szászok pedig elnyernék legszélesebb körű nemzeti jogaikat ezen állam keretei között." A másik: az „önálló Erdély gondolata". „Az erdélyi függetlenség vonzó eszméje mindhárom népnél kísért, mindegyik foglalkozik vele, de nyíltan csak az vallja, amely magát az adott történelmi helyzetben birtokon kívül levőnek, elnyomottnak érzi" – állapította meg. Egy ilyen Erdélynek – folytatódik a gondolatmenet – „a kantonális rendszeren és a három nemzet egyenjogúságán kellene felépülnie". Ha ez a megoldás lépne életbe, akkor – szögezte le az emlékirat – Aradot és a bánsági vegyes körzeteket vissza kellene csatolni Magyarországhoz. Továbbá meg kellene fontolni, hogy az önálló vagy „dominiumi" státusszal rendelkező Erdély „esetleg perszonálunióban" Magyarországhoz kapcsolódjék.[668]

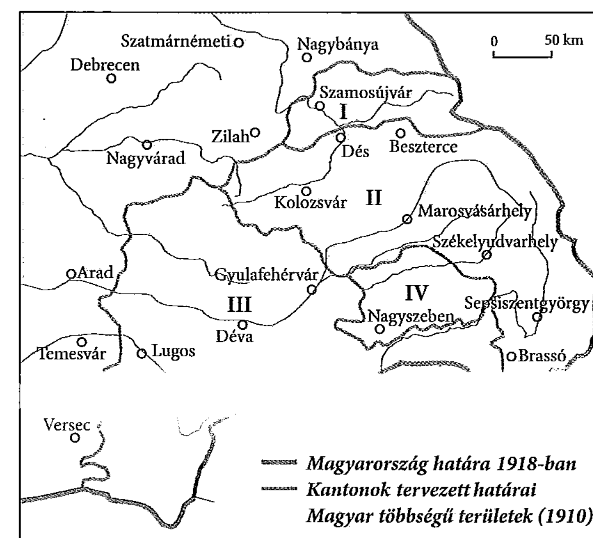
A nemzeti radikális Bajcsy-Zsilinszky Endrét a magyar Külügyminisztérium kérte fel elgondolásainak formába öntésére 1943 elején. A kézirat 1943 nyarára készült el, és a budapesti egyetem brit lektora fordította le angolra. A Magyar Revíziós Liga szervezésében ez a szöveg jelent meg 1944 februárjában Svájcban. A magyar kiadás csak 1990-ben látott napvilágot Budapesten *Erdély múltja és jövője* címmel, Göncz Árpád fordításában.

A történelmi múltra és a kulturális kötődésekre hivatkozva Bajcsy-Zsilinszky Erdélyt nemcsak a történelmi Magyarország szerves részének tekintette, hanem olyan fontos országrésznek, amely a magyar kultúra megőrzésében évszázadokon át kivételes szerepet játszott. Értelmezésében Erdély a honfoglalástól kezdve több mint ezer éven át magyar föld volt, s csupán az első világháborús vereséget követően lett Románia része. Ezért úgy képzelte, hogy „Erdélynek mindenképpen egyben kell maradnia és egészben visszacsatlakoznia a Szent Koronához". Regionális,

[668] Uo. 211–215.

A Szegedy-Maszák Aladár által jegyzett 1943-as memorandumban rögzített területi igények

Bajcsy-Zsilinszky Endre 1943-as elképzelése Erdély kantonizálásáról

önkormányzati szempontjai is voltak, Erdélyt négy bánságra kívánta osztani: két románra, egy magyar-székelyre és egy szászra. Az egyes bánságok messzemenő autonómiát élveztek volna, s a közös erdélyi országgyűlésben 3:2:1 arányban kaptak volna képviseletet a románok, a magyarok és a szászok. Elképzeléseit jól tetten érhetően a svájci állammodellből vezette le.[669]

A három anyag szellemiségét és konkrét javaslatait összevetve túlzás nélkül kijelenthetjük, hogy az Erdély jövőjével kapcsolatos magyar kormányzati elképzeléseket – a magyar politikai gondolkodás addigi *main stream*jéhez hasonlóan – erőteljesen áthatotta a történetiség, miközben a tényleges etnikai megoszlásnak kisebb jelentőséget tulajdonítottak. Legszerencsésebb megoldásnak mindhárom elképzelés Erdély Magyarországhoz tartozását tartotta volna, igaz, autonómiával felruházva, s belső viszonyait a svájci minta szerint rendezve. Második lehetőségként általában a független erdélyi állam megteremtését javasolták, és Erdély megosztását – ha egyáltalán – csak ezután, utolsó és legkevésbé kívánatos lehetőségként kezelték.

E tervektől eltérően a rendszer demokratikus ellenzékéhez tartozó Bibó István kiindulópontja kifejezetten a nyelvi-etnikai hovatartozás volt. 1942–1943-as kéziratában *(Az európai egyensúlyról és békéről)*, amely utóbb több kisebb tanulmányként, illetve esszéként jelent meg, hosszan értekezett arról, hogy az állam- és nemzetfejlődés logikája alapján Közép- és Kelet-Európában a kölcsönösen elfogadható, tartós megoldást mindenütt a nyelvi határok mentén kell keresni. Ebből logikusan következett, hogy Bibó nemcsak a „politikai, történeti és nyelvi összefüggéstelenség" „párját ritkító példájaként" jellemzett Habsburg Birodalom felbomlását tartotta elkerülhetetlennek, hanem a multietnikus történelmi Magyarországét is. „Az 1918. évi békecsinálók alapgondolata, hogy ti. Ausztria–Magyarországot fel kell osztani, és a nyelvi határok és önrendelkezési jog alapján nemzeti államokat kell létesíteni, teljességgel jó volt" – írta. A katasztrófa és a hiszterizálódás nem ennek az elvnek az alkalmazásából következett, hanem abból, hogy a „békecsinálók nem követték saját elveiket". Feltételezte, hogy „A történeti Magyarországnak kíméletes, emberséges és az etnikai szempontokat szigorúan számba vevő felosztása kétségtelenül alkalmas lett volna arra, hogy a magyarokat a történeti Magyarország fenntarthatatlan voltára ráébressze, annál is inkább, mert hamar napvilágra

[669] Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Erdély múltja és jövője*. Budapest, 1990, Tinódi Kiadó. Vö. Tilkovszky Loránt: *Bajcsy-Zsilinszky. Írások tőle és róla*. Budapest, 1986, Kossuth Kiadó.

került volna, hogy az elszakított szlovákok, románok, szerbek és horvátok részéről nem mutatkozik semmiféle komoly visszakívánkozás a történeti Magyarországba". Azzal viszont, hogy a nemzetiségi lakosság mellett több mint hárommillió magyart is elszakítottak, „egy lehetséges és reális Magyarországnak a képe továbbra sem rajzolódott ki, hanem az aktuális és végsőkig el nem fogadható Magyarország maradt szembeállítva az egykori, a nagy, a dicsőséges, a történelmi Magyarországgal".[670]

A két világháború közötti „magyar hisztériáért" Bibó tehát elsősorban az első világháború győzteseit tette felelőssé. Ugyanakkor súlyos bírálatot mondott a magyar revizionizmus részben valótlan, részben vitatható érvrendszeréről is. Trianon etnikai igazságtalanságai miatt érthetőnek, ám mégis nagy hibának tartotta, hogy sem a hivatalos külpolitika és propaganda, sem a közvélemény nem tett különbséget „etnográfiai revizionizmus" és „az ezeréves határokat visszakövetelő" „történeti irredenta" között. Előbbit teljes mértékben jogosnak és az európai stabilitás szempontjából is szükségesnek, utóbbit azonban elérhetetlen vágyálomnak, illetve a „krónikus vakság" tünetének minősítette. Ebből következőleg az integrális revízió érvrendszerét is lesújtó kritikában részesítette. A „kultúrfölényt", a „Kárpátok medencéjének ideális földrajzi egységét" és különösen a Szent István-i állameszmét olyan „gyermekes konstrukcióknak" gondolta, amelyek a magyar lakosság elkábítására ugyan alkalmasak voltak, ám a külföld meggyőzésére egyáltalán nem. „[...] ahol magyarok laknak, ott van Magyarország, és sehol másutt, s a magyar nép nem *primus inter pares*, nincs semmiféle fölényre jogosító tulajdonsága *(possess any quality of superiority)*, hanem egyszerűen egy kelet-európai nép a sok közül" – szögezte le.

Igen ám, de hogyan alkalmazható ez az elv Erdélyre, ahol – és ezt Bibó jól tudta – a nagyfokú népi keveredés miatt nem lehetett igazságos nyelvi választóvonalat húzni. Válasza erre a területmegosztás kombinálása volt lakosságcserével. Az 1940-es megosztást az 1920-as trianoni döntésnél és az 1920 előtti állapotnál egyaránt igazságosabbnak tartotta, és egyben alkalmasnak arra is, hogy egy végleges és kölcsönösen megnyugtató rendezés kiindulópontjává váljon. A döntéshozók – érvelt – nem az 1940-es megosztással követtek el hibát, hanem azzal, hogy a megosztás „nem volt népkicseréléssel összekapcsolva". Ebből adódott, hogy egyik fél sem ismerte el véglegesnek a rendezést, hanem „mindkét fél fenntartotta az igényeit,

[670] Bibó István: Az európai egyensúlyról és békéről. In uő: *Válogatott tanulmányok*. I–III. Vál. Huszár Tibor, szerk. Vida István, Nagy Endre. Budapest, 1986, Magvető, I. 616.

mely mindkét részről egyrészt az idegen uralom alá került fajtestvérek felszabadítására irányult, másrészt minden etnikai szemponttól függetlenül egy történeti status quo helyreállítását tűzte ki célul". Az erdélyi regionális tudatnak, amelyet a térség egységének megőrzése mellett érvelő transzilvanizmus különböző irányzatai hangoztattak, Bibó nem tulajdonított jelentőséget.[671]

Igen jelentős háborús részvételének elismeréseként Hitler nemcsak Észak-Bukovinát és Besszarábiát adta vissza Romániának, hanem számottevő Dnyeszteren túli területek (Transznisztria) is román közigazgatás alá kerültek. A keleti területek megszerzésén túlmenően Antonescu azonban azt remélte, hogy tengelybarát politikája révén a második bécsi döntés is módosítható lesz. Észak-Erdély visszaszerzését minden más területi szerzeménynél fontosabbnak tartotta. Hitlerrel ezért már első találkozásukkor, 1940 novemberében közölte, hogy mivel Erdélyt történelme során még sohasem osztották fel, s minthogy ez a terület „csak mintegy ötven esztendeig tartozott Magyarországhoz", „Románia történelmileg eleve igényt tarthat Erdélyre". Hangsúlyozta, hogy ha „Románia most nyugton is marad, az általános béke megkötésekor újra fel fogja emelni a szavát, hogy jogához juthasson".[672] Amikor 1941–1942 folyamán a német vezetésben felmerült, hogy a magyar–román viszályt az észak-erdélyi románok keleti területekre történő telepítésével lehetne megoldani, a román vezető hevesen tiltakozott. A minisztertanácson elhangzott szavai szerint a románok „nem nézhetnek Kelet felé, és nem fordíthatnak hátat a Nyugatnak. [...] Észak-Erdélyért húsz Transznisztriát sem fogadok el".

A sztálingrádi vereség (1943) után Antonescu és kormányának németbarátsága mérséklődött. Észak-Erdély visszaszerzése azonban továbbra is első számú külpolitikai cél maradt. A magyar vezetéshez hasonlóan Bukarest is készült egy fegyveres leszámolásra. 1944 tavaszán egy egyetemisták és oktatóik előtt tartott zárt körű tájékoztatón a marsall kijelentette: „számunkra a magyarkérdés nem probléma; mert ha 16 000 000 román nem lesz képes kiszabadítani a rabszolgaságból az Észak-Erdélyben maradt 1 200 000 románt, vesszen el a 16 000 000 román".[673]

[671] Uo. 621–623.

[672] Ránki György (szerk.): *Hitler hatvannyolc tárgyalása 1939–1944.* I–II. Budapest, 1983, Magvető, I. 180.

[673] L. Balogh Béni: Az Antonescu-rezsim békeelképzelései 1940–1944 között. *Századok,* 2007/1. 4–13.

A terület-visszaszerzéssel összefüggésben a román vezetők körében is felmerült a telepítés mint a kisebbségi kérdés tartós megoldása. „Visszahozhatom Besszarábiát és Erdélyt, de ha nem tisztítom meg a román fajt, nem érek el semmit, mivel nem a határok jelentik egy faj erejét, hanem annak tisztasága és egyneműsége. Én ezt követem elsősorban" – jelentette ki ugyancsak Antonescu 1941 őszén. A Központi Statisztikai Hivatal egykori igazgatója, a marsall személyes jó ismerőse ezzel kapcsolatban konkrét tervet is készített. A tervezet szerint „az összes centrifugális szándékú kisebbséget a jövő Romániájából át kell helyezni a határokon túlra, s az országba hozni az összes vér szerinti románokat, legyenek azok bárhol, s meg kell húzni a román Románia, az örök Románia új határait, hogy a politikai határok pontosan megfeleljenek az etnikai határoknak". Sabin Manuilă úgy gondolta, hogy összesen mintegy 3,5 millió nem román távozna az országból, és 1,6 millió román érkezne az 1939-eshez képest 5000 négyzetkilométerrel kisebb Románia területére. A területveszteségek között szerepelt a Nagyszalonta–Nagyvárad–Szatmárnémetitől nyugatra eső partiumi sáv is. Az erdélyi magyaroknak részben ide, részben a Jugoszláviától Magyarországhoz csatolandó szerb Bánátba kellett volna költözniük. A székelyek új hazájaként viszont Kárpátalját képzelte el, akik az Ukrajnába áttelepített ruszinok helyébe kerültek volna.[674]

A román béke-előkészületekkel 1942 nyarától külön Béke Iroda foglalkozott. A több mint száz neves személyiség – miniszterek, tudósok, egyetemi tanárok – részvételével folyó munkálatokat legfelsőbb szinten a román vezetés második embere, Mihai Antonescu miniszterelnök-helyettes és külügyminiszter koordinálta. Az Iroda két bizottsága és különböző szekciói dokumentumokat gyűjtöttek, háttéranyagokat állítottak össze, alternatívákat dolgoztak ki és propagandisztikus műveket állítottak elő. Magyar vonatkozásban ezeknek az anyagoknak egyetlen vezérelve volt: a Romániához tartozó „Erdély egységének a gondolata".[675]

A Béke Iroda működésével összhangban Mihai Antonescu 1943 elején titkos magyar–román tárgyalásokat kezdeményezett részben a Szovjetunió elleni közös védekezés lehetőségének, részben az Erdélyre vonatkozó magyar álláspontnak a kipuhatolása céljából. Erre válaszul került sor a volt

[674] Uo. és Szász Zoltán: Tévutak keresése. Áttelepítési tervek a magyar–román konfliktus feloldására 1940 táján. *História,* 1999/8. 17–19.

[675] MNL OL. Külügyminisztérium iratai. K 63-1944-27. 272. csomó (Forrai Tibor: A béketárgyalásokra való előkészületek Romániában) és uo. XIX-J-1-a-IV-132. 60. doboz (A román béke-előkészítés munkájának jelenlegi állása).

magyar külügyminiszternek és 1940-től a magyar felsőház tagjának, gróf Bánffy Miklósnak 1943. júniusi romániai utazására, aki a kormányt képviselő Gheorghe Mironescu egykori miniszterelnökkel és a Nyugat-barát polgári ellenzék vezetőjének számító Iuliu Maniuval egyaránt tárgyalt. Megegyezni azonban egyikükkel sem tudott. A kapott utasításoknak megfelelően Bánffy azt kérte, hogy a románok fogadják el a második bécsi döntést tárgyalási alapnak. Mironescu viszont csak azon az alapon tárgyalhatott volna, hogy a magyarok visszaadják Észak-Erdélyt. Süketek párbeszédéhez hasonlított Bánffy és Maniu eszmecseréje is. Kállay miniszterelnök és Bethlen István Maniunak küldött üzenete úgy szólt, hogy a tengely összeroppanásának várhatóan rövidesen bekövetkező pillanatában a két ország együtt és egy időben hajtson végre németellenes politikai fordulatot. Erdély kérdésében pedig, mivel úgysem tudnak megegyezni, bízzák a döntést a győztes nagyhatalmakra. Bánffy visszaemlékezése szerint Maniu minden felvetésre kitérő vagy elutasító választ adott. Erdély jövőjével kapcsolatban például azzal indokolta merevségét, hogy a „népszenvedély" felett nem lehet uralkodni.[676] A későbbiekben még kevésbé mutatott készséget bármiféle engedményre. Bízott abban, amit moszkvai benyomásai és Sztálinnal folytatott tárgyalásai alapján Edvard Beneš üzent neki 1944 elején: „Oroszország magáénak tekinti a besszarábiai és északbukovinai területeket, de nagyon kedvezően viszonyul Erdély Romániához való visszatéréséhez."[677]

A Magyarországgal folytatott tárgyalásokkal párhuzamosan Románia a szövetségesekkel is felvette a kapcsolatot. Ennek célja a háborúból való kiugrás előkészítése és a békefeltételekben való előzetes megállapodás volt. Az érintkezés kezdő lépéseit 1943 őszén tették meg Stockholmban és Ankarában. A román kormány képviselői – Frederic Nanu és Alexander Cretzianu – először az angolszász hatalmak képviselőinél próbálkoztak. Mivel a különbéke lehetőségét az amerikaiak és az angolok is elhárították, s az 1943. januári casablancai megállapodásuk értelmében mindketten ragaszkodtak a feltétel nélküli megadáshoz, ezek a tárgyalások nem jártak sikerrel. Egyelőre nem hozott konkrét eredményt a stockholmi szovjet

[676] Major Zoltán: Bánffy Miklós irathagyatéka. In Benda Kálmán (szerk.): *Ráday Gyűjtemény Évkönyve.* III. Budapest, 1984, 232–236. és Kerekes Lajos: Bánffy Miklós politikai küldetése Romániában 1943-ban. *Történelmi Szemle,* 1963/2. 259–261.

[677] AD. Guerre. Alger. CFLN. Vol. 1419. 167.

diplomáciai képviselet vezetőjével, Alekszandra Kollontajjal folytatott kétoldalú megbeszélés sem.

A tárgyalások érdemi folytatására Kairóban került sor 1944 márciusától. Romániát itt Barbu Ştirbey herceg, korábbi miniszterelnök képviselte, aki a királyi család, a kormány és a Maniu vezette ellenzék bizalmát egyaránt élvezte. Az angolszászok erre az időre elfogadták azt a szovjet álláspontot, hogy a feltétel nélküli megadás elvét felfüggesztve a román fegyverszüneti egyezményben területi kérdésekről is szó eshet. A Szovjetunió által kidolgozott, április 12-én átadott feltételek így nemcsak azt tartalmazták, hogy Romániának szembe kell fordulni a németekkel, hanem azt is, hogy az új román–szovjet határ azonos lesz az 1941. évivel, vagyis Besszarábia és Észak-Bukovina visszatér a Szovjetunióhoz. Hogy megkönnyítsék elfogadásukat, a feltételek tartalmazták azt is, hogy a második bécsi döntés érvényét veszti, és Románia visszakapja „Erdélyt vagy annak nagyobb részét". Ezeket a feltételeket a román kormány május 15-én kategorikusan elutasította, míg Maniu ellenjavaslatokkal próbálkozott. Besszarábia és Észak-Bukovina elvesztése egyelőre éppoly elfogadhatatlan volt számukra, mint Észak-Erdély jövőjének „lebegtetése". A helyzetet bonyolította, hogy az Erdély jövőjéről való döntést az angolszászok a békekonferenciára kívánták bízni. A tárgyalások ezért itt megszakadtak, és néhány hét múlva csak a szovjetekkel folytatódtak Stockholmban.[678]

Erdély jövője a szövetséges nagyhatalmak második világháború alatt készült terveiből sem hiányzott. A Washingtonban 1941 végén felállított béke-előkészítő bizottság három egymást követő alkalommal, 1943. február 5-én, február 12-én és február 19-én foglalkozott Erdéllyel. A téma referense négy lehetséges megoldást ismertetett, de ezek közül egyet sem tartott igazán szerencsésnek. A trianoni határok helyreállítását azért nem, mert ez az 1930-as román népszámlálás szerint is közel 1,5 millió magyart hagyott volna román uralom alatt, és így „állandósult volna egy nehéz kisebbségi helyzet". A Trianon előtti határok visszaállítása, tehát egész Erdély Magyarországhoz csatolása ellen még súlyosabb érvek szóltak. Ez ugyanis mintegy 3 milliós román kisebbséget teremtett volna Magyarországon belül. Harmadik lehetőségként az 1940-es megosztást vette számba. Ez ellenében gazdasági és közlekedési megfontolásokra hivatkozott,

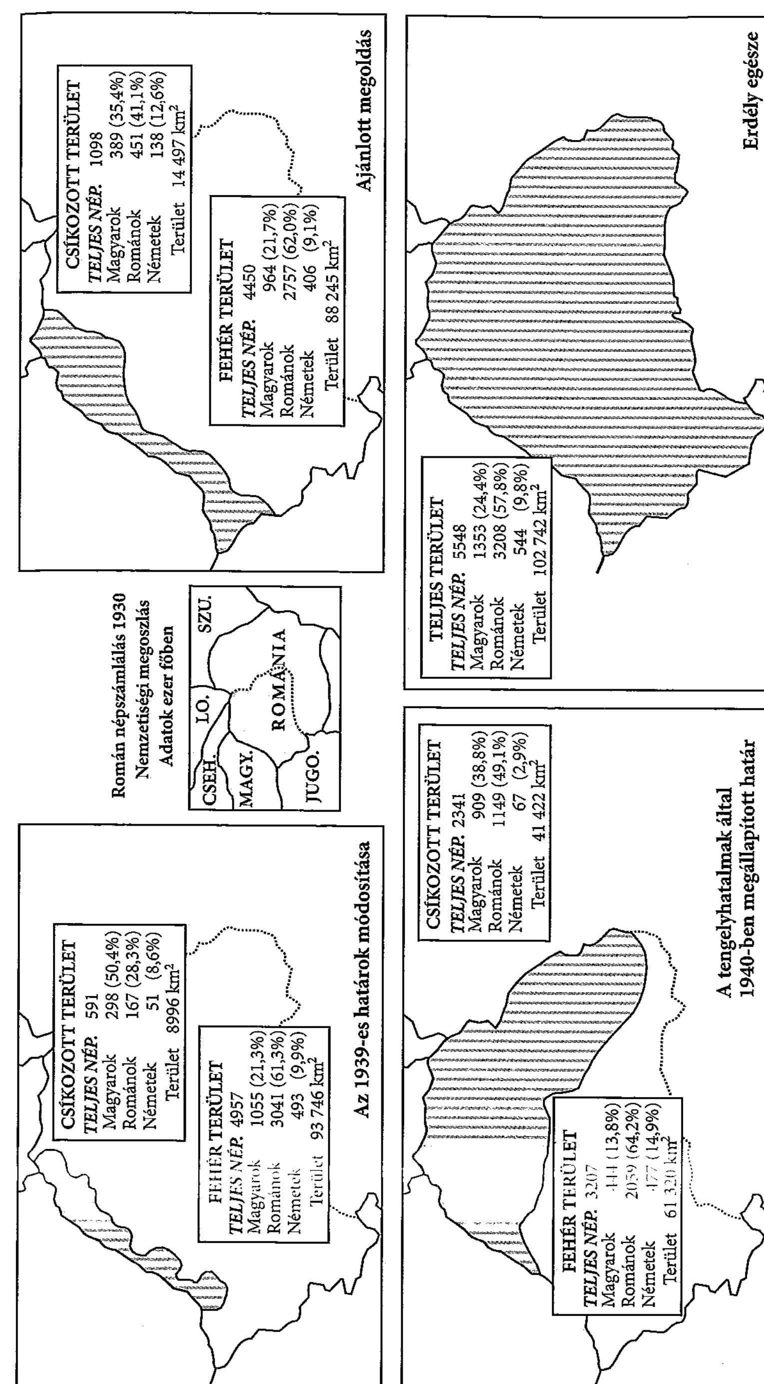
[678] *Foreign Relations of the United States* (a továbbiakban: FRUS). *Diplomatic Papers 1944.* IV. *Europe.* Washington D. C., 1966, USGPO, 170–180. és Andreas Hillgruber: *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu,* i. m. 172–175., 180–182. és 194–198.

valamint arra, hogy a Székelyföld és a magyar többségű partiumi részek mellett több mint 1 millió román is magyar fennhatóság alá került. Negyedikként az önálló erdélyi állam létrehozásának lehetőségét vetette fel. „Az önálló Erdély eszméjének – hangzott el – van bizonyos vonzóereje. Nehéz lenne azonban megmondani, hogy hogyan működne, miután sem Magyarország és Románia, sem a helyi magyar és román lakosság számára nem jelentene kielégítő megoldást." A szakértők feltételezték, hogy létezik bizonyos lokálpatriotizmus a térségben, ám ennek ellenére úgy vélték, hogy az önálló Erdélyt végül mindkét nyelvi csoport többsége az anyaországhoz, Magyarországhoz vagy Romániához akarná majd csatolni. Ezért végül alternatív megoldást ajánlottak. 1943. március 2-i összeállításukban úgy foglalták össze az addig elhangzott javaslatokat, hogy lényegében kettőt preferáltak közülük. Első helyen Erdély Romániához tartozását úgy, hogy a Székelyföld kapjon széles körű autonómiát, a román–magyar határt pedig módosítsák Magyarország javára a nyelvhatárnak megfelelően vagy attól keletebbre. Második helyen pedig az önálló erdélyi állam létrehozását a tervezett dunai vagy kelet-európai konföderáció tagállamaként vagy esetleg román–magyar kondomíniumként.[679]

A Külügyminisztérium szakértői 1944 tavaszán még egyszer visszatértek Erdély ügyére. Ez az április 20-i előterjesztés azt tartalmazta, hogy a háború utáni átmeneti időszakban érvényben kell hagyni a második bécsi döntés keretében megállapított határvonalat. Végleges megoldásként pedig egy 14 ezer négyzetkilométeres partiumi sáv átadását javasolta Magyarországnak, valamint a Székelyföld Románián belüli autonómiájának biztosítását. Az önálló erdélyi állam létrehozása, amely mindaddig preferált alternatív megoldásként szerepelt, ebben az összeállításban a lehetséges, de nem ajánlott megoldások egyikévé minősült vissza. Ennek valószínűleg az volt az oka, hogy a kelet-európai konföderáció(k) terve, amelynek Erdély az egyik tagállama lett volna, az időközben ismertté vált szovjet ellenzés miatt irreálissá vált.

Az amerikaihoz hasonlóan a brit kormány is nagy súlyt helyezett a háború utáni „új rend" tudományos alaposságú megtervezésére. Ennek érdekében a Foreign Office már 1938-ban felkérte Arnold J. Toynbeet, a neves történészt és a Királyi Külügyi Intézet tudományos igazgatóját egy

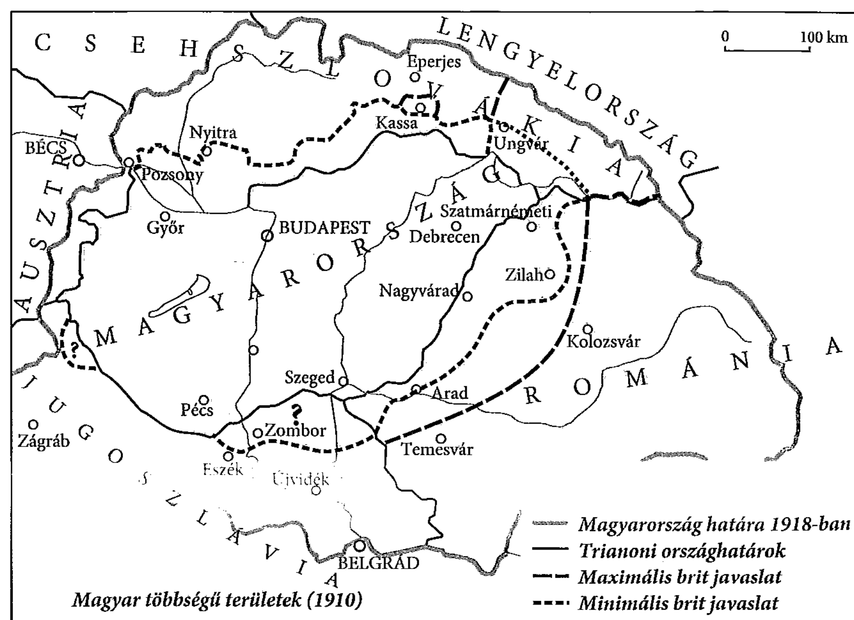
[679] Romsics Ignác (szerk.): *Amerikai béketervek a háború utáni Magyarországról. Az Egyesült Államok Külügyminisztériumának titkos iratai 1942–1944.* Gödöllő, 1992, Typovent, 111–151. és 185–190.

Az amerikai béke-előkészítő bizottság alternatív javaslatai a magyar–román határ módosításáról (1943–1944)

speciális kutatócsoport megszervezésére. A Foreign Research and Press Service (Külügyi Kutató- és Sajtószolgálat) 1939-re meg is alakult a Külügyminisztérium félhivatalos tanácsadó és információs szervezeteként, oxfordi székhellyel. A testület munkájába számos egyetemi tanár, külpolitikai elemző, újságíró és egyéb szakember kapcsolódott be.

Erdély jövőjének valamennyire is megnyugtató rendezését „az egész térség messzemenően legbonyolultabb problémájának" tartották. Olyan megoldás, amely Magyarországot és Romániát is kielégítené – állapították meg –, elképzelhetetlen, ilyen nem létezik. A mérlegelt lehetőségek közül „leginkább reményteljesnek" mégis az tűnt számukra, ha Erdély önálló politikai egységként ugyanannak a konföderációnak lenne a tagja, mint Románia és Magyarország. Csakhogy előfeltevésük, mely szerint a történelmi és kulturális különbségek miatt Romániának a déli, Magyarországnak az északi konföderációhoz kellett volna tartoznia, ezt a lehetőséget kizárta. Ezért részletesen foglalkoztak Erdély lehetséges megosztásával is a két állam között.

A Foreign Office oxfordi béke-előkészítő bizottságának alternatív ajánlásai Magyarország háború utáni határairól (1942)

Tekintettel arra, hogy a román és a magyar lakosság között észszerű és egyben etnikailag is méltányos választóvonalat nem lehetett megállapítani, a bizottság elképzelhetőnek tartotta Erdély olyan „teljesen független ütközőállamként" való megszervezését is, amely szervezetileg egyik konföderációhoz sem tartozott volna, hanem szükség esetén a helyi igényeknek megfelelően alakíthatott volna ki kapcsolatokat az északi vagy a déli konföderációval, esetleg akár mindkettővel. Erre az esetre Erdély nyelvi-etnikai kantonokra osztását, sőt – olykor a legkisebb közigazgatási egységekig lenyúló keveredések miatt – a területi autonómiák rendszerének kombinálását javasolták a személyi elvű kulturális autonómia bevezetésével.[680]

1943 nyarán és őszén a Foreign Office referensei több alkalommal megvitatták a szakértők javaslatait. Ezeknek a vitáknak lett az eredménye az az 1943. szeptember 22-i feljegyzés, amelyet F. K. Roberts osztályvezető állított össze a teheráni találkozót megelőző moszkvai külügyminiszteri értekezletre utazó brit delegáció számára. A rövid összefoglalás alapját képező anyagban *(The future of Hungary)* Erdéllyel kapcsolatban ez olvasható: „Az egyetlen tartós megoldás valószínűleg a független Erdély visszaállítása lenne." Abban az esetben, ha ez nem lenne megvalósítható, az oxfordi szakértőkhöz hasonlóan Roberts is Erdély felosztását javasolta Magyarország és Románia között széles körű lakosságcserével egybekötve. „Ha nem sikerül Erdély kérdését megoldani akár autonómiával, akár magyar és román zónákra osztásával – jövendölte –, [...] akkor lehetetlen eltüntetni a magyar revizionizmus rémét, és Magyarországot a Duna-medence megbízható és békés tagjává integrálni." Roberts a méltányosabb és ezért várhatóan tartósabb megoldás akadályát – a konföderációkhoz hasonlóan – Erdély ügyében is a szovjetekben látta, akikről 1941 vége óta tudták, hogy Besszarábia miatt álláspontjuk „inkább Románia javára hajlik".[681]

Eltérően az amerikai és a brit elképzelésektől, amelyek jóindulatú, de távoli és közvetlenül nem érdekelt megfigyelők vízióiként értelmezhetők, a szovjet újrarendezési elképzelés – a németethez hasonlóan – a térséggel közvetlen kapcsolatban álló nagyhatalom kőkemény stratégiai és biztonsági érdekeit tükrözte. Ezek az érdekek lényegében az ország geopolitikai helyzetéből adódtak, és az évszázadok során csak minimális mértékben

[680] Bán D. András (szerk.): *Pax Britannica. Brit külügyi iratok a második világháború utáni Kelet-Közép-Európáról 1942–1943.* Budapest, 1996, Osiris Kiadó, 77–81.

[681] PRO. Foreign Office 371/34504. C11310. Részben közli Juhász Gyula (szerk.): *Magyar–brit titkos tárgyalások,* i. m. 245–248.

változtak. Erdély kérdésében ez az álláspont magyar szempontból eleinte kedvező, később egyre kedvezőtlenebb, illetve pontatlan és – bizonyára nem véletlenül – ellentmondásos volt.

1941 júniusában, mielőtt Magyarország csatlakozott volna a Szovjetunió elleni német támadáshoz, a moszkvai magyar követen keresztül Molotov azt közölte a magyar kormánnyal, hogy a Szovjetuniónak „nincs követelése vagy támadó szándéka Magyarországgal szemben, nem volt észrevétele, hogy magyar követelések Románia kárára megvalósuljanak [és] e tekintetben a jövőben sem lesz észrevétele".[682] Molotov naplójában ennél ugyan kevesebb szerepel, de magyar szempontból az is kedvezőnek tekinthető. Ez így szól: „A Szovjetuniónak Magyarország Románia rovására megvalósult területi növekedésével szemben nincs ellenvetése."[683] A Szovjetunió elleni támadáshoz való csatlakozás és a magyar megszálló erők partizánvadász tevékenysége miatt ez az álláspont a későbbiekben Magyarország számára előnytelen módon megváltozott. A Londonba küldött 1943. június 7-i híres Molotov-jegyzék ezzel kapcsolatban már azt tartalmazta, hogy a Szovjetunió „nem tekinti teljes mértékben igazolhatónak a Németország diktátumával 1940. augusztus 30-án Bécsben hozott úgynevezett döntőbírói ítéletet, amely Magyarországnak juttatta Észak-Erdélyt." Hogy pontosan mi lett volna az „igazolható", az nem derül ki a jegyzékből.[684]

Sztálinnal és Molotovval folytatott 1943. decemberi tanácskozásairól Beneš – mint már utaltunk rá – így tájékoztatta Maniut: „Oroszország a magáénak tekinti a besszarábiai és észak-bukovinai területeket, de nagyon kedvezően viszonyul Erdély Romániához való visszatéréséhez." Hozzátette: Sztálin nagyon neheztel Magyarországra.[685] Ugyanebben az időben a román hadifoglyok bizottságának a vele kapcsolatot tartó szovjet tábornok kijelentette: „Erdély román lesz."[686] Ennek ellentmond viszont Ivan Mihajlovics Majszkij külügyi népbiztoshelyettes 1944. január eleji nagy memoranduma a háború utáni rendezés különböző kérdéseiről. Ebben Erdéllyel kapcsolatban a következőket olvashatjuk: „Az Erdéllyel

[682] Juhász Gyula (szerk.): *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945*. V. Budapest, 1982, Akadémiai Kiadó, 1214.
[683] Kolontári Attila: *Magyar–szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok*, i. m. 343.
[684] Juhász Gyula (szerk.): *Magyar–brit titkos tárgyalások*, i. m. 159.
[685] Romsics Ignác: *Bethlen István*, i. m. 293.
[686] Vojtech Mastny: *Russia's Road to the Cold War. Diplomacy, Warfare, and the Politics of Communism, 1941–1945*. New York, 1979, Columbia University Press, 105.

kapcsolatos háromhatalmi döntést [sic!] felül kell vizsgálni a nemzetiségi elvnek megfelelően, de bizonyos előnnyel Románia javára, amelynek [...] a háború után kölcsönös segítségnyújtási egyezményt kell kötnie a Szovjetunióval, és amely ily módon délkeleten védelmünk fontos tényezőjévé válik. Magyarországot, legalábbis a háborút követő években, nemzetközi elszigeteltségben kell tartani."[687]

Kelet- és Közép-Európa háború utáni államközi és nemzetiségi viszonyaival Moszkvában A békeszerződések és a háború utáni rendezés bizottsága nevű munkacsoport foglalkozott. Ez 1942-ben alakult Makszim M. Litvinov korábbi külügyi népbiztos irányításával. A fenti bizottság anyagai között található az a témánk szempontjából fontos dokumentum, melynek címe *Az erdélyi kérdéshez,* és amely valószínűleg 1944 tavaszán (áprilisban) készült. E feljegyzés szerzője – a nagyváradi származású és magyar neveltetésben részesült Walter Roman (Neuländer Ernő) – a két világháború között a Román Kommunista Párt ismert vezetői közé tartozott. A feljegyzés alapgondolata és fő kiinduló tézise Erdély oszthatatlansága és egysége volt. A felosztás önkényes aktusa, hangsúlyozta Roman, „ellentmond minden gazdasági, történelmi, nemzetiségi és néprajzi meggondolásnak: ez olyan, mintha szétoperálnának két, egymás nélkül élni képtelen sziámi ikret". Ebből következik első javaslata: Erdélyt egyesíteni kell. A második: önálló, független állammá kell tenni. „Erdély önállósága eszméjének – írta – mind az erdélyi románok, mind magyarok körében hagyományai és gyökerei vannak. Történelmi tények tanúsítják: magyarok és románok évszázadok során békésen éltek együtt." Mint meggyőződéses kommunista, Walter Roman ezt az önállóságot „ideiglenes és átmeneti megoldásnak" tekintette, s látni vélte a jövőben e régió népeinek fényes jövőjét „a Duna völgyében megvalósuló szovjetrendszer keretein belül". A transzilván szellemiségű kommunista vezető határozottan tiltakozott az ellen, hogy akár Magyarországnak, akár Romániának adják egész Erdélyt, mert úgy vélte, hogy ez az adott ország „kitüntetésével" lenne egyenlő Hitler „rablóháborújában" való részvételéért.[688]

[687] Baráth Magdolna: Majszkij a szovjet külpolitika perspektíváiról – 1944. In Krausz Tamás (szerk.): *A sztálinizmus hétköznapjai*. Budapest, 2003, Nemzeti Tankönyvkiadó, 505–533.
[688] A dokumentumból részleteket közöl Tofik Iszlamov: Levél Petre Romanhoz. *Provincia*, 2000/6. 4–5. Vö. uő: Erdély a szovjet külpolitikában a második világháború alatt. *Múltunk*, 1994/1–2. 42–43. és Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor (szerk.): *Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két román bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március)*. Kolozsvár–Csíkszereda, 2004, Erdélyi Múzeum-Egyesület – Pro-Print Kiadó, 26–27.

Véleményt nyilvánított e kérdésben az ismert történész, Jevgenyij V. Tarle is. Romantól eltérően ő Oroszország nagyhatalmi érdekeiből indult ki. Meg volt győződve arról, hogy Erdély „Magyarország vagy Románia kezében nem lesz egyéb, mint 1. igen jelentős eszköz az egyformán rosszindulatú fasiszta hatalmak egyikének a szolgálatában, 2. örökös viszályforrás ezen a hallatlanul veszélyes európai keresztúton, és folytonos ürügy újabb háborúk szításához". Így végeredményben ugyanarra a következtetésre jutott, mint Roman: Erdélyt nem szabad sem Magyarországnak, sem Romániának adni. A helyzet optimális megoldása szerinte az lett volna, ha létrehoznak egy „önálló államot az országok egy jövőbeli szervezetének formális garanciája mellett". „A kérdés bármely más megoldása – hangsúlyozta – csak hátrányos lehet. Ám ha már választani kell a két rossz közül, akkor a kisebbik rossz: Erdélyt Romániának adni, s ennek fejében bizonyos kompenzációkat igényelni."[689]

Ugyanennek a bizottságnak az anyagai között egy másik rendkívül fontos dokumentum is található. Az irat címe *Erdélyről (Tájékoztató)*, terjedelme 27 oldal. Mindössze tíz példányban készült, és maga Litvinov látta el kézjegyével. A mérlegelt lehetőségek közül Litvinov mind Erdély Magyarországnak adását, mind az 1940-es megosztás fenntartását elvetette. Álláspontját így indokolta: „Magyarország volt az első állam, amely csatlakozott az antikomintern paktumhoz. Soha semmiféle hajlandóságot nem mutatott a Szovjetunióval való közeledésre, ellenkezőleg, a lengyelek összes szovjetellenes intrikáiban részt vett. Magyarország – minden ok nélkül – Németország oldalára állt, mikor az megtámadta a Szovjetuniót. Magyarországnak nem voltak olyasfajta követelései a Szovjetunióval szemben, melyekkel Finnország és Románia próbálja igazolni a háborúban való részvételét. Magyarország a keleti fronton haderejéhez képest minden bizonnyal még Olaszországnál is jelentősebb katonai segítséget nyújtott Németországnak. Esztelenség lenne megjutalmazni legfőbb területi követeléseinek a kielégítésével. A politikában természetesen kizárólag célszerűség alapján lehet eljárni. Ebből a nézőpontból akár még Erdély visszacsatolására is gondolhatnánk, feltéve, ha ezzel biztosítanánk Magyarország szoros és hosszú távú együttműködését a Szovjetunióval. Az ilyen jellegű együttműködés azonban csak a jelenlegi uralkodó körök félreállítása, illetve egy mindenre kiterjedő átalakulás útján lenne megvalósítható. E fordulat nélkül azonban a jelenlegi Magyarországon nincs olyan tényező,

[689] Tofik Iszlamov: *Erdély a szovjet külpolitikában,* i. m. 43–44.

amelyre országunkkal való együttműködést alapozhatnánk. Az összes legális politikai párt, beleértve a kisgazdapártot és a szociáldemokratákat is, az utóbbi 25 év alatt egymást túllicitálva juttatták kifejezésre ellenségességüket a Szovjetunióval szemben. Még ha az egyik párt hajlandóságot mutatna is a Szovjetunióval való együttműködésre Erdély visszacsatolása fejében, aligha hihetnénk ígéreteiknek és kötelezettségvállalásaiknak." Azt viszont, hogy az egész területet Románia kapja, Litvinov „teljességgel elképzelhetőnek" gondolta. Ennek feltételeként szabta, hogy „Románia garantálja a Szovjetunióval való szoros és hosszú távú együttműködést, és egyszer s mindenkorra lemond Besszarábiáról és Bukovináról". Ez a megoldás – folytatta gondolatmenetét – azzal az előnnyel is járna, hogy „Romániának ez esetben szüksége lenne a Szovjetunió segítségére Magyarországgal szemben, amely soha nem nyugszik bele Erdély teljes és végleges elvesztésébe".

Az 1940-es határok helyreállításának alternatívájaként – talán Walter Roman és mások hatására – Litvinov a független Erdély létrehozásának lehetőségét is mérlegelte. Ezt arra az esetre ajánlotta, ha Románia nem nyújtana biztos garanciákat lojalitására. „Megmaradván Erisz almájának két szomszédja, Magyarország és Románia között – érvelt a *divide et impera* ősi elvéből kiindulva –, Erdély nem lehetne meg egy közeli erős állam pártfogása nélkül, amilyen jelen pillanatban a vele határos Szovjetunió. [...] Az új állam feletti ellenőrzés lehetőséget adna, hogy nyomást gyakoroljunk mind Magyarországra, mind pedig Romániára, és megakadályozná, hogy e két állam velünk szemben ellenséges nemzetközi kombinációkban vegyen részt. Ez a felettük gyakorolt ellenőrzés megerősítené a balkáni államok, többek között a Bánáttal határos Jugoszlávia feletti befolyásunkat is."[690]

[690] A szovjet béke-előkészítő bizottság létére és működésére először Tofik Iszlamov hívta fel a figyelmet 1994-es fenti cikkében. 2000-ben ugyancsak ő tette közzé a tanulmánya alapját képező dokumentumokat a *Transzilvanszkij voprosz. Vengero-ruminszkij territorialnij szpor i SZSZSZR.* (Moszkva, 2000, ROSZPEN) című kötetében. Ez utóbbiból közölte magyar fordításban a legfontosabbnak ítélt szövegeket L. Balogh Béni és Zeidler Miklós 2002-ben. Lásd Zeidler Miklós – L. Balogh Béni: Az „Erdély-kérdés" a magyar–szovjet külkapcsolatokban. *2000,* 2002/3. 41–68.

ÉSZAK-ERDÉLYI KÉRDŐJELEK

1944 tavaszára a szovjet hadsereg északon Tartuig, középen csaknem Lembergig, délen Odesszáig nyomult előre. A nyár folyamán folytatódott a Vörös Hadsereg offenzívája. A 2. és a 3. Ukrán Front csapatai augusztus 20-án áttörték a iaşi–kisinyovi frontvonalat, és megindultak Bukarest és a ploieşti-i olajmezők felé. A németekkel együtt továbbra is nagy erőkkel védekező román kormány ellenzékét a frontesemények cselekvésre késztették. Augusztus 23-án délután az ifjú Mihály király palotájába hívatta Antonescu marsallt, ahol helyettesével, Mihai Antonescuval együtt letartóztatta. Ezt követően kiáltványt bocsátott ki, amelyben tűzszünetet rendelt el a Vörös Hadsereggel szemben álló román alakulatoknak, és Constantin Sănătescu tábornok vezetésével új kormányt nevezett ki. A sikeres államcsíny eredményeként megalakult Sănătescu-kabinet, amelyben Iuliu Maniu is helyet kapott, visszaállította az alkotmányos monarchiát, és kezdeményezte a néhány hónapja megszakadt fegyverszüneti tárgyalások folytatását. Érdemi megbeszélésekre azonban nem került sor. Az augusztus 29-én Moszkvába érkező román fegyverszüneti delegációval Molotov minden köntörfalazás nélkül közölte, hogy „ő nem tárgyalni hívta a román küldöttséget, hanem azért, hogy az elkészült szöveget aláírják". Az „elkészült szöveg" tartalmi szempontból azonos volt a már áprilisban átadott feltételekkel. Vagyis Romániának bele kellett nyugodni Besszarábia és Észak-Bukovina elvesztésébe, miközben „Erdély vagy Erdély nagyobb részének" a visszaadása – az angolszász hatalmak határozott kívánságára – a békekonferencia döntésétől függött. Az egyezmény aláírására ezért csak hosszas habozás után, szeptember 12-én került sor.

Közben a szovjet hadsereg akadálytalanul nyomult előre. Augusztus 30-án bevonult Bukarestbe, majd szeptember elejére elérte a Kárpátok szorosait, vagyis az akkori magyar határt. A harcokba a román hadsereg is bekapcsolódott. Az új román kormány Észak-Erdély átadására szólította

fel a magyar kormányt, miközben a román légierő erdélyi és Duna–Tisza közi magyar városokat bombázott.[691]

A bukaresti fordulat és következményei az észak-erdélyi magyarság vezetőit is cselekvésre ösztönözték. Augusztus végén megalakult a koalíciós jellegű Erdélyi Tanács, amelynek képviselői – Teleki Béla, Vita Sándor, Mikó Imre stb. – a „román példa" követésére szólították fel a kormányzót és a Lakatos-kormány több tagját. Úgy gondolták, hogy a fegyverszünet gyors megkötése révén elkerülhető lenne Észak-Erdély idegen hadseregek általi megszállása. A kormányzó azonban még nem látta „elérkezettnek az időt az átállásra", sőt hozzájárult ahhoz, hogy átlépve a román–magyar határt a magyar hadsereg szeptember 5-én támadást intézzen a dél-erdélyi román erők ellen.[692]

Közben a szovjet és a román csapatok benyomultak a Székelyföldre. Szeptember 8-án elfoglalták Sepsiszentgyörgyöt, 11-én pedig Csíkszeredát. Ezért a szeptember 8-i minisztertanácson Teleki Béla még egyszer megkísérelte rávenni a kormányt a fegyverszünet azonnali megkötésére. „Erdélyben – mondotta – mindenki meg van győződve arról, hogy a játszma el van veszve. Ezt a háborút a németek és velük együtt mi is elvesztettük. [...] Mindent összegezve, nézete szerint két alternatíva előtt állunk: vagy várjuk fegyveresen az összecsapást és az összeomlást, vagy pedig már ma arra határozzuk el magunkat, hogy a politikai lépéseket megtegyük fegyverszünetet kérve. Nézete szerint mindkét esetben részünkre és velünk szemben egyforma lesz a leszámolás. Fegyveres ellenállás esetén még véresebb lesz a leszámolás és a középosztály kiirtása."

A minisztertanács – Teleki helyzetértékelése és érvei ellenére – úgy döntött, hogy a német katonai támogatásban bízva „Magyarország egyelőre hajlandó a harcot folytatni, és nem hamarkodja el az állásfoglalást arra nézve, hogy fegyverszünetet kérjen a szövetségesektől". Ez – mint Teleki helyesen konstatálta – Észak-Erdély feladását jelentette. Ezek után az erdélyi magyarságnak – jelentette ki keserűen – „egy lehetősége van, hogy sorsát megmentse, éspedig ha baloldali orientációt vesz fel a román kommunistákkal való egyetértésben. Ez az egyedüli lehetősége. Az országra nézve nem cél az, hogy megmentsük a Dunántúlt, és hagyjuk

[691] Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor (szerk.): *Autonómisták és centralisták*, i. m. 30–32.
[692] Bokor Péter: *Végjáték a Duna mentén*. Budapest, 1982, RTV–Minerva–Kossuth, 212–215. (Vita Sándor visszaemlékezése).

lemészárolni a Székelyföld magyar lakosságát."[693] Amikor Teleki fenti mondatai elhangzottak, a magyar csapatok még sikeresen nyomultak előre Nagyenyed és Dicsőszentmárton irányába. Hamarosan bebizonyosodott azonban, hogy a felfejlődő szovjet hadsereg előnyomulását csak fékezni lehet, megállítani nem.[694]

Románia átállása és Magyarország kitartása a tengelyhatalmak oldalán a román–magyar határ kérdésében megmutatkozó addigi angolszász elképzeléseket egyelőre nem érvénytelenítette. Az amerikai álláspont két mondatban összefoglalva 1944. szeptember 1-jén így hangzott: „Támogatnunk kell a magyar–román határ etnikai alapon történő kiigazítását Erdélyben, amely során egy keskeny, Aradtól Szatmárig húzódó sáv kerülne Magyarországhoz. A Magyarország és Románia által vitatott területet az Egyesült Nemzetek ellenőrzése alá kell helyezni az ezt követő rendezésig." A román fegyverszünet aláírása után ez ugyan módosult, de érdemben nem változott. „A román határ esetében az amerikai álláspontot – olvasható az októberi eligazításban – többé-kevésbé kötni fogja Románia fegyverszüneti feltételeinek az elfogadása, amelyek arról rendelkeznek, hogy vissza kell adni Romániának »Erdély egészét vagy nagyobbik részét, a békerendezés jóváhagyásától függően«. A végleges rendezésnél az Egyesült Államok legalább a háború előtti határok etnikai alapon történő revízióját fogja támogatni, azaz az első világháború végén Romániához került keskeny sáv visszaadását Magyarországnak."[695] A brit álláspont lényegében ugyanez volt. Bár Kelet-Európa szovjet dominancia alá kerülését elfogadták, azt továbbra is fenntartották, hogy a Románia és Magyarország közötti „a háború előtti határ [...] nem tekinthető teljesen kielégítőnek".[696]

A támadó szovjet és román csapatok 1944. október végére egész Erdélyt, sőt a Tiszántúl nagy részét is elfoglalták. Marosvásárhelyre szeptember 28-án, Tordára október 4-én, Kolozsvárra október 11-én, Nagyváradra október 12-én vonultak be. Nyomukban megjelentek a visszatérő vagy újonnan kinevezett román közigazgatási és rendőri vezetők. A közigazgatás újjászervezésének irányítása és a terület reintegrálása céljából a román kormány

[693] MNL OL. K. 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1944. szeptember 8.

[694] Ungváry Krisztián: *A magyar honvédség a második világháborúban*. Budapest, 2004, Osiris Kiadó, 313–321.

[695] Romsics Ignác (szerk.): *Amerikai béketervek*, i. m. 240–246.

[696] PRO. Foreign Office 371/48192. R 10059. Vö. Stanley M. Max: *The United States, Great Britain and the Sovietization of Hungary, 1945–1948*. New York, 1985, Columbia University Press, 44–46.

október 10-én elrendelte a Felszabadított Erdélyi Területek Közigazgatásának Kormánybiztossága felállítását. Ennek élére miniszteri rangban Ionel Pop, Iuliu Maniu unokaöccse és Kolozsvár 1919 utáni polgármestere került, aki első nyilatkozatában kijelentette: „az erdélyi magyarság, ha meglesz a józan esze és a lelki erőssége, hogy felismerje a valóságot – Erdély örökre Romániához fog tartozni –, és véglegesen le fog mondani az irredenta törekvésekről és álomképekről, teljes mértékben Románia sorsközösségébe helyezkedhetik bele. [...] Ha nem lenne meg ezen reményünk, úgy a szélsőséges megoldásra kellene gondolnunk, az áttelepítésükre." A román közigazgatás megjelenését és az ilyen nyilatkozatokat a román lakosság érthető megelégedéssel fogadta. A felszabadulás természetesnek tekinthető érzése mellett ugyanakkor feltört körükben az elégtétel igénye és a bosszúvágy is. Ezt számos esetben a visszatérő vezetők is táplálták. Amikor például a volt marosvásárhelyi prefektus szeptember végén újból elfoglalta hivatalát, kijelentette: „Hajthatatlan vagyok, akár az öreg Cato, és nem szűnök ismételni: teljes és azonnali leszámolást a magyarokkal! Most vagy soha!"[697]

A román közigazgatást nem mindenütt sikerült helyreállítani. Kolozsvárra, Nagyváradra és néhány más városba a szovjet katonai parancsnokok nem engedték be a román vezetőket. Maga Ionel Pop sem tudta elfoglalni hivatalát Erdély fővárosában. Ahová viszont megérkeztek, ott többnyire szigorú megtorló intézkedéseket léptettek életbe a magyarokkal szemben. Lényegében az egész magyarságot háborús bűnösként kezelték, és irredentizmussal vádolták. A férfiakat tömegesen internálták, napirenden voltak a testi fenyítések és a rablások, rekvirálások. A bosszúhadjárat számos esetben vezetett kegyetlen vérfürdőhöz. Ezek végrehajtói többnyire azok a félkatonai alakulatok voltak, amelyek a front mögötti területek „pacifikálása" céljából szerveződtek augusztus végén, szeptember elején. A leghírhedtebb egység a Iuliu Maniuról elnevezett Erdélyi Önkéntes Ezred volt, amelynek egyik osztaga szeptember 26-án Szárazajtán 14 embert lőtt agyon, illetve fejezett le a magyar honvédséggel és a németekkel való együttműködés vádjával. A „nyomravezetők" ugyanúgy helyi lakosok voltak, mint korábban Ördögkúton, csak ezúttal nem magyarok, hanem románok.[698] „Erdélyi románok! Szabadságunkat tűzzel és vérrel szerezzük vissza. A magyar tömlöcöket szétzúzzuk, a falvakat és városokat megtisztítjuk a német–magyar hóhéroktól, a négyéves idegen megszállást kegyetlenül

[697] Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor (szerk.): *Autonómisták és centralisták*, i. m. 37–41.

[698] Benkő Levente: *Szárazajta*. Sepsiszentgyörgy, 1995, Kaláka Könyvek.

megbosszuljuk" – tartalmazta egyik felhívásuk. Hasonló megtorlásokra több székelyföldi településen és Székelyföldön kívül, elsősorban Kolozs és Szolnok-Doboka vármegye vegyes lakosságú településein is sor került. A kivégzettek száma több mint százra, az internáltaké és kényszermunkára elhurcoltaké több ezerre, sőt valószínűsíthetően néhány tízezerre tehető, sokan sohasem tértek haza. A megtorló intézkedések és az atrocitások hatására az erdélyi magyarok – főleg azok, akik 1940 után települtek vissza – tömegesen menekültek át a trianoni Magyarország területére. Számuk 1946 végén megközelítette a százezret.[699]

A román és a szovjet hatóságok által foganatosított letartóztatások, internálások és az ezek nyomán megindult menekülési hullám következtében a hagyományos erdélyi magyar vezető elit néhány hét alatt lefejeződött. A magyarság politikai képviselőivé egyre inkább a szovjetekkel is jobban szót értő addigi baloldali ellenzéki vezetők – a kommunisták és a szociáldemokraták – váltak. Legfontosabb szervezetük az 1944. október 16-án Brassóban, Kurkó Gyárfás elnökletével és a MADOSZ bázisán megalakult kommunistabarát Magyar Népi Szövetség volt. Ez az egész erdélyi magyarság képviseletében lépett fel, és a bukaresti kormánykoalíció baloldali pártjai (Román Kommunista Párt, Szociáldemokrata Párt, Ekésfront, Hazafias Szövetség) által létrehozott Országos Demokrata Arcvonal (ODA) szövetségesének tekintette magát. Azokon a településeken, ahová a román közigazgatást nem engedték vissza, a szervezet vezetői és aktivistái fontos szerepet játszottak a helyi önkormányzatok újjászervezésében. A szovjet katonai hatóságokkal kiépített kapcsolataikat felhasználva felemelték szavukat a román prefektusok túlkapásai, valamint a csendőrök és a Maniu-gárdák önkényeskedései ellen is.[700]

A romániai Szövetséges Ellenőrző Bizottság, amely a fegyverszüneti szerződés értelmében igen kiterjedt jogkörrel rendelkezett, a magyarok tiltakozásaira hivatkozva, de nyilvánvalóan a bukaresti politika befolyásolásának szándékával is 1944. november 12-én kiutasította a román adminisztrációt Észak-Erdélyből. A bizottság szovjet elnökének szavai szerint „eltávolítja Erdélyből a reakciós román rendszert addig, amíg Romániában

[699] Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor (szerk.): *Autonómisták és centralisták,* i. m. 42–49. és Gál Mária: A halál önkéntesei. A Maniu-gárdisták rémtettei. *Rubicon,* 2005/6. 39–44.

[700] Lipcsey Ildikó: A romániai Magyar Népi Szövetség 1944–1948. *Történelmi Szemle,* 1985/1. 96–99.; Jehuda Lahav: A szovjet Erdély-politika (1944–1946). *Múltunk,* 1989/3. 144–145. és Töttössy Magdolna: *A Magyar Népi Szövetség története 1944–1953.* I–II. Csíkszereda, 2005, Pallas-Akadémia Kiadó, I. 45–47.

egy igazán demokratikus rendszer fog kialakulni, amely képes lesz biztosítani a magyar lakosságnak a fegyverszüneti szerződésben foglalt demokratikus jogokat".[701]

A következő hetekben Észak-Erdélyben sajátos helyzet alakult ki. Elvileg szovjet katonai közigazgatást vezettek be, gyakorlatilag viszont az ODA és a Magyar Népi Szövetség helyi képviselőiből, illetve jelöltjeiből állt fel az új adminisztráció. Az egész terület ügyeinek intézése céljából december 1-jén Kolozsvárott román és magyar baloldali személyiségekből megalakult Észak-Erdély Központi Tanácsadó Testülete. A nehézségek, amelyekkel szembe kellett nézniük, minden képzeletet felülmúltak. Az élelmiszerhiány helyenként olyan szintet ért el, hogy éhínség ütötte fel a fejét, alkatrészek és alapanyagok hiányában a működőképes gyárak is álltak, az alagutak, hidak és vágányok felrobbantása miatt a vonatok alig közlekedtek, a közegészségügyi helyzet katasztrofális volt. Az atrocitások megszűnése, illetve mérséklődése – a szovjet katonai hatóságok továbbra is hurcoltak el embereket kényszermunkára – azonban megnyugvással töltötte el a magyarok többségét. Sőt reményeket is ébresztett bennük Észak-Erdély jövőbeli helyzetét illetően. Kós Károly és néhány baloldali kolozsvári személyiség Erdély autonómiájának, sőt önállóságának a lehetőségében bízott, amit többen összekapcsoltak egész Európa föderatív átalakulásának és a „régi értelemben vett országhatárok" eltűnésének a víziójával. A sajtóban megjelentek olyan alaptalan hírek is, hogy Erdély „szovjetköztársaság lesz" Kolozsvár magyar és Nagyszeben román központtal, s hogy az Erdély Gubernátora címmel felruházott kormányzót Moszkvában már ki is nevezték. Az önigazgatás irányába tett jelentős lépés volt kilenc észak-erdélyi megye küldöttjeinek kolozsvári tanácskozása („Észak-Erdély parlamentje") 1945. február 12–15-én. A tanácskozás eredményeként Észak-Erdélyi Központi Végrehajtó Bizottság néven egy kvázi tartományi kormány alakult. A baloldali román és magyar személyiségekből álló testület elnöke Teofil Vescan, társelnöke a Szociáldemokrata Pártból a Kommunista Pártba átlépő ifjabb Jordáky Lajos – az 1919-es vezető fia – lett.[702] A Romániában működő angol katonai küldöttség egyik tagja erdélyi körútjáról visszatérve ezt követően jelentette Londonba: az erdélyi magyarok „Azt remélik, hogy

[701] Csatári Dániel: *Forgószélben. Magyar–román viszony 1940–1945.* Budapest, 1968, Akadémiai Kiadó, 442.

[702] Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor (szerk.): *Autonómisták és centralisták,* i. m. 53., 68–90.

[...] visszakapják Erdélyt, a románok rovására, vagy legalábbis létrehozhatnak egy magyar befolyás alatt álló, független államot".[703]

Az utóbbi években közzétett dokumentumokból az észak-erdélyi fejleményeket alakító szovjet politika szempontrendszere elég pontosan kirajzolódik. A vérengzések megakadályozása és a front mögötti területek rendjének biztosítása mellett Moszkva legfontosabb célja a bukaresti kormánypolitika, illetve a romániai belpolitika befolyásolása volt. A szovjet vezetés arra törekedett, hogy a Sănătescu-kormány helyett, amelyben túlsúlyban voltak a polgári erők, a kommunisták, illetve a velük együttműködő baloldali pártok kezébe kerüljön a hatalom. Anatolij I. Lavrentyev, az Oroszországi Szövetséges Szovjet Köztársaság külügyi népbiztosa 1944 karácsonyán így tájékoztatta erről Andrej Visinszkij helyettes külügyi népbiztost: „Észak-Erdély átadása a legfontosabb olyan eszköz, amellyel hatást lehet gyakorolni a román kormányra, nemcsak a fegyverszüneti egyezményben foglalt gazdasági kötelezettségeinek teljesítése terén, hanem a kül- és belpolitikai vonalvezetésben is." Ugyancsak ő jelentette néhány nappal később, hogy két másik szempont is szól Észak-Erdély átadásának halogatása mellett. Az egyik: Észak-Erdély a 2. és a 4. Ukrán Front hátországa, ahonnan élelmiszer-szükségleteik nagy részét beszerzik. Ha átadják a területet Romániának, akkor ugyanezeket a készleteket Bukarest a Szovjetuniónak fizetendő jóvátétel terhére fogja elszámolni. Magyarország esetében ez a lehetőség nem áll fenn, mert vele még nem kötöttek fegyverszünetet. A másik: a Vörös Hadsereggel harcoló két román hadsereg harcértéke gyenge. Ha Észak-Erdély Romániáé lesz, még kevesebb hasznukat lehet majd venni.[704] A fentiekkel összhangban a szovjet tanácsadók és az Országos Demokrata Arcvonal vezetői egyaránt azt hangoztatták, hogy Észak-Erdély különállásának fenntartása a kormányban is képviselettel rendelkező polgári-nacionalista erők számlájára írandó, s mindaddig, amíg a baloldal kezébe nem kerül a hatalom, ez így is fog maradni. Vagyis úgy jártak el, mint azt 1944. júniusi előterjesztésében Litvinov tanácsolta. „Az augusztus 23-a óta eltelt időszakban felhalmozódott tapasztalatok – tartalmazta az ODA 1945. január 29-i »országirányítási« programja – világosan mutatják a román népnek, hogy az olyan kormányok hatalomra jutása, amelyekben túlsúlyban vannak a reakciós elemek, csak gátolják

[703] Jehuda Lahav: *A szovjet Erdély-politika,* i. m. 146.

[704] Vida István (szerk.): *Iratok a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez 1944. október – 1948. június.* Budapest, 2005, Gondolat Kiadó, 74–78.

a Szovjetunióval és más demokratikus országokkal való őszinte és szilárd kapcsolatok kialakítását. [...] Demokratikus politika, az országban élő nemzetiségek barátságának politikája biztosítaná számunkra Észak-Erdély visszacsatolását, amelyet az 1944. augusztus 23. utáni kormányokba került fasiszta elemek soviniszta és reakciós politikájának következtében szakítottak le az ország testéről."[705]

A szovjet hatóságok és az ODA követeléseinek engedve a Sănătescu-kormány előbb átalakult, majd lemondott. A december 6-án megalakult Rădescu-kormányból Maniu és a történelmi pártok más képviselői már teljesen hiányoztak; a tárcák élén katonatisztek és baloldali politikusok álltak. Az új kormány egyik legfontosabb intézkedése az 1945. február 7-én kibocsátott Nemzetiségi Statútum volt. Ez fajra, nemzetiségre, anyanyelvre és vallásra való tekintet nélkül minden román állampolgár számára biztosította a jogegyenlőséget, sőt a nyelvhasználat terén kollektív jogokat is szavatolt. Előírta, hogy azokon a településeken, amelyekben a lakosság legalább 30%-a valamely nem román nyelvet beszéli, „a hivatalok kötelesek ezt a nyelvet is egyenrangúként kezelni, s minden ügyet ezen a nyelven (is) intézni". Ezt annak ellenére jelentős előrelépésnek kell tartanunk, hogy a rendelet végrehajtási utasítására több mint másfél évet kellett várni, s megvalósítása is akadozott.[706]

A kormány más intézkedései viszont kifejezetten hátrányosan érintették a kisebbségeket. Ezek közé tartozott az 1945. február 9-én megjelent 91. számú törvény, amely létrehozta az Ellenséges Vagyonokat Kezelő és Ellenőrző Pénztárt, vagyis a CASBI-t (Casa de Administrare şi Supraveghere a Bunurilor Inamice). Ez mindazoknak a „vélelmezett ellenségeknek" a vagyonát lefoglalta, akik nem tartózkodtak lakóhelyükön. A távollevők túlnyomó többsége elmenekült magyar és német nemzetiségű személy volt.[707]

A Nemzetiségi Statútum kibocsátása és a vagyonelkobzások előkészítése körül nem alakult ki vita. Az ezt követően napirendre került földreform azonban ismét kiélezte a kormányon belüli ellentéteket. Az ODA immár nyíltan a hatalom átvételére tört, amit a Szovjetunió is támogatott. Visinszkij népbiztoshelyettes február 27-én ultimátumban követelte

[705] Borsiné Toldy Mária – Szokolay Katalin (szerk.): *Harc a hatalomért 1943–1948. Az európai népi demokratikus forradalmak válogatott dokumentumai.* III. Budapest, 1979, ELTE Sokszorosítóüzem, 108–110.

[706] Uo. 117–118.

[707] Vincze Gábor: *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből.* Csíkszereda, 1999, Státus Kiadó, 107–122.

Mihály királytól Rădescu leváltását. A Szovjetunió jelöltje a kormány élére Petru Groza ügyvéd volt, az 1918–1920-as Kormányzótanács tagja, az 1930-as években a baloldali Ekésfront vezetője, a király viszont Ştirbey herceget akarta kinevezni. Visinszkij ekkor még súlyosabban megfenyegette a királyt. Kijelentette: ha nem Groza lesz a miniszterelnök, akkor „a Szovjetunió nem vállal felelősséget azért, hogy Románia mint független állam fennmarad". Groza ugyanakkor arról tájékoztatta az uralkodót, hogy Sztálin megígérte: ODA-kormány kinevezése esetén Észak-Erdélyben visszaállítják a román közigazgatást. Néhány napos kilátástalan ellenállás után a király végül beleegyezett, hogy Groza alakítson kormányt. Erre március 6-án került sor. Az új miniszterelnök táviratban kérte a szovjet kormány hozzájárulását Észak-Erdély reintegrálásához. Sztálin válasza, amely március 9-én érkezett meg, így szólt: „Tekintettel arra, hogy az új román kormány, amely most vette át az ország kormányzását, felelősséget vállal Erdély illő rendjéért és nyugalmáért, és biztosítja a nemzetiségek jogait, valamint a front szükségleteit ellátó összes helyi intézmény szabályos működését, a szovjet kormány elhatározta, hogy eleget tesz a román kormány kérésének, és az 1944. szeptember 12-én aláírt fegyverszüneti egyezménynek megfelelően beleegyezik a román kormány adminisztrációjának Erdélybe való bevezetésébe."[708]

1945. februári jaltai találkozójukon a szövetségesek abban állapodtak meg, hogy a felszabadított országokban előbb „a lakosság összes demokratikus elemeit széleskörűen képviselő ideiglenes kormányhatóságokat" alakítanak, majd a „lehető legrövidebb időn belül" szabad választásokat tartanak abból a célból, hogy „a nép akaratának megfelelő" reprezentatív kormányok jöjjenek létre.[709] A Groza-kormány megalakításának körülményei nyilvánvalóan ellentmondtak ezeknek a demokratikus elveknek. Megfeleltek viszont annak az informális egyezménynek, amelyben Churchill állapodott meg Sztálinnal 1944 októberében Moszkvában (úgynevezett százalékos egyezmény). Ennek értelmében ugyanis a Szovjetuniót 90%-os befolyás illette meg Romániában. Az Egyesült Államok mellett ennek ellenére Nagy-Britannia is tiltakozott a történtek miatt. Sir Archibald Clark Kerr moszkvai brit nagykövet így jellemezte a szovjet politikát: „Viselkedésük Romániában a leghamisítatlanabb erőpolitika, ami a legkevésbé sem

[708] Hunya Gábor – Réti Tamás – R. Süle Andrea – Tóth László: *Románia 1944–1990. Gazdaság- és politikatörténet.* Budapest, 1990, Atlantisz–Medvetánc, 201–208.

[709] Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918–1945,* i. m. 603–604.

áll összhangban a krími megállapodásokban lefektetett alapelvekkel. Még kísérlet sem történt arra, hogy konzultáljanak velünk vagy az amerikaiakkal, ugyanakkor elvárják tőlünk, hogy viszonyuljunk elnézéssel, mi több, asszisztáljunk a Visinszkij által Mihály királyra kényszerített döntésekhez. [...] A jaltai megállapodás a szovjet kormány szemében alig több egyfajta nyugtatónál, és nem enged beleszólást abba, amit ők saját elidegeníthetetlen, ráadásul általunk is maradéktalanul elismert joguknak vélnek, tudniillik abba, hogy Romániában azt tegyék, ami nekik tetszik."[710] Washington, amelynek kezét nem kötötte külön megállapodás, ismételten kísérletet tett az új kabinet lemondatására, illetve átalakítására. Bár ez nem sikerült, a két nyugati nagyhatalom egészen 1946 elejéig nem ismerte el a Groza-kormányt.

Az Észak-Erdélyi Végrehajtó Bizottság és a Magyar Népi Szövetség számos vezetője bízott benne, hogy a megelőző hónapokban megszerveződött helyi önkormányzatok tovább működhetnek, sőt az addig kivívott önkormányzati és kisebbségi jogok köre tovább bővül. A Magyar Népi Szövetség észak-erdélyi szervezeteinek nevében kidolgozott és a március 12-én Kolozsvárra látogató Grozának átadott memorandumában Demeter János, a Magyar Népi Szövetség egyik vezetője és Kolozsvár alpolgármestere olyan társnemzeti státust kért a magyarság számára, amely a magyar nyelv hivatalos nyelvként való elismerését, a magyar nemzeti szimbólumok használatát, a magyarok számarányának megfelelő helyi és kormányzati képviseletet, továbbá az elemitől az egyetemig terjedő magyar nyelvű iskolahálózat fenntartását is magába foglalta volna.[711] A politikai tapasztalatok nélküli és zömmel fiatal baloldaliak általános életérzése és reménye az volt, hogy a történtek után „olyan nemzetközi összefogásnak kell kialakulnia Románia, Magyarország és a többi szomszédos ország között, mely soha többé nem teszi lehetővé a nemzetiségek elnyomásának semmilyen formában és módszerekkel történő újjáéledését. Olyan új, demokratikus korszaknak kell elkövetkeznie, mely nemcsak nemzetiségi jogainkat, hanem további fejlődésünk szabadságát teremti meg, és gazdasági, kulturális téren egyaránt biztosítja minden nemzetiségi intézményünk működését és felvirágzását".[712]

[710] Mezei Géza: *Befolyás vagy hegemónia? A háború utáni rendezés Kelet-Közép-Európában.* Budapest, 2001, Új Mandátum Kiadó, 52.

[711] Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor (szerk.): *Autonómisták és centralisták,* i. m. 336–340.

[712] Katona Szabó István: *A nagy remények kora (Erdélyi demokrácia, 1944–1948).* I–II. Budapest, 1990, Magvető Könyvkiadó, I. 212.

A szociáldemokraták néhány vezetője április elején ennél is tovább ment. Ők önálló törvényhozó testület („nemzetgyűlés") létrehozását javasolták Erdély és a Bánság számára, továbbá azt, hogy „Erdélyben a legfelsőbb fórumtól a legutolsó fórumig és helyig, a proporcionalitás elve alapján kell berendezni az állami, megyei, városi és az összes hivatalokat és intézményeket". A bihari Szalárd község lakói még többet reméltek. Az ENSZ létrehozásán ügyködő San Franciscó-i értekezlethez intézett levelükben 1945 nyarán a független erdélyi állam létrehozásához kértek segítséget. A román uralomtól való megmenekülés fejében akár azt is el tudták volna képzelni, hogy ez az állam a Szovjetunió „független tagja" lenne. Hasonló elképzelések a Székelyföldön is felbukkantak. „A székely nép – tudósította a magyar kormányt Márton Áron nagyjából ugyanebben az időben – annyira eldöntötte magában a román uralomtól való elszakadást, hogy inkább hajlandó szovjet tagozat-állam lenni, mint a románsággal együtt állami életet élni."[713]

Az Erdély vagy Észak-Erdély autonómiájára, illetve a magyarok Románián belüli társnemzeti státusára vonatkozó remények azonban megalapozatlannak bizonyultak. Igaz, Groza sokszor és sokat beszélt arról, hogy szakítani kell a múlt hibáival, a gyűlölködéssel és a sovinizmussal, biztosítani kell a „román és a magyar nép testvéri együttélését", a Románia és Magyarország közötti baráti kapcsolatokat. Ezt legalábbis részben minden jel szerint őszintén is gondolta. Tény az is, hogy kormányalakítása után számos konkrét lépés történt az addigi sérelmek orvoslására. Kiindulópontját azonban mindig az képezte, hogy „Erdély újra Romániáé lett". Vagyis az „Erdély az erdélyieké" elv érvényesítése helyett maga is az egységes román nemzetállam koncepciójában gondolkodott.

Ennek eklatáns bizonyítéka volt az Észak-Erdélyi Végrehajtó Bizottság június 15-i feloszlatása. Más jelek is az elvek és a gyakorlat közötti különbségre utaltak. 1945. április 2-án megjelent a CASBI-dekrétum végrehajtási utasítása, amely alapján elkezdték a magyar és német vagyonokat zár alá venni. Ez mintegy 200 magyar vállalat körülbelül 80 millió dollárnyi vagyonát és 14 ezer magyar magánszemély tulajdonát érintette. Egy május végén megjelent újabb rendelet alapján megkezdték az észak-erdélyi magyar oktatási intézmények megfosztását épületeiktől. Az 1940-ben Nagyszebenbe költöztetett román egyetem visszatért „régi" épületeibe, miközben az újjászervezett magyar egyetem működési feltételeinek biztosítása

713 Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor (szerk.): *Autonómisták és centralisták,* i. m. 98–99.

akadozott. A március 23-án kihirdetett földreformtörvény alapján kisajátított földek tulajdonosainak 95%-a erdélyi volt, s a kisajátított földek csaknem fele Erdélyre és a Bánságra esett.[714]

A munkáját 1945 elején újrakezdő román béke-előkészítő bizottság anyagai még világosabban tanúskodnak a valódi román szándékokról. Groza békülékeny nyilatkozatai ellenére ezek között egyetlenegy olyan sem található, amely a vámunió vagy bármiféle más regionális együttműködés tervét, amiről a miniszterelnök oly sokat beszélt, fontolóra vette volna. Az önálló Erdély lehetősége is csak úgy merült fel, mint ami román szempontból elképzelhetetlen, és amit semmi sem indokol. Elfogadhatatlan volt a román szakértők számára Székelyföld autonómiája is. Ennek ellenében a térség földrajzi megosztottságára és keleti felének regáti kapcsolataira éppúgy hivatkoztak, mint a székelyek és a románok egymás közötti keveredésére és a Hargita népének így kialakult „román jellegére". A második bécsi döntés érvénytelenítésének és a trianoni határok visszaállításának alternatívájaként egyetlen lehetőséget mérlegeltek érdemben: a lakosságcserével egybekötött kisebb határmódosítást. Ám ezt is csak arra az esetre, ha a békekonferencia nem fogadná el az 1940 előtti állapot helyreállítását. Ha Románia kénytelen lenne alávetni magát határmódosításnak – döntött a bizottság 1945 augusztusában –, akkor „egy olyan népességcserét kell végrehajtani, amely nyomán nem marad román magyar uralom alatt, és ezzel párhuzamosan a magyarok létszáma is csökken, leginkább a határterületen".[715]

Az autonómiára vonatkozó remények szertefoszlása és a Groza-kormány ellentmondásos politikája a magyar lakosság jelentős részének szemében illuzórikussá tette a román–magyar megbékélés perspektíváját. Ennek egyik következményeként erősödött a Magyarország felé fordulás. Pozíciójánál és karizmatikus személyiségénél fogva az autonómiával kapcsolatos reményeket egyre inkább a székelyföldi parasztcsaládból származó gyulafehérvári római katolikus püspök, Márton Áron testesítette meg.

714 Hunya Gábor – Réti Tamás – R. Süle Andrea – Tóth László: *Románia 1944–1990,* i. m. 208–211. és Fülöp Mihály – Vincze Gábor (szerk.): *Revízió vagy autonómia? Iratok a magyar-román kapcsolatok történetéről (1945–1947).* Budapest, 1998, Teleki László Alapítvány, 12–14.

715 Olti Ágoston: A Román Béke-előkészítő Bizottság tevékenysége 1944–1946. *Századok,* 2007/1. 29–55. Groza nyilatkozatait közli Borsiné Toldy Mária – Szokolay Katalin (szerk.): *Harc a hatalomért,* i. m. III. 129–133.

A NAGYHATALMAK ÉS A MAGYAR–ROMÁN HATÁRVITA

A nagyhatalmak 1945 nyarán kezdték meg a legyőzött államokkal kötendő békeszerződések előkészítését. Az 1945. augusztusi potsdami konferencia határozatai értelmében ez a munka – eltérően az 1919-es gyakorlattól – az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Szovjetunió, valamint – bizonyos megszorításokkal – Kína és Franciaország külügyminisztereire (Külügyminiszterek Tanácsa) hárult. A testületnek Londonban kellett összeülni legkésőbb szeptember 1-jén. Az eredeti elgondolás szerint a fegyverszünetet aláíró hatalmak által előkészített szerződéstervezeteket előbb a Tanács, majd a megalakuló új nemzetközi szervezet, az ENSZ jóváhagyásával véglegesítették volna. Bár az eljárás egyszerűnek tűnt, később mégis vitákra adott okot. A szeptember 11-én kezdődő londoni ülésszakon ezért úgy döntöttek, hogy a tervezetek megalkotásának vitájában ugyan mind az öt hatalom képviselője részt vehet, a döntésben azonban csak a fegyverszünetet aláíró felek, Magyarország esetében tehát a Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok.[716]

A Magyarországgal kötendő békeszerződés tervezetére vonatkozó előterjesztését elsőként a Szovjetunió nyújtotta be, 1945. szeptember 12-én. Ez az 1945. január 20-án Magyarországgal létrejött fegyverszüneti egyezményen alapult, amely – eltérően a Romániával kötött fegyverszünettől – semmiféle utalást nem tartalmazott Erdély esetleges megosztására vonatkozólag, hanem azt írta elő, hogy Magyarország „visszavonja az összes magyar csapatokat és hivatalnokokat Magyarország 1937. december 31-én fennállott határai mögé, továbbá hatályon kívül helyez minden olyan törvényhozási és közigazgatási szabályt, amely az annexióra vagy pedig

[716] S. P. Szanakojev – B. L. Cibulevszkij: *Teherán, Jalta, Potsdam.* Budapest, 1969, Kossuth Kiadó, 382–384. A vitákra lásd Kertész István: *Magyar békeillúziók 1945–1947.* Szerk. Gyarmati György. Budapest, 1995, Európa–História, 276–278. és Fülöp Mihály: *A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés 1947.* Budapest, é. n., Héttorony, 14–21., 45.

csehszlovák, jugoszláv és román területek Magyarországhoz csatolására vonatkozik". Emellett konkrétan is rögzítette, hogy a két bécsi döntés érvénytelen.[717] A határkérdésben a tervezet ennek megfelelően az 1938 előtti állapotokhoz való visszatérést javasolta. Az anyag külön megemlítette, hogy a fegyverszüneti egyezmény 19. cikkelyét, amely a két bécsi döntés érvénytelenítéséről szólt, ki kell egészíteni egy olyan konkrét utalással, hogy „egész Erdély" visszatér Romániához. A szovjet delegáció ezt azzal indokolta, hogy Románia jelentős segítséget nyújtott Németország legyőzéséhez.

Nagy-Britannia szeptember 18-án már a szovjet elképzelések ismeretében nyújtotta be javaslatát. A fegyverszüneti szerződés alapulvételét elfogadta, az 1940 előtti román–magyar határ automatikus helyreállítását azonban nem. „A kérdést – miszerint egész Erdély visszakerüljön Romániához – nem lehet kizárólag Románia háborús teljesítménye alapján eldönteni" – szögezték le. Úgy vélték, hogy „nagyon fontos olyan román–magyar határ megállapítása, ami önmagában véve igazságos." Ezért javasolták, hogy egy szakértőkből álló albizottság vizsgálja meg az ügyet. Az amerikaiak még kritikusabbak voltak. A túlzott szovjet befolyás legalizálását látták a fegyverszüneti szerződés előírásainak alapulvételében, ezért arra törekedtek, hogy újratárgyalják azokat. A britekhez hasonlóan helytelenítették egész Erdély Romániának adását is. A State Department délkelet-európai osztályát irányító Cavendish W. Cannon szeptember 14-i, James Francis Byrnes külügyminiszter számára készített feljegyzése szerint: „Arra kell törekednünk, hogy bizonyos határterületek Magyarországnál maradjanak, amire kiváló érveket lehet felhozni." A szovjetek által javasolt formula helyett az amerikaiak így végül arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a két állam követeléseinek megvizsgálása után döntsék el, hogy Erdély egésze vagy csak egy nagyobb része kerüljön vissza Romániához. A francia álláspont, amelyet azonban végül nem nyújtottak be a Tanácsnak, ugyancsak a magyaroknak kedvezett. A francia szakértők – gyökeresen felülbírálva 1919-es álláspontjukat – Magyarországnak juttatták volna „a magyar Alföld keleti részét", vagyis nagyjából a Visktől a bihari hegyek nyugati gerincén (Királyhágó) át a Marosig húzódó vonaltól nyugatra fekvő területeket. Az, hogy Csehszlovákia, Jugoszlávia, sőt a Szovjetunió is adhatna vissza Magyarországnak határ menti magyar területeket, ekkor már nem merült fel a nyugati anyagokban. Ez a korábban – az amerikaiak által még

[717] Romsics Ignác (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény,* i. m. I. 378–382.

1944 végén is – hangoztatott szempont erre az időre mindhárom állam szakértői és vezetői körében indokolatlannak és időszerűtlennek tűnt.[718]

Az eltérő álláspontok összecsiszolásával először szeptember 20-án foglalkozott a Külügyminiszterek Tanácsa. Az amerikai és a brit delegáció közös javaslata úgy szólt, hogy „a magyar határ általában véve az 1938-as határ legyen. Azt azonban, hogy Erdély egésze vagy nagyobbik fele kerüljön Romániához, a két állam követeléseinek elemzése után kellene eldönteni." Az ülés brit jegyzőkönyve szerint Molotov erre azzal válaszolt, hogy „a tanács feladata a bécsi döntés hatályon kívül helyezése és a trianoni békeszerződés döntéseinek újbóli érvénybehelyezése". Ezért „további vizsgálatok nélkül meg lehet hozni" a döntést a magyar határokról. Molotovval Ernest Bevin brit és Georges Bidault francia külügyminiszter szállt vitába. Bevin emlékeztetett rá, hogy a végső döntés meghozatala a békeszerződés megalkotóira vár, s a brit delegáció mindössze azt akarja, hogy a jövőbeli konfliktusok elkerülése érdekében „igazságos határvonal alakuljon ki". Bidault az isztriai példát hozta fel, ahol az Olaszország és Jugoszlávia között kialakult határvita etnikailag méltányos eldöntése érdekében helyszíni vizsgálatokat rendeltek el. Erdély esetében – hangsúlyozta – ugyanígy kellene eljárni, hogy a „lehető legkevesebb magyar" maradjon Romániában és „a lehető legkevesebb román" Magyarországon. Utalt a megmaradó kisebbségek védelmének fontosságára is. Ezután ismét Molotov ragadta magához a szót. Felidézte a trianoni békeszerződés létrehozásának körülményeit, többek között azt, hogy „Erdély átkerülése Romániához 1919-ben az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország kormányának jóváhagyásával történt". „A szovjet kormány – érvelt szándékosan vagy tudatlanságból tévesen – egyetértett ezzel a döntéssel. Hitler nem értett vele egyet, és hatályon kívül helyezte. Az ő kötelességük tehát Hitler döntésének érvénytelenítése és saját döntésük újra érvénybehelyezése." Molotov elszántságát látva Bidault feladta az ülés elején képviselt álláspontját, és elfogadta, hogy „A bécsi döntést hatályon kívül kell helyezni, a trianonit pedig megerősíteni". Bevin többé nem kért szót, Byrnes viszont kitartott álláspontja mellett, és hosszasan vitatta Molotov érveinek helyességét. A valóságnak megfelelően felidézte, hogy az Egyesült Államok 1919-ben hónapokig törekedett egy igazságosabb román–magyar

[718] A szovjet, brit és amerikai tervezeteket és észrevételeket közli *FRUS. Diplomatic Papers, 1945.* II. *General: Political and Economic Matters.* Washington D. C., 1967, USGPO, 147–150., 182–187., 227–228. Vö. Fülöp Mihály: *A befejezetlen béke,* i. m. 45–50.

határ elfogadtatására, s amikor a végső döntés megszületett, elégedetlensége miatt már csak megfigyelővel képviseltette magát Párizsban. Majd így folytatta: „Úgy véli, hogy az erdélyi határ kismértékű megváltoztatásával félmillió magyart lehetne visszaadni Magyarországnak. Azon a területen, amire gondol, jelentős magyar lakosság él, amely csaknem kizárólag Magyarországgal áll vasúti összeköttetésben. Romániához csatolásuk sem egyéni boldogságukat, sem Románia boldogságát és felvirágzását nem szolgálja. Erdély összterülete 39 600 négyzetmérföld, és az általa elgondolt változtatás nem érintene többet 3000 négyzetmérföldnél. Ahol emberek életét befolyásoló döntésekről van szó, ott ő jobban érezné magát, ha azokat alapos helyszíni vizsgálat előzné meg." „További vita után", melyet a jegyzőkönyv nem részletez, Byrnes kissé módosította eredeti indítványát, és újabb javaslatot terjesztett elő. Ez így hangzott: „A Magyarországgal közös határ általában véve az 1938-as határ kell hogy legyen. Ami azonban Erdélyt illeti, meg kell vizsgálni az etnikai helyzetet abból a szempontból, hogy egy kis rész Magyarországnak való átadása lényegesen csökkentené-e az idegen uralom alá kerülő személyek számát." Az amerikai javaslatra adandó válasz elkészítésére Molotov két-három napos haladékot kért. Más, a román–magyar határnál fontosabbnak ítélt ügyek miatt a két-három napból végül több mint félév lett. A Külügyminiszterek Tanácsának londoni ülésszakát október 2-án berekesztették, s a magyar békeszerződés ügyét legközelebb csak 1946 tavaszán tűzték napirendre.[719]

A Külügyminiszterek Tanácsának szeptember 20-i tanácskozása a nyilvánosság kizárásával zajlott. A különböző álláspontokról így sem a magyar közvélemény, sem a magyar kormány nem értesült. A nagy külföldi lapok tudósításaiból csak annyi derült ki, hogy tárgyaltak a magyar békeszerződésről, de hogy pontosan mit és mikor, az nem. A román politika viszont tudomást szerzett a tanácskozás lényegéről, s idővel a nyilvánosság előtt is utalt rá. Gheorghe Tătărescu helyettes miniszterelnök és külügyminiszter például december 16-án, egy bukaresti nagygyűlésen kijelentette, hogy „a londoni konferencián egyedül a Szovjetunió vette védelmébe Románia nyugati határait és azonosította magát a román nép érdekeivel". A bizalmas információk valószínűleg a román hírszerzés ügynökeitől származhattak, amelyeket utóbb a Kreml illetékesei is megerősítettek. Ha előbb

[719] *Documents on British Policy Overseas.* First Series. II. London, 1985, Her Majesty's Stationery Office, 258–260. A jegyzőkönyvet magyar fordításban közli Romsics Ignác (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény,* i. m. I. 424–425.

nem, november 27-én bizonyosan sor került erre. Alekszandr Lavriscsev, a szovjet diplomácia balkáni osztályának vezetője ezen a napon ugyanis egyértelműen közölte a moszkvai román követtel: „A szovjet kormány az erdélyi kérdésben Románia számára kedvező állásponton van. Ezt az álláspontot rögzítették a szovjet delegáció javaslataiban a Külügyminiszterek Tanácsa londoni ülésén, és az most is változatlan."[720] Ezzel többé-kevésbé egy időben Bukarest állítólag egy angolszász jegyzéket is kapott, amely a bukaresti magyar misszió informátora szerint arról tájékoztatta a román kormányt, hogy a nyugati hatalmak Erdély ⅛ : ⅞ arányú megosztását tartanák helyesnek Magyarország és Románia között.[721]

Az új helyzetben Bukarest számára rendkívül fontosnak tűnt annak demonstrálása, hogy maguk az erdélyi magyarok, illetve azok „progresszív" csoportjai sem óhajtják a határrevíziót, hanem Románián belül kívánnak élni. Részben ideológiai meggyőződésből, részben Petru Groza kormányfő ígéreteiben bízva a Magyar Népi Szövetség intézőbizottsága 1945. november 15–18-i marosvásárhelyi gyűlésén – egyébként meglehetősen heves és hosszú vita után – eleget tett ennek az elvárásnak. Kurkó Gyárfás és mások javaslatára többségi határozattal a testület végül úgy döntött, hogy a szervezet minden tekintetben támogatja a kormány külpolitikáját és nemzetiségi politikáját. Vagyis nemcsak a trianoni határok esetleges módosítását vetette el, hanem a különböző autonómiaelképzeléseket és a lakosságcserét is. Az „erdélyi nemzetiségi kérdés megoldása nem határkérdés, hanem a demokrácia megerősödésének, a nemzeti jogegyenlőség tényleges megvalósításának, a határok feloldásának kérdése. Nem helyeselhetünk semmiféle »áttelepítést«, amely anyaföldünktől szakítana el. Nem helyeselhetünk semmiféle olyan törekvést, akár magyar, akár román részről, amely a bécsi döntéshez hasonló módszerrel, a nemzetközi reakció szolgálatában Erdélyből újra háborús tűzfészket teremtene" – tartalmazta kiáltványuk. Ugyanakkor hitet tettek a Magyarországgal való „szoros gazdasági, közművelődési és politikai együttműködés", valamint „az útlevélkényszer megszüntetése és a vámhatárok eltörlése" mellett.[722]

Czikó Nándor, a szervezet bukaresti tagozatának vezetője és egyben a román kormány Nemzetiségi Minisztériumának főtitkára így indokolta ezt

[720] Vida István (szerk.): *Iratok a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez,* i. m. 181.

[721] Fülöp Mihály – Vincze Gábor (szerk.): *Revízió vagy autonómia,* i. m. 74., 124–125., 170.

[722] A vitát és a kiáltványt is közli Nagy Mihály Zoltán – Olti Ágoston (szerk.): *Érdekképviselet vagy pártpolitika,* i. m. 192–215.

a döntést néhány nappal később a bukaresti magyar képviselet munkatársának: „Az ő véleményük szerint az a népi demokrácián alapuló rendszer, amely ma Romániában uralmon van, feltétlenül megrendülne akkor, ha a területi kérdés tekintetében akár csekély áldozatot is kellene hoznia. [...] Különben is egy esetleges határkiigazítás aligha juttathatna vissza Magyarországnak számottevő területeket, viszont hosszú évekre újból felzaklatná a baráti irányban fejlődő román–magyar viszonyt. [...] Egyébként sem képzelhető el olyan megoldás, amely számottevő magyar tömegeket ne hagyna a román állam területén, és ekkor a román sovinizmus felzaklatása folytán jaj volna ezeknek a magyar tömegeknek. Ebben az esetben a román baloldalnak, mely egyedül képes a Romániában élő magyarság jogait biztosítani, már nem volna kellő ereje ahhoz, hogy az állam határain belül visszamaradt magyar tömegeket megvédje. [...] Mindezek alapján a Magyar Népi Szövetség reakciósnak bélyegez minden olyan törekvést, amely a határok megváltoztatására, népcserére, Erdély autonómiájára vagy önállóságára irányul."[723]

A Magyar Népi Szövetség marosvásárhelyi döntésére két héttel a román nemzeti ünnep előtt került sor. Tekintettel a londoni vitára Erdély Romániához való csatlakozásának 27. évfordulója alkalmából a román sajtó hosszú cikkeket szentelt az 1918. december 1-jei gyulafehérvári határozatnak, és egyhangúan állást foglalt a „bécsi döntéshez hasonló reakciós kísérletekkel" szemben. A kormánykoalíció pártjai felhívással fordultak a román néphez, melynek kulcsmondata így hangzott: „Éljen a demokrata Romániával egyesült Erdély, éljen Románia támasza és barátja, a Szovjetunió, éljen Románia demokrata kormánya, mert visszaszerezte Erdélyt, és örök időkre biztosítja az egyesülést."[724]

Az Erdély és Regát elválaszthatatlanságát hangoztató belföldi propagandához a nyugati hatalmak meggyőzésére hivatott külföldi propaganda társult. 1945 végén, 1946 elején számos kisebb-nagyobb olyan angol nyelvű munka jelent meg, amelyek a háború alatti bukaresti béke-előkészítés anyagaira támaszkodva a trianoni határok fenntartása mellett érveltek. Ezek egyikét *Transylvania at the Peace Conference of Paris* címmel és „Dr. Pavel Pavel" álnéven adták ki Londonban. A szokásos román érvelés logikáját követve az anonimitást választó szerző abból indult ki, hogy Románia

[723] MNL OL. Külügyminisztérium. XIX-J-1-a-IV-135-27/1945 (61. doboz). Közli Fülöp Mihály – Vincze Gábor (szerk.): *Revízió vagy autonómia,* i. m. 83–85.

[724] Uo. 123–124.

Trianonban megállapított határa „az emberileg lehető legjobb", mivel „csaknem teljesen azonos az erdélyi román blokk és a tiszántúli magyar tömb közötti etnikai választóvonallal". 1920 óta senki semmiféle olyan „felfedezést" nem tett, amely cáfolná ezt. A székelyeket a magyar nép olyan „egészen különálló ágaként" mutatta be, amely sohasem volt szoros kapcsolatban Magyarországgal, miközben a románokkal nyolcszáz éve a lehető legnagyobb békességben éltek. A brosúra fontos tézise volt annak hangsúlyozása, hogy Nagy-Románia nem a nagyhatalmak, hanem a határai között élő népek akaratából jött létre az első világháború után. Az 1920-as békeszerződés így csak szentesítette az 1918. december 1-jei gyulafehérvári határozatot. A határ menti sáv esetleges elcsatolása ellen érvelve az anyag kitért a Részek történetére, gazdasági kapcsolataira és lakosságának etnikai összetételére. A konklúzió így hangzott: „gazdaságilag ez az egész térség Erdély központja felé gravitál. Ennek következtében Románia aligha tudna elfogadni egy módosított határvonalat ebben a térségben anélkül, hogy ne kellene egy gazdasági katasztrófa súlyos következményeivel szembenéznie. Ez a katasztrófa közel 2 millió embert érintene."[725]

A román propaganda állításait az erdélyi magyarok többsége elutasította, és érveit nevetségesnek tartotta. A Magyar Népi Szövetség döntése sem tekinthető reprezentatívnak; inkább egy törpe kisebbség, s még a baloldalon belül sem mindenki véleményét tükrözte. A döntést megelőző heves vita mellett ezt az is mutatta, hogy ettől kezdve a szervezet befolyása rohamosan csökkent. Ugyanakkor azt sem mondhatjuk, hogy egységes többségi vélemény alakult volna ki az erdélyi magyarok körében. Lakóhelyüktől, múltjuktól és politikai irányultságuktól függően többféle vélemény élt közöttük. Egyes csoportokban – főleg baloldaliakban – tovább tartotta magát az 1918–1919-ben már több formában megfogalmazott autonómia iránti igény. Közéjük tartozott egy magát megnevezni nem kívánó vezető kolozsvári kommunista, aki 1945 decemberében így tájékoztatta a bukaresti magyar képviselet munkatársát felfogásáról: „Véleménye szerint az erdélyi kérdés a sztálini elgondolással egybeesően csak Erdély területi autonómiája révén volna igazságosan megoldható. Erdélynek Magyarországhoz való csatolása nem jöhet tekintetbe, egyrészt azért, mert Erdély többségében mégiscsak román, másrészt azért sem, mert ez valóban

[725] Dr. Pavel Pavel: *Transylvania at the Peace Conference of Paris*. London, 1945, Dr. Pavel Pavel, 4–28. Vö. Kim Jiyoung: *A nagyhatalmi politika és az erdélyi kérdés a II. világháború alatt és után*. Budapest, 2000, Osiris Kiadó, 114–117.

a román demokrácia bukását eredményezné. Erdély kettészakítása vagy Erdély egységének megbontása semmiképpen sem volna helyes, és csak rövid ideig, akkor is erőszakkal volna keresztülvihető, nem marad tehát hátra más megoldás, mint a rendkívül erős autonómiával és ennek nemzetközi garanciáival kialakítandó, a román állam keretébe tartozó, de lényegileg majdnem független Erdély, amelynek határai az olyan gyakran emlegetett vámunió révén is Magyarország felé valóban spirituálisak lennének."[726]

Az autonómia vagy függetlenség hívei mellett sokan voltak – különösen a magyar határhoz közeli partiumi településeken –, akik az 1940-es megosztáshoz való visszatérésben vagy egy új határkorrekcióban bíztak. „Mi úgy látjuk – tudósított valaki Nagyváradról 1945 októberében –, hogy Várad és a magyar lakta vidékek egészen biztosan ismét visszakerülnek Magyarországhoz. [...] Kolozsvárott éjjelente röpcédulákat dobálnak szét magyar emberek, s ezekben az áll, kitartás, mert visszakerülünk Magyarországhoz. [...] Ugyanakkor pedig az itteni jelenlegi magyar vezetők elárulják a magyarságot, s azt híresztelik és írják az itteni kommunista magyar újságban, hogy az erdélyi magyarok nem akarnak Magyarországhoz tartozni."[727] A partiumi magyarság más beszámolók szerint is bízott benne, hogy az általuk lakott terület végül Magyarországhoz fog kerülni. Egy magyarországi szociáldemokrata, aki 1945 végén, 1946 elején két hetet töltött a határ menti városokban, olyan benyomásokkal tért vissza Budapestre, hogy a „peremterület magyarsága rendületlenül bízik abban, hogy egy igazságos területrendezéssel visszakerül Magyarországhoz, és igen aggódik a Magyar Népi Szövetség Kolozsváron székelő vezetőségének felfogásáért".[728]

A bukaresti magyar misszió egyik informátora – a dél-erdélyi magyarság „legkiválóbb publicistája" – 1945 decemberében társadalmi csoportokra lebontva így általánosította a különböző véleményeket: „A középosztály és a kispolgárság feltétlenül Magyarországhoz kíván tartozni, csupán szükségmegoldásként jön tekintetbe az ő szempontjukból az erdélyi autonómia. A parasztság, amennyiben tudatos, szintén Magyarország felé tekint, ebben a társadalmi rétegben az észak-erdélyi adminisztratív önállóság idejéből származó tapasztalatok alapján már több híve van az autonómiának. A munkásság kommunista része pártfegyelmi okokból követi a KP által kijelölt politikai vonalat, de a munkásság nagy része is

[726] Fülöp Mihály – Vincze Gábor (szerk.): *Revízió vagy autonómia*, i. m. 76–78.
[727] MNL OL. Külügyminisztérium. XIX-J-1-a-IV-32294/1945. (56. doboz).
[728] PIL. 283. fond, 12/82. ő. e.

mindinkább kiábrándul ebből a politikából. [...] Az erdélyi zsidóság nagy része teljesen kiábrándult a magyarságból és a román megoldás mellett foglal állást, nem vevén észre, hogy szerelmi vallomásai román részről alig találnak visszhangra. Érdemes megjegyezni, hogy külön színt képvisel ebben a vonatkozásban a kolozsvári magyar zsidóság, mely az elszenvedett szörnyűségek[729] ellenére kitart a magyarság mellett."[730]

Ha a londoni vitáról nem is rendelkeztek konkrét ismeretekkel, a román politika ravaszkodásain elég jól átláttak Budapesten. Ezért amikor október végén Bukarestbe utazott, Nékám Sándor misszióvezető olyan utasítást kapott, hogy csak a menekültkérdésről tárgyaljon. A magyar külügyminisztérium minden más esetben is sikerrel tért ki az elől, hogy a nagyhatalmak döntését megelőzően a határok ügyében kétoldalú tárgyalásokba bocsátkozzon. Budapesten pontosan érzékelték az erdélyi román nemzetiségpolitika vargabetűit és annak motívumait, valamint a Magyar Népi Szövetség kiszolgáltatottságát és népszerűségvesztését is. Noha kulturális téren mutatkoztak jelei a „barátkozásnak", reményeiket ezért alapvetően továbbra sem Petru Groza ígéreteire és vízióira, hanem a nagyhatalmak és ezeken belül egyre inkább a nyugati nagyhatalmak igazságérzetére és belátására alapították.[731]

1945–1946 fordulóján élénk vita bontakozott ki a sajtóban a békecélokról. A munkáspártokkal – mindenekelőtt a Kommunista Párt – álláspontjával szemben, amelyek a területi revízió minden formáját elvetették, az 1945-ös választásokon többséget szerző Kisgazdapárt mérvadó személyiségei a politikai és a nyelvi határok összhangba hozatalát remélték a békekonferenciától, és azt, hogy a trianoni határoktól távoli magyar „enklávék" területi autonómiát kapnak. Erdély esetében mint alternatív megoldást szóba hozták és javasolták emellett a terület önálló kantonális állammá alakítását. A Nemzeti Parasztpárt főtitkára, Kovács Imre a Kisgazdapárthoz hasonlóan az etnikai elv érvényesítését tartotta volna méltányosnak.[732]

729 Az 1940-es visszacsatolás után Észak-Erdélyre is kiterjesztették a zsidótörvények érvényét, és 1944-ben ugyanolyan kegyetlenséggel deportálták az ottani zsidónak minősített embereket, mint a trianoni Magyarország területéről.

730 MNL OL. Külügyminisztérium. XIX-J-1-a-IV-135. (61. doboz). Közli Fülöp Mihály – Vincze Gábor (szerk.): *Revízió vagy autonómia,* i. m. 82–83.

731 Kiss Péter (szerk.): *Magyar kormányprogramok 1867–2002.* I–II. Budapest, 2004, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, II. 877–878.

732 Romsics Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés.* Budapest, 2006, Osiris Kiadó, 138–142.

A hetekig tartó sajtóvita és a mögötte meghúzódó nagy dilemma – Trianon megismétlése vagy annak valamilyen formájú és mértékű revíziója – a közvéleményt is erősen foglalkoztatta. Az újonnan felállított Közvéleménykutató Intézet 1946. január–márciusban több felmérést végzett ebben a tárgyban. 2000 fős nagy-budapesti mintán először – 1946. január közepén – csak általánosságban tudakolták, hogy milyen határokat remél a lakosság. A megkérdezett fővárosiak 37%-a ekkor úgy vélte, hogy a trianoni határokat fogják helyreállítani. 4,5% bízott a történelmi határok visszaállításában, 49% a néprajzi határokban, illetve 5,6% ezen túlmenően még Kolozsvár és Temesvár visszakerülésében is. Ugyanezt a kérdést az 1946. február 26. és március 2. között elvégzett országos vizsgálat keretében is feltették. A 2000 budapesti lakos mellett ekkor 8000 vidéki is a mintába került. A megkérdezettek 70%-a nyilatkozott úgy, hogy a trianoninál kedvezőbb határokat fogunk kapni, s csak 22% gondolta, hogy a trianoni határokat állítják helyre. A két vizsgálat eredményei közötti különbség két tényezővel magyarázható. Elsősorban azzal, hogy – mint az eredmények regionális és településtípusonkénti bontása ezt világosan mutatta – a falusi lakosság tájékozatlanabb és ezért optimistább volt a városinál. Másodsorban pedig azzal, hogy a megjelenő sajtóközlemények többsége – 1918–1919-hez hasonlóan – nem növelte, hanem csökkentette a lakosság tisztánlátását.

A két vizsgálat között konkrétabb kérdésekről is szondázták a lakosságot. Az ugyancsak budapesti mintán végzett 1946. február 20–24-i kutatás arra volt kíváncsi, hogy az egyes határszakaszon milyen megoldásokat tartana helyesnek a lakosság. Ezek a kérdések tehát nem a várható nagyhatalmi döntésre, hanem a megkérdezettek tudása és beállítottsága szerinti helyes megoldásra vonatkoztak. Eszerint a budapestiek közel fele (45,4%) Erdély „megfelezésével" oldotta volna meg a román–magyar viszályt. 19%-uk szerint a helyes megoldás Erdély Magyarországhoz csatolása, 9,5%-uk szerint pedig független állammá szervezése lett volna. A határ menti – döntően magyar – partiumi sáv visszaadására mint megoldásra 16,3% voksolt, s népszavazást 5,6% javasolt.

A február végén és március elején 10 ezer fős országos mintán végrehajtott vizsgálat olyan konkrétumokra is rákérdezett, hogy mely alrégiók és városok visszatérését tartja a lakosság leginkább elképzelhetőnek. A válaszok egyrészt azt mutatták, hogy az emberek a kisgazdapárti és parasztpárti politikusokhoz hasonlóan elsősorban a határ menti és az etnikailag döntően magyar területek visszatérésében reménykedtek. Másrészt pedig

A magyar közvélemény Erdély jövőjéről és a békekilátásokról, 1946. február

Az 1946. február 20–24-i nagy-budapesti közvélemény-kutatás eredményei (%)

Hogyan oldaná meg az erdélyi kérdést?				
	Értelmiségi	Kispolgár	Munkás	Együtt
Legyen önálló	11	9,6	9,6	9,5
Határsáv kerüljön vissza	18,9	12,8	17,6	16,3
Felezzük meg	47,1	46,2	45,4	45,4
Vissza az egészet	17,1	20,5	19	19
Trianoni határ	0,7	1,9	0,6	0,6
Népszavazás	3,3	5,4	5,6	5,6
Nem lehet	0,4	1	1,3	1,3
Nem tudja	1,5	2,6	2,3	2,3

Az 1946. február 26. és március 2. közötti országos
közvélemény-kutatás eredménye (%)

Mi érhető el a békekonferencián?	
Semmi	24,4
Részben történelmi határok	7,8
Összefüggő néprajzi határok	24,7
Összefüggő néprajzi határok és	
Burgenland	39,8
Észak-Bácska Szabadkával	42,3
Temes-vidék	42,7
Arad–Nagyvárad–Szatmár-sáv	74,7
Kolozsvár	56,4
Székelyföld Marosvásárhellyel	49,7
Kassa	50,8
Csallóköz Érsekújvárral	75,6

azt, hogy a városiak jóval pesszimistábbak, vagyis realistábbak voltak a falusiaknál. Az egyes régiók közül a sort Csallóköz vezette Érsekújvárral (79%), amelyet szorosan mögötte a Szatmár–Nagyvárad–Arad-sáv (74%) követett. Kolozsvár visszatérésében a megkérdezettek 56%-a, Kassáéban 50% s a Székelyföldében csaknem 50% reménykedett.[733]

Miközben a koalíciós pártok ideológusai és publicistái a sajtó hasábjain ütköztették nézeteiket a békecélokról, a Külügyminisztérium Béke-előkészítő Osztályára folyamatosan érkeztek a különböző megrendelt vagy saját kezdeményezésből papírra vetett vélemények, tanácsok, összeállítások. Kiemelkedtek ezek közül a debreceni egyetem professzorai – Juhász Nagy Sándor, az 1918-as Károlyi-kormány minisztere, Flachbarth Ernő dékán, kisebbségi jogi szakértő, Makkai Sándor stb. – által összeállított terjedelmes háttéranyagok, amelyek az összegző kivonatokkal együtt 1946 legelején kerültek fel Budapestre. A debreceniek érzékelték, hogy a győztes nagyhatalmak a „trianoni békeszerződés jogalapjára helyezkedtek". Ezért azt javasolták, hogy a magyar békedelegáció két cél elérésére összpontosítson: a határkiigazításra és a kisebbségek védelmére. Kiigazítás alatt a „trianoni határ mellett zárt tömegekben" élő magyar népesség által lakott területek „átcsatolását" értették. Ez – írta Flachbarth – „egészen könnyű és megrázkódtatás nélküli feladat", ezért „mindenütt kívánni kell, ahol zárt tömegekben él a magyarság, közvetlenül a trianoni határon túl, tehát kívánni kell Kelet, Nyugat, Észak és Dél irányában egyaránt". A határokon kívül maradó magyar kisebbségek jövőjének biztosítása érdekében a két világháború közötti kisebbségvédelmi rendszer továbbfejlesztését javasolta saját kiterjedt szakirodalmi munkássága alapján.

A fentiek részleges alternatívájaként a debreceniek helyeselték volna az „önálló erdélyi állam létesítésének kezdeményezését" is. Ennek indoklását Makkai Sándor dolgozta ki. A földrajzi, gazdasági, kulturális stb. érvek mellett legnagyobb jelentőséget az erdélyi magyarokra és románokra egyaránt jellemző regionális tudatnak, vagyis a transzilvanizmusnak tulajdonított. „Ismételten hangsúlyozzuk – írta –, hogy Erdély nem egy nép hazája, s ezt Erdély népei maguk is így vallják. A leghatározottabban állíthatjuk, hogy Erdély népeinek tömegei, a mindeniknek nagy többségét alkotó földmívelő nép ebben a közös erdélyiségben békességben és megbecsülésben él egymással. [...] ha nyíltan nem is jelentkezhetett, de a trianoni időszak alatt mindig élt Erdély mindhárom népének körében legalábbis az erdélyi autonómia, de sokakban az önálló Erdély gondolata és vágya

[733] MNL OL. Külügyminisztérium. XIX-J-1-a-II-13. 1945–1947. (9. doboz).

is. Az a jelszó, hogy »Erdély az erdélyieké«, minduntalan felhangzott." Az önálló Erdély Makkai elképzelése szerint Magyarország és Románia irányában egyaránt nyitott lett volna úgy gazdasági és kereskedelmi, mint kulturális tekintetben. Nemzetközi státusa Svájcéhoz hasonló semlegesség lett volna, nemzetközi garanciák mellett. Belső berendezkedésének alappilléreként a köztársasági államformát és a konszenzuális demokráciát ajánlotta. Az államelnököt évenként váltakozva a magyarok és románok adták volna, miközben az alelnök mindig a másik nemzetiségből került volna ki. Az állam belső szerkezete is a svájci föderális modellt követte volna a nemzetiségi határokat követő területi autonómiák rendszeréből kiindulva.

Arra az esetre, ha az önálló erdélyi állam nem alakulhatna meg, s felosztását sem támogatnák a győztesek, hanem Romániához csatolnák, az 1848 előtti státust alapul vevő autonómia követelését javasolták a debreceniek. Ez szintén a konszenzuális demokrácia, illetve a társnemzetiség szokásos technikái szerint működött volna az egyes települések széles körű önkormányzati jogainak biztosításával. A tartománygyűlés például egy magyar és egy román házból állt volna, s a tartományi kormány tagjai ugyancsak 50-50%-os arányban oszlottak volna meg a két nemzetiség között.[734]

Nagyon figyelemreméltó új szempontokat tartalmazott Gyöngyösi János külügyminiszter adminisztratív helyettesének, Sebestyén Pál államtitkárnak az 1946. január 1-jei emlékirata. Az általános vélekedésnek megfelelően ő is határozottan leszögezte, hogy a történelmi jogokra való hivatkozás fölött, amely már 1919–1920-ban is elhibázottnak bizonyult, „az idő végleg eljárt". Sokaktól eltérően ugyanakkor azt is világosan érzékelte, hogy a két világháború közötti kisebbségvédelmi rendszerhez való visszatéréshez, kivált pedig annak továbbfejlesztéséhez szükséges akarat – a háború alatti amerikai és brit tervek ellenére – „úgy a világközvéleményben, mint szomszédainknál teljesen hiányzik". A németség erőszakos és az „emberi méltósággal nehezen összeegyeztethető" kitelepítése éppúgy ezzel magyarázható, mint a szomszédos országok politikája, amelyek „gondolkodásukban és érzéseikben már messze túljutottak a múlt kisebbségvédelmi rendszerein, s a területükön élő magyarság problémáját mint belső ügyüket kívánják kezelni, s ki-ki a maga módján megoldani". Ezért ezt csak végső eshetőségként, minden más megoldás meghiúsulása esetén tartotta érdemesnek még csak szóba hozni is. Ehelyett azt tanácsolta, hogy „a szomszédos államokban élő magyarságnak egy nemzetiségileg homogén

[734] Uo. XIX-J-1-a-IV-13-224/1946. (33. doboz).

és gazdaságilag életképes Magyarországba való összetelepítését kell [...] javaslatba hoznunk". Technikailag ezt egy „átgondolt, megfelelő felkészültséggel keresztülvitt és időbelileg is elosztott" folyamatként képzelte el, amely „egy szimultán területi átrendezéssel" járt volna együtt. Konkrét magyar területi igény támasztását nem helyeselte. Azt tanácsolta, hogy az átadandó területek kijelölésére kérjék fel a nagyhatalmakat, és elégedjenek meg a „legszükségesebbel". Csak ettől remélhető, hogy Magyarország valóban súrlódásoktól mentes és hátsó gondolatok nélküli baráti kapcsolatokat építsen ki szomszédjaival. Erdély esetében második megoldásként elképzelhetőnek tartotta az önállóságot vagy az autonómiát is, kiváltképp egy „esetleg Romániával létesítendő vámunióval kapcsolatban" és „a nemzetközi ellenőrzésnek valamelyes formájára is gondolva".[735]

A békecélok összehangolása érdekében Gyöngyösi 1946. március 6-ra pártközi értekezletet hívott össze. A tanácskozás, amelyen mind a négy koalíciós párt képviselői megjelentek, a külügyminiszter expozéjával kezdődött. Ennek lényege abban állt, hogy a „nemzetiségi elv jegyében" kérte az „ethnikailag egységes területek tiszteletben tartását", másodsorban pedig a „kevert területek" olyan elosztását, hogy a természeti kincsekből minden nemzet számával arányosan részesedjen. Konkrétan – Sebestyén Pál javaslatával összhangban – ezt úgy képzelte el, hogy a szórványmagyarságot „jól átgondolt, gazdaságilag alaposan előkészített és időben is méltányosan elosztott eljárással" áttelepítenék azokra a peremterületekre, amelyek az etnikailag magyar területtel érintkeznek, s amelyek gazdasági megfontolásból is Magyarországhoz kerülnének. Azt, hogy melyek legyenek ezek a területek, a szövetségeseknek kellene eldönteni a helyszínre küldött szakértői bizottságaik jelentései alapján. Gyöngyösi ez alól annyiban tett kivételt, hogy Erdély megosztására konkrét javaslattal élt: „olyan megoldást kell találni, hogy a két, nagyrészt alföldön lakó és egymáshoz hasonló lélekszámú szomszéd nép, a 11-12 milliónyi magyar és a 13-14 milliónyi román nép eredeti településterülete között elterülő erdélyi hegyvidék oly módon osztassék meg, hogy mindkét állam gazdasági rendszerét legjobban kiegészítse, és nemzeti szempontból is kiegyensúlyozott helyzetet teremtsen." Vagyis a Partium etnikai, a történelmi Erdély északi fele pedig részben etnikai, részben gazdasági okokból tartozzon Magyarországhoz. A munkáspártok fenntartásai miatt azonban ekkor sem alakult ki konszenzus.[736]

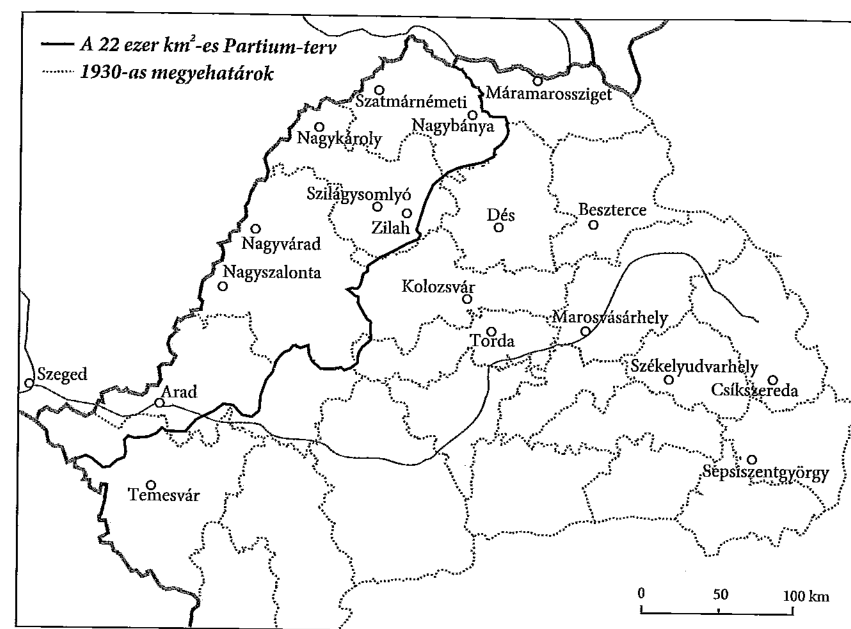
[735] Uo. XIX-J-1-a-IV-11-6/1946. (32. doboz).
[736] Uo. XIX-J-1-a-IV-10. 40/1946. (32. doboz).

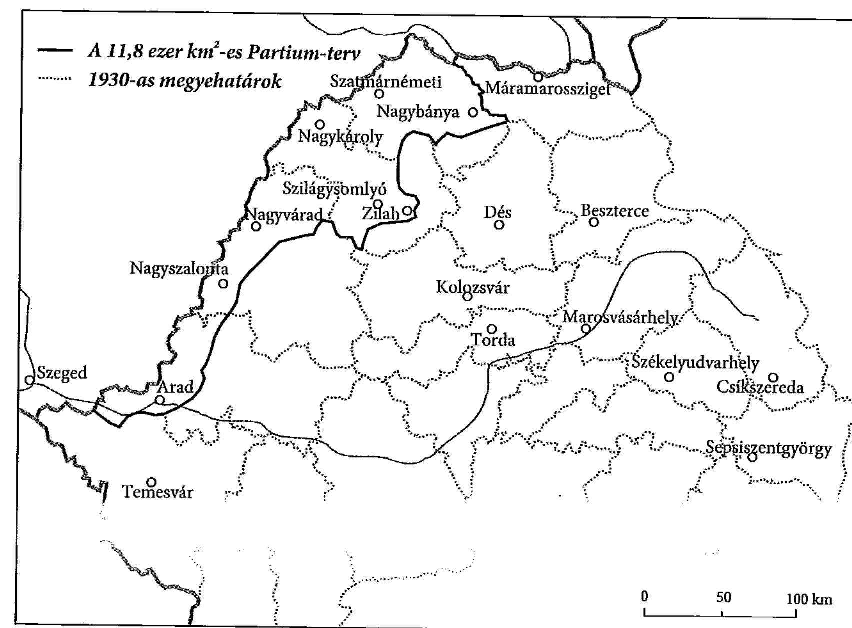
A holtpontról a kommunisták mozdították ki a béke-előkészítés ügyét azzal, hogy a párt Politikai Bizottságának március 12-i ülésén felvetették, majd eldöntötték: a magyar békével és más ügyekkel kapcsolatos szovjet álláspont tisztázása céljából kormánydelegációt kell küldeni Moszkvába.[737] A kezdeményezés hátterében maga Rákosi állt, aki növekvő aggodalommal figyelte, hogy pártja egyre inkább szembekerül az igazságos megoldásokat váró, ám a realitásokra kevéssé érzékeny közvéleménnyel. Nagy Ferenc, aki 1946. február 4-én váltotta Tildy Zoltánt a miniszterelnöki székben, az április 8-i minisztertanácson jelentette be, hogy a kormánydelegáció élén másnap reggel Moszkvába indul. Nagy nem kergetett illúziókat. Úgy gondolta, hogy az adott helyzetben egyedül „Románia lehet az az ország, amely felé nekünk halvány reményünk lehet arra nézve, hogy területileg kapjunk valamit". Gyöngyösi János osztotta álláspontját. Csak Románia az – mondotta –, „amellyel kapcsolatban a határkérdés nemzetközi jogilag is nyitott". Néhány kisgazda miniszter azonban „bátrabb" fellépést ajánlott. Sulyok Dezső, Kovács Imre és mások nézeteivel összhangban Bárányos Károly közellátásügyi miniszter javasolta, hogy a „színtiszta magyar vidékek kérdését tárgyilagosan érinteni lehetne, így pl. a Csallóköz és Székelyföld kérdését".[738]

A moszkvai útra készülve Gyöngyösi János április elején felszólította Jakabffy Imrét, az 1941-ben megszervezett Teleki Intézet fiatal munkatársát egy olyan román–magyar határrendezési terv elkészítésére, amely Makkai Sándor 1945. augusztusi emlékiratának egyik alternatív javaslatához hasonlóan a Partiumot csatolta volna Magyarországhoz. Az április 3-ra elkészült tervezet 22 ezer négyzetkilométerben szabta meg ezt a területet úgy, hogy a határvonal a Nagybányától északra fekvő Avas-hegységtől déli irányban a Meszes-hegységen át, a Gyalui-havasokat is érintve Temesvártól északra érte volna el a Tiszát. Az 1930-as román népszámlálás szerint ezen a területen 1,5 millió ember élt, akik közül alig félmillió volt magyar. A közel 900 ezer fős románság Jakabffy szerint garancia lehetett volna arra, hogy a román oldalon maradó 1 millió magyar megfelelő bánásmódban részesüljön („túszrendszer"). Ez a határvonal ugyanakkor magában hordozta azt a lehetőséget is, hogy a magyar–román viszály népcsere útján oldódjék meg. A terület ugyanis elég nagy és gazdag volt ahhoz, hogy a románok kitelepítése esetén valamennyi erdélyi magyarnak új otthonává váljon.

[737] PIL. 274. fond. 3/29. ő. e.

[738] Szűcs László (szerk.): *Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei. 1946. február 5. – 1946. november 15.* A–B. Budapest, 2003, Magyar Országos Levéltár, A. 466–472.

A magyar kormány alternatív elképzelése Erdély megosztásáról

A miniszterelnök, Gyöngyösi és még néhány miniszter Jakabffy tervezetét a köztársasági elnöknél tartott külön megbeszélésen vitatták meg április 8-án délután. Mivel a jelenlévők többsége a tervezetet „túlzottnak", illetve „irreálisnak" tartotta, arra szólították fel a külügyminisztert, hogy vigyen magával egy olyan tervet is, amely kizárólag a határ menti magyar területek átcsatolására tesz javaslatot. Ez a mérsékeltebb igényekkel fellépő tervezet, amelyet Jakabffy április 8-án éjszaka állított össze, 11 800 négyzetkilométer átcsatolásával számolt. Ebben a Nagyváradtól délre elkeskenyedő területsávban 442 ezer magyar és 421 ezer román élt. A tanácskozás felhatalmazta Gyöngyösit, hogy Moszkvában mindkét tervezetet ismertesse.[739]

Közvetlenül az indulás előtt egy harmadik anyag is Gyöngyösi kezei közé került. Ezt Demeter Béla, fiatal kolozsvári újságíró, Kolozsvár alpolgármesterének testvére állította össze az erdélyi magyarság, illetve az erdélyi magyarság „egyes képviselőinek" békével kapcsolatos várakozásairól. Demeter tájékoztatása szerint, melynek reprezentativitása persze kérdéses, „az erdélyi magyarság álláspontja az, hogy a magyar kormány függetlenül az elérhető eredményektől, elvileg egész Erdélyre formáljon igényt. Konkrét javaslata pedig Erdély megosztása a két közép-európai nép, a román és a magyar között (13,5/11,5), ami gyakorlatilag azt jelentené, hogy Erdély 103 000 km^2 területéből 67 000 kerülne magyar fennhatóság alá. Ha területi igényben csak minimális eredményt lehetne elérni, vagyis azt, hogy mindössze Bihar, Szatmár és esetleg Szilágy vármegyék kerüljenek vissza, ehelyett *kérni kell* az önálló Erdélyt, kantonális rendszerrel, nemzetközi ellenőrzés alatt, mint az Egyesült Nemzetek tagja. Legvégső fokon pedig Erdélynek teljes autonómiáját a román állam keretében, és legutolsó esetben nemzetiségi önkormányzatot." „Az erdélyi magyarság – foglalta össze a helyszínen szerzett benyomásait Demeter – feszült várakozással tekint a béketárgyalások elé. Különös optimizmus hatja át. Abban reménykedik, hogy a Székelyföld és a magyarsággal etnikailag összefüggő területek minden bizonnyal visszakerülnek Magyarországhoz. Teljes mértékben tudatában van annak, hogy Magyarország legyőzött csatlósállam, de azt hiszi, hogy az Egyesült Nemzetek tartós békére törekednek, és Közép-Kelet-Európában rendezni kívánják a függő kérdéseket."[740]

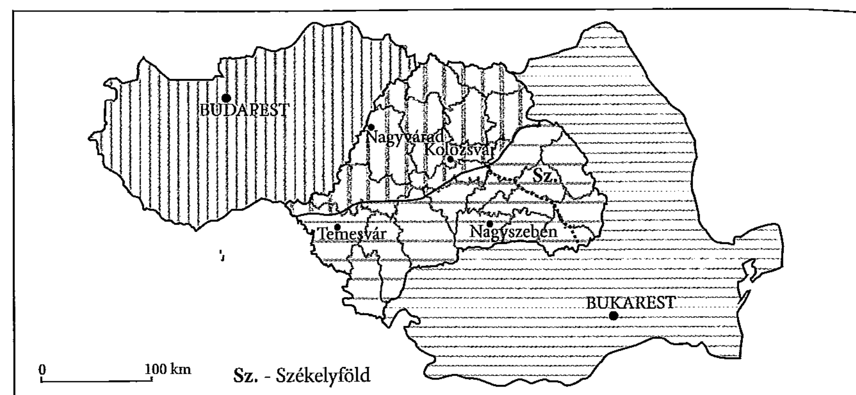
[739] Fülöp Mihály – Vincze Gábor (szerk.): *Revízió vagy autonómia,* i. m. 418–428.
[740] Uo. 171–174.

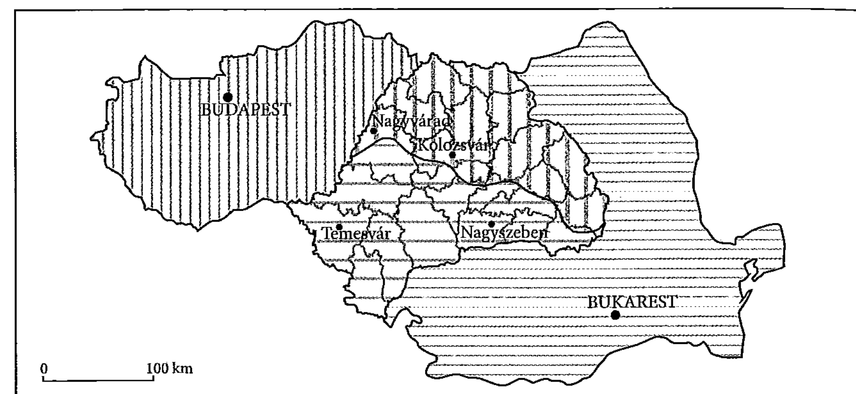
A Jakabffy által készített tervek és a Demeter által átadott elképzelés közötti eltérés a Béke-előkészítő Osztály szakértői közötti véleménykülönbségeket tükrözte. A politikusokhoz hasonlóan a szakértők sem értettek egyet abban az alapvető kérdésben, hogy a magyar békecélok milyen mértékben alapuljanak az igazságosnak tartott nemzetiségi elven, illetve milyen mértékben térjenek el azoktól a realitásokhoz közelítve. Gróf Révay József, a Teleki Intézet főigazgatója egyetértett a Gyöngyösi szempontjai szerint elkészített alternatív határkorrekciós tervvel. Rónai András, az egyik tagintézet (Államtudományi Intézet) 1945 előtti igazgatója, Teleki Pál egykori bizalmasa és közeli munkatársa viszont nem. Ő néhány kisgazdapárti politikushoz és szakértőhöz hasonlóan úgy gondolta, hogy Magyarországnak – 1920-hoz hasonlóan – „olyan álláspontot kell elfoglalnia, amelyre a jövőben mindig hivatkozhat". Ez a kisebbségben maradt szakértői csoport határozta el 1946 tavaszán, hogy a hivatalos békecélok kialakítása és alátámasztása mellett készítenek egy olyan összeállítást, amely nem a realitásokat, hanem az igazságosság szempontjait veszi alapul. E munka irányítója gróf Teleki Géza, Teleki Pál fia volt, kivitelezője pedig – Demeter Béla és mások közreműködésével – a Béke-előkészítő Osztály szakértői csoportjából ki is vált Rónai András.[741]

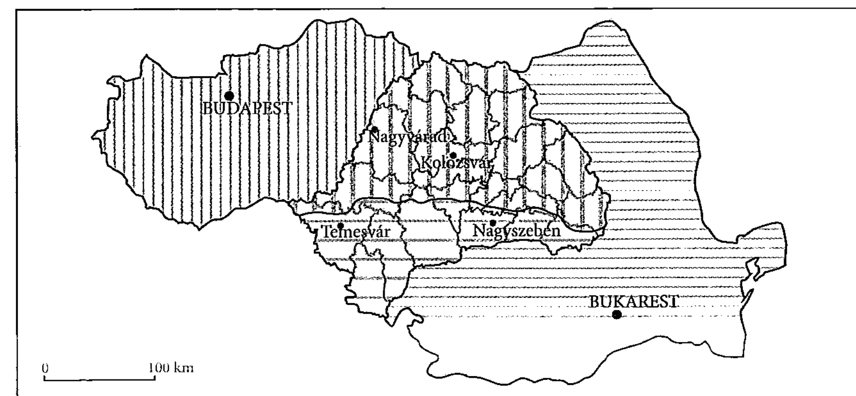
Ez a gépiratban maradt kétkötetes angol nyelvű összeállítás Erdély vonatkozásában három felosztási tervet tartalmazott. A maximális változat Erdély kétharmadát juttatta volna Magyarországnak a „népi erőviszonyoknak megfelelő gazdasági egyensúlyt biztosító osztóvonal" alapján, a minimális pedig 44 ezer négyzetkilométert a „földrajzi osztóvonal" mentén. A kettő között állt a „nemzetiségi erőviszonyoknak megfelelő" felosztás, amely lényegében a második bécsi döntés osztóvonalának felelt meg, kisebb korrekciókkal Magyarország javára. Ezek alternatívájaként részletesen foglalkozott az anyag a nemzetiségi kantonokra épülő önálló erdélyi állam tervével, amelyet néhány évre az ENSZ felügyelete alá kívántak helyezni.[742]

A magyar kormánydelegáció 1946. április 9. és 15. között tanácskozott a szovjet vezetőkkel. Az április 9-i Molotov–Gyöngyösi-találkozó célja az volt, hogy a magyar fél részletesen kifejthesse álláspontját. Gyöngyösi ezt meg is tette, éspedig nemcsak Románia, hanem Csehszlovákia

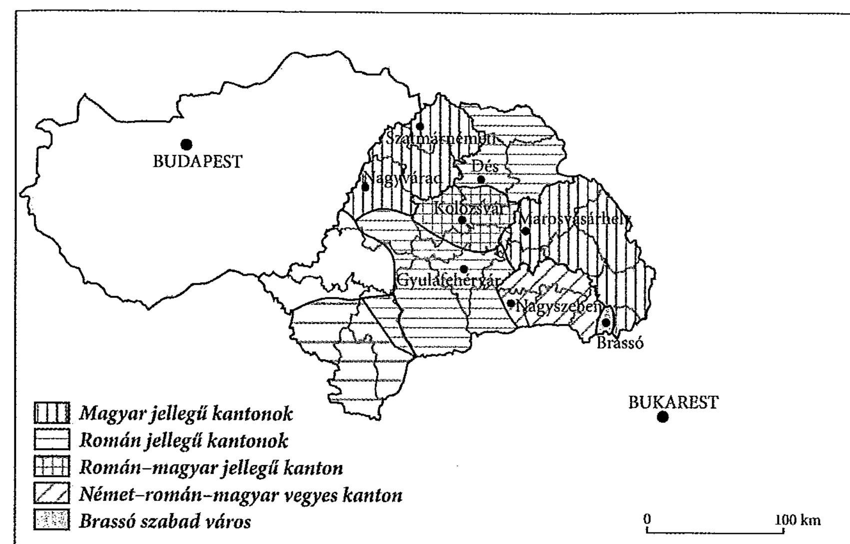
[741] Rónai András: *Térképezett történelem,* i. m. 334–336.
[742] *The Hungarian Nation's Proposals and Basic Principles in Regard to the Peace Treaty.* I–II. Gépirat, év és hely nélkül. A tudomásunk szerinti egyetlen magyarországi példány a Külügyminisztérium könyvtárában található.

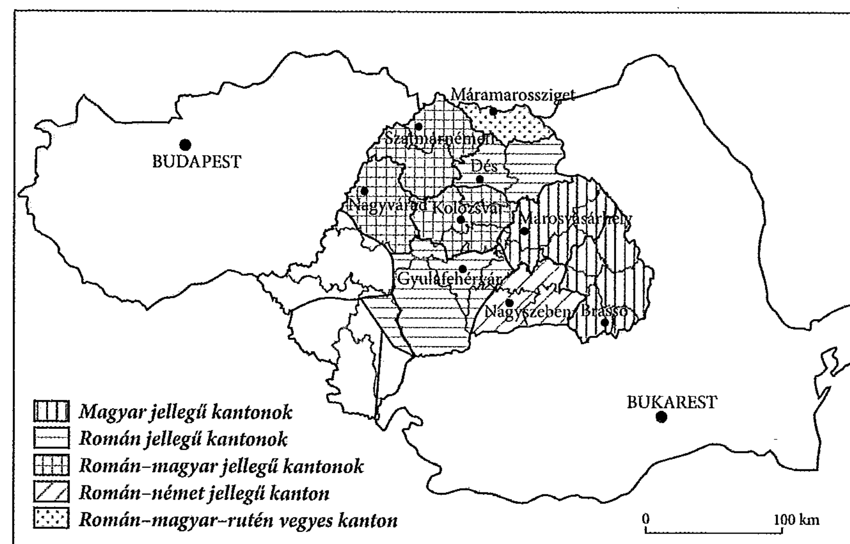

Nem hivatalos magyar tervezetek Erdély megosztásáról

Magyar tervezetek Erdély kantonizálásáról

vonatkozásában is. Erdélyről szólva egy térképet terített Molotov elé, és annak segítségével ismertette a két javaslatot, amelyek közül a 22 ezer négyzetkilométeres változat mellett érvelt. Szóba hozta a székelyeket is, ám egyáltalán nem a Demeter által javasolt szellemben, inkább a magyar kompromisszumkészség és áldozatvállalás bizonyítékaként. A „legvérmesebb magyar illuzionista sem gondolhat ésszerűen" arra, hogy ezt a „Románia szívében" fekvő területet visszacsatolják Magyarországhoz, ismerte be. Ezek után – fejeződik be Gyöngyösi feljegyzése – Molotov „megjegyezte, hogy a fegyverszüneti egyezményben a szövetségesek kilátásba helyezték, hogy Romániát Erdélynek, illetőleg Erdély nagy részének visszaszerzésében támogatják. Erre azt válaszoltam, hogy felfogásom szerint javaslatunk ezzel az ígérettel nem áll ellentétben, miután ez az optimális javaslat is 22 000 km²-rel mindössze ⅕ része egész Erdély területének. Molotov megköszönte tájékoztatásomat, és anélkül, hogy a szovjet álláspontról sikerült volna tájékoztatást szereznem, a beszélgetés véget ért."[743]

A Sztálinnal folytatott megbeszélésen Nagy Ferenc hozta szóba a békecélokat, és az ugyancsak jelen lévő Gyöngyösi részletezte. A szovjet jegyzőkönyv szerint a magyar expozék közben Sztálin kérdést intézett Molotovhoz a Romániával kötött fegyverszünet vonatkozó paragrafusairól. A külügyi népbiztos válasza után Sztálin megjegyezte, hogy „ez a kitétel lehetőséget ad arra, hogy valamit kaphasson Magyarország, hogy éppen mit, milyen területet, azt meg kell majd nézni. Sztálin elvtárs azt mondja, ezt a kérdést épp most tárgyalják Londonban a külügyminiszter-helyettesek. Sztálin elvtárs elmagyarázza, hogy a három nagyhatalom által Romániával kötött fegyverszüneti egyezményben az szerepel, hogy Erdély egésze vagy nagyobbik része Romániához csatolandó. E kitétel lehetőséget nyújt Magyarországnak, hogy megkaphassa Erdély egy részét. A kérdést meg fogják vitatni."[744] Gyöngyösi szűkszavú feljegyzésében Sztálin reagálásáról mindössze annyi szerepel, hogy „Sztálin generalisszimus láthatólag elgondolkodott a problémán, majd közölte, hogy még megfontolják a dolgot, és hogy még találkozni fogunk".[745]

[743] Békés Csaba: Dokumentumok a magyar kormánydelegáció 1946. áprilisi moszkvai tárgyalásairól. *Régió,* 1992/2. 177–179.

[744] Vida István: Két fontos dokumentum a Nagy Ferenc vezette magyar kormányküldöttség 1946. áprilisi moszkvai látogatásáról. *Külügyi Szemle,* 2002/3. 162–163.

[745] Békés Csaba: *Dokumentumok a magyar kormánydelegáció,* i. m. 182.

A magyar küldöttség még Moszkvában tartózkodott, amikor a három nagyhatalom külügyminiszter-helyettesei április 16-án Londonban eldöntötték: Magyarország és Románia között is az 1938. január 1-jei határ fog helyreállni. Az erre vonatkozó indítványt a Szovjetunió képviselője, Fedor T. Guszev nagykövet tette március 11-én, illetve 27-én. Guszev előterjesztése teljes összhangban állt a Szovjetunió legfelsőbb vezetésének január 7-én hozott és március 21-én megerősített döntésével, mely szerint „Ragaszkodni kell a szovjet delegáció azon álláspontjához, hogy egész Erdélyt adják át Romániának".[746] Mérlegelve a Szovjetunió eltökéltségét Nagy-Britannia ekkorra feladta szeptemberben képviselt álláspontját, és beletörődött, hogy egész Erdély Romániához kerüljön. 1946 tavaszára az amerikaiak elszántsága is mérséklődött. A franciák és az angolok támogatását elveszítették, a szovjetekkel való „felesleges" konfrontációt is kerülték, így már csak annyit akartak elérni, hogy a magyar békeszerződés tervezetében történjen utalás arra, hogy a szövetségesek „készek elismerni a román–magyar határ minden olyan kiigazítását, amelyben a közvetlenül érdekelt felek utólag kölcsönös megállapodásra juthatnak, és amely jelentős mértékben csökkentené az idegen uralom alatt élő személyek számát". A Szovjetunió azonban ezt is elutasította. A helyettesek április 16-án ezért olyan tervezetet fogadtak el és terjesztettek a Külügyminiszterek Tanácsa elé, amely alternatív jelleggel az amerikai szövegvariánst és a szovjet eredetit („egész Erdély Románia területéhez csatoltatik") is tartalmazta. Molotov és Dekanozov – még a magyar delegáció moszkvai tartózkodása idején – tájékoztatta erről Bukarestet. A magyar delegációt viszont nem.[747]

A fentiek alapján úgy véljük, egyértelműen kijelenthető: a szovjet vezetők nem voltak őszinték a magyar kormánydelegáció tagjaihoz. Sem azt nem közölték velük, hogy a Külügyminiszterek Tanácsának 1945. szeptemberi és a helyettesek 1946. március–áprilisi ülésein mereven ragaszkodtak az 1920-as magyar–román határ helyreállításához, sem azt, hogy Romániának megígérték egész Erdélyre vonatkozó igényük támogatását. Vagyis elhallgatták, hogy Besszarábia fejében és a baloldali Groza-kormány megszilárdítása érdekében az angolszász hatalmak elgondolásával szemben egész Erdélyt Romániának kívánják juttatni. Ehelyett a magyarokat is jóindulatukról, de legalábbis elfogulatlanságukról biztosították. Magatartásuk megfelelt annak a Romániával és Magyarországgal szemben

[746] Vida István: *Két fontos új dokumentum,* i. m. 152.

[747] Fülöp Mihály: *A befejezetlen béke,* i. m. 100–105., 110.

is alkalmazott nyomásgyakorlási technikának, amit a szovjet béke-előkészítés egyik 1944-es vitájában Litvinov ajánlott. Magyarország esetében a cél – mint Békés Csaba véleményem szerint is helyesen feltételezi – az lehetett, hogy a területi kérdés lebegtetésével „minél baloldalibb és minél inkább szovjetbarát orientációt" kényszerítsenek ki.[748] A kétoldalú tárgyalásokra vonatkozó javaslat pedig a felelősségáthárítás klasszikus eseteként magyarázható. A szovjet vezetők előtt nem lehetett kétséges, hogy az adott helyzetben és az információk birtokában Romániának esze ágában sem lesz kétoldalú szerződés keretében Erdély bármily kis részéről is lemondani.

Moszkva tanácsát megfogadva a Magyar Külügyminisztérium kétoldalú tárgyalásokat kezdeményezett Romániával. Ennek érdekében Bukarestbe küldte Sebestyén Pált, akit április 27-én Tătărescu és Groza is fogadott. Sebestyén tájékoztatta a román vezetőket, hogy a magyar kormány fel fogja vetni a békekonferencián a „romániai magyarság kérdését". Ezt megelőzően azonban „baráti és bizalmas megbeszélés" tárgyává szeretné tenni a román kormánnyal „a Magyarország és Románia között függőben levő összes kérdéseket, beleértve egy területi újjárendezést is, amely nélkül a magyar kormány a romániai magyarság problémájának megoldását nem tudja elképzelni". E célból a magyar miniszterelnök és a külügyminiszter kész Bukarestbe menni. Tătărescu semmi kétséget sem hagyott a román álláspont felől: „nincs felelős román államférfi, de nincs egyetlen román ember sem – szögezte le –, aki hajlandó volna Románia nyugati határát tárgyalások vagy akár csak bizalmas megbeszélések anyagává tenni. Erdély Románia számára, mint a románság bölcsője, mindennél szentebb és becsesebb, s ezért Románia a békekonferenciától nem kérhet és nem várhat mást, mint Erdély határainak véglegesítését". Groza – más szavakkal – ugyanezt mondta. „A magyar határ mellett 20 és egynéhány ezer négyzetkilométer lecsatolása [...] túl sok románt csatolna Magyarországhoz", a „Székelyföldet egy korridorral Magyarországhoz csatolni" pedig „abszurdum" lenne. A határokról „érdemben" nem lehetséges tárgyalni, mert ő „Erdély egységének megbontását lehetetlennek és végzetes hibának tartja". Másrészt azért sem lenne helyes és indokolt egy ilyen kétoldalú megbeszélés, mert „a probléma a nagyhatalmak előtt fekszik már".[749]

[748] Békés Csaba: *Dokumentumok a magyar kormánydelegáció,* i. m. 168.

[749] Fülöp Mihály: A Sebestyén-misszió. Petru Groza és a magyar–román határkérdés. In Rácz István (szerk.): *Tanulmányok Erdély történetéről.* Debrecen, 1988, Csokonai Kiadó, 207–208.

Az erdélyi magyarság többsége – beleértve számos vezetőjét is – a magyarországinál intranzigensebb álláspontot foglalt el. A Moszkvában előterjesztett két tervezetről értesülve Márton Áron katolikus és Vásárhelyi János református püspök, valamint Szász Pál, az Erdélyi Gazdasági Egyesület és Korparich Ede, a Hangya elnöke, továbbá Lakatos István szociáldemokrata vezető április végén közös állásfoglalást alakított ki, és a bukaresti magyar misszió útján haladéktalanul a magyar kormány tudomására hozta. Ebben kijelentették: „Az erdélyi magyarság, mint szabad nép, amelyből az élet ösztöne még ki nem aludt, saját államában, saját fajtestvéreivel együtt, saját felfogása szerint kíván élni. Megérti az erdélyi románság hasonló óhaját, de a maga részéről magának ugyanezt a jogot megkívánja." Egyben figyelmeztették a kormányt, hogy nincs joga „önkéntes felajánlással területi lemondásba belemenni". Ehelyett érje el, hogy „az erdélyi magyarság a béketárgyalásokon Erdély kérdésében meghallgatásra találjon, és hogy véleményét hivatott szószólói útján szabadon és biztonsággal fejthesse ki". Ha mindezek ellenére „az erdélyi magyarság számottevő tömegei mégis kívül maradnának Magyarország határain", akkor elvárják a magyar kormánytól, hogy az mindent megtegyen az erdélyi magyarok „népi, kulturális és gazdasági jogainak [...] intézményes biztosítására".[750]

Az erdélyi magyarság többségétől eltérően a Magyar Népi Szövetség továbbra is Románián belüli megoldásokban gondolkodott. A szervezet vezetői legfeljebb egy vékony határ menti sáv Magyarországhoz csatolását tartották elképzelhetőnek, s feladatuknak azt tekintették, hogy a Romániában maradó nagy többség „nemzeti jogait és életlehetőségeit" biztosítsák. Ennek érdekében részletes törvénytervezetet dolgoztak ki a nemzetiségi jogokról, melyet 1946. június 28–29-i kongresszusukon fogadtak el. Ebben nemcsak széles körű nyelvhasználati és egyéb kulturális jogokat igényeltek az államélet minden szintjén, hanem azt is, hogy a 65%-os nemzetiségi arányt elérő szomszédos megyék „közös szervezetet alkothatnak, s e megyékre nézve ez a közös szervezet gyakorolja a kormány által kinevezett s a prefektusnál magasabb tisztviselői állások hatáskörébe utalt teendőket is". Ez gyakorlatilag a székely megyék területi autonómiáját jelentette volna. Emellett megfogalmazták azt is, hogy a magyarság közművelődési és közoktatási ügyeit legfelsőbb szinten a magyar képviselőkből alakítandó Magyar Közművelődési Tanács intézhesse a magyar anyanyelvűek számarányának megfelelően rendelkezésükre bocsátandó költségvetés

[750] Fülöp Mihály – Vincze Gábor (szerk.): *Revízió vagy autonómia,* i. m. 192–195.

alapján.[751] Ezzel összhangban a szervezet egyik kommunista vezetője és fő ideológusa, Bányai László azt javasolta a bukaresti magyar politikai misszió vezetőjének, hogy a magyar kormány dolgoztassa ki szakértőivel és képviselje a békekonferencián „egy közigazgatási autonómiával felruházott, teljesen magyar jellegű Székelyföld megteremtésének" a koncepcióját Románián belül.[752]

Márton Áron és társai véleményét Nékám Sándor május 5-én, Bányai Lászlóét pedig május 7-én foglalta írásba, és továbbította Budapestre. Ezzel szinte egy időben a Külügyminiszterek Tanácsa véglegesítette a helyettesek áprilisi döntését: az 1920-as román–magyar határ helyreállítását. A sorsdöntő ülésre május 7-én került sor. Az alig néhány perces tanácskozáson az amerikaiak is teljesen visszavonultak, és a többiekhez hasonlóan elfogadták a szovjet javaslatot.[753]

Eltérően a Külügyminiszterek Tanácsának szeptemberi döntésétől, amely a magyar vezetők előtt titokban maradt, a május 7-i határozat lényegéről már aznap este értesültek. Arról ugyanis a nyugati rádióadók, majd másnap a napilapok is beszámoltak. A hírek, amelyek élesen rávilágítottak a magyar békevárakozások, sőt békecélok és a reálisan várható döntések között tátongó szakadékra, hidegzuhanyként hatottak a magyar közvéleményre és vezetőkre egyaránt. A párizsi hírek Nagy Ferencet állítólag olyan felkészületlenül érték, hogy először „alig tudott szóhoz jutni". A Fészek Klubból, ahol jótékonysági vacsorán vett részt, azonnal Georgij Makszimovics Puskin követhez sietett, aki részben kitérő válaszokat adott, részben a Szovjetunió változatlan támogatásáról biztosította a miniszterelnököt.[754] Gyöngyösi János pedig haladéktalanul Moszkvába akart utazni, hogy magától Molotovtól kérjen felvilágosítást. A szovjet vezetés természetesen nem tartotta időszerűnek a magyar külügyminiszter újabb moszkvai útját. Puskin – tetézve a szovjet politika addigi őszintétlenségét – május 21-én azzal indokolta a visszautasítást, hogy „a Külügyminiszterek Tanácsa

[751] A tervezetet közli: Töttössy Magdolna: *A Magyar Népi Szövetség története,* i. m. II. 171–179.

[752] Fülöp Mihály – Vincze Gábor (szerk.): *Revízió vagy autonómia,* i. m. 197–202.

[753] *FRUS. Diplomatic Papers, 1946.* II. *Council of Foreign Ministers.* Washington D. C., 1970, USGPO, 259–261., 278–283. A határokra vonatkozó részt magyarul közli Romsics Ignác (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény,* i. m. I. 467–468.

[754] Nagy Ferenc: *Küzdelem a vasfüggöny mögött.* I–II. Szerk. Antal László. Budapest, 1999, Európa–História, I. 290–292.

által Erdélyről meghozott döntéshez Byrnes miniszter ragaszkodott". Ezért tehát Molotov semmit sem tudna mondani és tenni.[755]

A határ túloldalán, az erdélyi magyarok körében természetesen még nagyobb megdöbbenést és elkeseredést váltott ki a hír. Mint Gyöngyössy István bukaresti követségi tanácsos május 12-én jelentette, a többség ekkor döbbent rá, hogy „azok a vérmes remények, amelyeket táplált, nem fognak valóra válni", miközben a Magyar Népi Szövetség „bizonyos keserű elégtétellel politikája helyességének bizonyítékát látja a párizsi határozatban". A román nacionalisták ugyanakkor megkönnyebbültek, és magyarellenességük, amelynek a megelőző hetekben számos jelét adták, fokozódott. A határ menti városokban és falvakban magyar családok házainak ablakait verték be, és embereket inzultáltak. Kolozsváron nap mint nap előfordultak tüntetések és védtelen emberek zaklatása. Az itteni ellentétek május 29-én és 30-án véres incidensekhez vezettek. Felfegyverzett diákok tüzet nyitottak a székházukat védő magyar munkásokra, akik közül többen megsebesültek, és egyikük meghalt. A június 2-ára tervezett bukaresti román–magyar válogatott labdarúgó-mérkőzést a román meghívók lemondták, mert a magyarellenes hangulat miatt nem látták lehetségesnek a rend fenntartását.[756]

Ilyen előzmények után került sor a hagyományos pünkösdvasárnapi csíksomlyói búcsúra. A mintegy 150 ezer székely hangulata – a bukaresti magyar politikai misszió megfigyelői szerint – olyan „nyomott és egyben veszedelmesen feszült" volt, hogy „az elkeseredettség könnyen politikai tüntetésben robbanhatott volna ki". Hallatszottak olyan hangok, hogy az 1918. december 1-jei gyulafehérvári román népgyűléshez hasonlóan „nemzetgyűléssé kellene átalakulni, és a párizsi határozat elleni tiltakozás jeléül a Magyarországhoz való csatlakozást kellene követelni". Az esemény végül incidensek és politikai deklarációk nélkül fejeződött be, amiben nagy szerepe volt a jelen lévő és beszédet mondó Márton Áronnak. A püspöknek sikerült olyan nyugodt és méltóságteljes formában hangot adni a párizsi döntés elleni tiltakozásának, amivel nem fokozta, hanem csitította a tömegszenvedélyt. „Igazságunk tudatában és a változatlan természeti és isteni törvények alapján kérjük azokat, akiknek fölöttünk hatalmuk van

[755] *FRUS. Diplomatic Papers 1946.* VI. *Eastern Europe; The Soviet Union.* Washington D. C., 1969, USGPO, 298–299.

[756] Fülöp Mihály – Vincze Gábor (szerk.): *Revízió vagy autonómia,* i. m. 202–204., 226–228.

– minden hatalom onnan felülről adatott! –, ne feszítsék népünket egy újabb ítélettel a régi keresztre" – fõhászkodott.[757]

A magyarországi pártok körében ellentétes hatást váltott ki a döntés. A kisgazdákat és a parasztpártiakat egy időre olyan dacreakció kerítette hatalmába, amely addigi kompromisszumkészségük értelmét is megkérdőjelezte. Minek reálpolitikára törekedni, ha a magyar önmérséklet süket fülekre talál? – kérdezték maguktól és koalíciós partnereiktől egyaránt. A munkáspártok viszont visszatértek korábban is képviselt platformjukhoz, amely a román kormány és a romániai Magyar Népi Szövetség állásfoglalásaihoz hasonlóan a Duna-medence nemzetiségi ellentéteit nem a határok tologatásával képzelte megoldani, hanem azok „légiesítésével" és a népek közötti együttműködés erősítésével. A politikai ügyekben is aktív Mindszenty József hercegprímás nem szólalt meg a nyilvánosság előtt. A nyugati nagyhatalmak képviselőihez viszont olyan memorandumot juttatott el, amelynek területi követelései ugyancsak túlmentek az addigi elképzeléseken. A két világháború közötti magyar revizionista propaganda érvrendszerének egyik centrális elemét, a magyarság „civilizációs fölényét" felelevenítve a „nyugati kultúrájú" Erdély és a „keleti kultúrájú" Románia egyesítésének a veszélyeire hívta fel a figyelmet május 20-i emlékiratában. Ez az új „alárendeltség" – írta – azzal a következménnyel fog járni, hogy „lealacsonyít egy nyugati típusú kultúrával rendelkező nemzetet egy keleti kolónia szintjére". A helyes és elfogadható megoldás ezért az lenne, ha Erdélyt a Maros és a Küküllő mentén osztanák meg úgy, hogy a Magyarországhoz kerülő északi rész „Kolozsvárral és a székely régiókkal együtt magába foglalná Gyulafehérvárt is, mivel ez 940 éve az erdélyi magyar püspökség székhelye".[758]

Ezzel a részben nyilvános, részben zárt ajtók mögött zajló diskurzussal összefüggésben kezdte közölni az *Új Magyarország* május 28-án Bibó István *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága* című történetpolitikai esszéjét. Gondolatilag és nagyrészt szövegszerűen is ez az írás a háború alatt készített nagy kézirat egyes fejezetein alapult. Változást jelentett viszont, hogy Bibó a határokra vonatkozó minden *konkrét* utalást kihagyott a szövegből. Alaptézisét azonban, mely szerint Közép- és Kelet-Európában „a nemzetek egymás közötti elhatárolódásának a stabilizálását nem a történeti

[757] Uo. 228–229. Márton Áron beszéde: MNL OL. Külügyminisztérium. XIX-J-1-a-IV-139. 1730/1946. (61. doboz).

[758] Olti Ágoston: Mindszenty József érsek és az erdélyi kérdés. *Pro Minoritate,* 2006/tavasz, 137–139.

határ mentén kell keresni, mint Nyugat-Európában, hanem a nyelvhatár mentén", teljes mértékben fenntartotta, többször megismételte, és számos érvvel támasztotta alá. Annak ellenére hangoztatta ezt, hogy világosan érzékelte: „Magyarország arra sem számíthat, hogy etnikai határait megkapja."[759]

A párizsi döntés következtében a béke-előkészítés keretében folyó munkában május közepétől egyre nagyobb hangsúly helyeződött a kisebbségvédelem általános kérdéseire és a Székelyföld Románián belüli autonómiájára. Az a szakértői csoport, amely az utóbbival foglalkozott, május 28-án ült össze először Flachbart Ernő elnökletével. Bár az erdélyi magyarság „kettéhasítása" és egyik felének „gettósítása" miatt Demeter Béla, Teleki Géza és mások „igen veszélyesnek" tartották egy „külön székely autonómia felvetését", a megbeszélések folytatódtak, és eredményeik néhány héten belül konkrét tervezetek képében öltöttek formát.[760] Ugyancsak májusban kezdődtek azok a szakértői tanácskozások, amelyek egy kisebbségvédelmi szerződéstervezet megalkotására irányultak. Ezt a kisebbségi kódexnek is nevezett anyagot, amely az általános emberi jogok védelmén túl a kisebbségek közösségi jogait és azok szavatolását öntötte jogi formába, Auer Pál párizsi magyar követ június 11-én nyújtotta át a Külügyminiszterek Tanácsa tagjainak. A nagyhatalmak budapesti képviselői pedig július 2-án kapták meg Gyöngyösi Jánostól.[761]

A nagyhatalmak véleményének befolyásolása és döntésük megváltoztatása céljából Gyöngyösi május 20-án minden korábbinál terjedelmesebb emlékiratot juttatott el a szövetségesekhez. Emellett folyamatosan dolgozott a magyar kormány londoni és washingtoni látogatásának előkészítésén. A május 7-i döntés után Nagy Ferenc, Tildy Zoltán és környezetük egyaránt abban bízott, hogy amit nem kaptak meg a Szovjetuniótól, azt talán megkaphatják az angolszász hatalmaktól. A Romániával szembeni területi követeléshez és Csehszlovákia magyarellenes politikájának tompításához egyaránt támogatást reméltek. Az amerikai vezetők, akik a baloldali és szovjetbarát jugoszláv, román és csehszlovák kormánytól eltérően

[759] Az 1946-os kiadás mellett az elmúlt évtizedekben Bibó tanulmánya több válogatásban megjelent. Például Bibó István: *Válogatott tanulmányok,* i. m. II. 185–266. Idézetek a 212. és 241. oldalon.

[760] Vincze Gábor: A székely autonómia kérdése. In Papp Kincses Emese – Kassay János – Kánya József (szerk.): *Erdélyi Magyar Adatbank. A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben,* Csíkszereda, 2001, Székelyföld 2000 Munkacsoport, 223–230.

[761] Fülöp Mihály: A kisebbségi kódex. *Külpolitika,* 1989/2. 102–145.

a kisgazdák vezette magyar koalíciós kormányban egyik fő kelet-európai támaszukat látták, készségesen viszonyultak a magyar közeledéshez. Úgy gondolták, hogy a magyar–amerikai kapcsolatok szorosabbra fűzésével némileg ellensúlyozhatják az egyre erősebb kelet-európai szovjet befolyást. Nagy-Britannia viszont, amely az 1944-es százalékos egyezmény szellemét követve jobban ügyelt a szovjet érzékenységre, s Kelet-Európából a legtöbb tekintetben visszavonult, megpróbált udvariasan kitérni a látogatás elől. Nagy Ferenc eltökéltségét érzékelve ugyan végül ők is igent mondtak, ám jelezték, hogy a magyar delegáció nem a brit kormány „vendége", hanem csak „meghívottja" lesz, s maga Bevin külügyminiszter párizsi távolléte miatt nem tud részt venni a tárgyalásokon.

Az ötfős delegáció, amelynek Nagy Ferencen és Gyöngyösi Jánoson kívül Rákosi Mátyás, Ries István, valamint titkárként és gazdasági szakértőként Rácz Jenő volt a tagja, június 8-án indult el Budapestről, és június 12-én érkezett meg Washingtonba. A magyar delegáció washingtoni fogadtatása a moszkvaihoz hasonlóan tüntetően kedves és szívélyes volt. A State Department magyar ügyekkel foglalkozó tisztviselőin és Dean Acheson külügyminiszter-helyettesen kívül a magyar vezetők találkoztak Byrnes külügyminiszterrel és Truman elnökkel is. Byrnes és Nagy Ferenc négyszemközt is tárgyaltak. Érdemi eredmények azonban csak gazdasági téren születtek. A békecélok tekintetében semmiféle kézzelfogható siker nem koronázta a látogatást. Nagy Ferenc expozéjára adott válaszában Byrnes pontosan összefoglalta a május 7-i döntés előzményeit, vagyis a nyugati nagyhatalmak behódolását a Szovjetuniónak. Felelősségét enyhíteni akarván tájékoztatóját mentegetőzéssel zárta: „Be kellett látnunk, hogy a népesség annyira kevert Erdélyben, hogy lakosságcsere nélkül semmilyen határmódosítás nem nyújt megoldást az etnikai problémára." Az ezt követő tárgyaláson, amelyen az egész magyar delegáció részt vett, Nagy még egyszer felvetette az erdélyi kérdést, amire Byrnes – Nagy Ferenc visszaemlékezése szerint – ezt válaszolta: „ha a Szovjet vállalkoznék az erdélyi kérdés felvetésére, az Egyesült Államok kormánya nem zárkóznék el a magyar ügy támogatásától." Ismerve a szovjet kormány álláspontját más szavakkal ez annyit jelentett, hogy az Erdély-dosszié Washingtonban le van zárva, az 1920-as román–magyar határ helyreállítását véglegesnek tekintik.[762]

[762] Vida István: Iratok a Nagy Ferenc vezette magyar kormányküldöttség 1946. évi amerikai látogatásának történetéhez. *Levéltári Közlemények,* 1978. 245–279. Vö. Nagy Ferenc: *Küzdelem a vasfüggöny mögött,* i. m. I. 295–308.

Londonban – június 21-én és 22-én – Clement R. Attlee miniszterelnökkel, Sir Orme Sargent közigazgatási és P. J. Noel-Baker politikai államtitkárral tárgyalt a magyar küldöttség. A fogadtatás itt jóval hűvösebb volt; az angol politikusok magatartását tartózkodás, sőt időnként fölényesség jellemezte. A magyar politikusok felvetéseinek megfelelően a megbeszéléseket a határkérdések és a magyar kisebbségek helyzete dominálták. Az utóbbiról szólva Nagy utalt a „kantonszerű" székely autonómia kérdésére is. A magyar felvetésekre adott válaszaiban mindhárom angol politikus világosan, minden köntörfalazás nélkül ismertette a brit álláspontot, és a legkisebb mértékben sem hagyták, hogy tárgyaló partnereikben bármiféle illúzió alakuljon ki. A román–magyar határ kérdését – közölte például Noel-Baker – semmi értelme sem lenne újra felvetni, mert a „szovjet hajthatatlanság" miatt – ennél a pontnál „Rákosi nagyot sóhajtott" – úgysem várható tőle eredmény. Másrészt „Őfelsége kormánya [...] úgy érzi, hogy a leglényegesebb kérdés nem az, hogy hol húzódjon a határ, hanem az, hogy a határnak egyre kisebb jelentősége legyen". Nem vállalt kötelezettséget az államtitkár Székelyföld Románián belüli autonómiájának támogatására sem. Mindössze annyit ígért meg, hogy ha „a két kormány meg tud egyezni", akkor „megkapják Őfelsége kormányának támogatását". Ez ahhoz képest is visszalépés volt, amit a Foreign Office beosztott munkatársai terjesztettek elő a magyar delegáció fogadására készülve május végén. Ők ugyanis azt javasolták, hogy a brit kormány kezdeményezzen egy olyan záradékot a román békeszerződés tervezetéhez, „amelynek értelmében a román kormány nemre, fajra, anyanyelvre és származásra való tekintet nélkül köteles lesz biztosítani minden fennhatósága alatt élő személy számára az emberi jogokat és az alapvető szabadságjogokat, [...] ami bizonyos fokú védelmet fog nyújtani a romániai magyar kisebbségnek".[763]

A tárgyalások lezárásaként adott ebéden Nagy Ferenc röviden még egyszer visszatért Erdély kérdésére, és arra kérte az államtitkárt, hogy tájékoztassa arról Bevint. Noel-Baker ezt még aznap megtette. Távirata szerint Nagy Ferenc hangsúlyozta, hogy „több okból is nagyon sürgős, hogy Erdély kérdését ne tekintse senki lezártnak, és újra nemzetközi tárgyalások témája legyen". Megértette, hogy a brit kormánytól nem várható kezdeményezés, de azt reméli, hogy „a kérdést a megfelelő időben felveti majd egy másik nagyhatalom, valamint azt is, hogy ebben az esetben Ön nem fog tiltakozni, hanem engedi folyni a vitát a maga útján. Ha a vita

[763] PRO. Foreign Office 371/59024. R 8085/1266/21.

során Önnek lehetősége adódna bizonyos módosításokat elérni a jelenlegi helyzettel szemben, természetesen nagyon hálásak lesznek." Távol áll tőlük a szándék, hogy nézeteltéréseket szítsanak a nagyhatalmak között, akiknek az együttműködésére maguk rá vannak utalva, „ám az erdélyi kérdés felmérhetetlen fontosságú számukra". A kezdeményezést Nagy Ferenc is és Rákosi is a Szovjetuniótól várja, amelyről feltételezik, hogy a romániai választások után „jobban fog hajlani a józan észre".[764]

Londonból Párizsba utazott a magyar delegáció. Itt először Georges Bidault francia külügyminiszterrel találkoztak. Bidault rokonszenvvel fogadta a magyarokat, ám világosan tudomásukra hozta, hogy országától semmi sem várható. Franciaország – közölte lemondóan – nincs többé abban a helyzetben, hogy „nagy kérdésekbe erős szóval szóljon bele".[765] Június 25-én Bevin fogadta őket. A találkozóról készült egybehangzó magyar és brit feljegyzések szerint Nagy Ferenc arra kérte a brit külügyminisztert, hogy támogassa Magyarországot annak érdekében, hogy „a Külügyminiszterek Tanácsa tárgyalja újra az erdélyi kérdést, és a békeszerződés rendelkezései kötelezzék Csehszlovákiát a magyar nemzetiségnek adandó egyenlő jogok biztosítására". Bevin mindkét felvetésre elutasító választ adott. Felidézte, hogy eredetileg ugyan ő is támogatta a román–magyar határ módosítását, ám később belátta, hogy Európának ezen a részén nem lehet mindenki számára egyformán kielégítő határokat húzni. Munkatársaihoz és az amerikaiakhoz hasonlóan ő is kétoldalú tárgyalásokat javasolt Románia és Magyarország között.[766]

A magyar kormánydelegáció hazatérését követő napokban elkészült a székelyföldi autonómia részletes terve. Az ezzel kapcsolatos szakértői tanácskozásokon sokféle elgondolás megfogalmazódott – egész Erdély kantonizálásától a személyi és a területi autonómia kombinálásáig. Nehezen tudtak dönteni az autonóm terület kívánatos határait és belső kompetenciáját illető kérdésekben is. Flachbart Ernő irányításával végül olyan tervezetet öntöttek formába, amely a közigazgatáson, az első- és másodfokú bíráskodáson, valamint a vallás- és iskolaügyön túlmenően a gazdasági élet minden ágazatát is a helyi szervek hatáskörébe utalta. Autonóm ügyekben a törvényhozó hatalmat tartománygyűlés gyakorolta volna, amelynek

[764] Uo. 371/59025. Szám nélkül.

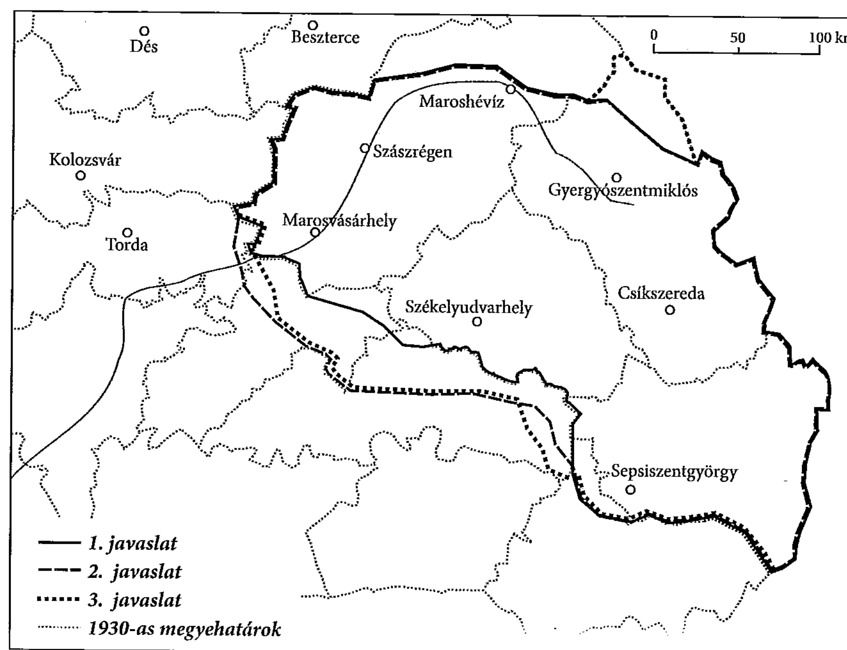
[765] Nagy Ferenc: *Küzdelem a vasfüggöny mögött,* i. m. I. 312.

[766] Szűcs László (szerk.): *Nagy Ferenc kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei,* i. m. A. 894–896. és Fülöp Mihály: *A befejezetlen béke,* i. m. 130–131.

döntéseit a román király hagyta volna jóvá. A végrehajtó hatalom élére tartományi kormányzót képzeltek el, aki a tartománygyűlésnek tartozott volna felelősséggel.[767]

Az általános békecélokat június 19-én kezdte vitatni a magyar békeelőkészítő bizottság, és 24-én fogadta el. Román vonatkozásban megmaradt a határvonal „gazdaságilag is kielégítő megvonásának" az óhaja, ami lényegében a 22 ezer négyzetkilométeres partiumi területsáv átcsatolásának felelt meg. Emellett konkrét utalás történt a Székelyföld és „más lényeges magyar települések" közigazgatási és kulturális autonómiájára, amelyben a Magyarországhoz kerülő románság is részesült volna. Bekerült végül a jegyzékbe az is, hogy Magyarország a román–magyar határ igazságos megvonásának óhajától vezérelve népszavazás elrendelésével és nemzetközi bizottság kiküldésével is egyetértene.[768]

Magyar javaslatok a székely autonóm terület határaira

[767] Fülöp Mihály – Vincze Gábor (szerk.): *Revízió vagy autonómia,* i. m. 445–458. és Vincze Gábor: *A székely autonómia kérdése,* i. m. 223–230.

[768] MNL OL. Külügyminisztérium. XIX-J-1-a-IV-11. 1972/1946. (32. doboz). Mindegyik albizottsági jegyzőkönyvet és a két elfogadott dokumentumot közli Stark Tamás: Út a békeszerződéshez. *Századok,* 1993/5–6. 781–851.

AZ 1947-ES PÁRIZSI BÉKESZERZŐDÉS

A párizsi békekonferencia 1946. július 29-én kezdett munkához. A tárgyalások részben plenáris üléseken, részben bizottságokban és albizottságokban folytak. Az ellenséges államok képviselőinek plenáris meghallgatása után a békeszerződések kész tervezetei a bizottságok, illetve alkalmanként az albizottságok elé kerültek. A legyőzött államok képviselői a bizottságok munkájában általában nem vehettek részt. Csak külön hívásra jelenhettek meg, és módosító indítványaikat csak abban az esetben tűzték napirendre, ha legalább egy bizottsági tag támogatta azokat. A konferencián elfogadott határozatok nem végleges döntések, hanem csupán ajánlások voltak, amelyeket a Külügyminiszterek Tanácsa hagyott jóvá vagy vetett el. A békekonferencia tehát – eltérően az első világháborút lezáró 1919–1920-astól – olyan konzultatív testületként működött, amelynek ajánlásai a vele párhuzamosan ülésező Külügyminiszterek Tanácsától függtek. Mivel ennek tagállamai vétójoggal rendelkeztek, a tervezeteket megváltoztatni csak mindegyikük egyetértése esetén lehetett.[769]

A békekonferencia megnyitása előtti napokban a huszonegy szövetséges és társult hatalom megkapta az öt békeszerződés tervezetét. Bár a legyőzött államok képviselőinek hivatalosan csak augusztus elején adtak át egy-egy példányt, nem hivatalosan jóval előbb lehetett belőlük szerezni másolatot. A magyar delegáció például július 28-án jutott hozzá, és egy példányát azonnal Budapestre továbbította. Az anyag megvitatása így már augusztus elején elkezdődött. A kisgazda képviselők Romániával és Csehszlovákiával szemben is az „elvi alapokra" helyezkedést, vagyis a néprajzi-nemzetiségi elv érvényesítését vetették fel. Gyöngyösi viszont reálpolitikai megfontolásokból, a nagyhatalmi támogatás hiányára hivatkozva azt javasolta, hogy a Romániával szemben támasztott és korábban valamennyi

[769] Dalibor M. Krno: *A békéről tárgyaltunk Magyarországgal.* Budapest, 1992, k. n., 9–12.

párt által elfogadott 22 ezer négyzetkilométeres követelést is mérsékeljék 5 ezer négyzetkilométerre.[770]

Ugyanezek a kérdések a kormányülésen is felvetődtek. Vajon továbbra is a vegyes lakosságú Partium visszacsatolását kell-e erőltetni, amelynek elérésére nincs reális esély, vagy pedig „a romániai magyar kisebbség jogainak intézményes biztosítását és egy etnikai határkiigazítást"? – fogalmazták meg többen – ki tudja hányadszor? – az alapdilemmát. Gyöngyösi és Rákosi határozottan az utóbbit támogatták, míg Bárányos Károly kisgazda miniszter az eredeti javaslat fenntartását pártolta.[771]

Hallatták hangjukat a különböző társadalmi szervezetek és törvényhatóságok is. Mindszenty József az esztergomi bazilika augusztus 15-ei búcsúját használta fel véleménynyilvánításra. A két világháború közötti revizionista propaganda retorikáját felújítva prédikációjában emlékeztetett a magyarság „elévülhetetlen" érdemeire a „civilizáció védelmében", és arra, hogy „500 éve várjuk hiába a viszontszolgáltatások idejét". „Ha a szavak igazságok és nem propaganda szóvirágok", ha „van bírói lelkiismeret és felelősség", ha „a győzők különbek a legyőzötteknél" – próbálta tartani a reményt híveiben –, akkor Trianon igazságtalansága nem ismétlődhet meg, akkor lehetőséget kapunk rá, hogy „erkölcseinkben megújulva Szent István országát újra életre támaszthassuk".[772] Szeptember elején a Magyar Művészeti Tanács tiltakozott. Nyilatkozatukat, mely a világ minden népéhez fordult a „magyar nép" és a „magyar szellem" megmentéséért, Kodály Zoltán olvasta fel a rádióban szeptember 10-én. Néhány nap múlva Tamási Áron előadása hangzott el ugyanott, aki erdélyiként elsősorban a románokhoz fordult. Jegyzete minden túlzástól és radikalizmustól mentes volt. A transzilván eszmeiség jegyében az erdélyi románok és magyarok közös érdekeiről és a magyar nemzetet minden megosztottság ellenére összekötő szálakról beszélt a rá jellemző emelkedett stílusban.[773]

Gyöngyösi János ilyen hangulatú Magyarországot maga mögött hagyva utazott el Párizsba augusztus 8-án. Ekkorra mindegyik győztes állam

[770] MNL OL. A Nemzetgyűlés Külügyi Bizottságának iratai. XVIII-1-b. 1946. augusztus 3. és 5. (9. doboz).

[771] Szűcs László (szerk.): *Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei,* i. m. B. 1098–1138.

[772] *Igazság és szeretet. Mindszenty József bíboros-hercegprímás, esztergomi érsek beszédeiből 1945–1946.* Budapest, é. n., A Katolikus Főiskolák Barátai Körének kiadása, 101–102.

[773] Magyar Rádió Archívuma, Budapest. Műsor-dokumentumtár. Kodály Zoltán 1946. szeptember 10-i és Tamási Áron szeptember 22-i *(A jó magyar béke ügyében)* felolvasása.

delegációvezetőjének a bemutatkozó beszéde elhangzott, s 10-étől már a legyőzött államok képviselői kapták szót. Magyar szempontból a román külügyminiszter bemutatkozása bírt jelentőséggel, amelyre augusztus 13-án került sor. Bevezetőjében Tătărescu hosszasan ecsetelte a román katonai hozzájárulás jelentőségét a szövetségesek győzelméhez. Románia – emlékeztetett rá – 385 ezer fős hadseregével a háború végéig harcolt a támadó németek és szövetségeseik, köztük a „fasiszta magyar erők" ellen. Ez feljogosítja országát arra, hogy Magyarországtól és Németországtól háborús jóvátételt kapjon. Beszédének másik részében elégedettségének adott hangot a román–magyar határ megállapítása miatt. Ez a döntés – villantotta fel a szokásos sztereotip optimizmussal a jövőt – „reális lehetőséget nyújt a román és a magyar nép közötti gyümölcsöző együttműködés számára", és véget vet annak a hosszú és keserves történelmi hagyománynak, amely addig lehetetlenné tette a két nép közötti baráti kapcsolatok kialakítását. Tătărescu beszéde után Andrej Visinszkij és Jan Masaryk csehszlovák külügyminiszter kért szót. Mindketten a román kollégájuk által mondottakat támogatták. A szovjet külügyminiszter-helyettes elismerően szólt Románia 1944. augusztus 23-a utáni háborús erőfeszítéseiről, és annyiban ismerte el Románia jogát kompenzációra, amennyiben az jóvátételt fizetett és fizet a Szovjetuniónak. A csehszlovák külügyminiszter a „nehéz időkre" emlékeztetett, amikor Románia országa mellett állt, és megköszönte a román hadsereg hozzájárulását Csehszlovákia felszabadításához.[774]

Gyöngyösi János másnap, augusztus 14-én kapott szót. Beszédének bevezetőjében reményét fejezte ki, hogy a most készülő béke más, igazságosabb és ezért tartósabb lesz a 26 évvel korábbinál. Ezután felhívta a figyelmet arra, hogy egy új, demokratikus Magyarország képviselőjeként jelent meg a konferencia színe előtt. Egy olyan Magyarország képviselőjeként, amely az 1848-as és 1918-as demokratikus törekvések, nem pedig a két világháború közötti és a második világháború alatti németbarát, „agresszív" és „revizionista" politika örökösének tartja magát, s hozott intézkedéseivel (földreform, választójog stb.) ennek szellemében is cselekszik. Ez az új Magyarország a „magyar nép igazi érzelmeit juttatva kifejezésre, békében és egyetértésben kíván élni szomszédjaival". A Duna-medence népeinek békés együttéléséről szólva elismeréssel nyugtázta, hogy az általános emberi jogok biztosításának kötelezettségét a békeszerződésekbe is belefoglalták.

[774] *FRUS. Diplomatic Papers 1946.* III. *Paris Peace Conference: Proceedings.* Washington D. C., 1970, USGPO, 190–198.

Hiányolta viszont más szabadságjogoknak, például a lakóhely és az oktatás nyelve megválasztásának a garantálását. Ezzel kapcsolatban emlékeztetett a magyar kormány ama memorandumára (kisebbségi kódex), amelyet már korábban eljuttattak a Külügyminiszterek Tanácsához, s amelynek alapelveit a vegyes lakosságú kelet-európai államok külön is szavatolhatnák. Ennek szükségességét a Romániában és Csehszlovákiában élő magyar nemzetiségű lakosság háború utáni helyzetével indokolta.

Romániáról szólva emlékeztetett az ellentétek kétoldalú rendezésére irányuló sikertelen magyar kezdeményezésre, és kérte a konferenciát, hogy szólítsa fel Romániát a tárgyalások folytatására. „Ha ezek a közvetlen tárgyalások nem járnak eredménnyel, a konferencia küldjön ki egy bizottságot azzal a megbízással, hogy vizsgálja meg a problémát, és terjesszen javaslatot a konferencia elé." Utalva korábbi jegyzékeire ezután ismertette a magyar kormány által igazságos megoldásnak tartott 22 ezer négyzetkilométeres követelést, amelynek teljesülése esetén „mindkét népnek azonos érdekei fűződnének a nemzetiségi probléma kielégítő megoldásához, aminek eredményeképpen a határon inneni és túl élő kisebbségek számára széles körű területi autonómiát is lehetne biztosítani". A Székelyföldről vagy a korábban többször felmerült telepítési tervekről nem tett említést. Visszautasította viszont Románia Magyarországgal szemben támasztott jóvátételi követelését, amelyet sem jogi, sem morális értelemben nem tartott megalapozottnak.[775]

A plenáris meghallgatások után következtek a bizottsági viták. A román–magyar határ ügyével a Román Politikai és Területi Bizottság foglalkozott augusztus 29-től kezdődően. Az ausztrál delegátus felvetette, hogy a román–magyar határ véglegesítése előtt lehetőséget kellene biztosítani Magyarországnak írásban benyújtott módosító indítványának szóbeli kifejtésére. Az ausztrál javaslatot a párizsi szovjet nagykövet, Alekszandr Bogomolov azonnal opponálta. A román–magyar határ helyreállítása összhangban van a Romániával kötött fegyverszüneti egyezménnyel, és a négy hatalom képviselőjéből álló Külügyminiszterek Tanácsa már helybenhagyta – emlékeztetett. A szovjet delegáció ezért „semmi szükségét sem látja annak, hogy meghallgassák Magyarország véleményét". Csehszlovákia képviselője szokás szerint mindenben egyetértett Bogomolovval. Az Egyesült Államok delegátusa, W. Averell Harriman és mások azonban nem. Többek felszólalása után így végül szavazásra került sor. Magyarország meghallgatása mellett szavazott az ausztrál, az amerikai, a kanadai,

[775] A beszédet közli Kertész István: *Magyar békeillúziók,* i. m. 555–569.

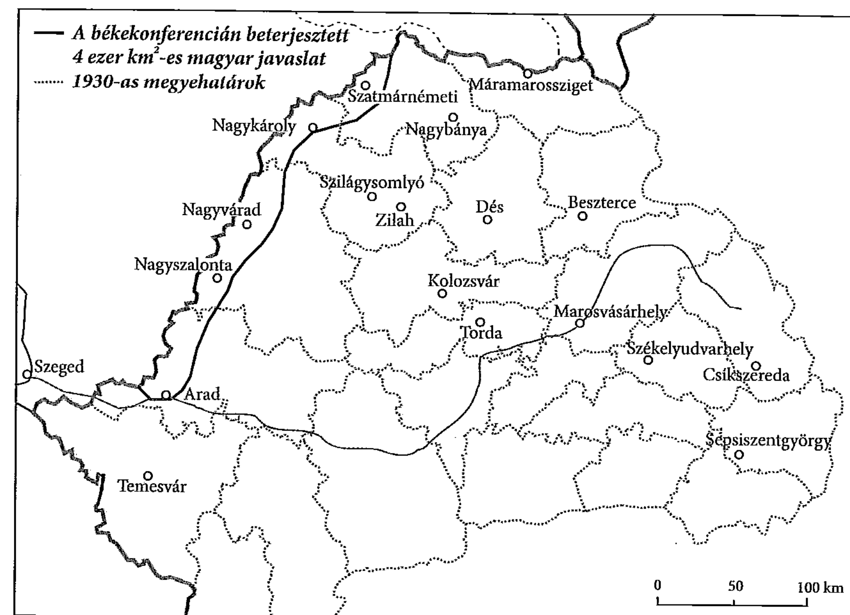
a francia, a brit, a görög, a dél-afrikai és az új-zélandi küldött, vagyis az Egyesült Államokhoz szorosabb-lazább szálakkal kötődő „nyugati" országok képviselői, ellene pedig a Szovjetunió köztársaságai (Oroszország, Ukrajna, Belorusszia) és Csehszlovákia. A szavazás után Ukrajna képviselője javasolta, hogy ha Magyarországot meghallgatják, akkor Romániát is hallgassák meg. A bizottság ezt egyhangúlag elfogadta.[776]

Először Magyarország kapott lehetőséget álláspontjának kifejtésére. A franciául gyengén beszélő Gyöngyösi helyett Auer Pál, Magyarország párizsi követe jelent meg a két bizottság augusztus 31-i közös ülésén. A követ előbb röviden ismertette Erdély történetét, majd a Külügyminiszterek Tanácsának és magának a békekonferenciának az elutasítására hivatkozva visszavonta a magyar kormány, illetve a delegáció 22 ezer négyzetkilométeres területi követelését. Egyben jelezte, hogy szigorúan etnikai alapokra helyezkedve Magyarország egy 4 ezer négyzetkilométeres határ menti sáv visszaadásával is elégedett lenne. Ez a sáv magában foglalta Szatmárt, Nagykárolyt, Nagyváradot, Nagyszalontát és Aradot, s az itt élő mintegy félmillió ember kétharmada magyar volt. A román fennhatóság alatt maradó másfél milliós magyarság számára Auer kisebbségi jogokat és a Székelyföldnek „kiterjedt helyi autonómiát" kért. Végül – a Gyöngyösi augusztus 14-i beszédében foglaltakkal összhangban – kérte, hogy a békekonferencia szólítsa fel a román és a magyar delegációt a magyar javaslatok megtárgyalására. Ha a kétoldalú megbeszélések nem vezetnének eredményre, akkor a konferencia állapítsa meg a „legigazságosabb megoldást", és ajánlja elfogadásra a Külügyminiszterek Tanácsának.[777]

A román delegáció vezetője szeptember 2-án ismertette álláspontját. Auer gondolatmenetét követve Tătărescu is történeti bevezetővel indított. Részletesen ismertette az 1920-as román–magyar határ kialakulásának historikumát, amelyet – korabeli szakértőkre és nyilatkozatokra hivatkozva – a lehető „legigazságosabb" és „legéletképesebb" megoldásnak nevezett. Ennek legújabb bizonyítékaképpen hivatkozott a négy külügyminiszter 1946. május 7-i határozatára, míg az 1940-es második bécsi döntést Hitler „fenyegetéssel" alátámasztott „diktátumaként" értékelte. Ezután rátért az aktuális helyzet ismertetésére. Tagadta, hogy az erdélyi magyarságot 1944 őszétől bármiféle jogsérelem érte volna. Auer „vádjaival" szemben az

[776] *FRUS. Diplomatic Papers 1946.* III. i. m. 311–312., 323–324.

[777] Uo. 330–331. Vö. Auer Pál: *Fél évszázad. Események, emberek.* Washington, 1971, Occidental Press, 299–303.

A békekonferencián beterjesztett magyar javaslat az 1920-as román–magyar határ módosításáról

igazság az – állította –, hogy „az Erdélyben honos magyarok számára minden állampolgári jog, továbbá a szabad nyelvhasználat, a közigazgatásban való arányos részvétel és a gazdasági tevékenységben való akadálytalan részvétel minden biztosítéka adott". Ezzel kapcsolatban döntő bizonyítékként idézte a Magyar Népi Szövetség 1945. novemberi marosvásárhelyi határozatának idevágó mondatait. Ezek – mint korábban erre már utaltunk – valóban arról szóltak, hogy a magyarság elégedett a Groza-kormány által biztosított kisebbségi jogokkal, s hogy az erdélyi nemzetiségi probléma megoldása nem a határok megváltoztatásával, hanem megnyitásukkal és az ország demokratikus fejlődésével oldható meg.

Hosszan foglalkozott a 4 ezer négyzetkilométeres magyar követelés elfogadhatatlanságával. Elismerte, hogy a kért határsáv Erdély területének csak 4%-a, ám vitatta, hogy a magyar lakosság az ott élők kétharmadát tenné ki. A román statisztikák alapján – hangsúlyozta – csak 57%-os magyar többség mutatható ki. Másrészt az ottani városok – Szatmár, Nagyvárad, Arad – „egész Nyugat-Erdély társadalmi, gazdasági, kulturális és vallási

életének olyan központjai", amelyek „különlegesen fontosak Románia számára". Nemkülönben az ott futó vasútvonal, amely létfontosságú egész Erdély számára. Ezzel kapcsolatban ismét hivatkozott az 1919–1920-as békekonferencia szakértőire, akik – úgymond – pontosan tisztában voltak ezzel a ténnyel. Székelyföld autonómiáját részben fölöslegesnek, részben kivihetetlennek nevezte. Fölöslegesnek, mert hiszen az erdélyi magyarok már minden indokolt és szükséges állampolgári és kisebbségi jogot megkaptak. És kivihetetlennek, „mert egy ilyen megoldás teljes mértékben ellentétes lenne a román állam politikai struktúrájával", és így csak „anarchia és közigazgatási fejetlenség forrása lenne". Ennél is határozottabban utasította vissza a magyar javaslatok közvetlen megtárgyalására vonatkozó előterjesztést. Románia eddig is kész volt arra, hogy a két ország közötti kapcsolatokról eszmét cseréljenek – jelentette ki –, és ezután is kész lesz. Arra azonban, hogy saját állampolgárainak a helyzetéről bocsátkozzon tárgyalásokba egy idegen állammal, sohasem lesz hajlandó. Ez beavatkozás lenne Románia belügyeibe, és a román állam szuverenitásának olyan megsértése, amelyet soha egyetlen román kormány sem fogadhat el.

Végezetül ismét felidézte azokat a „nagy áldozatokat", amelyeket Románia hozott a háborús győzelem érdekében. „14 teljesen felszerelt román hadosztály vett részt abban a harcban – emlékeztetett –, amelynek a világot kellett megszabadítani a náci járomtól és Erdélyt a horthystákétól." Ebben a harcban 120 ezer román esett el vagy sebesült meg, részben a magyarok által most igényelt városok, „Arad, Nagyvárad és Szatmár falai előtt". „Katonáink a világ és Erdély szabadságáért estek el. A román hadseregeknek ugyanis azt ígérték, hogy Erdély az övék lesz. Akik elestek, tudták, hogy egész Erdély szabadságáért halnak meg. Ezek a halottak most azt várják, hogy a nekik tett ígéretet betartsák. Azt az ígéretet, amelynek a végrehajtását most egy olyan ország próbálja késleltetni, amely a hitlerista katonák oldalán az utolsó óráig a szabadság katonái ellen harcolt. Ez nem történhet meg. Ennek nem szabad megtörténni. A magyar követelések felkarolása merénylet lenne a nemzetközi erkölcs ellen, és halálos történelmi tévedés."[778]

A román külügyminiszter hatásos beszédének ellensúlyozása céljából a magyar békedelegáció Párizsba invitálta Nagy Ferencet. Néhány napos párizsi tartózkodása alatt Nagy tárgyalt Visinszkij külügyminiszter-helyettessel, az amerikai diplomaták egy csoportjával és külön Byrnes-szel, Smuts

[778] Marin Radu Mocanu (szerk.): *România în anticamera Conferinței de Pace de la Paris. Documente.* București, 1996, Arhivele Naționale ale României, 196–210.

tábornokkal, majd közvetlenül elutazása előtt Bidault-val. Visinszkijnek őszintén feltárta, hogy a Szovjetunió Romániának nyújtott „egyoldalú támogatása nagyon kínosan hat" Magyarországra, és „gyengíti a magyar demokráciát". Arra kérte, hogy a 4 ezer négyzetkilométeres magyar javaslat alapján tárgyalják újra a román–magyar határ kérdését. Visinszkij elismerte, hogy „a magyar demokrácia számára jól jönne ez a döntés", ám nem titkolta, hogy „nem látnak fennforogni jelentős okot a nagyhatalmak arra, hogy a május 7-ei döntést megváltoztassák". Ugyanakkor reményét fejezte ki, hogy a későbbiekben talán lehetséges lesz egy kétoldalú megegyezéssel „új helyzetet teremteni", és ígéretet tett arra, hogy gazdasági ügyekben a Szovjetunió Magyarország segítségére lesz. Az amerikai delegáció tagjai ugyancsak elhárították a kérdés újratárgyalását. Miközben az előttük fekvő térképek pontosan mutatták, hogy az új magyar javaslat szinte hajszálra azonos azzal, amit az amerikai szakértők 1942–1944-ben mint minimális módosítást terjesztettek elő támogatásra. Bidault – mint magyar ügyekben mindig – most is óvatosan nyilatkozott, és a román–magyar határ kérdésében elzárkózott a véleménynyilvánítástól.[779] A reménytelen helyzettel szembesülve Nagy Ferenc szeptember 5-én hazautazott. „Minden el van itt döntve" – foglalta össze lesújtottan benyomásait kísérőjének és francia tolmácsának, Boldizsár Ivánnak.[780]

Szeptember 5-én délután 4 órakor, amikor Nagy Ferenc már csomagolt, a Luxembourg-palota egyik termében ismét összeült a Román Politikai és Területi Bizottság. Az ülésnek egyetlen napirendi pontja volt: a román–magyar határ ügye. Először Keith Officer ausztrál küldött kért szót, aki az egész kérdés újratárgyalását javasolta. Officer indítványára Alekszandr Bogomolov szovjet delegátus heves elutasítással válaszolt. A Szovjetunió párizsi követe „kétértelműnek" nevezte az ausztrál előterjesztést. A heves szópárbaj után szavazás következett. A jelen lévő tizenkét delegátus közül tíz a tervezet vonatkozó részének változtatás nélküli elfogadása mellett szavazott, kettő – az ausztrál és a dél-afrikai – pedig tartózkodott.[781]

[779] Szűcs László (szerk.): *Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei,* i. m. B. 1320–1326.

[780] Boldizsár Iván: *Don–Buda–Párizs.* Budapest, 1982, Magvető Kiadó, 332.

[781] MNL OL. Külügyminisztérium. XIX-J-1-c-B-II. 32/1946. (28. doboz). A valószínűleg Boldizsár Iván jegyzeteiből készült magyar feljegyzésnél – amely alapján az ülésen elhangzottakat összefoglaltuk – rövidebb, de azzal minden tekintetben egyezik az amerikai jegyzőkönyv. Utóbbit közli *FRUS. Diplomatic Papers 1946.* III. i. m. 375–377. Vö. Boldizsár Iván: *Don–Buda–Párizs,* i. m. 333–340.

A Magyar Politikai és Területi Bizottságban nem alakult ki vita a két meghallgatásról. Szeptember 4-i ülésén a testület egyszerűen konstatálta, hogy a vonatkozó részt ők már elfogadták, új szavazásra tehát nincs szükség. E két bizottsági állásfoglalással pont került a román–magyar határ megállapítása ügyében 1944 óta zajló vita végére. A Külügyminiszterek Tanácsa után a békekonferencia illetékes bizottságai is a trianoni határ visszaállítása mellett döntöttek. „Magyarországot – mint emlékirataiban Nagy Ferenc a magyar békecéloknak erre a legnagyobb kudarcára utalva megállapította – a békekonferencián mindenki cserbenhagyta. Egyedül az ausztráliaiak igyekeztek a nagy és magasztos elveknek megfelelő munkát végezni. A Szovjetunió megvédte azoknak az országoknak az érdekeit, amelyek akkor már a jármában voltak, de a polgári demokrácia felé törekvő Magyarország nem kapott védelmet. Nagyon jelentősen gyengítette ez a nyugati közömbösség a magyar politika demokratikus oldalát."[782]

A békeszerződés tervezete 1946. december 6-án került a szövegező bizottsághoz, amely a hónap végére formálta véglegessé. A győztes államok külügyminiszterei ezt és a többi szerződést 1947. január folyamán látták el kézjegyükkel.[783] A magyar kormány ugyancsak január elején kapta meg a békeszerződés szövegét, a minisztertanács pedig január 10-én, 17-én és 24-én vitatta meg elfogadását. Az aláírás megtagadása a kormány részéről nem merült fel. Mivel a szerződés a három nagyhatalom aláírásával Magyarország aláírása nélkül is érvénybe lépett, ennek egyébként is csak jelképes jelentősége lehetett volna. Kisebb vita bontakozott ki viszont a Gyöngyösi által bemutatott rövid indoklás szövege körül. Mintha csak Bibó útmutatását követték volna, a Külügyminisztérium munkatársai önérzetesen leszögezték, hogy a nagyhatalmak nem voltak tekintettel azokra az elvekre, amelyek alapján „Délkelet-Európában egy igazságos és tartós béke volna létesíthető", s Magyarországgal szemben „túlságosan szigorú és igazságtalan rendelkezéseket" hoztak. Ezek sorában említették annak elutasítását, hogy az erdélyi „határvidék magyarlakta területei" visszakerüljenek Magyarországhoz, valamint a magyar kisebbségek kollektív jogairól való gondoskodás elmulasztását. Gyöngyösivel szembeszállva a szociáldemokrata Szakasits Árpád kifogásolta az indoklás „hangját", és minden „izgató" kérdés felvetését ellenezte. Egyebek mellett ilyennek tartotta a „román határkiigazítási kérdést" is. Rákosi Mátyás és Gerő Ernő

[782] Nagy Ferenc: *Küzdelem a vasfüggöny mögött,* i. m. I. 358.

[783] Fülöp Mihály: *A befejezetlen béke,* i. m. 197–205.

teljes mértékben osztotta Szakasits véleményét. Sőt Rákosi általában véve is helytelenítette „az elszakított területen maradt magyarság kérdésének felvetését". A „jugoszlávok és a románok – indokolta álláspontját – úgy fogják érezni, hogy az ő jóindulatú megnyilvánulásaikat nem vesszük figyelembe", a csehek pedig „ebbe bele fognak egy kis irredentát magyarázni". A két munkáspárt képviselői tehát ezúttal is előnyben részesítették a szovjet táboron belüli szomszédos államokkal való jó kapcsolatokat a magyar kisebbségek védelménél. Gyöngyösi elismerte, hogy Romániában és Jugoszláviában esetleg „nem jó vért szül ez a hang, és ezzel csak irritáljuk a légkört". Ennek ellenére fenntartotta javaslatát, amely mellett viszont senki sem szólalt fel. Ezért Nagy Ferenc azzal zárta be a vitát, hogy „a csehszlovákiai magyarság helyzetét és a romániai határkiigazítási kérdést ki kell hagyni".[784]

Bár kölcsönös ratifikálása és így törvényerőre emelkedése még hátravolt, a békeszerződés aláírása 1947. február 10-én a legtöbb ember szemében véglegesítette a trianoni határok helyreállítását és a magyar kulturális közösség jelentős részének újólagos kisebbségi állampolgárrá válását. A politikailag tudatos magyarok túlnyomó többségének körében ez a határ mindkét oldalán szomorúságot és elkeseredést váltott ki. Olyasfajta demonstratív tiltakozásokra és tömegmegmozdulásokra azonban, mint 1920. június 4-én, a trianoni békeszerződés aláírásának a napján, nem került sor. A nemzetgyűlés nem tartott rendkívüli ülést, a kormány nem rendelt el munkaszüneti és országos gyásznapot, nem lobogózták fel fekete zászlókkal a középületeket, nem tartottak gyászmiséket. A némaságot egyetlen esemény törte meg. A szerződés aláírásával nagyjából egy időben, február 10-én délután Mindszenty József ünnepi szertartás keretében könyörgést tartott a bazilikában. A hercegprímás először a Szent Jobb előtt hódolt, majd az Oltáriszentség előtt leborulva a nemzet nevében összetett kézzel imádkozott. Sok hívő, akiknek a többsége nem fért be a templomba, kis fekete szalaggal a ruháján jelent meg. A sajtótudósítás szerint amikor felcsendült az ének – „Hol vagy, István király, / Téged magyar kíván" – „hangos zokogás tört fel a templomban lévők és a térre kiszorultak soraiból".[785]

[784] G. Vass István – Szűcs László (szerk.): *Nagy Ferenc második és harmadik kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei. 1946. november 22. – 1947. május 31.* A–B. Budapest, 2008, Magyar Országos Levéltár, A. 415–539.

[785] A békekötés pillanatában könyörgés volt a Bazilikában. *Hírlap,* 1947. február 12. 2. Közli Gerő András (szerk.): *Sorsdöntések,* i. m. 321.; és Eljön a várva várt megbékélés. *Új Ember,* 1946. február 16.

A katolikus felsőpapság más módon is kifejezte tiltakozását. 1947. február 25-én a püspöki kar Mindszenty elnökletével határozatot fogadott el, melyben „nagy szomorúsággal" állapították meg, hogy a békeszerződés „hazánkra túl súlyos terheket ró, és több szempontból méltánytalan, sőt igazságtalan". A továbbiakban a testület reményének adott hangot, hogy a későbbiekben a nagyhatalmak módot találnak „a magyar ügy igazságos és méltányos rendezésére".[786] Mindszenty emellett a nagyhatalmak képviselőihez intézett táviratában is emlékeztetett rá, hogy „Sem az angol-amerikai, sem a lenini-sztálini elveknek nem felel meg három és fél millió magyarnak más államokhoz csatolása".[787]

A munkáspártok és a hozzájuk közel álló szervezetek napi- és hetilapjai addigi irányvonaluknak megfelelően a Horthy-rendszer felelősségét, valamint a Szovjetunióval és a „népi demokrácia" útjára lépő országokkal való együttműködés és a „reakciós múlt összeesküvő rablólovagjaival" (Münnich Ferenc) való leszámolás fontosságát hangsúlyozták. A két parasztpárt lapjai – pártjuk addigi irányvonalához ugyancsak igazodva – a Horthy-rendszer felelősségéről vagy nem szóltak, vagy csak futólag érintették azt. Nyomatékkal utaltak viszont a békeszerződés „nagyon súlyos, nagyon szigorú és nagyon kemény rendelkezéseire", amely ezért „nem mindenben szolgálja azokat az eszméket, amelyekért a szabadságszerető nemzetek a békeszerződésekre okot adó háborút vitték". A kisgazda *Kis Újság* nosztalgiával szólt az Osztrák–Magyar Monarchia „kétségkívül magasabb rendű gazdasági egységéről", miközben elhatárolta magát az 1920 utáni „irredentizmustól és revizionizmustól". A feladatot abban látta, hogy „Európa és a világ új rendjébe" illeszkedve „békés, szívós, tervszerű munkával" ki kell küzdeni mindazt az előnyt, amire az új helyzet lehetőséget nyújt.[788]

A két politikai tábor tehát egyetértett abban, hogy Magyarországnak a békeszerződést őszintén elfogadva kell megtalálnia helyét a világ új rendjében. Azonban a felelősök megállapításában és abban, hogy a Szovjetunióval és a szomszédos államokkal való együttműködés szükségességét mennyiben lehet és kell a magyar kisebbségek védelmével összekapcsolni, eltértek a vélemények.

Romániában, ahol ekkor már második éve a szovjetbarát és baloldali Groza-kormány volt hatalmon, s ahol ennek következtében erre az időre

[786] A magyar püspöki kar a békeszerződésről. *Új Ember,* 1947. március 9.

[787] Idézi Haas György: *Második Trianon.* Békéscsaba, 1995, Tevan, 174.

[788] Mindegyik idézett cikket közli Gerő András (szerk.): *Sorsdöntések,* i. m. 324–329.

a sajtó pluralizmusa is megszűnt, ennél is nagyobb volt az összhang. A román és a magyar lapok egyaránt azt hangsúlyozták, hogy véget ért a diktatúrák „sötét és tragikus kora", és ezzel megnyílt a békés és demokratikus fejlődés lehetősége, a „valós béke kora".[789] A román lapok és a magyar nyelvű *Igazság* („a Román Kommunista Párt Kolozsvár Tartományának napilapja") megközelítése között azonban mégis mutatkozott némi különbség. Ha röviden is, előbbiek általában nem mulasztották el megjegyezni, hogy „véget értek az Erdély határaival kapcsolatos feltételezések",[790] illetve hogy a békeszerződés helyreállította Románia „elidegeníthetetlen jogait, amelyek közül első helyen Erdély visszacsatolása szerepel".[791] A magyar kommunisták ezzel szemben azt hangsúlyozták, hogy a békeszerződések „megnyitották az utat a dunavölgyi kis népek számára is, hogy minden erejükkel hozzájáruljanak a nagy békemű felépítéséhez",[792] s egyben igazolták a Groza-kormány „következetes nemzetiségi politikáját", amely már a békeszerződések aláírása előtt „a nemzetiségek teljes jogegyenlőségének a megteremtése felé indult el".[793] A szerződések szövegén – tették hozzá szemforgató módon – „nem érezni az ősi elvet: jaj a legyőzötteknek".[794]

A békeszerződés aláírása utáni hónapokban a magyar kormány – oldani akarván a megelőző hónapok feszültségeit – Jugoszláviával és Romániával egyaránt szívélyes kapcsolatok kialakítására törekedett. A békeszerződés által szentesített *status quo* alapján erre Petru Groza is nagyfokú hajlandóságot mutatott. Így került sor 1947. május elején a román miniszterelnök budapesti látogatására. A magyar fél álláspontját legtömörebben Tildy Zoltán köztársasági elnök fogalmazta meg a Mocsáry Lajos Kollégium felavatásán mondott beszédében. Miután röviden utalt az Erdéllyel kapcsolatos magyar reményekre és azok meghiúsulására („voltak fájó pontok számunkra a békeszerződésben"), bejelentette: „nem akarjuk tovább folytatni a pert. Új korszakot akarunk, valamennyiünk számára boldog, békés kort, egyetértésben, barátságban." Groza erre udvariasan azzal válaszolt, hogy a két nép egymásra találását a történelemben mindig „idegen érdekek" akadályozták, amelyek hasznot próbáltak húzni a románok és a

[789] Independenţa României. *Dreptatea,* 1947. február 9. és Pacea efectivă. *Dreptatea,* február 13.

[790] Silviu Brucan: Mâine se semnează tratatul. *Scânteia,* 1947. február 10.

[791] Început de viaţă nouă. *Universul,* 1947. február 3.

[792] Az öt békeszerződés aláírása. *Igazság,* 1947. február 14.

[793] A békeszerződés és az erdélyi magyarság. *Igazság,* 1947. február 15.

[794] Az újfajta békeszerződés. *Igazság,* 1947. február 6.

magyarok ellentéteiből. Most azonban a „román nép szakított a múlttal, és a magyar néppel együtt új jövő felé indul".[795]

A román–magyar együttműködés elmélyítését elsősorban a Kommunista Párt szorgalmazta. A *Szabad Nép* akkortájt harcos vezércikkírója, az 1957-ben mártírhalált halt Losonczy Géza példaként állította Grozát a magyar külpolitika irányítói elé. Groza – vélte – tisztán látja, hogy országának nem a Nyugattal, hanem a Szovjetunióval kell együttműködnie, s a magyar és a román nép közeledését is „őszintén kívánja". A magyar külpolitika viszont – üzent Gyöngyösinek és rajta keresztül Nagy Ferencnek – „nem tanúsít ilyen elvi szilárdságot", hanem „gyakran mást mond, mint amit valójában gondol, és ténylegesen tesz".[796] De mire is lenne jó a román–magyar barátság és együttműködés? A *Szabad Nép* ezt is megírta. A magyarországi revizionizmussal való szakításon és az erdélyi magyarság „fejlődésének" biztosításán túl alapvetően arra, hogy közösen utasítsanak el „minden imperialista behatolási törekvést", és hogy mindkét országban mielőbb megtörténjék „a haladó, népi demokrácia következetes kiépítése". Vagyis kül- és belpolitikai szempontból a lehető legszorosabban zárkózzanak fel a Szovjetunió mögé, s közös erővel szálljanak szembe az Amerikai Egyesült Államok irányításával formálódó nyugati blokkal.[797]

A békeszerződés ratifikációs vitája június 24-én kezdődött. A téma előadója Padányi-Gulyás Béla kisgazdapárti képviselő volt. Rajta kívül összesen 14-en kértek és kaptak szót a ház négy ülésén. Bár a békeszerződést mindegyik szónok elfogadta, indoklásaik jelentősen különböztek. Az eltérő álláspontok két pólusán a Kisgazdapártból még 1946-ban kizárt szabadságpárti Sulyok Dezső és a Kommunista Párt képviseletében szólásra emelkedő Horváth Márton beszéde helyezkedett el.

Sulyok szerint a magyarság és a világ közvéleménye egyaránt azt várta, hogy az 1919–1920-as rendezés „felismert és hangoztatott hibáit" a győztesek az Atlanti Charta és az Egyesült Nemzetek alapokmányának szellemében orvosolják, és ezzel megteremtik a tartós és igazságos rendezés alapjait. Különböző okok miatt ehelyett megalkottak egy olyan békét, amely „nem igazságos, nem méltányos, nem reális, nem megnyugtató", és magyar szempontból még az 1920-as „trianoni békénél is rosszabb". Rosszabb, mert Pozsonnyal szemben újabb területátengedésre kötelezte

[795] Tildy és Groza a magyar–román barátságról. *Szabad Nép,* 1947. május 4.
[796] Losonczy Géza: Groza példája. Uo.
[797] Groza látogatása és a „debreceni út". *Szabad Nép,* 1947. május 7.

Magyarországot, és megszüntette a kisebbségvédelem korábban intézményes formáit. Bár a két világháború közötti revizionista politikától Sulyok elhatárolódott, a határok Magyarország javára történő későbbi békés módosításának lehetőségét fenntartotta. Hinni kell benne – adott hangot reményének –, hogy a „mai rossz béke általános és kölcsönös megegyezéssel az idők folyamán jó magyar békévé alakulhasson át", illetve abban, hogy a „nagyvilág" „lelkiismerete és jóakarata egyszer majd, talán nem is olyan sokára [...] találkozik és társul a mi jóakaratunkkal és lelkiismeretünkkel a magyarság valódi békéjének megteremtése érdekében". Függetlenül attól, hogy ez mikor és hogyan valósul meg, vagy megvalósul-e egyáltalán, Sulyok a magyar társadalom és a mindenkori kormány alapvető kötelességének tartotta, hogy a „határokon kívül maradt magyarok" anyagi felemelkedéséért és „magyar szellemű kultúrájuk átmentéséért" a „megengedett és békés természetű eszközök felhasználásával" minden tőle telhetőt megtegyen.[798]

Mint a kommunista politikusok beszédeiből általában, Horváth Márton felszólalásából is hiányoztak a nagyhatalmak érdekszempontjai. Annál nagyobb hangsúllyal szerepeltek a Horthy-rendszer „bűnei". A „bajor hegyekben üdülő" Horthy és a „Capri szigetén nyaraló" Kállay felelősségét külön is kiemelte, helytelenítve a nagyhatalmak nagylelkűségét a büntetőjogi felelősségre vonás elmaradása miatt. A vezetők bűnössége mellett Horváth hangsúlyozta a „magyar nép" felelősségét is, amelynek „egy része" követte „Horthynak és társainak hívó szavát". A Horthy-rendszer mellett – tért át a jelenre Horváth – „bizonyos értelemben felelősségre vonta ez a békeszerződés még az új Magyarországot is". Annak, hogy Magyarország még Romániával szemben is hátrányos megkülönböztetésben részesült, szerinte nem Besszarábia, s nem is a sikeres román kiugrás volt a döntő oka. Románia előbb járt a „demokratikus fejlődés, a demokratikus haladás útján, mint ahol Magyarország tartott 1946-ban". Vagyis – visszaadva a szavak eredeti értelmét – Romániában szovjetbarát és kommunista túlsúlylyal rendelkező kormányzat került hatalomra már 1945-ben, míg Magyarországon a kiegyensúlyozott külkapcsolatokra törekvő és a szovjetizálás perspektíváját elutasító demokratikus Kisgazdapárt győzött demokratikus választásokon.

[798] *Nemzetgyűlési napló, 1947.* VIII. 1947. június 24. 25–36. Közli Gerő András (szerk.): *Sorsdöntések,* i. m. 369–379. Vö. Szerencsés Károly: *A nemzeti demokráciáért.* Pápa, 1997, Pápa Város Önkormányzata, 204–240.

Horváth is párhuzamot vont Trianon és Párizs között. Konklúziója azonban éppen ellentétje volt Sulyokénak. Trianon után – írta – „az egész magyarság rab volt", mára viszont a „magyar nép szabad lett". Szabad lett Magyarországon (bár a „reakció erőivel" még nem számolt le teljesen), szabad lett Jugoszláviában, és „a fejlődés útján van Romániában" (bár ott még „vannak javítanivalók"). Egyedül a csehszlovákiai magyarság helyzetét nevezte „igazságtalannak" és „méltatlannak", ám reményét fejezte ki aziránt, hogy „a trianoni következmények nem fognak bekövetkezni" ott sem. „A teendő tehát haladni tovább a „demokratizálódás útján", megakadályozni a Kállay és Nagy Ferenc nyomdokaiba lépő Sulyok Dezső és pártja „fasiszta célkitűzéseinek" valóra válását, és ezzel elősegíteni, hogy „demokratikus szomszédjainkhoz" fűződő viszonyunk „őszinte és meleg barátsággá" váljon.[799]

A párizsi békeszerződés 1947-es parlamenti vitájával Erdély és a román–magyar határ kérdése hosszú időre kikerült a közfigyelem előteréből. A többpárti demokráciát 1948–1949-ben Magyarországon is egypárti diktatúra váltotta fel, amely – a *Kommunista Kiáltvány* víziójának és a rendszer hivatalos ideológiájaként fungáló „proletár internacionalizmus" eszmeiségének megfelelően – egészen az 1970-es évekig azzal számolt, hogy a szocializmus körülményei közepette a nemzetiségek asszimilálódni fognak, és idővel maguk a nemzetek közötti különbségek is eltűnnek.

[799] *Nemzetgyűlési napló, 1947.* VIII. 1947. június 25. 43–58. Közli Gerő András (szerk.): *Sorsdöntések,* i. m. 379–394.

UTÓSZÓ

Közismert, hogy a részben valószínűleg őszinte, részben azonban már 1945–1947-ben álszent nyilatkozatok feltételezései a román és a magyar nép megbékéléséről és ezáltal az erdélyi kérdés kölcsönösen megnyugtató rendezéséről a „szocialista internacionalizmus" körülményei között sem váltak valóra. A párizsi békeszerződés aláírása után néhány hónappal és Groza budapesti látogatása után néhány nappal Vasile Luca, vagyis Luka László, az ODA főtitkára és 1947 novemberétől a Groza-kormány tagja meghirdette „az elvtelen magyar egység" elleni küzdelmet, és ennek részeként a romániai magyar kisebbségi intézményrendszer felszámolásának a politikáját. Aki tiltakozott ez ellen, azt letartóztatták és hosszabb-rövidebb börtönbüntetésre ítélték. 1949 és 1952 között ez lett a sorsa Márton Áronnak és „cinkosainak" (Szász Pál, Korparich Ede, Lakatos István, gróf Teleki Ádám stb.), továbbá a Magyar Népi Szövetség számos olyan vezetőjének – többek között Kurkó Gyárfásnak, Jordáky Lajosnak, Balogh Edgárnak, Demeter Jánosnak és Csőgör Lajosnak –, akik komolyan vették a nemzetiségi jogegyenlőséget. 1953-ban végül aztán magát a szervezetet, a Magyar Népi Szövetséget is feloszlatták. Bár 1952 és 1968 között a székelyföldi megyék – Magyar Autonóm Tartomány, illetve Maros-Magyar Autonóm Tartomány néven – bizonyos mértékű önállóságot élveztek, a nemzeti homogenizációs politika különböző formában és változó intenzitással a román belpolitika fordulataitól függetlenül az államszocializmus évtizedeiben folyamatosan érvényesült.

A magyar kisebbség ellen irányuló román állampolitika nacionalista céljaira és változatos eszköztárára először az 1977-es *Jelentés Erdélyből* című terjedelmes dolgozat,[800] valamint két erdélyi magyar kommunista

[800] A beszámoló, amelyet Lázár György álnéven Tóth Sándor, a kolozsvári egyetem filozófiaprofesszora írt, először a párizsi *Irodalmi Újság* 1977. március–áprilisi számának mellékleteként jelent meg magyarul, majd francia (*Esprit,* 1978. március, 68–80), angol (*Witnesses to Cultural Genocide: First-Hand Reports on Rumania's Minority Policies Today.* New York,

vezető, Király Károly és Takács Lajos román pártvezetéshez eljuttatott levelei hívták fel a figyelmet.[801] Ezek a dokumentumok adatokkal alátámasztva mutatták ki az erdélyi magyarokkal szemben alkalmazott hátrányos megkülönböztetés széles körű gyakorlatát. Az irodalom nyelvén ugyanerre figyelmeztetett Magyarországon Illyés Gyula ugyancsak 1977 és 1978 fordulóján publikált, akkor nagy port felvert esszéjében *(Válasz Herdernek és Adynak)*.[802] Ezeket követte 1982-ben Ara-Kovács Attila, Szőcs Géza, Tóth Károly és Tóth Károlyné memoranduma az 1975-ös helsinki konferencia határozatait ellenőrző madridi utókonferencia résztvevőihez. A négy erdélyi szerző, akik egyébként az 1981-től megjelenő szamizdat kiadványt *(Ellenpontok)* is szerkesztették, minden korábbinál határozottabban kiáltották világgá, hogy „Erdély elrománosítása, kultúránk visszaszorítása soha nem látott erőfeszítésekkel folyik", s hogy „Azonosságtudatunk természetes kifejlődését minden eszközzel akadályozzák".[803] A románosítási politika csúcspontjaként 1988-ban bejelentették az úgynevezett szisztematizálási tervet, amelynek keretében az ország 13 ezer falujából 7 ezret egyszerűen le akartak rombolni, és azt tervezték, hogy az ott lakókat nagy agráripari centrumokba tömörítik. Ez nyilvánvalóan etnikailag kompakt magyar területek megszűnését vonta volna maga után, sőt valószínű, hogy Erdélyben tulajdonképpeni célja is ez volt.

Az egyre agresszívebben kisebbségellenes román politika miatt az 1980-as évek második felében több tízezer erdélyi magyar menekült Magyarországra, illetve Magyarországon át nyugatra. A hagyományosan lojális németség a magyaroknál is nagyobb arányban hagyta el Romániát. Kivándorlásukat – miután a német szövetségi kormány valóságos fejpénzt, illetve váltságdíjat fizetett értük – a román kormány is ösztönözte. Ennek tudható be, hogy az 1977-es népszámlálás és a román diktátor, Nicolae Ceauşescu 1989-es bukása közötti időszakban a 332 ezer németből 239 ezer

1979, Committee for Human Rights in Rumania – American Transylvanian Federation, 88–145.) és végül német nyelven is (B. Bestandsaufnahme und Kritik. *Der Donauraum*, 1980/4. 142–182.) napvilágot látott.

801 Illyés Elemér: Románia és az emberi jogok és Király Károly: Levél Vincze János elvtársnak. *Katolikus Szemle*, 1978/1. 73–76., 76–79.; angolul *Witnesses to Cultural Genocide*, i. m. 145–161., 162–178.

802 *Magyar Nemzet*, 1977. december 25. 13. és *Magyar Nemzet*, 1978. január 1. 9. A cikket újraközli Illyés Gyula: *Szellem és erőszak*. Budapest, 1978, Magvető Kiadó, 231–263.

803 Az Ellenpontok Memoranduma és Programjavaslata. *Beszélő*, 1982/5–6. 45–52. Kötetben: in *Beszélő Összkiadás*. I–III. Budapest, 1992, AB-Beszélő Kiadó, I. 255–259.

NSZK-állampolgár lett, s hogy az oly régi múltra visszatekintő erdélyi német települések többsége elnéptelenedett, illetve cigány beköltözőkkel töltődött fel.[804] Hosszabb időszakra elnyújtva lényegében ugyanez történt a romániai zsidókkal, akiknek a száma 1948 és 1992 között 428 ezerről 8955-re olvadt.[805]

A hidegháború befejeződése amerikai győzelemmel és szovjet vereséggel Romániában is új helyzetet teremtett 1989 után. A diktatúrát felváltó demokratikus államrend keretei között a magyar kisebbség – noha a két világháború közötti anyagi háttér hiányzik mögüle – minden korábbinál kedvezőbb önszerveződési és identitásmegőrzési lehetőségekhez jutott. Azt a kulturális és területi autonómiát azonban, amelyet a magyarság 1919 óta követelt magának, illetve amelyet akkor és azóta többször is kilátásba helyeztek számára, az elmúlt évtizedekben sem kapta meg, és úgy tűnik, a közeljövőben sem fogja. Bár az utolsó nagy kompakt magyar területet, a Székelyföldet több száz kilométer választja el a magyar határtól, „A románok – állapította meg nemrég az egyik ismert román történész – egyszerűen attól tartanak, hogy az illető terület kiszakadna a román testből, és ki tudja, talán még hozzácsatolódna Magyarországhoz".[806]

Ez a sakkjátszmákban patthelyzetnek nevezett körülmény azonban egyáltalán nem jelenti, hogy a politikai értelemben visszavonhatatlanul Románia részét képező Erdélyt mint szülőföldet és hazát is fel kellene adni az ott élő magyaroknak. Államjogilag Magyarország számára Erdély kétségkívül elveszett: 1920-ban ideiglenesen, 1945 után véglegesen. Megmaradt azonban az erdélyi magyarok számára, akik még mindig legalább 1,2 millióan vannak, és ezzel Erdély lakosságának 18%-át teszik ki. A „Tündérkert" ugyanis – mint Kós Károly írta 1934-es „kulturtörténeti vázlatában" – mindig „azoké a népeké volt, akik ezt a földet, ezt a sorsot és ezt a pszichét vállalták, és azoké lesz a jövőben is, akik ezt a jövőben is vállalni fogják".[807]

804 Anneli Ute Gabanyi: Die Deutschen in Rumänien: Exodus oder Neuanfang? In Georg Brunner – Hans Lemberg (szerk.): *Volksgruppen in Ostmittel- und Südosteuropa*. Baden-Baden–München, 1994, Nomos Verlaggesellschaft – Südosteuropa-Gesellschaft, 235.

805 Lucian Boia: *Románia elrománosodása*. Cluj-Napoca, 2016, Koinónia, 78., 93–94.

806 Uo. 108.

807 Kós Károly: *Erdély. Kulturtörténeti vázlat*. Kolozsvár, 1934, Erdélyi Szépmíves Céh, 88.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Általános művek

Balogh László: *Románia története.* Budapest, 2001, Aula Kiadó.

Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Budapest, 2008, Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet.

Boia, Lucian: *Miért más Románia?* Kolozsvár, 2013, Koinónia Kiadó.

Boia, Lucian: *Románia elrománosítása.* Cluj, 2016, Koinónia Kiadó.

Botlik József: *Erdély tíz tételben (1918–1940).* Budapest, 1988, Szerző kiadása.

Gündisch, Konrad: *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen.* München, 1998, Langen Müller.

Hermann Gusztáv Mihály (szerk.): *A székelység története.* Csíkszereda–Sepsiszentgyörgy–Székelyudvarhely, 2012, Hargita Megyei Hagyományőrzési Forrásközpont.

Jakabffy Elemér: *Erdély statisztikája.* Lugos, 1923, Magyar Kisebbség kiadása.

Kós Károly: *Erdély. Kulturtörténeti vázlat.* Kolozsvár, 1934, Erdélyi Szépmíves Céh.

Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története.* I–III. Budapest, 1986, Akadémiai Kiadó.

Lőkkös János: *Trianon számokban.* Budapest, 2000, Püski Kiadó.

Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. dec. 1-től 1940. aug. 30-ig.* Budapest, 1941, Studium Kiadó.

Pach Zsigmond Pál (főszerk.): *Magyarország története tíz kötetben.* Budapest, 1976–1989, Akadémiai Kiadó.

Palotás Emil: *Kelet-Európa története a 20. század első felében.* Budapest, 2003, Osiris Kiadó.

Pop, Ioan-Aurel – Nägler, Thomas – András Magyari (szerk.): *The History of Transylvania*. I–III. Cluj-Napoca, 2010, Romanian Academy, Center for Transylvanian Studies.
Romsics Ignác: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*. Budapest, 1996, Osiris Kiadó.
Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Negyedik kiadás. Budapest, 2010, Osiris Kiadó.
Romsics Ignác: *Nemzet, állam régió. Tanulmányok Erdélyről és a Kárpát-medence interetnikus kapcsolatairól a 19–20. században*. Kolozsvár, 2013, Komp-Press Kiadó – Korunk.
Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19–20. században*. Budapest, 1998, Napvilág Kiadó.
Romsics Ignác (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999*. I–II. Budapest, 2000, Osiris Kiadó.
Sandu, Traian: *Histoire de la Roumanie*. Paris, 2008, Perrin.
Seewann, Gerhard: *A magyarországi németek története*. I–II. Budapest, 2015, Argumentum Kiadó.
Szász Zoltán: *A románok története*. Budapest, é. n., Bereményi Kiadó.
Varga E. Árpád (szerk.): *Erdély etnikai és felekezetei statisztikája. Népszámlálási adatok 1850–1992*. I–VI. Csíkszereda, 1999–2002, Pro-Print Könyvkiadó.
Wagner, Ernst (szerk.): *Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen 1191–1975*. Köln, Wien, 1976, Böhlau Verlag.

Szakmunkák fejezetenként

I. fejezet

Ács Zoltán: *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Budapest, 1984, Kossuth Kiadó.
Arató Endre: *A feudális nemzetiségtől a polgári nemzetig*. Budapest, 1975, Akadémiai Kiadó.
Arató Endre: *A magyarországi nemzetiségek nemzeti ideológiája*. Budapest, 1983, Akadémiai Kiadó.
Asztalos Miklós: *A nemzetiségek története Magyarországon*. Budapest, 1934, Lantos Könyvkiadó.
Asztalos Miklós: *Kossuth Lajos és az erdélyi kérdés*. Budapest, 1928, Collegium Transilvanicum.
Borsi-Kálmán Béla: *Együtt vagy külön utakon*. Budapest, 1984, Magvető Könyvkiadó.
Egyed Ákos: *A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1989-ig*. Csíkszereda, 2013, Pallas-Akadémia Könyvkiadó.
Eördögh István: *Erdély román megszállása (1916–1920)*. Szeged, 2000, Lazi Kiadó.
Fráter Olivér: *Erdélyi magyar helyzetkép 1916–1919-ben*. Budapest, 2003, Hamvas Intézet.
Galántai József: *Magyarország az első világháborúban*. Budapest, 1974, Akadémiai Kiadó.
Glant Tibor: *Magyarország helye az amerikai közvéleményben és külpolitikában az első világháború idején*. Debrecen, 2008, Kossuth Egyetemi Kiadó.
Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc: *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918*. Budapest, 2014, Osiris Kiadó.
Hitchins, Keith: *A Nation Affirmed: The Romanian National Movement in Transylvania*. Bucharest, 1999, Encyclopaedic Publishing House.
Jeszenszky Géza: *Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894–1918)*. Budapest, 1986, Magvető Könyvkiadó.
I. Tóth Zoltán: *Az erdélyi és magyarországi román nemzeti mozgalom (1790–1848)*. Budapest, 1959, Akadémiai Kiadó.
Ivănescu, Dumitru – Ivănescu, Sorin D. (szerk.): *La Roumanie et la Grande Guerre*. Iaşi, 2005, Editura Junimea.
Jancsó Benedek: *A román irredentista mozgalmak története*. Máriabesnyő–Gödöllő, 2004, Attraktor Kiadó [az 1920-as első kiadás reprintje].
Katus László: *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914*. 3. kiadás. Pécs, 2012, Kronosz Kiadó.
Kemény G. Gábor: *A magyar nemzetiségi kérdés története*. I. rész. Budapest, 1946, Gergely R. Rt.
Kemény G. Gábor (szerk.): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában, 1867–1916*. I–VII. Budapest, 1952–1999, Tankönyvkiadó. [A VII. kötet, melynek sajtó alá rendezését Szarka László és Szász Zoltán végezte, az MTA Történettudományi Intézetének gondozásában jelent meg.]

Kristó, Gyula: *Early Transylvania (895–1324).* Budapest, 2003, Lucidus Kiadó.
Kristó Gyula: *Nem magyar népek a középkori Magyarországon.* Budapest, 2003, Lucidus Kiadó.
Makkai László: *Erdély története.* Budapest, 1944, Renaissance Könyvkiadó.
Makkai László: *Magyar–román közös múlt.* 2. kiadás. Budapest, 1989, Héttorony Kiadó.
Mikó Imre, Dr.: *Az erdélyi kérdés az európai közvélemény előtt.* Lugos, 1936, Magyar Kisebbség kiadása.
Olay Ferenc, Dr.: *Térképek a nemzetiségi terjeszkedés szolgálatában.* Budapest, 1932, Magyar Nemzeti Szövetség.
Pilch Jenő (szerk.): *A világháború története.* Budapest, é. n., Franklin Társulat.
Polónyi Nóra: *A Liga Culturală és az erdélyi román nemzetiségi törekvések.* Budapest, 1939, Sárkány Nyomda Rt.
Raffay Ernő: *A vajdaságoktól a birodalomig. Az újkori Románia története.* Szeged, 1989, JATE Kiadó.
Romsics Ignác: *Bethlen István.* Budapest, 1991, Magyarságkutató Intézet.
Spector, Sherman David: *Rumania at the Paris Peace Conference.* New York, 1962, Bookman Associates.
Spira György: *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas Magyarországon.* Budapest, 1980, Kossuth Kiadó.
Spira György: *Kossuth és alkotmányterve.* Debrecen, 1989, Csokonai Kiadó.
Szabó István: *A magyarság életrajza.* Budapest, 1990, Akadémiai Kiadó [az 1941-es első kiadás reprintje].

II. fejezet

A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s/S.-ben 1920 január–március havában. I–III. Budapest, 1920–1921, Hornyánszky.
A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 5. Budapest, 1956, Szikra.
Ádám Magda – Cholnoky Győző – Pomogáts Béla (szerk.): *Trianon. A magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban.* Budapest, 2000, Lucidus Kiadó.

Ádám, Magda – Litván, György – Ormos, Mária (szerk.): *Documents diplomatiques français sur l'histoire du bassin des Carpates.* I. Budapest, 1993, Akadémiai Kiadó.
Ádám Magda – Ormos Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről. 1918–1919.* Budapest, 1999, Akadémiai Kiadó.
Apáthy István: Erdély az összeomlás után. *Új Magyar Szemle,* 1920/3. 147–176.
Arday Lajos: *Térkép csata után. Magyarország a brit külpolitikában 1918–1919.* Budapest, 1990, Magvető Könyvkiadó.
Bánffy Miklós: *Huszonöt év (1945).* Budapest, 1993, Püski Kiadó.
Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről.* Csíkszereda, 2013, Pro-Print Könyvkiadó.
Benedeczky István: *Apáthy István a tudós és a hazafi.* Budapest, 1995, Szenczi Molnár Társaság.
Bernachot, Jean: *Les Armées françaises après l'Armistice de 1918.* Paris, 1970, Imprimerie National.
Borsi-Kálmán Béla: *Öt nemzedék, és ami utána következik... A temesvári levente-pör.* Budapest, 2006, Noran Kiadó.
Brătianu, Gheorghe I.: *Acţiunea politică şi militară a României în 1919.* Bucureşti, 1939, Cartea Românească.
Ciobanu, Vasile: *1918–1919 az erdélyi szász elit politikai diskurzusában.* www.transindex.ro, 2010. december 11.
Ciubotă, Viorel – Nicolescu, Gheorghe – Ţucă, Cornel (szerk.): *Jurnal de operaţiuni al Comandamentului Trupelor din Transilvania (1918–1921).* I–II. Satu Mare, 1998, Editura Muzeului Sătmărean.
Deák, Francis: *Hungary at the Paris Peace Conference.* New York, 1942, Columbia University Press.
Doberdói Breit József: *A magyarországi 1918/19. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története.* I–II. Budapest, 1925, Magyar Kir. Hadtörténelmi Levéltár.
Farkas Márton: *Katonai összeomlás és forradalom 1918-ban.* Budapest, 1969, Akadémiai Kiadó.
Fleisz János: *Egy város átalakulása. Nagyvárad a két világháború között.* Nagyvárad, 2005, Literator Kiadó.
Fodor János: Impériumváltás Marosvásárhelyen 1918–1922. *Múltunk,* 2016/2. 148–186.

Fogarassy László: Az ismeretlen székely hadosztály. In *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1971.* Debrecen, 1972, 225–252.
Fráter Olivér: *Erdély román megszállása 1918–1919.* Tóthfalu, 1999, Logos Grafikai Műhely.
Gábor Sándorné – Hajdu Tibor – Szabó Gizella (szerk.): *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai.* 6/A–B. Budapest, 1959, Kossuth Kiadó.
Gabriel, Jozef: *Fünfzigjährige Geschichte der Banater Arbeiterbewegung, 1870–1921.* Temesvár, 1928, Buchdruckerei der Schwäbischen Verlags-Aktiengesellschaft.
Galántai József: *A trianoni békekötés 1920.* Budapest, 1990, Gondolat Kiadó.
Galántai József: *Trianon és a kisebbségvédelem.* Budapest, 1989, Maecenas Kiadó.
Gelfand, Lawrence: *The Inquiry. American Preparations for Peace, 1917–1919.* New Haven, 1963, Yale University Press.
Geml József: *Emlékiratok polgármesteri működésem idejéből.* Timişoara, 1924, Helikon Könyvnyomda.
Gerő András (szerk.): *Sorsdöntések.* Budapest, é. n. [1989], Göncöl.
Gidó Csaba: Udvarhely megye közigazgatás-története impériumváltástól impériumváltásig. In Kolumbán Zsuzsánna – Róth András Lajos (szerk.): *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok.* XIV. Székelyudvarhely, 2015, Areopolisz Egyesület, 225–277.
Gottfried Barna – Nagy Szabolcs: *A Székely Hadosztály története.* Barót, 2011, Tortoma Könyvkiadó.
Gyárfás Elemér: *Erdélyi problémák 1903–1923.* Kolozsvár, 1923, Erdélyi Irodalmi Társaság.
Hajdu Tibor: *A Magyarországi Tanácsköztársaság.* Budapest, 1969, Kossuth Kiadó.
Hajdu Tibor: *Az 1918-as polgári demokratikus forradalom.* Budapest, 1968, Kossuth Kiadó.
Hetés Tibor (szerk.): *A magyar Vörös Hadsereg 1919.* Budapest, 1959, Kossuth Kiadó.
Hetés Tibor (szerk.): *A magyarországi forradalmak krónikája 1918–1919.* Budapest, 1969, Kossuth Kiadó.
Horváth Jenő: *A trianoni békeszerződés megalkotása és a revízió útja.* Budapest, 1937, Magyar Tudományos Akadémia.

Iancu, Gheorghe: *The Ruling Council. The Integration of Transylvania into Romania 1918–1920.* Cluj-Napoca, 1995, Center for Transylvanian Studies – The Romanian Cultural Foundation.
Iancu, Gheorghe – Cipăianu, George: *La consolidation de l'union de la Transylvanie et de la Roumanie (1918–1919). Témoignages français.* Bucarest, 1990, Editura Enciclopedică.
Jakabffy Elemér: *A magyar államhatalom utolsó hónapjai Krassó-Szörény vármegyében.* Lugos, é. n., Husvéth és Hoffer Könyvnyomda.
Jakabffy Elemér – Páll György: *A bánsági magyarság húsz éve Romániában 1918–1938.* Budapest, 1939, Stúdium Kiadó.
Jászi Oszkár: Visszaemlékezés a Román Nemzeti Komitéval folytatott aradi tárgyalásaimra (1921). In Litván György – Varga F. János (szerk.): *Jászi Oszkár publicisztikája.* Budapest, 1982, Magvető Könyvkiadó.
K. Lengyel Zsolt: *A kompromisszum keresése. Tanulmányok a 20. századi transzilvanizmus korai történetéhez.* Csíkszereda, 2007, Pro-Print Könyvkiadó.
Károlyi Mihály: *Az új Magyarországért. Válogatott írások és beszédek 1908–1919.* Budapest, 1968, Magvető Könyvkiadó.
Kerepeszki Róbert: Román megszállás a Tiszántúlon. *Rubicon,* 2011/5. 36–42.
Kertész Jenő: A tíz év előtti Erdély napjai. 1–3. rész. *Korunk,* 1929/1–3. 9–16., 89–98., 171–179.
Kókai Sándor: Illúziók és csalódások: A Bánsági Köztársaság. *Közép-Európai Közlemények,* 2009/2. 63–74.
Koréh Endre: *„Erdélyért". A székely hadosztály és dandár története 1918–1919.* I–II. Budapest, 2000, Magyar Ház [az 1929-es első kiadás reprintje].
Kós Károly – Zágoni István – Paál Árpád: *Kiáltó szó: A magyarság útja: A politikai aktivitás rendszere.* Kolozsvár, 1921, Lapkiadó és Nyomdai Műintézet.
Kratochvil Károly, Szent Keresztheg yi: *A székely hadosztály 1918–19. évi bolsevistaellenes és ellenforradalmi harcai a székely dicsőségért, Erdélyért, Magyarország területi épségéért és Európáért.* Budapest, é. n. [1938], Székely Hadosztály Egyesület.
L. Nagy Zsuzsa: *A párizsi békekonferencia és Magyarország 1918–1919.* Budapest, 1965, Kossuth Kiadó.

László Márton: Maros-Torda/Maros megye közigazgatása 1919–1938 között. In Kolumbán Zsuzsánnna – Róth András Lajos (szerk.): *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok.* XIV. Székelyudvarhely, 2015, Areopolisz Egyesület, 195–224.
Lederer, Ivo John: *Yugoslavia at the Paris Peace Conference.* New Haven – London, 1963, Yale University Press.
Leuştean, Lucian: *România şi Ungaria în cadrul Noii Europe 1920–1923.* Iaşi, 2003, Polirom.
Leuştean, Lucian: *România, Ungaria şi tratatul de la Trianon 1918–1920.* Iaşi, 2002, Polirom.
Liptai Ervin: *Vöröskatonák előre! A magyar Vörös Hadsereg harcai 1919.* Budapest, 1969, Zrínyi Katonai Kiadó.
Litván György (szerk.): *Trianon felé. A győztes nagyhatalmak tárgyalásai Magyarországról.* Budapest, 1998, MTA Történettudományi Intézete.
Lloyd George, David: *The Truth About the Peace Treaties.* I–II. London, 1938, Victor Gollancz Ltd.
Maior, Liviu: *Alexandru Vaida-Voevod între Belvedere şi Versailles.* Cluj, 1993, Editura Sincron.
Mariska Zoltán: Apáthy István politikai szereplése és pere. *Korunk,* 2006/3. 77–89.
Mikes Imre: *Erdély útja Nagymagyarországtól Nagyromániáig.* Sepsiszentgyörgy, 1996, H-Press Kft.
Miller, David Hunter: *My Diary at the Conference at Paris with Documents. Minutes of the Supreme Council.* New York, 1925.
Mucsi Ferenc – Kende János – Erényi Tibor – S. Vincze Edit (szerk.): *A magyar munkásmozgalom válogatott dokumentumai.* 4/B. Budapest, 1969, Kossuth Kiadó.
Nagy Botond: Háromszék közigazgatása 1918–1940 között. In Kolumbán Zsuzsánna – Róth András Lajos (szerk.): *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok.* XIV. Székelyudvarhely, 2015, Areopolisz Egyesület, 159–194.
Nagy Vince: *Októbertől októberig.* Budapest, 1991, Európa-História.
Nitti, Francesco: *Nincs béke Európában.* 2. kiadás. Budapest, 1923, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt.
Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920.* Budapest, 1983, Kossuth Kiadó.

Păiuşan, Radu: *Mişcarea naţională din Banat şi Marea Unire.* Timişoara, 1993, Editura de Vest.
Pál-Antal Sándor – Nagy Miklós Kund – Fodor János (szerk.): *Bernády, a városépítő.* Csíkszereda, 2015, Alutus Kiadó.
Palotás Zoltán: *A trianoni határok.* Budapest, 1990, Interedition.
Pastor, Peter: *Hungary between Wilson and Lenin: The Hungarian Revolution of 1918–1919 and the Big Three.* New York, 1976, East European Quarterly.
Primipilus: A székely hadosztály és a Székely Nemzeti Tanács. *Új Magyar Szemle,* 1920. október. 272–281.
Raffay Ernő: *Erdély 1918–1919-ben.* Budapest, 1987, Magvető Kiadó.
Raffay Ernő: *Trianon titkai, avagy hogyan bántak el országunkkal...* Budapest, 1990, Tornado Damenija.
Rubint Dezső: *Az összeomlás. 1918.* Budapest, 1922, Globus Nyomdai Műintézet Rt.
Schuller Balázs: Impériumváltás a Zsil-völgyében, 1918. *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat,* 2005/3. 35–38.
Siklós András: *A Habsburg-Birodalom felbomlása 1918.* Budapest, 1987, Kossuth Kiadó.
Sipos József: A „Kiáltó szó" és az Erdélyi Néppárt megalakítása. *Közép-Európai Közlemények,* 2009/2. 81–92.
Spector, Sherman David: *Rumania at the Paris Peace Conference.* New York, 1962, Bookman.
Stomm Marcel: *Emlékiratok.* Budapest, 1990, Magyar Hírlap Könyvek.
Szarka László: *Duna-táji dilemmák.* Budapest, 1998, Ister Kiadó.
Szász Zoltán: Az erdélyi román polgárság szerepéről 1918 őszén. *Századok,* 1972/2. 304–335.
Szekeres Lukács Sándor: A sóvidéki lázadás 1919 tavaszán (1919. március 29. – április 6.) *Székelyföld,* 2009/10. 2–7.
Tilea, Viorel V.: *Románia diplomáciai működése 1919 novembertől 1920 márciusig.* Lugos, 1926, A „Magyar Kisebbség" kiadása.
Travaux du Comité d'études. II. *Questions européennes.* Paris, 1919, Imprimerie Nationale.
Vaida-Voevod, Alexandru: *Memorii.* II. Prefaţă, note şi comentarii de Alexandru Şerban. Cluj-Napoca, 1995, Editura Dacia.
Varjassy, Louis: *Révolution, bolchevisme, réaction. Histoire de l'occupation française en Hongrie (1918–1919).* Paris, 1934, Jouve.

Zágoni István: *Székelyek ítéletidőben.* Budapest, 1943, Griff Könyvkiadó.
Zeidler Miklós (szerk.): *A magyar békeküldöttség naplója.* Budapest, 2017, MTA BTK Történettudományi Intézet.

III. fejezet

Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély 1940–1944.* Budapest, 2011, Jaffa Kiadó.
Auer Pál: *Fél évszázad. Események, emberek.* Washington, 1971, Occidental Press.
Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Erdély múltja és jövője.* Budapest, 1990, Tinódi Könyvkiadó.
Balogh Edgár: *Férfimunka. Emlékirat 1945–1955.* Budapest, 1986, Magvető Könyvkiadó.
Balogh Júlia: *Az erdélyi hatalomváltás és a magyar közoktatás.* Budapest, 1996, Püski Kiadó.
Balogh Sándor: A Groza-kormány nemzetiségi politikájának története (1945–1946). In Rácz István (szerk.): *Tanulmányok Erdély történetéből.* Debrecen, 1988, Csokonai Kiadó, 181–194.
Balogh Sándor: *Magyarország külpolitikája 1945–1950.* 2. kiadás. Budapest, 1988, Kossuth Kiadó.
Bán D. András (szerk.): *Pax Britannica. Brit külügyi iratok a második világháború utáni Kelet-Közép-Európáról 1942–1943.* Budapest, 1996, Osiris Kiadó.
Bán D. András – Diószegi László – Fejős Zoltán – Romsics Ignác – Vinnai Győző (szerk.): *Magyarok kisebbségben és szórványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai, 1919–1944.* Budapest, 1995, Teleki László Alapítvány.
Barabás Endre: *A magyar iskolaügy helyzete Romániában 1918–1940–1941.* Kecskemét, 1944, Szerző kiadása.
Barabás Endre: *A romániai magyar nyelvű oktatásügy első tíz éve 1918–1928.* Lugos, 1928, Magyar Kisebbség.
Baráth Magdolna: Majszkij a szovjet külpolitika perspektíváiról – 1944. In Krausz Tamás (szerk.): *A sztálinizmus hétköznapjai.* Budapest, 2003, Nemzeti Tankönyvkiadó, 504–533.
Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről.* Csíkszereda, 2013, Pro-Print Könyvkiadó.

Békés Csaba: Dokumentumok a magyar kormánydelegáció 1946. áprilisi moszkvai tárgyalásairól. *Régió,* 1992/3. 161–194.
Benkő Levente: *Szárazajta.* Barót, 2011, Tortoma Könyvkiadó.
Bibó István: *Válogatott tanulmányok.* I–III. Szerk. Huszár Tibor, Vida István, Nagy Endre. Budapest, 1986, Magvető Könyvkiadó.
Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok (1867–1940).* Bern, 1989, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem.
Bokor Péter: *Végjáték a Duna mentén. Interjúk egy filmsorozathoz.* Budapest, 1982, RTV–Minerva–Kossuth.
Boldizsár Iván: *Don–Buda–Párizs.* Budapest, 1982, Magvető Könyvkiadó.
Borsiné Toldy Mária – Szokolay Katalin (szerk.): *Harc a hatalomért 1943–1948. Az európai népi demokratikus forradalmak válogatott dokumentumai.* I–III. Budapest, 1979, ELTE Sokszorosítóüzem.
Csatári Dániel: *Forgószélben. Magyar–román viszony 1940–1945.* Budapest, 1968, Akadémiai Kiadó.
Diószegi László – R. Süle Andrea (szerk.): *Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989.* Budapest, 1990, Magyarságkutató Intézet.
Egry Gábor: *Az erdélyiség „színeváltozása". Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére 1940–1944.* Budapest, 2008, Napvilág Kiadó.
Egry Gábor: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944.* Budapest, 2015, Napvilág Kiadó.
Fleisz János: *Az erdélyi magyar sajtó története 1890–1940.* Pécs, 2005, Pro Pannonia.
Fodor János: *Bernády György. Politikai életrajz.* Marosvásárhely–Kolozsvár, 2017, Lector Kiadó.
Fogarasi Zoltán: A népesség anyanyelvi, nemzetiségi és vallási megoszlása törvényhatóságok szerint 1941-ben. *Statisztikai Szemle,* 1944/1–3. 1–20.
Fülöp Anna: *La Transylvanie dans les relations roumano-hongroises vues du Quai d'Orsay.* Cluj, 2006, Centre de ressources pour la diversité ethnoculturelle.
Fülöp Mihály: *A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés 1947.* Budapest, é. n., Héttorony Kiadó.
Fülöp Mihály: A kisebbségi kódex. *Külpolitika,* 1989/2. 102–145.

Fülöp Mihály: A Sebestyén-misszió. Petru Groza és a magyar–román határkérdés. In Rácz István (szerk.): *Tanulmányok Erdély történetéről.* Debrecen, 1988, Csokonai Kiadó, 195–211.

Fülöp Mihály – Vincze Gábor (szerk.): *Revízió vagy autonómia? Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről (1945–1947).* Budapest, 1998, Teleki László Alapítvány.

G. Vass István (szerk.): *Tildy Zoltán kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1945. november 15. – 1946. február 5.* Budapest, 2005, Magyar Országos Levéltár.

G. Vass István – Szűcs László (szerk.): *Nagy Ferenc második és harmadik kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei. 1946. november 22. – 1947. május 31.* A–B. Budapest, 2008, Magyar Országos Levéltár.

Gál Mária: A halál önkéntesei. A Maniu-gárdisták rémtettei. *Rubicon,* 2005/6. 39–44.

Gerő András (szerk.): *Sorsdöntések.* Budapest, é. n. [1989], Göncöl Kiadó.

Gulyás László (szerk.): *Az 1943. decemberi Beneš–Sztálin–Molotov megbeszélések dokumentumai.* Szeged, 1993, JATE Történész Diákkör.

Gyarmati György: A független Erdély alkotmánykoncepciója a béke-előkészítés időszakában. *Külpolitika,* 1997/3. 130–153.

György Béla (szerk.): *Iratok a romániai Országos Magyar Párt történetéhez.* 1. *Vezető testületek jegyzőkönyvei.* Csíkszereda–Kolozsvár, 2003, Pro-Print Könyvkiadó – Erdélyi Múzeum-Egyesület.

Haas György: *Második Trianon.* Békéscsaba, 1995, Tevan Kiadó.

Halmosy Dénes (szerk.): *Nemzetközi szerződések 1918–1945.* 2. kiadás. Budapest, 1983, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – Gondolat Könyvkiadó.

Hillgruber, Andreas: *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu. Die deutsch-rumänischen Beziehungen 1938–1944.* Wiesbaden, 1965, Franz Steiner Verlag.

Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940).* Csíkszereda, 2007, Pro-Print Könyvkiadó.

Hungary and the Conference of Paris. Published by the Hungarian Ministry for Foreign Affairs. Budapest, 1947, University Press. – I. *Hungary's International Relations Before the Conference of Paris. Introductory Notes;* IV. *Hungary at the Conference of Paris.*

Hunya Gábor – Réti Tamás – R. Süle Andrea – Tóth László: *Románia 1944–1990. Gazdaság- és politikatörténet.* Budapest, 1990, Atlantisz–Medvetánc.

Igazság és szeretet. Mindszenty József bíboros-hercegprímás, esztergomi érsek beszédeiből 1945–1946. Budapest, é. n. [1947], Katolikus Főiskolások Baráti Köre.

Illésfalvi Péter: Atrocitások az 1940-es erdélyi bevonulás során. *Rubicon,* 2005/62. 33–38.

Illésfalvi Péter: „Édes Erdély itt vagyunk…" Az erdélyi bevonulás során történt atrocitások. *Pro Minoritate,* 2004/tavasz, 58–77.

Illésfalvi Péter – Szabó Péter: *Erdélyi bevonulás, 1940.* Barót, 2010, Tortoma Könyvkiadó.

Iszlamov, Tofik: Erdély a szovjet külpolitikában a II. világháború alatt. *Múltunk,* 1994/1–2. 17–50.

Iszlamov, Tofik: Levél Petre Romanhoz. *Provincia,* 2000. október, 4–5.

Jiyoung, Kim: *A nagyhatalmi politika és az erdélyi kérdés a II. világháború alatt és után.* Budapest, 2000, Osiris Kiadó.

Juhász Gyula (szerk.): *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban.* Budapest, 1978, Kossuth Kiadó.

K. Lengyel Zsolt: *A kompromisszum keresése. Tanulmányok a 20. századi transzilvanizmus korai történetéhez.* Csíkszereda, 2007, Pro-Print Könyvkiadó.

Katona Szabó István: *A nagy remények kora. Erdélyi demokrácia, 1944–1948.* I–II. Budapest, 1990, Magvető Könyvkiadó.

Kerekes Lajos: Bánffy Miklós politikai küldetése Romániában 1943-ban. *Történelmi Szemle,* 1963/2. 259–261.

Kertész István: *Magyar békeillúziók 1945–1947.* Szerk. Gyarmati György. Budapest, 1995, Európa–História.

Kertesz, Stephen (szerk.): *The Last European Peace Conference: Paris 1946 – Conflict of Values.* Lanham–Boston–London, 1985, University Press of America.

Kolontári Attila: *Magyar–szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok 1920–1941.* Budapest, 2009, Napvilág Kiadó.

Krno, Dalibor M.: *A békéről tárgyaltunk Magyarországgal.* Budapest, 1992, k. n.

L. Balogh Béni: *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés.* Csíkszereda, 2002, Pro-Print Könyvkiadó.

L. Balogh Béni: A magyar–román viszony és az erdélyi kérdés 1940–1944 között. *Korunk,* 2006/2. 4–10.

L. Balogh Béni: Az Antonescu-rezsim békeelképzelései 1940–1944 között. *Századok,* 2007/1. 3–28.

L. Balogh Béni: *Küzdelem Erdélyért. A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés 1940–1944 között.* Budapest, 2012, Akadémiai Kiadó.
L. Balogh Béni (szerk.): *Kiszolgáltatva. A dél-erdélyi magyar kisebbség 1940–1944 között.* Csíkszereda, 2013, Pro-Print Könyvkiadó.
Lahav, Yehuda: A szovjet Erdély-politika 1944–1946. *Múltunk,* 1989/3–4. 137–163.
Lipcsey Ildikó: A romániai Magyar Népi Szövetség 1944–1948. *Történelmi Szemle,* 1985/1. 96–117.
Lipcsey Ildikó: Réczei László feljegyzései 1945. márciusi romániai megbeszéléseiről. *Történelmi Szemle,* 1984/4. 617–627.
Major Zoltán: Bánffy Miklós irathagyatéka. In Benda Kálmán (szerk.): *Ráday Gyűjtemény Évkönyve.* III. Budapest, 1984, 214–237.
Max, Stanley M.: *The United States, Great Britain, and the Sovietization of Hungary, 1945–1948.* New York, 1985, East European Monographs.
Mezei Géza: *Befolyás vagy hegemónia? A háború utáni rendezés Kelet-Közép-Európában.* Budapest, 2001, Új Mandátum Kiadó.
Mocanu, Marin Radu (szerk.): *România în anticamera Conferinței de Pace de la Paris. Documente.* București, 1996, Arhivele Naționale ale României.
Nagy Ferenc: *Küzdelem a vasfüggöny mögött.* I–II. Szerk. Antal László. Budapest, 1990, Európa–História.
Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában.* Kolozsvár, 1944, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet.
Nagy Mihály Zoltán – Olti Ágoston (szerk.): *Érdekképviselet vagy pártpolitika? Iratok a Magyar Népi Szövetség történetéhez 1944–1953.* Csíkszereda, 2009, Pro-Print Könyvkiadó.
Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor (szerk.): *Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két román bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március).* Kolozsvár–Csíkszereda, 2004, Erdélyi Múzeum-Egyesület – Pro-Print Könyvkiadó.
Olti Ágoston: A Román Béke-előkészítő Bizottság tevékenysége 1944–1946. *Századok,* 2007/1. 29–56.
Pál-Antal Sándor – Nagy Miklós Kund – Fodor János (szerk.): *Bernády, a városépítő.* Csíkszereda, 2015, Alutus Kiadó.
Pastor, Peter (szerk.): *A moszkvai magyar követség jelentései 1935–1941.* Budapest, 1992, Századvég Kiadó – Atlanti Kiadó.

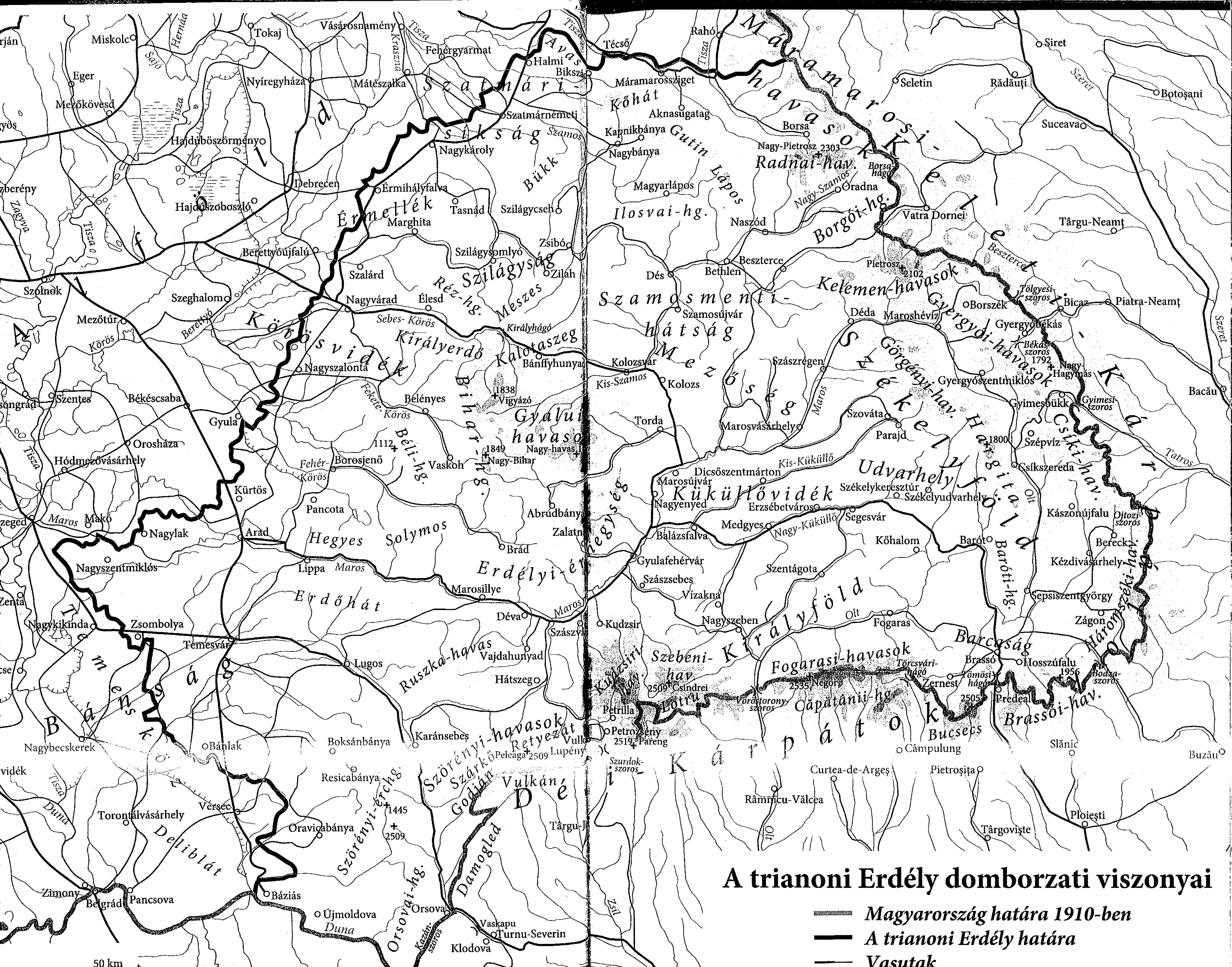
Pavel Pavel, Dr.: *Transylvania at the Peace Conference of Paris.* London, 1945, Dr. Pavel Pavel.
Pomogáts Béla: *A transzilvánizmus. Az Erdélyi Helikon ideológiája.* Budapest, 1983, Akadémiai Kiadó.
Ránki György (szerk.): *Hitler hatvannyolc tárgyalása 1939–1944.* I–II. Budapest, 1983, Magvető Könyvkiadó.
Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula (szerk.): *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944.* Budapest, 1968, Kossuth Kiadó.
Roman, Eric: *Hungary and the Victor Powers, 1945–1950.* New York, 1996, St. Martin's Press.
Romsics Ignác: *Az 1947-es békeszerződés.* Budapest, 2006, Osiris Kiadó.
Romsics Ignác (szerk.): *Amerikai béketervek a háború utáni Magyarországról. Az Egyesült Államok Külügyminisztériumának titkos iratai 1942–1944.* Gödöllő, 1992, Typovent.
Romsics Ignác – ifj. Bertényi Iván (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953. Tanulmányok.* Budapest, 1998, Osiris Kiadó.
Rónai András: *Térképezett történelem.* Budapest, 1989, Magvető Könyvkiadó.
Sárándi Tamás (szerk.): *Levezényelt visszacsatolás. A magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben, 1940.* Csíkszereda, 2016, Pro-Print Könyvkiadó.
Stark Tamás: Út a békeszerződéshez. *Századok,* 1993/5–6. 781–851.
Szanakojev, S. – Cibulevszkij, P. (szerk.): *Teherán, Jalta, Potsdam. Dokumentumgyűjtemény.* Budapest, 1969, Kossuth Kiadó.
Szász Zoltán: Tévutak keresése. Áttelepítési tervek a magyar–román konfliktus feloldására 1940 táján. *História,* 1999/8. 17–19.
Szűcs László (szerk.): *Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 13. – 1945. november 15.* A–B. Budapest, 1997, Magyar Országos Levéltár.
Szűcs László (szerk.): *Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1946. február 5. – 1946. november 15.* A–B. Budapest, 2003, Magyar Országos Levéltár.
The Hungarian Nation's Proposals and Basic Principles in Regard to the Peace Treaty. I–II. H. n., é. n. Gépirat.
Töttössy Magdolna: *A Magyar Népi Szövetség 1944–1953.* I–II. Csíkszereda, 2005, Pallas-Akadémia Kiadó.

Vida István: A Szovjetunió és a magyar békeszerződés előkészítése. *Külpolitika,* 1997/3. 75–100.
Vida István: Iratok a Nagy Ferenc vezette magyar kormányküldöttség 1946. évi amerikai látogatásának történetéhez. *Levéltári Közlemények,* 1978. 245–279.
Vida István: Két fontos új dokumentum a Nagy Ferenc vezette magyar kormányküldöttség 1946. áprilisi moszkvai látogatásáról. *Külügyi Szemle,* 2002/3. 149–166.
Vida István (szerk.): *Iratok a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez 1944. október – 1948. június.* Budapest, 2005, Gondolat Kiadó.
Vincze Gábor: A székely autonómia kérdése 1945–46-ban. In Papp Kincses Emese – Kassay János – Kánya József (szerk.): *Erdélyi Magyar Adatbank. A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben.* Csíkszereda, 2001, Székelyföld 2000 Munkacsoport, 223–230.
Vincze Gábor: Álmodozások kora. Tervek, javaslatok az „erdélyi kérdés" megoldására 1945–46-ban. *Limes,* 1997/2. 59–82.
Vincze Gábor: *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből.* Csíkszereda, 1999, Státus Könyvkiadó.
Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat.* Budapest, 2001, Osiris Kiadó.
Zeidler Miklós (szerk.): *Trianon.* Budapest, 2003, Osiris Kiadó.
Zeidler Miklós – L. Balogh Béni (szerk.): Az „Erdély-kérdés" a magyar-szovjet külkapcsolatokban. *2000,* 2002/3. 41–67.

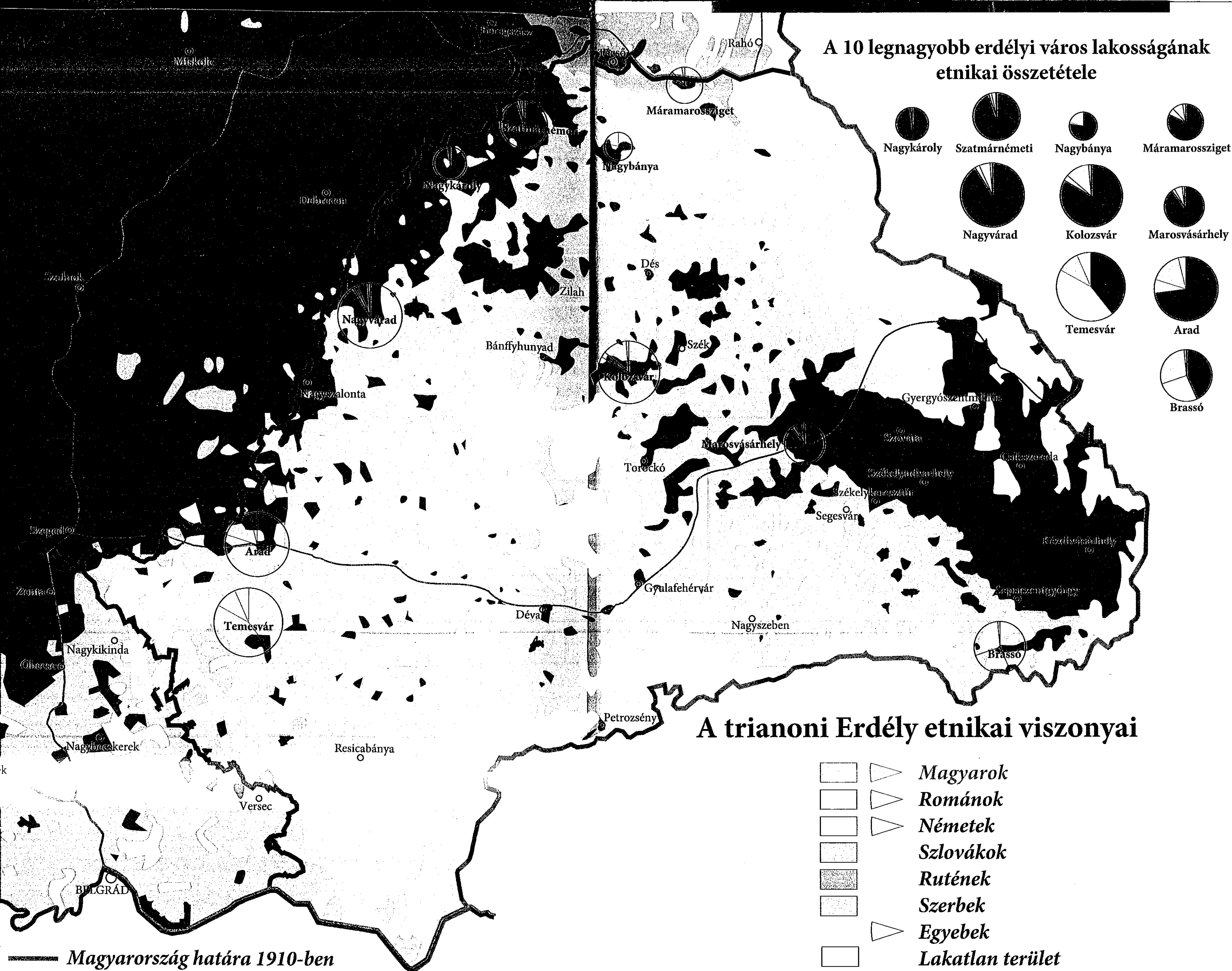
TÉRKÉPEK JEGYZÉKE

NÉVMUTATÓ

SZTE Klebelsberg Könyvtár
SZEGED
1.

A trianoni Erdély domborzati viszonyai
Magyarország határa 1910-ben
A trianoni Erdély határa
Vasutak
50 km
Miskolc
Tokaj
Vásárosnamény
Tisza
Kraszna
Hernád
Sajó
Fehérgyarmat
Avas
Halmi
Bikszád
Técső
Rahó
Máramarossziget
Eger
Nyíregyháza
Mátészalka
Mezőkövesd
Szatmári-síkság
Szatmárnémeti
Szamos
Hajdúböszörmény
Nagykároly
Debrecen
Érmihályfalva
Hajdúszoboszló
Érmellék
Tasnád
Szilágycseh
Marghita
Bükk
Berettyóújfalu
Szilágysomlyó
Zsibó
Szilágyság
Zilah
Szalárd
Réz-hg.
Meszes
Szolnok
Szeghalom
Berettyó
Nagyvárad
Élesd
Sebes-Körös
Királyhágó
Mezőtúr
Körös
Körösvidék
Királyerdő
Kalotaszeg
Bánffyhunyad
Nagyszalonta
Bihar-hg.
1838
Vigyázó
Szentes
Békéscsaba
Fekete-Körös
Belényes
Gyalui havasok
Gyula
Orosháza
1112
Béli-hg.
1849
Nagy-Bihar
Nagy-havas
Hódmezővásárhely
Fehér-Körös
Borosjenő
Vaskoh
Kürtös
Pancota
Abrudbánya
Szeged
Maros
Makó
Nagylak
Arad
Hegyes
Solymos
Zalatna
Brád
Nagyszentmiklós
Lippa
Erdélyi-érchegység
Erdőhát
Marosillye
Déva
Zenta
Nagykikinda
Zsombolya
Temesvár
Temesség
Lugos
Ruszka-havas
Vajdahunyad
Hátszeg
Bánság
Nagybecskerek
Bánlak
Boksánbánya
Karánsebes
Resicabánya
Szörényi-érchg.
1445
2509
Versec
Torontálvásárhely
Duna
Deliblát
Oravicabánya
Szörényi-hg.
Damogled
Zimony
Belgrád
Pancsova
Báziás
Újmoldova
Orsova
Orsovai-hg.
Kazán-szoros
Vaskapu
Turnu-Severin
Klodova
Szörényi-havasok
Retyezát
Pelеaga 2509
Szárkő
Godján
Vulkán
Lupény
Vulkán
Petrozsény
2519
Páreng
Petrilla
Szurdok-szoros
Déli-Kárpátok
Târgu-Jiu
Zsil
Máramarosi-havasok
Kőhát
Aknasugatag
Kapnikbánya
Gutin
Nagybánya
Borsa
Nagy-Pietrosz 2303
Radnai-hav.
Borsai-hágó
Lápos
Magyarlápos
Nagy-Szamos
Oradna
Ilosvai-hg.
Naszód
Borgói-hg.
Borgói-hágó
Vatra Dornei
Dés
Beszterce
Bethlen
Pietrosz 2102
Kelemen-havasok
Szamosmenti-hátság
Szamosújvár
Déda
Maroshévíz
Borszék
Gyergyói-havasok
Gyergyóbékás
Békás-szoros
1792
Nagy-Hagymás
Kolozsvár
Kis-Szamos
Kolozs
Mezőség
Szászrégen
Görgényi-hav.
Gyergyószentmiklós
Székelyföld
Torda
Marosvásárhely
Szováta
Parajd
Hargita
1800
Gyimesbükk
Gyimesi-szoros
Csíki-hav.
Szépvíz
Csíkszereda
Dicsőszentmárton
Kis-Küküllő
Marosújvár
Udvarhely
Küküllővidék
Székelykeresztúr
Székelyudvarhely
Nagyenyed
Erzsébetváros
Medgyes
Nagy-Küküllő
Segesvár
Balázsfalva
Kőhalom
Barót
Baróti-hg.
Kászonújfalu
Ojtozi-szoros
Bereck
Kézdivásárhely
Háromszéki-hav.
Gyulafehérvár
Szászsebes
Szentágota
Vizakna
Királyföld
Sepsiszentgyörgy
Zágon
Kudzsir
Szászváros
Nagyszeben
Fogaras
Olt
Barcaság
Kudzsiri-hav.
Szebeni-hav.
2509
Csindrei
Lotru
Fogarasi-havasok
Törcsvári-hágó
2535
Negoj
Vöröstorony-szoros
Căpătânii-hg.
Brassó
Hosszúfalu
Tömösi-hágó
Zernest
1956
Bodza-szoros
2505
Predeal
Brassói-hav.
Bucsecs
Keleti-Kárpátok
Câmpulung
Slănic
Buzău
Curtea-de-Argeș
Pietroșița
Râmnicu-Vâlcea
Ploiești
Târgoviște
Siret
Szeret
Seletin
Rădăuți
Botoșani
Suceava
Târgu-Neamț
Bicaz
Piatra-Neamț
Tölgyesi-szoros
Tatros
Bacău
Beszterce
Jászberény
Zagyva
Csongrád

A 10 legnagyobb erdélyi város lakosságának etnikai összetétele
Nagykároly
Szatmárnémeti
Nagybánya
Máramarossziget
Nagyvárad
Kolozsvár
Marosvásárhely
Temesvár
Arad
Brassó
Rahó
Máramarossziget
Nagybánya
Dés
Zilah
Bánffyhunyad
Szék
Nagyvárad
Gyergyószentmiklós
Marosvásárhely
Torockó
Székelykeresztúr
Segesvár
Arad
Gyulafehérvár
Déva
Nagyszeben
Temesvár
Nagykikinda
Brassó
Petrozsény
Nagybecskerek
Resicabánya
Versec
BELGRÁD
A trianoni Erdély etnikai viszonyai
Magyarok
Románok
Németek
Szlovákok
Ruténeg
Szerbek
Egyebek
Lakatlan terület
Magyarország határa 1910-ben
Trianoni országhatárok
Az 1910. évi magyar népszámlálás anyanyelvi adatai alapján

ő világháborút követő hónapokban Közép- és Kelet-Európa ai térképe gyökeresen átalakult. Az átalakulás egyik legfonto- leme az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása és a történelmi rország darabokra hullása-szaggatása volt. A történeti Erdély, nt a Bánság középső és keleti fele, továbbá az ún. Részek vagy m – együttesen 103 ezer négyzetkilométer 5,2 millió lakossal – omán állam részévé vált. Az 1918 őszétől 1920. június 4-ig tartó atnak több fontos állomása volt. A történelmi háttér felfestése omsics Ignác ezeket mutatja be – széles körű hazai és külföldi for- isra támaszkodva. Részletesen foglalkozik az 1918. őszi sikertelen ékélési kísérletekkel, majd Erdély román megszállásával, valamint 8. decemberi 1-jei gyulafehérvári román „nemzetgyűléssel" és következményeivel, továbbá az új helyzetet szentesítő trianoni erződés megalkotásának körülményeivel. A térképekkel gazdagon ált kötet zárófejezete a két világháború közötti és alatti helyze- amint az 1947-es párizsi békeszerződéshez vezető utat ismerteti.

helikon.hu 4999 Ft

ROMSICS

ROMSICS IGNÁC

1918–1947

HELIKON